

విజ్ఞప్తి

రచితజనశేఖరులూగా—

పాతకముహాశయలూగా—

అంగ్రావని కలంకారభూతిలగు కంఠిని నీమ యంతరి నరపరాట్పురికి కోర్కె
 మాత్రామారిమునగల పునిసిపాశము నుగ్రహాశమున బెల్లంకోండ యను నుపనామముచే
 నెలయు నెలమునందు మోహనరాయ హనుమాంబుల గర్భమేకముకాఫలమై
 అగ్రంభ వ్యాఖ్యానకర యను ఇంక నీరిగున బోక్కువలసిన కతాధిక గ్రంథకర్తయై
 అంకెపురి వాఙ్మయమున నెనలేని ప్రజ్ఞాదురంగరత్నము పొంది అపగళింకరులు నా
 వాసికక్కిపట్టి విద్యత్కవిచక్రవర్తి రమగు మన రామారాయ కవిశేఖరులొక పంప
 త్పరమున కెక్కునానావిధాలమందు నుగునన్యుల యుపదేశమాత్రమున “ప్రజేదిగే
 ప్రాక్షన జన్మవిద్యా” యను మనకి లత్యభూతులై నేదాంతవ్యాకరణగ్రన్థశాస్త్ర—
 కావ్యచింతన భాషాశాస్త్ర ప్రథమాపరాంతరి సహజ్రామ అభిరతనశేఖ
 నానామలు ముప్పగు గ్రంథములను రచించుటయేగాక మరల గ్రంథములు పెక్కిం
 యిక మునునగునగున కవనా వైద్యముతో వ్యాఖ్యానముల రచించి పలుపుగు విద్యా
 గుల కన్నము తోడి విద్యాదానముచేసి పంతువుల గావించి కీర్తిశేషులైరి. నీరినిగూర్చి
 గాని వీ ప్రత్యేక గ్రంథరచనా వైశిష్ట్యమును గూర్చిగాని వ్రాయఁబూనిన విద్యాం
 ముల లేఖని కతిమనోహరరచనలన్నియో పోకగట్లనే తెప్పకు. ఆ విషయములను
 పూర్వవయులగు పండితులను నడలితిని.

నీరి జీవితకాలములో కొన్నిగ్రంథములు మాత్రమే ముద్రితములైనవి. ఇక్కవి
 తల్లజాని యనంతరము భాషావరము రచనలత్వము గల యుదాగులచే భగవద్గీతా
 గామ్యాంకప్రకాశిక, శారీరక చతుస్సుతీ విచారే, త్యాది మఱికొన్ని గ్రంథములు
 ముద్రితములై విద్యాంసుల కరముల నెఱుంగించుచున్నవి. అోకోపకారములగు పెక్కు
 గ్రంథము లింకను అనుదీర్తములుగానే యున్నవి. ఇప్పండితకవితల్లజాని యనంతర
 రాయన పత్రిమణి యగు అదిలక్ష్మమ్మగారిని నమ్మించి తామచ్చవేయఁతుమని చెప్పి
 ననుపర్తి కోటిశ్వర శర్మగారు శ్రీరామారావుగారిచే వ్రాయబడిన గ్రంథములనెల్ల
 కొంపొందుండేరట. కాని మన యభాగ్యముచే వారట్టి కార్య మొనర్చక పోయినను
 విచారములేదు గాని జాలగ్రంథము లేవరచికిచ్చిరో జాడ నెలియుటలేదు. శర్మగారి
 మనువులు నీమనాటికి మిగిలియుండిన కొన్నిపుస్తకములను మాత్రము విజయవాడలో
 మఱి చొడవరపు జానకిరామయ్యగారి కొప్పజెప్పిరట. స్వల్పకాలములో ససాధారణ
 గ్రంథములను రచించి పరమపదించిన వీరిగ్రంథములు శిథిలీభూతము లగుచుండుటచే
 రామనమున గలిగిన పరితాపధరము నెట్లైన నుపశమింపజేసికొనుటకు “ఉదతయు
 కథినిబూడ్చు పూన్కి” వలె నేని కార్యభారమున కుపక్రమించితిని. ఇప్పండిత దత్త
 పుత్రుడగు నారాయణరావుగారి యనుమతి నొంది వైశ్యకులోత్తంసులును వదాన్య
 శేఖరులును, బహుధర్మకార్య నిరతులును, నరపరాట్పురవాస్తవ్యులునగు శ్రీ కాడ

విజ్ఞప్తి

రసికజనశేఖరులారా—

పాఠకమహాశయులారా—

ఆంధ్రావని కలంకారభూతమగు కుండినీ సీమ యందలి నరసరాట్సురికి కోశ మాత్రాదూరమునగల పమిడిపాడను నగ్రహారమున బెల్లంకొండ యను నుపనామముచే నెలయు సంశమునందు మోహనరాయ హనుమాంబల గర్భశుక్తి ముక్తాఫలమై ఈగ్రంథ వ్యాఖ్యానకర్త యును ఇంక నీదిగువఁ బేర్కొనబడిన శతాధిక గ్రంథకర్తయై సంస్కృత వాఙ్మయమున నెనలేని ప్రజ్ఞాదురంధరత్వము వహించి అపగళంకరులు నా నాసికెక్కినట్టి విద్యత్కవితకర్తయగు మన రామారాయ కవిశేఖరులొక సంసత్సరమున కెక్కునకానికాలమందు గురువర్యుల యుపదేశమాత్రమున “ప్రవేదికే ప్రాక్షన జన్మవిద్యా” యను నుడికి లక్ష్మ్యభూతులై వేదాంతివ్యాకరణధర్మశాస్త్ర—కావ్యచంపూభాణశతక—అష్టక—ప్రథమాక్షరావలంబి సహస్రనామ—అష్టోత్తరశత నామములు మున్నగు గ్రంథములను రచించుటయేగాక మితర గ్రంథములు పెక్కింటికి మృదుమధురమగు రచనా వైద్యముతో వ్యాఖ్యానముల రచించి పలువురు విద్యార్థుల కన్నము తోడి విద్యాదానముచేసి సంతృప్తుల గావించి కీర్తిశేషులైరి. వీరినిగూర్చి గాని వీరి ప్రత్యేక గ్రంథరచనా వైశిష్ట్యమును గూర్చిగాని వ్రాయఁబూనిన విద్వాంసుల లేఖని కతిమనోహరరచనలన్నియూ సాడగట్టక తప్పదు. ఆ విషయములను సహృదయులగు పండితులకు వదలితిని.

వీరి జీవితకాలములో కొన్నిగ్రంథములు మాత్రమే ముద్రితములైనవి. ఇక్కవి తల్లజుని యనంతరము భాషాదరము రసలోలత్వము గల యుదారులచే భగవద్గీతా భాష్యార్కప్రకాశిక, శారీరక చతుస్సూత్రీ విచారే, త్యాది మఱికొన్ని గ్రంథములు ముద్రితములై విద్వాంసుల కరముల నెలుఁగొందుచున్నవి. లోకోపకారములగు పెక్కు గ్రంథము లింకను అముద్రితములుగానే యున్నవి. ఇప్పండితకవితల్లజుని యనంతర నీయన సతీమణి యగు ఆదిలక్ష్మమ్మగారిని నమ్మించి తామచ్చువేయింతుమని చెప్పి కనుపర్తి కోటేశ్వర శర్మగారు శ్రీరామారావుగారిచే వ్రాయబడిన గ్రంథములనెల్ల గొంపోయియుండిరట. కాని మన యభాగ్యముచే వారట్టి కార్య మొనర్పక పోయినను విచారములేదు గాని జాలగ్రంథము లెవరెవరికిచ్చిరో జాడ జెలియుటలేదు. శర్మగారి యనువులు వీడునాటికి మిగిలియుండిన కొన్నిపుస్తకములను మాత్రము విజయవాడలో ము. చౌడవరపు జానకిరామయ్యగారి కొప్పజెప్పిరట. స్వల్పకాలములో ససాధారణ గ్రంథములను రచించి పరమపదించిన వీరిగ్రంథములు శిధిలీభూతము లగుచుండుటచే రామనమ్మన గలిగిన పరితాపధరము నెల్లెన నుపశమింపజేసికొనుటకు “ఉడతయు నధినిబూడ్చు పూన్ని” వలె నేనీ కార్యభారమున కుపక్రమించితిని. ఇప్పండిత దత్త పుత్రుడగు నారాయణరావుగారి యనుమతి నొంది వైశ్యకులోత్తంసులును వదాన్య శేఖరులును, బహుధర్మకార్య నిరతులును, నరసరాట్సురవాస్తవ్యులునగు శ్రీ తాడే

పల్లి వేంకట నారాయణ శ్రేష్ఠిగారితో సంప్రతించుట తడవుగా నీ భాగవత చంపూ వ్యాఖ్యానమును తాము ముద్రింపించుటకును సంశితము కుచితముగా గ్రంథములు సమర్పించుట కియ్యగొని సంస్కృతభాషారసవిపాసువుల శ్రీ శ్రీకృష్ణ కథామృతము నొసంగిరి. ఇట్టి మహోత్కృష్ట కార్యము నొనర్చి మాశాంతవిస్మృతి శీఘ్రశోభితులగు శ్రీ శ్రేష్ఠిగారికి దుష్టిణీనత్యభామాయతుండై భక్తపరాధీనుడగు శ్రీకృష్ణుడు పుత్ర పౌత్ర యశోధన సంపత్తి నొసంగి గర్వించుగాత—

ఈగ్రంథముద్రణకాలమందు తమకుగల యనారోగ్యమును సైతము లెక్కజేయక శ్రద్ధతో పరిశీలించి ముద్రణమున కెంతయో సాయపడి యుపోద్ఘాతమును వ్రాసిన సర్వతంత్ర స్వతంత్ర కళాశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులు బాలనరస్సతీత్యాది విరుదాండితులు మద్దురుసోదరపుత్రులు నగు శ్రీ తాడేపల్లి సాంబమూర్తిశాస్త్రిలవారి కనేక నమోవాకము లర్పించుచున్నాను. ముద్రణకాలమందు గల్గిన యిబ్బందులను లెక్కజేయక యన్యముద్రణాలయమున మా పూర్నిని నొప్పేర్చిన శ్రీ కుందా లక్ష్మీనర సింహము గారికెంతయు కృతజ్ఞుడను. ముద్రణమందలి ప్రమాదములను సిద్ధజ్ఞులు సవరించుకొందురని తప్పొప్పులపట్టికను వేయమానిన నాలోపమును మన్నించురుగాత.

పాఠక మహాశయులకొక చిన్న విన్నపము

తమ రెచ్చటనేని యిక్క-విప్రవరచితములై లోగడ నముద్రితములగుగ్రంథము లెన్నియేని యుపలభ్యములైన దయతో నాకు తెలిసినను పూసిన య స్వహస్తపరమాస్తమలతో ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందితును. తమవద్దనుండియు గాకివ్వనిచ్చబూడ మనిపారలు శిథిలీభూతములగుచున్న వీరి పుస్తకములకు నేరగ్రతుల నొసనను వ్రాసి కాపాడెదరుగాక. నాచే శుద్ధప్రతులుగ వ్రాసుబడిన వాటి నెవ్వరేని ముద్రింపింప దెలిసిన సంతకమున వారి కొరగ నెంచియున్నాను పండితులెవ్వరేని శ్రద్ధావ్హితులై ముద్రణమున కనువగు రీతి వ్రాసి యిచ్చిన ద్వారలో ముద్రణమునకు ప్రయత్నింతును. కవి జీవితము, రచనాప్రాధిమ మున్నగు విషయము లెల్లను శ్రీ శాస్త్రిలవారు వ్రాయుటచే గ్రంథ విస్తరభీతికి లోనై విరమించుచున్నాను.

ఓమ్ తత్ సత్

ఇట్లు, బుధజనవిధేయుడు,
కవితా వేంకట సుబ్రహ్మణ్యము
ఆయుర్వేదవైద్యుడు, నరసరావుపేట.

శ్రీ:

శ్రీ విజయవాదా సర్వతంత్ర స్వతంత్ర కళాశాలా ప్రధానాచార్యాణాం

వైయాకరణభూషణబాలసరస్వతీశ్యాదివిరుదాంకితానాం

శ్రీ తాడేపల్లి సాంబమూర్తిశాస్త్రితా మయం

గ్రంథ. - కర్తృ పరిచయః

అయి సహృదయధురీణాః ఓపశ్చిదపశ్చిమాః.

ఇహ ఖలు పురాకృతసుకృతదుష్కృతకర్మపరిపాకబలప్రాప్తజనుః ప్రాదు
 రాభవతిరోభావస్వభావానాం సకలప్రాణినికరాణాం మధ్యే విశిష్టసముద్భవానాం
 మానవానాం శ్రతాపి పరమర్షిగోత్రప్రభూతప్రభావప్రసిద్ధానాం ద్విజన్మనాం
 వ్యావహారికప్రపంచే యుక్తాయుక్తవివేకపూర్వకః పశుపక్ష్యదీతరజన్మవ్యావ రకః
 కశ్చన విశిష్టవ్యవహారోఽవశ్యసమాదరణీయ ఇతి సంఖ్యావత్సంప్రతిపన్నోయ
 మంశః. సచ వ్యవహార ఏకనియామకాధీనః. అస్మాకం పునశ్శాస్త్రైకచక్రపాణాం
 చార్యాకసాన మనధితిష్ఠతా మాస్తికానాం తన్నియామక (ప్రభు) సాన్సారాధమ
 హిరుషేయ మేకం వేదవాఙ్మయమేవ. కృత్యాకృత్యప్రవృత్తినివృత్త్యపదేశద్వారాస్మా
 దేవవాఙ్మయా దుపజాయతే చతుర్వర్గఫలప్రాప్తి ర్యద్యపి, తథాపి సా దుఃఖాత్పరిణత
 బుద్ధిభిరేవోపలభ్యత ఇతి కృత్యా యగక్రమేణ తద్ధర్మతో దుర్బలపూర్వభావ
 సర్వస్యానాం సుకుమారమతీనాం కృతే సుఖాదేవ చతుర్వర్గఫలప్రాప్తిం మనసి కృత్య
 క్రిమశస్తదేవ వాఙ్మయ మస్మదీయై ఋషిభిస్తప్రబ్రహ్మచారిభి రభియుక్తైః పూర్వా
 చార్యైశ్చ సుహృత్సానీయపురాణరూపేణ కాంతాస్సానీయకావ్యస్వరూపేణ చ
 ప్రాసాది. ఆతః కృత్యాకృత్యప్రవృత్తినివృత్త్యపదేశకస్య సుకుమారమతీనామపి సుఖా
 చతుర్వర్గఫలప్రాప్తకస్యాస్య కావ్యస్యశాస్త్రత్వే (మానవప్రవృత్తి - శాసనకరణత్వే)
 న కశ్చనాటంకగంధోఽపి.

శ్లో॥ “ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా
 పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్చాస్త్రమితి కథ్యతే”
 ఇతి యతోభియుక్తోక్తిర్జాగర్తి.”
 “సరత్వం దుర్లభం లోకే విద్యా తత్ర సుదుర్లభా,
 కవిత్వం దుర్లభం తత్రే”

త్యగ్నిపురాణోపవాదితోపాదేయత్వస్య తస్య చాస్య కావ్యస్య విషయే
 శృత్యం, శ్రవ్యం, మితిద్వైతమ్, తత్ర శ్రవ్యేషు చ కావ్యేషు

“గద్యానుబంధరసమిశ్రితపద్యసూక్తి
 హైందవ్య హి వాద్యకలయా కలతేవ గీతి..
 తస్మాద్దధాతు కవిమార్గజాపాం సుఖాయ
 చంపూనుబంధరచనాం రసనా మదీయం ”

ఇతి భోజరాజ్యపశంసాపాత్రం— “గద్యపద్యాత్మకం కావ్యం చమ్పూ రిత్యభి
 సత” ఇతి లక్షణలక్షిత శ్చమ్పూ రిత్యవంతరో భేదః.. గద్యత్వే చాంధ్రప్రబంధ
 ప్రదాయే నాయ మవాంతరభేదవ్యవహారః పరిపాల్యత ఇతి తు తత్తథాస్తాం నామ..
 నిరుక్తలక్షణలక్షిత శ్చంపూభాగవతాఖ్యాయం గ్రంథో న్యంగ్యప్రధానః..
 ధన్యాస్య నిబన్ధా వైల్లాలవంశాంబునిధిరాకాపూర్ణశశాంకో విరచితరాఘవ
 విడవయాదవీయచిత్రప్రబంధో ౨ భివకాళిదాసచిదరాజానో నిరాడంబర
 రాదిత భవద్గుణకదంబ శ్చిదంబర నామా మహాకవిః, ఏతత్పుత్ర రాఘవ యానవ
 విడవీయ ప్రబన్ధ నామాపిచ- ప్రస్తుతి రాఘవారాయ కృత మస్తరవ్యాఖ్యానోపపాదిత
 క్షేమధ్వని యమకచక్రవర్తి” తి విశేషణం చాస్య ప్రియతమాంబంకారిక సియత
 త్తమవ్యంగ్యప్రధానప్రబంధరచనత్వం వ్యక్తీకురుత.. అస్య చ చతుర్దశ
 శాబ్దే జని స్సమజనీ త్యత్ర సత్యవోలు సోమసుందరాంధ్రకృతచమ్పూభాగవత
 కాకర్తృత్వాం విమర్శకాగ్రేసర కాశీభట్టబ్రహ్మయ్య శాస్త్రిణాం వచనమేవాధారో
 దృశ్యతే. తదేవాద్య యావత్ప్రమాణం భవితు మర్హతి. అస్య చ చమ్పూభాగ
 వ్య - పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీక్షానాం మహామహోపాధ్యాయానాం
 విధరవంశీయానాం యల్లయసూరిణాం శిష్యేణ భ్రాతృతనయేన చాక్కయసూరిణా
 చితా రత్నావళి సమాఖ్యా కాచ నైకా వ్యాఖ్యానావిశ్వ రామస్వామిముద్రిణా
 స ముద్రాప్రితాద్యత్వే క్కచిత్కృచి త్కేషాంచి దృష్టిపథ మాయాతి. న సర్వశ
 ముపలభ్యతే. న చ విక్రీయతే, వ్యాఖ్యా పునః స్ఫుటతరార్థప్రతిపాదికాస్య
 గ్యప్రధానస్య ప్రధానావశ్యకే.

“గూఢా భట్టనిబంధఘట్టసరణిః తంత్రం గురో ర్యంతిత్తం
 కోణం కాణభుజీ భజత్యతిభయా త్నాతివ్రతీం సాహితీ .
 వైయాసకృసురాగిణీ మయి, గిరాం గుంభాశ్చ కౌంభీనసాః
 వ్యాఖ్యాతుం నవకాళిదాసకవితాం భీతిస్తథాప్యస్తి మే ॥

ఇత్యేతాదృగ్కయసూరిణ ఏవ భీతిజనకస్య న్యంగ్యప్రధానై తత్ప్రబంధ
 ఖ్యానస్య కరణే తదుద్యమేవా కస్య వా పాదః పురః స్ఫురతి ? కస్య వాఙ్మఖా
 స్ఫురతి? కోన్యత్రాధిక్రియతే” ఇతీయం మహతీ విచారదశా విపశ్చితాం మూర్ధ్ని
 విశత్. ప్రతిభయాప్రవృత్త్యా చాపరశంకరావతార ఇతి ప్రసిద్ధః సంతత హయగ్రీవో
 సనామగ్రీహితచిత్రవృత్తిః పరిపక్వతదుపాసనాఫలపరమావధిః అష్టలింశ త్తమ
 గ్రాత్మకే జీవితకాలే ప్రాయశః శతసంఖ్యయా సాకం స్పృహక్ష్మ పంచాశత్సంఖ్యాం

సమధిరూఢానాం బహుళతరశాస్త్రీయనిబంధగ్రంథానాం రసవత్తరబహుప్రబంధ
రాజానాం భోజరాజోక దిశా భక్తేరసి రసత్వస్ఫురికానాం స్తోత్రపాఠానాం చ రచ
యితా ఉపదేశమాత్రోపాత్త సర్వవిద్యాసర్వస్వః గర్తపురిమండలాంతర్గత నరసరాపు
నేట శాఖామండల (తాలూకా) సమీపసన్నిత సమిడిపాడు అగ్రహార
వాస్తవ్య ఆంధ్ర నియోగిబ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణోత్తమ ఆశ్వలాయనసూత్రః
భారద్వాజసగోత్రః ఋక్సాఖ్యాధ్యాయా మానుమాంబామోహనరాయతనూభవః
జెల్లంకోండ రామారాయ విద్యతక్రవిః చంపూభాగవతవ్యాఖ్యాం మంధరాభిఖ్యా
మిమాం ప్రసాద. అయం చ 1797 తమే శాలివాహనశకే యువసంవత్సర మార్గ
శీర్ష కృష్ణపక్షమావస్యా సోమవార నిశేధిని కర్కటకలగ్నే పౌర్ణమి రభూదితి వ్యాకరణే
పురిషుల్ల రామశాస్త్రిణః న్యాయేపురిషుల్ల సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిణశ్చిపదేశమాత్రేణ
శత్రుండిత దేశిక సానములమకార్పితచక్రాయ జేవేదాంతశాస్త్రీయూనర్గళపాండితీవైభవస్తు
కేవలంహయవదనానుగ్రహాయాత ఏవేతి చ.కృష్ణానదీతటస్థితే వేదాద్విపుణ్యక్షేత్రేచిరా
యాయంతప శ్చచారేతి తత్సమకాలికానాం వృద్ధానాం ప్రసంగానుప్రసంగప్రసక్తేషు
వాచాక్రమేషు ప్రవాదోయ మిదాని మపి ప్రచలతి. “సుకృతీ గతాయః” ఇతివ స్మల్పే
నయసి అష్టత్రింశ త్తమాస్త్రకే ఆనందసంవత్సరకార్తిక విమలనవమ్యాం భువస్తలం
విహాయ దివస్తల మాబురుగ్న సోమ్యం రామారాయ కవిర్బ్రహ్మభూయం జగమ.
సత్సు ప్రకృతకవికృతకృతిక్షేప్త వేకేషు విశిష్య గీతాభాష్యార్కప్రకాశే ఉపనిష
ద్వ్యాఖ్యాన రూపాయాం దినకర వ్యాఖ్యాయుతాయాం వేదాంతముక్తావళ్యాం శారీరక
చతుస్సూత్రీనిచారే వేదాంతకాస్తుభైర్దైవతవిజయే శాంకరాశాంకరభాష్యవిమ
ర్శే వా న కేవలం వేదాంతపాండితీవైభవస్య పరాకాష్ఠా ప్రత్యపాది; అపి తు ప్రత్య
క్షరం ప్రధానతో రామానుజమతఖణ్డనే విశిష్యాత్వంతాగ్రహః పౌదర్భి. అత్రచాంశే
కర్ణే కర్ణే జప్యమానయా కయాచి త్కింవదన్త్యా మూలమున్నేయ మివ ప్రతిభాతి.
తథాహి కదాచి త్పరవస్తువంశీయాః కేపి రామానుజమతగురవోస్యాపి. విశిష్య
దేశికా ఏతదీయ మగ్రహారం సమాజస్యః । కవే రస్య చక్రాంకితాని చక్రః. తదను
“అద్యకృత చక్రాంకితోహం తత్ర భవద్భ్య ఆతిభ్యం దాతుమర్హోస్మి దినేస్మి న్నస్త
స్తవే మయా సహోపభుజ్య మా మస్తదీయం చ సర్వస్వం పావన మనుగృహ్లాన్వితి”
సవినయం కవి సంప్రార్థనం తిరశ్చక్రః. తత్క్షణ మేవోత్థాయ ముఖతః “న త్వం గురు
రసి నాహం శిష్యోస్మి పరంచ భవదీయం రామానుజమతం కీదృశం సాన మధిరోక్యతి.
పశ్యతు భవా” నిత్యక్వా యథాకథంచి త్సమాధాతుముద్యతానాం తత్రత్యానాం
ముఖతో నిస్సృత్యానిస్సృతాని వాక్యాని పృష్ఠతః కృత్వా స్వభవన మయం సమా
యయా. తతో ధృతహ్నిః కృతహస్తః కృతకృత్యశ్చభవదితి. ప్రకృతమనుసరామః.
విమృశ్య దృశ్యమానేకైక్య సూరివ్యాఖ్యానతో విస్పష్టతరార్థ ప్రతిపాదికేయం

వ్యాఖ్యేతీవ దరీద్రశ్యతే. “పురాణం నీరూపస్వమసి” త్యాది ఘట్ట వ్యవస్థానస్వకీయా ద్వితియవేదాంతపాండిత్యపుకర్షః పుత్యవాచీతీవ పుతిభాతి. తమిను మంశం.

“వ్యంగ్యప్రధాన మిదకం స్ఫుటయేత కోను”

ఇతి శోకే స్ఫుటయేతేతి పదం నివేశయన్ కృతికృదేవ వ్యంగ్యప్రధానస్వ స్ఫుటతరార్థప్రతిపాదనమేవ ప్రధానావశ్యప్రాప్తం ప్రతిపిత్తుభి ర్విజ్ఞానైత ఇతి తదర్థమేవ ప్రియతే ఇత్యభిప్రాయం. అక్కయసూత్రానీవ భయజనకస్య తద్వ్యాఖ్యానస్య కరణేఽస్య సుదృఢం సామర్థ్యమస్తీతి హయగ్రీవ ఏవాభివ్యంజయతి. తం దేవమేవ ప్రమాణయామి. అన్యథా స్వవినయప్రదర్శనమూత్రి తాత్పర్యేణ ప్రవృత్తస్యకపే రుపోద్ఘాతశోకే హయగ్రీవప్రచోదనయేవ కేవల మప్రయత్నతః ప్రసూత్యైరరూపేణా హమః వ్యాఖ్యానసమర్థత్యర్థకథంసముపలభ్యేత? తథాహి. పశ్యన్ముభవన్.

వ్యంగ్యప్రధానభగవత్ప్రతిపాదకత్వాత్.

వ్యంగ్యప్రధానమిదకంస్ఫుటయేత కోను ?

ఇత్యేతదవధి కాకున్వరాన్వయం విహాయ ప్రశ్నార్థకత్వప్రతీక్షణ “రామ” ఇతి తృతీయపాదాదిమం పదం సమాధానపరం పర్యవస్యతి. అప్రత్యక్షస్వాభగవతో జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారై రభివ్యజ్యమానస్య ప్రతిపాదకత్వా ద్వ్యంగ్యప్రధానస్వాస్య హృదయం స్పష్టికర్తుం న కోపీతి వాఖ్యాతృహృదయే తేనైవ హేతునా = రామ = యత స్తత్రభవతా భవతా భగవద్గీతా భాష్యార్కప్రకాశాది నిబంధముభవ కరతలామల కవ ద్వ్యంగ్యప్రధాన భగవత్స్వరూపం నిరూపిత మాత స్వమస్మిన్మృత్యేఽధి కృతఇతి సహేతుకమపీదకం సమాధానం భవతు మర్హతి. అపి చైత దుపోద్ఘాతశోకే స్పీవ

“అపభృంశా వరా తపి నహరిగా దూషణపదం

తతోపభృంశోవార ధృనమివ భవేయం హరిమనూ”

ఇతి వదతా రామారాయేణైవ స్వస్య వ్యంగ్యప్రధానప్రబంధరచనాపాటవ మస్తీతి వ్యాంజిష్ట. కవి రయ మిమా మియతీం వ్యాఖ్యాంశుభకృత్కార్మికకృష్ణ దశమ్యా మారభ్య తస్మిన్నేవ వత్సరే మాఘశుద్ధాష్టమ్యాం సమాపేతి గ్రంథక ర్తృ లేఖన్యా విజ్ఞాయతే. మధ్యే యద్యత్స్వల్పస్వల్పగ్రంథా వ్యవీరచన్న ? తథా విరచ్యా చ్చేతి కిమితి వక్ష్యామి రామారాయగ్రంథరచనాలాఘవమ్ ? నిరుక్తకృమేణావతార సానీయస్వాస్య గ్రంథకర్తృ రంశే పరిచయ కరణమపి దోషాయైవ భవతీతి విరమన్ తద్వై శిష్టప్రతిపాదికా మేతత్కృతశతాధికగ్రంథపట్టికాం దాస్యామి. అత్రానుపలభ్యమాన గ్రంథసంచయం సంపాద్య రామారాయోపాసితహయవదన్ప్రబోధేనేవ ఏతద్వ్యాఖ్యాతృ నిఖిలగ్రంథముద్రాపణభార ముద్వోఘం బద్ధకంకణానామా స్థికశేఖరాణాం వైద్యభూషణానా మస్తృతృహృద్వరాణాం సుకవినాం కవితా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి కాం గమిపస్య ప్రావణ్యఉపలభ్యమానాముద్గితగ్రంథముద్రాపణదవ్యసాహాయ్యేనభారతీయా స్త్రతాపి చాంధ్రమహాజనా ఉపహర్షన్తు. కోను ఖలు కరాశేస్త్రిక కలికా లే పరకీయాన్ గ్రంథా

నుద్ధముద్యుక్తే ? కోను ఖలు తత్రాప్సిగైర్వాణవాణీమయస్యాస్య వాఙ్మయస్య ముద్రా
 ణార్థం ద్రవ్యవితరణే బద్ధాదగోభవతి ? పరమభాగవత శ్రీరామారాయకృతస్య
 సంస్కృతవాఙ్మయస్య భాగవతస్య వాచికమానసికమలాపకరణే దక్షస్యముద్రాపణే
 నాయం శ్రీ తాడేపల్లి వెంకటనారాయణశ్రీష్ఠీ సర్వభా కృతకృత్య ఇతి దృఢమహం
 విశ్వసిమి. అనితరాచరితేనా సేన కరణీయేన వాయం శ్రీష్ఠీ మహానదాన్య ఇతి విజ్ఞాయ
 శే. అచత్వారింశత్సప్తం నిజాధికారేణ నిరుహ్యమానే అంధగంధాలయ ముద్రాణాలయే
 ముద్రాప్య కారణాంతరేణాజంతాముద్రాణాలయముద్రాణావసరేసి తత్రాప్సి స్వీయే
 కర్మణేన స్వీయా మద్విత్తీయాం శ్రీధాం బాధ్యతాయుతాం స్వీకృత్య నిరూఢ ముద్రా
 వణభాదా కుందా లక్ష్మీనరసయ్య మహాదయా అసి నిజం జన్మ సార్థకీచక్రం. రామా
 రాయవిషయకాతిభరభక్త్యా కేవల మంగీకృతైతత్పరిష్కారభారస్య తదనంతర
 మతితరానోగోగ్యవశేనా న్యసాహాయ్యమపేక్షమాణ్య మమ హయవిదనానుగ్ర
 హేణేన “మదీయ ఏష గృహే” అజంతాముద్రాణాలయావస్థితి. ప్రియశోధిక
 గ్రంథస్యాత్తేవ ముద్రాపణం ఏతదధికారి పరిశోధకః విశిష్య సుహృత్ శ్రీ చెరువు శివ
 రామకృష్ణశాస్త్రి ఇత్యేతే సర్వస్యస్య పరిష్కర్తృతాభారస్వాపనయనే మహదుపకృ
 త్యానుకూలవాతావరణం సస్పృజః | ఏవంచ హయగ్రీవ ప్రబోధేన ప్రేరకసానమలంక
 కర్తారా కవితా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణః సహస్రశో ముద్రాపణద్రవ్యప్రదాతారోసి
 తాడేపల్లి వెంకటనారాయణశ్రీష్ఠీనః యథాకథంచి దేతత్కర్మణి సహాయభూతా
 అనుమోదకాః కుందా లక్ష్మీనరసయ్య మహాశయాః పరిచయకరణకరణీయే నాహం చ
 ధన్యతమా ఇతి ధన్యవాదాన్ సమర్ప్య విరమానితి శన్.

ముద్రితగ్రంథాః

- 1 శ్రీ భగవద్గీతా భాష్యార్కప్రకాశికా
- 2 రుక్మిణీ సరిణయచంపూ
- 3 కృష్ణలీలా తరంగిణీ
- 4 వేదాంతకాస్తుభః
- 5 కందర్పదర్ప విలాసభాణమ్
- 6 శాగీరక చతుస్సూత్రీవిచారః
- 7 వేదాద్వ ముక్తావళి
- 8 అద్వైతవిజయః
- 9 చంపూభాగవతవ్యాఖ్యా
- 10 హాకారాది హయగ్రీవ సహస్రనామావళి
హయగ్రీవ తారాస్రజమ్
- 11 గరుడసంక్షేపః
- 12 హయగ్రీవతత్కమ్

ఉపలబ్ధాముద్రితగ్రంథాః

- 13 సముద్రీమధన చంపూ
- 14 మురారి నాటకవ్యాఖ్యా
- 15 శూద్రధర్మ దర్పణమ్
- 16 హాకారాది హయగ్రీవ సహస్రనామావళి
వ్యాఖ్యా
- 17 దేహదేహి భావనిర్మూలనమ్
- 18 వేదాంతనిశ్చయః
- 19 ధర్మప్రశంసా
- 20 కామమీమాంసా
- 21 త్రిమతసమ్యుతమ్
- 22 విద్యార్థ విద్యోత్సవమ్
- 23 కవిభూషణమ్

అనుపలబ్ధాముద్రితగ్రంథాః

కరదాగిస్త్రీ, సిద్ధాంతసింహుః
 అద్వైతాచ్యుతమ్, నేదాస్తనభ్రాహ్మణః
 నేదాస్తనీవికా, నేదాస్తనీవకరః
 నేదాస్తనీవ్యాచ్యుతమ్, నేదాస్తనీవిజయః
 అద్వైతాచ్యుతమత్యాజ్ఞానమ్
 చమస్తానాత్మకరః
 నావతచతుస్సూత్రవాక్యా
 ద్రాహ్మణశ్చైదిచారః
 నియోగివైదిక హితోపదేశః
 వికారాదివిష్ణుసహస్రనామావళీ, చవాక్యా
 పరమాత్మ సహస్రనామావళీ
 హయగ్రీవాష్టోతర శతకమ్
 మత్సాన్యిష్టోతర శతకమ్
 కూర్మాష్టోతర శతకమ్, వరాహాష్టోతర శతకమ్
 రమావల్లభరాయ శతకమ్
 రమావల్లభరాయస్తుతిః
 వైజయన్తీ, ముక్తాహరిలితా, విశ్వరూప
 లోకాయతాదిమత్యాజ్ఞానమ్
 కృష్ణోద్భవసంవాదవాక్యాభ్యా-
 గ్దాస్తకమ్, హయరాశాస్తకమ్
 రమారాధాస్తకమ్, రామస్మరణాస్తకమ్
 మురహరాస్తకమ్, మాయావ్యస్తకమ్
 భగవద్భజరాస్తకమ్
 భగవత్సంబోధరాస్తకమ్
 హయగ్రీవాస్తకమ్
 ఆశయహితోపదేశాస్తకమ్
 శ్రీహయగ్రీవపదామపేక్షాస్తకమ్
 రామాస్తకమ్, గణపత్యస్తకమ్
 కోటిశాస్తకమ్, అంబాస్తకమ్
 వేంకటనాథాస్తకమ్, శ్రీతుల్యస్తకమ్
 చంద్రాస్తకమ్, అశ్వత్థాస్తకమ్
 సాగరాస్తకమ్, భాగవతాస్తకమ్
 మనస్సంబోధనాస్తకమ్
 కలితాస్తకమ్, శివాస్తకమ్
 శివభుజ్జప్రియదాస్తకమ్
 శ్రీశబ్దరాస్తకమ్, శ్రీవ్యాసాస్తకమ్
 శ్రీ దత్తాత్రేయాస్తకమ్
 పినాకివ్యస్తకమ్
 నేదాద్రిసాలగ్రామనరసింహాస్తకమ్
 గోపావర్యస్తకమ్
 శ్రీమమరస్యవ్యస్తకమ్

శ్రీకృష్ణాష్టాష్టకమ్
 శ్రీవేదాంతయోగానంద సరసింహాస్వామి
 యోగాష్టకమ్
 సామగ్రామాష్టకమ్
 ఆత్మాష్టకమ్, ఆరాష్టకమ్
 సువర్ణాష్టకమ్
 విష్ణుభక్త్యాష్టకమ్
 అద్వైతాష్టకమ్
 గణనాయకాష్టకమ్
 కేశ్వరయాప సజ్జహాష్టకమ్
 ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైతసాంఖ్య
 చలమతసమృతాష్టకమ్
 విసతఖిలన పూర్వకాద్వైతిమర్
 స్థాపనాష్టకమ్
 త్రిమూర్త్యాష్టకమ్
 హిగణ్యోద్భాష్టకమ్
 కేశాష్టకమ్
 అనుభవతీర్థరాష్టకమ్
 ఉపనిషదాష్టకమ్
 లక్ష్మీష్టకమ్, భూమ్యష్టకమ్
 అగ్నిష్టకమ్
 వాయవాష్టకమ్
 ఆంజనేయాష్టకమ్
 జయాష్టకమ్, జిజ్ఞాష్టకమ్
 హిమామదష్టకమ్, జనస్థాన్తకమ్
 శోభనుందరాష్టకమ్
 గుర్వాష్టకమ్
 నీరగాఘవస్తుతిః
 జనార్దనస్తుతిః, శివస్తుతిః
 సరస్వతీస్తుతిః
 సృదక్షిణస్తవరాజమ్
 హనూమద్దక్షిణమ్
 హయగ్రీవదక్షిణమ్
 రామాయణాస్తరార్థ శ్లోకత్రయమ్
 త్రిపురాసుర సంహారాస్తరార్థ పృథివీశక్తమ్
 భారతాస్తరార్థ వర్ణనమ్
 ధనవర్ణనమ్
 స్త్రీకారనిర్ణయః
 రమాపరిణయచమూష్టకమ్
 మోక్షపాపాదః
 సుమనోమనోరత్నానమ్

శ్రీ తాడేపల్లి వేంకటనారాయణశ్రేష్ఠిగారి వంశాను చరితము

శా॥ శ్రీమంతం బురుగీర్తిశోభితము లక్ష్మీవాసయోగ్యంబు ను
ద్దామప్రాభవ మార్చసమ్మతము తత్ప్రప్రాధిమాగణ్యము
భూమానందనిధానమై వెలయు చీభూమి బ్రభిష్టావహ
సేమంబై శిరసాల గోత్ర మమరుణ జెన్నార నార్వోక్తమై.

మ॥ కలిమిఁ స్థలి సుపుత్రపౌత్ర విలసత్కళ్యాణ సంశోభి శ్రీ
నిలయంబై సుగుణాలవాలమయి తా నెంతే యశశ్శోభియై
లలితంబై సుకవిప్రశంసితమహాలక్ష్మీవిలాసాయ గో
ష్ఠిలసత్సాననమై భువి వెలసె తాడేపల్లివంశంబునాన్.

శా॥ దానం దాన గుణగ్రగణ్యుడు మహోదారుండు శాంతాత్ముడ
న్యూనానేక సుపుణ్యు డూరుజవరేణ్యుం డుత్తముం డాశీత
ప్రాణతాణుడు నిర్మలండు హరిసేవాలోలుడై సద్గుణ
స్థానంబా యన నొప్పు 'లక్ష్మీవతి' నాసాధుప్రసిద్ధుండునై.

తే॥ గీ॥ ధర్మనిర్వాహముం దరుంధతిని బోలి పతికిదగుభార్యయన్ బ్రధితిఁబడసి
శ్రీ మహాలక్ష్మీనామంబుఁ జెలగి మిగుల సంపదైశ్వర్యకీర్తుల నింపుచుండె.

కం॥ దంపతు లిరువురు ప్రేమంబెంపరి యుండంగ సకల విద్యన్నుత్తులై
సాంపుగ పుత్రుల నిరువుర సంపచ్చోభనుల గనిరి సరసతమీరణ్.

ఉ॥ వారలలోన సర్వగుణవారిధిచంద్రుండు రత్నయాఘ్యుడున్
ధీరజనాభినందితుండు గీయతుఁ డందుల జ్యేష్ఠుఁ డావలన్
భూరిదయాపరుండు సుగభూజము యాచకకోటి కెప్పుడున్
సూరిజనేష్యుఁ డొప్పెగు శూరుడు వేంకట సుబ్బయాఘ్యుడున్.

సీ॥ ఏమానినీరత్న మెన్నడేనియు భర్తృవాక్యంబు కెదురాడ భయముఁజెందు
నే పుణ్యములపంట యంపుమీరిగ బంధుజనములపైఁ బ్రీతి నెనసియుండు
నే సాధ్య కరుణతో హృదయపూర్వకముగా నన్నదానాళి దా నరిఁ దనుపు
నే దయాళుమతల్లి యెలమి శుశ్రూషల న తిమామలఁ బ్రీతినందఁజేసె

తే॥ గీ॥ నట్టి సుగుణాభింజిత నమరసురిభి సుబ్బమాంబున బెండ్లాడి సుస్థిరంబు
గాను పురుషార్థములనెల్లగాంచి ప్రధితి దాన గుణశాలి విజ్ఞాన ధనుఁడనయ్యె.

తే॥ గీ॥ వారి గర్భంబు చల్లనై వర్ధిలంగ నొప్పె వేంకటనారాయణుండు సుతుడు
కోటమాంబయు వేంకాంబ గొమరితలను పట్టి కొప్పగ మ వ్సరు మూర్తులనగ

ఉ॥ ధీయుత్తుడై యిలాతలిసుధీజనమాన్యత వేంకటాఖ్యనా
 రాయణగుప్తయా నితడు ప్రాజ్ఞజనావరణండు నౌచు నా
 రాయణమూర్తినాటియై రుజిలె తుడికికె దగ్గపుత్తుడై
 పాయనివేడ్క గీర్తి ధనవంతులలో గడియించె మెప్పుగ్గ.

కం॥ పులు గడిగిన మాణిక్యము నలరగ మాణిక్యమాంబ నధికప్రేమక
 గలుగఁగఁ బెండ్లియై తనయులఁగన మచినిల్పె మిగుల యుచ్చులికంబున్.

ఉ॥ “మంచికి చెడ్డయాను” ననుమానము లేదికనంచుఁ బెల్చుగాఁ
 గొంచక మంచిచెడ్డలను గూర్చెడి యాద్రుహిణుండు పాపియై
 వంచనఁజేసి చేకొనియె బాపురె! అక్కట! మందభాగ్యుక్తు
 సంచితమానె? రత్నమువెనఁ బడుబాముల నొందినఁ ధర్మ.

మ॥ మతిమాణిక్య వియోగభగ్నమయి యున్మాదంబునంబోక దా
 నతిపుణ్యప్రద ధర్మకర్మరతమా చానందమైయుండ శ్రీ
 యతిరాజాహ్వయనాథవల్లియగు తాయారాంబ నుద్వాహమై
 యతుల శ్రీవిలసన్మహామహుండు దానయ్యె బహూత్సహియై.

కం॥ అతులితపతి గౌరవమతియై నిజభర్తృవాక్య మందెంతతె
 గతి యాడుబిడ్డలిర్వరవితత ప్రేమంబు జూచు విసువకనెప్పుడు.

సీ॥ అర్మిలి వనములనాలయంబు బీతి స్థాపించె భూదేవతాగృహంబు
 తెలమి నిధానంబు నెంతెంతయో గూర్చె వెన తటాకంబుల వెలయఁజేసె
 వైశ్యబాలుర కన్నవత్సరంబు లీయగా హస్తలు నీపురి నమరజేసె
 అడిగినవారికి మార్పంబుమీరగ వెను వెంటఁ బీతితో ధనమునొసఁగె

తే॥ కావ్యఘ్రికి నేడు తార్కాణమగుచు భాగవతచపు వ్యాఖ్యానభాగ మిపుడు
 వెలయఁజేయుచు భూమిలో నిలిపెఁబేరు సప్తసంతానములనారు సరవిగూర్చె॥

చం॥ తనయునిగూడ దంపతులు దూరమనీషను శీఘ్రకాలమం
 దెనయుచు భూసర్థి జననమెత్తిన దానికి సప్తసంతతి
 శ్లను ఫలమంత సాంతముగ గల్గజేయుట కా పరాత్పరుగ్
 మనము దల్చి దీవెనల మందముగా నొడగూర్తు మియ్యెడగ్.

ఏతద్గ్రంథ ముద్రాపయిత్య వంశానువర్ణనమ్

శ్రీమ స్వరాణాన్నిలయం సుకీర్తి, హ్యుద్దామ తేజోనిధి మత్సుపుణ్యమ్
సత్సజ్జతేస్తత్వ విదుద్భవాచ్చ, ఖ్యాతిజ్ఞతం శ్రీ శిరసాల గోత్రమ్॥

॥౧॥

తత్తాదృ క్షిరసాల గోత్ర జననా త్సుజ్యై రగజ్యై శ్శుభః
“తాడేపల్లి” సమాహ్వాయ స్సుగుణవా న్సంశో స్తి వైశ్యాకరః
దానప్రాధీమ సన్నతార్న విభవ స్సుశ్రీమతా మాలయో
ధర్మాధర్మవివేచనే నిపుణతాం నీతోఽతిపూతో మహా॥

॥౨॥

తదన్వయే ధర్మకృదిజ్ఞితజ్ఞ, శ్శాంతోతి దాస్త స్సుగుణై రనన్తః
“లక్ష్మీపతి” ర్నామ సుపుణ్యశాలీ, ప్రాదుర్భభూ “వేన్ద రివాంబురాశౌ”

॥౩॥

తస్యాస్య రామా సుగుణాభిరామా, సౌశీల్యభూమా జిత పూర్ణసోమా
శ్రీమన్మహాలక్ష్మ్యభిధాతిరామా, శ్రీరామపాదాబ్జ నివిష్టకామా॥

॥౪॥

తయోర్ద్వయోః పుణ్యవశాత్సుపుత్తౌ, జనాభినన్ద్యై సుగుణాలవాతౌ
జాతౌ తయో రగ్ర జని ర్మహాత్మా, రత్నయ్య నామా బహుపుణ్యరాశిః॥

॥౫॥

తస్యానుజో వేంకటసుబ్బయాఖ్యో, దయాపరో ధీరజనాభిరామః
శ్రీమా న్జగద్వ్యాప్త విశాలకీర్తి, దీనా ర్తిహాసూరిజనేష్యమానః

॥౬॥

శ్రీమద్వేంకట సుబ్బయాహ్వయమణే రుద్దామధీశాలినో
భార్యా సర్వగుణాధికా సుచరితా శ్రీసుబ్బమాంబాభిధా!
తత్పత్న్యాం సచ వై శ్యవంశతిలనో ద్వే పుణ్యవత్సౌ సుతే
పుత్తౌ ఛౌక మజీజన త్వసుకృతా చ్చీరామపాదార్చనాత్॥

॥౭॥

పాద్యుభౌతో యోసా, వేంకటనారాయణో గుప్తః
సోయ మ్మాన్య శ్రీమా, నాయత కీర్త్యాభిరామోఽభూత్॥

॥౮॥

సవై శ్యవర్య శ్శుభిరూపశీలాం, మాణిక్యమామ్బాం పరిణీయ గార్హమ్
నయ స్వధర్మాచరణానురూపం, ముదా హ్యన్తే త్సుఖ మాత్మకాలమ్॥

॥౯॥

జాయాపి సా భక్తిమతీ గుణాధికా, దివానిశం భర్తృపదాత్తచిత్తా
బభూవ హా! కష్ట మనార్యకర్మా, వ్యాపాదయ త్తాన్ద్రుహిణోఽతిదుష్టః॥

॥౧౦॥

తథాప్యయం కేజ్జట శబ్దపూర్వో. నారాయణ శ్రేష్ఠీవరో విరాగాత్
 విశ్రాంత్య తి భక్తి-తీ విమోగం, పవిత్రకాద్యే స్వతిలాంసోఽభూత్॥
 నిర్మాయ దేవాయతశం వినాని, నిదాన మత్యర్థ మగణ్యహంపమ్
 విధాయ కూపాశన శత్రుశంతతిం, చకాక దానం శంకహంశుశేభ్యః॥

అపత్యా క్షేపం పక్షిధివ మపలభ్యారంశుతే
 మతింకృత్యా పాణిగ్రహణ మకరో త్కంచన నభూం
 తదర్థాజ్ఞా మ్ముత్తా న్దనయతు మురారే స్సుకృపయా
 దృఢప్రేక్షా రామా మపిచ కలయన్ చంజిధియా॥
 యతిరాజనాథవల్లీ తాయారూ న్ని ప్రసూయా త్తాః,
 తనయా నపారబుద్ధీ న్నిప్తా పత్యత్వ పూరణాయాసా॥
 య శ్శార్ఙ్గపాణి స్వభివర్ణితోస్త్రి
 బ్రహ్మముకాదీ స్సుచువే శతం సుతాః
 స రుక్మిణీశో వసుదేవనూను
 శ్రీకృష్ణదేవోఽనతు పుత్రోఽమూ॥

అంకా సీతారామశాస్త్రి
 పరిచానాంధ్రో పాఞ్చాయట
 హైస్కూట, నర్సరావుపేట.
 10-2-49

నగపరావుపేట వాడవులు
శ్రీ తాడేపల్లి వేంకట నారాయణశేషిగారు
దవ్యదాత.

— ಪೆ ಲ್ಲಂ ಕೊಂಡ ನುಮಾ ನಾಯ ನಾ (೨) —

రా మా రా య క విః

శ్లో॥ రచితబహుతరార్గగ్రంథనిర్మాణశక్తిః
సహజమధురశైలీవిత్తసత్కవ్యకర్తా
హయవదనపదాబ్జోపాసనాసిద్ధబుద్ధిః
కులపతిపదభాసీ విశ్రుతో రామరాయః ।

శ్లో॥ కణాదోజైమిని ర్వాప్యసః
శంకరశ్చ పతంజలిః
వేత్తి రామస్య విదుషః
సాండిత్యం తత్ప్రకే వయమ్ ॥

శ్లో॥ శతాధికగ్రంథ విధానసిద్ధః
ఆజన్మసిద్ధాఖిలశాస్త్రతత్త్వః
గురూపదేశోహి నిమిత్తమాత్రం
యస్యాభవత్సోమ మపూర్వవృత్తః ॥

శ్లో॥ యస్స్వల్పకాలే వివిధప్రబంధాన్
నిగూఢశాస్త్రీయ మహానీబంధాన్
స్తోత్రాణి చాన్యాన్ బహుధావిభిన్నాన్
గ్రంథాంశ్చ నిర్మాయ జహౌ నరీరవ్ ॥

శ్లో॥ స రామరాయః సుకవీంద్రచూడా
ముక్తామణిః పండితచక్రవర్తి
వ్యాఖ్యాతవాన్ భాగవతాఖ్యచంపౌ
ర్యథార్థ మర్థావగతి ర్యథా స్యాత్ ॥

కవితా వెంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

శ్రీ చంపూభాగవతే

ప్రథమో విలాసః

శుభకృత్ తార్కిక కృష్ణదశమ్యమ్

శ్లో. చమ్పూభాగవతాపగాపతి మముం కేచి త్తరన్తు స్వతః
కేచిత్ప్రాప్య తరీం తరన్తు కతిచి త్త్రోపదేశాశ్చయాత్
సుబ్రహ్మణ్య నిదేశత స్సుమనసాం దాతు న్నదీయామృతమ్
రామః ప్రాగభతే. ధ తస్య మథనం శ్రీనాథనాదాశ్చయః.

1

శ్లో. సస్యస్తోమం ఫలతి బహుధా కృష్యమాన్తైవ ధాతీ
క్షీరాసారం స్రవతి బహుధా దుహ్యమాన్తైవ ధేనుః
గృణాంభోధి ర్వృధిగతఫలో. ప్యేష నిత్యం బుధేన్ద్రే
రేతన్మంధే జనయతి సుధాపూరధారా ప్రవాహమ్.

2

సుధాపూర స్సుధారాశిః అమృతనిధిరితియావత్. తస్య ధారాః వృష్టయః
తాసాం ప్రవాహమ్, అత్యగృణాంబుధౌ, మేఘవత్ ఘనీభూయ సుధా అస్తి. వాతవశా
ద్యధా మేఘా ద్వర్షావిర్భావః. తేఘా, మథనవశాత్ సుధాపూరా ద్వర్షావిర్భావః. యథా
వృష్టిధారాణాం బహూనాం మిళిత్యా ప్రవాహరూపేణ ప్రసృతిః ఏవం సుధాపూర
ధారాణామపీతి, ఏతేన సుధాసార నిక్షేపయోగ్యేషు బహుషు శ్లోకేషు వ్యాఖ్యాతేషు
తదుద్గతా బహవో. మృతధారాః ప్రవహీభూయ సతా మృనసి సముద్రే ఇవమిళ స్థితి
ధ్వన్యతే.

శ్లో. అనన్తగుణవేష్టిత ప్రబలబుద్ధి మనాద్గిణా
హయానన కృపారూరీ మిళితసన్మ నోజృంభణః
విలోడ్య బహువార మత్స్యపమకోశదుగ్ధామ్బుధిం.
ప్రపద్య మధురామృతం బుధ గృహాణ దాస్యత్వయమ్.

3

కోశః ప్రకృతగ్రంథః

శ్లో. చమ్పూభాగవతామ్బుధిం మథితైవ తేన యద్బుధాః
గృహ్లాన్తి సార మమృతం వ్యాఖ్యానం మన్ధరాభిధమ్ ॥

శ్లో॥ హయానన ధృత స్వయా విజయతా మయం మనః
స్తవాసి భవితా రమా ధవళితాఃఖలాశాన్తరా
త్వదీయ కరుణాలనాకలితమామకాత్మామృతే
నిమజ్జతు భనత్పదాః మృత రుహోద్భవే తే నమః.

5

శ్లో॥ యథాకథంచి నృమ బుద్ధిమనః ప్రవేశమీయూ ద్భగవద్గుణా మ్ముఖౌ
ఇతీవ చమ్నాంవివృణోత్యయం ముదాఽబుధోపిబాలోనతుసాహితీబలాత్. 6
సాహితీబలాదితి ల్యబ్ధోపే పఞ్చమీ సాహిత్యప్రకర్షం ప్రకాశయతు మిత్యర్థః.

శ్లో॥ అపభ్రంశా వరా అపి న హరిగా దూషణపదమ్
తతోఽపభ్రంశోహం ధృవ మివ భవేయం హరిమనాః
ముథాలాపై ర్వ్యర్థ భృమిభి రపి కాలం క్షపయతాం
జనానాంబుద్ధిం ద్రా గ్వశయ నృహరే తే నమఃపదమ్.

7

అపభ్రంశాలపి హరిప్రతిపాదకా వరా దూషణపదం న భవన్తి. హరిగాః
పతంజల్యంగీకృతా ఇతి ధ్వన్యతే. లోకీకదృష్ట్యా అపభ్రంశత్యేన ప్రతీయమానా అపి
హిరుక్ ధిరకుత్ ఇత్యాదయ శ్చబ్దాభాష్యకారానుమతత్యేన నదూష్యాఇతిభావః. అన్యత్ర
అపభ్రంశా ఆచారాదిభృష్టాలపి వరాః బ్రాహ్మణాదయః హరిగాశ్చేద్భగవద్భక్తాశ్చే
ద్దూషణస్థానం నభవన్తి. తస్మాత్ అపభ్రంశోహం హరిమనా ధృవం భవేయమ్. తథా
చేన్మమాపి న దూష్యత్వప్రకరం ఇతి భావః. అన్యత్రహరిహం భవామి. తతోఽపభ్రంశ
ఏవ అపగతభ్రంశఏవ ముక్తపేతియావత్. ఏతేన భగవత్కథావ్యాఖ్యాన మస్మాకం
క్షేమారమేవ. నతు పాణ్డ్యత్యప్రకరో ద్భేదనార్థ మితి వ్యాఖ్యాతుః కవే ర్విన్యాయో
వ్యజ్యతే భృమయః భృమనాని.

శ్లో॥ వ్యంగ్యప్రధాన భగవ త్రుతిపాదకత్వా
ద్వ్యం గ్యప్రధాన మిదకం స్ఫుటయేత్ కోను
రామ స్తథాపి వివరిత మియేష బాల్యా
త్సన్తః ప్రతిచ్ఛత గుణైకదృశో దయారాఢ్యః.

భగవాన్ హి అప్రత్యక్షస్య జగత్ప్రత్యక్షాదిప్రాయశ్చై ర్వ్యజ్యతే. ఇతి వ్యంగ్యత్వం
హరేస్సిద్ధమ్ ఇదమే వేదకం కావ్యం కర్మ.

శ్రీ నాయకన పరబ్రహ్మజ్ఞానము

ఇహాఖిలు వెల్లాల కులకలశ వారాశి చిన్మామణిః ఘణితరాఘవపాణ్డవయాదవీ
యాభిధచిత్రప్రబంధః, శ్లేషయమకధ్వనిచక్రవర్తి అభినవ కాళిదాసాత్మకపౌరుష
నామా, చిదమ్బర నామా మహాకవిః. సకల కల్యాణగుణనిలయద్వివృగ్రహస్వరూ
పస్య భగవతో వాసుదేవస్య గుణక్రియా స్వరూపత్రితయ ప్రతిపాదక త్రేనాద్వితీయా
సనలక్షణ పరమపురుషారసాధనమ్. “కావ్యం యశసేరకృతే వ్యవహారవిదే శివేతర
క్షతయే, సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మిత తయోపదేశేయుజే” ఇత్యాలంకారికవచన
ప్రామాణ్యా త్లాకికపురుషారసాధనం చ చమ్పూభాగవతాభిధం మహాకావ్యం
చిక్రీః ప్రాప్సిత్ గ్రానస్య అవిఘ్నపరిసమాప్తి సంప్రదాయా విచ్ఛేద లక్షణఫలసాధన
మభిప్రదేవతాప్రాగ్గర్భ మాశీరూపం మంగళం శిష్యశిష్యార్థం గ్రాన్తా శ్లోక
మక్రేన్-నోపనిబధ్నాతి. కల్యాణమితి.

శ్లో. కల్యాణం నః ప్రభూతం కలయతు లలితాలాపశ్చై లేశబాలా
లీలాజాలానుకూలా శిశిరకర కలా భానుమాలాజటాలా
భద్రా శేషాహిభూషా పరికలితసుధాపూరధారానుకారా
ఏషాముద్రా వినిద్రా పురహరణవిధౌ కాఽపికారుణ్యపూర్ణా.

“లక్ష్మీకరఃకవర్గ స్సాన్య”దితికవర్గస్యాదౌ ప్రయోగః మంగళకరః “మోహమిష్ట్రీ
గురు శ్శుభం వితనుతే” ఇతి భూదేవతాక సర్వగురు ర్మణోపి శుభకర ఏవ. అపి చ
అయం మగణఃకల్యాణ మితిపదం భద్రవాచకత్వేన అతీవశుభావహః. “దేవతావాచకా
శ్శబ్దా యే చ భద్రాగివాచకా” ఇత్యుక్తత్వాత్. ఏనం వర్గతః గణతః అర
తశ్చ కల్యాణపదం సర్వశుభావహ మితిఫలితమ్. లలితాలాపశ్చై లేశబాలా లీలా జాలా
నుకూలా శిశిరకరకలా భానుమాలా జటాలా శేషాహిభూషా పరికలితసుధాపూర
ధారానుకారా పురహరణవిధౌ వినిద్రా కారుణ్యపూర్ణా భద్రా కాఽపి ఏషాముద్రా
నః ప్రభూతం కల్యాణం కలయతు ఇత్యన్వయః. లలితాః మనోజ్ఞాః ఆలాపాః గిరో
యస్యా స్సాతఘోక్తా మంజుభాషిత్యర్థః శ్చై లేశస్య హిమవతోజాలా పుత్రితి
యానత్. లలితాలాపాచశ్చై లేశబాలాచ తథోక్తా. తస్యా లీలాజాలానాం విలాససమూ
హానా మనుకూలా అనురూపా మనోజ్ఞభాషణకటాక్షనిజేపాదిపార్వతీవిలాససంక్ర
మణోచిత్తభూమి రితి ఫలిత స్సమాసార్థః. ఆలాపేత్వేత దుపలక్షణం గుణరూపాదీ
నాంతేన లలితాలాపపదేన పార్వత్యా నిరతిశయసాందర్యం శ్చై లేశబాలేత్యనేన
సత్కులప్రసూతి ర్వ్యజ్యతే. బాలేత్యనేన సాకుమార్యం వ్యజ్యతే. ఏవం
విధాయా అనుకూలేత్యనుక్త్యా ఏతల్లిలాజాలానుకూలేతి వచనేన పార్వత్య
శేషాయా పరమేశ్వరస్య సౌందర్యాద్యాధిక్యం వ్యజ్యతే. ఏతేన మాయాపారతన్య్యా
భావా చ్చివే పరమేశ్వరత్వం స్ఫుటం భవతి. అన్యథా శ్చై లేశబాలా మేవాయ మను

కుర్యాన్నతు సైనమితి. ఏవం పార్వతీ సాహిత్య ప్రతిపాదనేన పార్వతీవిశిష్టః పరమేశ్వర ఏవ ప్రపత్తవ్యః. సతు కేవల ఇతి ప్రపత్తిమత మప్యపదిష్టం కవిసేతి బోధ్యమ్. ఇతం స్వతస్సిద్ధం సౌందర్యం శివస్యాభిధాయ అథభూషణజ మాహా శిశిరేతి శిశిరకరస్య చంద్రస్య కలాయాః భానుమాలాభిః కిరణ పరమ్పరాభిః జటాలా దన్దురితా చంద్ర చూడ ఇత్యర్థః అత్యై శిర్య ప్రతిపాదనేన భక్తతాపనివారణక్షమత్వం వ్యజ్యతే శిశిరకరం సర్వ మధృత్వా కలామాత్ర ధారణేన కళంకసానియ దోషోపమృష్ట గుణా భానా కపటా సేవకా హిత్యా నిష్కపటం భక్తం స్వీయత్వేన గృహణీతి వ్యజ్యతే. భాను మాలేత్యనేన లోకే స్త్రీభి శ్శిరసా ధృతచంద్రవంకాభిధభూషణ వ స్నేదం భూషణం నిశ్శోభం కిన్తు ప్రచురశోభ మితివ్యజ్యతే. భానుమాలా జటాలే త్యనేన శివ శిరిసి లమ్బమానా జటా నభవన్తి. కిన్తు శశాంశు శకల రుచిమాలా ఏవేతి అపహ్నవో వ్యజ్యతే. తేనచ జటానాం శ్వేతత్వంఫలతి. ప్రాణిసాదాశోలజతిలచి జటాలా ఇతి రూపకమ్. అథాపరం భూషణ మాహ. శేషేతి, శేష ఇత్యహిర్భూషా యస్యా సౌత్రాక్షోక్తా శేషభూషితేతి యావత్. చూత వృక్షాదివ చ్ఛేషాహిషద యో సా మాన్య విశేషభావా న్న పౌనరు క్యమ్. అనేన విశేషణేన శివస్య సర్వాతిశాయత్వం వ్యజ్యతే. సమస్త భూధరస్యాపి శేషస్య తద్భూషణ సానాపత్యా తదంగ గతత్వాత్ తతశ్చ శేషశాయినో విష్ణోరపి శేషభూష శ్శివ ఏవ పరమ ఇతి ఫలతి. మలికామాల్య వచ్ఛేషభోగో విభాతి. తత్ప్రణామణయన్తు కోకనదవ స్మధ్యేభా స్థితి భూషణసామ్యం శేషస్య. యద్వా ముక్తాహర లతా వత్సర్పకాయః, నాయక రత్నానీన ఘణామణయః, ఇతి ఏతేన శేషాఖ్య ముక్తాహరస్య మధ్యేమధ్యే విశేషాభావా ద్దణాకార సిత్వా ముక్తాహారా ద్వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే. అపిచ. “ఆశితేషు గణయన్తి నదోషమ్” ఇతి న్యాయాత్ ఆశిత వత్సలోయం శివః పరమారణ విషధరత్నరూపం దోషమవిగణయ్య శేషం భూషయతీతి శివ ఏవ శరణీకరణీయ ఇతివ్యజ్యతే. అథ స్వరూపం గుణం చాహ. పరికలితేతి. సుధాయాః అమృతస్య సమృద్ధిః తస్య ధారాప్రవాహః తస్మాను కారః అనుకరణం భావేషుష్కో. పరికలితః కృతః సుధాపూర ధారానుకారః యయా సా ధావశ్యా దోష్లోదకత్వాచ్చ సుధాధారా మనుకుర్వన్తీ ఇత్యర్థః. ఏతేన విగ్రహ స్వరూప మతిధనశో మితి. ఆత్మస్వరూప మమృతవ త్సుఖ మితి. గుణాః అమృతవ దోష్లోదకా అనుభవతా మితి ఫలితమ్. అత్ర ధారాకారాకారిత స్సుధాపూర ఏవ పురుషాకారాకారిత శివవ ద్భాతి. నత్వయంశివ ఇత్యపహ్నవో వ్యజ్యతే. తేన అమృత వదోభిగృత్వం పరమానందాస్పదత్వం శివస్య ఫలితమ్. అథ భక్తరక్షణో నృసింహ మూర్త్యా పురేతి. పురాణం త్రయాణాం మయకృత పత్తనానాం హరణవిధా సంహార కార్యోవిచిత్రా జాగరూకా త్రిపురాసుర విజయసి త్యర్థః.

ఏతేన శివస్య మహాపరాక్రమత్వం వ్యజ్యతే. అతవవ స్వం స్వాశ్రితాంశ్చ రక్షయతీతి భావఃఫలితః, భక్తరక్షణోపయోగినం ప్రధానం గుణం కంతతో నిర్దిశతి, కారుణ్యేతి. కారుణ్యేన కరుణారసేన పూర్ణా వ్యాప్తా, దయారసభరితాస్తః కరణేత్యర్థః, పూర్ణేత్యనేన శివస్య వస్తుతో చలత్వం వ్యజ్యతే. “పూర్ణస్య పూర్ణమాదా యేతి”పుతే. భద్రా కల్యాణీ సకలకల్యాణగుణ పరిపూర్ణేత్యర్థః ఏతేన ఉక్తానుక్త సకలగుణ సంగ్రహః కృతఃఫలితమే. ఏమా మద్భుదిస్సా. కాపి అనిర్వచనీయా ముద్రా భంగీ శివఃకర్తృః. ధర్మధర్మణోరభేదోపచారాత్, నః అసాకం ప్రభూత, అధికం కల్యాణం కలయతు దిశతు. “యో యద్వాక్సతద్దత్తే” ఇతిన్యాయేన శివస్య కల్యాణీత్యా దసాకమపి కల్యాణం దదాత్యేవేతి కవే ర్నిశ్చయః. కాపిముద్రాఇత్యాది స్త్రీ లింగశబ్దైః పు మర్థప్రతిపాదనేన శివస్య అర్థనారీశ్వరత్వం వ్యజ్యతే, కల్యాణం కలయ త్విత్వత్ప్ర సువరం దదాత్వితి వ్యజ్యతే. యుక్తశ్చేదం శివస్య సముత్పదత్వాత్. అత్ర “అర్థః శబ్దతోవాపి మనాక్కావ్యార్థ సూచనమ్.” ఇతియథాకథం చిత్కా వ్యార్థసూచనమపి భవతి. తథాహి యస్యాః లలితాలాపైర్భర్తృభృహ్మణో దేవానాం వా శం సుఖం భావతి సా లలితాలాపశా. ఇరా ఉదకం “ఇరా సురాంబువాగ్భూషు” ఇతిరత్నమాలా; తదీశ సముద్రః అస్య విష్ణోస్సంబధీ ఇరేశః ఏరేశః దుగ్ధసాగరః విష్ణోః క్షీరసాగరశయనత్వాత్. తస్యబాలా కన్యా ఏరేశబాలా లక్ష్మీతః, రలయోర భేదా దిలా శబ్దే ఇరాత్వబుద్ధిః. లలితాలాపశాచ సా ఏరేశ బాలాచ లలితా లాప శైరేశబాలా, వృద్ధిరేవేతి ఆకారస్యవకారస్యచసానే వృద్ధి రైకారః తస్యాః లీలా జాలానుకూలా. శిశిరకరకలా చంద్రకలా తత్సామ్యా త్తదనుజత్వా ద్వా కాస్త్వభవణి స్తత్త్వేన వ్యపదిశ్యతే. తద్భానుమాలాభిః తత్కాన్తిపూగైః జటాలావ్యాప్తా. శేషాహిం భూషయతీతి శేషాహిభూషా, శేషపర్యంక భూషణభూతేత్యర్థః. పరికలితః కృతః సుధాపూరధారానుకారః యయాసా తథోక్తః. కటాక్షమాలాభిః వాక్సుష్పమర దైర్వా సుధాపూరధారా మనుకుర్వన్తి ఇత్యర్థః. సుధాసాగ్రవకరుణాకటాక్షః సుధా సాగ్రవచాచికశ్చేతిభావః. అపురహరణవిధౌ అపురాణా మశరీరాణాం హరణవిధౌ స్వీకరణవిధౌ, యద్వా నఖో విరుద్ధార్థకత్వాత్, అపురాః విరుద్ధశరీరాః రాక్షసా ఇతియావత్. తేషాం హరణవిధౌ నాశనవిధౌ వివిద్రా జాగరూకా స్వవిలాసాక దర్శయత్వా భక్తానాం ముక్తిం దాతుమ్ అథవా భూభార భూత రాక్షస నిబర్హణార్థంవా అస్యావతారాత్, అత్రహేతు మాహ కారుణ్యపూర్ణేతి, భద్రా కల్యాణీ కాఽప్యనిర్వచనీయా ఏమా మద్భుదిస్సా ముద్రాభంగీ రీతిః విష్ణురీత్యర్థః. నః కల్యాణం సచ్చిదానందలక్షణం శుభం కలయతు దదాతు. ఇతి ఏతేన, క్షీరసాగరే శేషశాయీ లక్ష్మీవాక్ భగవాన్ నారాయణః బ్రహ్మాది ప్రార్థితస్సక్ భక్తసాయుజ్య దానార్థం

భూభార హరణార్థం చ కృపయా భువ్యవతీర్వ విరాజతే ఇతి కృష్ణకథా ప్రతీతా. కించ శేషభూషేత్యనేన ప్రకృతావతారేషి శేషావతారో రామోవతీరగతి. ఏతేభిరాలాపిలా జాలానుకూలేత్యనేన రుక్మిణీరూపేణ లక్ష్మీరవతీరగతి. లలితాలాపేత్యనేన బ్రహ్మాదీకా వరదానేన సంకోచణంచ ఏవమాది భాగవతదశమ స్కాందర్థ శృష్ణకథాసతీయతే ఇతి సైవాత్ర వర్ణితే ఇతి బద్ధమ్. అత్ర. లా. మా. రా. బ్రా. ఇతి వర్ణానా మసకృ దావృత్తిశివణాద్వృత్త్యనుప్రాసాభిధశ్యబ్దాలంకారః “ఏకద్విప్రభృతీగాన్తు న్యంజనానాం యథా భవేత్. పునరుక్తి రసా నామా వృత్త్యనుప్రాస ఇవ్యతే” ఇతి తల్లక్షణాత్. లీలా జాలానుకూలేత్య త్రానురూప్య వర్ణనా త్సమాలంకారః “సమంస్యాద్వరసంయత్ర ద్వయోరప్యనురూపయో” ఇతి లక్షణాత్. ద్వయోరపి ఏకపదగతత్వేన ఏకవాచకాను ప్రవేశాత్మక స్సంకరః. జటాతేతి శిశిరకరలీలానాం జటాత్సరూపణా ద్రూపకాలంకారః. అస్యాపి పూర్వవచ్ఛబ్దాలంకారేణ సంకరః. సుధాపూరేతి విశేషణే ఉపమా. కించ. గమ్యత్వేన వివక్షితస్య శివస్య వివక్షితరూపా దపి చారుతరేణ రూపాన్తరేణాభిధానా త్పర్యాయోక్తాలంకారః. “పర్యాయో క్తంతు గమ్యస్య వచో భంగ్య స్సరాశ్రియ” మితి. అయం పూర్వోక్తాలంకార త్రియ ప్రతిబోధాపిత ఇతి తేషా మన్యచ అంగంగీభావన సంకరః. వృత్తస్తు సగ్రరా. “మైత్రైర్వానాం త్రయేణ త్రిచునియతి యుతేతి” తల్లక్షణమ్. ఇతి - 1

అవ. ఏవం పరమేశ్వరం ప్రార్థయత్వా అథ స్వాభీష్టదేవతాం పరమేశ్వరీం ప్రార్థయతే.

శ్లో. ప్రాలేయాచల భాగధేయ భవనం కల్యాణ జాలా స్సగం
జటాటీర తపః ఫలం కిలకిలీలాను కాహాదితమ్
బిభ్రాణం పరిమాళి కంచన సుధాధారాధరం సాదరం
తస్మై భద్ర మముద్ర మాకలయతా మాసందకందం మహాః॥

ప్రాలేయేతి. ప్రాలేయాచలస్య హిమాలయస్య భాగధేయానాం భాగ్యానామ్. “దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యం ప్రీతియతి ద్విధి రిత్యమరః” “భాగ రూప నామభ్య స్సాన్వితే ధేయ ప్రత్యయో వాచ్య” ఇతి ధేయ ప్రత్యయః. భవనం గేహమ్. సాగమితి యావత్. యద్యాభవనం భావః స్వరూపమితి యావత్. కల్యాణజాలానా మ్మంగళసమూహానా మాస్పదం స్థానం. జటాటీరః. పరమేశ్వరః “అహిర్బుధోష్వి జటాటీరో జటాజుటో గ్నిలోచన ఇతి” పశ్చాత నిఘంటుసారే, తస్మైదం జటాటీరం తస్మైదమిత్యోక్. తస్య తపః చిత్తేక్రగ్య లక్షణస్య ఫలమ్. పరిపాకభూత మిత్యరః. కిలకిలేతి. ధ్వనేరనుకరణో చయం శబ్దసాధుః కిలకిలదితి. పటపట దితివత్. కిలకిలద్యుక్తో లీలాశుకః కిలకిలీ లాశుకః కిలకిలధ్వనికారి విలాసకరః, తేన ఆహాదితం సంతోషితమ్. పరిమాళి మాళా, “అవ్యయం విభక్తేతి విభక్త్యై వ్యయభావః కంఠప కంచిత. సుధాధారాధరం సుధాధారాణాం

ధరః ధారకః తం అమృత పృవాహధర మిత్త్యర్కః, చంద్రమితియావత్, యద్వా ధారా
 ధరః, ఘనాఘనః, వాగ్ధి కమేఘ ఇత్త్యర్కః, తస్మై. చంద్రమితియావత్, సాదరం సప్రేక్ష
 యథాతథా, బిభృణం తత్ప్రసిద్ధం మహాస్తేజః అరాత్సార్వతీ మే మహ్యమ్,
 అముద్రే మమిత మానందకలదం సంతోషసంపాదకం భద్రం కల్యాణం ఆకలయతాం
 వితరత్స్వితీ ప్రార్థనాయాం లోబ్ధ, ఆనందకస్త మితి మహాసో విశేషణంవా. ఆనందస్యకందం
 మూలం నిధి మితియావత్, యద్వా, ఆనందరూపం కంజలం దదాతీతి ఆనందకస్తమ్.
 అత్ర ప్రాలేయాచల సంబంధీనాం భాగ్యానాం ప్రాలేయాచలమేన ఆస్సవం భవతి. సత్య
 తద్భిన్నమ్. “అదృష్టస్యాత్మనిష్ఠత్వా”దితి గ్న్యాయముల్లంఘ్య ప్రాలేయాచలభాగధేయ
 నాం పార్వతీ ఆస్వదమితి నర్తనేన విరోధః ప్రతీయతే. ఆనన్దజన్మార్జిత సుకృతవశా
 ద్ధివవతః పార్వతీరూప పుష్టిలాభ ఇతి కృత్వా, భాగధేయజాతాయా నృస్యాం భాగ
 ధేయశ్రయత్వం సిద్ధమేవ. మృజ్జాతస్య ఘటస్య మృదాశ్రయత్వమేవేతి తత్పరిహరశ్చ
 వ్యజ్యతే. యద్వా తస్య విరోధస్య భవనం భావ ఇత్త్యర్క నర్తనేన పరీహరః హిమనతో
 భాగధేయమేన పార్వతీ రూపేణ పరిణతం మృద్ధటాత్మనేవేతి తదాశయాత్. కల్యాణ
 జాలాస్వద మిత్త్యనేన భక్తేభ్య స్సుకల కల్యాణ దాన శౌండిర్యం వ్యజ్యతే. తషాఘల
 మిత్త్యనేన, శివసంబంధినీ చిరసంచితా తపోలతా పార్వతీరూపం ఫలం జనయాంబ
 భూనేతివ్యజ్యతే. తేనచ పరమేశ్వరేణాపి దక్షిణమూర్తిరూపిణా పార్వత్యర్థం తపః కృతమితి
 పార్వత్యాః పరమేశ్వర మనోమోహన క్షమనినితశయ సౌందర్యం వ్యజ్యతే. కిలకిలదితి
 విశేషణేన లీలాశుకమపి మనోహరాం ధ్వని మధ్యాపయన్తీ. తేన ఆహ్లాదితా భవతీతి
 శుకాదపి మంజుభాషిణీతి వ్యజ్యతే. కించస్వాధ్యాపితే శుకధ్వని శ్రవణాహ్లాద శాలినీయం
 మమాపి కాంశ్చన బీజనర్తాః ఉపదిశ్య తదుపదేశ జనితే నానేన గ్రంథేన సంతృప్త్య
 తీతి కవ్యాశయాత్ కవౌ పార్వత్యాః పరమాదరో వ్యజ్యతే. తృతీయ పాదేన
 చంద్రాన దమృత పృవాహజనకం మామకం కావ్యం సాదరం పార్వతీ శిరసా
 గృహ్లాత్మేవ వాత్సల్యాదితి కవ్యాశయో వ్యజ్యతే. భద్రస్యా ముద్రత్వ విశేషణేన
 కవే ర్మోక్షాభిలాషోవ్యజ్యతే. సహి తద్భిన్న కల్యాణస్య ముద్రాభావః క్వాపి దృశ్యతే.
 బ్రహ్మ ద్వైత్వర్యాణా మపి ముద్రాదర్శనా త్. ఆనందకస్తమితి మహాసో
 విశేషణేన ఉదకవ దమిత మతిసులభంచ మోక్షానందం ప్రయచ్ఛతీతి సర్వో
 త్కృష్టతా పార్వత్యా వ్యజ్యతే. మహ ఇతితేజోవాచి శబ్దేన స్వయం ప్రకాశత్వం
 స్ఫుటతీ. తేనచ పరమాత్మ స్వరూపిణ్యే వేదంబీతి సిద్ధమ్. అథ. అత్ర మహాసి
 భాగధేయ భవనత్వ రూపణా ద్రూపకాలంకారః. భావఇత్త్యర్కేతు. భాగధేయ జస్యా
 యాం పార్వత్యాం భాగధేయ స్వరూపత్వ నర్తనేన హేతులరకారః. “హేతు హేతుమ
 తోరై క్యం హేతుం కేచి త్రవషత్తే” ఇతి తలక్షణాత్. తషాఘలమిత్త్యత్ర అతిశయోక్తిః.
 పరమేశ్వరారం పార్వతీతప ఏవ ప్రసిద్ధం సత్య పార్వత్యర్థం పరమేశ్వరతపఇతి. పార్వ
 త్యా శ్చివ తషాఘలత్వాసంబంధేన తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః యద్వాచంద్ర

చన్ద్రికయోరివ అవిగాభూతయో ర్మాయాబ్రహ్మణో శ్చివాశివయోః సత్తోః శివాయాః శివతపః ఫలత్వాసంభవేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తి రితివా. కిలకిల దితివిశేషణేన పరికరాలంకారః. సుధాధారా ధరమిత్యుత్ర రూపకమ్. వివక్షితరూపాదసి చారుతరేణ రూపాన్తరేణ శివాయా అభిధానా త్వర్యా యోక్తమ్. సర్వేషామంగంగి భావేనసంకరః. ప్రాధిర్నామ గుణః. “ప్రాధిరుక్తేః పరిపాక” ఇతిలక్షణాత్. 2.

అవ. అథతస్యా ఏవ స్వాభీష్ట దేవతాయా మందస్మితం ప్రార్థయతే.

శ్లో॥ కస్త్వం ఘోరవిలోచనోఽసి భుజగోత్తంసః కపాలీ జటీ
దేవ్యా శ్వాసన మన్తరేణ భగవ న్నంతఃపురం మాగమః
ఇత్థం ద్వారి నివారితం పురహరం నిధ్యాయ దౌవారికై
ర్యన్మాత ర్విదధాసి మస్తహసితం దద్యా త్తదిష్టాని నః.

కస్త్వమితి. ఘోరవిలోచనః ఘోరాణి భీషణాని వికృతాని వా విలోచనాని నేత్రాణి త్రీణి యస్య స తథోక్తః. యద్యపి ద్వయోర్నేత్రయో ర్నవికృతత్వం. తథాపి తృతీయ సాహిత్యా త్వరస్పరాపేక్షయా త్రీణ్యపి వికృతాన్యేవేతి బోధ్యమ్. యద్యా ఘోరం భయంకరం విలోచనం తృతీయనేత్రం యస్య స తథోక్తః. సర్వ జగత్సంహార హేతుత్వా త్తస్య భయంకరత్వమ్. అథవా, ఘోరం వికృతం విలోచనం యస్యేతి తృతీయస్య వికృతత్వన్నామ ఫాలగతత్వమేవ స్వసానగతత్వా ద్భృవో రధస్సయో ర్నవికృతత్వమ్. అస్యచ అస్థానగతత్వా ద్వికృతత్వ మితి భావః. ఏతేన నతు పుండరీకాక్ష ఇతి ధ్వన్యతే. భుజగోత్తంసః. భుజగాః సర్పాః ఉత్తంసాని భూషణాని కుణ్డల కటక హార యజ్ఞోపవీతాది రూపాణి యస్య సః. నకేవలం వికృతరూపః కిన్తు వికృతాభర ణోపేతిభావః. ఏతేన నతు వనమాలీ ఇతి ధ్వన్యతే. కపాలం చిన్న బ్రహ్మ పంచమ శిరోరూపం యస్య సః. మత్స్థిర్యోఽత ఇనిః. ఏతేన పరమ దరిద్రః. తత్త్వాపి భిక్షితుం మృన్మయ పాత్రమపి నాస్తితి ఫలితమ్. అత్ర నతు చక్కపాణిః. నచశీపతిరితి చ ధ్వనిః. జటాః అస్యసస్తితి జటీ వ్రీహ్యదిత్యాదినిః. నతుకేశవ ఇతిధ్వనిః. ఏతాదృశ విశేషణవిశిష్టః త్వం కోసి. కోవాభవసి. కస్త్వమితి పశ్యః. నతుపురుషోత్తమః. కిన్తు యః కశ్చైన పురుషాధమ ఇతి ధ్వనిః. ఏతద్విశేషణ చతుష్టయం వస్తుతత్త్వే పరమత్త్వమపి వ్యంజయతి. తథాపి. ఘోరవిలోచనః సర్వజగత్సంహార హేతు తృతీయనేత్రః. ఏతేన బ్రహ్మ డీక సర్వానపి తృతీయనేత్రాగ్నా పుషసంహృత్య పశ్యయాంబుధా వయ మేకాకీ విజయతే ఇతి సిద్ధమ్. భుజగోత్తంసః శేషభూషః వ్యాఖ్యాతమిదం శేషాహిభూషేత్వత్. కపాలీ. బ్రహ్మణమపి చిత్వా తచ్చిరో జగ్రహేతి బ్రహ్మది సర్వదేవశిక్షకత్వం సిద్ధమ్. జటీహృశస్త జటాః జటాణాం ప్రాశస్త్యంచ వీరభద్రోత్పాదనే పసిద్ధమ్. యద్యా. మందాక్షీ పృవాహ ధారణే ఇతి. ఏవం కస్త్వమితి పృష్ట్యాపి తత్పశ్యస్య ప్రకృతా న్నానైవయోగిత్వం మన్యమానస్య దౌవారికః స్వాజ్ఞరూపం వక్తవ్యమాహ. దేవ్యా

ఇత్యాది. హేభగవత్ పద్మశైశ్వర్యశాలిన్. ఇదం చ సంబోధనం జటిత్వా దయం యః కోపి తపస్వీ భవతు మర్హ తీ త్యభిప్రాయకృతమ్. దేవ్యాః రాజ్ఞ్యాః శాసనమన్తరేణ నిదేశం వినా. “అన్త రాన్తరే జేతి” ద్విత్వీయా. అన్తపురం పురస్యాన్త రితి యోగ వజ్రహ దేవ రూఢ్యా కేళీగృహం బోధయ త్వయం శబ్దః మాగమః. మాయాహి మావిశేతి యానత్. “స మాజ్యోగే ఇతి లుణి అడాగమ ప్రతిషేధః” “ఇదిత్వా త్తే రజ్.” (మాగమః, ఇతి శబ్దః) ఇత్యమ్ ఏవం ద్వారి ద్వారే. దౌవారికైః ద్వారపాలకైః నివారితం వారితం పురహరం శివం నిధ్యాయ దృష్ట్వా. హేమాతః జనని. యన్మంద హసితం మందస్మితం విదధాసి కరోషి. మధ్యమ పురుష నిర్దేశేన త్వ మితి కర్తా అక్షిప్యతే. తత్ మందహసితం కర్తృనః అస్మాక మిష్టాని అభిలషితాని. అరాన్మంగళాని తేషా మేవేష్యమాణత్వాత్ దద్యాత్ ఇత్యాశిషి లిజ్. వితరన్తిత్యర్థః. వివాహకాలికదిన్యసౌందర్య మపహాయ రూపాన్తరధారణ మ్మాం దౌవారికా నివారయేయ ర్వా నవేతి పరిత్యజం. పార్వత్యసి మ్ము ఏనంవిధే రతిం కుర్యా ద్వా నవేతి పరిత్యజం చ. శివే రూపాన్తరం ధృత్వా ఆగతే సతి. తత్తత్త్వ మవిజ్ఞాయ దౌవారికా స్థం న్యవారయన్. దేవీ తు తత్తత్త్వం జ్ఞాత్వా విచిత్రేయ మస్య లీలేతి మందస్మిత మకరో రితిముఖ్యాశయః. అత్ర భజగాదిధారణజన్యవికృతాకారేణ ముగ్ధా మ్మాం భీషుతు మాయాతోఽయం శివః స్వయ మేన మదౌవారికై ర్వారితస్స బిభ్ర తీతి పార్వతీ మందంస్మయతే ఇతి ధ్వన్యతే. మందహసిత మిత్యనేన పార్వత్యా ఉత్తమనాం కాత్వం ప్రతీయతే. అత్ర భగవద్గత విరుద్ధాలంకారాది దర్శన జన్యో భగవత్త్యా హాసో దౌవారికకృతనిషేధకటువచనాదిపరితోషితో హాస్య రసతా మంగీచకారేతి వేదితవ్యమ్.

శ్లో॥ క్రీడాకోప మనర్గళం శముతుం క్షేమంకరే శంకరే

నమ్రే సప్రణయాపి తత్ర కుపితా మందాకినీదర్పతః

మాళిం తస్య ముహూ ర్ముహుః ప్రహరసే యేనాబ్జ మర్మస్పృశా

మాత స్తచ్చరణాంబుజం వితరతు శ్రేయాంసి భూయాంసి నః.

4

క్రీడేతి:- అనర్గళమప్రతిబంధం క్రీడాకోపం క్రీడాయాం రతివిలాసే యః కోపః తంవిలాసకలహజాతరోప మితి యావత్. శముతుం నిర్మాముతుం క్షేమంకరే శుభ కరే జగత ఇతి శేషః. శంకరే శివే నమ్రే ప్రణతే సతి తత్ర శివే సప్రణయాపి సన్న హాపి నమస్కారేణ నివృత్తకోపాతీత్యర్థః. మందాకిన్యాః గంగాయాః దర్పః గర్వః భర్తృశిరశ్లాఘ్యత్వ రూపః తస్మా దితి పజ్జమ్యురే తసి. మందాకినీదర్పతః ల్యబ్ధోపే పశ్చుమీ. మందాకినీదర్పం పర్యాలోచ్యే త్యర్థః కుపితా సంజాతకోపాసతీ. అతఏవ హేమాతః జనని త్వమ్. శివస్య మహేశ్వరస్య మాళింమకుటం అబ్జమర్మస్పృశా కమల సదృశేన. యద్వా చన్ద్రమర్మభేదినా “అబ్జే వైవాత్మక స్సమ” ఇత్యమరః యోన

చరణేన ముహూ ర్ముహూః అసకృత్. ప్రహరసే తాడయసి తచ్చరణాంబుజం పాదాబ్జం
 సః అస్మాకం భూయాంసి అమితాని శ్రేయాంసి శుభాని వితరతు దదాతు. పార్థనా
 యాం లోట. అత్ర “దాసీకృతాగసి భవ త్యుచితః ప్రభూణాం పాదప్రహర ఇతి
 సుద్ధరినాస్మిమామే” ఇతి న్యాయేన కృతాపరాధస్య భర్తు శ్శిరసి భార్యాచరణప్రహరో
 యుక్త ఏవ. అస్య చ చరణప్రహరస్య మన్దాక్షిణీదర్ప నిర్హరణారకత్వ స్తు కవినో
 త్స్పేషితమ్. ఇయం చ గమ్యా ఫలోత్పేక్షా. మన్దాక్షిణీ దర్పత ఇవేతీవ శబ్ద స్వాప్ర
 యోగాత్. శివశిరసి కృతోఽయం చరణప్రహరః తత్త్వా మ్మన్దాక్షిణీం స్పృశత్వేవేతి
 సపత్నీచరణతలహత్యా గంగా స్వదర్ప ముత్సృజ త్వేవేతి భావః అబ్జమర్మస్పృశే
 త్యనేన ప్రణయకలహ కృతోఽయం పాద ప్రహరః సపామాణ ప్రహరతుల్యః.
 కిన్తు పుష్పప్రహరతుల్య ఇతి శివస్య తేన వ్యభాభాసః ప్రత్యుత మృదుశతర
 తచ్చరణాబ్జ సంబంధేన మహా నానన్ద ఏవేతి వ్యజ్యతే. చంద్రిమర్మభేదినేత్య్రాన్తరాశ్రయ
 జేన గంగాం బాధితు మశక్తా తత్సహచరం చంద్రి మ్భాధితవతీ పార్వ తీతి ప్రత్యనీ
 కాలంకారో వ్యజ్యతే. “బలిసః పృథివక్షస్య పృథికారే సుదుష్కరే, య స్తదీయ తిర
 స్కారః పృత్యనీకం తదుచ్యతే” ఇతి లక్షణాత్. జగతః క్షేమంకరే ఇత్యనేన పరమేశ్వ
 రస్య వస్తుతోఽగుణ స్వాపి పార్వతీసంభోగాదివిలాసాదికం భక్తక్షేమార్థ మేవ
 న తు స్వార్థం పరిపూర్ణత్వా దితి వ్యజ్యతే. భగవతి జాతః యః క్షేడాకోప స్స భగ
 వన్నత్యా నివృత్తః. అథ మన్దాక్షిణీ దర్ప దృష్ట్యా యశ్చ జాతః ప్రకృష్టకోపః స తు.
 తచ్చరణ క్షతిభి రేవ నివర్త్యతే. న తు సామూ ఇతి సామదక్షా వత్ర సూచ్యేతే.
 కించ ప్రణయకోప నివారణార్థం నమస్కుర్వతి శివే తాత్కాలిక జహ నిగూఢ
 స్త్యస్తర దర్శననేన పార్వత్యాః ప్రకృష్టకోప ఆసీ దితి ప్రతీయతే. విషమాంకారః
 “యత్రానర్థస్య వాభవే” దిత్తుక్త లక్షణ ఇతి బోధ్యమ్.

4

శ్లో॥ అన్యోఽన్యం విజయైషిణో ర్విహసతో స్సానందయో స్సాహసే
 సాటోపా దితరేతరవృత్తికరా దుమ్భాత రోమాంచయోః
 క్షిప్రోత్తిష్ఠ కరాబ్జయోః పృథిముహూ ర్నవ్యాక్షతారోపణే
 సంరంభ శ్శివయో రమందవిభవ శ్రేయాంసి పుష్టాతు సః.

5

అన్యోఽన్యమితి- అన్యోఽన్య మ్మరస్పర మపి విజయైషిణోః జయాభిలాషిణోః.
 విహసతోః స్మయమానయోః త్వరాతత్కృతకరస్థలనాదినేతి భావః. సాహసే హఠా
 త్కృత్తివిషయే సానన్దయోః మయా సాహసంకృతే మితి హృష్టయో రిత్యర్థః. సాటో
 పాత్ సంభ్రమాత్ జాతో యః ఇతరేతరవృత్తికరః అన్యోన్యకూక్షికరాదిసంప
 ర్కః తస్మాత్ ఉమ్భాతరోమాంచయోః ఉత్పన్నరోమహర్షయోః పృథిముహూః
 ముహూర్ముహూ రిత్యర్థః ఏస్సాయా మవ్యయీభావః క్షిప్రోత్తిష్ఠ కరాబ్జయోః త్వరితో
 దస్త హస్తకమలయోః అన్యథా పరాజయభయా దిత్యర్థః శివయోః శివాచ శివశ్చ

తయోః పుమాంస్త్రియే త్యేకశేషః పార్వతీపరమేశ్వరయోః అమంద విభవః అమితో
విలాసః అమూల్య ఇతి వా సవ్యాక్షతారోపణే నూతనాక్షతారోపణమహోత్సవే
వివాహకాలికే ఇత్యర్థః. యః సంరంభః సంభ్రమః సః సః అస్మాకం శ్రేయాంసి
శుభాని పుష్టాతు వర్ధయతు స్వభావోక్తి రలంకారః. “స్వభావోక్తి రసాచారు యథా
నద్వస్తువర్ణన” ఋతి లక్షణమ్. అత్ర శివయో రితి పదసూచితాభ్యాం లోకోత్తరా
లంబన విభావాభ్యాం సాన్నిధ్యా దస్మి న్నవ్యాక్షతారోపణాదిరూపై రుద్దీపనవిభావైః
హాసకటాక్షరోమాంచాదిరూపై రనుభావైః క్షిప్రోత్తి షేత్వాదిపదసూచితైః
రాత్యుక్త్యాదిసంచారిభావై శ్చ రససార్వభౌమశృంగార శ్చరణాస్పదం భవతి.
విజయైషిత్వాదివిశేషణైః భటయో యుద్ధసంరంభ ఇవానయో రయం సంరంభ
ఇత్యుపమాంకారో ధ్వన్యతే.

5

శ్లో॥ భద్రం వపుః కథ మిదం ఛరితం విభూత్యా
వైయాఘ్రో రోమ శబళం వసనం కుత స్తే
శ్చుత్వైవ మాళి పరిహాస వచో భవాన్యా
శ్శ్రేయః స్మితం దిశతు నో నవసంగతాయాః

6

భద్రమితి. భద్రం మంగళశాసన చందనలేపనాదినా కమనీయతర మిదం తే
వపుః డేహః విభూత్యా భస్మనా. అథా చ్ఛివశరీర సంబన్ధినా కథం ఛరితం రూపితం
కర్పూరాదిలేపనయోగ్యం తవ వపుః కథంవా భస్మనా దూపిత మిత్యననురూప ఘట
నాత్మకో విషమాలంకారః. కథ మిత్యనేన సఖీనా మత్ర విషయే నిర్వేదో వ్యజ్యతే.
అన్యత్ర భద్రం తవ వపుః విభూత్యా కథం ఛరితం కుత శ్చన్న మితి ప్రశ్నః. తవ
వపు వ్యయం భస్మసంబంధః కుత ఆసీ దిత్యర్థః. అనేనచాలింగనరూపం వస్తు వ్యజ్యతే.
తే తవ వసనం వస్త్రమ్. వైయాఘ్రో రోమ శబళం వ్యాఘ్రాజిన రోమ కలితం కుతః
కథ మితి విషాదః త్వద్వస్త్రే వ్యాఘ్రచర్మరోమప్రవేశో దృశ్యతే హాథిక్ సుభ
గాయా స్తవ క్రూరపురుష సంబంధోఽస్మాక మతీవ వ్యథాహేతు రితి భావః. అన్యత్ర
కుతః కస్మా డేతో. తవ వసనం వైయాఘ్రో రోమ శబళం భవతీతి ప్రశ్నః. ఏతేన
పరస్పరసమ్మర్దో వ్యజ్యతే. ఏవ మాళిపరిహాసనచః సఖీజనకృత పరిహాసవాక్యమ్.
జాత్యేకవచనమ్ వాక్యే ఇత్యర్థః. పూర్వార్థేన వాక్యద్వయస్యైవ ప్రతిపాదితత్వాత్.
యద్వా వాక్యానీ త్యర్థః. పూర్వోక్తవాక్యద్వయస్తు ఊపలక్షణం. తథా చ- ఏవ
మాదీని వాక్యాని సఖీకృతపరిహాసద్యోతకా నీతి నిర్గళితార్థః. శ్రుత్వా నిశమ్య,
ప్రవృత్తా మితి శేషః. నవసంగతాయాః నూతనసంగమాయాః భవాన్యాః పార్వ
త్యాః స్మితం మందహాసః సః అస్మాకం శ్రేయం ఇష్టం దిశతు దదాతు. దిశ అతి
సరణే ఇతి ధాతోః. పార్శ్వరూపాయాం లోట్. అత్రాలింగనాదివ్యంజకసఖిపరిహాస
వచనరూపవిభావేన స్మితరూపానుభావేన చ నవోధానిష్ఠో హర్షాఖ్య స్సంచారీ
భావో వ్యజ్యతే ఇతిభావః.

..6

అథైకేన శ్లోకేన స్వనామాఖ్యానపూర్వకం గ్రాహారంభం పఠిజానీతే.

శ్లో॥ అభినవపదపూర్వః కాళిదాసః ప్రగల్భః
తిగ్రయనదయతాయాః ప్రేమడింభ స్తృతీయః
విరచయతి తయైవ ప్రేరితః ప్రేమపూర్వం
హరిగుణపరిణదం చారుచంపూప్రబంధమ్.

7

అభినవేతి॥ తిగ్రయనదయతాయాః శివప్రియాయాః పార్వత్యాః ఇత్యర్థః
క్షుభాద్విత్వాణ్ణత్వాభావః. తృతీయః ప్రేమడింభః ప్రేమాస్పదపుత్రః మధ్యమపదలో
ప్యంఘం సమాసః మాతుః కనిష్ఠపుత్రే ప్రేమాతిశయ ఇతి ప్రసిద్ధిః. గణేశో జ్యేష్ఠః, కుమార
స్వామీ తు ద్వితీయః అయం తు తృతీయ ఇతి భావః. ఏతేన తావుభా వివ అయమపి
సర్వవిద్యానిధి రితి వ్యజ్యతే ప్రగల్భః ప్రాథః అభినవపదపూర్వః అభినవేతి పదం పూర్వం
యస్య స తథో క్తః కాళిదాసః కాళిదాసశబ్దః. శబ్దపరశబ్దే నాప్యర్థో గమ్యతే. యథా
“దేవపూర్వం గిరిం తే” ఇతి మేఘసందేశే, “హిరణ్యపూర్వం కశిపుం ప్రచక్షుతే” ఇతి
మాఘే చ. తతశ్చ, అభినవపదపూర్వ కాళిదాసపదవాచ్య ఇత్యర్థః. అభినవకాళిదాస
ఇతి నామ్నా ప్రసిద్ధ ఇతి భావః. అనేన నామ్నా చ కాళికాయాః నూతనేఽస్మిన్
స్వస్య దాసే ఆతీవ ప్రీతి రస్తీతి వ్యజ్యతే. తయైవ తిగ్రయనదయత యైవ. ప్రేమపూర్వం
సన్నేహం ప్రేరితః కుర్వతి నియోజితః స స్వప్నే ఇతి శేషః. ఏతేన అనురూపప్రేరణా
సత్త్వా ద్ద్రంభోఽయం సుందర ఇతి వ్యజ్యతే. హరిగుణ పరిణదం హరేః కృష్ణస్య గుణైః
పరిత సుర్వత్ర నద్దం బద్ధమ్. “ణహ బద్ధనే” ఇతి ధాతుః. భగవత్కల్యాణ గుణానసాయి
మిత్యర్థః. చమ్పూప్రబంధం చమ్పూరూపం ప్రబంధం గద్యపద్యాత్మక మిత్యర్థః; చారు
సుందరం యథాతథా విరచయతి కరోతి అత్ర ప్రగల్భ ఇత్యనేన సాగ్ధితోఽప్రజ్ఞలంభణం
వ్యజ్యతే. ఇద మేవ హి ప్రాథత్వం ప్రకృతోపయోగి, న తు యవత్వమితి. భగవతీ
ప్రేరణాసత్త్వాత్ భగవన్నాయకత్వాత్ కవే శ్చ ప్రాథత్వా ద్ద్రంభోఽయ మతీవ
సుందర ఇతి ధ్యేయమ్.

7

ఏవం ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య దుష్కరత్వ ప్రకటనద్వారా స్వవినయ మభినయతి.

శ్లో॥ క్షేయం మతి ర్మమ శిశో రగభీరవాచః
క్షేయం యదూద్యహకథా నచసా మభూమిః
తద్దూర్ నేపి యతేహనహృదః కదాపి
నిర్వర్జితం నిశమితం చ న సాహసం మే.

8

క్షేయ మితి శ్లోకేన-శిశోః అవృత్తస్మస్య నతు స్తనంధయస్త్యేత్యర్థః. అత
ఏవ అగభీరవాచః అప్రోధవచస్య అరగారవహీనవాక్యస్త్యేత్యర్థః. మమ ఇయం
సర్వజనపరిచితా ఇత్యల్పతయ సర్వవిదితేతి యావత్. మతిః బుద్ధిః క్ష. వచసాం

శ్రుతిగిరా మప్యభూమి రవిషయభూతా తదగోచరేత్సర్కః. ఇయం ప్రతిజ్ఞాతా. యదాద్యహాకథా యదాద్యహస్య యదనాయకస్య కృష్ణస్య కథా. చరితం క్వ. మహా ద్వైరూప్య మిత్యర్థః. అననురూప ఘటనాత్మ కోఽత్రి విషమాలంకారః. తద్వర్ణనేపి తస్మాః యదాద్యహ కథాయాః వర్ణనేపి ప్రఖ్యాపనేపి యతమానహృదః ప్రయతచిత్తస్య “యతీ ప్రయత్నే ఇతి ధాతో రనుదాత్తేత్వాచ్చ నచ్” మమ సాహసం అన్యసాహసస్య అన్యత్ర స్థిత్యయోగా స్మత్సాహసత్వల్యం సాహస మితి నిదర్శనా లంకారః. క్వాపి కుత్రాపి దేశే కాలే పురుషేవా ననిర్వర్ణితం నదృష్టమ్. “నిర్వర్ణితం న్తు నిధానం దర్శనా లోక నేక్షణ” మిత్యమరః. ననిశేమితం నశ్రుతంచ. “శమో దర్శనే ఇతి మిత్వా” ద్భిస్యః. భూతాదికాలేషు అంగాదిదేశేషు. యః కోఽపి పురుషః పత్తుల్య సాహసో నదృష్టశ్రుతచర ఇతి భావః. విషమాప్రతిభోత్వాపితో నిదర్శనాలంకారః. అత్ర సాహసత్వ జాత్యాక్రాంతతయా సర్వ మపి సాహస మభిన్న మేవేతి కృత్వా లోకసిద్ధసాహసాభిదేసి స్వసాహసస్య భేదవర్ణనాత్ భేదకాతిశయోక్తి రితి రత్నానభీకారాః.

8

తర్హి దుష్కరేఽస్మిన్ కార్యే మాప్రవర్త స్వేత్వత ఆహ-

శో॥ యద్వా దయాచసంఘోపరిపూరితేన
మందారమాల్యనికురుంబసహోదరేణ
గౌరీకటాక్షనికరేణ కరంభితస్య
కిం దుష్కరం మమ భవే జగతాం త్రయేఽపి ॥

9

యద్వేతి, దయాచసంఘోపరిపూరితేన కృపారసప్రవాహభరితేన అత్ర రస ఏన రసో జల మితి శ్లిష్టరూపకమ్ దయార్ద్రేణే త్యర్థ. మందారమాల్యనికురుంబ సహోదరేణ మందారమాల్యనికురుంబాణాం మందారసుమమాలాసమూహానాం సహోదరేణ అనుజేన సదృశేనేత్యర్థః. ధావళ్యా దీప్పితదాగా చ్చేతి భావః. ఏతేన పార్వతీ నయనయో రధునా నిరంజనత్వం వ్యజ్యతే. అన్యథా కటాక్షా సీలా ఏవ స్యుః. గౌరీకటాక్షనికరేణ పార్వత్యసాంగ పరమ్పరయా కరంభితస్య వ్యాప్తస్య విషయా కృతస్వేత్వర్థః. గౌరీకటాక్షపాత్రస్వేతి యావత్. మమ మే దుష్కరం కర్తు మశక్యం వస్తు జగతాం లోకాగాత్రయేఽపి భవే త్కింస్యా త్కిం నన్యాదేవేత్యర్థః. యద్వా కింభవే స్సుకించి దిత్యర్థః. అత్ర దుష్కరవత్స్వభావప్రతి గౌరీకటాక్షకరంభితత్వస్య పదారస్య హేతుత్వాత్పదార హేతుకం కాన్యలింగ మలంకారః. తదుక్తమ్ “హేతో ర్వాక్య పదారత్వే కాన్యలింగ ముదాహృత” మితి. గౌరీకటాక్షాణామపి దుష్కరకార కత్వం మందారేతివిశేషణబలా త్సిద్ధిన్. తస్మా దత్ర పరికరాలంకారః. తదుక్తమ్. “అలంకారః పరికరస్సాభిప్రాయో విశేషణ” ఇతి. పరికరోత్పాతకాన్యలింగో తాపితోఽత్రాజ్ఞేపాలంకారోఽప్యస్తి. పూర్వశ్లోకోక్త కాన్య నిర్మాణ తక్యభావ

స్వాత్ర నిషేధాత్. “అక్షేప స్వయ ముక్తస్య ప్రతిషేధో విచారణా” దితి తలక్షణమ్. స్వస్య గౌరీకటాక్షసాత్ర్యే హేతు స్తు దయారసేత్యనేన న్యక్తః. నిష్టాతుకజాయమానా క్షువేవ హేతు రితి తద్విశేషణవిన్యాసాశయః.

9.

నను స్వతః పండితస్య గౌరీకటాక్షవశా త్కవితా స్యాన్నాను. కథం పున బ్ధిశో స్తవే త్యత ఆహ.

శ్లో॥ ప్రాదుర్భవంతు సరసాని వచాంసి గౌరీ
కారుణ్యతో మమ ముఖా దపి నాఽత్ర చిత్రమ్.
నైవాఽమృతం వమతి కిం కఠినా శిలాపి
పీయూషధామకరజాలపరిగ్రహేణ.

10

ప్రాదు రితిః- సరసాని రసోఽతోపలక్షణం గుణాలంకారాదీనామ్. రసేన సహితాని సరసాని. రసగుణధ్వన్యాది సహితా నీత్యర్థః. యద్వా. రసప్రధానానీత్యర్థః. రసస్య స్వాత్మమాత్రవిశ్రాంత్యేన ప్రాధాన్యాత్. “రసో నై న” ఇతి శ్రుతేః. సరసాని సేవ్యరాణి భగవత్ప్రతిపాదకానీతి ధ్వన్యతే. వచాంసి పదసమూహాత్మకాని వాక్యాని. గౌరీ కారుణ్యతః. పార్వతీకృపాయా ఇతి హేతో” పశ్చమీ. మమ ముఖా దపి అతిజడస్య మమ వక్త్రా దపి ప్రాదు ర్భవంతు నామ. ఉద్భవంతు నామేతి ప్రసిద్ధిః. ఏతేన జడా నపి కవీ కరో తీ త్యఘటితఘటనాఽతీయ స్త్వ మ్మాయారూపిణ్యా గౌర్యా వ్యజ్యతే. అత్ర విషయే చిత్ర మద్భుతం న నా స్తి. కుత ఏత దిత్యత్ర దృష్టాన్త మాహ. కఠినా కర్మశాపి శిలా చంద్రకాన్తదృవత్. పీయూషధామకరజాలపరిగ్రహేణ. పీయూషధామ్నః సుధామయూఖస్య కరజాలానాం కిరణపరమ్పరాణాం పరిగ్రహేణ సంబంధేన హేతునా అమృత ముదకం సుధాం చేతి గమ్యతే. న వమతి కిం, న స్రవతి కిం, కిన్తు స్రవ త్యేవ. ఏవేతి వాక్యాలంకారే. యద్వా న వమత్యేవ కిమిత్యన్వయో బోధ్యః. వమతీ త్యస్య వమనరూపం ముఖ్యార్థం త్వక్త్యా గౌణస్య న్యన్తనరూపస్వార్థస్య వివక్షితత్వా చ్చారుత్వమ్, తదుక్త న్దణినా. “నిఘ్నాతోగ్ధీర వాంతాది గౌణవృత్తి వ్యసా శ్చయమ్. అతి సుందర మన్యత్ర గౌమ్యకఠౌ విగాహతే” ఇతి. దృష్టాన్తాలంకార స్ఫుట ఏవ. అత్ర పీయూషధామకరజాలవ ద్గౌరీకటాక్షలహరీణా మమృతస్యన్తనం చంద్రకాన్తవ త్కవేః పరిశుద్ధత్వం చ వ్యజ్యతే.

10

అథ సుకవీ ప్రార్థయతే.

శ్లో॥ దోషం విముంచత గుణాంశ ముదార మత్ర
సంతః ప్రతీచ్ఛత గుణైకదృశో దయార్ద్రాః
త్వక్త్యా కళంక మనవద్య సుధాంశుఖండ
మిశో బిభర్తి శిరసా న కి మాదరేణ.

11

దోష మితి: గుణైకదృశః గుణానేకాః పశ్యన్తితి తథోక్తాః యద్వా గుణే
 ష్వేకా ముఖ్యా దృక్ దృష్టిః ౯౯౧ మితి యానత్ యేషా న్తే తథోక్తాః విశ్వమాన
 దోషత్యాగపూర్వకం గుణమాత్రగ్రాహిణ ఇతి భావః దమూర్త్యాః దయయా కృపయా
 ఆర్ద్ర్యాః శీతలాః హేమస్తాః విద్వాంసః. అత్ర కావ్యే దోషం విముంచత త్యజత. ఉదార
 మధికం గుణాశం గుణభాగం ప్రతీచ్ఛత స్వీకుయత యూయ మితి కర్తృపదాక్షేపః
 అత్ర దోషత్యాగస్య దయార్ద్రత్వం హేతుః. గుణస్వీకారస్య గుణైకదృష్టిత్వ మితి.
 “పదార్థహేతుకం కాన్యలింగద్వయమ్.” యద్వా. సాభిప్రాయత్వా ద్విశేషణస్వయస్య
 పరికరాలంకారద్వయమ్. నను దోషసత్త్వే సర్వోపి ప్రబంధ స్త్యాజ్య ఏవ. “తదబ్జ
 మపి నోపేక్ష్యం కావ్యే దుష్టం కథంచ” నేతి దణ్ణవచనా దత ఆహ. కళంకం చిహ్నమ్.
 అర్థా తత్తత్సన్నిహితం కలాంశం చ త్యక్త్వా విహాయ అనవద్యసుధాంశుఖండం
 నిర్దుష్టచంద్రశకల మీశ శ్శివః నిష్కళంక చంద్రాన్తరనిర్మాణసమర్థ ఇతి భావః. ఆద
 రేణ ప్రేక్షా న తు నిర్బంధే నేతి భావః. శిరసా మాళినా న త్వవయవమాత్రే
 జేతిభావః. న బిభర్షి కిం న ధత్తే కిమ్. బిభర్ష్యే వేత్సర్థః. న తు క్షణమాత్రం ధృత్వా
 త్యజ తీతి భావః. దృష్టాంతాలంకారః. ‘యద్యదా చరతి శ్చేష్ట స్తత్తదేవేతరే జనా’ ఇతి
 న్యాయేన పరమేశ్వరేణ యదాచరితం కళంకత్యాగపూర్వకచంద్రశకలస్వీకారరూపం
 కర్తృ. త దధునాతనా విద్వాంసో ప్యనుకుర్యురేవేతి. కవ్యాశయః. సుధాంశుఖండ
 సాదృశ్య ప్రతీత్యా గ్రింథస్య సుధారస సాగ్రవకత్వం ప్రతీయతే.

11

స్వకావ్యస్య ఇతరకావ్య వైలక్షణ్యం ప్రతిపాదయతి.

శ్లో॥ ఉపకృమ్య స్తోతుం హరి మిహ హి వాత్సాన్యయనకథా
 ముఖా మాఘాదీనా మివ కృతిషు నైవ ప్రకటితాః
 గుణై శ్శిష్టా కింతు ప్రతిపద ముదారై ర్మురరిపో
 రపారా కాఽప్యేషా ప్రసరతి సుకావ్యాఽ మృతర్షురీ.

12

ఉపకృమ్యేతి. ఇహోఽస్మిక్ కావ్యే. మాఘాదీనాం మాఘః కవి రాది ర్యేషాం
 తేషాం మాఘభారవిప్రముఖకవీనా మిత్యర్థః. నాయకేన భగవతా భగవదంశేన వా
 భావ్య మితి తదన్యదుష్ప్రభుప్రతిపాదకానాం కావ్యానా మసత్త్వేన “కావ్యాలా
 పాంశ్చ వర్జయే” దితి నిషేధకోటిగతత్వా తత్ప్రసంగ మపహాయైవ భగవన్నాయక
 కావ్యసామ్యం స్వగ్రంథ స్వాశంక్య, నాయకాంశే సామ్యే సత్యపి వర్ణనాంశే
 విశే షోఽస్తితి ప్రకటయితుం మాఘాదిగ్రహణ మితి బోధ్యమ్. తమేవ విశేషం
 దర్శయతి. హరి మిత్యాది. హరిం భగవన్తం స్తోతు ముపకృమ్య ప్రారభ్య భగవ
 త్సుత్యర్థం ప్రవృత్తో భూత్వేత్యర్థః. ముఖావృథా వాత్సాన్యయనకథాః వాత్సాన్య
 యనః కామతన్త్రాచార్యః తస్య కథాః గ్రామ్యధర్మప్రసంగా ఇత్యర్థః. నప్రక
 టితా ఏవ. నవగ్రతా ఏవేత్యర్థః. మయా ఇతి కవేః కర్తృరాక్షేపః మయేహవాత్సాన్య

యనకథా నప్రకటితా ఇత్యన్వయః. మాఘాదిషు హి ద్వితీషు సర్వేషు హరికథా ముపనర్ణ్య సమన స్థరం భూయోభిః సర్వైః హరికథాభిః సంస్కృత్య మన్యదేన నర్ణ్యతే. ప్రకృతే తు కావ్యే ఆగ్రంభమాస్తి హరికథా ఏన వర్ణ్యతే. నతు తనూంస్పృష మన్య నితిమాఘాదికావ్యేభ్య స్వకావ్యభ్య తత్కర్తృభ్యో మాఘాదిభ్య స్వస్య చ వైలక్షణ్యం స్పష్టమ్. నచ స్వకావ్యేషి “ముగ్ధే కథం కంచుకాం దధాసి” త్యాదౌ వాతాన్వయనకథానర్ణ్యస్త సేవేతి మాఘాదివైలక్షణ్యం నాస్యేతి వాచ్యం. భగవత్ప్రీ డావర్ణనస్య కర్తవ్యత్వాత్. మాఘాదిషు తు తత్సేనికాని క్షీడావర్ణన మితి వివేకః. ఇద మేనవైలక్షణ్యం స్ఫుటయతి. గుణై రితి. కింతు. ప్రతిపదం పదే పదే వీస్సాయా మన్యయాభావః, మరణిహో కృష్ణభ్య సంబంధిభిః ఉదార్థై ర్మహద్భిః కల్యాణగుణైః శిష్టా మిశ్రితా అపారా అనవధిః కాఽప్యనిర్వచనీయా ఏషా ప్రతిపాద్యమానా. సుకావ్యామృతఝరీ శోభనకావ్యామృతప్రవాహః అమృతం రసః తదేవామృతం సుధేతి శిష్టరూపకమ్. ప్రసరతి. వనహతి స్వగ్రంథపరిశీలనే తు. భగవద్గుణశ్రీనణ జన్యం సత్కావ్యాస్పృహజన్య ఇచ్చనందోభవ తీతి భావః అనేన ఏత ద్గ్రంథాధ్యేత్యాణా మోక్షలక్షణ మమృత మసి కరతలామలక మితి అమృతపదేన సూచ్యతే. గుణై శ్శిష్టా ఝరీ ప్రసరతి త్యనేన భగవద్గుణబద్ధా సతీ కాచన తరుణీ రాధాభిధా ఆత్మ గ్రంథే ప్రకర్షణ సరతి వర్ణితా భవ తీతిస్వకల్పితరాధామాధనకథా చ సూచితా భవతి. సుకావ్యామృతత్వ మేవ ప్రపञ్చయతి.

12

శ్లో॥ కథైకఘటనాపరైః శ్రీ చతురైః రస ద్వ్యంజనైః
కృతి ర్మమ యుతా భవే దియ మసారపద్వ్యై ర్నవా
నతేన సకలా తథే త్యరుచి మాదదధ్యం బుధా
వధారయత యత్నతిః ప్రతిపదం ధ్వనే ర్జుంభణమ్.

13

కథేతి. కథైకఘటనాపరైః. కథాయా ఏవైకస్యాః ఘటనాయాం పరైః నిష్ఠితైః కథామాత్ర ప్రయోజకై రిత్యర్థః అతఏవ అసద్వ్యంజనైః. అసతీ అవిద్య మానా. వ్యంజనా తన్నామకా వృత్తిః యేషు తైః వ్యంజనా వ్యాసార శూన్యైః అవ్యంగ్య మధమం స్మృత మితి కావ్యస్య అధమత్వ ప్రయోజకో హేతు రవ్యంగ్యత్వ మేవేతితథావిధై రవ్యంగ్యై రితి భావః. త్రిచతురైః త్రిణి చత్వారివా త్రిచతురాణి తైః కతిపయై రిత్యర్థః. అత్యల్పై రితి యావత్. అసార పద్వ్యైః సారభూతరసరహిత శ్లోకైః ఇయం మమ కృతిః యుతా భవేత్ నవేతి సంశయః. అతి విరళేఽస్మిన్ గ్రంథే త్రిణిచత్వారివా పద్యాని అవ్యంగ్యాని సన్తు యద్వా న సన్తు. తావన్మాత్రనిస్సార పద్య సత్త్వ మపి సందిగ్ధ మేన. తనలిరిక్తాని సర్వాణి పద్యాని తు సవ్యంగ్యా న్యత ఉత్తమా న్యేవేతి భావః. అనేన గ్రంథస్య అతి విరళతా వ్యజ్యతే. తేన తావన్మాత్రేణ

సకలా సమస్తా కృతిః గ్రంథః అసారేతి నీరసేతి అరుచి మప్రీతిం నాదధధ్వం న కురుత...
 హేబుధాః విద్వాంసః సహృదయా ఇతి యావత్. కిన్తు యత్నతః ప్రయత్నపూర్వకం
 ప్రతిపదం పదేపదే ధ్వనేః వ్యంగ్యస్య జృంభణం వికాసమ్. వధారయత విచారయ
 తేత్వర్థః. “సప్తిభాగురల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయో” రితి అకారలోపః. వ్యంగ్యస్యా
 ౨త్వస్యాసత్వే తు కావ్య మధము స్యాత్. న చ కతిపయస్థలేషు వ్యంగ్యాసత్వే
 తస్మాత్ ప్రాయశ స్ఫుర్వతాపి వ్యంగ్య స్ఫురణ మస్త్యే వేతి కృత్వా తద్విచారణ
 మేవ బుధానా మావశ్యకం నతు తదభావస్థల ప్రయుక్తా నాదర ఇతి భావః. 13

అథ స్వవివక్షితాం కృష్ణకథాం ప్రస్తోతుం తత్కథామూలభూతభాగవత
 ప్రవర్తకం పరీక్షితం స్తోతి సప్తశ్లోకైః.

శ్లో॥ ఆసీ దసీమమహిమామామహానీయరూప

రూపానురూపచరిత స్సుకృతప్రధానః

రాజా పరీక్షదభిధో యదజన్మదాన

నీరై రుపైతి మరుభూమి రనూపభావమ్.

14

ఆసీ దితి. అసీమమహిమా నా స్తి సీమా మర్యాదా యస్య సః అసీమా
 మహిమా మహత్త్వం యస్య స తథోక్తః అనన్తమాహత్వై ఇత్యర్థః. ఏతేన పరీక్షితః
 భగవదంశత్వం వ్యక్తం మహానీయరూపరూపానుచరితః ప్రశస్తం మహానీయం మహా
 నీయరూపమ్. ప్రశంసాయాం రూపం తచ్చ తద్రూపం కుణ్డలముక్తాహార నూపురాంగ
 దాది చతుర్విధ భూషణాభాజేషి. భూషితవ దవభాసమాన ఆకారవిశేషః. తదుక్తమ్.
 “ఆవేధ్యా రోప్య విక్షేప్య బంధనీయై రభూషితం యుష్మాపిత మివాభాతి తద్రూప
 మితి కథ్యతే.” ఇతి తస్య అనురూప మనుగుణం చరిత మాచరణం యస్య స తథోక్తః
 న కేవల మస్య రూప మతిమహానీయం కిన్తు చరిత మపి తద్వదేవేత్వర్థః. యద్వా
 మహానీయం రూపం యస్య సచాసౌ రూపానురూప చరితశ్చేతి కర్మధారయః కుత
 ఏవ మత ఆహ సుకృతప్రధానః సుకృతానాం పుణ్యానాం ప్రధానో ముఖ్యాశ్రయః
 పూర్వజన్మార్జితపుణ్యబహుళపరిపాకభూతత్వా దస్య మహానీయరూపాదిక్ మితి
 భావః. యద్వా సుకృతం ప్రధానం యస్య సః “మయూరవ్యంసకాదిత్వా” ద్విశేషణస్య
 పూర్వనిపాతాభావః. ఉత్కృష్టసుకృత ఇత్యర్థః. అథవా సుశోభనం కృతం కృతి
 రాచరణం యేషాన్తే సుకృతాః తేషు పురుషేషు ప్రధానః ఉత్తమః పురుషోత్తమ
 ఇత్యర్థః. పురుషోత్తమాంశత్వే నాస్యాపి పురుషోత్తమత్వా స్మహిమాదిసత్త్వమితి
 భావః. మహామాత్రః ప్రధానస్సాస్య దితి వోపాలితకోశాత్ప్రధానశబ్దః పుంలింగోప్య
 స్తీతి బోధ్యమ్. పరీక్షి దభిధః పరీక్షిదిత్యభిధా నామ యస్య సః రాజా నృపతిః రాజ
 శబ్దప్రయోగస్వారస్యాత్ క్షత్రి యో2య మితి వ్యజ్యతే. యద్వా రాజాచన్త్ర ఆసీత్.
 చంద్రవంశజత్వా త్పరీక్షిత శ్చంద్రత్వేన వ్యపదేశ ఇతి పరీక్షితో వంశోపి వ్యక్తః.

మహిమాదిక మేవ వివృణోతి.యదితి. యదజ్ఞసదానసీరైః, యత్సంతత వితరణోద్ధతైః. గోభూహిరణ్యాదిదానేషు హి జలధారాం వితరన్తి. స ఏష పరిక్షీదభిధాన ఇతి వక్ష్యమాణగద్యసతచ్చబ్దేనాస్య యచ్చబద్ధస్య వక్ష్యమాణశ్లోకగతయచ్చబ్దానాం చాన్వయః. మరుభూమిః నిర్జలప్రదేశః. అనూపభావం జలప్రాయతా ముపైతి ప్రాప్నోతి వర్షమాన నిర్దేశేన అధునా జలప్రాయతయా దృశ్యమానా స్ఫుర్వా అపి భూమయః పరిక్షితః ప్రాక్కాలే మరుభూమయ ఏవేతి ధ్వన్యతే. రూపానురూపచరితేత్యత్ర సమాలంకారిః. మరుభూమే ర్జలప్రాయత్వానంబంధేసి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః. తయా చ రాజ్ఞో నిరతిశయోదార్యం వ్యజ్యతే. తేన చ మహాభాగ్యం వస్తు వ్యజ్యతే. 14

శ్లో॥ కందర్పదర్పదమనాయ పురా పురారి

నైటాలలోచనభవస్య కృషీటయోనేః

క్రోధానలం రిపుమహిపచమూచమూరు

పంచాననస్య యుధి యస్య వివర్త మాహుః.

15

కందర్పేతి. రిపుమహిపచమూచమూరుపంచాననస్య రిపుమహిపానాం శత్రు భూపానాం చమూ సేనా సైవ చమూరుర్హరిణీ తస్యాః. పంచాననస్య సింహస్య చమ్వా ఏకత్వా చ్చమూరో రవ్యేకత్వేన నిర్దేశః. అన్యథా భిన్నవచనత్వద్వోపాపత్తేః. నచ ఉపమాయా మేవ తద్దోషః న తు రూపకే ఇతి వాచ్యమ్ ఔపమ్యస్యైవ రూపక బీజత్వేన భిన్నవచనత్వేనతి ఔపమ్యద్వోపాత్, ఇతి. యద్వా, చమూరితి బాత్వే కత్వం తతశ్చ సేనాయా అపి అవయవబహుత్వే సత్యసి బాత్వేకత్వా దుభయో రాపమ్య మప్రివృత్తిసన్న మితి బోధ్యమ్. అథవా రిపుమహిపచమూనా మేవ చమూ రూపా మితి బహుత్వ వ్యాఖ్యానమేవ సమ్యక్ ఏతేన. పంచాననతుల్యపరాక్రమత్వం రాజ్ఞో వ్యజ్యతే. పంచాననస్య పురత శ్చమూరూణాం యథా న సితిః ఏనం పరిక్షితః పురతః రిపుభూపసేనానా మితి యదం వినైవ అస్య సర్వరాజజయస్సిద్ధ ఇతి భావః. యస్య పరిక్షితః యుధి యుధే జాత మితి శేషః. క్రోధానలం కోపాగ్నిం యద్వా యుధి, సత ఇతి శేషః. యస్య క్రోధానల మిత్యన్వయః, పురా పూర్వకాలే కందర్ప దర్పదమనాయ మన్మథగర్వనిబర్హణార్థమ్ తన్నాశనాయేత్సరః తాదర్శ్య చతుర్థి. పురారినైటాలలోచనభవస్య నిటాలే ఛాలే భవః నైటాలం తత్రభవ ఇత్యణ్. “ఛాలో నిటాలో నిటల” ఇతి వైజయన్తి తచ్చ తల్లోచనం నయనం పురాకే ర్నైటాల లలోచనం పురారినైటాలలోచనం శివఘోలస్థనేత్రం తత్రభవస్య ఉత్పన్నస్య మన్మథం హనుం శివఘోలనేత్రా దావిర్భూతస్యేతి భావః. కృషీటయోనేఃఅగ్నేవివ రంపరిణామం రూపా వర మితి యావత్. ఆహుః వదన్తి కవయ ఇతి శేషః. అత్ర విశిష్టయో రర్పణోక్త్యా రోపా సిద్ధిర్నూలంకారిః. “వాక్యార్థయో స్పదృశ్యయో రైక్యా రోపా సిద్ధిస్తేతి లక్షణాత్. యద్వా క్రోధానలస్య ఘోలనేత్రాగ్నివివర్తత్వానంబంధేసి

ఏమా మాశ్రయనాశం సానభంశం కృత్వా “సానం జన్మని నాశయే ద్దినకర” ఇతి సిద్ధాంతాత్ తతః ధనపదం ద్వితీయసానం ద్వితీయం ధనవాగ్విత్తమితి తత్సంకేతాత్. తస్మాన్ ౭క్రమణం విధాయ ద్వితీయసానం ప్రాప్యేత్సర్థః త త్తతః విక్రమక్షయనశేన తృతీయ సానప్రాప్త్యా “నివేశ శ్చరణం క్షయ” ఇత్యమరః తృతీయం భాగ్యవక్రమ ఇతి సిద్ధాంతా దితి బోధ్యమ్ “సామ్యః మృదు శ్శుభపద” ఇది యావత్. బభూవ ష ఙ్గిదశస్థో భాను రితి శాస్త్రా దితి భావః రూపకోతాపితశేషాలంకారః శేషోపజీవితం రూపక మితి వా ధ్వని స్తు న భవతి విశేష్యస్య అశ్చేష్టత్వాత్ తేనచ యథా రవి ర్నమస్కారాద్యారా ధనేన సమాధేయః నతు విక్రమేణ తద్వదస్య ప్రతాపావీతి ప్రతాపస్య నిర్గళత్వం వ్యజ్యతే.

17

శ్లో॥ యత్స్వాతివృష్టిజనితాని యశోనిభాని

ముక్తాఫలాని దిగధీశకిరీటశాణైః

ఉత్తేజతా న్యహహదిగ్వరవర్ణినాం

హరంతిసత్కవిగవీగుణగుంభితాని.

18

యదితి. యత్స్వాతివృష్టిజనితాని. స్వస్య ధనస్య అతివృష్టి స్వాతివృష్టిః స్వ మజ్జాతిధనాఖ్యాయా మిత్యుక్తి స్వశబ్దస్య ధనవాచకత్వం స్ఫుటం స్వాత్ స్వాతీనక్షత్రే వృష్టిః స్వాతివృష్టిః “వృష్టి ర్షష్ట మిత్యమరః”. యస్య స్వాతివృష్టిరేవ స్వాతివృష్టి రితి శిష్టరూపకమ్. తతో జనితాని జాతాని యత్స్వాతివృష్టిజనితాని యత్సంబంధిధనాతివర రూపస్వాతీ నక్షత్రవర్షప్రభూతా నీతి నిర్గళితార్థః యశ ఇతినిభం మిషం యేషాంతాని యశోనిభాని. కీర్తి వ్యాజేన జాతా నీత్యర్థః. మిషం నిభంచ నిర్దిష్టమితి హలాయుదః. దిగధీశ కిరీటశాణైః దిగధీశానాం దిక్పతీనా మింద్రాదీనాం కిరీటరూపైః శాణైః ఉత్తేజనయన్త్రై ఉత్తేజతాని సంఘురితాని ముక్తాఫలాని మాక్తికాని సత్కవిగవీగుణగుంభితాని. సతా ముత్తమానాం కవీనాం యాః గావః వాచః తాః సత్కవిగవ్యః. గో రతద్ధిత లుకీతి సమాసాన్వయః. టిత్వాత్ జీప్ తాపవ గుణాః తన్తవః తైః గుంభితాని సందృబ్దాని సన్తి. దిగ్వరవర్ణినాం దిశవవరవర్ణిన్యః. సుదత్యః తానాం హరిన్తి హరిరవదాచరన్తి సుబ్ధాతుః దిగ్జ్ఞవిశాన్తా కీర్తి రితి భావః ముక్తాఫలానాం యశోనిభత్వవచనా దపహ్నవోయం స చ రూపకోతాపిత ఇతి జ్ఞేయమ్. యశోనిభానీత్యస్య యశోరూపా ణీత్యర్థాశ్చయజ్ఞేతు. సావయవరూపకాలంకారః అత్ర. దిగధీశాః స్వకిరీటశాణై రుత్తే జయిత్వా నిర్దుష్టాని ముక్తాఫలాని గుణై సుందృభ్య స్వపత్నీభ్యః దిగ్వరవర్ణినీభ్యః తేషాం హరణా దదతీతి నాయికాప్రసాధనం వ్యజ్యతే. సత్కవిగవీనాం కల్పాన్తసాయ త్వాత్తద్గుంభితయశోముక్తాహరోపి కల్పాన్తసాయాతి కీర్తేః కల్పాన్తసాయత్వం వ్యజ్యతే. యశోముక్తాఫలానాం శాణోత్తేజనకధనేన ప్రసిద్ధముక్తాఫలవ్యతిరేకో వ్యజ్యతే. ప్రసిద్ధముక్తాఫలానాం శాణోత్తేజనాసంభవా దితి రతావళీకారాః. అహహేత్యా శ్చర్యే. అత్యద్భుత మిద మితి భావః.

18

శ్లో॥ స్మృత్యాయ మేవ కురుపాండుకులప్రతిష్ఠా
మాచార్యసూనుశరజాలనియమ్యమానమ్
ఆవిశ్య కుక్షీకుహరం తరసా జుగోప
చక్రేణ శౌరి రతిమాత్రకృపావిశాలః.

19

స్మృత్యేతి. కురుపాండుకులప్రతిష్ఠాం కురురితి కశ్చన కౌరవవంశమూలపురుషః.
పాణ్డు రితి తద్వంశ్య ఏవ పరిశీత్సృపితామహః తయోః కులే కురుపాణ్డుకులే తయోః
ప్రతిష్ఠా మాధారభూత మిత్యర్థః. యద్యపి పాణ్డుకులమపి కురుకులమేవ. తథాపి పాణ్డు
కుల మిత్యవా న్నరవిశేషకథనేన కురుకులత్వం పాణ్డుకులేతరధృతరాష్ట్రకులే ఏవ విశ్వా
మృతి. తస్మాత్ ధృతరాష్ట్రవంశస్య పాణ్డువంశస్య చ అయ మేవ ఆధారభూత ఇతి
సిద్ధమ్. యద్యా, మూలభూతకురువంశస్య తదవా న్నరపాణ్డువంశస్య చాయమేవ ప్రతి
ష్ఠేతి బోధ్యమ్. ప్రతిష్ఠాహేతుత్వా త్ప్రతిష్ఠేతి హేతుహేతుమతో రభేదేన నిర్దేశః.
ఆచార్యసూను శరజాలనియమ్యమానమ్ ఆచార్యస్య ద్రోణస్య సూనో రశ్వత్థామ్నుః.
శరజాలేన బ్రహ్మత్రుస్సృష్టబాణసమూహేన నియమ్యమానం వీర్యమానం అశ్వేత్థామ
ప్రయుక్త బ్రహ్మత్రుజాల దందహ్యమాన మితి యావత్. యం పరిశీతం. స్మృత్యేతి
ఏవకారోత్ర అవ్యవధానబోధకః, స్మృత్యనన్తరమేవేత్యర్థః, కుక్షీకుహరం ఉత్తరాయా
గర్భరంధ్ర మావిశ్యపవిశ్య అతిమాత్రకృపావిశాలః అత్యర్థదయాప్రసారః శౌరిః కృష్ణః
తరసా వేగేన చక్రేణ చక్రాయుధేన జుగోప రరక్ష చక్రేణ బ్రహ్మత్రుశరజాలం భిత్వా
గర్భస్థం రరక్షేతి భావః అత్ర యమేవ స్మృత్యా తరసా జుగోపేతి వాక్యార్థస్య. అతి
వేలకృపావిశాల ఇతి పదార్థహేతుకత్వా త్యావ్యలింగమ్. విశేషణస్య సాభిప్రాయ
యత్వా త్పరికరో వా. యమేవ స్మృత్యే త్యనేన నతు భగవన్త మయం సస్మార కిన్తు
భగవానే వాముమితి నిర్దేశతుకత్వం కృపాయాః వ్యజ్యతే. అత్ర ఆచార్యసూనుశరజాల
నియమ్యమానం యమేవ కురుపాణ్డుకులప్రతిష్ఠాం స్మృత్యా విచింత్యత్వస్యయోపి
సంపద్యతే. కురుపాణ్డుకులయోః కాచన ప్రతిష్ఠా స్వాదనేన జీవితేన సతేతి మత్వా
తం రరక్షేతి భావః. సర్వవ్యాపిః కృష్ణస్య కుక్షీకుహరప్రవేశాసంభవేసి తత్సంబం
ధోక్త్యా విరోధో వ్యజ్యతే. తస్య చ అంగుష్ఠమాత్రపురుషాకారధృతిపూర్వకప్రవే
శోక్త్యా పరిహారః స చ వ్యజ్యతే. శూరస్యాపత్యం శౌరి రితి వృత్తంత్యా ఆర్తరక్షణో
పయోగిశౌర్యసద్భావో వ్యజ్యతే. యం శౌరి ర్గర్భస్థ మేవ సస్మారే త్యనేన పరిశీతో
ముముక్షుత్వం వ్యజ్యతే. జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేత్ స్మధుసూదనః.
సచై తత్త్వార్థవిజ్ఞాతా సచై మోక్షార్థచింతక ఇత్యుక్తత్వాత్.

19

ఉపసంహరతి. శ్లో॥ కింవి స్థరేణ వచసా మధునాయ ఏవ

కాలేపిహంతకలిపూరుష్కృంభణార్హే
ప్రావ ర్తయతుకృత్త మేవ పదైః చ్యుతుర్భి
రంహః ప్రవృత్తి ముపరుధ్య విధిప్రకృప్తమ్.

20

కిమితి. వచసాం వాక్యానాం విస్తరేణ అతిశయేన కిమ్. వాగాడంబరేణ కిమపిస
 ఘటమిత్కరః. పరిక్షిన్నాహత్కృత్యప్రకటనార్థో వాగాడంబరో వృధేతి భావః. కుతపిత
 దతతహ. అధునా ఇతి. కలిపూరుషజృంభణార్థే కలిపురుషవికాసయోగ్యే అధునాపి
 కాలే అస్మిన్నపి కాలే కలియుగేపీత్యర్థః విధిప్రకృష్టాం దైవకృతాం అంహాప్రవృత్తిం
 పాపవ్యాపారం అధర్మసంచార మితి యావత్. ఉపరుధ్య నిరుధ్య. సుకృతమేవ పుణ్య
 మేవ పృషభరూపం ధర్మ మేవేతి యావత్ చతుర్భుః పక్షైః అంతైః పాదైశ్చ. యః
 ఏషః ప్రకృతో రాజా ప్రావర్తయత్ ప్రవర్తయతిస్థు. హంతేత్యాశ్చర్యే. అనేన
 విధిమప్యన్యథాకర్తుం శక్తస్యాస్య శత్రుజయఃకిమానిత్యర్థాపత్తి ర్వజ్యతే. కలిమపి నిగృహీ
 తవతః కిముత శత్రుభూషా ఇతి భావః. ఆత్ర ధర్మసంస్థాపనారాధాయ సంభవామి
 యుగే యుగే ఇతి భగవద్వచన ప్రామాణ్యా ధర్మసంస్థాపకోయం రాజా భగవదంశ
 ఏవేతి ధ్వన్యతే.

20

గద్యస ఏష పరిక్షిదభిధానో రాజర్షి రాకర్ణిత వివిధమధుసూదనకథాప్రపంచ
 స్తోపి సౌహిత్య మనధిగచ్ఛన్నధిగతనిఖిలనిగమతత్త్వం తత్త్వవిదా మగ్రేసర ముప
 శమశకలితవిషయాభినివేశ మపరిమితమహిమమహితం భగవంతం బాదరాయణి
 మద్రాక్షీ దప్రాక్షీచ్ఛ అయి భగవన్నిశమితాని పాండునందనప్రశంసామాంజలాని జగ
 దుద్భవప్రసంగసంగతాని రుచితరమురభిదవతారలీలానికరకరంభితాని ధ్నువపుధుపురం
 జన చరితభరితాని దక్షాద్వరవిధ్వంసప్రపంచకంచుకితాని ప్రియవ్రతచరిత్రావిచిత్రితాని
 ధర్మగోళపరిమితినిరూపణసురూపితాని సముదంచదజామిలితచరితకవచితాని వృత్రనధ
 విధానవృత్తాంతసందానితాని ప్రహృదకథాకదంబకందళితాని వర్ణాశ్రమధర్మమర్మ
 సముదయుమేదురాణి మకరకాతరికృతసింధురకథానిబంధనబంధురాణి దుగ్ధసయోనిధి
 మధనోదంతదంతరాణి బలిబలనియమనకథానుషంగతరంగితాని మిహిరహిమకరకుల
 నరపాలగుణపరిశీలనకీర్తితాని భవదీయవదనారవిందనిష్యందమానమకరందబిందుసంబో
 హయితాని వచోమృతాని నామ॥

21

స ఏషః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టః ప్రసిద్ధః పరిక్షిదభిధానః. పరిక్షిదిత్యభిధానం
 నామ యస్య సః రాజా పరిక్షిదభిధ ఇతి నామ్న ఉక్తత్వేపి పునరుక్తిస్సు కల్పాణార్థః.
 భగవదంశభూతపురుషనామగ్రహణే హి భవతి మంగళమ్. రాజా చా సౌ
 ఋషిశ్చ రాజర్షిః ఏతేన మహారాజస్యాప్యస్య విషయదోషానుసంధానపూర్వక
 త్యక్తరాజత్వం వ్యజ్యతే. తేనచ భాగవతకథానుయోగయోగ్యత్వం సిద్ధ మితి
 వ్యజ్యతే. ఆకర్ణితః శృతః వివిధః బహువిధః మధుసూదనస్య నారాయణస్య కథానాం
 సముద్రమథనాదీనాం ప్రపంచాః విస్తారో యేన సః ఆకర్ణితవివిధమధుసూదనకథా
 ప్రపంచాః. భాగవతే ద్వితీయాదినవమస్కంధ పర్యంతం యే యే భగవదవతారాః
 తేషాం కథా స్పర్శా తపి శృత్వేతి భావః. తతోపి తథాపి సౌహిత్యం తృప్తిం సుహి

తార్థా స్త్ర్యార్థా ఇతి వ్యాఖ్యానాత్. అలంభావ మితి యావత్. అనధిగచ్ఛన్
 ఆప్రాప్నువానస్య కడ త్తమశ్లోకగుణానువాదా త్పుమాన్ నిరజ్యేత వినా పశుఘ్న
 దితి. భగవత్కథాసు నహి విరితిః పుంసః కస్యాపి ప్రాజ్ఞస్య భవతి ఏతేన అమృతాదపి
 భగవత్కథామృత మతిశయిత మితి వ్యజ్యతే అతపవ. అధిగతం నిఖిలానాం సమ
 స్తానాం నిగమానాం వేదానాం తత్త్వం యాథార్థ్యం యేనతమధిగతనిఖిలనిగమతత్త్వం
 తత్త్వవిద్యాబ్రహ్మజ్ఞానినా మగ్రేసరం అగ్రేసరి తీతి ఆగ్రేసరః ముఖ్యః తం అగ్రేసరత్వ
 మేవ దర్శయతుం విశిష్యి ఉపశమశకలిత విషయాభినివేశమ్. ఉపశమేన శాస్త్రాన్య
 శకలితః నిరస్తః విషయేషు సాంసారికభోగేషు అభినివేశః ఆగ్రహః ఆస్తక్తి రితి
 యావత్. యస్య తమే అతపవ అపరిమితమహిమమహితం అపరిమితేన అనవధినా
 మహిమాన్న మహత్త్వేన మహితం పూజ్యం అపరిమితమహిమాన్న మృహానుభావానా
 మపి మహితం పూజ్య మితి వా భగవ స్తం షడ్గుణైశ్వర్యశాలినం బాదరాయణిం బదరో
 నృత్యః తత్పబంధి బాదరం వనం తదయనం స్థానం యస్య స బాదరాయణః సఖ్యజ్ఞా
 త్యాణత్వమ్. వ్యాసః సరనారాయణనిలయే బదర్యాశ్రమే వ్యాసో వసతీతి ప్రసిద్ధిః. తస్యా
 పత్యం బాదరాయణిః. అత ఇహ శుక ఇత్యర్థః తం ఆద్యాక్షీ ద్దదర్శ. అప్రాక్షీచ్ఛ.
 పప్రచ్ఛచ. యద్యపి శుకదర్శనా త్రాప్నోక పరీక్షితః మధుసూదనకథా శ్రవణ మేవ
 నాస్తీతి ఇదాన్. మద్యాక్షీ దితి శబ్దప్రయోగోఽపారో విరుద్ధశ్చ తథాపి. పురత
 స్స మేవ శుకం ప్రశ్నాభిప్రాయపూర్వకం దదర్శేతి కథంచి త్సమాధేయమ్. ప్రశ్న
 ప్రకారమేవాహ ఆయీత్యాశ్రీనా. ఆయీతి ప్రేమపూర్వకం సంబోధనమ్. హేభగవత్.
 భగవత్కథాస్తుతినామర్థాభిప్రాయ గర్భమిదమ్. నచోఽమృతాని అమృ
 తానీవ వచాంసి ఉపమితేనమఃసు. అమృతస్యావిషు వచస్సు అమృతత్వేన
 వ్యవదేశః. బహుళరసభరితత్వద్యోతనార్థః. మయేతిశేషః. నిశమితాని శ్రుతాని.
 నామేతి ప్రసిద్ధే. ఇత్యన్వయః. వచోమృతాని విశిష్యిషోడశవిశేషణైః. పాణ్డనందనా
 నాం ధర్మాదీనాం ప్రశంసయా మాంసలాని బలిష్ఠాని. తత్సత్తివాదకానీతి యావత్.
 ఏతేన భాగవతే. ప్రథమస్కంధకథాసంగ్రహీతా. జగతః ప్రపంచస్య ఉద్భవప్రసంగేన
 ఉత్పత్తినిర్మాపణప్రసంగేన సంగతాని మిశ్రితాని. ప్రసంగే సంగతా నీతి వా. ఏతేన.
 ద్వితీయస్కంధప్రథానకథా సంగ్రహీతా. రుచిరతరాణా మతిమనోహరాణాం భగవ
 దవతారాణాం. కపిలాదీనాం లీలానికరైః విలాసజాలైః కరంభితాని మిశ్రితాని, అత
 తృతీయస్కంధకథాసంగ్రహః. ద్రువః ప్రియవ్రతపుత్రః. పృథుః. వేనాంగజః. పురం
 జనః. నారదకల్పితో జీవవ్యంగ్యో రాజా. ఏతేషాం చరిత్రైః కథాభి ర్భరితాని
 పూరితా నీతి చతుర్థస్కంధప్రథానకథాసంగ్రహః. దక్షాధ్వరవిధ్వంసప్రపంచకల్పక
 తాని దక్షస్య బ్రహ్మపుత్రస్య ప్రజాపతేః అధ్వరస్య యజ్ఞస్య విధ్వంసప్రపంచః భంజన
 విస్తారః తేన కల్పకీతాని మిశ్రితాని. అత్రాపి చతుర్థస్కంధకథాసంగ్రహ ఏష.
 ప్రియవ్రతస్య రాజ్ఞ శ్చరిత్రేణ విచిత్రాని సంజాతాద్భుతాని. ధరణిగోళస్య భూగో

శస్య పరిమితినిరూపణం పరిమాణప్రకటనం తేన సురూపితాని సుష్టుసంజాతరూపాణి
 రూపశబ్దోత్త్ర సామాన్యాకారేణ గుణాభిధాయీ. యద్వా. ధరణీగోళపరిమితినిరూపణే
 సురూపితాని నిరూపితా సీత్యర్థః. ఏతేన విశేషణద్వయేన. పశ్చిమస్కంధకథా
 సంగ్రహః. సమ్యగుదంచదావిర్భవత్. ప్రకాశమాన మితి వా యదజ్ఞామిత్యస్య దానీ
 భర్తుశ్చరితం చరిత్రం తేన కవచితావి మిశ్రితాని. నృత్యస్య త్వష్టృకృతాభిచార
 హోమప్రభూతస్య ఇంద్రశత్రో రసురస్య వధవిధానం సంహారవిధిః. తద్దూషో యో
 వృత్తాంతః వార్తా తేన సందానితాని గుంభితాని. అనేన విశేషణద్వయేన షష్ఠస్కంధ
 కథాసంగ్రహః. ప్రహ్లాదస్య హిరణ్యకశిపువుత్త్రస్య కథాకదంబేన చరిత్రవిస్తారేణ
 కందళితాని వ్యాప్తాని. వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః. ఆశ్రమాః గృహస్థాదయః. తేషు యే
 ధర్మాః అహింసాదయః తేషా మ్మర్మణాం సందిగ్ధాంతానాం సముదయేన సమ్యగా
 విర్భావేణ మేదురాణి దన్తురీతాని. ఇతి సప్తమస్కంధకథాసంగ్రహః. మకరేణ గ్రాహేణ
 కాతరీకృతస్య భీతింప్రాసితస్య సింధురస్య గజేంద్రస్య కథానిబంధనేన చరిత్ర ప్రతిపాదనేన
 బంధురాణి. నిబిడాని దుగ్ధపయోనిధేః క్షీరసముద్రస్య. పయోనిధిశబ్దోహి రూఢ్యా సము
 ద్రం ప్రతిపాదయతి. సతు యోగరూఢ్యా జలార్ణవం ప్రకృతాసంగతేః మధనోద స్తేన
 మంధనవృత్తానేన దన్తురాణి వ్యాప్తాని. బలేః ప్రహ్లాదపౌత్రస్య. బలనియునునకథాయాః
 బలసంధోచనవృత్తాన్తస్య అనుమంగేణ సంబంధేన తరంగితాని సంజాతతరంగాణి వ్యాప్తా
 నీతి యావత్. ఇతి అష్టమస్కంధకథాసంగ్రహః. మిహిరహిమకులయోః సూర్యచన్ద్ర
 వంశయోః యే నరపాలాః సగరపురూరవాదయః తేషాం గుణపరిశీలనేన గుణప్రఖ్యా
 పనేన కీలితాని మిశ్రితాని. ఇతినవమస్కంధప్రధాన కథాసంగ్రహః అత్ర విశేషణేషు
 అర్థైశ్చేషి మాంసలాదిబహుభంగీకశబ్దప్రయోగసత్త్వాత్ కవేః. ప్రాధత్యం గమ్యతే.
 ప్రౌఢి రుక్తేః పరీపాక ఇతి తు గుణః వచసాం వక్తారం నిర్దిశతి. భవదీయేతి. భవత
 స్తవ ఇదం భవదీయం వృద్ధాచ్ఛః. తచ్చ తద్వచనారవిందం చ తథోక్తం వదనమేవార
 వింద మితి రూపకం తస్మాత్ నివ్యందమానః స్రవణ యః మకరందసందోహః. మధు
 ప్రవాహః తద్వదాచరితాని. కమలాన్మధుబిందుసంతతి రివ తవ వదనా ద్వచస్సంతతిర్ని
 స్సృతేతి భావః.

21

తతః కిమత ఆహ.

గ|| ఏవ మమృతసారసరస మాస్వాదయన్నపి భవదీయవచననిచయ మనుపజాత
 పరితోషపోష ఏవ మదీయమానసమానసచరః||

22

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తవిధ మమృతసారసరసం సుధాప్రవాహసమానరసం భవ
 దమేయవచననిచయం త్వత్సంబంధివాగ్జాల మాస్వాదయ న్నునుభవన్నపి మదీయమానస
 మేవ మానసచరో హంసః అనుపజాతః అనుదితః పరితోషపోషః సంతోషపుష్టిః

యస్య స తథోక్తః. అత్యుష్ణవేత్త్యర్థః. అత్ర మానసస్య హంసత్వరూపేణ వచనాం
 బిససాదృశ్యం సూచ్యతే. 22

గ|| తదస్తి కించి దభ్యర్థనీయమ్. అయ మహామిదానీ మాశానితంబీనితంబబింబ
 దుకూలాయమానయశోనికురుంబయ నిరవధిక్తపావారిధే రనుగృహీతయదుమహీభృ
 ధన్వయస్య నిఖిలలోకహితావతారస్య భగవతో గరుడధ్వజస్య మహిమాన మవకర్ణ
 నిరతిశయసుఖ మనుభవితు మభిలషామితి. 23

తదితితత్తస్మాద్దేలోః తృప్త్యభావా దితి భావః. అభ్యర్థనీయం ప్రార్థనీయం
 కిచ్చిద్వస్తు అస్తి విద్యతే. తదేవాభిలషిత మభినయదర్శయతి. అయమితి. అయ మత్పూర్వః
 అహం ఇదానీ మధునా ఆశానితంబీనాందిక్షార్థిణాం “నితంబీనిత్యత్ర ప్రశంసాయా
 మినిః”. నితంబబింబేషు కటిమణ్డలేషు దుకూలాయమానం దుకూలవత్. ఊమవత్
 ఆచరత్, యశోనికురుంబం కీర్తనమూహః యస్య తస్య దిగంతవిశ్రాంతకీర్తే రితి భావః.
 నిరవధిః అమితః సచాసౌ కృపావారిధిః దయాసముద్రః తస్య సముద్రస్య వేలాఅస్తి
 కృపాయాస్తు సతథేతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే. కృపాకృపావతో ర్ధ్రుధర్మిణో రభేదేన నిర్దేశః
 కృపైవ వారిధిరితి రూపకమ్. యద్వా కృపాయాః వారిధి రితి షష్ఠీసమాసః నదీనాం
 వారిధి ర్యథా విశ్రాంతిభూమిః ఏవం కృపాయాః భగవానసీతిభావః. అథవా నిరవధిః
 కృపారూపో వారిధి ర్యస్య తస్య, అనుగృహీతోనుకమ్పితః స్వజన్మ నేతి భావః యదు
 మహీభృతః యదునామకస్య రాజ్ఞః అన్వయాయో వంశో యేన తస్య యదువంశో
 తారక స్యేతి భావః నిఖిలలోకానాం సర్వజగతాం హితం సుఖం యస్మా త్సః నిఖిల
 లోకహితః నిఖిలలోకానాం హితః ప్రియ ఇతి వా. అవతారః ఆవిర్భావః యస్య తస్య
 సర్వలోకక్షేమార్థ మవతీర్ణ స్యేతి భావః భగవతః “ఎశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశ
 సశ్చియః జ్ఞానైరాగ్రయో త్యైవ షణ్ణాం వర్గో భగోమతః” ఇత్యుక్తలక్షణషడ్గుణ
 శాలినః గరుడధ్వజస్య కృష్ణస్య మహిమాన మనుభావ మవకర్ణ్య శ్రుత్వా నిరతిశయ
 మత్యుత్తమం సుఖం మోక్షలక్షణ మానందం శ్రవణజన్యం మానసికమానందం వా
 అనుభవితం ప్రాప్ను మహామభిలషామి ఇచ్ఛా మిత్యన్వయః. కృష్ణావతార కథాశ్రవ
 ణాభిలాషా మమా స్తీతి భావః. 23

శ్లో|| ఆకర్ణ్య కర్ణ మధురం వచనం తదేత

దానందమంధర మముష్య మహీమఘోనః

వైయాసకః కథయతిస్మ తతో నివీయ

కారుణ్యపూరపరిపూరితయా దృశేనమ్.

24

ఆకర్ణ్యతి|| అముష్య ప్రస్తుతః మహీమఘోనః భూదేవేంద్రస్య సంబంధి కర్ణ
 మధురం కర్ణయోః శ్రవణయో ర్మధురం సుభగం శ్రావ్య మిత్యర్థః అతేవవ. అనన్ద
 మన్దరం సుఖదన్దురం సుఖహేతు మితి యావత్. తదేతత్పుర్వోక్తం ప్రసిద్ధం వచనం

ప్రశ్నరూపం వచః అయ మహా మిత్యారభ్య అభిలషా మీత్యస్త ప్రశ్నస్య ఏకవాక్య
గతత్వాత్ ఏకవచననిర్దేశః వాక్య మిత్యర్థః ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా తతస్తదనంతరమ్,
వైయాకః “వ్యాసశబ్దాదత ఇహ వ్యాసవరుడేత్యక ఇచ. నయ్యాభ్యామిత్యైచిచ రూప
మిదం వ్యాసాపత్య మిత్యర్థః శుక ఇతి యానత్. కారుణ్యపూరపరిపూరితయా
దయారసఝరీభరితయా దృశా కటాక్షేణ జాత్యేకత్వమ్. ఏనం పరిక్షితం నిషీయ వీత్వా
దృష్ట్యేతి యావత్. కథయతిస్మ జగాద, లబ్ స్మ ఇతి స్మయోగే లబ్. దృశా నిషీయే
త్యత్ర దృశాపాన మనుపపన్నం సదాదరాతిశయం వ్యంజయతీతి జహల్లక్షణామూలా
వస్తుధ్వనిః.

24

శో॥ మహీనాథ! ప్రజ్ఞా తవ పరిచితా పుణ్యవిభవై
రుదీతా శుశ్రూషా మురరిపుకథానాం యదతులా
అభూమి ర్వాచానాం కిముత భవతః పూర్వపురుషై
రసా భూమా భూమా విహ విరచితానాం ప్రతపసామ్.

25.

మహీనాథేతి. హేమహీనాథ, భూపతే! తవ ప్రజ్ఞా బుద్ధిః పుణ్యవిభవైః
పూర్వపుణ్యతిశయైః పరిచితా సంపన్నా, త్వద్బుద్ధేః పుణ్యవిభవపరచయో ౭ స్తీతి
భావః, పరిణతేతి పాతే పరిణామం గతేత్యర్థః. పూర్వపుణ్యతిశయేన త్వద్బుద్ధే
కేతాద్యుతః పరిణామ ఆసీదితి భావః అథవా. పుణ్యవిభవైః పరిణతా తవ ప్రజ్ఞా
పూర్వపుణ్యపరిణామభూతా ప్రజ్ఞేత్యర్థః. ఘటాత్మనామృదివ, ప్రజ్ఞాత్మనా పుణ్య
విభవః పరిణత ఇతిభావః యద్వాపుణ్యవిభవై రిత్తుత్తరేణాన్వయః హేమహీనాథ తవ
ప్రజ్ఞా పరిణతా పరిపక్వాబ్రహ్మణీజాతనిష్ఠేతిభావః కుతఏత దతే ఆహ. పుణ్యవిభవై రితి
య ద్యస్తాత్, పుణ్యవిభవై ర్జేతునా, అతులా అనుపమా మురరిపుకథానాం భగవ
ద్వార్తానాం శుశ్రూషా శ్రోతుమిచ్ఛా ఉదీతాఉత్పన్నాభవతీతి శేషః. “ఉత్పార్వవాదీజః
క ర్తరి క్తః.” “అద న్తత్వాటాప్”. భగవత్కథా శుశ్రూషైవ బుద్ధిపరిణామస్య లక్షణమితి
భావః కిముత యద్వా అసా తవోదితేయంహరికథాశుశ్రూషాం భవత స్తవపూర్వ
పురుషైః పితృపితామహాదిభిః ప్రాచీనపురుషైః ఇహభూమా అత్రభూలోకేవిరచితానాం
కృతానాంప్రతపసాం ప్రకృష్టతపసాం సంబంధీ వాచానాంవాక్యానాం “ఆపంచైవ
హలన్తానాం యథావాచానిశాదిశే” త్యుక్త త్వాత్. అభూమి రవిషయఃవక్తృమతకృత్యితి
యావత్. భూమా మహిమా భవతీతి శేషః అత్రహరిశుకథాశుశ్రూషాతపో
మహిమో ర్జేతుహేతుమద్యావః త్వద్వంశసుకృతస్య త్వత్సుకృతస్య వా ఇయమేవ
ఫల భూతేతిశోకసారః, తపోభూమజన్మాయాం హరికథాశుశ్రూషాయాం తపోభూమత్స
వ్యవదేశా ద్ధేర్వలంకారః “హేతుహేతుమతోరై క్యే హేతుంకేచిత్ప్రచక్షతే” ఇతి
లక్షణాత్.

25

శో॥ ఇథ మేవ మభినంద్య భూయసా, పారికాంక్షీవిధు రాభిమన్యవమ్
ఁదదె సదది వాచ మాదరా, న్మాధురీభి రధరీణమూషీకామ్.

26

ఇత్థమితి పారికాంక్షీవిభుః మునిశ్రేష్ఠః ప్రకరణా చుష్కః తపస్వీ తాపసః
 “పారికాంక్షీ వాచంయమో ముని” రిత్తమరః. ఇత్త ము క్కప్రకారేణ ఏనం ప్రవృత్తా
 మాభిమన్యవ మభిమన్యసుతం “తస్మాత్తత్తమిత్త్యన్” భూయసా అత్తర్థ మభినంద్య
 శ్లాఘుత్వా సదా తత్కాలేపవ మాధురీభిః మాధుర్యైః అధరీణమాక్షికా మధ
 రీణం తిరస్కృతం మాక్షికం మక్షికాణామిదం తస్యేద మిత్త్యన్, మధుకారకృతం
 మధ్యత్త్యర్థః. యయాతాం యస్యా స్తా మితి వా. తథోక్తాం మధ్యపేక్షయా స్యతి
 మధురా మిత్త్యర్థః. వాచం జాత్యేకవచనం వాక్యా నీత్త్యర్థః. ఆదరాత్ పరీక్షిద్విషయ
 ప్రీతేః సతు నిర్బంధా దితి, భావః “హేతౌషజ్ఞమి” ఆదదే జగ్రాహ, వక్తు ముప
 చక్రమే ఇతి భావః. అధరీణమాక్షికా మిత్త్యత్ర ప్రతీపాలంకారః “ప్రతీప ముపమాన
 స్సోపమేయత్వప్రకల్పన” మితి లక్షణాత్. తేన చ. మక్షికాభిః కీటై ర్నిర్మితా నృధు
 నః శుకేన మహరిణా నిర్మితం భాగవత మిద మతిమధుర మిత్త్యత్ర నవివదితవ్య
 మితి మాక్షికపారికాంక్షీవిభుపదద్వయబలా త్ప్రతీయతే. 26

గ|| సానేహి తత్ || తత్ పుర్వోక్తం శుకవాచోఽధరీణమాక్షికత్వం సానేహి
 యుక్తమేవ. యోగ్యతా మేవ ప్రకటయతి.

శ్లో|| అలక్షితార్థా అపి లోభనీయా
 ద్విజస్య వాచ శ్శుకనామభాజః
 తాపవచే దరయతా ముకుంద
 లీలాకులాయా అపి కింపున స్స్యాత్.

27

అలక్షితేతి. అలక్షితార్థా అపి నలక్షితః అలక్షితః అదృష్టః అర్థః అభిధేయః యేషా
 నై తథోక్తాః. అరానుసనానం వినాపీత్త్యర్థః. శుకనామభాజః శుక ఇతి నామ భజతీతి
 శుకనామభాజ తస్య ద్విజస్య బ్రాహ్మణ్య శుకమహారే రిత్త్యర్థః. వాచః గిరః లోభ
 నీయాః ఆకాంక్ష్యైః భన స్తీతి శేషః. శుకమహర్నిహితాశ్లోకా శృంగణసమయే ఏవ
 ఆనందం జనయ స్తీతి భావః, ఘుకున్దలీలాకులాయాః ముకున్దస్య కృష్ణస్య లీలాసాం
 విలాసానాం “కులాయోనిడమస్త్రియామ్” ఆశ్రయా ఇత్త్యర్థః ఇద మేవ లోభనీయ
 త్వే హేతుః. తాః వచః అరయతా అపి చేత్ అనుసంధితార్థాలపి భవేయ శ్చేత్.
 కింపునస్స్యాత్, కింపునర్వక్తవ్యంస్స్యాత్ సకిమపీత్త్యర్థః ఏవేతివాక్యాలంకారే, శృంగణ
 వేశాయా మేవ యా ఆనందం జనయన్తి తాసా మర్థానుసంధానే ఆనందప్రదత్వం
 నవక్తవ్యం స్వతస్సిద్ధత్వా దితి భావః అత్యార్థాన్తరస్సురీతి. తథాహి అలక్షితార్థా
 అపి అర్థహీనా అపి శుకనామభాజః ద్విజస్య పక్షిణః వాచః లోభనీయా భవన్తి.
 శుకసంబంధీయః కశ్చన అసంబద్ధప్రలాపోషి మధురః స్వరే చారుత్వసత్త్వా దితిభావః,
 తాపవచాచః అరయతా శ్చేత్ తత్కాలి ముకున్దలీలాకులాయా అపి భవేయ
 శ్చేత్ కింపునర్వక్తవ్యం స్స్యాత్. నిర్ధకానా మేవ కిరవాచా మృదురత్వేన

సార్థకానా మతిమధురత్వం సంప్రతిపన్నమేవ. తత్ప్రాప్తి భగవద్దణప్రతిపాదన
రూపార్థవత్త్వ మత్యస్తమధుర మితి సునిర్ణయమితి భావః అత్ర శుకగిరాం ప్రాగేవ
సిద్ధస్య మాధుర్యస్య అరహాచికథాభ్యాం సంబంధే నాతిశయా దనుగుణాలంకారః.
“ప్రాక్సిద్ధస్యగుణోత్పన్నోనుగుణః పరస్సన్నిధే” రితిలక్షణాత్ విశేష్యయో రపి క్షిప్ర త్వా
న్నాత్ర శ్లేషాలంకారః. క్షిన్నధ్వనిరేవ, తేనచ కీరవాచ ఇవ శుకమునివచనానాం
సహజమాధుర్యం ధ్వన్యతే. 27

అథ శుకః కృష్ణకథా మవతారయితుం కృష్ణావతారహేతుభూతం కంచన
వృత్తాంతం ప్రస్తాతి||.

గ|| పురా ఖిలు నిఖిలసహనబిరుదధురంధరాపి వసుంధరా దుస్సహమద
మేదురకంసాదిమేదినీదుతకై తవనిశాచరభర మసహమానా పరిగృహ్య పయస్విని
రూప మశ్రుసలిలకలుషనయనయుగళాశోకపావకపరవశనిజాశయా పరిదేవననినద
దంతురితహరిదంతరా భగవంత మంభోజసంభవం శరణ మభజత్. 28

పురా ఖిల్సితి|| ఖిలుః ప్రసిద్ధౌ పురా పూర్వకాలే నిఖిలానాం సర్వేషాం
సహనం మరణం తదేవబిరుదం ప్రతిష్ఠా తస్యధురంధరా భారవాహక సర్వసహేతి
బిరుదశాలి న్యపీత్యర్థః వసుంధరా భూమిః మదేన గర్భణ మేదురాః ఉద్రిక్తాః యే
కంసాదిమేదినీదుతాః కంశప్రముఖా రాజానః ఆదిశబ్దేన శిశుపాలాది సంగ్రహః తే
కైతవం కపటం యేషా నేషాం నిశాచరాణాం రక్షసాం భరః భారః దుస్సహ
శ్చాసా మదమేదురకంసాదిమేదినీదుతకై తవనిశాచరభర శ్చేతి కర్మధారయః.
తం తథోక్తమ్ అసహమానాసతీ వోధు మక్షమాసతీత్యర్థః. పయస్వినిరూపం గోరూపం
పరిగృహ్య స్వీకృత్య అశ్రుసలిలేన బాష్పజలేన కలుషం శుభ్రం నయనయుగళం నేత్ర
ద్వంద్వం యస్యా స్నా తథోక్తా సతీ కించ. శోకః భేదః సేవ పావకః అగ్నిః తేన
పరవశః పరతన్యః నిజస్య స్వస్య ఆశయః హృదయం యస్యా స్నా తథోక్తా చ
సతీ అపిచ పరిదేవననినదేన విలాపరవేణ దన్తురితాణి వ్యాప్తాని హరిదన్తరాణి దిబ్బధ్వ
భాగాః యస్యా స్నా యయా సేతి వా తథోక్తా చ సతీ భగవత్సం ప్రక్షుణ్ణాలినం
అరభోజసంభవం బ్రహ్మాణం శరణం రక్షితారం, “శరణం గృహరక్షితో” రిత్య
మరకః అభజత్. అపత్ బ్రహ్మాణం రక్షిత్వ త్వేన స్వీచకారేత్యర్థః. శరణాగతా
భభూవేతి భావః. 28

గ. సోఽపి నివేదనవిదితతదీయవేదనాపనోదనాయ శతమఖముఖసురనికరపరి
వృత్తశ్చతురాక్షర సహసురభిరూపధారిణ్యా ధరణ్యా ఫయఃపయోధి ముషససర్ప. 29

సోఽపి సోఽపి చతురాక్షరః ధరణీశరణీకృతో బ్రహ్మపి శతమఖముఖానా
మిన్ద్రాదీనాం సురాణాం దేవానాం నికరేణ సమూహేన పరివృత్తస్య సురభిరూప
ధారిణ్యా గోరూపశాలిన్యా ధరణ్యాసహ భూదేవ్యాసమం భువాసహిత ఇత్యర్థః.

నివేదనానాం విజ్ఞాపనానాం విదితాయాః జ్ఞాతాయాః తదీయానాం భూసంబంధిన్యాః వేదనానాం దుఖస్య అపనోదనాయ నివారణార్థం పయఃపయోధిం క్షీరసముద్రం, ప్రతి ఉపసర్ప జగము గోరూపిణీ ధరా చతురాననాయ స్వదుఃఖం వ్యజ్ఞజపత్. సచత దపనోదనాక్షమస్మక్ స్వగురునిలయం దుగ్ధాబ్ధి మగమ దితి భావః. 29

గ|| తత్త..

తత్రేతి|| తత్ర క్షీరసముద్రే సన్త మితి శేషః.

శ్లో|| దదం కల్యాణానాం దధ మపి కృపాయా నిరవధే

ర్హసం క్రవ్యాదానాం పిబ మపి భవాబ్ధే శ్చిత్తవతామ్.

శ్రియః పశ్యం భూయ స్కలజగతీధారయ మసౌ

విధి స్సావం స్తావం మధురపు మనంసీ త్వనినయమ్.

30

దదమితి. కల్యాణానాం శుభానాం దదం దాతారమ్ నిరవధేః అపారాయాః కృపాయాః దయాయాః దధం బిభ్రాణం “దదాతి దధాత్యో ర్విభాషేతి శపృత్యయః” క్రవ్యాదానాం రాక్షసానాం హనం హస్తారమ్. “హసథాతోః పచాద్యచ్”. శ్చిత్తవతామా శ్చిత్తానాం సంబంధిః భవాబ్ధేః, సంసారసాగరస్య పిబం పాయన మపహర్తార మితి యావత్. పాఘూధ్మాధే డితి శపృత్యయే పాఘూ ధ్మేతి పశ్యాదేశః. కర్మణ శ్చేషత్వవివక్షాయాం షష్ఠీ కల్యాణానా మిత్యాదౌ బోధ్యా భూయః బహుధా సకలజగతీధారయం సకలాయాః సమస్తాయాః జగత్యాః భవః ధారయతీతి ధారయః ధర్తౌ తంతథోక్తం “అనుపసర్గాల్లింపవిందే” త్యాదినా శప్రత్యయః ముగరిపుంవిష్టుం అసౌశత మఖాదిసురనికరపరివేష్టితః విధిః బ్రహ్మ స్సావం స్సావం స్తుత్వా స్తుత్వా “ఆభీక్ష్యేణముల్” సవినయం వినయేన సహితం యథాతథా అనంసీత్ సమశ్చకార. యద్వా సవినయం స్తుత్వా స్తుత్వా అనంసీ దిత్వన్వయః అత్ర సకలజగతీ ధారయ మిత్యనేన ప్రకృత భూదుఃఖనివారణక్షమత్వం వ్యజ్యతే. ధారణం నామ పోషణం హి తచ్చదుఃఖనివారణ ద్వారక మితి భువో దుఃఖహేతురయంభారః క్రవ్యాదనిమిత్త ఏవేతి కృత్వా తద్దనం ప్రార్థయితుం హనం క్రవ్యాదానా మిత్యుక్తమ్. క్రవ్యాదహననపూర్వకభూధారణే తపనకీంచితప్రయోజనం నాపి కశ్చిత్ప్రేరకః కిన్తు నిర్దేతుకకృపై వేత్త్యాహ కృపాయా దధమితి. అస్మదాదినిష్ఠకృపావన్నయం పరిచ్ఛిన్నేత్త్యాహ. నిరవధే రితి. నిష్ప్రయోహ విజృంభమాణకరుణాదుగ్ధార్థో భగవానితి భావః. ఏవం భువ ముద్దిశ్య ప్రార్థయిత్వా దేవా నుద్దిశ్య ప్రార్థయతి. దదం కల్యాణానా మితి రాక్షసై ర్విభ్రంశితశ్రియః దేవాః తద్దననద్వారా త్వయా శుభయక్తాః కర్తవ్యా ఇతిభావః. స్వాగమనప్రయోజనం ధ్వనయతి. పిబ మపి భవాబ్ధే శ్చిత్తవతా మితి మామకసంసారదుఃఖాపనోదనపూర్వకం మోక్షశ్రియం దేహీతి భావః. సన్వహ మపి యాయ మివ బద్ధ ఏవ నతు ముక్ ఇత్యుత్తరం. శ్రియః పశ్య మితి మోక్షలక్ష్మీం సానురాగం పశ్యసి తత్సమాలింగతే

ఏవేతి భావః. ఏతేన నిత్యము కత్త్వ మీశ్వరస్య బద్ధమ్. స్తావంస్తావ మిత్యనేన భగవ
ద్గుణానా మానస్త్యం వ్యజ్యతే. 30

శ్లో॥ అపారకరుణాపూర పరిపూరితమానసమ్.

వాగ్భి త్రయీమయీభి స్తముపతస్థే పితామహః.

31

అపారేతి. అపారేణ అతివేలేన కరుణాపూరేణ దయాప్రవాహేణ పరిపూరితం
సర్వలోభరితం మానసం హృదయం యస్య తం తథోక్తం తం భగవన్తం పితామహః
బ్రహ్మ త్రయీమయీభిః వేదాత్మికాభిః వాగ్భిః వచనైః ఉపతస్థే తుష్టావ. త్రయీ
మయీభి రిత్యత్ర “వికారార్థే మయట్”, యద్వా, ప్రకృతవచనేమయట్. వేద
త్రయప్రధానాభి రితి తదర్థః. బ్రహ్మముఖచతుష్టయా దేవ వేదానా మావిర్భావ
శ్రవణా దేవ ముక్తమ్. నిర్భృణవిషయా యా ఇవ అస్యాస్మిన్నే ర్నవైయర్థ్య మిత్యేత
దర్శ మపారేతి విశేషణమ్. పౌరుషవచోగుంభితే అస్మిక్ కావ్యే అపౌరుషేయవచో
నిబంధనాయోగా ద్బ్రాహ్మీస్మితి రత్ర నోపనిబద్ధేతి జ్ఞేయమ్.

శ్లో॥ సమాధిస్థే వేదస్య విదితవదావా గచకల

త్సుధాసారాకారా నభసి తదభీష్టాను సదృశీ

నిశ మ్రైనాం వేదా స్తదను దనుజారాతినిచయా

నసా పూచేవాచం పృతినిదవాచాలితదిశమ్.

32

సమాధిస్థేతి॥ వేదసి సమాధిస్థేతి బ్రహ్మణి చిత్తైకాగ్ర్యం సంపాదయతి
సతీత్యర్థః. సమాధిసంపాదనక్షణపవ అభీష్టార్థసిద్ధేః ప్రహరణాలంకారః “ఉత్తంతితార
సంసిద్ధి ర్విధా యత్నం ప్రహర్షణ మితి” లక్షణాత్. తేనచ భగవతః పరమకారుణికత్వం
వ్యజ్యతే. అవిదితవ దావదతీతివదః “పచాద్యచ్”. అవిదితః అజ్ఞాతః వదః వక్తా యస్యా
స్మా తథోక్తా సుధాసారాకారా సుధాయా అమృతస్య ఆసారః ధారాసంపాతః
తస్యేవ ఆకారః యస్యా స్మా సుధాప్రవాహతుల్యే త్యర్థః. తదభీష్టానుసదృశీ తస్య
బ్రహ్మణః అభీష్టస్య అభిలషితస్య అనుసదృశీ అనురూపా వాక్ వాణీ నభసి
అణకలత్ ఆవిర్భభావ. ఆకాశవాణీ ఆవిర్భభావేతి భావః అత్ర, సమాధిస్థే ఇత్యనేన
క్షీరసాగరేషి న భగవాన్ బ్రహ్మణో గోచరతా మాప. తస్య సర్వాన్తరత్వేన బహి
ర్భావామయోగాత్ తస్మాత్ భగవత్సాక్షాత్కారసాధనభూతం తప ఏవేతి అనుభవవశా
ద్బ్రహ్మ జ్ఞాత్వా సమాధి మధితప్తా ఇతి వ్యజ్యతే. అవిదితవదే త్యనేన వాగ్భి రేవాయ
మనుషేయః సతః సాధనా స్తరేణేతి పరబ్రహ్మణ శ్చాత్మయోనిత్వం వ్యజ్యతే.
సుధాసారేత్వనేన అమృతవత్స్వాదుత్వంవాక్యానాం వ్యజ్యతే. కించ. సమాధౌ నభ
స్యజలదిత్యనేన స్వప్నావయతాశ్చ ఆవిర్భూతః ప్రణవనాద ఏవవాక్యయత్నేన బ్రహ్మణా
సంశ్లేషిత ఇతి వ్యజ్యతే. అన్యథా బాహ్యనభో వాక్యావిర్భావపక్షే తు దేవై రపి
సాత్మామేతి బాధ్యమ్ అసా సమాధిశాలీ వేదాః బ్రహ్మ ఏనాం నభసి ప్రస్ఫుటాం

వాణీం వాచం నిశమ్య ఆకర్ణ్య తదను తదనన్తరం దనుజారాతీం అసురద్వేషిణ
స్సురా నితి యావత్ పృథినినదవాచాలితదిశం పృథినినదేన పృథిధ్వనినా వాచాలితా
శృబ్దాయమానాః దిశః కకుభః యస్యా స్తాం తథోక్తాం వాచం వాక్య మూచే
ఉవాచ. “దుహ్యోచ్ పద్మ జ్ఞాధి ప్రచ్ఛీతి ప్రచ్ఛార్థకా ద్వచే ర్భివకర్తృకత్వం.” 32

X|| విదిత ఏవ ననివేది తోపి భగవతా చతుర్భుజేన నిరవధి రసా వసుంధరాజ్వరః. 33

విదిత ఇతి|| ననివేదితోపి అవిజ్ఞాసితోపి నక్షరకోఽయం నశబ్దః నిరవధిః అసారః
అసా ప్రత్యక్షః వసుంధరాజ్వరః భూపరితాపః భగవతా మధుణశాలినా చతుర్భుజేన
విష్ణునా విదిత ఏవ జ్ఞాత ఏవ అవిదితవేదనే భగవత్త్వ మేవ హేతు రితి సాభిప్రాయ
విశేషణ త్వరికరాలంకారః. 33

X|| సోఽయ మవసీవ్యసన వినాశనాయ సంప్రతి సంప్రతిపన్నవసు దేవతనయ
భావః పరివసుంధర మవతరితు మధ్యనన్తృతి. 34

సోయమితి|| సోయ మస్మదుపసృతో భగవాం శ్చతుర్భుజః సంప్రతి అధునా
అవసీవ్యసనవినాశనాయ భూదుఃఖనివారణార్థం సంప్రతిపన్నవసు దేవ తనయభావస్య
సంప్రతిపన్నః స్వీకృతః. వసుదేవస్య దేవకీపతేః తనయభావః పుత్రత్వం యేన సత
థోక్తః. పరివసుంధరం వసుంధరాయాం విభక్త్యర్థేవ్యయాభావః. భూలోకే ఇతి
యావత్. అవతరితుం ఆవిర్భవితు మధ్యనన్తృతి నిశ్చినోతి ఉద్యుజ్జే. ఇతి యావత్.
వసుదేవస్య పతన్యం దేవక్యాం భగవాన్ కృష్ణ రూపేణ ఆవిర్భవిష్య తీతి భావః. 34

X|| తదిదానీ మవిలంబిత మవలంబనీయ ఏవ తదభ్యర్చనాయ భవద్భి రపి
యదుకులసముద్భవః. 35

తదితి|| తత్త స్మాత్ ఇదానీ మధునా అవిలంబితం త్వరితం తదభ్యర్చనాయ
భగవత్పూజనాయ యదుకుల సముద్భవః యదువంశే ఉత్పత్తిః భవద్భి రపి యుష్మా
భిశ్చ అవలంబనీయ ఏవ స్వీకర్తవ్య ఏవ హేదేవాః యూయుం యదువంశే ఉత్ప
ద్యధ్వమ్ ఇతి భావః. 35

X|| ఏవ మమరవరవర్ణి నీభి రపి మురరిపుచరణపరిచరణాయ పరికలనీయ ఏవ
మానవమానిసీభావః. 36

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తరీత్యా మురరిపుచరణపరిచరణాయ భగవత్పాదసేవాత్
మమరవరవర్ణి నీభి రపి దేవతాస్త్రిభిః అప్సరోభి రపీత్యర్థః. మానవమానిసీభావః
మనుష్యనారీత్వం పరికలనీయ ఏవ గృహితవ్య ఏవ అప్సరసః. గోపికాస్వరూపేణ భువి
ప్రాదుర్భవన్తితి భావః. 36

X|| ఋషిభి రపి పురుషోత్తమ పరితోష పోషణాయ గోరూపధారణ మాదర
ణీయ మేవ. 37

ఋషిభి రితి॥ పురుషో త్తమస్య విష్ణోః పరితోష స్సంతోషః తస్యపోషణాయ
అభివృద్ధ్యర్థం ఋషిభి రపి మునిభి రపి గోరూపధారణం పయస్వినిరూపస్వీకారః ఆద
రణీయ మేవ ఆదర్శం యోగ్య మేవ ఆదరః స్వీకరణీయ ఏవేతి భావః. 37

X॥ కుంభీనసవిభు రపి మురరిపుభజనాయ భవితైవ తదగ్రభవః. 38

కుంభీనసేతి॥ కుంభీనసవిభు రాదిశేషోపి మురరిపుభజనాయ భగవత్సేవార్థం
తదగ్రభవః కృష్ణాగ్రజస్య భవితైవ ఆవిర్భవిష్యత్సేవ బలభద్రినామ్నా శేష ఉత్ప
త్యతీతి భావః. 38

X॥ మాయాపి భువనమోహిని మురశాసనశాసనేన పురా పరివసుంధర
మవతరతి. 39

మాయేతి॥ భువనమోహిని జగన్మోహకారిణీ మాయాపి ప్రకృతి రపి ముర
శాసనస్య విష్ణో శాసనేన ఆజ్ఞయా పరివసుంధరం భవి పురా అవతరతి అవతరిష్యతి
“యావ త్పురా నిపాతయో రితి లబ్.” యశోదా కన్యకారూపే జేతి భావః. 39

X॥ కమలాలయాపి భువి తదీయకులపాలికాపద మనుబుభూషతి. 40

కమలాలయేతి॥ కమలాలయా లక్ష్మీ రపి భువి తదీయకులపాలికాపదం భగ
వత్సంబంధి కులస్త్రీత్వం పత్నిభావ మితి యావత్. యద్యా భగవత్సంబంధికులస్త్రీ
స్థాన మిత్యర్థః. అనుబుభూషతి అనుభవితుమిచ్ఛతి రుక్మిణీస్వరూపేణ లక్ష్మీ రుత్ప
త్యతీతి ఇతి భావః. “రాఘవత్వే భవతీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మ నీతి” విష్ణుపురాణ
వచనాత్.

X॥ తదవలంబిత మేవ యథోదిత మనుష్ఠీయతా మితి బుధసభాసద స్సమా
దిశ్య సమాశ్వాస్య చ మేదిసి మమృతధారాకల్పజల్పితపరంపరాభి రనుభవన మప
ససార సారసాసనః. 41

తదితి॥ తత్త స్మాత్ అవిలంబితమేవ త్వరితమేవ యథోదిత ముదిత మన
తిక్రమ్య మదుక్తప్రకారేణే త్యర్థః. అనుష్ఠీయతాం క్రియతాం భవద్భి రితి శేషః.
ఇత్యేవం రీత్యా బుధసభాసదః దేవసభ్యా ఇంద్రాదీ నిత్యర్థః. సమాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య
అమృతధారాకల్పాభిః సుధాప్రవాహతుల్యాభిః “ఈషదసమాక్షేకల్పవ్.” జల్పిత
పరమృతాభిః వచనధోరణీభిః మేదిసిం భూదేవం సమాశ్వాస్య చ సమ్యగాశ్వాస్య చ
సారసాసనః బ్రహ్మ అనుభవనం భవనమనుగృహం ప్రతిత్యర్థః. అపససార జగామ.
సత్యలోకం యయా విత్యర్థః. 41

అథ దేవక్యాం కృష్ణోదయం వర్ణయితుం తత్కథాం సంక్షేపతో దర్శయతి.

శ్లో॥ మధుక మధురానామ । రాజధాని పురాతన

దేశేషు శూరసేషు । బభూవ యదుభూభుజామ్.

మధురేతి॥ శూరసేనేషు తన్నామకేషు దేశేషు యదుభూభుజాం యదురాజాం
యదువంశీయస్పవాణా మిత్యర్థః పురాతనీ రాజధానీ కులపరమ్పరాగతా ప్రధాననగరీ
మధురా మనోజ్ఞా మధురా తన్నామ్నా ప్రసిద్ధా నగరీ బభూవ ఆసీత్. నామేతి
ప్రసిద్ధా యద్వా మధురా మనోజ్ఞా పురాతనీ అనాదిసిద్ధా మధురానామ మధురేతి
నామ్నా ప్రసిద్ధా యదుభూభుజాం రాజధానీ శూరసేనేషు దేశేషు బభూవ ఆసీ
దిత్యన్వయః అథవా శూరసేనేషు దేశేషు మధురా పురాతనీ - మధురా నామ
యదుభూభుజాం రాజధానీ బభూవేతి. 42

శ్లో॥ ఆనస న్నగరీ నేనా ముగ్రసేనమహీపతిః

గుణై రనుచకారై న మనుజో మనుజోత్తమః.

43

ఆవసదితి॥ ఏగాం పూర్వోక్తాం నగరీం మధురాం ఉగ్రసేన ఇతి రాజా ఆవసత్
అథితష్టే. ఆశ్రిత ఇత్యర్థః ఉపాన్యధ్యాజ్యస ఇత్యాధారభూతాయాః నగర్యాః కర్మ
త్వమ్. మధురాయా ముఖా సేత్యర్థః. మనుజోత్తమః మనుజే షూత్రమ ఇతి సప్తమీ
సమాసః. వష్టిత్వేతు. సనిరారణే ఇతి నిషేధః ప్రసర్జిత, నరశ్చేష్ట ఇత్యర్థః. అనుజః
ఉగ్రసేనస్య కనిష్ఠాభ్రాతా దేనక ఇత్పుత్తరశ్లోకస్థదేనాత్మాన్వయః. గుణైః బౌదా
ర్యాదిభిః ఏన ముగ్రసేన మనుచకార అనుకరోతిస్మ. తత్తుల్యగుణఇతి భావః. 43

శ్లో॥ దేవక స్తనయా తస్య దేవకీ దేవతోపమా

తనయో వ్యుగ్రసేనస్య కంసో హి కులపాంసనః॥

44

దేవకఇతి॥ దేవకపదస్థు పూర్వశ్లోకే ఏవాన్వితమ్. తస్య దేవకస్య దేవతో
పమా దేవతాతుల్యా తద్వత్సుంద రీతి భావః. దేవకీ తన్నామ్నా తనయా పుత్రి
బభూవేతి శేషః. ఉగ్రసేనస్య కంసః తన్నామా కులపాంసనః పంశ్చదూషకః తన
యోప్యాసీ దితి శేషః. 44

గ॥ అథ కదాచి దానకదుందుభి రధిమధురానగర ముపయమ్య దేవకతనూజా
ముపజాతహర్ష ప్రకర్షి స్సహ జాయయా పరిజనేన చ నిజభవనజగమిషయా సమారు
రోహ రథ మనుపహతమనోరథః॥ 45

అథేతి॥ అథ ఏవంస్థితే కదాచిత్ కుత్రచిత్కాలే అధిమధురానగరం మధు.
రాపత్తనే “విభక్త్య రేవ్యయాభావః” దేవకతనూజాం దేవకస్యసుతాం దేవకీ మిత్యర్థః
ఉపయమ్య పాణాకృత్య పరిణీ యేతి యావత్. అతపవ. ఉపజాత ఉదితః హర్ష
ప్రకర్షః మోదాతిశయః యస్య స తథోక్తస్సౌ అనుపహతమనోరథః అపత్రిహత
కామః అనకదుందుభిః వసుదేవః నిజభవనజగమిషయా స్వగృహం పృతి గన్తుమిచ్ఛయా
జాయయా సహ భార్యయా దేవక్యా సమం పరిజనేన చ అనుచరవర్తణచ సమం రథం
స్యందనం సమారురోహ అథితష్టే యద్వా పరిజనేన పరివృత స్సన్నితిశేషః జాయయా
పహ రథమారురో హేత్యన్వయః. 45

శ్లో॥ వాత్సల్యం భగినీజనే ప్రకటయన్మంసస్తతస్సాదరం
సారథ్యం సముపేయవాన్పరివృతో రాక్షై రథానాం శతైః
సానందం హరణాత్మనా దుహితరి ప్రేష్ణా దదా దేవకః
ప్రాజ్యం హస్తిరథాశ్వముజ్జ్వలతరా దాసీ స్సురూపా అపి.

46

వాత్సల్య మితి తతః తదనస్తరం దేవకీవసుదేవయోః రథారోహణానస్తర
మిత్తరః. రాక్షైః సువర్ణ వికారైః. “వికారాశ్చ లభః.” రథానాం స్వందనానాం
శతైః అయుతైః అమితై రితి యావత్. శతశబ్దో యద్యపి శతసంఖ్యయవాచీ తథా
వృత్త శతై రితి బహుత్వనిర్దేశేన అసంఖ్యయత్వ మర్థ ఇతి వేద్యమ్. పరివృతః యతః
సౌ కంసః ఉగ్రసేనసుతః భగినీజనే భగినీనాం సోదరీణాం జన స్సమూహః తస్మిన్
యద్వా భగి నీతి జనః తస్మిన్ జనశబ్దోత్త దీనవాచీ దీనాయాం భగిన్యా మిత్తరః.
భగిన్యాః దైన్యం ఉత్పత్తిస్థానత్వాగకృత మితి వేద్యమ్. అనేన చ భావిజన్యం
వ్యజ్యతే. వాత్సల్యం వత్సలత్వం ప్రేమేతియావత్. “వత్సం సాభ్యాం కామబలే ఇతి
లచివత్సలః” తతో గుణవచ నేతి వ్యభివాత్సల్యమ్. ప్రకటయన్ జ్ఞాపయన్ సౌ
సాదరం సప్రేమ యథా తథా సారథ్యం సారథికర్తృ సముపేయవాన్ ప్రాప్తః బభూ
వేతి శేషః. “ఉపేయవా ననశ్వా నితి నిపాతనా త్సాధుః.” రథినో వసుదేవస్య సారథి
ర్బభూవేతి భావః దేవకః దేవకీపితా దుహితరి పుత్రికాయాం విషయే ప్రేష్ణా
సేషేన హేతునా హరణాత్మనా హరణస్వరూపేణ వివాహకాలే దుహితు
ర్దీయమానం వస్తుహరణ మిత్యుచ్యతే. ప్రాజ్యం ప్రభూతం హస్తిరథాశ్వం సేనాంగ
త్వాదేవద్భావః. గజరథతురగా నిత్యరః. సురూపాః సు శోభనం రూపం సాందర్యం
యాసా న్తాస్తథోక్తాః. ఉజ్జ్వలతరాః అత్యంతం భాసమానాః భూషణై రితి శేషః.
భూషణభూషితా ఇతి యావత్. దాసీః దాసానాంస్త్రీయః దాస్యః. “పుంయోగే
జీప్. తాః పరిచారికా ఇత్యర్థః. అపి సఖుచ్ఛయే తేన ధనాదిక మవీతి వ్యజ్యతే.
సానందం సంతోషం యథాతథా. నతుధనాదిగతస్నేహకృతవ్యసనే నేతి భావః.
దదా వ్యతరత్ అర్థా దుహితు రేవేదం దానం దేయస్య హరణాత్మకత్వవచనాత్.

శ్లో॥ గీతై ర్వారవిలాసినిపరిచితైః కల్యాణవాదాంకురై
రుద్వేలై రపి కాహళికలకలై రాపూరి రోదోంతరమ్.
కంఠం నిర్వృత మంతరేణ గగనే దై వీతదావాగభూ
దన్యాస్తే లయ మప్తమః కలయతా గర్భో భగిన్యా ఇతి॥

47

గీతై రితి వారవిలాసినిపరిచితైః వేశ్యాంగనాభి రభ్యస్తైః తత్పుత్రై రిత్తరః
గీతైః గానైః కల్యాణవాదాంకురైః. సువాసినికృతైః కల్యాణవాదానాం మంగళ
వాదానాం మంకురైః. రావిర్భావైః మంగళవచనైః. రిత్తరః. ఉద్వేలైః ఉదూభతా
నీరసా వేలామర్యాదా యై స్తే ఉద్వేలా అనవధయ ఇత్యర్థః. తైః కాహళికలకలై రపి

కాహళీనాం వాద్యవిశేషాణాం కలకల్తైః కలకలధ్వనిభి శ్చ రోదోన్మరమ్. బ్రహ్మాణ్డ మధ్యమ్ ఆపూరి ఆ సమంతా త్పూరితమ్ “ఆజ్ పూర్వకాత్ పూపాలనపూరణయోగితి ధాతోఃకర్మణిలుజ్జీచ్ఛేచ్ఛే.” “చిణ్ లుక్.” గీతాదిధ్వని త్రయం మిళిత్యా బ్రహ్మాణ్డ విదారయామా సేతి భావః. తదా తదానీమ్ నిర్వృతం సుఖతం భగినీవివాహోత్సవ ధర్మనేన సానంద మిత్త్యర్థః. కంసమంతరేణ ఉద్దిశ్య “అస్తరా స్తరేణేతిద్వితీయా.” అస్యాః త్వయా సానందం నీయమానాయాః తే తవ భగిన్యా సోదర్యా స్సంబంధీ అప్తమో గర్భః కుక్షీసజన్తుః సుత ఇతి యావత్. తే తవ లయం నాశం కలయతా కరిష్యతి తే ఇతి పద మావ ర్త్య ఉభయత్ర యోజితమ్. ఇతి ఏవం ప్రకారా జైవీ జేవ సంబంధినీ వాక్ వాణీ గగనే ఆభూత్ ఆకాశవాణీ ఆవిరభూ దిత్త్యర్థః. తస్యేద మిత్త్యణిటిడైతిజీపి” జైవీ ఇతి రూపమ్.

47

శ్లో॥ ఏనా మాకర్ణ్య వాణీం వికలితహృదయః కంస ఏష స్వసారం
హస్తగ్రాహం గృహీత్వా కచనిచయ మిమాం హంతు మభ్యుద్యతో భూత్
దృష్ట్వా కష్టాయమానం త మథ మృదుగిరా సాంత్యయామాస శౌరిః
ప్రత్యాదిష్టాథ తేన ప్రకృతి ముపగతో న ప్రియా భంగభీరుః॥

48

ఏనా మితి॥ ఏనాం పూర్వోక్తాం వాణీం వాచ మాకర్ణ్య పృత్యా వికలిత హృదయః విదీర్ణ చి త్తైః ఏషః స్వీకృతసారధ్యః కంసః కచనిచయం కేశపాశం హస్త గ్రాహం గృహీత్వా హస్తేన గృహీత్వా “హస్తేన ర్రిగ్రహో రితి ణముల్”. ఇమాం నవోథాం స్వసారం భగినీం హస్తం హింసితం మభ్యుద్యతైః ఉద్యుక్తః ఆభూత్. బభూవ. అథ తతః శౌరి ర్వసుదేవః కష్టాయమానం పాపంకర్ష ముత్సహమానం “కష్టాయ క్రిమణే ఇతి క్యజ్.” తం కంసం దృష్ట్వా మృదుగిరా స్నిగ్ధవాచా సాంత్యయామాస పార్థయామా సేత్యర్థః తమితి కర్మపదం దృష్ట్వే త్వనేన సాంత్యయామాసేత్యనేనచ సంబధ్యతే ఇతిబోధ్యమ్. అథ. తతః తేన కంసేన ప్రత్యాదిష్టస్య ప్రఖ్యాతస్య అనంగీ కృతనిజపార్థనస్య నిత్యర్థః. ప్రియాభంగభీరుః ప్రియాయాః ప్రేయస్యాః భంగే విషయే భీరుః భయశీలః యద్వా. ప్రియాభంగేన ఉపపస్థితేన భీరు రితి సమాసః. అతఏవ. ప్రకృతిం స్వాస్థ్యం నోపగతః నప్రాప్తః బభూవేతి శేషః నావాపేత్యర్థః.

48

శ్లో॥ అనివార్య మథాలోచ్య సాంత్యై స్తస్య వినిశ్చయమ్
ఉపాచ వచనం శౌరి ద్దుతాప్రేమవిహ్వలః.

49

అనివార్య మితి॥ అథ అనన్తరమ్ తస్య కంసస్య వినిశ్చయం విరుద్ధాభినివేశం విశేషాగ్రహ మితి వా సాంత్యైః పార్థనావాక్యైః అనివార్యం నివారయతు మశక్య మాలోచ్య విదిత్వా ద్దుతాప్రేమవిహ్వలః ద్దుతాయాం భార్యాయాం ప్రేష్ణా భార్యవిషయన్నేహ నేత్యర్థః విహ్వలః వివశః శౌరి ర్వసుదేవః వచనం వాక్యం

దానరూపమితి భావః ఉవాచ అనోచత్ సామోపాయస్య నిష్ఫలత్వేన దానోపాయ
మవతారయామాసేతి భావః. 49

వచన మేవ నిర్దిశతి గద్యద్వయేన.

గ|| అయి భగవత్ భోజకులతిలకప్రతీతదీనదయాభుభావస్య దిశాంతవిశ్రాంత
యశోవైభవస్య న సాంప్రత మేవ తపస్వినీ మేనా మనుజా మపి తనుజా మివ సభాజన
భాజనభూతా మసుభి ర్వియోజయితుమ్. 50

అయీతి|| అయీతి ప్రేక్షా సంబోధనమ్ భగవత్ మృణుణవిధే మత్ప్రేయసీ
రక్షాభర న్యాధునా త్వదాయ తత్త్వా త్వమేవ భగవా నిత్యభిప్రాయా దిదం సంబోధ
నమ్. భోజకులతిలక భోజనంశభూషణ ఏతేన నత్వం కులపాంసనః ఏతాదృశంగర్వ్యం
కృత్యం కర్తు మితి స్తుతి ర్వ్యభ్యతే. కించ భోజాః ప్రాచీనా స్వద్వంశీయాః సహ
దుష్టాః కిన్తు సుశీలా ఏవేతి తద్వంశస్య తవాపి శిష్టత్వ మేవ న్యాయ్య మితి సూచ్యతే.
ప్రతీతదీనదయాభుభావస్య ప్రతీతః ప్రసిద్ధః దీనేషు కృపణేషు శోచ్యేష్విత్సర్గః
దయాభుభావః కారుణికత్వం యస్య తస్య నశు నిర్ముఖ స్వేతి భావః. అత
ఏవ దిశాంతవిశ్రాంత యశో వైభవస్య దిగన్తవ్యాప్త కీర్తివిలాసస్య
తవేతి శేషః. తపస్వినీం శోచ్యాం. “తపస్వీ తాపసే శోచ్యే” ఇతి వైజయంతీ. అనుజా
మపి భగినీమపి తనుజా మివ సుతా మివ సభాజనభాజనభూతాం సభాజనం ప్రీణనం
తస్య భాజనం పాత్రం తద్ధితభూతాం జాతాం తథోక్తాం ప్రీణనవిషయభూతా
మిత్సర్గః అభాజనంభాజనం సంపద్యమానాభూ తేతి విగ్రహోక్తా తు “అభూతతద్భా
వేచ్ఛిః అస్యచ్ఛాదితీత్వం దీర్ఘశ్చ.” భాజనీభూతా మితి స్యా దితి జ్ఞేయమ్. నేయ
మనుజా కిన్తు తనుజేవ త్వయా నన్దనీ యేతి ముఖ్యాభిప్రాయః. ఏనాం నవోధా
మసుభిః ప్రాణైః వియోజయితుం విఘటయితుం పదద్యయస్య మారయితు మితి
నిష్కృష్టార్థః. న సాంప్రత మేవ న యుక్త మేవ. ఏతాదృశాయా మారణే తవ
మహతి అకీర్తి స్యాత్. తయా చ సర్వ మపి తవకులం దూషితం స్యాదితి కంసస్య
హితోపదేశోఽయమ్. 50

నను భవతునామ మమాకీర్తిః దేవక్యా మారణే తు ప్రాణా స్తావ త్రిష్ట
స్తీత్యత ఆపా.

గ|| కింతు భవదత్యాహితహేతుభూత మేతదీయ మపత్య ముద్భవిష్యతి యది
సద్య ఏవ వ్యాపాద్యతా మితి. 51

కేన్వీతి|| తవ త్వదనుజాయా శ్చ యథా ప్రాణవియోగో న స్యాత్ మమ చ
యథా ప్రీయావియోగో న స్యా త్వదనుగుణ ముపాయం వత్సోమి శుశ్రిత్వభిప్రాయః.
భవత స్తవ అత్యాహితస్య మహాభయస్య ప్రాణాపహరణరూప స్వేతి భావః.
హేతుభూతం కారణభూతమేవేతదీయం దేవకీసంబంధి అపత్యంసంతాన ముద్భవిష్యతియది

ఉత్పత్స్యతేచేత్ సద్య ఏవ తత్క్షణా దేవ వ్యాపాద్యతాం హన్యతాం త్వయేతి శేషః
 పతన్సంతానం త్వం నాశయేతి భావః. తథాపి న తే మరణభీతిః న చ
 ప్రియాయాః న తద్వియోగేన మమాపీతి త్రయోపి వయం సుఖం నర్తామహే ఇతి
 భావః ఇతితి పదస్య ఇతి వచన మువాచేతి పూర్వేణ సంబంధః. 51

శ్లో॥ మత్స్యా హిత మిదమ్ వాక్యం పరిణామ విషయతమ్
 తత్సంవివృతే కంసో భగినీవధి పౌరుషాత్ ॥

మత్స్యేతి॥ పరిణామవిషయతం పరిణామే పరిపాకే విషయతం నివవదాచరితం
 ఇదం వసుదేవోక్త మపత్యదానరూపం వాక్యం హితం ప్రియ మిష్ట మిత్యర్థః. మత్స్యా
 ఆలోచ్య తతః వాక్యశ్రవణానన్తరం భగినీవధిపౌరుషాత్ భగిన్యా స్సదర్భాః వధః
 హననం స ఏవ పౌరుషం పురుషకారః తస్మాత్ కంసః నివృతే నివృత్తోఽభవత్.
 భగినీవధిపౌరుషం తత్వాజ్ఞేత్యర్థః. 52

గ॥ ఇత మానకదుందుభి రుగ్రసేనసుతసమాలంబితాం నిజవధూవధవిధితాన్
 ముత్సార్వ సప్రమోద మేవ నిజసదన మాససాద. 53

ఇత మితి॥ ఆనకదుందుభిః వసుదేవః ఇత ముక్తప్రకారేణ ఉగ్రసేనసుత
 సమాలంబితాం కంసేన స్వీకృతాం నిజవధూవధవిధితాన్ స్వభార్యాహననేచ్ఛాం
 విధాతు మిచ్ఛా విధితాన్ నిజస్య వధూః నిజవధూః తస్యా వధస్య విధితాన్ తాం
 తథోక్తా మితి విగ్రహః ఉత్సార్వ నివా ర్జేత్యర్థః. సప్రమోద మేవ సానన్ద మేవ
 జీవత్స్రేయసీలాభా దితి భావః నిజసదనం స్వగృహమ్ ఆససాద ప్రాప. 53

శ్లో॥ వాస్తరై స్తదను స్తోక్తైః కీర్తిమన్నామభాజనమ్.

సుమవే దేవకీసూను! మైంద్రీ చంద్రముసం యథా

54

వాస్తరై రితి॥ తదను తదనన్తరం స్తోక్తైః అల్పైః వాస్తరైః దిన్తైః గతై రితి శేషః
 కతిచిద్దినేషు యాతేషు సత్స్విత్యర్థః. ఐంద్రీ ఇంద్రసంబంధినీ “తస్యేద మిత్యణిటిడ్డేతి
 జీప్. ప్రాచీదిగిత్యర్థః చంద్రముసం యథా చంద్రమువదేవకీ వసుదేవదారాః కీర్తిమన్నామ
 భాజనం కీర్తిమాన్ ఇతి నామ కీర్తిమన్నామ తస్య భాజనం పాత్రం విషయ మితి
 యావత్ యద్యా భాజయతి నిర్భస్వావివక్షయా భజతి ప్రాప్నో తీతి భాజనః తమ్
 కీర్తిమన్నామభాజ మిత్యర్థః. సూనుం పుత్రం సుమవే ఉత్పాదయామాన. “మాజ్
 ప్రాణి గర్భవిమోచనే ఇతి ధాతో ర్లిట్.” ఉపమాలంకారః. తేన చంద్రతుల్యకాన్తి
 శాలిత్వం పుత్రస్యవ్యజ్యతే. 54

గ॥ తదను యదుపతి రపి తనయసముదయనిశమనసముపనత మానంద మను
 భూయః సత్యవృత్త్యాససాధ్వసా దేన ముపనీయ కథ మపి కంసాయ సమర్పయామాన.
 - తదన్వీతి॥ తదను తతః దేవకీప్రసవానన్తర మిత్యర్థః. యదూనాం పతి ర్యదుపతి
 ర్వసుదే వోపి తనయస్య పుత్రస్య సముదయఆవిర్భావః తస్య నిశమనం శ్రీవరాధ

శమోఽదర్శనే ఇతి శ్రవణేమిత్త్వా దుపధాహ్వానః. తేన సముపనతం జాతం అనన్దం
సుఖం అనుభూయ ప్రాప్య సత్వవృత్త్యాససాధ్వసాత్ సత్వస్య వృత్త్యాసః వైపరీత్యం
అసత్య మితి యావత్ తస్మా ద్యః సాధ్వః భయః తస్మాత్ ఏనం సుత ముపనీయ
అనీయ కథ మపి అతికృచ్ఛ్ణేణ పుత్రవియోగస్య దుస్సహత్వా నితి భావః
కంసాయ రాజ్ఞే సమర్పయామాస అర్పితవాక్ దదా వితి యావత్. 55

శ్లో॥ కంసోపి ధైర్య మనివార్య మథో విచార్య
తస్మాత్తివీర్య మభినంద్య త మాబభాషే
నాస్మా ద్భిభేమి కలభోఽయ ముపైతు సద్మ
గర్భోఽప్తమో మమ జిహ్వాంసు రభాణి పూర్వమ్. 56

కంసోపి॥ అథోఽ న స్తరం కంసోపి కంసశ్చ తస్య ధైర్యం ధీరత్వ మనివార్యం
నివారయతు మశక్యం విచార్య ఆలోచ్య తస్యేతి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభయత్ర సంబ
ధ్యతే తస్య వసుదేవస్య అతివీర్య మత్యస్తపరాక్రమ మభినంద్య శ్లాఘుత్వా తం
వసుదేవం పత్రి ఆబభాషే ఉవాచ వచన మేవ దర్శయతి నాస్మాదితి అస్మాత్
తవ ప్రథమా త్పుత్రాతో నభిభేమి ఉత్తమపురుషనిర్దేశేన అహ మిత్యాక్షిప్యతే.
అహం భీతిం నప్రాప్నోమి త్యర్థః. అయం పుత్రః సద్మ అరిష్టరూపం గృహం ఉపైతు
ప్రాప్నోతు ఏవ మరిష్టం నయేత్త్యర్థః. అప్తమః గర్భః అపత్యం మమ మే జిహ్వాంసుః
హస్తమిచ్ఛుః హస్తేతి యావత్. భవతీతి శేషః ఇతి పూర్వం పురాదేవక్యానయన
సమయే ఇత్యర్థః. అభాణి ఉక్తం “భావేలుజ్” దేవేనేతి శేషః. 56

గ॥ ఇత్త మనుకంఘ్రమానోపి కంసేన శంకితమానస ఏవ వసుదేన స్తనయ
మాదాయ నిజనివేశ మావివేశ. 57

ఇత్తమితి॥ ఇత్త మేవం కంసేన అనుకంఘ్రమానోపి అనుకంఘితోపి ఉపసర్గ
వశాత్ కపిచలనే ఇతి ధాతు ర్దయాయాం వర్తతే. తత శ్శానచిరూప మిదమ్. శంకిత
మానస ఏవ శంకితం సంజాతశంకం మానసం మనః యస్యన తథోక్తః సశంక ఏవే
త్యర్థః. వసుదేవః తనయం సుత మాదాయ గృహీత్వా నిజనివేశం స్వగృహ మావి
వేశే అవిశత్ ప్రాపేతి యావత్. 57

గ॥ అథ కదాచి ఔగ్రసేని రనవతబృందారక బృందవంద్యమానచరణారవింద
మరవిందభవనందన మమరమునిబృందారక మవిరతవిగ్రహసముత్సుక మపి సముజ్ఞత
విగ్రహాభినివేశ మధరీణగుణగణ మపి మురరిపుగుణగణ ముపవీణాయంతం భగవంత
మఖలనిగమధర్మమర్మనిర్భేదనవిశారదం నారదముని మద్యాక్షిత్. 58

అథేతి॥ అథ కంసనిర్వృత్త్యనంతరమ్ కదాచి త్పుత్రచిత్కాతే ఔగ్రసేనిః
ఔగ్రసేనస్యాపత్యం “తస్యాపత్య మిత్యర్థే అత ఇథ్” కంస ఇత్యర్థః. అనవరతంయథాతథా
సర్వదాపీత్యర్థః. బృందారకబృందేన దేవసమూహేన కింపున ర్మనుష్యై రితి భావః

వంద్యమానే అభివాద్యమానే స్థూయమానే ఇతి వా “వని అభివాదన స్తుత్యో రితి ధాతోః కర్మణి యకి శానచ్.” అరవిందే ఇవ చరణే చరణారవిందే ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభి రితి వ్యాఘ్రాదే రాకృతిగణత్వా దుపమితసమాసః యస్య తం అరవింద భవస్య బ్రహ్మణః నందనం తనయం నందయతీతి నందనః నన్ది గ్రహీతిల్లుః. అమర మునిషు దేవర్షిషు బృందారకః ముఖ్యః తం “బృందారకరూపముఖ్యావి” త్యమరః. అవరతం యథాతథా అనవరత మిత్యర్థః. విగ్రహే కలహే సముత్సుకం సహర్ష మపి సముజ్జితః త్యక్తః విగ్రహాభినివేశః శరీరాభిమానః యేన తం దేహదావాత్మాభి మానరహిత మిత్యర్థః. అధర్మణః తిరస్కృతాః గుణగణాః శబ్దాదిగుణసమూహాః యేన తమపి మురరిపోః కృష్ణస్య గుణగణం కల్యాణగుణకదంబ ముపవీణాయ స్తమ్ వీణాయా ఉపగాయంతం “సత్కాపపాశేత్వాదినాణిచ్.” అత్య కలహసముత్సుక మపి కలహాభినివేశరహిత మితి తిరస్కృతశబ్దాదివిషయ మపి శబ్దాదివిషయకదంబం గాయంత మితి చ విరోధద్వయం ప్రతీయతే. తస్య ఉక్తిరీత్యా పరిహారా ద్విరోధా భాసాలంకారద్వయమ్. భగవంతం పద్మణనిధిం అఖిలానాం నిగమధర్మాణాం పేదో క ధర్మాణాం యాని మర్మాణి రహస్యస్థలాని రహస్యా నీతి యావత్. తేషాం నిర్వేదకే ప్రకాశనే విశారదం నిపుణం నారదమునిమ్ నారదఇతి మునిః ఋషిః తం అద్రాక్షిత్ అవశ్యత్ అత్య అనవరతబృందార కేతి విశేషణేన దేవకార్యార్థం నారద స్వాత్మాగ మన మితి సూచ్యతే. అవిశతవిగ్ర హేత్యనేన శాంతకోపస్య కంసస్య కోపోద్బోధ నార్థం తదాగమన మితి సూచ్యతే. ఏవంవిధవ్యాపారే నారదస్య కింఫల మత ఆహ. మురరి ప్రితి కంసస్య దుష్టత్వే ప్రవృద్ధే సత్యేవ భగవా నావిర్భూయ భువ లీలాః పరిదర్శయిష్య తీతి తద్గుణగానార్థ మయం నారదస్య ప్రయాస ఇతి భావః. ఏతేన ప్రత్యక్షిష్ట స్వాపి నారదస్య భగవద్గుణలోలుపత్వకథనేన “ఆత్మారామా శ్చ మునయో నిర్మింహా అప్యరుక్రమే కుర్వన్త్యహేతుకింభ క్తి మిత్రంభూతగుణో హరి” రితి భాగ వతవచనం నారదోక్తం వచనం కంసః స్వీకుర్వా ద్వా నవేతి శంకాపనోదనాయ భగవంత మితి గతాగతాది సర్వవేత్తృత్వా న్నారదోక్తం తథ్య మితి కంసో జానీయా దేవేతి భావః. నను మనుష్యమనోరహస్యమయం వేత్తునామ. కథం దేవరహస్య మత ఆహ. అఖిలనిగ మేతి. సర్వదేవరహస్య స్వాపి వేదైకాయతనత్వా ద్దేవమర్మజ్ఞ స్వాస్య దేవరహస్యవేదనం నాద్భుత మితి భావః. నారద స్వైవంవిధమాహాత్మ్యే హేతు మూహ. అరవిందేతి. బ్రహ్మణ ఏతాదృశత్వేన తత్పు త్రోసి తథావిధ ఏవేతి భావః. నను దేవహితార్థం వ్యాప్రియమాణేషు దేవర్షిష్యనేకేషు సత్సు కింనారద స్వైవాయం శ్రమః. అతే ఆహ అమరము నీతి తేషు ముఖ్యత్వా దస్వైవ దేవహిత కరత్వ ముచిత మితి భావః.

58

గ॥ తదను నారదోపి యథావిధితదభ్యర్చనా ముపగమ్య కంస మిద మవాదీత్ తదన్వితీ॥ తదను దర్శనాన న్తరమ్. యథావిధి విధిమనతిక్రమ్య చాస్య స్వీకృత్యే

త్యర్థః. నారదోపి నారదశ్చ కంఠమ్ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణం వచనం వాక్య మువాదీత్
ఉవాచ “వదేర్షుః.”

59

శ్లో॥ వారేయా వసుదేవదేవకముఖా గోపా శ్చ నందాదయ
స్తత్కాంతా అపి దేవతా ఇతి మతిం పర్యాకులాం మాకృథాః
త్వద్దృహ్యో నసి దానవాన్మకముఖాన్ త్వాం కాలనేమిం పురా
భూతం విద్ధి చతుర్భుజోపి భవితా నాథో యదూనా మితి.

60

వారేయా ఇతి॥ వసుదేవదేవకముఖాః వసుదేవో దేవకశ్చ వసుదేవదేవకౌ
ముఖమాదిర్యేషానే తథోక్తాః వారేయాః పృష్ఠివంశ్యాః యాదవ ఇత్యర్థః. యద్యపి
దేవకో భోజవంశజత్వేన నవారేయః. తథాపి వసుదేవానుయాయుత్వా త్తథా వ్యప
దిష్టమ్. యద్వా వారేయాః వసుదేవదేవకముఖా శ్చ ఇతి ప్రత్యేకం యోజ్యమ్.
అస్మిన్ పక్షే వసుదేవస్య వారేయ త్వేపి పృథగ్గ్రహణ ముత్కర్షార్థ మితి బోధ్యమ్.
నందాదయః నందః ఆది ర్ముఖ్యః యేషాన్తే నందాదయః గోపాః గోపాలా శ్చ
తత్కాంతాః తేషాః వసుదేవాదీనాం వారేయానాం నందాదీనాం గోపానాం చ
కాంతాః భార్యాః దేవకీయశోదాదయశ్చ సతేసర్వే దేవతాః సురాః ఇత్యేవం రూపాం
మతిం ఇతః ప్రాక్తవోదితాం బుద్ధిం పర్యాకులాం విక్షిప్తాం మాకృథాః మాకురుత్స్వ
మితి శేషః. దృఢాం కుర్విత్యర్థః యద్వా ఇత్యేవం జ్ఞాత్యేతి శేషః. మద్వచనేన నిశ్చి
త్యేత్యర్థః మతిం తవ బుద్ధిం పర్యాకులాం మాకృథాః. భీతాం మా కుర్విత్యర్థః.
మాభైషీ రితి యావత్. త్వద్దృహ్యో త్వత్ప్రహేళితా నసి బకముఖాన్ బకాదీన్
పురా పూర్వజన్మని దానవాన్ దనోరీమే దానవాః తాన్ అసురాన్ విద్ధి జానీహి
త్వా మపి పురా జన్మని భూతం స్తత్కాలినం కాలనేమిం తన్నామక మసురం విద్ధి.
యద్వా పురాభూత మిత్యేకం పదం పూర్వకాలిక మిత్యర్థః. చతుర్భుజో భగవాన్
వాసుదేవోపి యదూనాం నాథః పతి ర్భవితా భవిష్యతి ఇతి విద్ధి. వసుదేవాదీనాం
దేవత్వేపి తద్భూతానామసురాంశ్చ త్వవ చ కాలనేమిత్వా త్పూర్వవైర మవిస్మృత్య
తాన్ దేవాన్ తత్ప్రక్షుగం వాసుదేవం చ సమూల మున్మూలయేతి భావః.

61

X॥ ఇత్యముపదిశ్య సురతపస్వినివినిర్గతే తద్వచనవిదిత యాదవ దేవభావసంభూత
భక్తుజ్ఞానసహాయ దేవకధుహితర మానకదుంధుభి మపి కారాగారసీమని విధాయ
సగళసందానితో పితర మపి పరిభూయ నిజశాసనవిషయైకతశూరశేనవిషయ
శ్చైవ్యురజరానంధోకేళిమహాశనముష్టి కారిష్ట ధేనుకబకత్పణావృత్తాద్వియూతుధానవివృత్త
హరివృత్త స్పృహద్వియదుకదవ మమిత మతనుత.

61

ఇత మితి॥ సురతపస్విని దేవరౌ నారదే ఇత మేవం ప్రకారేణ ఉపదిశ్య ఆ
దిశ్య వినిర్గతేనతి నిష్క్రాంతేనతి తస్య నారదస్య వచనేన విదితాత్ జ్ఞాతాత్
యాదవానాం యదువంశజానాం దేవభావాత్ సురత్సాత్ సంభూతస్య ఉదితస్య
భయస్య భీతేః విధూననాయ నివారణార్థం దేవకస్య దుహితరం సుతాం దేవకీ మిత్య
ర్థః ఆనకదుందుభి మపి వసుదేవం చ ఏతావుభౌ నిగళైః శృంఖలాబంధైః సంధానితో
బద్ధౌ విధాయ కారాగారసీమని కారాగృహాంతః విధాయేతి కాకాక్షీన్యాయే నోభ
యత్రాన్వేతి విధాయ స్థాపయిత్వా పితర ముగ్రసేన మపి పరిభూయ తిరస్కృత్వా
నిజశాసనస్య స్వాజ్ఞాయాః విషయూకృతాః “అవిషయా విషయాః కృతా ఇత్యభూత
తద్భావే చ్ఛ్వి” గోచరీభూతా ఇత్యర్థః. శూరసేనవిషయాః శూరసేననామానోదేశాః
యేన స తథోక్తః. చాణూర జరాసంధ కేశి మహాశన ముష్టిక అరిష్ట ధేనుక బక
తృణావృత్తాః ఆదయః ముఖ్యాః యేషాన్తైః యాతుధానవిన్యతైః రాక్షసరూపాన్తైః
రాక్షససమూహై రితివా పరివృతః యతస్సౌ కంస ఇతి శేషః సపది తత్క్షణే
ఏవ అమిత మనల్పం యదుకదనం యదుభి ర్విరోధ మతనుత అకరోత్. 61

గ॥ తదను భగినీగర్భసముద్భవ మర్భకషట్క మపి వ్యాపాదితవాత్. 62

తదన్వేతి॥ తదను యదువిరోధానన్తరమ్ భగినీగర్భసముద్భవం దేవకీగర్భసంజాత
మర్భకషట్క మపి వక్షణం సమూహః షట్కం అర్భకాణాం షట్క మర్భకషట్కం
శివభాగవతాదివత్సమాసః. షట్శిశూ సవిత్యర్థః. “పోతః పాకోఽర్భకోడింభ” ఇత్య
మరః. వ్యాపాదితవాత్ జఘావ. 62

శ్లో॥ శేషాఖ్యం బిభరాం బభూవ భగవద్ధామానువిద్ధం తతో

గర్భం దేవకనందనాహరి రథత్రాతుం త మత్యాహితాత్.

క్షిప్రం గర్భ మముం వికృప్య సకలాం త్సమోహ్యా నందవ్రజే

రోహిణ్యావినివేశ యేతి జతరే మాయాం నిజా మాదిశత్. 63

శేషాఖ్య మితి॥ తతః అర్భకషట్కనాశనానన్తరమ్ దేవకనందనా దేవకతనయా
దేవకీతియావత్. భగవద్ధామానువిద్ధం భగవతః కృష్ణస్య ధామ్నా తేజసా అశేనేతి
యావత్. అనువిద్ధం వ్యాప్తం శేషాఖ్యం శేషఇత్యాఖ్యా నామ యస్య తం గర్భం
కుక్షిసజస్రం బిభరాం బభూవ. దధార. దేవకీగర్భే భగవదంశః ఆదిశేషః శిశురూపాత్
వివే శేత్యర్థః. అథ గర్భధారణానన్తరమ్ తం గర్భస్థం శిశు మత్యాహితాత్
మహాభయా త్రాతుం రక్షితుం హరి ర్భగవాన్ విష్ణుః అముం పరిదృశ్యమానం
గర్భం కుక్షిసజస్రం అముం దేవకీగర్భస్థ మితి వా క్షిప్రం. త్వరితం యథాతథా
వికృప్య ఆకృప్య అవనీ యేతి యావత్. సకలాన్ సర్వా సపి సమోహ్యా మోహ
యిత్వా నందవ్రజే నందస్య గోపస్య వ్రజే గోష్ఠే ఘోష్ఠే వా స్థితాయా ఇతి శేషః.

రోహిణ్యాః జరణే గర్భ వినివేశయ నిక్షిప సాపయేతి యావత్. ఇతి ఏవం నిజాం
స్వీయాం మాయాం యోగమాయా మాదిశత్. ఆజ్ఞాపయామాన. 63

శ్లో॥ తయా సపది నిర్వ్యూధే, వచనే వనమాలినః
గర్భ విగళితో దేవ్యా, ఇతి పౌరా విచుక్కుశుః. 64

తయేతి॥ సపది తత్కాలే ఏవ తయా మాయయా కర్తవ్య వనమాలినః విష్ణోః వచనే
పాక్ష్యే నిర్వ్యూధే అనుష్ఠితేనతి భగవదాజ్ఞాప్రకారేణ కృతేనతీత్యర్థః దేవ్యాః
రాజ్ఞ్యా దేవక్యా ఇతి యావత్. రాజకన్యాత్వా దేవ్యా ఇత్యుక్తమ్. గర్భః కుక్షిస్థ
జన్మః విగళితః భృష్టః బభూవేతి పౌరాః పురజనాః విచుక్కుశుః విశేషేణ రురుదుః
కంసస్య దుష్ట త్వేపి తత్పురజనానాం సమత్వా దోదనకర్తృత్వమితి జ్ఞేయమ్. 64

శ్లో॥ అథాతను తనుచ్ఛాయ విశదీకృతదిజ్ముఖమ్.

రోహిణీ సుషువే సూనుం, రోహిణీవ గరియసీ. 65

అథేతి॥ అథ మాయయా రోహిణీజరణే దేవకీగర్భనిక్షేపణానంతరం రోహిణీ తన్నామకా
ఆభీరి అతనుతనుచ్ఛాయవిశదీకృతదిజ్ముఖం అతనునా మహతా తనుచ్ఛాయేన
శరీరకాన్త్యా “విభాషాసేనా సురా ఛాయేతిక్లీబత్వం” విశదీకృతాని శ్వేతీకృతాని
దిశాం ముఖాని అన్తరాణి యస్య తం తథోక్తం సూనుం పుత్రం గరియసీ శ్రేష్ఠా
రోహిణీ చప్రవత్సితా తారా అతను తనుచ్ఛాయవిశదీకృతం దిజ్ముఖం ప్రాజ్ముఖం యస్య
తం తథోక్తం సూనుం పుత్రం బుధ మివ సుషువే. ఉత్పాదయామాన. బుధో
యద్యపి తారాయాః బృహస్పతిపత్న్యా న్తనయ ఇతి పృతీతి రస్తి తథాపి “రాహి
ణీయో బుధ సౌమ్య” ఇతి కోశాత్. బుధస్య రాహిణీయత్వ మస్మి త్యేవ ముదా
హృత మితి బోధ్యమ్. బుధోదయేన శ్వేతాయతేఖలైర్వందీ దిక్. అత్ర శిష్టసాధర్మ్య
పమాలంకారః. బలరామస్య శ్వేతత్వా ద్విశదీకృతేత్యుక్తం తేన చ దిశాం పస
న్నత్వం గమ్యతే. 65

X॥ భగవా నపి సమనంతర మానకదుందుభిమనోరథపరిపూరణాయ దేవకీ
జరణ మవజగాహే. 66

భగవానపీతి॥ సమనంతరం తతః భగవా నపి వాసుదేవోపి అపినా గర్భసంబంధ
యోగ్య స్యాపీతి విరోధో వ్యజ్యతే. అనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య మనోరథానాం
కామానాం పరిపూరణాయ ప్రవర్తణార్థం ఏతేన విలాసేనాస్య గర్భసంబంధః నతు
కర్మణో విరోధపరిహారః ప్రతీయతే. దేవకీజరణం దేవక్యాః కుక్షి మవజగాహే అవిశత్.

శ్లో॥ అథ కమపి సమయ మాగ్రాసేన రననుభూతపూర్వసుషమావిశేషవిషయా
భూతా మేతా మూషన్నసత్త్వా మాలోక్య నియత మవలంబిత ముత్పత్త్యమాన
మూషన్య మేవ ముదత్యాహిత హేతుభూత మితి చింతాసంతానతంతమితావసంధా
నిత్యాదుకరణోచ్చయ మభవత్. 67

అథేతి॥ కమపి సమయం “కాలాధ్యనో రత్యస్తనంయోగో ద్విత్వీయా” కస్మిన్చిత్త
 త్కాలే ఇత్యర్థః. అనుభూతపూర్వః పూర్వమనుభూతః న భవతీ త్యననుభూతపూర్వః
 అదృష్టచర ఇత్యర్థః. సచాసా సుషమా విశేషః. పరమకాన్యతిశయః తస్య విషయా
 భూతాం గోచరీభూతా మాపన్నసత్త్వాం గర్భిణీం “ఆపన్నసత్త్వా స్సాద్విన్ద్య
 ణ్యస్తర్వత్త్వి చ గర్భిణీ” త్యమరః. ఏతాం సంక్యాన్తభగవత్తేజస్కాం దేవకీ మాలోక్య
 ద్మత్స్యే అవిలంబితం త్వరితం యథాతథా ఉత్పత్త్యమాన ముద్భవిష్యదపత్యం
 సన్తాన మేవ నియతం నిశ్చితం విధినా కృత మితివా మ దత్యాహితస్య మమమహా
 భయస్య హేతుభూతం కారణం భవతీత్యేవం చిన్తాసన్తానే నైవ చిన్తాసమూహేనైవ
 తస్తువితానేన గుణసమాహేన సన్ధానితం బద్ధ మన్యకరణం చిత్తం యస్య స తథోక్తః.
 అయం కంసః అభవత్. కంస శ్చిన్తా మాపేత్యర్థః. 67

X॥ అథ పితామహపురస్సరా స్సురాః నారదాదిభి రమరమునిభిస్సహ వస్తుమతీ
 మవతీర్య గర్భికృతచతుర్దశభువన మపి దేవకీగర్భగర్భభవన మధ్య మధ్యాసీనం భగవంత
 మంభోజలోచన మస్తాషుః॥ తథాహి॥ 68

అథేతి॥ అథ కంసవిషాదాన నరమ్ పితామహపురస్సరాః బ్రహ్మప్రముఖాః
 సురాః దేవాః నారదాదిభిః నారదప్రముఖైః అమరమునిభిస్సహ దేవరిభిస్సమం షసు
 మతీం భువ మవతీర్య అవరుహ్య ప్రాప్యేతి యావత్. గర్భికృతాని గర్భాః కుక్షిస్థ
 జన్తవః. “అగర్భాః గర్భాః కృతానీ త్యభూతతద్భావే చ్ఛిః.” గర్భేభ్యతానీ త్యర్థః.
 చతుర్దశభువనాని పాతాళాదిచతుర్దశలోకాః యేన తం తథోక్త మపి. దేవక్యాః
 గర్భాః కుక్షి లేవ గర్భభవన మధ్య స్తరగృహం తస్య మధ్యం మధ్యదేశ మధ్యాసీనం
 అధిష్ఠితవ స్తం “అధిశీజ్ఞానా మిత్యాధారస్య కర్మత్వమ్.” దేవకీగర్భేస్థ మిత్యర్థః.
 భగవన్తం షడ్మణేశ్వర్యశాలిన మంభోజలోచనం విష్ణు మస్తాషుః ఉపతసిరే. తుష్టువు
 రిత్యర్థః. స్తుతి మేవ దర్శయతి నవభి శ్లోక్త రిత్యాహ. తథాహితి. తదే వోపపాదయ
 తీత్యర్థః. 68

శ్లో॥ దామోదరాయ దమితామితదానవాయ

దారిద్ర్యదావదహనాయ దయాపరాయ

దూరికృతాతిదురితాయ దురాసహాయ

దద్యాం నమ స్సపది దారుణదారణాయ.

69

దామోదరా యేతి. దామ లోకాత్మకా మాలా ఉదరే యస్య స దామోదరః
 యద్వా. దామాన్వి రజ్జవః తత్తుల్యా వళ యోత్ర నిగ్గిర లక్షణయా ప్రతిపాద్యస్తే
 ఉదరే యస్య స తథోక్తః. అథవా దామ వనమాలా ఉదరే ఉపలక్షణ మిదం షక్ష
 సోపి యస్య స తథోక్తః. తస్మై అత్ర దామ ఉలూఖలబంధనారం యశోదయా
 గృహీతా రజ్జ రుధిరే యస్య స దామోదర ఇతి ప్యుత్పత్త్యా, భోవి ఉలూఖలకర

ణోత్సవో వ్యజ్యతే. విశేష్య మిదం. అథ విశేషణా న్యాహ. దమితేతి. దమితాః
 నాశితా అమితాః అనన్తాః దానవాః మధుకైటభాదయో యేన తస్మై దమితామిత
 దానవాయ ఏతేన పూతనా తృణావృత్తాద్యనన్తరాక్షసవధోఽనేన కరిష్యతే ఇతివ్యజ్యతే
 దారిద్ర్యదావదహనాయ దారిద్ర్య ముకించనత్వం తదేవ దావో వనః తస్య దహనః
 దావాగ్నిః తస్మై ఇతి రూపకమ్. దారిద్ర్యనివారకా యేత్యర్థః. ఏతేన కుచేలోపాఖ్యా
 నం వ్యజ్యతే. దయాపరాయ దయాయామ్ కృపాయాం పగ ఆసక్త స్తస్మై తథో
 క్తాయ కరుణాసముద్రా యేత్యర్థః. ఏతేన కుజ్జాకృష్ణవిలాసాదికం వ్యజ్యతే, దూరీ
 కృతాతిదురితాయ దూరీకృతం నాశిత మతిదురిత మత్యస్తపాపః అర్థా దృక్పానాం
 యేన తస్మై ఏతేన శిశుపాలసాయజ్యదానాదికథాః వ్యజ్యతే. దురాసదాయ దుర్ధ
 రాయ ఏతేన జరాసంధాది యుద్ధకథా ప్రతీయతే, దారుణదారణాయ దారుణానాం
 దుష్టానాం దారణాయ విదారకాయ నాశకా యేతి యావత్. ఏతేన భారతయుద్ధం
 వ్యజ్యతే. ఏవంవిధాయ దామోదరాయ సపది ఇదాసీం నమః ప్రణతిం జాత్యేక
 వచనం నమాంసీత్యర్థః. దద్యాం వితరేయం ప్రార్థనాయాం లిజ్. ప్రత్యేకాభి
 ప్రాయే జేద మేకవచనమ్. అత్ర శబ్దాలంకార స్సుస్పృట ఏవ. సచ రూపకసంకీర్ణ ఇతి
 వివేకః.

69

శ్లో॥ నీలాభ్రకాంతినికురుంబకరంభితాయ

కల్యాణజాలనిధయే కరుణార్ణవాయ

లీలాలయాయ పలలాశపలాలజాల

జంగ్ఘానిలాయ పురుషాయ నమః పరస్మై.

70

నీలాభ్రతి॥ నీలాభ్రకాంతినికురుంబకరంభితాయ నీలాభానాం కృష్ణమేఘానాం
 కాంతినికురుంబేణ శోభాసంతానేన కరంభితాయ వ్యాప్తాయ మిశ్రితా యేతి
 యావత్. నీలమేఘకాంతినికురుంబస్య కృష్ణేవ్యాప్తయోగాత్ తత్తుల్యకాన్త్యాజ్ఞేపః.
 తస్మాన్నిదర్శనాలంకారః. అనేన చ నీలమేఘ స్వేవ జగత్సంతాపహరిత్వం వస్తు
 వ్యజ్యతే. ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ఏతేన విగ్రహసాందర్యం వ్యక్తమ్. కల్యాణజాల
 నిధయే కల్యాణజాలానాం మంగళసమూహానాం నిధిః విజ్ఞేపః తస్మై అమితకల్యాణా
 యేత్యర్థః. ఏతేన జీవన న్నాయం దుర్భగ ఇతి ఫలితమ్. సన్వీశ్వరస్య కులో గర్భవా
 సాదికేశ్లంగీకార ఇత్యత ఆహ. కరుణార్ణవాయేతి. దయాసముద్రా యేత్యర్థః ఆశ్రితే
 వ్యస్తాసు బ్రహ్మాదిషు దయయా తవాయం గర్భవాస ఇతి భావః. సన్వేషమపి జీవ
 స్వేవ మమాపి గర్భసంబంధేన కేశస్యాత్కిమత ఆహ. లీలాలయా యేతి విలాస
 వివాహా యేత్యర్థః. యద్వా. ఈశ్వరస్య నిర్గుణస్య కథం కరుణయాపి గర్భకేశః అత ఆహ
 లీలాలయా యేతి. ఏతద్గర్భవాసాదికం తవ విలాస ఏవ నతు బంధకం జీవస్వేవేతి భావః
 భగవదావిర్భావహేతుభూతాం ప్రధానాం లీలా మాహ పలలాశేతి పలలాశాః
 కన్యదాహ. తే ఏవ పలాలజాలాని తుషసంఘాః తేమాం తేభ్యో వా జంగ్ఘానిల,

మహావాః తస్మై పలలాశపలాలజాలజంఘానిలాయ లీలయా యుయతా స్తవా జయా జాతాభ్యాం శిశుపాలదస్తవక్రాభిధాభ్యాం జయవిజయాభ్యాం సాకం యుయత్సయా తవాయమానిర్భావ ఇతి భావః. ఏవం విధాయ పరస్మై ప్రకృతివిలక్షణాయ పురుషాయ పురుషోత్తమాయేత్యర్థః. నమః ప్రణామః అస్మితి శేషః. 70

ఏవం సగుణత్వేన స్తుత్వా నిర్గుణస్తుతి ముపకరమస్తే.

శ్లో॥ దృష్టా త్వమేవ సకలస్య నదృశ్య మేత
దిత్యాకలయ్య తదను త్వదనన్యభూతమ్
వ్యామృశ్య దృశ్య మపి తాం ధియ మప్యపాస్య
సంవిత్పుష్టై కరసికా స్సముపాసతే త్వాన్.

71

దృష్టేతి॥ త్వం సకలస్య ప్రపంచస్య దృష్టా జ్ఞాతా సాక్షీతి యావత్. ఏవ భవ నీతి శేషః అవధారణాభిలత మాహ న దృశ్య మేత దితి ఏతత్ప్రత్యక్ష దృశ్యం జ్ఞేయం జగత్ తన్నభవసి దృష్టేవ త్వం భవసి నతు దృశ్య మిత్యర్థః దృశ్యే ర్యదృశి ప్రేక్షణమర్థః తథాపి “దృశో నాలోచనే కశ్చేతి సూత్రాత్” జ్ఞాన మత్రార్థః ఇత్యేవ మాకలయ్య జ్ఞాత్యా దృశ్యభూతసర్వప్రపంచవిలక్షణః కశ్చన దృష్టా వీద్యతే ఇతిగురు శాస్త్రాభ్యాం పరోక్షతో విదిత్యేతి భావః తదను సాక్షిభావదాత్త్యాన స్తరం దృశ్య మపి జగ దపి త్వదనన్యభూతం త్వత్ప్రేక్షణం వ్యామృశ్య విచార్య “యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే” ఇత్యాది కారణవాక్యవిచారణేన “సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ” త్యాద్య ద్వైతమృతి మననేన చ కారణాభిన్నం కార్యం భవితు మర్హతి మృదభిన్నఘటవ దితి యుక్త్యా చ త్వతో జన్య నిదం జగ త్త్వదభిన్న మేవేతి నిశ్చిత్యేతి భావః తామపి ధియం దృగ్దృశ్యానగాహినీం బుద్ధిం అపాస్య త్వక్వా “జ్ఞానేన జ్ఞేయ మాలోచ్య పశ్యాత్ జ్ఞానఞ్చ సంతృజే” దితి శాస్త్రా దితి భావః సంవిత్పుష్టై కరసికాః చిదానన్ద రసానుభవప్రవణాః మునయ ఇతి శేషః త్వాంకేవలాత్మస్వరూపం సముపాసతే అను భవ స్థిత్యర్థః స్వస్వరూపేణ తిష్ఠన్తీతి భావః ఇయమేవహి నిర్వికల్పసమాధేః పరాకాష్ఠా.

71

శ్లో॥ సృష్టా త్వమేవ జగతః పరిపాలకోపి
సంహారకోపి భవనీతి సమామనంతి
కారుణ్యపూరపరిపూరితమానసస్య
సంహారధీ స్తవ కథం న్వితి న ప్రతిమః.

72

సృష్టేతి॥ జగతః ప్రపంచస్య సృష్టా ఉత్పాదక త్వమేవ భవసి జగతః పరి పాలకో రక్షకోపి త్వమేవ భవసి జగతస్సంహార కోపి త్వమేవ భవసి. యద్వా జగత సృష్టా పరిపాలక శ్చ సంహారకశ్చ త్వమేవ భవ నీత్యేకవాక్యాన్వయః ఇతి సమా మనన్తి వదన్తి శ్రుతయ ఇతిశేషః “యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యత్ప్ర

య స్తభిసంవిశ స్తీత్యా” ద్వాశ్రుతయ ఏవం వదస్తితి భావః కారుణ్యపూరపరిపూరిత మానసస్య కరుణారస భరితా స్తఃకరణస్య తవ సంహారధీః జగద్వివాళనబుద్ధిః కథన్ము కథంవాచసీత్. ఇతి నప్రతీమః నజానీమః విరుద్ధత్వా న్నవిశ్వసిమిత్వర్థః. 72

శ్లో. ఆనందజాశ్రుభరితాక్ష ముదీతః

ముద్భూతగద్గద ముదంచితరోమహర్షమ్

త్వా మేవ సంవిదరవింద మరందబిందు

సందోహసాంద్ర మభివంద్య ముదం ప్రయాంతి.

73

ఆనందేతి॥ ఆనందజాశ్రుభరితాక్షం ఆనందజైః సంతోషా దుదితైః అశ్రుభిః భరితే పూర్ణే అక్షిణీ నేత్రే యస్మిన్ కర్మణితద్యథా తథా. “బహువ్రీహా సక్ష్మబ్రహ్మో సాస్త్రింగా డితి మచ్.” ఉదీతకంపః ఉదీతః ఉత్పన్నః కంపః వేపథుః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఉద్భూతగద్గదం ఉత్పన్నదీనస్వరం యథాతథా ఉదంచితరోమహర్షం ఆవిరుద్భూత రోమాంచందయథాతథాచ. సంవిదరవిందమరందబిందుసందోహ సాంద్రం సంవిదరవిందం హృదయకమలం తత్ర యేమరందబిందవః మకరందపుష్పతః తేషాం సందోహేన సమూ హేన సాంద్రం వ్యాప్తం హృదయారవిందేస్థాపిత మితి యావత్. త్వామేవ అభివంద్య సమస్కృత్య స్తుత్వాచేత్వర్థః ముద మానస్తం ప్రయాన్తి భక్తా ఇతిశేషః ఏతేన సగుణో పాసనా ప్రపజ్ఞితా.

73

శ్లో. తీర్ణాని శోకజలధిం యమినాం మనాంసి

ధృత్వా తవాతిమృదుళం చరణప్రవాళమ్

మజ్జంతి హంత మహతీ మపి గాత్రయష్టి

మాలంబ్య నిర్భరసుఖామృతదీర్ఘి కాసు.

74

తీర్ణానీతి॥ యమినా ముపరతానాం మునీనా మితి యావత్. మనాంసి చిత్తాని తవసంబంధి అతిమృదుళ మధికస్నిగ్ధం చరణప్రవాళం పాదరూపం పల్లవం ధృత్వా హృది కృత్యేత్వర్థః. శోకజలధిం దుఃఖసాగరం తీర్ణాని “తృధాతోః కర్తరి కః.” అతర స్నిత్యర్థః, మహతీం గుర్వీ మపి తవ గాత్రయష్టిం శరీరరూపాం లతా మాలంబ్య ధృత్వా నిర్భరసుఖామృత దీర్ఘి కాసు నిర్భరంచ తత్సుఖామృతంచ నిర్భర సుఖామృత మమృతే శబ్దోత్ర జలవాచీ. సుఖమేవామృత మితి రూపమ్. తస్య దీర్ఘి కాసు తత్తృధానాసు దీర్ఘి కా స్వితివా. దీర్ఘి కాః వాప్యః మజ్జన్తి మగ్నాభవన్తి హస్తే త్యాశ్చర్యే. అత్రాపి యమినాం మనాం సీత్యేవ కర్తృపదమ్. అత్ర అతిమృదుపల్లవ మవలంబ్య యాని సముద్ర మపి లంఘితవన్తి తేషాం దృఢలతావలంబనే నాపి దీర్ఘి కా స్తేవ మజ్జనం జాత మిత్యాశ్చర్యం ధ్వన్యతే. వస్తుతస్తు భగవచ్చరణరవిందమాత్రస్ఫురణేన మోహసశ్శోకోమతి ర్భవతి. ధ్యానాభ్యాసవశేన పశ్చాద్భగవత్సర్వాంగ స్ఫూర్తా సత్త్వాం పరమానందో జాయతే ఇతి ముఖ్యార్థః.

74

శ్లో॥ లబ్ధ్యా భవత్పదసరోజపరాగజాల
సంగం శిలాపి జడభావ మముంచ దాశు
స్తంభం భజంతి హృదయేన భవన్త మేవ
చిత్రం చిరాయ పరిరభ్య శరీరిణోపి.

75

లబ్ధ్వేతి॥ శిలాపి దృఢదపి భవత్పదసరోజపరాగజాలసంగం త్వచ్ఛరణారవింత
రజస్సమూహసంబంధం లబ్ధ్యా ప్రాప్త్య ఆశు తత్క్షణమేవ జడభావం జడత్వం అచేద
నత్వ మితి యావత్, అముంచత్, తత్త్వాజ. చైతన్య మాపేతి భావః అత్ర అహల్యా
శాపవిమోచనరూపో రామావతారవృత్తాంతో వర్ణిత ఇతి జ్ఞేయమ్. శరీరిణోపి చేతనా
అపి, చిరాయ చిరకాలం హృదయేన మనసా వక్షసేతిచ వ్యజ్యతే. భవంత మేవ
త్వామేవ పరిరభ్య ధ్యాత్వా ఆలింగ్యేతిచ వ్యజ్యతే. స్తంభం సాత్త్వికభావ మన్యత్ర
జడభావం భజన్తి ప్రాప్నువన్తి చిత్ర మాశ్చర్య మిద మిత్యర్థః. అత్రాచార్యార్థే చిత్ర
భావాత్. చిత్ర మితి పదం వ్యంగ్యార్థం ప్రకటయ తీతి గుణీభూతవ్యంగ్య మిదమ్
యద్యా శరీరిణోపి స్తంభం జాడ్యం భజన్తి విరోధః చేతనానా మచేతసిభవనస్య విరుద్ధ
త్వాత్ స్తంభం సాత్త్వికభావ మితి తత్పరిహారః తేనవిరోధాభాసోఽయం “ఆభాసత్వే
విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే” ఇతి తల్లక్షణాత్. అనేనచ భగవతః అఘటితఘటనా
పటేయ స్వం వ్యజ్యతే.

75

శ్లో॥ సానే విదారితహృదా నఖరై రభావి
యద్వైరిణా నరహరే తవ గర్వభాజా
యాంతి శ్రితా అపి విలోకనమాత్రత స్తే
హృద్గ్రంథిభేద మితి కింతు విచిత్రపాత్రమ్.

76

సానేతి॥ హేనరహరే నరసింహ గర్వభాజా. దర్శనతా వైరిణా శత్రుణా
హిరణ్యకశిపు నేత్యర్థః. తవ నఖరైః నఖైః విదారితహృదా తుటితవక్షసా అభావి
భూత మితి యత్ “భావే లుక్” “యత్తతో ర్నిత్యసంబంధాత్” తత్, సానే యుక్త
మిత్యర్థః. త్వన్నఖై శత్రుహృదయస్య విదళనం యుక్తమే వేతి భావః. ఇతి నరసింహ
వతారో వర్ణితః. అథ అయుక్తత్వం దర్శయతి యాస్తితి. కిన్తు శ్రితాః ఆశ్రితా భక్తా
అపి నతు శత్రవ ఇతి భావః. తేనవిలోకన మాత్రతః దర్శనమాత్రాత్ నతుసఖాది
క్షతాదితి భావః హృద్గ్రంథిభేదం హృదయమర్మవిశరణం, యాస్తిభజన్తి విరోధః
హృద్గ్రంథినాం కామాదీనాం భేదం నాశనం యాస్తితి తత్పరిహారః “భిద్యతే హృదయ
గ్రంథి” రితి గీతావచనాత్. ఇతీదం విచిత్రపాత్ర మాశ్చర్య విషయమిత్యర్థః భవతీతి
శేషః విరోధాభాసాలంకారః.

76

శ్లో॥ అనీశా యాథార్థ్యం గహన మభిధాతుం శృతి రపి
స్వశక్తే శ్చైథిల్యం స్ఫుటయతి యతో వాచయతి తే

అత స్తోత్రం శక్తాః కథ మివ వయం త్వాం కిముత తే
కృపాపారావారో జయతు జగతీపాలనకృతే.

77

అనీశేతి|| “యతోవాచ ఇతి శృతి రపి” “యతో వాచో నివ ర నే అసాప్య
మననా సహేతి” వేదోపి. గహనం దురేయం తే తవ యాథార్థ్యం తత్త్వ మభిధా
తుమ్. వక్తు మనీశా అసమర్థాసతీ స్వశక్తే స్వసామర్థ్యస్య శైధిల్యం శిధిల్యం రాహి
త్య మితి యావత్. స్ఫుటయతి. ప్రకటయతి. యద్వా శృతి రపి తే గహనం యా
థార్థ్య మభిధాతు మనీశాసతీ యతో వాచ ఇత్యాదినా స్వశక్తే శైధిల్యం స్ఫుటయ
తీత్యన్వయః. అతః శృతిశక్త్యవిషయత్వాత్ త్వాం స్తోత్ర మభివాద్యుత్తుం వయం
కథమివ శక్తా స్సమర్థాః నకథమసీత్కర్థః. కిముత కిన్తు. జగతీపాలనకృతే భూరక్షార్థం
తే తవ సంబంధీ కృపాపారావారః దయారూపసముద్రః జయతు సర్వోత్కర్షేణ వర్త
తాత్. ఇతిప్రార్థనాయాం లోబ్. కృపయా జగతీం పాహీతి భావః.

71

శ్లో|| స్తుత్యైవ మరవిందా త్సముగ్రసేనసుతార్ది తామ్.

దేవకీం ముహు రాశ్వాస్య, దేవా స్వభవనం యయుః.

78

స్తుత్యేతి|| ఏవ ముక్తప్రకారేణ అరవిందాక్షం పుండరీకాక్షం స్తుత్వా అభి
వంద్య ఉగ్రసేనసుతార్దితాం కంసపరివీడితాం వర్తమానేక్షః. దేవకీం ముహుః అత్యర్థ
మాశ్వాస్య సాంత్యుత్వా దేవాః బ్రహ్మాదయః సురాః స్వభవనం స్వలోకం యయుః
జగ్ముః.

78

X|| తదను దేవకనందనా సముపలక్షితదౌహృదలక్షణా విలక్షణసుషమావిశేషా
మందమంద మపహాయ వివిధభూషణభర మపచితబల మసి సముచితరుచినిచయ
మవయవసముదయ మదీధరత్.

79

తదన్వితీ|| తదను దేవనిర్దమనానన్తరం సముపలక్షితదౌహృదలక్షణా ప్రాప్తగర్భ
ధారణచిహ్న గర్భచిహ్నై రుపలక్షితేతి యావత్. అతఏవ విలక్షణసుషమా విశేషా
విలక్షణః యత్రోక్తతాపి లోకే అప్రసిద్ధః. సుషమావిశేషః కాన్యతిశయః యస్యా
స్సా తథోక్తా దేవకనన్దనా దేవకీ మందమందం “ప్రకారే గుణవచన ప్యేతి ద్విర్భావః”
తేన “కర్మధారయవద్యావా త్సుబ్లోపః.” మందసదృశ మీషన్మందం యథాతథేత్యర్థః శనై
రితి. యావత్. వివిధభూషణభరం వివిధమూవేధ్యారోప్యాది శబ్దై ర్భూషణవిధం
భూషణభర మాభరణనికర మపహాయ త్యక్త్వా ప్రథమం మేఖలాం తతో వలయ
మిత్యేవంకర్మేణ త్యక్తసర్వభూషణేతి భావః అపచితబలమసి విగతశరీరదార్ధ్యమసి
సముచితరుచినిచయం యోగ్యకాన్తిబృన్ద మవయవసముదయం కరచరణాద్యంగ
సేనతీందధరత్ దధార “ధరతేకాచజీనన్యద్యావః” దీర్ఘశ్చ యద్యపి. ధారయామాసే
త్యేవారో న్యాయ్యః తథాపిణిజర్థోత్ప్రావిసక్షిత ఇతి కృత్వా దధారేత్యుక్త మితి
బోధ్యమ్.

79

శ్లో॥ యచ్చింతనేనాపి నిమేషమాత్రం
సారూప్య మాప్యేత త మభాసీలమ్
గర్భే విధాయాపి విరూపభావం
బభార గౌరా వసుదేవదారాః

80

యదితి. నిమేషమాత్రం నిమేషపరిమితకాలేపి నతు బహుకాల మితిభావః. యచ్చింతనేనాపి యస్య విష్టో చ్చింతనేన మననేనాపి నతు బహుకాలశరీరసంబంధేనేతి భావః. సారూప్యం సమానస్వభావతా సమానసీలపీతాదిరూపత్వం “రూపం స్వభావే సాందర్యే ఆకార శ్లోకయో రపీతి” నిశ్చయః. సమానం రూపం యస్య సః సరూపః. సమానస్యేతి యోగవిభాగాత్ సమానస్య. సభావః. యద్వా సహ సమానమ్ “అవ్యయానా మనేకార్థత్వాత్.” రూపం యస్య సః సరూపః. వోపసర్జన స్యేతి సహస్య సభావః. సరూపస్య భావ స్సారూప్యమ్. “గుణవచనేతి వ్యజ్.” ఆప్యేత గమ్యేత. భక్తై రితిశేషః. అభాసీలం మేఘవ త్కృష్ణవర్ణం తం కృష్ణం గర్భే విధాయాపి కుక్షౌ ధృత్వాపి వసుదేవదారాః వసుదేవస్యదారాః భార్యా “దారాః పుంసి చ భూమ్నీవే” త్యభిధానా ధృనుత్వం పుంస్త్వం. దేవకీత్యర్థః, గౌరా వాణ్మరా సతీ విరూపభావం వైరూప్యం శ్వేతత్వ మితి యావత్. బభార అధరత్. అత్ర గర్భే హరిం ధృత్వాపి తన్నైల్యసంకృతాణాం నీలా నాసీ ది త్యతద్గుణాలంకారః. “సంగతా న్యగుణానంగీకార మాహు రతద్గుణ” మితి తల్లక్షణాత్.

80

శ్లో॥ గౌరవం భజతి గర్భసంభవా
స్మధ్యమే మృగదృశ స్తనీయసి
సాధు తద్దృశిమకృ ద్వళిచ్ఛలం
హేమదామనికురుంబ మత్పుటత్

81

గౌరవ మితి॥ మృగదృశః మృగస్యేవ దృశౌ యస్యా స్తస్యా హరిణవ చ్ఛుంచ లాక్ష్య ఇత్యర్థః. దేవక్యా ఇతి యావత్, సంబంధిని తనీయసి అత్యల్పే మధ్యమే “మధ్యాన్య ఇతిరుః.” మధ్యభాగే గర్భసంభవాత్ కుక్షిస్థమభరణా దేహోః. గౌరవం భజతి సతి గురుత్వం ప్రాప్నువతి సతి సాధు యోగ్యం తద్దృశిమకృత్ తస్య మధ్యస్య ద్రుఢిమానం దార్ఢ్యం కరోతీతి తథోక్తం మధ్యస్య తనీయస్త్వా తద్భంగభియా విధినా కృత మిత్త్యర్థః. వళిచ్ఛలం వళయ ఇతి భంగ్య ఇతి ఫలం మిమం యస్య తత్ త్రివళి వ్యాజ మిత్త్యర్థః. హేమదామనికురుంబం స్వర్ణరజ్జుసమూహః అత్పుటత్ చిన్నం బభూవే త్యర్థః స్వతపవ దృఢత్వా ద్వైయర్థశంకయా శిథిలీభూత మితి భావః. గర్భే వర్ధమానేసతి వళియో నాలక్ష్య. నేతి ముఖ్యాల్లిఖి. అత్ర ఫలశబ్దేన వళిః వళిత్వ మప హ్నుత్వ హేమదామనికురుంబత్వోత్పేక్షా దుత్పేక్షాలంకారః సచ వ్యంజకా ప్రయోగా ద్గమ్యః.

81

శ్లో॥ గభీరభావేన బభూవ నాభీ
మహాబిలం లోలవిలోచనాయాః
అథాపి గర్భస్ఫురణేన విష్ణు
పదచ్ఛలా త్రాప్తవ మహాబిలత్వమ్.

82

గభీరేతి॥ లోలవిలోచనాయాః చపలాశ్చైః దేవిక్యాః నాభీ నాభిః. గభీరభావేన అగాధత్వేన హేతునా మహాబిలం మహాచ్ఛ తద్బిలంచేతి కర్మధారయే ఆన్మహత ఇత్యా త్వమ్. బృహత్సుషిర మిత్థ్యర్థః. బభూవ అభూత్ ఇదానీం గర్భస్ఫురణేన గర్భస్థా త్వేన హేతునా గాథాపి అగభీరాపి విష్ణుపదఛలాత్ విష్ణోః పదం సానం విష్ణుపదం వియదితి చ గమ్యతే. తస్య ఛలా ద్వాన్వజాత్ మహాబిలత్వ మాకాశత్వం మహారంధ్రత్వం చేతి గమ్యతే పాశ్రవ అభజత్ గాథాపి మహాబిలత్వ మాపేతి. విరోధస్య ఆకాశత్వం పాశ్రవే త్యాభాసీకరణా ద్విరోధాభాసాలంకారః. అయంచ విష్ణుపదఛలాదిత్యపహ్నవాన పాశ్రవీతః సోఽప్యపహ్నవః విష్ణుపదశబ్దశేషబలా దుజ్జీవిత ఇతి త్రోయాణా మంగాంగీభావేన సంకరః. గర్భోదయా త్రాప్తా నాభ్యాఃగాంభీర్యా న్మహాబిలత్వం ఇదానీంతు విష్ణుపదత్వా న్మహాబిలత్వ మితి ముఖ్యార్థః.

82

అథ కృష్ణావతారం వర్ణయతి.

గ॥ అథ కథాచి దఖిలదేహి వ్యమందానందకందళితేషు దళితేషుచ మనుజభవన కలుషేషు కలుషేషు చ విమలహృదయకమలేషు విమలేషు చ సకలసలిలాశయేషు విమలాశయేషు చ విబుధజనసమూహేషు సమోహేషు చ సకలాసురేషు భాసురేషు చ నిఖిలదిగంతేషు శాంతేషుచ జీమూతగర్జితేషు తర్జితేషుచ వ్యచననిర్జితేషు యుర్జితేషుచ సకలసమయారిష్టేషు వృష్టేషుచ కల్పపాదపకుసుమతరంగితేషు తరంగితేషుచ గీర్వాణ పరవర్ణినీనృత్యేషు వృత్యేషుచ గగనకల్లోలిసీకల్లోలమాలికా కలకలవిడంబశౌండనిరర జయడిండిమాడంబరేషు పరిమధురానగర. మధినిశీధ మభిభూతవిరోచనాభీధానతేజ స్త్రితయ ముద్భాసిత జగత్త్రయ మనుద్భూతపూర్వం కిమపి మహాః పాదూరభవత్॥

అథేతి॥ దేవకిగర్భపరిపూర్ణన స్థరమ్ కదాచి త్కుత్రచి చ్చుభకాలే అఖిల దేహేషు సర్వప్రాణిషు అమందానందకందళితేషు. అమితానందసంజాతకందళేషు సత్సు కందళితేషు వ్యత్యత్ర తారకాదిత్వాదితచ్. సంజాతానందేషు సత్స్విత్యర్థః. మనుభవనకలు షేషు మనుష్యలోకపాపేషు దళితేషు అపహృతేషు సత్సు విమతానాం విరోధినాం కంసాద్యసురాంశానాం హృదయాని కమలానీవ తేషు మనఃపద్మేషు కలుషేషు ముఖతేషు సత్సు, సకలసలిలాశయేషు సమ స్థలాశయేషు, విమలేషు నిర్మలేషు సత్సు. విబుధజనసమూహేషు దేవజనసంఘేషు విమలాశయేషు నిర్మలహృదయేషు సత్సు ప్రాసన్నమనస్సు సత్స్విత్యర్థః. సకలాసురేషు సర్వరాక్షసేషు బకపూతనాప్రలంబాదిషు సమోహేషు సమ్యక్ మోహో మూర్ఖా యేషా న్నేషు సత్సు నిఖిలదిగంతేషు

సర్వదిగ్భాగేషు భాసురేషు ప్రకాశమానేషు సత్సు జీమూతగర్జితేషు మేఘధ్వనిషు
శాస్త్రేషు ఉపరతేషు సత్సు శ్రావణమానస్య వరాకాలత్యా నేఘధ్వనిసంభవః గర్జ
తానా మశుభసూచనత్వా చ్చుభార్గవత్యాన్తివచన మితి జ్ఞేయమ్. వ్యసననిర్జరేషు
దుఃఖప్రవాహేషు తరితేషు నాశితేషు సత్సు సకలసమయారిప్యేషు విషఘటికాదిసర్వ
దుస్సమయేషు ఝర్జరేషు విదీరేషు అపహృతేషు స త్స్విత్యర్థః విషఘటికాద్యరిప్తభావ
సమయే ఇతి యావత్ వృష్టేషు వర్షేషు కల్పపాదపకుసుమతరంగితేషు కల్పవృక్ష
పుష్పై స్సంజాతతరంగేషు సత్సు యద్యా కల్పపాదపకుసుమానాం తరంగితేషు
తరంగేషు సమూహే ప్లిత్యర్థః. వృష్టేషు సత్సు దేవై రితి శేషః. గీర్వాణ
వరనర్ణినీనృతేషు అప్పరో నాప్యేషు తరంగితేషు వర్షితేషు సత్సు గగనకల్లోలిన్యాః
ఆకాశగంగాయాః తస్యా మితివా కల్లోలమాలికానాం తరంగసంఘానాం
యే కలకలాః తద్వద్ధ్వనయః తేషాం విడంబే అనుకరణే శౌండాః ప్రశస్తా స్సమ్రా
ఇత్యర్థః. నిరరాణాం దేవానాం సంబంధినాం జయార్థం డిండిమాః జయడిండిమాః
వాద్యవిశేషాః తేషా మాడంబరాః ధ్వనయ ఇత్యర్థః. గగనకల్లోలిని కల్లోలమాలికా
కలకలవిడంబశౌండానిరరజయడిండిమాడంబరా శ్చేతి కర్మధారయః తేషు తథో
క్తేషు వృత్తేషు ప్రవృత్తేషు సత్సు. పరిమధురానగరం మధురాప తనే “విభక్త్యర్థేవ్య
యీభావః” అధినిశీధం నిశీధసమయే అభిరుతం తిరస్కృతం విరోచనాభిధానం విరో
చననామకం తేజస్త్రితయం తేజస్త్రయం యేన తత్ అగ్నింద్వర్ణాదివిరోచనా ఇత్యభి
ధానాత్ సూర్యచంద్రాగ్నితిరస్కృతివణ మిత్యర్థః. అతఏవ ఉద్భాసిత జగత్ప్రయం
ప్రదీపిత్రతిలోక మనుద్భాతపూర్వం పూర్వం యదాకదాప్యనుత్పన్నం కిమప్యనిర్వాచ్యం
మహాః కృష్ణాత్మకం తేజః ప్రాదురభవత్ ఆవిర్భభూవ. యద్యా గర్భకుమారా బ్రహ్మకృష్ణ
నిర్గమనసమయే బహిఃప్రసృతం తేజ ఏవాత్ర మహాశ్శబ్దేన వివక్షిత ముత్తరవాక్యా
ర్థానుగుణ్యాత్.

83

శ్లో॥ ఆవిర్భభూవ దేవక్యా స్తత శ్రీవత్సలాంఘనః

ద్రష్టు మేన మివ ప్రాచ్యా శీతాంశు రపి తత్రణమ్.

84

ఆవిరితి॥ తతః తేజః ప్రాదుర్భావానస్తరమ్. దేవక్యాః “జనికర్తుః ప్రకృతి రిత్స
పాదాననఞ్జయూ పఞ్చమీ” శ్రీవత్సలాంఘనః భగవాన్ కృష్ణః ఆవిర్భభూవ ఉద
పద్యత. తత్క్షణం తతైవ. ఏనం కృష్ణం ద్రష్టుమివే త్యుత్ప్రేక్షా. ప్రాచ్యాః పూర్వ
దిశస్సకాశాత్ శీతాంశు రపి చంద్రోపి ఆవిర్భభూ వేత్సన్వయః దీపకాలంకారః సచ
ఉత్ప్రేక్షాసంస్పృష్టః. అత్ర శ్రీవత్సలాంఘనం ద్రష్టుం మృగలాంఘన సుమాజగా మేతి
శ్రీకృష్ణచంద్రయో సాధర్మ్యా దన్యోన్యప్రేమ వ్యజ్యతే. శీతాశ్శాన్తాః సంకోచితా
ఇతి యావత్. అంశవో యస్య స ఇతి పుష్పత్వా మృగలాంఘనరూపార్థప్రతీతే రితి
భోధ్యమ్. కించ. స్వభాగీభిర్రూరం కృష్ణం ద్రష్టుం చన్ద్రాయయా వితి చన్ద్రస్య కృష్ణ
విషయం ప్రేమవ్యజ్యతే. అపిచ. చంద్రం ద్రష్టుం కృష్ణో నయయా కిన్తు కృష్ణం ద్రష్టు

మేవ చంద్రాయయా వితి చంద్రా దధికతేజోవత్త్వం కృష్ణస్య వ్యజ్యతే. దీపకాలంకారేణ చంద్రకృష్ణయో సామ్యవగమాత్ చంద్రవజ్రగదాహ్లాదకరత్వం కృష్ణస్య వ్యజ్యతే. చంద్రోదయసమకాలే శ్రీకృష్ణ ఆవిర్భూ వేతి ముఖ్యార్థః.. 84

శ్లో॥ కిశోరం నృధ్యాయ తదను వసుదేవ స్స్వతపసా
మసీమానా మేనం ఫల మివ నవీనారుణనిభమ్,
కృపాపారావారం కరబదరకల్పం సుకృతినాం
సుధాధారాధారాయితనయనధారాంచితముఖమ్.

85

కిశోరమితి, తదను ఆవిర్భావాన స్తరం వసుదేవః ఏనం పూర్వోక్తం కిశోరం శిశుం నృధ్యాయ ద్దదర్శ. కిశోర మేవ విశిష్యే శ్లోకత్రయేణ అసీమానా మనవధీనాం స్వస్య తపసాం ఫలం పరిపాకమివ సిత మిత్యత్యేత్తా. నవీనారుణనిభమ్ నవీనేన నూతనేన అరుణేన తుల్య ఇత్యస్వపదవిగ్రహః తమ్ తథోక్తం ప్రాతఃకాలసూర్యవ స్త్రు దులారుణతేజస మిత్యర్థః. కృపాపారావారం దయాసముద్రమ్ సుకృతినాం పుణ్య శాలినాం కరబదరకల్పం కరతలామలకన త్సులభ మిత్యర్థః. సుధాధారాయాః అమృత ప్రివాహస్య ఆధారాయితయా ఆశ్రయీభూతయా నయనధారయా అపాంగై రిత్యర్థః. అంచితం రమ్యం ముఖ మాననం యస్య తం తథోక్తం. అత్ర అసీమానాం స్వతపసాం లతాస్థానీయానాం నవీనారుణనిభాం పరిపక్వమితి యావత్. ఫలమివ సిత మితి నిరవయవరూపకానుప్రాణితా పుష్పేత్తా పృతీయతే. తచ్చ ఫలం సుకృతినా మేవ సుగ్రహం నత్వస్యేషా మితి కరబదరకల్పం సుకృతినా మిత్వనేన వ్యక్తమ్. సుధా ధారేత్వనేన అమృతవత్ తత్ఫలం స్వాద్వీతి గమ్యతే. ఇదం చ ఫలం కల్పవృక్షఫలవ ద్దభిలాషితార్థ ప్రదమితి కృపాపారావా రేత్వనేన వ్యజ్యతే. 85

శ్లో॥ ఖనిం కల్యాణానాం యదుకులమహాభాగ్యవిభవం
స్ఫురల్లీలాజాలం వలభిదుపలశ్యామలతనుమ్,
గదాం శంఖం చక్రం ధను రపి దధానం కరతలై
స్తనౌ పీతం వాస శ్చిరసి మకుటం కౌస్తుభ మపి.

86

ఖనిమితి॥ కల్యాణానాం మంగళానాం సువర్ణ స్వేతి చ వ్యజ్యతే. ఖనిం ఖనిం యథా ప్రసిద్ధః ఖనిం నిరస్తర మపహ్రియమాణస్తోదరస్థవ్యోపి అలుప్తద్రవ్యస్సక్ వర్తతే. ఏవం భగవానపి కవిభిరనవరతముద్భవ్యామాణగుణగణోపి ప్రతిపదస్ఫుర దభినవగుణగణపరిపూరిత ఏవ వర్తతే ఇతి ఖనిసామ్యం కృష్ణస్య బోధ్యమ్, యదుకులమహాభాగ్యవిభవం యదుకులస్య యాదవవంశస్య యస్మాహాభాగ్య మమిత సుకృతం తస్య విభవః విలాసః వివర్త ఇతి యావత్. తమ్ ఇతిఃప్రాక్ స్వతపఃఫలత్వేన నిర్ణీతమ్. ఇదానీస్తు స్వవంశతపఃఫలత్వే నేతి వివేకః. ఏతేన వసుదేవ పత్యాః భగవదావిర్భావంప్రతి నకేవలం వసుదేవాన స్తజన్మసంబంధిసుకృతం కారణం.

కిన్తు తద్వంశీయానస్తపురుషానస్తజన్మసంచితం సుకృత మేవేతి ఆక్షేపాలంకారో
వ్యజ్యతే. “ఆక్షేపస్వసముక్తస్య, ప్రతిపేదో విచారణా దితి” తిలక్షణాత్. స్ఫురల్లీ
లాజాలం ప్రకాశమానవిలాసముమాహమ్ ఏతేన, భగవతో లీలైవ ఏవం భగవన్త
మావిర్భావయతి. నతు మత్సుకృతం నాపి మద్వంశసుకృత మితి పూర్వోక్త
స్యాక్షేపో వ్యజ్యతే. అథవిగ్రహగుణం విశిష్య. వలభిదుపలశ్యామలతను మితి. వలభి
దుపలః ఇన్ద్రనీలమణిః తద్వత్ శ్యామలా శ్యామా తనుః యస్య తమ్ తథోక్తం నీల
సర్ప మితి యావత్. ఏతేన నాయ మంగారనన్నీలః కిన్ద్వింద్రనీలన త్వరమశోభ ఇతి
ఫలితమ్. అథ భూషణా న్యాహ. గదా మిత్యాదినా. కరతలైః హస్తప్రదేశైః
బహుత్వా చ్చతుర్భి రిత్కర్ణః. గదాం కౌమోదకీం శంఖం పాంచజన్యం చక్రం సుద
ర్శనం ధనురసి శార్ఙ్గం దధానం బిభ్రాణం తనౌ శరీరే పీతం వాసో వస్త్రం దధానం
పీతాంబర మిత్కర్ణః. శిరసి మూర్ధని మకుటం కిరీటం కౌస్తుభమపి సముద్రజం కౌస్తు
భాఖ్యం రత్నంచ దధానం యద్యపి కౌస్తుభం గళే వర్తతే. నతు శిరసి తథాపి యయో
ర్లాక్షోలక్షీ రరుణహరిచూడామణిరుచి రిత్కర్ణౌ హరేః చూడామణిం కౌస్తుభ ఇత్యా
ఖ్యాతం సర్వజ్ఞలోలక్ష్యణే నేతి ప్రత్యా ప్రకృతేపి శిరసీత్సుక్త మితి జ్ఞేయమ్.
యద్వా. శిరసి మకుటం దధానం కౌస్తుభంచ దధాన మర్ధాంగళే ఇతి శేషః. ఇతి
వ్యాఖ్యేయమ్.

శ్లో॥ తనూజానాం పాండోః కిమపి కులదైవం సకరుణం
విలోలలావణ్యామృతజలధివేలాయితతనుమ్
గుణానా మంభోధిం సుకృతనిచయం విగ్రహభృతం
ప్రకాశా స్తన్వానం చకచకితభాసై ర్ద్రశదిశః॥

87

తనూజానా మితి॥ పాండో స్తనూజానాం సుతానాం ధర్మాదీనాం పశ్చాన్నాం
కిమ వ్యవిర్భావ్యం కులదైవం వంశదేవతాభూతమ్. వేదం వాక్యం వసుదేవఫణితం
కిన్తు కవివాక్య మితి భవిష్యత్పాండవపక్షపాతిత్వవచనే నదోషః తత్ర హేతు మాహ
సకరుణ మితి. సదయ మాశ్రితవత్సల మిత్కర్ణః. అతఏవ కృపాపారావార మిత్కర్ణేన
నపౌనరుక్తమ్. విలోలలావణ్యామృతజలధివేలాయితతనుం విలోలతః చంచలస్య
లావణ్యం భూయంత తేజసవాద్భి ర్బహుళాభి ర్మృదూకృతం, “చక్షు
రానస్తజనకం లావణ్య మితి” కథ్యతే- ఇత్సుక్తలక్షణంసౌమ్యతేజః తదేవామృతం
జలం తస్య జలధి స్సముద్రః తస్య విలోలలావణ్యామృతజలధేః వేలాయితా
పారభూతా విశ్రాంతిభూమి రితి యావత్. తను శ్శరీరః యస్య తం తథోక్తమ్.
లావణ్యనిధి మితి యావత్. గుణానా మాదార్పాదీనాం సద్గుణానా మంభోధిం
సముద్రమ్, కల్యాణానామితి. పూర్వ పదస్యతు అపహాన పాష్టత్వాదయః స్వరూప
గుణా అర్థః అస్యగుణానామితి పదస్యతు ఔదార్పాదయో మనోగుణా ఇతి వివేకః.

తస్మాన్నపానరుక్త్యమ్. విగ్రహభృతం శరీరధారిణం సుకృత నిచయం చతుర్దశ భువన సంబంధి పుణ్యసమూహ మివ సిత మితి గమ్యాత్ప్రేక్షా. ఏతేన యదువంశ సుకృత స్యైవాయం పరిపాకఇతి పూర్వోక్తసంకోచస్య ఆక్షిప్తత్వా దాక్షేపాలంకారో వ్యజ్యతే. తస్మాన్నపానరుక్త్యశంకావకాశః. చకచకిత భాసైః చకచక ఏషాం సంజాతః చకచకితాః ధగద్గితాఇత్యర్థః. భాసాః కాన్తయః భాసో భాసి ఖగే గోష్ఠే ఇతి విశ్వః. తైః దశ దిశః దశచ తా దిశశ్చేతి సమాసః. యద్వా దశేతి భిన్నంపదమ్. దశసంఖ్యాకాః కకుభః ఇతి కర్మ. పృకాశాః పృకృప్తః కాశః దీప్తిః కాశ్చదీప్తావీతి ధాతోః పచాదిత్వాదచికాశ ఇతి రూపమ్. యాసాంతాస్తథోక్తాః. తన్వానం కుర్వాణం ఏవం విధం కిశోరంవసు దేవో న్యధ్యాయదితి పూర్వేణ సంబంధః. 87

గ|| ఏవ మానకదుందుభి రత్యద్భుతానుభావ మభూతపూర్వ మావిర్భూతమేన మర్భకం చతుర్భుజమవధార్య నిర్భరానంద సింధునిమజ్జన మనుభవన్నపి పునరుక్త సలిలావగాహనశ్చేతసైవ సురభిశతమవనీసురసాద్విధాయ భగవన్త మంభోజలోచన మస్తాపీత్. తథాహి. 88

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తవిధ మత్యద్భుతానుభావ మమిత మహిమాన మభూత పూర్వం పూర్వం కథాప్యనుత్పన్న మావిర్భూత ముత్పన్నమేనం స్వతనూజ మర్భకం శిశుం చతుర్భుజం భగవన్త మవధార్య జ్ఞాత్వా చతుర్భుజమేన మర్భకం అవధార్య దృష్ట్వేతివా ఆనకదుందుభి ర్వసుదేవః నిర్భరానంద సింధునిమజ్జనం సంపూర్ణసంతోష సాగర సాన మనుభవన్నపి కుర్వన్నపి ఆనందపూర్ణో భూత్వేత్యర్థః. పునరుక్తసలిలా వగాహనః పునరుక్తం పునరపికృతం సలిలావగాహన ముదకనిమజ్జనం యేనస తథోక్తః. సముద్యేమజ్జన్నపి సలిలావగాహనం పునశ్చకారేతి విరోధః తస్య ఆనందసాన్ద్యభూతా సలిలేన్యమజ్జదితి పరిహారః. తేన విరోధాభాసాలంకారః. చేతసైవ మనసైవ శరీరస్య కంసవరత స్త్రీత్వాదితి భావః. సురభిశతం గోసహస్రం శతశబ్దోత్త్ర అసంఖ్యేయవాచీ అవనీసురసాత్ బ్రాహ్మణాధీనం దేయే త్రాచేతిసాతిప్రత్యయః. విధాయ కృత్వా భగవన్తం షాడ్గుణ్యనిధి మంభోజలోచనం పుణ్యకాక్షమస్తాపీత్ తుష్టాన. స్తుతిమేవ దర్శయతి. తథాహితి తదేవ ప్రతిపాదయతి త్యర్థః. 88

పంచభిశ్లోకైః వసుదేవః అస్తాతి పురాణ ఇత్యాదిభిః.

శ్లో|| పురాణో నీరూప స్వమసి విగుణోన్దైవ వశగో
గిరాంవా నిశ్చేష్టః పరమపితౄ చైతన్య నిలయః
కథంవా రజ్యంతి శృతియువతయ స్వయ్యపి హరే
సజయ్యాతే మాయా బల భువన సమ్మోహనకరీ.

89

పురాణేతి|| హేహరే, భగవత్ త్వం పురాణః అనాదిః అసి. ఇదం సర్వత్ర సంబ ధ్యతే. 'పురుషఃపురాణ' ఇతి శృతే. తథా. నీరూపః నిరాకారః విగుణః సత్త్వాది

గుణరహితశ్చ అసి భవసి. 'ననామరూపే గుణదోష ఏవ వేతి' భాగవతాత్. తథా
 గిరాం నచసాం వశగః అధనః విషయ ఇతి యావత్. నైవాసి నభవస్యేవ. "యతో
 వాచో నివర్తంతే" ఇతి శ్మితే. నిశ్చేష్టః నిష్క్రియః అసి. నిష్క్రళం 'నిష్క్రియం శాస్త్ర
 మితి' శ్మితే. ఏవం నిషేధముఖేన ప్రతిపాద్య విధిముఖేనాథ ప్రతిపాదయతి. అపితు
 కింతు పరం కేవలం చైతన్యనిలయః జ్ఞానాశ్రయః చిన్మాత్రమిత్యర్థః. అసి. ఇదం
 హ్యస్యస్యరూపలక్షణం. 'సచ్చిదానందం బ్రహ్మేతి శ్మితే.' 'నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేత
 నానామితి' శ్మితే. త్వయ్యపి ఏతాదృశేపి త్వయి శ్మితి యువతయః శ్మితిరూపా
 స్తస్మాద్యః కథంవాకేన ప్రకారేణ అరజ్యన్త రక్తాబభూవుః. శ్మిత్యవిషయ మపి
 త్వాం శ్మితయః కథంవా ప్రతిపాదయామాసుః. శాస్త్రయోనిత్వా దిత్యధికరణేనహి
 తవ శాస్త్రైక వేద్యత్వం ప్రతిపాదితం శాస్త్రస్తు వాగాత్మకత్వేన వాగవిషయం
 ప్రతిపాదయతుం నశక్నోత్తే వేతి కృత్వా తవ శాస్త్రయోనిత్వం దుర్బలమితిభావః.
 ఏతేన 'బ్రహ్మాబ్రహ్మానిరేశ్యే నిర్గుణే గుణవృత్తయః. కథం చరన్తి శ్మితయ
 సాక్షాత్పదసతఃపరే' ఇతి పరిక్షిత్ప్రశ్నార్థోత్పత్తిః. ప్రశ్నంసమాధత్తే న జయ్యేతి.
 భవనసమ్మాహనకరీ త్రిజగన్మోహినీ తేమాయా నజయ్యా జేతుం శక్యా నభవతి.
 ఊర్వజయ్యావతి నిపాతనా త్సాధుః. త్వన్మాయావిభవో దుర్విజేయ ఇతి భావః.
 ఏతేన శ్మితయో భగవన్తం ప్రతిపాదయన్తీవ మాయాబలా దస్మాకం ప్రతీ
 యతే. వస్తుతస్తు అద్వితీయే బ్రహ్మాణి శ్మితయ ఏవ నసన్తి. కిముత తత్ప్రతి
 పాద్యత్వమితి అద్వైత్యానుసారేణాయ ముత్తరః. మాయావశా త్స్వీకృతగుణా
 త్వాం ప్రతిపాదయన్తి శ్మితయః నతు కేవలం యత్రకుత్ప్రాపి 'సత్యంజ్ఞాన మనన్తం
 బ్రహ్మా'త్యాదినా నిర్గుణప్రతిపాదనస్తు వ్యంజనా వృత్త్యేవ నతు సాక్షాదితి భాగవతమ
 తానుసారేణాయముత్తరః. యద్వా దుర్బలమపి ఘటయామితి స్వీకృతదృఢప్రతిజ్ఞా
 యా త్వన్మాయా అస్తి తద్బలాత్సర్వముపపద్యతే ఇతి వా ముఖ్యోత్తరః. అత్ర శ్మితమ
 యువతీత్వరూపణాత్. కథంవా అరజ్యన్తేతి విరోధః ప్రతీయతే. తథాహి. త్వం నీరూపః
 సౌందర్యరహితోసి. సౌందర్యమాస్తునామ యావనమపి నా స్తీత్యాహపురాణఇతి జరఠ
 ఇత్యర్థః జరఠత్వమ వ్యంగీకీయతాన్నామ గుణా అపినన స్తీత్యాహ. విగుణఇతి దుష్టఇత్యర్థః
 అస్తుదోషః. తథాపి. గిరామపి నైవవశగః. తాసాం వాక్యాన్యపి నశ్మణోపేతిభావః.
 ఏవం విధిస్యాపితవ తాసామాలింగనేపి నశక్తిర స్తీత్యాహ. నిశ్చేష్టఇతి. కరచరణాదిచాల
 నేపి అసమర్థఇత్యర్థః. అపితు కిన్తు చైతన్యనిలయః పాణిమాత్రసంపృక్త ఇత్యర్థః. ఏవం
 విధే త్వయి కథం శ్మితీయువతయో రజ్యన్త ఇతి ప్రతీత్య విరోధస్య నజయ్యాతే
 మాయాబత భవనసమ్మాహనకరీత్యనేన పరిహారః. మణిమంత్రాది వంచనాత్రిమాయా
 శబ్దేనోచ్యతే. తయా సర్వమిదం ఘటిత మితి భావః. అత్ర పురాణ ఇత్యాదౌశ్లేషః.
 శ్మితీయువతయ ఇత్యత్రరూపకం. తదుభయోత్పాతీతో విరోధాభాసోలంకారః.
 కథంవేతి స్వాత్మానురాగానుపపత్తే నజయ్యేత్యాదినా నిషేధా దాక్షేపాలంకారః.

పూర్వప్రతిపాదిత విరోధస్య సజయ్యేతి వాక్యాగ్నేన సమర్థనా ద్వాక్యార్థహేతుకం
కావ్యలింగమలంకారః. ఏతేషాం యథాయథం సంకరో జ్ఞేయః. ఏతైస్సర్వైరుతాపితో
నిష్టయా స్తుత్యభివ్యక్తిరూపా మృజస్త్వ త్యలంకారః. పురాణత్వాదీనాం గుణానా
మిషద్దోషత్వ కల్పనా గ్లేశాలంకారః.

89

శ్లో॥ నిధిః కల్యాణానాం త్వమధిక ముదార స్సకరుణః
కృతార్థాస్తే భృత్యా ఇతి చ తవ సేవాపరశః
హృతే యత్సర్వస్వే పృథన దతిరిక్తోభుజనా
త్తతస్త్వాత్మలబః పరమితి హి లాభస్సమధికః.

90

నిధినితి. త్వం కల్యాణానాం మపహత పాపృత్వాదీనాం మంగళగుణానాం నిధి
నిజ్ఞేపః అసి. నచ నిర్గుణ పృతివిరోధః. నిర్గుణః అసాగ్రీకృతః గుణరహిత ఇతి తదర్థాత్.
అన్యథా. “సవాపిష పురుషో మహా” నిత్యాది పృతిపాదిత మహత్త్వాదిగుణాః నిరాలం
బాస్సుప్తాః. యద్వా సరసూరదశామూ నిర్గుణ ఇత్యర్థాన్న నిర్గుణ పృతివిరోధ ఇతి
జ్ఞేయమ్. స్వతః కల్యాణనిధిత్వా త్వ మస్మాకం కల్యాణం చాతుం శక్నోషీతి భావః.
అత ఏవ పరికరాలంకారః. అత్ర కల్యాణానాం సునమనా మితిచ గమ్యతే. ‘కల్యాణం
మంగళే స్వర్ణే’ ఇతి భాస్కరకోశాత్. అతఏవ అధికముదారః అస్మత్కృష్టః. తేవాహి
అపహత పాపృత్వాది గుణాభావా త్వత్తోవికృష్టా. అనేన పురుషో త్వమర్హం భగవతో
వ్యక్తమ్. అత్ర నకేవలం త్వం స్వర్ణనిధిః కన్తు అధికముదారో చాతా. నతు పునరుబ
ఇతి గమ్యతే. ‘ఉదారో దాతృమహతోః’ నిత్యమరః. తమ ఏవం పురుషో త్వమత్వ మస్తు
నామ నైర్లుప్తే సతి తత్సేవావ్యర్థేత్యత ఆహ. పరికరణ ఇతి. ఆగ్రీతేష్వపి అపహత
పాపృత్వాది గుణాన్తక మావిర్యానముత్తమ తన సేవ్యునిసే విభావః. అన్యత్ర కృపణ
దారిద్య్రముభావహిన్లు ఇతి గమ్యతే. నే ఏవ భృత్యాః భగవాః సేవకా ఇతి చ
గమ్యతే. కృతార్థాః భగవాః బహుపు సతి శేమ. భవ్యోభవ్యః యథాభజనం
సాలోక్యాదికం గత్వా తాన్ కృతార్థమూమాంస ధోవిభావః. అన్యత్ర కృతార్థాః
లబ్ధధనాః ఇతి మత్వా గమ్యమానార్గత్వా దప్రయోగః. ప్రయోగే పానసక్త్య
మిత్యాలంకారికాః. తనసేవా పరవశః త్వస్వభవాత్తవ జన ఇతి శేమ. అస్తిర్భవన్తి
హోప్రయుజ్యమానోవ్యసీతి భిష్యజాంపదగూత్. అస్తిలిరాధః భవతీత్యర్థః. సర్వస్వే
సర్వధనేపిహృతేనతి త్వమేతిశేమ. ‘యస్మానుగ్రహ మిచ్ఛామి త్వంవి శ్చంహామ్యహం
మితి విష్ణుపురాణపచగా’ ఇతి గానః. అభుజనాత్ ప్రాచురిక సర్వజనాపేక్షయా
అతిరిక్త అధికః ఇతి సర్వప్రశ్నేతి గమ్యతే. అధికతవ మత్ బహునేతిమత్. అర్థాత్
జన ఇత్యేవాశ్రికర్తా. తమస్య తత్కథాన్యత. చాతామగ్రీమన పురుషార్థ ఇత్యర్థః
అన్యత్ర సర్వస్వం హృతి మిశ్యేతాపద్యాత్రిమన చలోచనము మిత్యర్థః ఆత్మాపరము
త్యైష్టం నిస్సంశయం యథాతథాలబ్ధః ప్రిప్తః అస్మిన్మహాత్మా-ర ఆనీదిత్యర్థః

ఇతిహి ఇత్యయం సమధికః అన్యత్కృష్టం లాభా పురుషార్థాభినవీతిశేషః. “ఆత్మలాభా
 న్నపరం విద్యతే ఇతి” సుశ్రేష్ఠ్యర్థః. అన్యత్కృష్టం, ఆత్మాభ్యయంబట్టి. ఇతి పరం ఇత్యేవ
 సమధికోలాభః. సాగ్రీహ అన్యసశేషతాః సహ పునస్తేపి హృతా ఇతి సాగ్రీహావశేష.
 ఏవ సుమోలాభః. “అనికాభాగాని సన్యతీతి గ్యా మాదితిహాపః. అప్రివాచ్యాన్యేభా
 వో ధరబంకాని. స్య గ్యాన్యేషు భనాపయా భనికమసన్యత్య వచన్య మాతన భనాగ
 మాభావేపి సాగ్రీక్షన గన్యది కిన్యనసన్యా స్యగమనభవా ద్విమాదాబంకారః. “ఇన్య
 మాణ నిరసానం సాగ్రీభన్య సమానన సుతి” బత్తకాత్. పోభోః ఖలత్వ దోషేణ
 భృత్యనభాభావస్య గణాన్యేన సన్యనా భూతాసాబంకారశ్చ. “సన్య గుణవోమాభ్యా
 ముల్లసోన్యస్యో యోని” బత్తకాత్. న్యయోనిప్యే. 90

శ్లో॥ దురానం త్యాగం సత్త్వా జగతి సంపదాం వశ్యం మపరై
 రభీష్టాం భీష్టాం తే నిత్యం మిత్రయో మాంబి శరణం
 నిశ్చేయోదాతా ఇతి నమః బుధో ద్విభృతౌ
 సుచేదేనం తేనాం సఖిం భవేత్ భవేత్.

91

సురామహా! దురితి లోకే విశేషసతయః విస్తృతబుద్ధయః. నిత్యానిత్యసమ
 వివేచన సమూహ ఇత్యర్థః. సంపదాం భీష్టాం యేహ నేమాం భక్తానా
 మితిసూచత్. నిత్య నిశ్చేయ త్యాగం అన్యతేరభక్తై. సురామ పాప్తు మశక్య మత్వా
 జ్ఞాత్వానే తన లాభిదాతా మత్సాం భక్తై “యోమద్భక్త సుప్రేప్రియ” ఇత్యాదౌ భక్తి
 సుతః ప్రియత్య సన్యసేన భక్తై ప్రియత్వం నైముత్తికన్యాయసిత మితి భావః. శరణం
 యాస్మి రక్షకత్వేన భాగీత్యర్థః. సురామా బుధత్యై భక్తైః కర్మణి చక్షే అవలంబః
 పరిగ్రహః ద్విభృతౌ. సన్యాసంసన్యాచ్యేన నృసభ సన్యాచ్యేదిత్యర్థః. శ్రేయో
 దాతా మోక్షస్యై. సన్యాసాని సేవ సతే ద్విభృత సన్యాసి చేదిత్యర్థః. తేమాం
 సేవకానాం భవతీ యదాత్ ఫలభీషేరి సన్యాసం సఖిం సైవభవేత్. ద్విభ
 భక్తరేవ మోక్షపేదం సమం సత్యం సామ్యభక్తి తి సఖ్యాధా యద్వా జగతి
 సుదృశాం జానినా సన్యం సుధమితి సూచత్. ఆత్మనా మోక్షార్థ్య త్మజ్ఞాన
 పూర్వకత్వాత్ త్యాగం సన్యాసం భక్తకృత్తిభి సురామం చచ భక్తసులభ్య కథం
 భక్తమర్ల భక్తిమితి వాచ్యం. “భక్తిరాణాం మ క్షుతే ఇతి” భక్తి రాన ద్వారా సగ
 వత్సామోత్కాహేనాం సమం సేవేతి కేలాయాం భక్తేరితి భగవత్ప్రాపావస్తరంగ
 సాధనత్వాత్. సుత్వా జ్ఞాత్వాని నిత్యనిత్యయ సఖి బుద్ధయః జ్ఞానే అనధికారిణ
 ఇతి భావః. అభీష్టాం స్వచ్ఛా నిమయా భూతాంతే త్వద్విషయాం భక్తిం శరణం
 యాన్తి భక్తై సేవ తదభీష్టత్వేన తా సీ నానాబ నే ఇత్యర్థః యద్వా. తే తనాభీష్ట
 మభీష్టన దనభావమాగా మితికాశ్చరః. “వియోహి జ్ఞానినోత్తరంసంహం” చమయప్రియ
 ఇతి” జ్ఞానస్యైవతత్ అభీష్టత్వాత్ భక్తిం శరణం యాన్తిత్వన్వయః కేవల భక్తిమార్గ

పూర్వప్రతిపాదిత విరోధస్య నజయ్యేతి వాక్యార్థేన సమర్థనా ద్వాక్యార్థహేతుకం
కావ్యలింగమలంకారః. ఏతేహం యథాయథం సంకరో జ్ఞేయః. ఏతైస్సర్వైరుతాపితో
నిదయా స్తుత్యభివ్యక్తిరూపా వ్యాజస్య త్యలంకారః. పురాణత్వాదీనాం గుణానా
మిషదోషత్వ కల్పనా లేశాలంకారః. 89

శ్లో॥ నిధిః కల్యాణానాం త్వమధిక ముదార స్సకరుణః
కృతార్థాస్తే భృత్యా ఇతి చ తవ సేవాపరవశః
హృతే యత్సర్వస్యే ప్యభవ దతిరిక్తోబలజనా
త్తతస్త్వాత్మలబ్ధః పరమితి హి లాభస్సమధికః.

90

నిధినితి. త్వం కల్యాణానా మపహత పాపృత్వాదీనాం మంగళగుణానాం నిధిః
నిక్షేపః అసి. నచ నిర్గుణ శ్రుతివిరోధః. నిర్గుణః అప్రాకృత గుణరహిత ఇతి తదర్థాత్.
అన్యథా. “సవాపష పురుషో మహా” నిత్యాది శ్రుతిపాదిత మహత్త్వాదిగుణాః నిరాలం
బాస్సన్యః. యద్వా పరమార్థదశాయాం నిర్గుణ ఇత్యర్థా న్న నిర్గుణ శ్రుతివిరోధ ఇతి
జ్ఞేయమ్. స్వతః కల్యాణనిధిత్వా త్వ మస్మాకం కల్యాణం దాతుం శక్నోషీతి భావః.
అత ఏవ పరికరాలంకారః. అత్ర కల్యాణానాం సువర్ణానా మితిచ గమ్యతే. ‘కల్యాణం
మంగళే స్వరే’ ఇతి భాస్కరకోశాత్. అతఏవ అధికముదారః అత్యుత్కృష్టః జీవాహి
అపహత పాపృత్వాది గుణభావా త్వతోవికృష్టః. అనేన పురుషో త్వమత్వం భగవతో
వ్యక్తమ్. అత్ర నక్షేపం త్వం సర్వనిధిః కిన్తు అధికముదారో దాతా. నతు పునరుబ
ఇతి గమ్యతే. ‘ఉదారో దాతృమహతో’ రిత్యమరః. నను ఏవం పురుషో త్వమత్వ మస్తు
నామ నైర్మల్యే సతి తత్సేవావ్యర్థేత్వత ఆహ. సకరుణ ఇతి. ఆశ్రితేష్వసి అపహత
పాపృత్వాది గుణాప్తక మావిర్భావము తవ సాశీల్యమస్తీతిభావః. అన్యత్ర కృపణ
దారిద్ర్యదుఃఖాసహిష్ణు రితి గమ్యతే. తే తవ భృత్యాః భక్తాః సేవకా ఇతి చ
గమ్యతే. కృతార్థాః ధన్యాః బభూవు రితి శేషః. భృత్యేభ్యః యథాభజనం
సాలోక్యాదికం దత్వా తాన్ కృతార్థయామాసి ధేతిభావః. అన్యత్ర కృతార్థాః
లబ్ధధనాః ఇతి మత్వా గమ్యమానార్థత్వా దప్రయోగః ప్రయోగే పానరుక్త్య
మిత్యాలంకారికాః. తవసేవా పరవశః త్వద్భజనాసక్తః జన ఇతి శేషః. అ స్తిర్భవన్తి
పరోప్రయుజ్యమానోవ్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్. అ స్తీతిలాభః భవతీత్యర్థః. సర్వస్యే
సర్వధనేషివృత్తేసతి త్వమేతిశేషః. ‘యస్యానుగృహ మిచ్ఛామి తస్యవిత్తంహరాయ్యహా
మితి విష్ణుపురాణవచనా’ దితిభావః, అఖలజనాత్ ప్రాపంచిక సర్వజనాపేక్షయా
అతిరక్తః అధికః అతి దరిద్రశ్చేతి గమ్యతే. అభవదితియత్ బభూవేతియత్. అర్థాత్
జన ఇత్యే వాతృకర్తా. తదస్తు తత్తథాస్తామ్. సతావన్మాత్రమేవ పురుషార్థ ఇత్యర్థః
అన్యత్ర సర్వస్వం హృత మిత్త్యేతావన్మాత్రమేవ సశోచన్య మిత్యర్థః ఆత్మాపరము
త్కృష్టం నిన్దంశయతి యథాతథాలబ్ధః ప్రాప్తః ఆత్మసాక్షాత్కార ఆనీదిత్యర్థః

నిరతా భవ స్థితిభావః. ఏవం భక్తిమార్గావలంబినాం గతి మాహ. అస్థితి. దృఢతరః
తదవలంబః భక్తి కర్మక పరిగ్రహః ఆస్థియది. తర్హి శ్రేయసాంస్వర్గాది ఫలానాందాతా
శ్రేయోదాతా అసిభవసి. “నాన్యఃపథా విద్యతేయనాయేతి” శ్రుతేః జ్ఞానాదన్యన్న
మోక్షసాధనం, కిన్తు దృఢభక్తి స్వర్గాదిసాధన మితిభావః. తథాచ. నారాయణేతి
మ్రుయమాణ ఉపైతి ముక్తి మిత్యాదావపి అన్తే నారాయణ స్మృతి మాత్రేణ
మోక్షో న భవతీతి కృత్వా ముక్తిం స్వర్గమితి వ్యాఖ్యాతం పశ్యశీద టికాకారైః.
ఏవం నచే ద్భక్తిరపి దృఢా నాస్తిచేత్ తేషా మూపాతభక్తానాం భవతస్సకాశాత్ఫల
లేశోపి నభవతీతి శ్లోకార్థః. అత్ర సుదృశామితి పదశ్లేష బలాత్కృత్సనార్థః ప్రతీయతే.
సుదృశాంస్త్రీణాం వశ్య మపరైర్దురాపంత్యా మృత్వా వితతమతయః సూక్ష్మబుద్ధయః తే
అభీష్టాం ప్రేయసీం భక్తిన్నామస్త్రీయం శరణంయాన్తి దృఢతరః తదవలంబః భక్తి
కర్మక పరిగ్రహః స్యాద్యది శ్రేయసా మభీష్టానాం ధనాదీనాం దాతాఅసి.కామాంధాః
కిం నకుర్వ స్థితిభావః. ఏవం నచేద్యది. భవత స్సకాశా త్తేషాం ఫలలేశోపి నఖలు.
స్త్రీపరతంత్రస్య తవదృఢస్సైవ దుర్లభత్వాదితి.

91

శ్లో॥ నాథ త్వద్గుణజాలబద్ధహృదయా భక్తా విముక్తాః కథం
సంజాతామితవేదనా అపి కథం మగ్నా సుఖాంభోనిధౌ
ధ్యానేన ప్రకృతిం తదైవ గమితా మాయామతీతాః కథం
నాశ్చర్యం జగదింద్రజాల కలనే పింఛాహి వాంఛితమ్॥

92

నాథేతి॥ హే నాథ ప్రభో త్వద్గుణజాలేన సత్యకామత్వాది తావకగుణ బృం
దేన బద్ధం తద్ధ్యానశీల మిత్యర్థః. హృదయం మనః యేషాన్తే తథోక్తాః. భక్తాః విముక్తాః
విశేషేణముక్తాః కథం కేన ప్రకారేణ భవన్తి నకథ మపీత్యర్థః. లింగభంగోహి
మోక్షః లింగస్వతు ప్రధానతత్త్వం మనః. భగవద్గుణాసక్తస్య మనస స్సత్త్వాత్తదానీం
ముక్తిర్వక్తు మశక్యేతిభావః. సంజాత మమితం వేదనం జ్ఞానం యేషాన్తే సంజాతా
మితవేదనా అపి భక్తా ఇతి పదస్యాత్రా ప్యన్వయః సుఖాంభోనిధౌ ఆనందసాగరే మగ్నాః
స్నాతాః కథం సకలజ్ఞాన విలయేహి ఆనందస్య బ్రహ్మణః పరిస్ఫూర్తిర్భవతి. సుషుప్తా
వివేతి కృత్వా అమితజ్ఞానసత్త్వే కథం బ్రహ్మానందానుభవః నకథ మపీతిభావః. ధ్యానేన
హేతునా తదైవ మాయాశబ్దేత బ్రహ్మణః ఈశ్వరస్య తదైవేత్వార్థః. ఏవకామో
నతు శుద్ధబ్రహ్మణ ఇత్యవధారణం లభ్యతే. ప్రకృతిం స్వభావం సత్యకామత్వాదికం
గమితాః ప్రాప్తాః ధ్యానేన కర్తా గమితాః ప్రాప్తీతా ఇతివా భక్తాః మాయాం సత్య
కామత్వాది స్వభావహేతుభూతాం దర్పణ సదృశీం మాయామతీతాః అతిక్రాంతాః
కథమ్. లోకే ధ్యాతుర్ధ్యానేనహేతునా ధ్యేయాత్మకత్వప్రాప్తిః దృష్టా.తద్వత్ ప్రకృతేః
ధ్యానగోచర ఈశ్వర ఏవ నతుబ్రహ్మ. అవిషయత్వాత్. ఏవం సః ఈశ్వర
ధ్యాతృణా మ్విశ్వరాత్మకత్వం భవతీతి సిద్ధమేవ. ఈశ్వరస్తుమాయావీ నతుబ్రహ్మవన్ని

రాయమ్. అతః త్వద్భక్తా అపి మూలన ఏవ నతుమాయాతీతాః ఉక్తంచ సగుణ
ముక్తౌ (సారుప్యే ఇత్యర్థః) జగద్వ్యాపారవర్జమితి భగవద్భి ర్వాప్యపాదైః జగద్వ్యాప్త
పారం వినా ఈశ్వరసారూప్యం సగుణోపాసకానాం భవతీతి ధ్యానం నామ సగుణో
పాసనంహి నిర్గుణే ధ్యాత్మధ్యాభ్యేయత్రయాభావాత్ ఇతి భావః. ఇత్యేతేషు విరో
ధేషు స్మయమానం ప్రత్యాహ నాశ్చర్యమితి. అత్యాశ్చర్యం నకర్తవ్యమితిభావః.
కుతః. తవ వాంఛా ఇచ్ఛా జగదంద్రజాలకలనే జగదేవేంద్రజాలం మాయాకృత్యం
తస్యనిర్మాణే పింఛాహి బర్హతుల్య మిత్యర్థః. సాదృశ్యాక్షేపా నిదర్శనాలంకారః.
యథేంద్రజాలికః పింఛాభ్రమణ మాత్రేణ గగనే సముద్రాదికం రచయతి తద్వదిచ్ఛా
మాత్రేణ అచింత్య నిర్మాణం జగద్రచయత స్తవ నకించిదపి దుష్కరమిత్యర్థః. మాయా
కార్యేస్మిన్ జగతి బంధాదికం యథామిథ్యా తథా ముక్త్యాదిక మపి మిత్యైవ. వస్తుత్వస్య
నజగదస్తి నాపితత్త్వపో జీవానాం బంధః నాపి తస్మోక్షః. అద్వితీయస్య బ్రహ్మణ
స్సదైకరూపత్వాదితి పరిహారః. అతఏవ ఆక్షేపాలంకారః. యద్వా. హేనాథ త్వద్గుణ
జాలేన తావకరజ్జుసంతానేన బద్ధం సందానితం హృదయం వక్షః యేషాన్తే తథోక్తాః
భక్తాః విముక్తాః త్యక్తాః కథమితివిరోధః. త్వద్గుణజాలే తావకమంగళ గుణగణే బద్ధ
మానక్తం హృదయం యేషాన్తే తథోక్తాః భక్తాః విముక్తాః సగుణముక్తింప్రాప్తా ఇతి
తత్పరిహారః. సగుణ ముక్తౌ మనస్సత్త్వాంగీకారాత్. అథవా. త్వద్గుణజాల బద్ధహృద
యాస్సన్తః భక్తాః క్రమేణ సర్వవాసనాక్షయే జాతేసతి కైవల్యం ప్రపద్యంతే ఇతివా
విరోధపరిహారః. ఏవం సంజాతా అమితావేదనా వ్యథా యేషాన్తే తథోక్తా అపి
సుఖాంభోనిధౌ మగ్నాః కథమితి విరోధః. ఉత్పన్నామిత జ్ఞానాస్సన్తః పశ్చాత్తదపి
సాధనభూతం జ్ఞానం త్యక్త్యా నీరోదయాన స్తరం కూప ఖానకాపి ఖనిత్రీ మివేతి భావః
సుఖాంభోనిధౌ స్వస్వరూపే మగ్నాః భవంతి నివాత సితదీపవ త్తిప్తస్థితి తత్పరిహారః.
ధ్యానేన తవైవ పృక్వతిం మాయాం గమితాః మాయా మతీతాః కథమితి విరోధః.
ధ్యానేన బ్రహ్మోపాసనయా సోహమిత్యనయా తవప్రకృతిం సచ్చిదానన్దలక్షణం పర
మార్థ స్వభావం గమితాః అత ఏవ మాయాం త్రిగుణాం ప్రకృతిమతీతాః నిరస్తా
విద్యా భవంతీతి తత్పరిహారః ఇతి విరోధాభాసాలంకార త్రియమ్. ఏవ మాతతః ప్రతీ
తానపి విరోధాః సమాధత్తే నాశ్చర్య మిత్యాదినా. నాశ్చర్యం విరుద్ధ ధర్మాణా
మ ప్యేకత్ర సమావేశన మత్ర నాద్భుత మితి భావః. కుతః తవవాంఛా జగదంద్ర
జాలకలనే పింఛాహి. మాయా వశాద్దుర్భట మపి సర్వం సుఖుటం భవతీతి భావః. 92.

శ్లో॥ ప్రాప్తా స్తమఃపరిచయా ద్విరసం భవాంధుం
నిర్వాంతుతే గుణగణా నవలంబ్య ధీరాః
మగ్నాత్మనాం త్వయి సుఖాంబునిధౌ వమీషాం
సంభావనాపి నిరయస్య కథం పున స్సాన్త్యతే.

ప్రాప్తా ఇతి ధీరాః ప్రాప్త్యా ధర్మవైభవం తమో వచయంత తమోగుణ ప్రాచుర్యాదేతాః అంధకార ప్రాప్త్యాచ్చ విదాః నిస్సరిం నిర్మలంచ భవాంధుం సంసార రూపం కూపం “పుంస్యేవాంధుః ఏహి కూపా” ఇత్యమర్హః. ప్రాప్తాన్ససా తత్రోపతితాన్సస ఇతి యావత్. తే తవ గుణగుణాః త్యులకంబుత్వాది గుణ మూహాకారజ్ఞము హంశ్చ అవలంబ్య భ్యాత్వా భ్యుక్తేతి చ నిర్వాణ నిర్మచ్చము నిర్గమనం యుక్త మిత్యర్హః. సుఖాంబునిధా ఉపస్థానం త్వం మగ్నాత్మనాం మగ్నస్వరూపాణాం చంద్రైక్యం ప్రాప్తనామితి యావత్. మగ్నచరీరాణాః చ అమీమాం ధీరాణాం పునః భూయః నిరయస్య త్వత్తో నిర్గమనస్య పునరావృత్తేతి యావత్. సంధాన నాసి ఉత్ప్రేక్షాసి ఉహోతియావత్. కథంభ్యాత్ నకథమితి కనల్యం ప్రాప్తనాం పునరావృత్తిరేతిభావః. అంధకారే నిర్మలరూప ఇతితో దృష్ట్యః చక్షుర్వాదీ సవలంబ్య కథంచి నిర్మచ్చేత్. మధ్యే సముద్రం మగ్నస్వతు స పునరావృత్తి నిర్వృప్తకృతార్థ తాత్పర్యమ్. అత్ర భవాంధుమితి. త్వం సుఖాంబునిధా వితిచ రూపకవ్యయం తచ్చ శేషాత్పాసితం సంసారస్య కూపత్వ రూపజ్ఞానభగవత సమద్రాప్తరూపదేశచ “పాదోన్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యావృతం దివి” ఇతి “పురుషసూక్తార్థ స్సంగమోఽనిశేషస్య” భ్రాంతిమూలత్వా దపరమార్థస్య సంసారస్య నివృత్తి, పరమానిత్యతవల్యైశ్చ సనిత్య ఇతివివేకః. అత్రకూపఇతి అసి నిర్మచ్చని. త్వం తు సమృద్ధసత్సత్తితాస్తు సనిర్మచ్చని కిన్తు తప్తేనమియస్తే. అహో తవ భూతుకతేతి భగవతో పేక్షేన నిర్వాన్యజ్యతే. తయాచ నిష్టయా భగవతః స్వాత్మదాతృత్వ రూపా స్తుతి వ్యజ్యతే ఇతితతో తాపితా వ్యాజస్తుతిః

93

ఉపసంహరతి.

శ్లో॥ ఇతి స్థావంస్తావం ప్రతిముంశు రసంసీ న్మురరిపుం
దృశా పాయంపాయం చిరమసి నసాహిత్య మగవత్.

సుఖం ధ్యాయంధ్యాయం కృతిన మయ మాత్మాన మభజ
ద్విపుం స్మరింస్మరిం వ్యధిత పర మత్సాహితమసి॥

94

ఇతి॥ ఇశ్యేవం ప్రకారేణ ఆయం వసుదేవః మురరిపుం భగవన్సం స్థావం స్థావం సుత్వా సుత్వా “అభీక్ష్యేణమః” “నిత్యవీప్సయోతి” ద్వీర్భావః. ప్రతిముంశుః ముంశుర్ముహః “వీప్సయామన్యంబూభావ” “అవ్యయం విభక్తేతి సూత్రపఠిత యథార్థేషు. వీప్సయా మ నర్భూతాత్”. ఉదాహృతంచ తత్రైవ ప్రత్యర్థమితి. “అనంసీత్. సనామ” “ణమప్రహృత్సై ఇతిథాతోర్లుజ్” “గమాయన్ నమోరమితిసమః” “అనిత్యేనలు జీసిచ ఇడాగమాభావాత్ ఇటకుటేతి నసలోపః” తథా. దృశా దృష్ట్యా చిరమసి చిరకాలమసి పాయం పాయం పీత్వా పీత్వా మురరిపు మిత్యే వాత్రాపికర్మ. ఆయం మురరిపు కర్మా సాహిత్యం త్వత్ప్రసంగమతి గ్రహప తథా. ఆయమే ఆత్మానం స్వం

కృతినం పుణ్యసంస్థం ధ్యానం ధ్యానం ధ్యాత్వా ధ్యాత్వా. ఆహవతీవకృతీ అన్యథా
కథం నామ భగవతా పుత్రీత్యుతి సుత్యేత్యర్థః. సుఖమానంద మభజ దాప. తిథా
దాయం తిథుం క్రితుం క్రితుం సుఖం సుఖం సుఖం సుఖం సుఖం సుఖం సుఖం సుఖం సుఖం
హిమం మహాభయంచ వ్యభిచరణకరోత్ ప్రాపేత్యర్థః. కంసా దస్యార్భకస్య భయ
మాశంకావానితి భావః. 9

గ|| తదను దేవక నందనాం ముకుంద మమందానందకందభిర మభవంద్యచ
సుఖాసానసానసారాభి రమిష్యంతిభి ర్మత మేనం ప్రార్థయత్|| 95

తదన్వితం తదను ననుదేవస్యనందనం దేవక నన్దనా దేవకీచ ఆమందేన
రాధికేన అన్వేషేన కన్యకాం నందనానందనం వ్యభిక్తవసుదేవవాజ్మరందాస్వాదనేన
ముదిత ముద్గిరః. ముకుందం కన్యకం. సుఖాసారా ఇవ అమృతధారా సంపాతా ఇవ
సారసారా. అభిషేకధారా తాభిః అభిషేకాభిః అమితాభిః అమూల్యాభిః స్తుతిభిః సన్దైః అభి
వంద్య స్మృత్యా సునందనానందనోత్పత్త్యర్థః. భక్తానత్యమాణ ప్రకారేణ ఏనం కృష్ణం
చార్జయత్ యామిమే “ప్రపూర్ణకావర ఉపయాచాయామితిథాతోర్లజ్జా” “చురా
దిత్యాత్వానానంద” అని తద త్యానామాపుగతి ఆపుగాగమస్తు నాన్యభవతి. “తవర్ల
చతుర్థోపధ స్మృవాగ్నిః తద్విధానాత్”. “యన్తు తనర్లద్వితియోతోపధ ఇతి వివేకః. 95

ప్రార్థనామేన న్యయతి గన్యప్యయేన.

గ|| భగవన్ననుభూతచర మభిరూపం రూప మిదం సునిరూపం మాదృశాం
మాకుర్వీధా.. 96

భగవన్వితం హే భగవన్ మన్మథానిధే అననుభూతచరం పూర్వమననుభూతం
“భూతపూర్వవర్తిత్” అని రూపం సుందరం ఇదం పరిదృశ్యమానం శంఖచక్రాది విభూ
షితం రూప మంకారం మాదృశాం మామివపశ్యన్తి యాంస్తే మాదృశః తేషాం
మాంసచ మేమితిభావః. సునిరూపం సుఖేన దృష్టం యోగ్యం సులభమితి యావత్.
మాకుర్వీధాః మాకుర. మాదృశాం దుర్లభం కుర్వీత్యర్థః. ఇదం రూపముపహాసేతి
భావః. 96

గ|| అపితు తనయవిరహదూయమానమానసామేనామానందయతు రిపు భయ
మపి పరిహరతు భవానితి|| 97

అపిత్రితి|| అపితు కింతు తనయానాం కంఠనాశితానాం వక్షాం పుత్రాణాం
విరహేణ వియోగేణ దూయమానం ఉపతప్యమానం మానసం యస్యాస్తాం తథోక్తా
మేనాం దీనాం మాం అనాథాం మామితివా భవా నానందయతు సంశోషయతు.
భార్యావిరహ దుఃఖం పునర్భార్య సర్ల సంపర్కేణ యథానశ్యతి తద్వత్పుత్ర విరహ
దుఃఖం పునః పుత్రాస్తం సంపర్కేణైవ నశ్యతి సర్వస్యభేతికృత్వా ర్థమ్యమ పుత్రో

భూత్వా మద్దుఃఖ మపనుదేతి దేవకీప్రార్థనా. ఏవం యది మదుక్త్యా భవాన్ ప్రాకృత శిశుః కేవలం భవసి తర్హి కంసాద స్తి భయమితి తత్పరిహారం ప్రార్థయతే. భవాన్ త్వం రిపుభయమసి కంసాద్భీతి మసి పరిహరతు. అపహరేత్యర్థః. ఇతితీపదస్య ప్రార్థయతేతి పూర్వోక్తాన్వయః॥ 97

గ॥ ఏవ మభిదధానౌ తనయ విరహకాతరౌ మాతాపితరౌ మురశాసన స్సాదర మిద మవాదీత్. 98

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అభిదధానౌ ప్రార్థయమానౌ తనయానాం విరహో ద్వియోగా త్కాతరౌ భీతో మాతాచ పితాచ మాతాపితరౌ తౌ ప్రతిముర శాసనః విష్ణుః సాదరం సప్రేమ యథా తథా ఇదం వక్ష్యమాణం వచన మవాదీత్ ఉవాచ. 98

శ్లో॥ పురాఖలు యువాం పృశ్ని సుతపోనామధారయా
తపః పరమతప్యేథాం తేన ప్రముదితో భవమ్. 99

పురాఖల్వీతి॥ ఖలు ప్రసిద్ధౌ. పురా పూర్వజన్మని, పృశ్నిశ్చ సుతపాశ్చ పృశ్ని సుతపసావీతి నామనీ అభిధే ధారయత ఇతి పృశ్ని సుతపోనామధారయా పృశ్ని స్సుతపసః పత్నీ యువాం పర మత్కృష్టం తపః అతప్యేథామ్. తత్తవన్తా. చక్రతు రిత్యర్థః. తేన తపసా ప్రముదితస్సంతుప్తః అభవమ్. ఇహ అహ మి త్యాక్షిప్యతే. 99

శ్లో॥ పుత్రైః పురా భవామితి యువయో ర్వర మప్యదామ్
తేనాహ మిహ జాతోద్య భవత్ప్రియవిధిత్సయా. 100

పుత్రై ఇతి. పుత్రైః పురాభవామి భవిష్యామి “యావత్పరేతి లబ్” ఇత్యేవం యువయోః “సప్రదానత్వా చ్చతుర్థ్యా భవితవ్య త్వేషి కేవత్వ వివక్షయా వక్షీ” వర మదామసి దత్తవా నభవమ్. తేన వరప్రదానేన హేతునా భవత్ప్రియ విధిత్సయా యువ యోః ప్రీతివిధానేచ్ఛయా తదర్థ మిత్యర్థః. ఇహ అస్మిన్ జన్మని అత్రలోకే ఇతివా. అద్య అధునా జాతః ఉత్పన్నః అభవ మితికేవః. 100

శ్లో॥ యావ నృమానుభావేన తరథశ్శీకవారిధిమ్.
నందవ్రజ మహ స్నేయ స్సాంప్రతం సంప్రతారణాత్. 101

యావదితి॥ మమానుభావేనకప్రభావేనరణేన హేతునావా శోకవారిధిం దుఃఖ సాగరం యావత్తరథః తరిష్యథః. యువామిత్యస్యాక్షేపః. యువాం శోకవారిధిం తీర్ణా భవిష్యథ ఇత్యర్థః. “యావత్పురేవిలబ్” సాంప్రత మధునా సంప్రతారణాత్ వంచ నాత్ సర్వం జనం ప్రతార్థేత్యర్థః. అహం నందవ్రజం నందస్యఘోషం నేయః ప్రావశీయః. వసుదేవేనతికేవః. “నిహృకృష్ణహామితి నయతే ద్వికర్మకత్వమ్”. 101

శ్లో॥ ఏవం వ్యాహృత్య భగవాన్ | బభూవ ప్రాకృత శ్శిశుః

రోదితిస్మ తత స్తారం | తారకో భవవారిధేః.

102

ఏవమితి॥ భగవాన్ విష్ణుః ఏన ముక్తరీత్యా వ్యాహృత్య అభిధాయ, ప్రాకృతః ప్రకృతి పరతన్త్రః శిశురర్భకః బభూవ ఆసీత్. తతః శిశుభావ ప్రాప్త్యనన్తరమ్ భవ వారిధేః సంసారరూప సముద్రస్య తారకః సంతారయితా భగవాన్ తారమత్యన్తం రోదితిస్మ రురోద “లట్ స్లే ఇతి విడధేలట్” శిశవోహి భువిసతిత్వా ప్రాక్తనం జ్ఞాన మపహృతమితి భృశం రుద స్థితి ప్రిసిద్ధిః శిశుభావప్రాప్త్యా భగవానపి తథా రురోదేతి భావః. అత్ర భవ తారకోపి తారం రురోదేతి విరోధః. లీలాశిశుత్వాదితి పరిహారః.

102

శ్లో॥ మాయాపి నందజాయాయా | మజాయత తదా హరేః

తయా విమోహితాః కంస | పురాంతః పురరక్షిణాః.

మాయాపీతి॥ తదా తదానీం హరేః కృష్ణస్య మాయాపి యోగమాయాపి నందజాయాయాం నందస్య పత్న్యాం యశోదాయా మజాయత కన్యకారూపేణ ఆసీత్ తయా బాలికయా కంస పురాన్తః పురరక్షిణాః కంసపురే మధురానగరే యదన్తః పురం గర్భగృహం దేవకీవసుదేవ బన్ధనాగారమిత్యర్థః. తత్రైవ దేవక్యః ప్రసూత త్యాత్. అన్యథా వసుదేవస్య భగవద్దర్శనమేవ సఘటితేతి దిక్. తస్యరక్షిణాః పాలకాః విమోహితాః మోహంప్రాప్త్యాః బభూవురితిశేషః తేషాం జాగరూకత్వేషు భగవతో నన్దనృజనయనం నసంభవేదితి భావః.

103

గ॥ సమనంతర మానక దుందుభిరపి జనార్దన ప్రచోదనేన నందమందిర ముపయాతుకామ స్త్రీణామేవ విగళితనిగళబంధ సూతికానికేతనాద్వినిర్గత్య గత్యను కూల మయత్నసంభూత మరరవిఘటన ముపలక్ష్య ఘణిపతిఘణాగణనివారితవారి ధార మవిలంబిత మంతఃపురతః పురతోరణతోపిచ నిష్క్రమ్య తరణితనూభవ మతి సృష్టసరణి మంతరేణ తరణి మతిలంఘ్య నందవృజ మవజగాపే॥

104

సమనన్తరమితి॥ సమనన్తరం నందజాయాయా మ్మాయోదయానన్తరమ్ భగవతః ప్రాకృత శిశుభావాపత్త్యనన్తరమితివా. అనక దుందుభిరపి వసుదేవశ్చ, జనార్దన ప్రచోదనేన స్త్రీ కృష్ణ నిదేశేన నందమందిరం నందగోపవృజ ముపయాతుకామః గన్తుకామః “తుం కామ మనసోరపీతి” మలోపః. తత్రేణ మేన జగమిమా సమకాల ఏవ విగళితనిగళ బంధః భృష్టశృంఖలాబంధః కృష్ణాను గ్రహేణేతి భావః భూత్వేతిశేషః. సూతికా నికేతనాత్ అరిష్టాత్ ప్రసూతి గృహ గిత్వర్థః. వినిర్గత్య నిష్క్రమ్య గత్యనుకూలం గమనానుకూల మయత్నసంభూత మప్రయతోద్దిత మరరవిఘటనం కవాటే బంధాభావ ముపలక్ష్య దృష్ట్వా భగవదను గ్రహేణ ప్రయత్నం వినైవ కవాటేషు విఘటితేషు సత్స్వితీభావః ఘణిపతేః శేషస్య.

శణాగణేన పృథునమూహేన నివారితాః అపహృతాః నాగధారాః నగధారాః యర్హి-
కృత్తి తద్యథా భక్తాః తథోక్తమ్. అదానీం శ్రావణమూహత్వేన సేవ్యేతి తస్మాదా-
ప్రాకృతకిమం భగవత్సం బాధేఃన్నితి శంకయా భగవాన్ శేషః స్వధాహగణేన భగవత
అపవత్రాయతేన్నేతి భావః. అవిలంబితా మతిత్వేనాం యథా శథా అపహృతాః గన్తు
గృహత్ ప్రసంగేనామ పథన బహిర్భారాన్వితాశ్చాత్ నిష్క్రమ్య నిర్మల్యం సేవ
మన్వదేణ గారం విగా “అనరాధ్యతేణీ ద్విత్రియా” అతి ప్రష్ట పరణిగత ప్రమాణాం
తదే అనూశవం సూర్యసంతాం యుచుగానదీ మతిలంఘ్య తీర్థా హాసమిదం నవ
పురోష మనజగాహే వివేశ.

104

శ్లో॥ నందనజం శౌరి యపేక్ష్య తస్మా శిశుం యశోదా శయనే నివేష్య

తస్యా పృథుదాయ సుతా మథాశు విశేష హన్వేణ నిజం నివేషేత్. 105

తామితి. శౌరి ద్వసుపేష నందనజమపేక్ష్య ప్రాప్త్య ప్రవిశ్యేతి యావాత్. తస్మా
నజే యశోదాశయనే యశోదాయాః నందనత్వాత్ శయనే శేషస్య పుంస నివేష్య
స్థాపయిత్వా. అథతః తస్యా యశోదాయాః సంతానవ్యూహసమాదాయ ప్రాప్త్యా
హన్వేణ కృతకార్యత్వా త్పూర్వోదేణ నిజం స్వయం నివేషం నమః అతః ప్రవశ.
యథాపూర్వం బంధగాగారం ప్రవిష్ట ఇతి భావః.

105

శ్లో॥ తామసా నిజదారాణాం నిధాయ విధే తత్తు

చుశ్చా నిగల్గై నాశు ! యథాపుర పసహ్యుగ.

106

తామితి. అసా వసుదేవః నిజ దారాణాం స్వభార్యాయా స్పృహిధే పరిపూసే తాం
యశోదాకన్యాం నిధాయ నాపయిత్వా తత్తు నిధానానందర పూసే స్వయం
యథాపురం పూర్వపత్ చుశ్చా నిగల్గై నింఖలాభి రసహ్యుగ బంధుగ తామ
బద్ధనే కృతి భావోక్త.

106

శ్లో॥ అదత్తనందనమణీ వసుదేవసూనా

వానంద మాత్మజధియాధర మమూల యాయత్

తత్తైవ నిర్విశయనూ పరతాధియాసి

తాదృగ్విధం కిమనయా సులభం సుఖంస్యాత్.

అదత్తేతి. నందనమణీ నందపత్ని యశోదా వసుదేవసూనా వసుదేవ పుత్రే
శ్రీకృష్ణే భోమమూలయా భ్రాత్రి హేతుకయా అత్మజధియా అత్మజ సూను రితి ఘో
బుద్ధిః తయా హేతునా యదానందం సుఖమాదత్త పాపస్వపర్వంకన్థం వసుదేవసూనుం
స్వసూను మ్మత్వా యదానందం పాపేతి భావః. తాదృగ్విధం తత్త్వం సుఖం తత్తేవ
వసుదేవసూనా దేవ నిర్విశయనూ నిస్సందేహయా పతా ధియాసి పరమాత్మత్వ
బుద్ధ్యాసి పరోరీ “పరమాత్మనో చిత్త్యభిధానాత్. అనయా యశోదయా సులభం
సుఖేన లబ్ధం యోగ్యం స్యాత్కిమ్ నస్యాదేవ. అయం శిశు స్సాక్షాత్ స్వగమేశ్వర

ఏవేతి తత్త్వజ్ఞానోదయేపి న. పూర్వోక్తం నిధం సుఖం స్యా దితిభావః అత్ర వాస్తవార్థస్తు సందర్భమణీ భ్రమమూలయా అవిద్యాకృత మనాత్మని దేహాదా వాత్మజ్ఞానం ఆత్మని సచ్చిదానందే దుఃఖత్వాదిజ్ఞానశ్చ భ్రమ ఇత్యుచ్యతే. సః భ్రమః మూలం కారణం యస్యా స్తయా వసుదేవసూనా వాసుదేవే భగవతి పరమకారణే అనాదా పరమపురుషే శ్రీకృష్ణే ఆత్మజ్ఞానియా “దేహః ద్వేషాభిజాయతే” ఇతి జాతవ్యవహార విషయః దేహఏవ నతు జీవః “అజో నిత్య శ్శాశ్వ తోఽయం పురాణఇతి” శ్రుతేః ఏవంసః జహత్సేనాం భుక్తభోగా మజోన్య ఇత్యుక్తలక్షణస్య సర్వసాక్షిణ ఈశ్వరస్య కథం జన్మ యేన తస్మిన్ యశోదాపుత్రీశ్వ వ్యవహార స్సాత్ తస్మాత్ శ్రీకృష్ణో మమాత్మజ ఇతి యశోదాయా బుద్ధిః భ్రమఏవ నతు ప్రేమేతి భావః యదానన్త మాదస్త “ఆత్మాహి తావత్ప్రేమాస్పదః ఆత్మనస్తు కామాయసర్వంప్రియంభవతితి” శ్రుతేః తస్మాదపి గౌణాత్మా ప్రాకృతపుత్రాదీరిపి పరప్రేమాస్పదః లోకే తథా దర్శనాత్ తస్మా దేతస్మాచ్చ పరమప్రేమాస్పదఏవ పరమాత్మేతి కృత్వా తథావిధే పరమాత్మని గౌణాత్మబుద్ధ్యాపి యశోదాయా జాత ఆనన్తః ప్రాకృతానన్తా దతిరక్త ఏవేతి భావః ఇదమేవ అర్థావత్రిముఖేన ప్రథయతి తత్త్రై వేతి ఆర్థః ప్రాగ్వాదేవ పరమాత్మః శ్రీకృష్ణే దృఢయా పరమాత్మబుద్ధ్యాపి ఏవం విభానన్దో న స్యాదేవేతి కీముత ప్రాకృతానన్తస్య తత్త్రైల్యశంకేతి భావః.

107

X|| సమనంతర మంతఃపురద్వారేషు పురగోపురేషు చ యథాపుర
మావృతేషు బాలికాకలకల మాకలయ్య నిలయపాలికా సుత్వర
మవబుధ్య కంసాయ సుతావతరణం న్యవేదయన్.

108

సమనంతరమితి. సమనంతరం నన్దవ్రజే కృష్ణశ్రవేశనాగవ్రత మిత్యర్థః అన్తఃపురద్వారేషు పురగోపురేషు పశ్చిమహిర్ద్యారేషు చ యథాపురం పూర్వవదావృతేషు ఘటితేషు సత్పు బాలికాయాః దేవకీశయనస్థాపితయశోదాసుతాయాః కలకలం తాదృశ ధ్వని మాకలయ్య శ్రుత్వా సత్వరం సవేగ మవబుధ్య స్వాపా దుత్థాయేత్వర్థః నిలయ పాలికా గృహరక్షిణ్యః కంసాయ కంసంప్రతీత్వర్థః సుతావతరణం పుత్రికోదయన్త్యవేదయన్ విజ్ఞాపయమానుః దేవకీ కుమారి మజనయ దితి కంసంప్ర త్యూచితే ఇతి భావః.

108

X|| సోపి తద్వచననిశమనమయ మశేసిహత ఇవ ధారాధర
సమధికగతహృదయవేదన సమజని నిజవిలయహేతు రంతక
ఇతి సాతంకః పంకనిమగ్నపథ ఇవ ద్విరదః కృత్యాకృత్య వివేక
మకలయన్ ద్వివిధమ శ్శుక్తిష్ట మాసాదయన్ వ్యాపాదనాయ
దేవకతనయాం తనయా మయాచిత సోపి పాపాశయ మేనం
ప్రత్యవాదీత్.

109

సోపీతి. సోపి కంసోపి తద్వచననిశమచసమయం తాసాం వాక్యశ్రవణకాలేషవ “శమో దర్శనేతిశ్రవణేమిత్త్వాన్ని శమన మిత్యత్ర హృన్వః” అశనిహతః వజ్రాయుధక్షతః ధారాధర ఇవ ధరాధరపవ ధారాధరః “స్వాధ్యే” ధరాధరఇతి పాతస్తు సుగమః పర్వతఇవః సమధిగతహృదయవేదనః ప్రాప్తమనోవ్యథస్సన్ నిజస్య స్వస్యమమేత్యర్థః విలయస్య నాశనస్య హేతుః కారణభూతః అంతకః మృత్యుః సమజని జాతః ఇతి సాంతకః సభయస్సన్ పంకనిమగ్నపదః పంకే కర్దమే నిమగ్నాని మగ్నాని పదాని చత్వరోః పాదాః యస్య స తథోక్తః ద్విరదః గజఇవ కృత్యాకృత్యవివేకం ఇదం కృత్య మిద మకృత్య మితి కర్తవ్యాఽకర్తవ్యభేదజ్ఞానం అకలయన్ అజానన్ సన్ ద్వివిధం ద్వే విధే రీతి యస్య తం తథోక్త మరిష్టం సూతికాగృహ మశుభం చేతర్థః “అరిష్టం సూతికాగారే తక్రేచాప్యశుభే శుభఇతి” వైయజ్ఞ స్తి. ఆసాదయన్ భజన్ సన్ వ్యాపాదనాయ హింసనార్థం దేవకతనయాం దేవకీం తనయాం సుతా మయాచత ప్రార్థయత “దుహ్యచిప్రచ్ఛితి యాచితి ద్వికర్మకః” సాపి దేవకృపి ఆపిశ్చార్థః పాపా శయః కలుషబుద్ధిం “అభక్రిషు ద్రవ్యే పాపపుణ్యసుఖానివేత్యమరోక్త్యా పాపశోభోఽత్ర పాపవద్భగవ్యపరః” “యద్వ్యా పాప మాశయే యస్య స పాపాశయః చక్రపాణి రితి వత్సమాసః” ఏనం కంసం ప్రత్యవాదిత్ ప్రత్యువాచ.

109

శ్లో॥ భూయాంసో నిహతా స్సుతా మమ సుధాధామాననా మాననా
యోగ్యా భీరు రసా వసావి సపది ప్రేమా సమాలంబ్యతామ్
క్లేశం మా నయ మానయ స్వభగినిం దూనా మనూనాధినా
నోసింశంతి ధరాధరాలి మశేసిష్టోమేపి ధారాధరాః.

110

భూయాంస ఇతి. సుధాధామాననాః చన్ద్రీవదనాః మాననా యోగ్యాః సమ్మానార్థాః భాగినేయత్వా దితి భావః భూయాంసః బహవః షడితిభావః మమసుతాః పుత్రాః సిహతాః నాశితాః త్వయేతిశేషః అత్ర హేకంస! ఇతి సంబోధనే కర్తవ్యేషి దుష్ట తయా తన్నామగ్రహణస్య అమర్షయా దేవక్యా తథా ససంబోధిత మితివేద్యమ్. అసౌఇయం భీరుః కన్యా “క్షౌపభీరు కులకుస్తలబంధాదిత్యభియుక్తోక్తే ర్హస్త్విన్దోయం భీరుశబ్దః” అసావి అసూత “సూషేః కర్మణి లుబ్” మయేతిశేషః సపది ఇదానిం ప్రేమా శ్నేహః సమాలంబ్యతాం గృహ్యతాం త్వయేతిశేషః నష్టపుత్రాయాం మయి అనాధాయా మశ్యాం చ ప్రేమ గృహణేతి భావః. భగినిం మాం క్లేశం కష్టం మానయ సప్రాపయ “సీహృక్పవ్వహ మితి నయతిర్ద్వికర్మకః” మాబ్ధర్థ కోయం మాశబ్దః భగిని మితి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభయత్రాప్యేతి అనూనాధినా అధికమనోవ్యథయా పుంస్యాధిగ్రాహనేవ్యభేత్యమరః. దూనాం పరితప్తాం భగినిం సోదరీం మాం మానయస్య పూజయ పుత్రికాసమర్పణ మేవ మమపూజేతిభావః నను పుత్రిహంతత్వేన త్వత్ప్రీత్యాహేతో ర్మమ కథం త్వగ్రాహనమతలమా. నోసింశంతి

అశనిస్థోమేపి వజ్రదాహే క్రియమాణే సత్యసి కృతేసత్యపీతివా అశనినాదగ్ధాన్
పీత్యర్థః ధారాధరాః మేఘాః ధరాధరాళిం పర్వతబృన్దం నోసించతీతి కాకుః ఆర్ద్రీకుర్వ
స్త్యేవేత్యర్థః అర్థాస్తరన్యాసాలంకారః. 110

X|| ఏవ మతికరుణ మాలవంతీ మేనా మానకదుందుభి మపి దీనారవ
ముఖరితహరిదంతర మవిగణయ్య స్తనంధయీ మాడాయ పరిశిలా
తల ముత్పాత్య పాతయితు మారభత. 111

ఏవ మితి. ఏవ ముక్తరిత్యా అతికరుణంఅత్యస్తదీనం యథాతథా ఆలపంతీం విలపంతీ
మేనాం దేవకీందీనారవముఖరితహరిదంతరం దీనారవైఃకృపణవిలాపైః ముఖరితాని శబ్దా
యమానాని హరిదంతరాణి దిజ్మధ్యభాగాః యస్య తం ఆనకదుందుభి మపి వసుదేవం
చ అవిగణయ్య అగణయిత్వా ఉభా వపి తిరస్కృత్యేత్యర్థః స్తనంధయీం స్తనం
లక్షణయా స్తన్యం ఊర మిత్యర్థః ధయతీతి పిబతీతి తథోక్తా తామ్ “నాసికాస్తవయో
ర్ధ్వాఢేహరీతి స్తనేధేబఃఖర్ అదర్శిష మితి ముమ్ టిరేతి జీప్” బాలా మిత్యర్థః
ఆదాయ గృహీత్వా ఉత్పాత్య ఉపరి విషీప్య పరిశిలాతలం పామాణప్రదేశే విభక్త్యర్థే
ఽవ్యయీభావః పాతయితుం జేప్తు మారభత ఉపక్రమతేన్దు. 111

శ్లోః అబలా య దేవకజా న తత స్సీయం శృణోతు తద్వాణీమ్ |

ఆనకదుందుభిశబ్దం నాశ్రౌషీ దేవ విస్మయా డైతత్ || 112

అబలేతి. యద్యస్మాత్ దేవకజా దేవకీ అబలా స్త్రీ భవతీతి శేషః దుర్భవేతీచ
గమ్యతే తతః తస్మాత్ స్త్రీత్వప్రయుక్తానాదరాధేతో రిత్యర్థః దౌర్బల్యప్రయుక్తధ్వని
మాంద్యా దితి చ గమ్యతే. సోయం శిశుహస్తా కంసః తద్వాణీం దేవకీవాచం సశృ
ణోతు నాంగీకరోతు నశ్రుణో త్వీతి చ గమ్యతే. ఏష కంసః ఆనకదుందుభిశబ్దం వసు
దేవవాక్యం పటహభేరిశబ్ద మితి చ గమ్యతే నాశ్రౌషీత్ నాంగీచకార నాశ్రుణో
దితి చ గమ్యతే ఇత్యేతత్ విస్మయాయ ఆశ్చర్యాయ భవతీతి శేషః ఆశ్చర్యవహ
మిత్యర్థః దుర్బల్యాచారితశబ్దస్య అతిమందతయా శ్రవణాభావో యుక్త ఏవ పటహ
భేరిశబ్దమపి నాశ్రుణో దిత్వనాలో కంసస్య బాధిర్య మితి ధ్వజః ఇదం చ వ్యంగ్యం
గుణీభూత మేవ విస్మయాయేత్యనేన ప్రతిపాదితః విస్మయః వాచ్యాధే అనంభవస్సన్
వ్యంగ్యాధ్ధం గమయతీతి సహి పురుషవాక్యం గృహీతవ్యం స్త్రీవాక్యన్త సతథేతి
ప్రాజ్ఞానాం నియమః నను వక్తృవిశేషనిష్ఠుహా గుణగృహ్యపచనేవిపశ్చిత ఇత్యుక్త
త్వాత్ సచ దుష్టానా మయం నియమ ఇతివాచ్యం తేషాం స్వతంత్రత్వాత్ సహి
దుష్టానాం పారతస్యై మస్తి వేదగుర్వాది పారతస్యై దుష్టత్వవ్యాఘాతా దితి
కృత్వా స్త్రీవాక్యాసంగీకారవ త్పురుషవాక్యాసంగీకారోఽపి సవిస్మయావహః కిన్తు
సహజ ఏవేతి వాచ్యాధే సవిస్మయఇతి సుఘ. 112

X|| సాపి ప్లుతకాశలేన తష్టణ మంతరిక్షవర్త్యై సముత్పన్న్య సమధి

గమ్య చ సురసుందరీరూపం విస్మయమాన మేన ముగ్రసేనతనయ మవాదీత్. 113

సాపీతి. సాపి బాలాచ పుతకాశలేన లంఘనచాతుర్యేణ తష్టణం తద్దేవ అస్తోక్ష
వర్త్యై ఆకాశమార్గే సముత్పన్న్య సమున్దమ్య సురసుందరీరూపం దేవతాస్వరూపం
సమధిగమ్యచ ప్రాప్యచ విస్మయమానం కిమిద? మిత్యాశ్చర్య పర్యాకులం ఏనం
పూర్వోక్తం ఉగ్రసేనతనయం కంస మవాదీత్ ఉవాచ. 113

X|| అయి భోవై ధేయకులతిలక! కిమనయా, బాలిశయా మయానిబర్హితయా.

అయీతి. అయీతి ముగ్ధసంబుద్ధిః భోవై ధేయకులతిలక! హేమూర్ధవంశభూషణ!
నిబర్హితయా త్వయా హింసితయా ప్యనయాస్త్రియా బాలిశయా. బాలయా మయా
కిమ్ యద్వామయానిబర్హితయాసత్యాః తవకిమ్ మన్నిబర్హణేన తవ నమరణభయ
నివృత్తి రితి భావః. 114

తదేవ విశదయతి అపిత్వితి.

X|| అపి తు భువి సముద్భూత ఏవ తవ సమభ్యర్చనాయ కోపి

నిరంకుశమహిమానుభావ స్సావధానమేవ తదవధారయతు

భవా నితి.

115

అపిత్వితి. అపితు కిన్తు నిరంకుశః అప్రతిహతః మహిమానుభావః మహిష్టుః ప్రభావః
యస్య స తథోక్తః కోవ్యనిర్వాచ్యః పురుషః పురుషోత్తమ ఇతి యావత్ తవ సమ
భ్యర్చనాయ విపరీతలక్షణయా సమున్మూలనార్థం భువి భూలోకే సముద్భూత ఉత్ప
న్నఏవ భవాన్ త్వం సావధానం ఏకాగచిత్తత్వ మవధానం తత్సహితం. యథాతథా
తదేవ త్వదస్తకజనన మేవ అవధారయతు జానాతు విచారయత్విత్వర్థః ఇతి సాకం
సమవాదీ దితి పూర్వేణాన్వయః. 115

X|| కంసోఽపి నితాంత మయంతుదవచనర్పుర్గురితహృదయకోటరః కమపి

కర్కశదశావిశేష ముపగమ్య వసుదేవ ఏవ శరణీకరణీయ ఇతి ధియ

మయాసీత్.

116

కంసోఽపితి. కంసోపి కంసశ్చ నితాంత మత్యస్త మయంతుదైః మర్మభేదకైః వచనైః
బాలికావాక్యైః ఝర్మరితం విదారితం హృదయమ్ మనః కోటరమివ గహ్వర మివ
హృదయకోటరం యస్య స తథోక్త స్సన్ కమవ్యనిర్వాచ్యంకర్కశదశావిశేషంకష్టదశా
తిశేయముపగమ్య ప్రాప్య వసుదేవఏవ శరణీకరణీయః శరణం గన్తుం యోగ్య ఇత్యర్థః
అశరణం శరణం కరణీయ శరణీకరణీయః “అభూతతద్భావేద్వి” ఇతి ధియం బుద్ధి
మయాసీదభజత వసుదేవ ఏవ మమ శరణ ఇతి నిశ్చికా యేతి భావః. 116

శ్లో॥ ప్రాప్తోపి పుత్రార్దనవజ్రఘాతాన్
కంసాంబువాహా ద్వసుదేవశైలః
బభార తస్యైవ వచోంబుధారా
శ్రీరేణ గుర్వీ ఖిలు జీవనాశా.

117

ప్రాప్తోపి. వసుదేవశైలః. వసుదేవరూపః పర్వతః. కంసాంబువాహాత్ కంసరూపా
న్యేఘా దవాదానాత్ సకాశాదితివా పుత్రార్దనవజ్రఘాతాన్ శిశుమారణరూపాశని
క్షతాని ప్రాప్తోపి ప్రాప్త్యాపీత్యర్థః తస్య కంసాంబువాహాస్యైవ వచోంబుధారాః
వాగ్రూపజలధారాః శ్రీరేణ శిరసా శృంగేణ చ బభార ధృతవాన్. వాచాం శ్రీర్ధా
రణన్నామతద్భవముమానస మంగికారవవేతి యావత్. ఉక్త మర్థ మర్థాంతరన్యాయేన
ద్రథయతి జీవనాశాజీవితస్పృహ ఉదకవాంఛేతి చ గుర్వీ విస్తృతా ఖిలు ప్రసిద్ధిః సామా
న్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాయసాలంకారః సావయవరూపకస్య అన్య చ సం
సృష్టిః అన్యోన్యైరపేక్ష్యాత్ అయం చార్థాంతరన్యాయః జీవనశబ్దశ్లేషవశాదుత్థాపితి ఇతి
శ్లేషానుప్రాణిత ఇతి వివేకః యది కంసోక్తం మయా నాద్రియేతత్త్వే కంసో మాం
హన్యా దితి భియా కంస మాశ్వాసయమాన వసుదేవః సతుప్రేష్టా కంసస్య కృతా
పరాధత్వా దితి భావః.

117

గ॥ దేవకీ చ సాంత్యవచనై రభ్యర్థయమాన మేనం సానుశయ మాశయ
సంధుక్షణవిచక్షణం తక్షణ మానందయామాస॥

118

దేవకీచేతి॥ దేవకీ చ సాంత్యవచనైః సామవాక్యైః అభ్యర్థయమానం ప్రార్థయంతం
సానుశయం సపశ్చాంత్యపం ఆశయస్య నునసః సంధుక్షణే ఉల్లాసనే విచక్షణం నిపుణ
మేనం కంసం తక్షణ తదైవ ఆనందయామాన సాంత్యవచనై రేన మానందయామానేతి
వా అన్వయః.

118

గ॥ ఏవం ప్రసాదమేదురహృదయారవిందా దంపతీ పుండరీకవిలోచనవిలోకన
వికలనకలబుధా వపి విగళితనిగళబంధా వాధాయ తాభ్యా మాశ్వాసితః కంసోపి నిజ
సదనమాససాద.

119

ఏవమితి॥ ఏవముక్త రీత్యా ప్రసాదేన అనుగ్రహేణ మేదురే బంధురే హృదయేఅర
విందే ఇవ హృదయారవిందే యయో స్తా తౌ దంపతీ జాయూచ పతిశ్చ దంపతీ
జాయూయా దంభావో జంభావశ్చ వా నిపాత్యతే ఇత్యభిధానా ద్దంభావః తౌ పుండ
రీకవిలోచనస్య పుండరీకాక్షస్య కృష్ణస్యేశ్వర్య విలోకనేన దర్శనేన హేతునా వికలాః
గళితాః సకలాఃసర్వబంధా స్సంసారకక్షేశాః యయో స్తా తథోక్తా తేచ విగళితః
ఆపహృతః నిగళబంధః శృంఖలాబంధః యయో స్తా తథోక్తా ఆధాయ కృత్వా
గళితబంధస్య పునర్బంధావసారణం విరోధః మానసికబంధో విగళితఃపురా. ఇదానీను

కాయక ఇతి తత్పరిహారః అతో విరోధాభాసాలంకారః కంసోపి కంసశ్చ తాభ్యాం
దంపతిభ్యా మాశ్వాసితః అనునీతస్సన్ నిజనదనం స్వగృహ మాససాద ప్రావ. 119

గ|| తతఃకంసగృహప్రవేశాన స్తరమిత్యర్థః.

తతఃకంసగృహప్రవేశాన స్తరమిత్యర్థః

120

గ|| అపచితరుచినిచయ హిమకరవిరహవిధునిత రజసియువతీ

పరిదేవనవిరావాయిత నానావిధపతగవిరుతముఖిర తేషు హరిన్ముఖే

షు కిన్ను ఖలు పూర్వసర్వసహభృదవలంబ్యమానభాసురమణిముకుర

మిదంకిముత పరిసరవిస్మయరకేసరవాసరకమలావిలాసకోకనద

మిద మాహోస్వి దవనీతలావతీర్ణమధునూదననిషేవణాయబలి

సదనసముద్గతభుజగపరివృథచూడాశోణరత్న మిద మథవా

రథాంగవిహంగదూరీకృతవిరహణలజ్వాలాపటల మిదం కిముత

ద్విజరాజవసుహరణసముపనతవిగర్హణానిబర్హణాయవాసర

కరసముదక్రతస్తలోహఫలక మిద మేవ ముచ్చానచ ముల్లిఖ్యమానే

హరిహయహరిన్ముఖమంబ్యమానే సముదంచతి భగవతి భాస్వతి

121

అపచితేతి|| హరిన్ముఖేషు దిజ్ముఖేషు అపచితరుచినిచయస్య అరుణోదయసాన్నిధ్యాత్
క్షీణకాంతినంతానస్య హిమకరస్య చంద్రస్య పత్యు రితిభావః విరహేణ వియోగేన
విధురితాయాః వివశీకృతాయాః యథా రోగేణ క్షీణనత్వే భర్తరి కృమేణ మృతేనతి
తత్పక్షీ విహ్వలాభవతి తద్వదితిభావః రజన్యావప యవత్యాః ఇతి రూపకమ్
పరిదేవనవిరావాః విలాపధ్వనయః తద్వదాచరితైః పరిదేవనవిరావాయితైః ఉపమా
లంకారః నానావిధానాం నానాజాతీయనాం పతగానాం పక్షీణాం విరుతైః ధ్వనిభిః
ముఖిరతేషు సంజాతముఖిరేషు శబ్దాయమానేషు సత్సు ప్రభాతేహి పక్షిణో రుదన్తి
తద్రోదనస్తు చంద్రరూప భర్తృవియోగేన విధురితాయాః రాత్రికామిన్యాం రోదనధ్వని
వద్భాతీతి భావః ఇదం పరిదృశ్యమానం వస్తు పూర్వ సర్వసహభృత్ పూర్వపర్వతః
సవనప్రాగ్దేశ భూపతిరితి శ్లిష్టరూపకమ్ తేన అవలంబ్యమానం ప్రాతఃకాలే శుభార్థం
గృహ్యమాణం భాసురం ప్రకాశమానం మణిముకురం మణిమయం దర్పణం కిన్నుకము
ఇత్యుక్తేషాం ఖలుర్వాక్యాలంకారే ఇయంచ శ్లేషోజ్జీవితేతి బోధ్యమ్ ఇదం పరిసర
విస్మయరకేసరం ప్రాప్తదేశప్రసృతకింజల్కం వాసరకమలాయాః దినలక్ష్మ్యా ఏవ లక్ష్మ్యా
ఇతి శ్లిష్టరూపకమ్ విలాసకోకనదం లీలారక్తోత్పలంకిముత అతాపి రూపకోజ్జీవి
తోత్ప్రేక్షాలంకారః లక్ష్మ్యాహిలీలాకమలధారణం ప్రసిద్ధ మిహ లీలాకోకనదధారణ
ముత్ప్రేక్షీతమితి బోధ్యమ్ ఆహోస్విత్ అథవా ఇదమ్ అవనీతలావతీర్ణస్య భూమ్యా
మహాభూతస్య మధునూదనస్య కృష్ణస్య నిషేవణాయ సేవనార్థం బలిసదనాత్ రసాతలా
త్సముద్గతస్య ఉత్థితస్య భుజగపరివృథస్యసర్పేంద్రస్య చూడాశోణరత్నం మకుటస్థపద్మ
రాగమణిః కిము, అథవా యద్వా ఇదం రథాంగవిహాః చక్రవాకపక్షిభిః దూరీకృ

తస్య త్యక్తస్య విరహానలస్య వియోగాగ్నేః జ్వాలానాం శిఖానాం పటలంసమూహః
 కిముఃఖదం ద్విజరాజ శ్చస్త్రో స్సపవ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠ ఇతి శ్లిష్టరూపకం తస్య వసుహ
 రణం కాన్త్యపహరణం తదేవ ధనాపహరణ మితి పూర్వవద్రూపకమ్ తేన సముప
 నతాయాః సంప్రాప్తాయాః విగర్హణాయాః నిన్దాయాః లోకాపవాదస్యేతి యావత్
 నిబర్హణాయ విధ్వంసనార్థం వాసరకరేణ దినకరేణ సూర్యేశత్యర్థః తేనైవ వాసరగ్య
 తన్నామకస్య కస్యచిత్పురుషస్య కరేణ హస్తేనేతి శ్లిష్టరూపకమ్ సముదక్తముద్భుతం
 తప్త మగ్నిదగ్ధం లోహఫలకం లోహమయం ఫలకం కిము.యథా లోకాపవాదనిర్హ
 రణార్థం తద్విశ్వాసహేతవే తప్తాయః ఫలకం కరేణోన్మహ్లాతి తద్వదితి భావః ఏవ
 ముక్తరీత్యా ఉచ్చాపవ మనేకభేదం యథాతథా ఉల్లిఖ్యమానే వర్ణ్యమానే హరిహ
 యస్య ఇంద్రస్య హరి ద్విక్ప్రాచీ తస్యాః ముఖేన ఆరంభేణ చుంబ్యమానే సంయుజ్యమా
 నే ప్రాగ్నిగారంభసంబంధవతీ త్యర్థః అత్ర హరిహయహరి దితి ఇంద్రోపత్నీ కాచనశ్రీ
 తయా ముఖేన చుంబ్యమానే ఇతి పృతీయతే భగవతి వస్తుణశాలిని భాన్వతి సూర్యే
 సముదంచతి సతి సమ్యక్ ఉత్ ఉపరి అంచతి గచ్ఛతి సతి ఉర్ధ్వం ప్రవరతి
 సతీత్యర్థః

121

శ్లో॥ దుర్మంత్రిభి రసా వాశు సమ్మంత్రీయితు మంతరాత్
 సమాజ మాజగా మాధికంస స్సంతానపాంసనః॥

122

దుర్మంత్రిభిరితి. అథ సూర్యోదయానంతరం అసౌ ఏషః సంతానపాంసనః కులదూషకః
 కంసః దుర్మంత్రిభి స్సహ ద్మై ర్మంత్రిభి స్సమం సమ్మంత్రీయితుం ఆలోచయితు
 మాశు ద్రుతం అన్తరా దంతఃపురాత్ సమాజం సభా మాజగామ ఆయయా
 అత్రానుప్రాస శ్చబైలంకారః స్ఫుటః

122

గ॥ షోయ మముయా కపటబాలికయా సల్ల శ్రమఖలమపి
 తేభ్యో నివేద్య తదనువిధేయ మభిదధే.

షోయమితి. షోయం కంసః అముయా పూర్వోక్తయా కపట బాలికయా మాయాబాలి
 కయా సల్లపిత ముక్త మఖలమపి సర్వంచ తేభ్యో మంత్రభ్యః నివేద్య ఉక్త్వా తదను
 విధేయం తదనంతరకర్తవ్య మభిదధే ఉవాచ యత్కుర్తవ్యం తత్ అథా త్వగిశిశుహ
 సనమువాచేతిభావః.

123

గ॥ తేపి మంత్రిణః స్తన్నియంత్రణపరతంత్రితా స్సకలవసుమతీ
 వాస్తవ్యపృథుకమథనకృతనిశ్చయా నిశ్చక్రముః యఃస్వయమపి నిజనిలయమయాసీత్.

124

తేపీతి. తేపి మంత్రిణః తన్నియంత్రణపరతంత్రితాః కంసాజ్ఞాసంజాతపరతంత్రాః
 తదాజ్ఞావశా ఇతి యావత్ సంతః అతఏవ సకలానాం సర్వేషాం వసుమతీ వా స

వ్యానాం భువివివసతాం పృథుకానాం శిశూనాం “పృథుక శ్శాబక శ్శిశు రిత్యభి
ధానమ్” మథనే వినాశనే విషయే కృతా ద్దృహితాత్ దృఢాదితివా నిశ్చయాత్
అభినివేశాత్ నిశ్చక్రముః నిరగమన్ సకలశిశువినాశనార్థం నిర్వయు రితిభావః స్వయ
మపి కంసశ్చ నిజనిలయం స్వగృహ మయాసీత్ ప్రాప.

124

శ్లో॥ తదైవ నంద స్సతభావభాః
పరిస్వ సాక్షాత్కరణేన పుంసః
నిర్వాణ మాపానకదుందుభేస్తు
బంధో భవ చ్చక్రధరే పరోక్షే.

125

తదైవేతి తదైవ తదానిమేవ ఆదత్తనందరమణీతి యశోదానిర్వాణనమకాలేపవేత్సర్థః
సుతభావభాః పుత్త్రీత్వం ప్రాప్తస్య పరస్య పరమస్య పంసః పురుషస్య పురుషోత్త
మస్యేత్సర్థః. సాక్షాత్కరణేన హేతునా దర్శనాబ్ధేతోః నన్దః నిర్వాణం సుఖ మాప
ప్రాప చక్రధరే శ్రీకృష్ణే పరోక్షేనతి అనన్త్యక్షేనతి శ్రీకృష్ణస్య నన్దవజ్జగమనానన్దర
మిత్యర్థః ఆనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య తు బంధోః గత్యంధః అభవత్. చరణౌ
నిగల్గై రాశు యథాపుర మనన్యతే త్యుక్తత్వాత్ అత్ర పరమాత్మసాక్షాత్కారేణ
నన్దస్యముక్తిః తత్సాక్షాత్కారద్వసుదేవస్య సంసారబంధ శాచిభూతామితి ధ్వన్యతే.

125

శ్లో॥ స్థానే త మాదాయ తదా యశోదా

స్యమంద మానంద మవింద తేతి

హృదా ము దాయం పరిభృలీలా

లోల విరాగా యతయోపి భూతాః

126

స్థానే ఇతి తదా తదానిం తం భగవన్తం శిశు మాదాయ గృహీత్వా యశోదాపి నన్ద
పత్నీచ అమంద మమిత మానన్ద మవిందత అభజ దితిస్థానే యుక్తం విరాగాః
వీతకామాదిరాగాః యతయః మునయోపి ముదా సంతోషేణ హేతునా హృదా
మనసా కంఠేన వక్షసేతిచ యం భగవన్తం పరిభృ ధ్యాత్వా ఆలింగ్యేతిచ లీలాలో
లాః తద్విలాసానక్తాః తద్విలాసచిన్తనతాత్పర్యర్థః క్రీడానక్తా ఇతిచ గమ్యతే భూతాః
బభూవుః తమితి పూర్వేణాన్వయః విరాగాణాం యతీనామపి తదీయలీలాపారవశ్యే
కిముత మాతురిత్యర్థావ త్తిరలంకారః. నచ శ్లేషోద్ధాపిత ఇతివివేకః మనసా భగవద్ధ్యానే
ఏవయతీనాం పరమానందోదయోనతి సాక్షాద్భగవద్గర్భనే కిముత. యశోదాయా ఆనన్దో
వాచాంవిషయ ఇత్యవ్యర్థావత్తి రస్తి అత్ర విరాగా యతయోపి యం భగవన్తం
శ్రీరామం హృదా మనసా నతు వక్షసా దుర్లభత్వాత్ పరిభృ ఆలింగ్య మనన్దప
తదాలింగనసఖ మనుభూయేత్సర్థః తావతా అనిర్వృతత్వాత్ లీలా లోలాః తేనసహ
క్రీడానానక్తా స్సంతః భూతాః అథునా గోపికాన్వరూపేణ జాతా ఇత్యర్థాన్తరం ధ్వన్యతే
తేచ శ్రీకృష్ణస్య నిరతిశయసౌందర్యం వస్తువ్యభ్యతే.

126.

శ్లో॥ బభూవ చిత్రం వసుదేవసూనో

ర్మాయావృతాయా అపి సంధవభ్యాః

ప్రకాశం మాసంద మముష్య తత్త్వం

మత్స్యాపి నేదం వసుదేవతన్వాః॥

123

బభూవేతి:--వసుదేవసూనోశ్శ్రీకృష్ణస్య మాయావృతాయాః మాయయా ఆవృతాయాః
 ఛనానాయాః స్వసూతా దేవకీపుత్రాయా ర్వినిమయాత్మకం దేవరహస్య మజానానాయా
 ఇత్యర్థః. భగవన్మాయావృతాత్మయా దార్ధ్యాయా ఇత్య స్మృత్యో గమ్యతే. ఏనం
 సింధాయా అపి యశోదాయాః సంధి అనన్దం సుఖం అనన్దశబ్దస్య క్లిబత్వే అయమేవ
 కిమి: ప్రమాణమ్ పుత్రిలాభజన్యానన్ద ఇత్యర్థః ప్రకాశం ప్రకటం బభూవ అనన్దం
 బ్రహ్మ ప్రకాశం ప్రత్యక్షం బభూవ బ్రహ్మసాత్మాత్కారో బభూవేతిచ గమ్యతే
 అత్యోగో సత్యేషాలంకారో వ్యంగ్యః “కార్యోత్పత్తి స్తుతియాస్య స్వత్వేషి ప్రతిబంధకే
 ఇతి” పుష్కలకాన్తేషి మాయావరణయావప్రతిబంధకాలినః బ్రహ్మనాత్మాత్కారో
 భవేత్తు సర్వతః ప్రస్థితాత్మేతు దేవరహస్యజ్ఞానాదేవ యశోదా దేవకీసంతం స్వసూతం
 మత్స్యా భగ్గం సంధి: అయ మానన్దస్తు సర్వజనవిచిత్రేవ ఇతిభావః అముష్య శ్రీకృష్ణస్య
 తత్త్వం స్వపుత్రోత్పదూపం యాథార్థ్యం మత్వశిజ్ఞాత్వాపిసచ్చిద సంధలక్షణం స్వచ్ఛరూ
 పం జ్ఞాత్వాపితి వ్యజ్యతే వసుదేవతన్వాః దేవత్యాః ఇద మానన్దప్రకటం స నాన్తి
 కంసభయా త్పుత్రిలాభ జన్యానన్దం సప్రకటయామానేతిభావః ఇదం బ్రహ్మగ్రత్యక్షం
 నేతిచ గమ్యతే తత్త్వజ్ఞానేనత్యపి బ్రహ్మసన్దానుభవో నాసీదితి వ్యంగ్యాజ్ఞే విశేషాలం
 కారః, కార్యాజని ర్విశేషోక్తి స్తుతిపుష్కలకారణే ఇతి-చిత్రమిదం ద్వయంచిత్ర మిత్యర్థః
 ప్రతిబంధకసత్వేషి కార్యోత్పత్తిః పుష్కలకారణేనత్యపి కార్యాజనిరితి చైతన్వయం
 వ్యంగ్యం చిత్రో మితిభావః వస్తుతన్తు వసుదేవసూనోర్మాయావృతాయాః ఆజ్ఞానచ్ఛన్నా
 యా అపి నన్దవభ్యాః అనన్దం బ్రహ్మ ప్రకాశం బభూవేతి విరోధః తస్య అనన్దం సుఖం
 ప్రకాశం బభూవేతి వచిహరః తేన విరోధాభాసాలంకారః వసుదేవతన్వాః అముష్య
 తత్త్వం సచ్చిదాసన్ధలక్షణం జ్ఞాత్వాపి పారోక్ష్యేణ విదిత్వాపీత్యర్థః. ఇదం బ్రహ్మ
 ప్రకాశో నేతి విరోధః తస్య తత్త్వం స్వపుత్రోత్పదూపం యాథార్థ్యం జ్ఞాత్వా ఇదం
 సుఖప్రకటం నేతి వచిహరః తేనాత్మాపి విరోధాభాసాలంకారః అలంకారద్వయస్య
 సంస్కృతిః విరోధద్వన్ధుచ చిత్ర మిత్యుక్తమితి బోధ్యం ఆభ్యాంచ విరోధా
 భానాభ్యాం విశేషాలంకారద్వయం వ్యజ్యతే ఏవేతి అలంకారాణా అలంకారవస్తుద్భవి
 రితి వివేకః పూర్వవ్యాఖ్యానాయా మర్థస్య స్వంగ్యత్వ మయనాతు అలంకారప్రయోజి
 వివేకః ఇతి.-

124

గ॥ సంకోచి తనను సంధససముదయసమయసముచిత మాసంద మనుభూయ

పయ్యోసీతేత మపరిమితకనక మప్యసీసురసా ద్విధాయ తోరణవతాకా

నికాయభూషి తేషు సి కేత నేషు దుందుభిపటహనిస్సాణరాణముఖి తేషు
హరిన్మఖేషు లాస్యవిలాసలాలసాసు వేశమ త్తకాశినీషు శ్రుతిరుజావహరి
గానరసాయనేషు గాయనేషు విక్రీణసుమనోగజేషు సుమనో గజేషు
ప్రకటితకల్యాణగాధేషు మాగధేషు సముదితానందపల్లవేషు వల్లవేషు
ప్రవర్తితమంగళసూక్తజాతేషుచ తక్షణ మాత్మజన్మనో జాతకర్మమంగళం
నిర్వర్తయమానః॥

127

నందోషీతి॥ తదను తతః నందోపి నందశ్చ నందనస్య సుతస్య సముదయసమయః
ఆవిర్భావకాలః తస్య సముచిత మనుకూలం తత్ర సముచిత మితివా ఆనందం సుఖ మను
భూయ ప్రాప్య పయస్వినిశతం గోసహస్ర మపరిమితకనక మమిత సువర్ణ మపి అవసీ
సురసా ద్భాసురాధీనం విధాయ క్రిత్వా నికేతనేషు గృహేషు తోరణపతకానికాయ
భూషితేషు పుష్పమాలికాదిబంధనారం ద్వారాదృహి రుభయపార్శ్వయోః ద్వారా
కాశేణ ప్రతిష్ఠితం స్తంభద్వయం తోరణ మిత్యుచ్యతే. తోరణోస్త్రీ బహిర్ద్వార మిత్య
మహః పతాకావైజయంతీ స్యాత్కేతనం ధ్వజమస్త్రీయా మితి చామరః” తోరణానాం
పతాకానాంచ నికాయై స్సమూహైః భూషితేషు అలంకృతేషు సత్సు హరిన్మఖేషు
దిగంగజేషు దుందుభీనాం భేరిణాం పటహానా మానకానాంచ నిస్సాణరాజైః నిస్సాణ
భూషిభిః ముఖి తేషు శబ్దితేషు సత్సు వేశమ త్తకాశినీషు వేశే వేశ్యాగృహే మత్తకా
శిన్యః స్త్రీయః తథోక్తాః వేశ్యాఇత్యర్థః. నేపథ్యే గృహమాత్రేచ వేశో వేశ్యాగృ
హేపి చేతిరభసః లాస్యవిలాసలాలసాసు లాస్యం నృతవిశేషః తస్యవిలాసే లీలాయాం
లాలసాః లోలాః తాసు తథోక్తాసు సతీషు గాయనేషు గాయకేషు య్యశీర్షితి
కర్తరిణ్యుట్ శ్రుతిరుజావహరిగానరసాయనేషు శ్రోతరుగపహరగీతనూచరసాయన
వత్సు సత్సు రసాయనేన రోగఇవ గానేన శ్రోత్రపీడా అప్రసాయ తే ఇతి గానస్య రసా
యనసాన్మశ్యమే శృతిమనోహరం గాయత్సు స త్స్విత్సర్థః. సుమనోగజేషు దేవబృందేషు
విక్రీణసుమనోగజేషు పృష్ఠపుచ్ఛబృందేషు సత్సు మాగధేషు మగధేషు పంచావళీ
చాళకేష్వీత్సర్థః ప్రకటితకల్యాణగాధేషు ప్రకాశితమంగళచరిత్రేషు సత్సు వల్లవేషు
గోషేషు సముదితా. ఆనందపల్లవా. సునందశా. యేషాం తేషు సత్సు ద్విజాతేషు
బ్రాహ్మణేషు ప్రవర్తితాని ప్రకటితాని మంగళాని శుభాని మంగళహేతౌ మంగళ
త్వారోహః సూక్తజాలాని “సవోసవోభవతీత్యాదిసూక్తసమూహః యై స్తేషు
తథోక్తేషు సత్సు తక్షణం తదైవ ఆత్మజన్మనః కుమారస్య జాతకర్మమంగళం జాత
కర్మాఖ్యం శుభకర్మ నిర్వర్తయమాన అనుష్ఠితవాన్.

127

శ్లో॥ కృమేణ వవృథే శౌరి । ధర్మో విగ్రహవానివ

తథాదుర్వివయాంకూరః । కంసస్య చ నిరంకుశః.

కృమేణేతి॥ విగ్రహవాన్ సశరీరః ధర్మభవ స్థితః శౌరిః కృష్ణః క్రమేణ వవృధే వృద్ధిం
ప్రాపితభూ తేన ప్రకాశేణ కంసస్య దుర్వినయాంకూరః దుర్వినయస్య దుష్టత్వస్య
అంకురః అంకురః “అంకేనోపి ప్రరోహ స్స దంకూ ర్ంకుర మస్త్రీయా మిత్వి
నైరయూపే” నిరంకుశః అప్రతిబంధస్సన్ క్రమేణ వవృధే ఇత్యన్వయః అత్ర కంసదుర్వి
నయాంకుర శ్రీకృష్ణయోః వృద్ధిరూపైకధర్మాన్వయా త్తుల్యయోగితాలంకారః
‘నమతి వర్ష్యా వర్ష్యానాం ధన్యైక్యం తుల్యయోగితేతి’ లక్షణాత్ అయంచ ధర్మ
ఇవే త్యుత్పేక్షా సంస్పృష్ట ఇతి బోధ్యమ్. 129

XII అథ కదాచి దువహరవితరణాయ వ్రజపరిత్రాణభర మఖిలమపి నిజ మను
శీవి జనసా ద్విధాయ సమధిగతమధురానగర ముపచృతసమ స్తవస్తునికరతయా
పరితోషితపరివృథం సంసగోప ముపగత మాకర్ణ్య ఐసుదేవ సత్త్వరమదసీయ
ముదవసిత మయాసీత్:

అథ తతః కదాచి తక్స్మింశ్చిత్కాలే నిజం స్వకీయం అఖిలం సమ స్తమపి వ్రజ
పరిత్రాణభరం వ్రజరక్షాభరం అనుజీవిజనసాత్ భృత్యజనాధీనం విధాయ కృత్వా
ఉపచృతసమ స్తవస్తునికరతయా సమర్పిత సర్వవస్తుభార త్వేనహేతునా పరితోషిత పరి
వృథం సంతోషితప్రభుం సంసగోపం సన్దగతిగోపః గోపాలకః తం ఉపగత మాగత
మాకర్ణ్య ఉపహరవితరణాయ బలిదానార్థం సమధిగతమధురానగరం ప్రాప్తమధు
రాభిషేకత్తవమ్ శృత్వా ఐసుదేవ సత్త్వరం శీఘ్రం అదసీయం ఆముష్యేదం వృద్ధాచ్ఛః
సంపదసంబంధీత్యన్వః ఉదవసితం గృహ మయాసీత్ అథజత్ యయావితినా. 130

శ్లో॥ తా వథ భ్రాతరా స్నిగ్ధా
వైతా త్కృతసమాగమా
పరస్పరం పరిష్యజ్య
ప్రపచ్ఛతు రనామయం

తావధేతి॥ అథ ఐసుదేవస్య సర్వసృహగమనానంతరం స్నిగ్ధా వయస్యా అతపవ
భ్రాతరా సర్వమనుదేవయోః నైశ్యక్షత్రీయయో ర్భృత్యభావస్సీహకృత ఇతిభావః
సచ సర్వస్య గోపత్వేన సూప్రత్యం శంక్యం గోరక్షణస్య నైశ్యవృత్తిత్వాత్ వైవా
ద్విధసభాత్ కృతసమాగమా సౌజాతసంగమాతో సర్వమనుదేవౌ పరస్పర మన్యోన్య
పరిష్యజ్య ఆలింగ్య అనామయం ఆరోగ్య మిద మపలక్షణం క్షేమస్య “బ్రాహ్మణం
కుశలం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధు మనామయం నైశ్యం క్షేమం సగా పృచ్ఛే” దితి వచ
నాత్ సంవో ఐసుదేవ మనామయం ఐసుదేవో సందం క్షేమంచేతి వివేకః ప్రపచ్ఛతుః
ఉచతు రిత్యర్థః- 131

తత్ర మనుదేవకృత ప్రశ్నప్రకార మాహ భ్రాతరితి చతుర్థిః

భాషకాః ప్రియాకృత్యర్థః “కర్తరి భవః భిష్టుచ్ఛుక” ఇతి చ్యవే భవతేః ఘోషః. అప్రియాః ప్రియాః భవంతితి విగ్రహః శంకరదాసారభజరీజృంభ త్కటాక్షచ్చటాపాతాః శంకరదారాణాంభవాన్యాః సారభం సాందర్యం “సుగంధాచ మనోజ్ఞేచ వాచ్యన త్సురభి స్సత్రుత” ఇతివిశ్వేతేన సురభి ర్మనోజ్ఞః తస్యేదం సారభమ్ “తస్యేదమిత్యే” సాందర్యమితి ఫలితార్థకథనమ్ తేన జరీజృంభస్తః అతిశయేన విజృంభమాణాః అతిసుందరా ఇత్యర్థః. శ్రీకటాక్షాణాం స్వత స్సుందరత్వేపి పార్వతీసాందర్యసంక్రాంత్యా అతిసాందర్య మితిభావః. కల్పలతా వితానసుమనోగుంధే సారభస్యసుగంధస్య జరీజృంభణ మస్తి. అత్రతు శంకరదార సారభస్యేతి బింబప్రతిబింబభావేన సామాన్యధర్మః యే కటాక్షాః తేషాం భటానాం సమూహానా మపాంగసంఘానా మిత్యర్థః. పాతాః ప్రవృత్తయః యస్మిన్ సన్నితి శేషః. నూలాకారసాదృశ్యార్థం కటాక్షచ్చటేత్వక్లమే. తేనచ నిరతిశయా కవివిషయా భగవత్యాః కరుణా వ్యజ్యతే. కల్పలతేతి విశేషణేన పార్వత్య పాంగానాం శ్వేతత్వం న్యజ్యతే. అభీష్టదాతృత్వశ్చేతి తస్య నవకాళిదాసవిదుషః నవకాళిదాసఇతి విద్వాక్ కవిః తస్య చంపూప్రబంధాఽమృతే చమ్పూప్రబంధ రూపేఅమృతే సుధాయాం పూర్వః ప్రథమః కావ్యవిధాం సహృదయానాం ప్రకల్పితసముల్లాసః ప్రకర్షణకల్పిత స్సమ్యగుల్లాసః ఆనందః యేన స తథోక్తః అసౌ “విలాసః. విలాసఇతి పరిచ్ఛేదస్యసంక్షేపః”. అగమత్ సమాప్తఇత్యర్థః. 152

ఇతి శ్రీహయవదనరదనరుచినదనవదనపేనమధురతరరససమాస్వాదనిత్యత్వస్త్వస్య ఫణితర మాపరిణయాదిప్రబంధస్య ఖలిఖుల్ల రామసూరి కరుణాసమాసాదితానవద్య శబ్దవిద్యస్య బెల్లంకొండోపనామక మోహన్రాయతనూభవస్య రామస్య కృతిషు చమ్పూభాగవతవ్యాఖ్యాయాం మంధరసమాఖ్యాయాం ప్రథమో విలాసః

శ్రీ హయగ్రీవార్పణమస్తు.

శ్రీ చంద్ర భాగవతే

ద్వితీయో విలాసః

శ్లో॥ మత్సర్వస్య మదీయజీవితమమప్రాణాంబతాతేతి తం
 ప్రేష్ణా యేన ముహుః శ్చుచుంబ జననీ యద్వా హరి కాబాలిశః
 స్మేరాస్యః కిమపిబుగ్ధన్ నిజజన్మాలోకనాదుర్లల
 బ్రీలాజాల మమూల్యమాదితనమ తస్మై చ తస్మైచనః॥

అథ॥ ద్వితీయవిలాసప్రారంభే నమస్కారాత్మకం మంగళం గ్రంథతో నిబద్ధాతి
 మత్సర్వస్వేతి. హేమత్సర్వస్వ స్వశబ్దోఽత్ర ధనవాచీ మదీయసర్వధన మమ సర్వం
 ధనమ్యమేన నతు త్వష్టోస్యధన మ్మామా స్తీతి భావః. ఏతేన ప్రేమాస్పదత్వం వ్యక్తమే.
 హేమనీయజీవిత మమేదం మదీయం వృద్ధాశ్చ తచ్చ తజ్జీవితం జీవనం తస్య
 సంబుద్ధిః మమ త్వమేవ జీవనం నాన్యదితి భావః ఏతేన ధనాదపి పర ప్రేమాస్పదత్వం
 వ్యక్తం హేమమప్రాణ యద్యపి ప్రాణాః పుంసి చ భూమ్నోవేతి కోశా ద్భుశుత్వం
 వక్తుం యుక్తం తథాప్యత్ర ఏకఏవ ప్రాణః పచ్చధా భిన్నఇతి వ్యవహార మాశీత్య
 ఏకత్వముక్తం ఏతేన ధనజీవితాభ్యామపి పరప్రేమాస్పదత్వం వ్యక్తం స్వప్రాణా
 పేక్షయా ధనమనయో ర్నికృష్టత్వం లోకసిద్ధమేవ. యద్యపి జీవితం ప్రాణధారణ
 మితి జీవితప్రాణయో రేకత్వమేవ ప్రతిభాతి. తథాపి ప్రకృతే జీవితహేతో జలాదౌ
 జీవితశబ్దో లాక్షణిక ఇతి జ్ఞేయం. హేలంబ హేమాతః పుత్రేప్యంబశబ్దప్రయోగః
 రక్షత్యాభిప్రాయగర్భః ప్రేమకృత ఇతి బోధ్యమ్. ఏవం హేమాత ఇత్యత్రాపి
 బోధ్యం. హేపితః ఇత్యేవం రీత్యా బుగ్ధాణేతి శేషః నదస్తీనతీత్యర్థః. తం భగవన్తం
 కృష్ణం జననీ యశోదా యేనప్రేష్ణా ముహుః శ్చుచుంబ “చుచివక్త్రసంయోగే”వస్తు
 తస్తు త్వమేన మాతాచ పితా త్వమే వేత్సుక్తవచనానుసారేణ భగవత ఏవం
 విధత్వ ముచితమేవేతి బోధ్యం. యద్వా సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మాతి శ్రుత్యా యతోవా
 ఇమాని భూతాని జాయంతే ఇతి కారణశ్రుత్యా చ భగవతి సర్వశ్రుత్యాదిరూపణ
 మంబాత్వాదిరూపణం చోచితమేవ. బాలిశః బాలః హరిః కృష్ణః నిజజన్మాన్యః

స్వమాతుః ఆలోకనం దర్శనం తస్మాత్ నిజజనన్యాలోకనాత్ యశోదాకర్మకదర్శనా
 ద్దేతో రిత్యర్థః స్మితాస్యః స్మితవక్త్రః కిమపియత్కించిత్ బుధన్ వదన్ సన్ స్మిత
 పూర్వభాషీచ పూర్వభాషీచ రాఘవ ఇత్యుక్తత్వాత్ స్మితపూర్వం భావమాణ
 ఇతి భావః. ఉల్లలత్ లవచలీసే ఉచ్చైర్విలస దిత్యర్థః అమూల్యం అనర్హం లోకో
 త్తర మిత్యర్థః యద్వా యచ్చ లీలాజాలం విలాససమూహం బాలక్రీడా ఇతి యావత్.
 ఆదిత జగ్గృహ చకారేతియావత్ తస్మై యశోదాప్రేక్షేచ తస్మై కృష్ణలీలాజాలాయ
 చ నః ఆస్మాకం సంబధి నమః ప్రణతిః అస్తీతి గమ్యతే “అస్తి రభవన్తి పరోఽప్రయు
 జ్యమానోఽన్యస్తీ”తి మహాభాష్యవచనాత్ తద్యశోదాప్రేమ తద్వాక్యష్ణలీలాజాలం
 వర్ణయితుం నాస్మాకం శక్తి రస్తి కిన్తు కేవలం తదుభయం నమస్క రోమీతి కవే
 రాశయః. ఏకేన మంగళశోకేన అస్మి విలాసే ప్రాధాన్యేన భగవతోబాలకృష్ణస్య
 లీలా వర్ణనై ఇతి వ్యజ్యతే—

గుణై రననలంబితాం నియమిచిత్తడోలాం గమా
 గమత్యజమణీయసీ మనదచచ్చభూతాశ్చితాన్
 జగద్గురురసి శ్రిత స్వయమవాప యస్సంమదం
 చలాధృతిగుణా గురు ర్నకిమురస్య డోలాముదే.

గుణై రితి. గుణై శృద్ధాదిభి ర్విషయైః సత్త్వాదిభి ర్వా అన్యత్ రజ్జుభిరితి గమ్యతే.
 అననలంబితాం అనాశ్చితాం గుణరహితా మిత్యర్థః. అతఏవ గమాగమత్యజం.
 గమాగమా గమనాగమే త్యజతీతి తథోక్తాం గతాగతరహితా మిత్యర్థః. వైరాగ్యేణ
 నిశ్చలామితి చిత్తపక్షేయావనర్థః అణీయసీ అణుపరిమాణాం నైయామకమతే
 మనసోఽనుత్వాభ్యుపగమాత్. అన్యత్రి అల్పం శయనార్థ మపర్యాప్తామిత్యర్థః
 అననచచ్చభూతాశ్చితాం అసద్భిః అపరమార్జైః. అనుచ్చభూతైః భూతసూక్ష్మై
 రాశ్చితాం వ్యాప్తాం సూక్ష్మభూతమయీమిత్యర్థః. లింగశరీరే మనసి సూక్ష్మరూ
 పేణ భూతాని సస్తీతి ప్రసిద్ధిః. అన్యత్రి అసద్భిః దుష్టైః అనుచ్చభూతైః క్షుద్రా
 జంతుభిః మత్సురణాదిభిః ఆశ్చితాం వ్యాప్తామిత్యర్థః. ఏవంవిధాం నియమిచిత్త
 డోలాం నియమినా యోగినాం చిత్తం మనఏవ డోలా ప్రేంఖా తాం స్వయం
 జగద్గురురసి జగదీశ్వరోఽపి అన్యత్రి జగతోపి గురు రతిస్థులూపిసన్ యః శ్రితస్సన్
 డోలామాశ్చిత్యేత్యర్థః సంమద మానందమవాప తస్యతాదృశబహుదోషపూరితడోలా
 మప్యాశ్చిత్య సుఖతస్యేత్యర్థః. ధృతగుణా రజ్జుభిర్బద్ధిత్యర్థః. అతఏవ చలా చంచలా
 గురుః మహతీ వోతో గుణవచనాదితి జీష్ణికల్పః డోలా ముదే సంతోషాయ నకిము
 నభవతికిం భవత్యేవేత్యర్థః. అత్ర జగద్గురురసి అణీయసీం డోలాం శ్రితఇతి ఆధారా
 ధేయయో రాసురూప్యభావా దధికాలంకారః. ప్రతీతస్య విరోధస్య తు జగదీశ్వర

ఇత్యగ్రవర్ణనేన పరిహారా ర్విరోధాభాసాలంకారశ్చ. జీవత్వా దివిశేషణైః నియమి
చిత్తజ్ఞోలాపేక్షయా ప్రసిద్ధజ్ఞోలాయాః వ్యతిరేక ఉక్త ఇతి వ్యతిరేకాలంకారః.
చిత్తజ్ఞోలేత్యత్ర రూపకం. తచ్చ గుణాదిశబ్దగతశేషోత్థాపితమితి వివేకః. కించ గుణా
సవలంబనాదయో గుణాఅపి దోషత్వేన ప్రతిపాదితా ఇతి లేశాలంకారః. నిర్గుణాపి
జ్ఞోలా యస్య మాదే తస్య సగుణా ముదే భవతీతి కిము తేతి కైము క్యేనార్థసంసిద్ధి
వర్ణనాపరాపత్తి రిలంకారః. జగదీశ్వరోఽసి దర్శిదవదత్సలాం జ్ఞోలా మాశ్రిత్య
ముమోదేతి భగవతః అఖిలుబద్ధత్వం వ్యజ్యతే. వస్తుతస్తు పుమకారుణికత్వం వ్యజ్యతే
ఇతి బోధ్యం. అలంకారాణాం యథాయథం సంస్పృష్టిసంకరాదిక మూహ్య మితి
సంగీతం.

2

య తస్యైవజ్ఞప్రామృతం కరాబం
విగ్రహ్య యద్వా మధుసారమాధాత్
తత్సంగినీ ముగళి మేష నిశ్చయ
బాలో హరిశ్చమ్బతు నాత్ర చిత్రమ్.

య తస్యైవతి|| యత్ కరాబం అబ్జమివ కర ఇత్యుపమితసమాసః కరకమల మిత్యర్థః.
అజస్రామృతం అజసం యథాతథా అమృతం మోక్షం సుధాంచ దదాతీతి
తథోక్తం స్వాత్ భవేత్. యద్వా యచ్చ కరకమలం విగ్రహ్య విరుధ్య మధుసారం
మధునామకరాత్సంబలం తైద్రస్థిరాంశంచ సారో బలే స్థిరాంశే ఇతి కోశాత్.
ఆధాత్ ఆనమగ్నాత్పౌ అపజహరేత్యర్థః. ఆహ్వాన్యకాద్ధేనోనే ఇతి ధాతోర్లుజ్. విభా
షాన్త్రాగ్నే శితి సిచః వక్షే లుక్. తత్సంగినీ తస్య కరకమలస్య సంగ స్సంబంధోఽస్య
అస్తితి తత్సంగినీ తాం అతర్కతనా ఋశేభ్యో జీవ. తదీయమిత్యర్థః. అంగుళిం
కరసంఖ్యం ఏష బాలో హరిః కృష్ణః నిత్యం అమరతం చుంబతు. అత్ర అంగుళిచుంబన
విషయో చిత్ర మచ్ఛతం స నాస్తి. బాలస్తావ ద్బాలభావా దంగుళిం చుంబతి. తత్ర
బాలభావస్య అజ్ఞానస్య సత్త్వా న్నతవచ్ఛతం. ప్రకృతేతు, భగవతోబాలత్వేపి అలుప్త
జ్ఞానత్వేన అంగుళిచుంబన మచ్ఛతమితి ప్రాప్తే సుధామధుసంబంధసత్త్వా దంగు
ళ్యాన్తత్సంగ భగవతోఽసి యుజ్యతే వేతి సమాధాపితమితి కూలంకషో భావః.
అత్ర బాలభావసులభే అంగుళిపానే చిత్రముద్భావ్య ప్రతిషేధా దాక్షేపాలంకారః
సచ శ్లేషోద్భవతః. చిత్ర ముద్భావముతుం సాధిప్రాయేణ హరిరితిపదం నిర్దిష్టమితి
పరికరాలంకారః. బాలక ర్మకాంగుళిపానం నాచ్ఛతం కిన్తు హరికర్మకాంగుళి
పానమేన హ్యచ్ఛతం హరే స్సర్వజ్ఞ త్వాదితి దిక్.

3

పురాభవే కిం కరవాలమాత్రం
యో మే కృశాను ర్మశశాక దగ్ధం

సమే కియానేష ఇతీవ బాల

స్పృష్టం హరిరీ పరిభాం వ్యవస్యత్.

పురేతి॥ పురాధనే పూర్వజన్మసి రామానతారే ఇత్యర్థః మే మమ కింకరవాల
మాత్రం కింకరస్య దాసస్య మానామతి ఇత్యర్థః. వాలమాత్రం పుష్పమాత్రం వల
యోరభేదాత్ కింకరశ్చాసౌ బాలస్య కింకరబాల. నిగ్మాత్తమితి చ గమ్యనే దగుం
యః కృతానుః అగ్ని ర్మళశాకి న సమర్థ ఇత్యర్థః. ఇతీవ ఇతీతి మన్వన బాలః
కృష్ణః దీపశిఖాం దీపజ్వాలాం స్పృష్టం గృహీతుం వ్యవస్యత్ స్యవసితోఽభినత్
ఉద్యుక్తోఽభూదితి యావత్. అత్ర బాలభావసులభస్య ఫలాబుద్ధిపయక్త దీపశిఖాస్ప
ర్శనస్య కింకరవాలమాత్రదాహశక్తికృతానుషేషయతుచ్ఛత్వబుద్ధిప్రయుక్తత్వో
త్పేక్షణా దేతూత్సేతూ. 4

శ్లో. మనోగతం స్వప్రతిబింబ మాప్తుం

చ కే హరి ర్యచ్ఛిధిలం మనః ప్రాక్

సప్రత్యేవ తద్దర్శణగం స్వ మాప్తుం

బాలో నఖై స్తచ్ఛిధిలం వ్యధిత్సత్.

మనోగతమితి॥ హరి ర్భగవాన్ ప్రాక్ బాలభావాపత్తేః పూర్వానిష్ఠాయాం మనోగత
మన్తఃకరణగతం స్వప్రతిబింబం స్వస్య పరమాత్మనః ప్రతిబింబభూతజీవ మిత్యర్థః
అన్తఃకరణగతసుమాత్మప్రతిబింబత్వా జ్ఞవస్యేతి భావః. ఆప్తుం ప్రాప్తుం స్వాభిన్నం
కర్తు మిత్యర్థః. మనః శిధిలం చ కే జ్ఞానంపాదనద్వారా నాశయామానేత్యర్థః.
అన్తః కరణలయే సతి జీవస్య బ్రహ్మభావవ్యవదేశాదితీ భావః. ఇతియత్ తదభి సా
సప్రత్యేవ ఇత్యుత్సేతూ. బాలః కృష్ణః దర్శణగ మ్ముకరస్తం స్వం స్వప్రతిబింబ
మిత్యర్థః. ఆప్తుం తద్దర్శణగం నఖైః శిధిలం భిన్నం వ్యధిత్సత్ విధాతు మైచ్ఛత్
దృష్టే భగ్వే సతి భగ్వేటికాన్తస్థమివ భగ్వదర్పణాన్తస్థః ప్రతిబింబః సుగ్రహణో
భవతీతి బాలస్యాశయ ఇతి భావః. 5

శ్లో. పురాతనస్యాభినవస్య వాస్యా

ద్భక్తస్య నిర్వాణ మితోముకుందాత్

మహోత్సవే క్వాపి నవీనభక్తా

ద్భభూవ నిర్వాణ మముష్య చిత్రమ్.

పురాతనస్యేతి॥ పురాతనస్య ప్రాచీనస్య అభినవస్య నూతనస్య చ భక్తస్య ఆగ్రతస్య
ఇతిః ఏతస్మా న్ముకుందా త్పకాశాత్ నిర్వాణం మోక్షా స్యాత్ భవేత్. ఖట్వాం

గవ తాత్కాలికభక్త్యా భరతాదిన ద్భూముకాలికభక్త్యాచ సంతుష్టో భగవా
నాశ్రితేభ్యో ముక్తిం దదాతీతి భావః. ముకుందమోక్షం దదాతీతి ముకుంద ఇతి సాభి
ప్రాయమిదం పదం. క్వాసి మహాత్మవే అన్నప్రాశనమోహాత్సవే ఇత్యర్థః. అముష్య
బాలకృష్ణస్య సవినభక్త్యా నూతనాన్నాదిభి సాస్త్రి భక్తమందోస్తమితి కోశాత్
నూతనాశ్రితాదితి చ గమ్యతే. నిర్వాణం సుఖం మోక్షం చ బభూవ అభూత్.
చిత్రి మద్భుతం భక్తనిర్వాణదస్య భక్తానిర్వాణప్రాప్తి రాశ్చర్యమిత్యర్థః.
విరోధాబాసాలంకారః.

6

శ్లో. చిత్తే నిరుద్ధస్య చిరం మునీనామ్ బద్ధస్యచాపి స్మృతితన్తుజాలైః
నిర్మల్యో నిష్కమణోత్సవేచ యుక్తో ముకుందస్య శిశోః ప్రమోదః

చిత్తేభిః॥ మునీనాం యోగినాం చిత్తే మరసి చిరం నిరుద్ధస్య స్థాపితస్తేత్యర్థః. కారా
గృహపదితి భావః. అచ ద కించ స్మృతితన్తుజాలైః స్మృతిరూపతన్తుసమూహైః బద్ధస్య
సంఘాదితస్య నిగల్గైరినేతి భావః. శిశో రాబాలస్య ముకుందస్య కృష్ణస్య నిష్కమణో
త్సవేచ నిష్కమణం నిష్కాన్తిః సంచారి ఇత్యర్థః. తదేవోత్సవః తేన హేతునా
జాత ఇతి కేమ నిర్మల్యః ఉద్వేలః ప్రమోద స్ఫుర్తోషః యుక్తః యోగ్యుషవ.
యథాకారగృహస్థాపితః స్త్రీ నిగల్గైః ర్బద్ధస్య చ చోరస్య శిశౌవధ్యనన్తరం కారా
గృహాన్నిష్కమణుజే లభ్యే సతి పరమానన్దో జాయతే తద్వ దస్యాపీతి యుక్తమే
వేదమితి భావః. అతి స్వభావోక్తిరలంకారః. సచ స్మృతితన్తురూపకోజ్జీవితః.
ఉపమాలంకారస్తు ధ్వన్యతే.

7

శ్లో॥ మాతా పితా త్వం భవసీతి కన్యాః
ప్రేక్షానుయుక్తస్స యశోదయా ర్భకః
తవేతి యత్రాహ సతన్మృషాభూ
త్సమీకృతం ప్రాకృతిపోతవాచా.

మాతేతి॥ హే కృష్ణేతి కేమః. త్వం కన్యాః మాతా భవసి. కన్యాః పితా భవసి.
ఇత్యేవం ప్రకారేణ ప్రేక్షా హేతునా యశోదయా కన్యా అర్భక శ్శిశుః
కృష్ణః ఆనుయుక్తః స్వప్నస్సృక్ ప్రశోనియోగః స్వచ్ఛాచేత్యమరః. తవ తే
ఇతి త్వవైవ మాతా పితాచ భవామీత్యర్థః. యద్వచః ప్రాహ ఉవాచ తద్వచః
మృషా అసత్యం నాభూత్. నను యశోదాయూః పుత్రైస్య కథం యశోదాయూః
పితృత్వ మసత్యం నభవే దతతాహ సమీకృతమితి. తదితి సంబధ్యతే తద్వచః ప్రాకృత
పోతవాచా ప్రాకృతస్య ప్రకృతసంస్పృశ్య సోతస్య బాలస్య వాచా వాక్యేన సమీ
కృతం అసమం సమంకృతమిత్యర్థః. పశ్యతిర్దాయా తస్యా అయం ప్రాకృతిస్త్వమాయా
పృతిబింబితం చైతస్య మిత్యర్థః. ఏవంచ పోతస్య ఈశ్వరత్వాత్ ఈశ్వరస్య జగజ్జ

కత్వాన్పు యశోదాయాః పితృత్య మస్య ఈశ్వరపోతస్య సత్యమేవేతి భావః.
 యద్వా ప్రాకృతపోతవాచా సమీకృతం తద్వచః మృషా నాభూదిత్యేక ఏవాన్వయః.
 ప్రాకృతస్య పకృతిపరతస్యైస్య అజ్ఞాన్యేతి యావత్. పోతస్య శిశోర్వాచా
 సమీకృతం సమాధాపితమిత్యర్థః. స్వమాతరమృతి తవైవాహం మాతేతి
 శిశోరుక్తి రజ్ఞత్వాత్సంగచ్ఛతే ఇత్యేవం సమాధాపితమితి భావః. ఏన మజ్ఞత్వాహే
 తునా సమాధాపితస్యాపి వాక్యస్య అసత్యత్వాభావస్తు నాయం పాకృతపోతః కిన్త్వ
 ప్రాకృతపవేతి జగజ్జనకత్వా దప్రాకృతస్య ఈశ్వరస్య ఇదం వచనం సత్యమేవేతి
 న్నేయః. యశోదాయా అయం ప్రశ్నస్తు ప్రేమకృతః సతుమాన్యకృత ఇతి ప్రధమ
 శ్లోకే ఏన ప్రతిపాదితమ్.

శ్లో. స్తంభం సమాలంబ్య గృహంతరస్థ
 మాదాపుదస్థా త్పూరితః కిశోరః
 ప్రహ్లాదవృద్ధిః ప్రళయోఽపి కిన్తు
 పితు ర్మతస్యాస్తు విలోకనేన

స్తంభమితి॥ సః పూర్వోక్తః కిశోర శ్శిశుః హరిః కృష్ణః ఆదా ప్రథమతః గృహన్త
 రస్థం గృహమధ్యగతం స్తంభం గృహభారదారువిశేషం సమాలంబ్య సమ్యగవ
 స్త్రోభ్య ఉదస్థాత్ ఉద్ధితోఽభవత్. ఉత్సూర్వకాత్ ప్తాగతినివృత్తావితీ ధాతో ర్లుజీ
 గాతిస్థేతి సిచోలుక్. ఉదోన్మూర్ధ్వకర్మణీత్సూర్ధ్వకర్మణి పరస్మైపదమేవ. తస్య బాల
 కృష్ణస్య విలోకనేన దర్శనేన పితుః సత్తస్య ప్రహ్లాదవృద్ధిః సంతోషాతిశయః ప్రల
 యోఽపి ప్రలయాఖ్యస్సాత్త్వికభావశ్చ నాస్తుకిమ్ స్యాదేవేత్యర్థః. పుత్రస్య స్తంభా
 ద్యవలంబనేన ఉద్ధాన శక్త్యుదయేన తదుద్ధానం వీక్ష్య పితా సత్తత్యేవేతి భావః.
 వ్యంగ్యార్థ స్తు సః కిశోరః గౌణవృత్త్యా నవీన ఇత్యర్థః. హరిః సింహః నాయం
 ప్రాచీనః సర్వజనవిదిత సింహః కిన్తు నవీనః అసాధారణ ఇతి కిశోరో హరి రిత్యనేన
 నరసింహ ఇతి ఫలితమ్. ఆదా పూర్వకాలే గృహన్తరస్థమ్ అన్తః తిష్ఠతీతి అన్తర
 స్థమ్ గృహస్యాన్తరస్థం గృహన్తరస్థమ్ అర్ధాత్ సభాద్వారగతం స్తంభం సమా
 లంబ్య ఉత్పత్తి ష్టేత్యేన స్వీకృత్యనృసింహాకారేణ వ్యాప్యస్థిత్యేతివా ఉదస్థాత్ ఉద్ధా
 యాజగామ అర్ధాత్ స్తంభాదిత్యేవ. ఉద్ధానపూర్వకస్య గమనస్య ఉద్ధ్వకర్మ త్యాదుదో
 నూర్ధ్వేతి సతజ్ఞ. స్తంభం సమాలంబ్య నిర్భద్య ఉదస్థాత్ ఉజ్జగామేత్యర్థకథనేతు
 తజ్జదుర్వార ఏవస్యాదితి బోధ్యమ్. తస్య స్తంభాదుత్థితస్య నరసింహస్య విలోకనేన
 హేతునా ప్రహ్లాదవృద్ధిః ప్రహ్లాదస్య భక్తస్య వృద్ధి రభ్యుదయః నాస్తుకిం. ఏవం
 పితు ర్నిరణ్యకశిపోః ప్రళయో నాశశ్చ నాస్తుకిమితి ప్రత్యేకాన్వయః.

శ్లో॥ పదేపదే సస్కలనం స బాల శ్చశాల యత్తజ్జయతు శ్రియై సః
సతీ గతి స్సంస్మరణేన యస్య ముక్తై రవాప్యేతి స చిత్ర మల్పవ్

పదేపదే ఇతి॥ సః బాలః పదేపదే ప్రతిపదం నిత్యవిప్రయోరితి ద్వితీయాః. స్థలనం
సభ్యంశం యథాతథా చచాల ఆచలదితి యత్ తత్ సః అస్మాకం శ్రియై విశ్వ
ర్యార్థం జయతు సర్వోత్కర్షణ వర్తతాత్ యస్య స్థలిగమనస్య సంస్మరణేన
సమ్యక్ మనస్యనుభ్యాసేనేత్యర్థః. హేతునా ముక్తై రవాప్యేతి అస్థలితేత్యర్థః
గతి ర్గమన మవాప్యా ప్రాప్తుం యోగ్యేతి విరోధః. సతీ నిస్సంశయా గతిః జ్ఞానం
పరిమాత్మవిషయక మిత్యర్థః. అవాప్యా భవతీతి పరిహారః. భగవత స్సాకారధ్యానేన
మనసి పరిశుద్ధే సతి పరమాత్మసాక్షాత్కారో భవతీతి భావః. ఇతీదం అల్పం చిత్రం
సభవతి కిన్తు అత్యధికమేత్యర్థః. లోకే హి గజాదిగతివిశేషదర్శనాహితంస్కారే
మనసి స్థితే సతి అభ్యాసపాటవేన విదగ్ధై స్తత్సజాతీయా గతి రవాప్యేతి ఇతీదం
సహజమ్. అత్ర తు శ్రీకృష్ణస్థలితగతిస్మరణేనైవేత్యేకో విరోధః. ముక్తై రవాప్యేతే
ఇత్యనోఽపి విరోధః. తద్విజాతీయా సతీ గతి రవాప్యేతి ఇతి తృతీయః. ఏవం బహు
విరోధాస్సదత్వా దధిక మిద మదృశ్యమితి భావః. విరోధాభాసాలంకారః— 10

శ్లో॥ స మందమందం విచచార చారు
తదా యదా నందపదం తదస్మ
ప్రాప్తై ర్విపద్యావనుషి ప్రకామ
ముచ్చై ర్గతి ర్యత్కలనేన గమ్యా

ఇతి॥ సః బాలకృష్ణః తదా తదాసీమ్ మందం మందం ప్రకారేణుణవచనస్యేతి
ద్వితీయాః. కర్మధారయవద్యావాత్సుబ్లుక్. అతిమందం యథాతథా చారు రమ్యం
యథా తథా చ విచచార సంచచారేతి యత్ తత్ మందసంచరణమ్ ఆనందపదం
సుఖస్థానమ్ పదం వ్యవసిత త్రాణ స్థాన లక్ష్యంఽస్మి వస్తుష్వితి కోశాత్. అస్తు
భవతు స్మర్తృణాం తత్సుఖప్రదమితి భావః. తదేవ వివృణోతి ప్రాప్తై రితి ప్రకామ
మత్యస్తం విపద్యావం విగతో పదా యస్య సః విపత్ పంగురిత్యర్థః. తస్య భావః
విపద్యావః తం పదంఽస్మిచ్చరణోఽస్త్రియా మిత్యమరః. ఇతి విరోధః విపదా
మాపదాం భావ స్తత్తా తమితి పరిహారః. ప్రాప్తై రపి యత్కలనేన యస్య శ్రీకృష్ణ
సంబంధిమందమందసంచారస్య కలనేన స్మరణేన హేతునా ఉచ్చైః ఉత్కృష్టాగతి
గమనమితి విరోధః. గతిః స్థానం వైకుంఠాఖ్యమితి పరిహారః. గమ్యా గమ్యం యోగ్యా
ప్రాప్యేత్యర్థః భవతి. పంగుభి రుచ్చైర్గమనం ప్రాప్యేతే ఇతి పతీతస్య విరోధస్య

విపత్సరమ్మరాపరాభూతై రైవ్యకంఠపదం గమ్యతే ఇతి శరహారాత్ విరోధాభాసః.
అనేన చ అఘటితఘటనాపటియ స్తమత్వం భగవతో వ్యజ్యతే— 11

శ్లో॥ సతీ గతి స్తత్పద మాత్రలభ్యా
యత స్తైతోసా న కథన్న హంసః
అతిస్ఫుటే కృష్ణపదే పృముచ్చి-
న్నధార్తరాష్ట్రత్వ మిదం తు చిత్రమ్.

సతీతి॥ యతః యస్మాద్దేతోః సతీ ఉత్కృష్టా గతి ర్మోక్ష ఇత్యర్థః. తత్పదమాత్రలభ్యా
తస్య కృష్ణస్య పదమాత్రేణ చరణమాత్రేణ చరణధ్యానేన వేత్త్యర్థః. లభ్యా లభ్యం
శక్యా భక్తేరితి శేషః. తస్మాత్ అసా కృష్ణః హంసః పరమాత్మా నకథన్న
కథంవా నభవేత్ భవేదేవేత్యర్థః. అసా కృష్ణః పరమాత్మా భవిషు మగ్నః
ధ్యాత్వముక్తిప్రదచరణమలత్వాత్ యథా శ్రీమన్నారాయణః ఇతి ప్రయోగో
ఽత్రానుబంధయః ఇతి వాస్తవార్థః. అత్ర యతో యస్మాత్ సతీ శ్రేష్ఠా గతి ర్మమగ్న
తత్పదమాత్రలభ్యా తదీయచరణేనైవ లభ్యా తతో హేతోః అసా హంసః పక్షి
విశేషః కథన్న నభవేత్ హంసో నచేత్ ఈష్యగతిసాందర్య మస్య సఘట
తేత్యర్థః ఇతివ్యంగ్యార్థః. అముమేవాశ్రిత్య విరోధమాహ అతిస్ఫుటే ఇతి. కృష్ణపదే
నీలచరణే అతిస్ఫుటే సత్వసి స్ఫుటం యథా తథా దృశ్యమానే సత్వసీత్యర్థః.
అముచ్చిన్ హంసే ధార్తరాష్ట్రత్వం తన్నామకహంసవిశేషత్వం ననాస్తీతీదన్తు చిత్ర
మద్భుతమ్ “రాజహంనాస్తి తే చంచుచరణై ర్లోహితై స్సితాః మలిన్తై ర్మల్లికాతౌ
స్తే ధార్తరాష్ట్రా స్సితేతరైః” రిత్యమరః కృష్ణపదే కృష్ణత్వే పాండవపక్షపాతిత్వే ఇతి
యావత్ అతిస్ఫుటే సతి ధార్తరాష్ట్రత్వం ధృతరాష్ట్రసంబంధిత్యం తత్పక్షపాతిత్వ
మిత్యర్థః. అముచ్చిన్ శ్రీకృష్ణే ననాస్తీతి వాస్తవార్థేన తత్సరిహం ఇతి విరోధాభా
సాలంకారః. అత్రాప్రస్తుతార్థప్రసీతి ర్భవి రితి సభ్రమితవ్యమ్. కృష్ణపదేపీత్యపిశబ్ద
బలాత్ ఇదం తు చిత్రమితి వాక్యార్థబహుచ్చ వాచ్యార్థే కశ్చన విరోధోఽవశ్యం
ప్రతీయేత. వ్యంగ్యార్థాగాశ్రియణేతు నతత్రప్రసీతి రితి వ్యంగ్యార్థోఽత్ర వాచ్యసిద్ధ్యం
గమేవేతి కృత్వా నాసా ధ్వనిః. కిన్తు విరోధాభాస ఏవేతి సుప్త్య. పూర్వార్థేతు
ధ్వనిరేవ స చ ఉత్తరవాక్యేన కవినా స్వయమేవ ప్రకటిత ఇతి గుణిభూతవ్యగ్యం
తదితి భోధ్యమ్.

12

శ్లో॥ తద్వాదపం కేరుహముద్రితాసు
భూమిషు లక్ష్మ్య న కదన్నివాసః
నవీన మేత త్ఫలపద్మగాపి
సరోజలక్ష్మీ మతియాతి సేతి.

తత్సాదేతి॥ తస్య కష్టస్య పాదరూపైః పంకేరుపైః కమలై ర్ముద్రితా శ్చిహ్నితాః
తాను తథోక్తాను భూమిం ధరాయాం అవాంతరవిశేష మాశ్రిత్య బహువచన
నిశ్చేతః స్థలవిశేషేష్యే త్యర్థః. లక్ష్యైః శోభాయాః లక్ష్యేదేవ్యాశ్చ నివాసః స్థితిః
కథం స సాన్తు అస్యేవేత్యర్థః. లక్ష్యైః కమలాలయత్వాత్ భగవత్సాదకమల
చిహ్నరూపేష్యసి కమలేషు లక్ష్యై నివాస ఉచిత ఏవేతి భావః. కమలచిహ్న
యుక్తేషు స్థలేషు కమలకృతశోభానివాసశ్చ యుక్త ఏవేతి చ భావః. అథ అయక్త
మాహ. స్థలపద్మగా భూగతచిహ్నభూతికమలస్థా నా లక్ష్యైః శోభాదేవచ
సరోజలక్ష్యైః కమలగతాం శోభాం లక్ష్యేదేవమితి చ ఆయాతి. అతిశేతే ఇత్యే
తత్ నవీనం చిత్రమిత్యర్థః. సరోజాపేక్షయా స్థలకమలస్య నికృష్టత్వాదిద మచ్ఛత
మితి భావః. అన్యత్ర భగవత్సాదకమలాంకగతాయాః సరోజనివాసిన్యాశ్చ లక్ష్యైః
దేవ్యా ఏకత్వే ఉచితే సతి తా మతియాతీతి శ్చేదప్రతిపాదనం చిత్రమితి భావః. అత్ర
ధ్వనిరేవ వాచ్యార్థే ప్రతీతస్య విరోధస్య తు స్థలగతాన్యసి ఇమాని పశ్యాని నసాధార
ణాని కిన్తు విలక్షణాని భగవత్సాదసంబంధిత్యాదితి కృత్వా సరోజాపేక్షయా భగవ
త్సాదకమలచిహ్నస్య అతిశయో యుజ్యతే ఏవేతి పరిహారః.

13

శ్లో॥ అక్కంబ తాతేతి వచాంసి తూర్ణం
శిశుం ప్రసూ ర్గ్రాహయతిస్మ శౌరిమ్
కదాచిదేనం నగిర స్సన్పృశేయు
రితి శ్రుతి స్సా కథ మాబభాషే.

అక్కంబ॥ అక్కంబ “అంబార్థనద్యో ర్త్యస్య” ఇతి హాస్యః తాత ఇత్యేవం వచాంసి
ప్రసూ ర్ణసః శిశుం శౌరిం కృష్ణం గ్రాహయతిస్మ ఉపదిదేశేత్యర్థః. అక్కేత్యంబేతి
మామాహ్వాయ తాతేతి నన్దమాహ్వయేతి వాక్యాని గ్రాహయతుం ప్రధమం
పదమాత్మం గ్రాహయామాసేతి భావః. ఏనం కృష్ణం కదాచిదపి గిరః వాక్యాని
సన్పృశేయుః నభజేయుః. అయం మూఢోభవేదిత్యర్థః. వాచా మవిషయ ఇతిచేతి
ప్రతీయతే. ఇత్యేవం రీత్యాహ. ప్రసిద్ధా శ్రుతిః “యతో వాచో నివర్తతే” ఇతి
శ్రుతిరితి భావః. కథమాబభాషే కథమవదత్ శ్రుతేః ప్రమాణత్వేన శ్రుత్యుక్త
స్యాన్యధాభావో నయుజ్యతే ప్రకృతేతు జనన్యపదిష్టాని అక్కంబేత్యాది
వచాంసి భగవతా గృహీతాన్యేవేతి కృత్వా శ్రుత్యుక్తస్య భగవన్నిష్ఠస్య వాగ
గ్రహణస్య అన్యథా భూతత్వాత్ శ్రుతేరప్యవ్రామాణ్య మాపాదితమితి భావః.
ఏవం ప్రతీయమానస్య విరోధస్య కదా చిదేనం నగిరస్సన్పృశేయు రితి వాక్యస్య
వాచా మవిషయ ఇత్యర్థవర్ణనా త్పరిహారః. ఇతి విరోధాభాసాలంకారః. అత్రా
లంకారేచ కశ్చన విరోధాభాసాలంకారో ధ్వన్యతే. తథాహి వాగవిషయస్య భగ

వతః కథంవా వాగ్విషయత్వమితి విరోధస్య వస్తుతో వాగవిషయత్వం భగవతః
కీర్తామనుజబాలకత్వా ద్వాగ్విషయత్వం చేతి పరిహరణ ఇతి. 14

శ్లో॥ యస్మిన్నసంకీర్ణ మశేషవర్ణనిర్మాణచాతుర్య మనన్యలభ్యమ్
అశిక్షీ కృష్ణోఽపి సమస్తవర్ణపరిగ్రహే సోఽయ మిదం నవీనమ్.

యస్మిన్నితి॥యస్మిన్ భగవతి కృష్ణే అనన్యలభ్యం అన్యైర్లబ్ధ మశేష్యం అసంకీర్ణం
యథా పూర్వోత్తరాక్షరయో స్సంసర్తో యథా నభవతి తథేచ్ఛన్యః. అశేషవర్ణ
నిర్మాణచాతుర్యం సకలకాద్యక్షరలేఖనసాంక్షిత్వం అస్తితి గమ్యతే ఇతి ప్రతీయ
మానో విరోధార్థః. వాస్తవార్థస్య అసంకీర్ణం గుణకర్మవిభాజన అశేషవర్ణనిర్మాణ
చాతుర్యం సమస్తబ్రాహ్మణాదినన్యస్థిక్కోశల మస్తితి విరోధపరిహారః. భగవతః
కృష్ణస్య సమేష్వై స్వే సకలజగజ్జలకత్వాదతి భావః. సో యం కృష్ణోఽపి సమస్త
వర్ణపరిగ్రహే అక్షరాభ్యాసే ఇత్యర్థః అశిక్షీ శిక్షితః గురుణేశేషః. ఇదం నవీన
చిత్తమిత్యర్థః. స్వయమే వాక్షరనిర్మాత రక్షరాభ్యాస ఇత్యాశ్చర్య మితిభావః.
సర్వజగత్ప్రేక్షాపి భగవాన్ కీర్తామనుజబాలకీభూయ అక్షరాభ్యాసవిషయే శిక్షీతి
ఇవ సః ప్రతీయతే మాయయా నతు వస్తుతి ఆతి వాస్తవార్థః. అత్రాపి విరోధా
భాసాలంకారః అత్ర కృష్ణోఽపి నీలోఽపి సమస్తశ్వేతాదినన్యపరిగ్రహే విషయే
అశిక్షీతి ధ్వన్యతే. 15

శ్లో, ప్రాధానసి గ్రాహయితం రుణధి
నదక్షరం గాఢమనశ్చతో యః
స దంభడింభః కథ మక్షరాప్యై
పలాయ దత్తో గురుణా నిరోధ్యః

ప్రాధానవీతి॥ యః గాఢం చిరమనశ్చతః అభుంజానాన్ ప్రాధానసి సత్ నిరుష
మక్షరం కాదివర్ణం గ్రాహయితం స్వీకారయితం రుణధి నిర్బంధాన్ని. లోకే
వయసా పౌఢాః చిరమనశ్చతో బాలకా నక్షరగ్రహణాయ నిరుంధన్తి అత్ర తు
తద్వైపరీత్యమితి తార్సర్యమ్. యః కృష్ణః గాఢ మనశ్చతః అనశనరూపం తః
కుర్వాణాన్ ప్రాధాన్ అధీతసాంగస్వాధ్యాయాన్ సచ్చాఘ్న మురమార్థమితివా
అక్షరం బ్రహ్మ అక్షరం బ్రహ్మవర్ణయోరితి రుద్రః. గ్రాహయితం ప్రాప్యితం
రుణధి విషయేభ్యో నివర్తయతి చేత్యర్థః. “తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యు
సంసారసాగరాద్దితి గీతావచనాత్ ఇతివాస్తవార్థః. సః పలాయదక్షః పలాయనసమర్థః
దంభడింభః కపటబాలకః అక్షరాప్యై అక్షరస్వీకారార్థం గురుణా కథం నిరోధ్యః
నిర్బంధనీయః ప్రాధాన్ గురూనపి అక్షరాప్యర్థం నిర్బంధతః కృష్ణస్య గురుకృతో

నిర్బంధ అశ్వర్యావహాభి భావః. అత్ర పలాయదక్షో శింభః గురుశా స్థూలకాయేన
వృద్ధేన వా కథం నిరోధ్యః నకథమపీతి ధ్వనిః.

16

శ్లో॥ అయం గజోయం వృషభో మమేతి

స జంతుభి ర్దారుమయై రభేలత్
యత్యీడనం ప్రౌఢపదే పుష్కర
కాష్టాశ్చితేనైవ వృషేణ చిత్రమ్.

అయమితి॥ అయ మేషగజః లాక్ష్యాదనిర్మితో హస్తే మమ మదీయః తథా అయం
వృషభః అనద్వాత్ మమ ఇత్యేనంరీత్యా సః కృష్ణః దారుమయైః దారువికారైః
జంతుభిః గజాదిభి స్సుమ మభేలత్.. కీడితస్మ బాల్యే అజ్ఞానా త్సుత్యికాభిః క్రిశవ
ముచితమేవేతి భావః. ప్రౌఢపదేఽసి ప్రౌఢత్వేఽసి ఉపారకాష్టాశ్చితేన స్థూలదారు
మయేన వయోగారవవశేన స్థూలదారుమయవృషభాపేక్షేతి భావః. అన్యత్ర ఉపార
కాష్టా అత్యుత్కృష్టా, తామాశ్చితేన అత్యుత్కృష్టేనేత్యర్థః. వృషేణ వృషభేనసహ
అన్యత్ర సుకృతేనసహ యత్యీడనం యస్య కృష్ణస్య కీడనం భవతీతిశేషః.
చిత్రం బాల్యే అజ్ఞానా దారుమయవృషభకీడనం యద్యతేవ. ప్రౌఢత్వే తత్యీ
డన మద్భుతమితి భావః. ఉక్తాద్భుతస్య అర్థాన్తరవర్ణేన పరిహార ఇతి విరోధాభానా
లంకారః. అత్ర వృషభేతి జాత్యేకవచన మత్యుత్కృష్టైర్వృషభై స్సహ యత్యీ
డనమితి వృషభసప్తకమర్దనం గమ్యతే. తత్యీ చిత్రం తేహం వృషభాణాం దుర్దంత
త్వాదితి ధ్వనిరేన. అత్ర అన్యోఽన్యర్థః ప్రతీయతే. తథాహి బాల్యాదారభ్య యస్య
యత్ర అభిరుచిః తత్ర స ప్రౌఢత్వే పరినిష్ఠాతో భవతీతి సర్వజనవిదితం హేదమ్.
ఏవం స్థితే శ్రీకృష్ణః బాల్యే గోవృషభాదిభిః క్రిడితవానితి బాల్యాపగమేఽసి నన్దగో
వృషభపరిపాలనేన క్రిడితవానితి అస్మిన్నర్థేతు చిత్రమితి మూలస్థస్య పదస్య కాక్యా
నచిత్రమిత్యర్థః కల్పియః.

17

శ్లో॥ యదేష వత్సా సురిగృహ్య రేమే

తదస్యయుక్తం ఖలు వత్సత్వమ్,
విచారయంతః కథమన్యథా తు
జన్యన్తే వత్సలతాం ప్రతీమః.

యదితి॥ యద్యస్మా దేష కృష్ణః వత్సా గోశిశూ త్పరిగృహ్య పాత్యత్వేన
స్వీకృత్య రేమే క్రిడితవా తత్త్రిసాత్ అస్య కృష్ణస్య వత్సత్వం వత్సా లాః
ఉదత్తే ఇతి వత్సలః తస్య భావ స్తత్త్వం వత్సపరిగృహ్యత్వమితి యావత్. దయా

ఘత్వమితిచ గమ్యతే. య క్తంఖలు అన్యథా పూర్వోక్తాద్భిన్నప్రకారేణ విచార
యస్తః పరిశీలయస్తస్మై వయమిత్యాక్షిప్యతే. జనార్దనే జనానర్దయతీతి జనార్దనః
నన్ద్యాదిత్వాల్లభ్యః తస్మిన్ నత్యలతాం వాత్సల్యం కథం ప్రతిమః జానీమః నకేనాపి
ప్రకారేణేత్యర్థః. “నత్సలలో నత్సరో వత్సీ రత్సగర్భో ధనంజయ” ఇతి జనార్దనే భగవతి
వత్సలశబ్దప్రయోగః విష్ణుసహస్రనామసుప్రసిద్ధః. సమి నైవ యుజ్యతే జనానామర్ద
నస్య సృశంసకర్మ త్వేన జనార్దనత్వవత్సలత్వయో స్సామానాధికరణ్యస్య దుర్లభ
త్వాదితి కృత్వా లతప్రయోగస్య కా గతిరీతి విచారియస్త స్సుధియః వత్సాన్
లాతీతి వత్సలఇతి వ్యుత్పత్త్యా జనార్దనస్య గోపత్వేన వత్సలశబ్దప్రయోగో ఘటతే
ఇతి నిరణయన్నితి భావః. అత్ర నిరుక్తిరలంకారః. “నిరుక్తి ర్భోగతో నామూ
మన్యార్థత్వప్రకల్పన” మితి లక్షణాత్. జనార్దనే ఇత్యత్ర తు పరికరాలంకారః. 18

శ్లో॥ కూరం సుధాకల్ప మభుజ్ఞః కృచ్ఛ్రం
సోఽయం పృతిగ్రాసముపాసనాభిః
నిర్బధ్న తామేవహి మాగ్ధ్యమాసీ
దజ్జసత్ప్రప్తం త మహా న తస్య.

కూరమితి॥ సోఽయం కృష్ణః సుధాకల్ప మమృతతుల్య మిషదసమాప్తీ కల్పప్. కూర
మన్నం కూర మాహార ఇత్యన్నపర్యాయేష్వజయ్యః. పృతిగ్రాసం ప్రతికబళం
ఉపాసనాభిః పార్థనాభిః కృచ్ఛ్రం కష్టేన అభుజ్ఞః బుభుజే బాలాః ఖలు క్షేడాలోలు
పతయా ఆహారమనిచ్ఛంతః యవాగూం పిబ సిఖాతే వర్ధిష్యతే ఇత్యాదిప్రరోచనా
వాక్యైః పితృాదిభి ర్వంచితాః సస్తః కృచ్ఛ్రేణాన్నమశ్నన్తి స్వభావసిద్ధస్యైవ
వర్ణనా త్వభావాక్తిరలంకారః. సుధాకల్పమిత్యనేన ఆహారే నీరసఃస్వమనుసంధాయ
నేన మనశనం కిన్తు క్షేడాది స్పృష్టత్వాదేవేతి బాల్యాదేవేతివా ధ్వన్యతే. నను
కిమేవ మస్య మూర్ఖత్వమితి ంకాయామాహ నిర్బధ్న తామితి. అజ్జసత్ప్రప్తం నిత్య
త్ప్రప్తం చోగిత దుగ్ధపానాదినా సంతృప్తమితి భావః. అవాప్తసమస్తకామమితి ధ్వన్యతే
తం బాలకృష్ణం నిర్బధ్నతాం నిరుంధతామేవ మాగ్ధ్యం మూఢత్వమాసీత్. తస్య
నిర్బధ్నమానస్య కృష్ణస్య తు న మాగ్ధ్య మాసీదిత్యర్థః లోకే ఇష్టసాధనతాజ్ఞాన
శూన్యస్య అభంజనస్య బాలస్య మాగ్ధ్యం నిర్బధ్నతాన్తు ప్రాధిః అతీతు తద్వైష్
రీత్యమితి అహా చిత్రమిదమితి భావః. 19

శ్లో॥ యదర్థితో భోక్త మసౌ సవిత్త్యా
ముహూ స్తదుద్వేలవిలాసమాత్రమ్
భక్తానురక్తః కథమన్యథా తు
స భక్తవైరస్య భరం బిభర్షు॥

యదితి॥ అసౌ కృష్ణః సర్వత్రా జనన్యా భోక్తుం భోజనార్థమిత్యర్థః. ముహూః
పునఃపునః అర్చితః సార్థిత ఇతియత్ భక్తి ప్రార్థ్యమారత్వమ్ ఉద్వేలవిలాస
మాత్రమ్ అశయలీలై వేత్త్యర్థః. సత్వన్నవైరస్యాదితి భావః. అముమేవ భావార్థం
వివృణోతి ఉక్తిరార్థేన. అన్యథా విలాసమాత్రత్వానంగీకారేతు భక్తానురక్తః
భక్తే అన్నే అనురక్తః అభిలాషీ భక్తే హ్యశిష్యేషు అనురక్తః కృపాఙ్గిరితి చ
గమ్యతే. సః భక్తవైరస్య భరం భక్తే భక్తేషుచ సైరస్యభరం విరసత్వాశేయం
కథం కేన ప్రకారేణ విధర్తు భక్తేషు సకథమపీతి భావః. అతః పూర్వార్థోక్త
విలాసమాత్రత్వస్య ఉత్తరార్థేన సవర్ధనా త్యా-వృత్తింగం. తచ్చ భక్తశబ్దాత్తేషా
త్థాపితమితి భోక్తృమ్. భక్తేష్వనురక్తస్య కృష్ణస్య సక్తవార్ధనాంగీకార ఉచిత ఏవేతి
కృత్వా స్వాశ్రియశోదాకృతస్వభాజనపార్ధనానంగీకారో యన్యస్యనుచితః తథాపి
మయీయమగ్రక్తావా నవా. తత్కాః ధృఢాః సరక్తావా నవేతి తివాశేయం పరిశీల
యితుం శ్రీకృష్ణస్యాయం విలాస ఏద, నతు భక్తేషు నైర్లుణ్యేన వైరస్యాదితి ధ్వనిః-

శ్లో॥ ఉచ్చైః రమ్యధీయం తపడిహంసి తస్య
పరరాముషః ప్రేక్ష్యతు వామసత్వమ్
అపహరతాని తిథాపి కేన
దస్యవగమ్యం నిఖిలోన్నతత్వమ్.

ఉచ్చైరితి॥ పరరాముషః క్షీరచోరస్య తస్య కృష్ణస్య వామసత్వం ప్రాస్తత్వం
ప్రేక్ష్య దృష్ట్వా హృస్వోఽయమితి విచార్యేత్త్యర్థః. పయాంసి క్షీరాణి ఉచ్చైః ఉపరి
స్యధీయన్త నిహితాని జనన్యాదిభి రితిశేషః. తథాపి తాని ఉచ్చస్థాని పయాంసి
అపహరత్ హృతివాన్ ఇతి శేషః తస్య కృష్ణస్య సంబంధి నిఖిలోన్నతత్వం
సర్వాధికత్వం కేన పురుషేణ అగమ్యం క్షేయం నకేనాపీత్యర్థః. హృస్వత్వేన
దృశ్యమానత్వాదయం హృస్వవేతి సర్వే జానన్తి పీతద్వానిషణ్ణబాలకగళారూఢ
త్వేన సర్వేభ్యోపి దీర్ఘవవ భవిష్యతీత్యేత ద్విధిశ్చితిం కే జానియు రితిభావః.
అత్రాయం వ్యంగ్యార్థః. పరరాముషః స్వస్వేచ్ఛభేదేన నిర్దేశః. నిదర్శనాలంకారార్థః
మేఘతుల్యస్య విష్ణోరిత్యర్థః. నచ మేఘే పరరాముః క్షుద్ధప్రయోగో దుర్లభ ఇతి
వాచ్యం. సమున్మితాని పయాంసి మేఘాః పరాకృతి హేతునా పరరాముః క్షుద్ధస్య
తత్ర యాగికత్వా ద్వామసత్వం వామనావతారత్వం ప్రేక్ష్య ఉహిత్యా భగ
వాన్ వామనావతారే త్రివిక్రమా భూత్వా బ్రహ్మాండ మాకృమిష్యతీతి యోగ
దృష్ట్వా మత్సేత్త్యర్థః. పయాంసి బ్రహ్మాండవరకాని జలాని ఉచ్చైః రుపరి స్యధీయన్త
బ్రహ్మాణేతిశేషః. బ్రహ్మాండ సోఽర్హకర్పరాదుపరి జలానాం వర్షమానత్వా దిద
ముక్తమ్. తథాపి తాని పయాంసి అపహరత్. వాచప్రసారణేన బ్రహ్మాండోర్హకర్పరం

భిత్వా జలాన్యథః ప్రసారయామానేతి భావః. అతఏవాన్య గంగాజనకత్వస్యసిద్ధిః. తస్య త్రివిక్రమస్య నిఖిలోన్నతత్వం కేనావగమ్యం. న కేనాపి. బ్రహ్మాపి ఏతావ త్పర్యంతం విష్ణుర్వాప్యపుం శక్నోతీతి య మవధిం నిర్మమే తస్యాపి భగ్నత్వాత్ బ్రహ్మ సృష్టజన్తుషు కోవా తన్మహిమాన మున్నయేదితి భావః. 21

శ్లో॥ లబ్ధాం స్వమాతురపి చోర్యవశా దవాప్తా
మాస్వాద్య దుగ్ధలహరీ మనవాప్తత్వప్రేమ్
సంస్కృత్య బాలవనమాలినమాశ్రితోఽసౌ
దుగ్ధాంబుధిం కుత ఇతి వ్యయితాద్యశంకా.

లబ్ధామితి॥ స్వమాతు ర్యశోదాయా సుకాశాల్లబ్ధం ముప్రప్తాం తయా దత్తామిత్వార్థః. చోర్యవశాత్ స్తేయకర్మజలా దవాప్తాం ప్రాప్తాంచ దుగ్ధలహరీం క్షీరపివాహ మాస్వాద్య పీత్వాపి అనవాప్తత్వప్రేమ్ అప్రాప్తాలంబుధిం బాలవనమాలినం బాల కృష్ణమ్ సంస్కృత్య సమ్యక్స్మృత్వా ఏతత్స్మరణహేతునేత్యర్థః. ఆసౌ కృష్ణః దుగ్ధాంబుధిం క్షీరసముద్రం కుతః కస్మాద్ధేతో రాశ్రితః భూతేక్షః పురేతిశేషః ఇతిశంకా సందేహః అస్మాకమితిశేషః అద్య వ్యయితా నష్టా నిరవధిక దుగ్ధపిపాసా సత్త్వా నిరస్తరదుగ్ధాభిశాయాతి నిశ్చినుమ ఇతి భావః. అత్ర సంస్కృత్య శంకావ్యయితేతి శంకాయా స్సంస్మరణాధికరణత్వాసంభవేఽపి వయం సంస్కృత్య శంకా మపాకుర్మ ఇతిర్ధాశ్రయణా త్కథంచిల్లప ఉపపత్తి ర్బోధ్యా. 22

శ్లో॥ భూత్వా స్వయం విధురపి ప్రకటం రిరంసుః
యేనాసక్త ద్విధుమసౌ జననీం యయాచే
సుప్రాపతా మతిరపి స్వపదాశ్రితేఽస్మిన్
తేనైవ మాగ్ధ్యమిదమస్తు ముదాం నిదానమ్.

భూత్వేతి॥ అసౌ కృష్ణః స్వయం విధు ర్విష్ణు శ్చన్ద్రశ్చ “విధు ర్విష్ణా చన్ద్రమసి” త్యమరః. భూత్వా భవన్నపీత్యర్థః. ప్రకటం యథాతథా రిరంసుః రన్తమిచ్ఛుస్సక్ యేన మాగ్ధ్యేన హేతునా జననీం యశోదాం విధుం చన్ద్రం అసక్యత్ ముహుర్ముహుః యయాచే యాచితవాన్ దుహ్యచ్ఛిచ్ఛేతి యాచతి ర్ద్వికర్మకః. చన్ద్ర సుసలభో దుర్లభో వేత్యంశ మవిచార్య కేవలమాగ్ధ్యేన బాలా శ్చన్ద్రం వాంఛంతితి ప్రసిద్ధిః తథైవాయం కృష్ణాపీతి భావః. అత్ర స్వయం విధుస్సన్నపి విధుం యయాచే ఇతి విరోధస్య విధు ర్విష్ణురి త్యర్థవర్ణనేన పరిహారా ద్విరోధాభావః. తేనచ ఇతరబాలా పేక్షయా కృష్ణస్య అతిమాగ్ధ్యం వ్యజ్యతే. స్వభిన్నం విధుం తే వాంఛన్తి అయన్తు

స్వమేవ విధు మజాన న్వాంఛతీతి భేదాత్. తేన మాన్యేనైవ స్వపదాశ్రితే స్వస్య విఘ్నః పదం స్వపదం విఘ్నపద మాకాశ ఇతి యావత్. తదాశ్రితే తత్ర వర్తమాన ఇత్యర్థః. స్వచరణసేవకే ఇతి చ గమ్యతే. అస్మిన్ విధౌ దుష్ప్రాపతామతిరపి దుర్లభ ఇతి బుద్ధిరపి ఆసీదితి శేషః. అర్థాత్ స్వేన స్వచరణసేవకే చార్థ భ్యబుద్ధిరితి విరోధః. వ్యోమగతే చార్థ భ్యబుద్ధి రుచిత్రేవేతి పరిహారః. ఇదం శ్రీకృష్ణసంబంధి మాగ్ధ్య మజ్ఞానం ముదాం సంతోషాణాం నిదానం హేతు రస్తు. న సంతోషప్రపదం భవత్స్య త్యర్థః. అత్రాయం వ్యంగ్యార్థః. అసౌ సరమాత్మా స్వయం విధు ర్విష్ణు స్సర్వవ్యాప్తీ ఇత్యర్థః. భూత్వాపి బ్రహ్మపీత్యర్థః. యేన లీలావశేన హేతునా ప్రకటం రిరంసుస్సౌ జననీం ప్రకృతిం విధుం చన్ద్రీ ముపలక్షణ మిదం సకలదేవాదిచతుర్విధజన్మజాలస్య యయాచే ప్రకృతికార్యత్వా చ్చన్ద్రాదీనాం తనర్థం ప్రకృతిప్రార్థనమితి భావః. “మేనే సన్త మివాత్మానం సుప్తశ్చక్తి రసుప్తదృక్ యదృచ్ఛయై వోపగతా మభ్య పద్యత లీలయా” ఇతి భాగవతాత్ ‘బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి’ శ్రుతేశ్చ పరమాత్మా బ్రహ్మాదిభిః క్రీడనకైవ లీలయా చిక్రీడిషుః ప్రకృతిం ప్రపేదే ఇతి పరమార్థః. ఏవం లీలయా ప్రకృతివశా త్రుసజ్ఞాకారేణ ప్రతీయమాసేపి స్వపదాశ్రితే స్వస్వరూపే స్థితవతి అస్మిన్ పరమాత్మాని వస్తుత్వస్యావికృతత్వా దితి భావః. తేనైవ లీలా వశేన దుష్ప్రాపతామతిర వ్యస్మాకం జాతా భగవల్లీలయా మోహితా వయం భగవదంశక్త్యేన భగవ దభిన్నా వయమితి స్వస్వరూపమజానానా సన్తః భగవన్తం దుర్లభం మన్వామహే ఇత్యర్థః. ఇద మస్మదీయం మాగ్ధ్యం ముదాం భగవత్సం తోషాణాం నిదాన మస్తు. స్వస్వరూపం వివిత్వా యది సర్వే వయం తూష్ణీ మాసామహే త్వర్తి భగవతః ప్రపఞ్చకీడైవ లుప్యేత. తతశ్చ తస్య మహానపరితోష స్సాన్తో చిక్రీడిషయైవ భగవతః ప్రకృతిస్వీకారాత్ తస్మాత్ యది వయ మజ్ఞ త్వేన దేహాది వ్యాత్మత్వభాగ్న్యా బహుభావశబ్ధితాః ప్రపఞ్చన్తఃపతితాః పుత్రాద్యుత్పాదనద్వారా ప్రపఞ్చం విస్తారయామ స్త్వర్తి భగవాన్ సంతృప్త తీతి భావః. అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే. విధు ర్విష్ణుః స్వయం ప్రకటం రిరంసు ర్భూత్వా ఆత్మరతిం త్యక్త్వా ప్రీరతిం వాంఛన్తిత్యర్థః. యేన లీలావశేన జననీం లక్ష్మీం జననీ జానకీ సాత్మా జ్ఞానో రఘునన్దన ఇత్సుక్తత్వా త్రిలోకజననీ లక్ష్మీ రిత్యర్థః. విధుం చన్ద్రీం విషయనిగరణేన ముఖం యయాచే. యాచ్ఛాప్రకారస్తు “ఈష ద్దర్శయ వక్త్రచన్ద్రీమమ నేకా తావతా తే క్షుతి” రిత్యాది ర్మదీయే రుక్మిణీపరిణయే ద్రష్టవ్యః. నను స్వీరుగతలక్ష్మీముఖచంద్రో బలాదపి చుంబ్యతాం కిం పునర్యా చ్చయే త్యత్ర ఆహ దుష్ప్రాపేతి. స్వపదాశ్రితేపి నిజోరుస్థానగతేపి అస్మి న్ముఖచంద్రే తేనైవ దుష్ప్రాపతామతిరాసీదితి కరావరోధా వతిముదే బలాత్కారేణ సుల భపి లీలయా దుర్లభత్వ మేవేతి భావః. బలాత్కారేతు రతివైరస్యం బోధ్యమ్.

ఇదం మాగ్ధ్యం లత్యైః ముగ్ధాత్వం నః చందాం నిదాన మస్తు. లత్యైః అసి సుర
తేచ్ఛా వర్తతేషవ కిన్తు ముగ్ధాత్వా లజ్జయా సా తిరోహితేతి భావః. ఇతి ప్రభవమిదం
సంభోగః ప్రతీయతే. ౧౩

శ్లో॥ యదవ్యక్తై ర్వర్ణై ర్మధురమధురం వ్యాహర దసా
వహేతుం హాసం వా వ్యతసుత దరస్మేరవదనమ్
నిరుద్ధో య త్రేష్ణా వ్యసరదర హాస ర్తితకరో
న తస్మై కో నామ స్పృహయతు విలాసాయ జగతి.

యదితి॥ అసౌ బాలకృష్ణః అవ్యక్తైః అస్వర్ణైః వర్ణైః కాదిభిరక్షరైః మధురమధుర
మతిమధురం యథా తథా వ్యాహర దువాచేతి యత్ తథా దరస్మేరవదనం దర
స్మేరః మందస్మితం తదవ్యక్తం వదనం ముఖం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా.
మందస్మితవదన స్స నిత్యన్యః అహేతుం నిష్కారణం హాసం ప్రకాశస్మితం వ్యత
సుత విసారయామానేతి యత్ చ త్రేష్ణా స్నేహేన నిరుద్ధోఽపి నివారితోఽపి
మాత్రేణ శేషః. అర మీష దాన ర్తితకరః ప్రచాలితహస్త స్సన్ అసరత్ చదాతేతి
యత్ తస్మై విలాసాయ వీలాజాలార్ధ మిత్యర్థః. జగతి బోకే కో నామ పురుషః
నస్పృహయతు స్పృహం న కరోతు. సర్వోఽపి స్పృహయత్యే వేత్త్యర్థః. స్వభా
వోక్తిరలంకారః. 24

శ్లో॥ పయః పీత్వా చౌర్యా దమృతమనిగూఢం వితరతః
నలం కించి న్నీత్వా నిఖిలఫలజాలాని దదతః
ముషీ త్వేషద్విత్యం స్వపదమపి తేభ్యో వితరతః
కథం భూయ స్త్వస్యావినయ మసి న తౌమ్యతు జనః.

పయః ఇతి॥ చౌర్యాత్ చౌర్యేణేత్యర్థః. పయః క్షీరం పీత్వా అనిగూఢం ప్రకాశం
యథా తథా అమృతం సుధాం మోక్షం చ వితరతః దదతః కించిత్ఫలం చూతా
దికం నీత్వా గృహీత్వా స్వీకృత్యేత్యర్థః. నిఖిలఫలజాలాని సర్వవిధఫలసమూహాని
సర్వపురుషార్థానితి చ దదతః ప్రయచ్ఛతః ఈష ద్విత్యం స్వల్పధనం ముషీత్వా
చౌరీత్వా అప్రమాద్యేతి చ యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరా మ్యహా
మితి గీతావచనాత్. తేభ్యః సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ స్వపదం స్వస్థానమపి వైకుంఠ
మవీతచ వితరతః దదతః తస్య కృష్ణస్య అవినయం దౌర్జన్య మపి జనః లోకః
కథం భూయః కథం ఖరః కథంవే త్యర్థః. నతౌమ్యతు నసహతామ్ అపితు సహే
తై వేత్త్యర్థః. అవినయా దపి స్వస్యాధికఫలలాభాదితి భావః. అత్ర పరివృత్తాలంకారః

పరిపూర్తి: ద్వినిమయో న్యూనాభ్యధికయో ర్మిత ఇతి లక్షణాత్. అత 'పత్రం
 పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రియచ్ఛ'తీతి భగవద్వచనానుసారేణ
 భక్త్యా యద్యపి పయః ఫలాదీని భగవతే కృష్ణాయ గోపానిసమర్పయానూనుః.
 తథాపి చోర్జ్యేణాపి గోపేభ్య స్సుకాశా త్సయఃఫలాదికం గృహీత్వా భగవాన్
 తేభ్యో ముక్తిం దదాతీతి భగవతః పరమకారుణికత్వం న్యజ్యతే. కించ యథా కన్చి
 నోరః స్వచోర్యే బహర్గతే సతి స్వచోరితధనాదధికం తేభ్యో దత్వా స్వశిష్యౌ
 ఏవం కృష్ణోఽపీతి అహో అస్య చోరస్య యుక్తి రితి వ్యజ్యతే. 25

విచారితం ధరాధరశిఖరయుగళం యథా ఆలింగిత మహీతలం భనలి తద్వ
 దలూఖల నిర్భిన్నం తరుయుగళ మాలింగిత మహీతల మిత్తుపమాలంకారః.
 అత్ర ఆలింగితేష్యసేన యథా కేనాపి హేతునా నిర్భిన్నాంగః పుత్రః జననీ
 మాలింగ్య వర్తతే తద్వత్ భూజా వసి భువ మాలింగ్యేతి ధ్వనిః. శథా తరు
 యుగళవృక్షద్వయ మధ్యే ఉష్ణార్జమానం ఉచ్చైః పరిభ్రమణశీలం ఉలూఖల
 నిబద్ధం ఉలూఖలే బద్ధం అకతోభయం కుతశ్చి బృయరహితం నిజం స్వీయ మర్భక
 మపి బాలంచ అనలోక్య దృష్ట్వా ఇదం సకలం నృతపాతనరూప మేతత్సర్వం
 కృత్యం ఏతదర్భకకృతం ఏత దృష్ట నిర్వర్జితం భవతీత్యేవం రూపాయాం పరిసర
 విరతాం ప్రాస్తచారిణాం అర్భకానాం బాలానాం భారత్యాం నాచి అసం
 భూతవిస్రంభాః అజాతవిశ్వాసా స్సన్తః బాలః క్వ అర్జునమహీరుహపాతనం క్వ
 ఇతి విషమబుద్ధయో భూక్యేతి భావః. పృథుకం బాలం విముచ్య మోచయిత్వా చ
 ఉలూఖలబంధా దితి శేషః. ఉత్పాతశతపరీగ మర్జిప్తసంతతింబద్ధ మిదం పదం
 స్థానం అనివాసయోగ్యం నివాస స్యాయోగ్య మిత్యేవం మంత్రీభి స్సహ సంమంత్ర్య
 ఆలోచ్య సద్యః తత్తే ఏన శృంగవాద్యనినదం శృంగాణాం తదితరభర్యాది
 వాద్యానాం చ నినదం ధ్వనిం ఆపాద్య ప్రవర్తయిత్వా మంగళార్థ మితి భావః.
 గోధనమపి గోరూపం ద్రవ్యమపి గోపానాం గాన ఏన హి ధనమ్. పురోభాయ
 అగ్రే కృత్వా కుంభినీరంభాయితాభిః భూగతరంభా ఇవాచరితాభిః భువి రంభా ఇవ
 ఆచరన్తిభి రితివా. యథా స్వర్గో రంభయా భూష్యతే ఏవం భూ రాభి ర్భూష్యతే
 ఇతి భావః. ఆభీరభీరుభిః గోపాంగనాభి స్సమం సహ అశేషం సర్వమపి పరిచ్ఛ
 దం వస్త్రభూషణాది వస్తుజాతం శకటమారోప్య గోపాంగనానాం వస్త్రాది వస్తూని
 చ శకటేషు స్థాపయిత్వేత్యర్థః. అతివిస్తయనీయం అత్యాశ్చర్యకరం కామనీయకం
 సౌందర్యం యస్య తత్ అన్యథం సార్థకం అభిధానం గోవర్ధన ఇతి నామ యస్య తస్య
 గాః వర్ణయతీతి గోవర్ధన ఇతి యోగరూఢనామవత ఇత్యర్థః. గోవర్ధనధారాధరస్య
 గోవర్ధనపర్వతస్య వర్తనేన స్థిత్యా మనోరమం మనోజ్ఞం పర్వతే తృణాదిబాహుళ్యా
 ద్గవాం పర్వతప్రదేశో నివాసయోగ్య ఇతీదం విశేషణ ముక్తమ్. కైలాసమివ
 నీలకంఠనిలయం హంసనివాస మన్యత్ర శివనివాసం చ శ్లిష్టసాధర్మ్యేయ ముపమా.
 ఏన ముత్తరతాపి. వైకుంఠమివ హరినికేతనం సింహనిలయం విష్ణునివాసం చ ఏవ
 ముపమాద్వయేన కైలాసవైకుంఠలోకవదస్య సుజనసేవ్యత్వం గమ్యతే. చతురానన
 మివ బ్రహ్మాణమివ సకలాగమసేవధిం సర్వవృక్షనిధిం సర్వవేదనిధిమితచ యామున
 పులిసగోభనీయం యమునానదీసంబంధి సైకతమనోహరం బృందావనోద్దేశం
 బృందాయాః కస్య చిద్రాక్షసస్య పత్యా వనం బృందావనం తదే వోద్దేశః తస్య
 ఉద్దేశ ఇతి వా తం బృందావనప్రదేశ మిత్యర్థః. అవిశత్ ప్రవిష్టా బభూవుః. 50

శ్లో॥ బృందావనపదే దీనబృందావనపరాయణాః

గోపా విరచయంతి స్మ గోపాలనకృతే వ్రజమ్.

బృందావనేతి॥ దీనబృందావనపరాయణాః దీనానాం కృపణానా మగాథానా మితి యావత్. బృందస్య సంఘస్య అవనే రక్షణే పరాయణాః వృగ్గాః యద్వా అవన మేవ పరాయణం పరమప్రాప్యం చృఢకృత్యమితి యావత్. యేషా స్తే తథోక్తాః. గోపాః స్వాదయః గోపాలనకృతే గోరక్షణార్థం బృందావనపదే బృందావనస్థానే వ్రజం గోష్ఠం విరచయంతి స్మ చక్రః. ఛేకాచప్రాసః.

51

శ్లో॥ తా తత పిత్తనిదేశత స్సుతౌ

వత్సపాలపద మన్వత్పితౄతామ్

తద్విహాయ వసుదేవసన్నిధిం

గోపమందిరసమాశ్రితేః ఫలమ్.

తాపితి॥ తతః బృందావనే వ్రజనిర్మాణానంతరమ్ తాసు తౌ రామకృష్ణౌ పిత్త నిదేశతః సన్దన్యాజ్ఞతః వత్సపాలపదం గోశిశుపాలస్థాన మన్వత్పితౄతామ్ అధిస్థితవన్తౌ గోశిశుపాలనార్థం పితౄ నియోజితా విత్సర్జః. తత్ వత్సపాలపదలాభః వసుదేవ సన్నిధిం వసుదేవస్య యదువంశీయస్య స్వపితౄ సన్నిధిం సమీపస్థితిం వసుదేవస్య ధనపతే సన్నిధి మితి చ గమ్యతే విహాయ గోపమందిరసమాశ్రితేః సన్దగృహశ్రయణస్య ఫలం భవతీతి శేషః. వసుదేవస్య రాజన్యశ్చేన తద్వంశే జాతయౌ రసయౌ గోపాలనకథా యద్యపి దూరా తథాపి బాల్యే ఏవ తత్సన్నిధి త్యాగపూర్వకసన్ద మందిరస్వీకారా ద్ధేతోః గోపాలనాధికార స్తయౌ రాసీదితి భావః. ఉత్తమకులజోఽపి మాధ్వా ద్యది ధనపతిసాన్నిధ్యం త్యజతి తస్మై తస్య గోపాలనాది నీచవృత్తి రేవ భవతీతి ధ్వనిః—

52

శ్లో॥ అరమతే మురవైరీ మల్లయుద్ధై స్తదా య

క్రిము తదిద మఘాలీ నృల్లచాణూరఘాతమ్

యదపి ముహూ రఖేల త్కంతుకై ర్గోపకాంతా

కుచకలశవిమర్దప్రేభయ స్త త్కృతా ను.

అరమతేతి॥ ఇదా తదానీం మురవైరీ కృష్ణః మల్లయుద్ధైః బాహాబాహావ్యాదిభి ర్మల్ల సంగరైః అరమతేతి యత్ క్రీడితవానితి యత్ తదిదం క్రీడనం మల్లచాణూరఘాతం మల్లచాణూరయౌ ర్హననం తత్స్వరూపేణే త్యర్థః. అఘాలీక్రిము నిష్పన్నం కిన్ ఫలనిష్పత్తావీతి ధాతో ర్లుచ్ఛ. బాలభావాభ్యసే మల్లయుద్ధక్రీడనం బాల్యాపగమే మల్లచాణూరఘాతాత్మనా ఽపరిణమతేతి భావః. తథా మురవైరీ కంతుకైః క్రీడా సాధనైః ముహూః పునః పునః అభేదితి యత్ క్రీడితవానితి యత్. గోపకాన్తాకుచ

కలశవిమర్దప్రాధయః గోపకానానాం గోపాంగనానాం కుచకలశయోః కుచకుంభయో
విమర్దప్రాధయః మర్దనపాణిత్వాని తత్కృతాను తస్మాత్ కన్తుక్రీడనా త్కృతా
జాతా ను కీమ్. బాలభావాభ్యస్త కన్తుక్రీడనం తాదృశ్య కుచకలశవిమర్దనపాణిత్యం
జనయామానేతి భావః ఉత్పేక్షా ద్వయస్య అన్యోన్యనైరాపేక్ష్యాత్ సంస్పృష్టే. 53

శ్లో॥ వృషవివర్తపదం ప్రథితం యయో
ర్వృషభవేషభృతో శ్శిశుచాపలాత్
గుణసమున్నతయో ర్నతయోః పం
స్పరసలీలవిలంఘనమద్భుతమ్.

సృషేతి॥ గుణసమున్నతయోః గుణైరభ్యధికయో ర్యయోః రామకృష్ణయోః వృష
వివర్తపదం సుకృతపరిణామత్వం వృషభవికారత్వజ్ఞాతి గమ్యతే. ప్రథితం ప్రసిద్ధమ్.
శిశుచాపలాత్ బాలచాపల్యా ద్వృషభవేషభృతోః వృషభవేషభారిణో స్తయోః
పరస్పరసలీలవిలంఘనం పరస్పరస్య అన్యోన్యస్య సలీలం సవిలాసం యథా తథా విలం
ఘన మాక్రమణం లీలాయుద్ధ మితి యావత్. నాద్భుతం నచిత్. స్వత ఏవ
వృషవివర్తయో స్తయో ర్వృషభవేషభృత క్రీడనం నచిత్ర మవృషభస్య తు తద్వ
త్క్రీడనం చిత్రమితి భావః. యద్వా శిశుచాపలా ద్వృషభవేషభృతో రితి ఏవ
యయో ర్వృషవివర్తపదం ప్రథితం రామకృష్ణయో స్సృతిస్సిద్ధస్య వృషవివర్త
త్వస్య బాలభావప్రాయ క్తవృషభవేషభారణజన్యత్వోత్పేక్షాగా దుత్పేక్షా సా చ
వ్యంజకా ప్రయోగా ధమ్యా. వృషశబ్దగతజ్ఞేహోతాపితా చ. గుణసమున్నతయోః
ప్రసిద్ధయో ర్వృషయోస్తు శరీరాన్నత్య మాత్రి మనయో స్తు గుణాన్నత్య మితి
వృషభవ్యతిరేకః ప్రతీయతే. తయోః పరస్పరసలీలవిలంఘనం నాద్భుత ముభయో
ర్వృషవివర్తత్వసామ్యాదితి భావః. యద్వాభ్యా మన్యః కశ్చి ద్వృషాంశరహితః
అనయో రన్యతరం లీలయా లంఘయే త్తర్హి చిత్రమితి బోధ్యమ్. 54

శ్లో॥ సకలసత్త్వగుణాస్పదతా యయో
రవిశయా నతయో రితయో గయోః
నిఖిలసత్త్వరతా సుకృత్కిరీయా
విలసితోపనతం సుఖ మద్భుతమ్.

సకలేతి॥ యయోస్సప్తమీయమ్. యన్నిష్ఠేత్యర్థః. సకలసత్త్వగుణాస్పదతా సకలానాం
సత్త్వానాం ప్రాణీనాం గుణానా మింద్రియాణాం చ ఆస్పదతా ఆశ్రయత్వం అవి
శయా నిస్సంశయా. సకలజీవాభిన్నత్వా దితిభావః. ఇత యోగయోః ప్రాప్త్యసంబం
ధయో స్తయోః నిఖిలేషు సత్త్వ సజ్జనేషు పరతయా వ్యగ్రతయా హేతునా యా
సుకృత్కిరీయా సత్కార్యకరణం తస్యాః విలసితేన విలాసేన ఉపనతం ప్రాప్తం
తథోక్తమ్ సుఖం సాద్భుతం. యద్వా తయో స్సుఖం నిఖిలసత్త్వరతా సుకృత్కిరీయా

విలసితోపనత మితి నాదృశ్యమి త్యవ్యయః. సకలజీవాభిన్నయో స్సకలసత్త్వవణత్వం
యుక్తమ్. తేన చ సత్కార్యకరణం యుక్తం తేన చ అదృష్టవ్యారా సుఖప్రాప్తి
రసి యుక్తైవేతి భావః. ఏతేన తౌ బృందావనే సజ్జరబాధకాన్ వత్సబకాదీన్ హత్వా
సుఖమూషతు రితి భవిష్యత్కథా సూచితా. యద్వా సకలసత్త్వగుణాస్సరతా
సమగ్ర సత్త్వగుణస్య ఆశ్రయత్వం విష్ణుత్వమితి యావత్. అన్యత్సర్వం సమానమ్.
తథా చ సత్త్వగుణపామృల్యా త్సర్వసజ్జరరతో అనయో రుచిత్రైవేతి భావః. 55

X|| ఇత మతిశయితశక్తత్కరిపరిపాలనలాలస మాసాదితానంద మాదృత
పితృనిదేశం హృషీకేశ మభిబుభూషు ర్గుగసేనసుతనియంత్రిత స్వరిత
మాజగామ వత్సాభిధానో యాతుధానః.

ఇతమితి|| ఇత మేన మతిశయితానాం సంజాతాతిశయానాం శక్తత్కరిణాం వత్సానాం
శక్తత్కరిస్తు వత్సస్యా దిత్యమరః. పరిపాలనే రక్షణే. యద్వా అతిశయితే శక్తత్కరి
పరిపాలనే ఇతి బోధ్యం. లాలస మాసక్తం. అత్ర హేతు మాహ. ఆదృతపితృనిదేశ
మితి. ఆదృత శ్చిరసాంగీకృతః పితృ ర్నందస్య నిదేశః ఆజ్ఞా యేన తమ్ పితృవాక్యపరి
పాలనార్థం గోపాలకత్వ మంగీకృతం నతు మాగ్ధ్యాపతి భావః. ఆసాదితానందః ప్రాప్త
సుఖం క్షి భోగ మాహృతి న భాగ్యభాగన ఇతి న్యాయాత్. వనే గోపాలనేనాపి
కృష్ణస్య సుఖ మన్తశమితి భావః. హృషీకేశం కృష్ణ మభిబుభూషుః అభిభూతుం
తిరస్కర్తు మిచ్ఛు స్సన్ ఉగ్రసేనసుతనియన్త్రితః కంపప్రేరితః వత్సాభిధానః వత్స
నామకః యాతుధానః రాక్షసః త్వరితం క్షిప్ర మాజగామ కృష్ణం ప్రత్యాగత
ఇత్యర్థః. 56

శ్లో|| హతాహితజ్ఞానవిశేషశూన్యః
పరాశనాయాగత ఏష వత్సః
తతో ను గోవిందభుజోరుదండ
నున్న తృణావర్తపదం ప్రపేదే.

హితేతి|| హితాహితయో, ప్రియాప్రియయో ర్జ్ఞానేన తద్విషయజ్ఞానేతేత్యర్థః. విశేష
శూన్య అతిశూన్యః తథోక్తః. ఇదం హిత మిద మహితమితి జ్ఞానమిషదపి తస్య
నాస్తీత్యర్థః ప్రబలవిరోధాదితి భావః. పరాశనాయ పరస్య పరమాత్మనః కృష్ణస్య
అశనాయ భక్షణాయ మారణార్థ మితి యావత్. ఆగతః ఏష వత్సః తన్నామా
యాతుధానః తతోను తతః గోవిందభుజోరుదండనున్నః గోవిందస్య విఙ్గః కృష్ణస్యే
త్యర్థః. భుజ ఏన ఉరుదండః మహాన్ లగుడః తేన నున్నః తాశిత్సన్ తృణావర్తపదం
తృణావర్తస్థానం ప్రపేదే అభజత్. తద్వస్మత్ ఇత్యర్థః. పరాయోక్త మలంకారః.
మృత ఇత్యనుక్త్వా తృణావర్తపదం ప్రపేదే ఇతి భంగ్యస్తరేణ చారుతరేణాభి

ధానాత్ పర్యాయోక్తస్తు గమ్యస్య వచోభంగ్యస్తరాశ్రయణమితి లక్షణాత్. అత్రేదం వ్యంగ్యః. హితాహితజ్ఞానిశేషసూప్యః పశుత్వా దితిభావః. పరాశనా యాగత ఇత్యేకం పదం పరా మధికా మశనాయాం బుభుక్షౌం గతః ప్రాప్తః అశనాయా బుభుక్షౌం దిత్వమరః. ఏష వత్సః తిరకః పితోను తితః గోవిందస్య గోపస్య గోష్ఠాధ్యక్షేసి గోవింద ఇత్యమరః. భుజే యః ఉరుర్దండః తేన నున్నః ప్రేరితః తృణానా మాసమంతాత్ వర్తన మావర్తః. భావే ఘృణ. తస్య పదం స్థానం తృణప్రచురప్రదేశ మిత్యర్థః ప్రవేదే ఇతి. 57

XII బకోఽపి తదను యదునందనపరిబుభూషయా సత్వరమాపత్యి పూతనా సాహచర్య మలభత.

బకోఽపీతి॥ బకశ్చ తదను తతః యదునందనస్య కృష్ణస్య పరిబుభూషయా పరిభ వేచ్ఛయా తం తిరస్కర్తు మిత్యర్థః. సత్వరం క్షీప్రమాపత్యి ఆగత్వ పూతనా సాహచర్యం పూతనాసహచరత్వ మభజతి ఆప తద్వక్తృత్వ ఇత్యర్థః. అత్ర బకః పూతనాసాహచర్య మభజతేత్యసేన కాముకస్య కామినిసాహచర్య ప్రార్థనాన్వయతే.

శ్లో॥ హంసం సన్మానసావాస మాశ్లిష్టకమలాకరమ్

ఉదారబలసంపుక్తం బకః పరిభవేత్కథమ్.

హంసమితి॥ సన్మానసావాసం సతాం బుధానాం మానసం హృదయమేవ ఆవాసో నిలయో యశ్య తం తథోక్తం ఆశ్లిష్టకమలాకరం ఆశ్లిష్టః వీక్షితః కమలాయా లక్ష్మ్యః కరో యేన తం లక్ష్మీపతి మిత్యర్థః. పాణిగ్రహణే పాణివీక్షసశబ్దప్రయోగః ప్రాయః. పాణివీక్షనమహం దమయన్త్యాః కామయేమహి మహీమిహికాంశో ఇతి శ్రీహరః. యద్వా ఆశ్లిష్టః ఆలింగితః కమలాయా ఆకరః ఉత్పత్తిస్థానం క్షీరాబ్ధి రియావతే యేన తం క్షీరాబ్ధిశాయన మిశ్యర్థః. అథవా ఆశ్లిష్టః కమలాకరః పద్మసరో యేన తం తులసికాననం యత్ర యత్ర పద్మవనాని చ సన్ని భాగవతా యత్ర తత్ర సన్ని హితోహరి రితిశాస్త్రాత్. యద్వా ఆశ్లిష్టే ఆజ్ఞాపూర్వకశ్లిష్టభావోః కర్తృక్తః. ఆలింగి తవన్తావిత్యర్థః. కమలాయాః కరో యం తం కమలాకరాలింగితమిత్యర్థః. ఉదారబల సంపుక్తం ఉదారేణ మహతా బలేన బలభద్రేణ సంపుక్తం యుక్తం హంసం పరమాత్మానం బకః బకాసురః కథం పరిభవేత్ తిరస్కర్యాత్. ఏ కథమశ్లిష్ట్యర్థః. సద్భిః పరివేష్టితం తత్రాపి కమలయా సమాలింగితం తత్రాపి బలరామక్షితం భగవ స్త మేకో బకః కథంవా పరిభవేత్ కథమశ్లిష్టి భావః. అత్రేదం వ్యంగ్యమ్. సత్ శ్రేష్ఠం మానసం తన్నామకం సరః ఆవాసో యశ్య తం ఆశ్లిష్టః ఆలింగితః కమలాకరః పద్మసరో యేన తమ్ యద్యపి మానససరోఽపి కమలాకర ఏవేతి పౌన రుక్త్య మాపద్యతే. తథాపి నివాసస్థానం మానసం మృగశాస్త్ర తదితరకమలాకరా ఆవాసభూతా స్తస్యేతి పరిహారో బోధ్యః. ఏతేన యత్ర కుత్యాపి కమలాకరే ఏవ

సర్వతే నతు బకవత్ శ ద్రహ్మాదే ఇతి ఫలితమ్. ఉదారేణ మహతా బలైస శరీర
పాలనేన సంప్రక్తం యుక్తం ప్రబలమితి యావత్. హంసం పక్షివిశేషం బకః
పక్షివిశేషః కథం పరిభవే నైకథ మవీతి. 59

శ్లో॥ ముష్టిముష్టివిహారసారసరసా గోపాలబాలా స్తదా
జాతా స్తేన పరాజితాః కిమిద మిత్యాశ్చర్యపర్యాకులాః
గూఢం తస్య చతుర్భుజత్వమపి వా సత్త్వైకసంవాసతాం
వైదగ్ధ్యం చ బలిప్రతారణవిధౌ కో నామ జానాతు తత్.

ముష్టిముష్టితి॥ ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభి శ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తమితి ముష్టి
ముష్టి తత్ర తేనేద మితి సయాసే ఇతిమానః. అన్యేషామపి దృశ్యతే ఇతి పూర్వ
పదస్య దీర్ఘం ముష్టాముష్టితి త్వపహా ఏవ. తదేవ విహారః క్రిడా తత్ర విహార
ఇతివా తస్మిన్ సారసరాః అత్యంతరసికాః గోపాలబాలాః బాలగోపాః తదా తేన
కృష్ణేన పరాజితాః పరాభూతాః ఇదం కిమిత్యాశ్చర్యపర్యాకులా విస్మయాకులాః
జాతాః బభూవుః. బహవోఽపి వయ మేకేన కృష్ణేన ముష్టి ముష్టి యుద్ధే పరాజితా
ఇతి తత్ర కారణజ్ఞానా ద్విస్మయం ప్రవేదిరే ఇతి భావః. తత్ర కారణం కవి
స్వయం వదతి. గూఢమితి. తస్య కృష్ణస్య సంబంధి తత్రసిద్ధం గూఢం వేదైక
సమధిగమ్యం చతుర్భుజత్వం విష్ణుత్వం భుజచతుష్టయశాలిత్వం చ సత్త్వైకసం
వాసతాం సత్త్వం గుణో బలం చ తస్య ఏకసంవాసతా ముఖ్యాశయత్వం బలి
ప్రతారణవిధౌ బలిచక్రవర్తివంచనవిధౌ బలవత్పురుషవంచనవిధౌ చ వైదగ్ధ్యం
చాతుర్యం చ కో నామ కోవా జానాతు సకోపీత్యర్థః. దేవరహస్యత్వాదితి భావః.
కృష్ణోహి చతుర్భుజః తే తు ద్విభుజా ఏవేతి తేనైషాం పరాజయో యుక్తఏవ.
నను గోపా బహవో మిళిత్యా బహుభుజా ఏవేత్యత ఆహ. సత్త్వైకసంవాసతామితి.
సన్తు నామ మిళితానాం తేషాం బహవో బాహవః నతు తేషాం బలమ స్థితి బలి
నానేన తత్పరాజయో యుక్త ఏవ. నను బహూనా మల్పసారాణాం సమవాయో
దురత్యయ ఇతి న్యాయా ద్దుర్బలైరిపి బహుభి రేక ఏవ జయ్య ఇత్యత ఆహ. బలి
ప్రతారణవిధౌ వైదగ్ధ్యమితి సరాః గజ మివ శ్రీకృష్ణః గోపసంఘం ఉపాయేన
జితవానితి నాన్యుపాయతుల్యం లోకే కించి ద్వస్థితి భావః. ఇతి న్యంగ్యాశయః.
వస్తుత్వస్య శ్రీకృష్ణస్య భగవత్త్వా త్జయో యుక్త ఏవేతి భావః. 60

శ్లో. యామునేషు పులినేషు స శౌరి

స్నేహబంధవిధిభి ర్యదరంస్త
తత్పురా పరిపయోనిధిసేతో
స్పష్ట మారచనవాసనయేతి.

యామునేష్వితి॥ సః శౌరిః కృష్ణః యామునేషు యమునాసంబంధిషు పులినేషు
తోయోద్ధితతేషు సేతుబంధవిధిభిః సేతునిర్మాణకృత్యై రిరంస్త క్షీణితవానితి
యత్ తత్క్రిడనం పురా రామావతారే పరిపయోనిధి సముద్రే విభక్త్యర్థేఽవ్య
యీభావః. సేతోః ఆరచనవాసనయా నిర్మాణసంస్కారేణేతి స్పష్టం సర్వవిదిత
మిత్యర్థః. శ్రీరామస్యాత్మని లగ్నః సేతునిర్మాణ సంస్కారః రామావతారానంతరం
కృష్ణావతారేఽపి యమునాయాం సేతుం కారితవానితి భావః. ఉత్పేక్షాంకారః -

X॥ ఏవ మానకదుందుభినయనాంభోజదుర్లభాభి రాభీరశాబకభాగధేయ
పరంపరాపరిణతిభి రంభోజసంభవప్రముఖబర్హిర్హునికరలోభనీయాభి
రర్భకలీలాభి రశేషమపి భువన మానందయంతావాశ్వినేయావివ వసుం
ధరాజ్వరనివర్తనాయ మధ్యమలోకభాజౌ మదనమాధవావివ వనసంచారి
ణౌ జయంతనశకూబరావివ భూలోకవిలోకనలాలసౌ ఇష్టాపూర్ణజన్య
సుకృతసంచయావివ సశరీరబన్ధౌ రామణీయకసర్వస్వప్రశమప్రదేశౌ
నత్సపరిపాలనాయ వివినవర్తనౌ సంచరమాణౌ గుంజామణిపుంజ
రింజితావవతంసితనానాకసుమదామసముదాయకౌ వనదేవతాభిరిపి సని
స్త్రియ మవలోకయమానౌ పరశ్వతాభి రాభీరకిశోరరాజభి రనుగమ్య
మానౌ తావేతౌ రాహిణీయనందనంద నాపధ్యతీయ స్సతిరూక్షః
క్షణదాచరః కశ్చిదఘాభిధానో సన్నిధాయ సోదరనిషూదనసంజాత
వైరనిర్యాతనసముత్సుకః కమపి మహామహీధరవిదంబిబిలేశయకశేబర
మాలంబ్య వ్యాదాయచ వదన మనువిసిన మవశః.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా ఆనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య నయనాంభోజయోః సేత్రి
కమలయోః దుర్లభాభిః లబ్ధ మశక్త్యాభిః ఆభీరశాబకానాం గోపాలబాలానాం
సంబంధినీనాం భాగధేయపరమృరాణాం సుకృతసమూహానాం పరిణతిభిః పరిణామ
భూతాభిరిత్యర్థః. భాగ్యవశా త్తేషాం సులభాభిరితి భావః. తత్ర హేతు మాహ.
అంభోజేతి. అంభోజసంభవో బ్రహ్మ ప్రముఖ మాదిర్యేషాం
స్తేషాం బర్హిర్హునికానాం దేవానాం నికరేణ సమూహేనాపి లోభనీయాభిః
స్పృహనీయాభిః బ్రహ్మాదిలోభవిషయాణాం లీలానాం గోపాలబాలగోచరత్వే
హేతు స్తదీయానేకజన్మసంచితసుకృతపరిపాక ఏవేతి భావః. ఏతేన శ్రీకృష్ణప్రసవ
హేతుబహుళసుకృతాభ్యాం దేవకీవసుదేవాభ్యామపి గోపబాలౌ ఏవ ధన్యా ఇతి
భగవత సౌలభ్యం వ్యజ్యతే. అర్భకలీలాభిః బాలక్రీడాభిః అశేషం సమస్త మపి భువనం
జగదానన్దయంతౌ సుఖయంతౌ వసుంధరజ్వరనివర్తనాయ భూతాపనివారణార్థం భూ
దేవీజ్వరనిర్యాతనార్థంచ మధ్యమలోకభాజౌ భూలోకం ప్రాప్తవంతౌ ఆశ్వినేయా
వివ అశ్వినావివ స్థితౌ వనసంచారిణౌ బృందావనే సంచరంతౌ మదనమాధవావివ.

మన్మథవసంతావివస్థితౌ భూలోకవిలోకనలాలసౌ మధ్యమలోకదర్శనాంతౌ
 జయంత్యనలకూబరావివస్థితౌ ఇంద్రకుబేరతనయావివస్థితౌ సశరీరబద్ధౌ శరీరధారిశ్చ
 ఇష్టం యాగాది. పూర్తం వాపీతటాక దివిర్మాణం తాభ్యాం జక్ష్మా జాతౌ సుకృత
 సంచయా పుణ్యసమూహావివస్థితౌ ఇష్టజన్యసుకృతసంచయ ఏకః. పూర్తజన్య
 సుకృతసంచయోఽన్యః. ఏతాపుభౌ రామకృష్ణాకారేణ శరీరా ఇతి భావః
 ఇత్యుత్ప్రేక్షౌ చతుష్టయమ్. ఇవశబ్దస్య సంభావనాయాం పర్యవసానాత్.
 సంభావన స్యా దుత్ప్రేక్షేతి తల్లక్షణమ్. రామణీయకపర్వస్వస్య రమణీయతా
 రూపసర్వధనస్య వికృమప్రదేశౌ విశ్వాన్తి స్థానభూతౌ వత్సపరిపాలనాయ తర్లక
 రక్షార్థం వివీచన ర్థనా వసమార్గేణ సంచరమాణౌ చరన్తా. సమస్తప్రతీయాయుక్తౌ
 దిత్యాత్మనేపదమ్. గుంజాభి ర్మణిపుంజైః రత్నసముదాయై శ్చ రంజితౌ యద్వా
 గుంజామణయః శ్రేష్ఠగుంజాః తేషాం పుంజేన రంజితౌ అలంకృతౌ. కాకచించీ
 గుంజా కృష్ణలా ఇత్యమరః (అంధే) గురిగింజ) అవతంసితః కర్ణభూషణీకృతః
 భూషణీకృత ఇత్యేవ వా నానావిధానాం కుసుమదామ్నాం పుష్పమాలానాం
 సముదాయ స్సమూహః యాభ్యాస్తౌ తథోక్తౌ వసదేవతాభి రపి కాననాధిదేవతాభి
 రపి అపినా కీముత భూలోకస్థనాగ్నిభి రిత్యర్థః. సవిస్మయం సామ్భృత మవలోక్య
 మానౌ దృశ్యమానౌ పరశ్చతాభి రమితాభి రాభీరకిశోరరాజభిః గోపబాలఽజ్జ్యేభిః
 అనుగమ్యమానౌ అనుసృతౌ తౌ ప్రసిద్ధౌ ఏతౌ పూర్వోక్తౌ కాహణీయః బలః
 నస్తనస్తనః కృష్ణః తౌ అధ్యక్షయన్ పశ్యన్నిత్యర్థః. అతిరూక్షః అతిహ్రీరః అఘాభి
 ధానః అఘ ఇతి నామధేయవాన్ కశ్చిత్ క్షణదాచరః నిశాచరః అసన్నిధాయ
 సన్నిధిం త్యక్త్వా చూరే ఇత్యర్థః. స్వస్వరూపం తిరోధాయేతి వా. సోచరస్య అనుజన్య
 బకస్య నిఘాదనేన నాశనేన సంజాతస్య వైరస్య శత్రుత్వస్య నిర్భాతనే నివారణే
 సముత్సుకః ఉత్కంఠిత స్సన్ సోదరమారణానిష్ఠప్రతీకారేచ్ఛ స్పన్నిత్యర్థః. కమ
 ప్యనిర్వచనీయం మహీధరం పర్యతం విడంబయతి అనుకరోతితి మహీధరవిడంబీ
 సచాసౌ బిలేశయకశేబర స్సర్వశరీరః తమాలంబ్య గృహీత్వా మాయాబలాదితి
 భావః. వదనం వక్త్రం వ్యాదాయ విస్తారయత్వా విఘటయత్వేతి యావత్. అను
 వివీచనం వివీచనే అవతస్థే స్థితవాన్. యద్యపి వ్యాదాయవదన మిత్యుత్త్రీ భూతపూర్వే
 క్షోల్వబితి భూతకాలానుసరణ ముచితం. తథాపి ప్రకృతోఽయోగాత్ వర్త
 మానకాల ఏవ గృహీతవ్యః. అన్యథా వదనే వత్సగోపప్రవేశాసంభవాత్. ల్యప
 ఉపపత్తి స్తు వక్త్రం వ్యాదాయ స్వపితీవత్కథంచి దోషధ్యౌ.

గ|| తమేన మాభీరశాబకా స్సర్వేషి నిర్వర్ణ్యకమపి బృందావనసదేశవాస్తవ
 మవనీధరం మన్వానా విధ్యాయత గిరి రయ మురస్సర ఇవ తపీయకంద
 రోదర నూననమితర మివ గహ్వరపరిసరవర్తిగండోపలయుగళ మివ

మీయదంష్ట్రాయుగళ మివ తదంతరపద్మశ్యమానఘం బాపథసరణి
 రాయతారసజ్జీవ త్తత్రత్యదావపావకపరిచితసమీరణశ్వాసానిల ఇవ
 దవదహనదగ్ధసత్త్వదుర్గంధ స్తదశితోష్ణతశితప్రాతిగంధ్యన శిఖరోపరి
 ఘూర్ణమాన మృధపటల మిదమీయఘణానీలమణిరణనికురింబమివ
 నితాంతవ్యాత్తదరిముఖతయా గిరితు మస్మానివ సోయ ముత్సుక ఇతి
 పరస్పర ముత్ప్రేక్షమాణా యది పునరివి మవిభవనేన బిచ్చి బకలానం
 లావివ్యత ఇతి సాకూతస్థితకరతాళ మధోక్షజ మనలోకయంతి సుత్వర
 మవిమృశ్య సహశకృత్కరీభి రదసీయనవనోదరపుడేశి మవిశేష.

తమేనమితి॥ తం పూర్వోక్త మేనం సర్పయాశిణ మఘాసురిం నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వా సర్వేషాం
 ఆభీరశాబకాః గోపబాలాః కమపి కంచిత బృందావనసదేశవాస్తవ్యం బృందావన
 సమీపస్థిత మవనీధరిం పర్వతం మన్వానా జానంతఃసన్తః బాలా ఇతి శేషః. హేబాలాః
 నిధాయత వశ్యత అయం గిరిః పర్వతః ఉరస్పర ఇర చర్పి ఇర భాతీతి శేషః. సర్వశ్రేయ
 మన్వేతవ్యం. వస్తుత స్పర్శమేవ గిరిం మత్వా సర్పత్వేన తమప్రేక్షాస్థితి భ్రాంతిహేతు
 కోయముత్ప్రేక్షాలంకార స్వభావోక్తాపర్వవ్యతి. వస్తుస్థులయ నుంపర్సరో గిరివ
 భాతీతి వక్తవ్యే ప్రతీపవచనాత్ ప్రతీపాలంకారః. ప్రతీప ముపమాన సోపమేయత్వి
 కల్పనమితి తల్లక్షణాత్. బాలాస్తు ప్రతీపాలంకార వివక్షయా నైవ ముసస్పృశ్యః కిన్తు
 భ్రాన్త్యేతి స చ భ్రాన్తిహేతుక ఇతి బోధ్య మేవముత్పరిత్రాపి. తదీయకందరోసరం
 పర్వతసంబంధి గుహంతప్రదేశం ఆననమివ సర్పవ్య వదనమివ అత్ర ఆనన మితర
 మివేతిపాఠః ప్రామాదికః. ఆననశబ్దస్య క్లిబత్వేన ఇతరదితి వక్తవ్యత్వాత్ తథా
 ఇతరత్వదనివేశో వ్యర్థఇతి స చ మయాపసిత ఇతి బోధ్యమ్. గుహాస్య గుహాయాః
 పరిసరవర్తినోః ప్రాంతస్థయోః గంఢోపలయోః పర్వతచ్యుతస్థూలోపలయోః యుగ
 శమ్ ద్వయమ్ ఇదమీయం ఇదం శబ్దా త్తస్యేద మిత్యేనే నృద్ధాచ్ఛః. సర్పసం
 బంధీ త్యర్థః. దంష్ట్రాయుగళమివ ఆశీర్వస్తవ్యమివ తదంతరే పర్వతమధ్యే ప్రదృశ్య
 మానా అవలోక్యమానా ఘంటాపథసరణిః రాజమార్గః. యద్యపి ఘంటాపథశబ్దే
 నైవ తాదృశార్థప్రతీతౌ పునః మార్గపర్యాయసరణిశబ్దప్రయోగో వ్యర్థ స్తథాపి
 కరికలభకర్ణావలంసాదివ త్సామాన్యవిశేషభావేన తదుపపత్తి ర్బోధ్యా. ఆయతా
 దీర్ఘా రసజ్ఞా రసనేవ. రసజ్ఞా రసనా జిహ్వేత్యమరః. త్తత్రత్యదావపావకపరిచితసమీ
 రణః పర్వతస్థదావనలేన సంజాతపరిచయో వాయుః. అన్యయా త్యైతి త్యైవ.
 పరిచిత ఇత్యేతి తు తారకాదిత్వా దితచ్. శ్వాసానిలఇవ పూతాకరవాయు
 రివ విషలిప్తత్వేన అత్యుష్ణత్వాచ్ఛాసవాయోః తత్సాధర్మాన్యథం దావపావకపరిచి
 తత్వం సమీరణసోక్తమితి బోధ్యమ్. దవదహనేన దావాగ్నినా దగ్ధానాం భస్మీకృ
 తానాం సత్త్వానాం ప్రాణినాం సంబంధీ దుర్గంధః దుష్పగంధః అశితం చ తదుద్భుతం

చ అశితోద్భుతం. సాతానులిప్తవ త్సమాసః. తేన సర్వేణ అశితోద్భుతం అతి
భక్షణాద్వాంత మిత్యర్థః. తస్య పితృస్య మాంసస్య. పూతిగంధః దుర్గంధ ఇవ
పూతిగంధస్తు దుర్గంధ ఇత్య మరః. శిఖరోఽరిశృంగాగ్రే ఘూర్ణమానం భృమణశీల
మభ్యివృత్తం మేఘముదాహః ఇదమియాయాం సర్పసంబంధిన్యాం ఫణాయాం
స్ఫూటాయాం యః పిలమణిః ఇంద్ర పిలమణిః తస్యకీరణనికురంబం కాన్తి సందోహఇవ.
యద్యపిమణే ద్రిభుణాంనాస్తి తథాపి తత్కిరణానాం ప్రసరణధర్మత్వా ఘూర్ణమా
నేత్యభ్యవిశేషణం వత్తం తత్సామ్యా దితి జ్ఞేయమ్. నితాంతం అత్యంతం వ్యాత్తం
స్తావిరితం దరికంఠరః ముఖమివ యస్య తస్య భావ స్తత్తా తయా ప్రకృమభంగభిత్వా
దరిముఖేత్యత్తః ఉపమిత సమాసస్వీకృతః. అస్మాన్ గళితుం సోఽయం సర్వత
ఉత్సుకః ఉల్లాసవానివేతి. ఏవం రూపేణ పరస్పర మన్యోన్య ముత్ప్రేక్షమాణాః
సంభావయన్త స్సన్తః యది పునః యదితు ఇద మస్మాభి రుత్ప్రేక్ష్యమాణం
సర్పస్యం ముచితభమేన సత్యమేన భవేదితి శేషః. వస్తుత సర్ప ఏవస్యా స్వత్వయం
పర్వత ఇతి యపిష్టమిత్యర్థః. తస్మి బకలావం రావివ్యతే బకవ ద్ధనివ్యతే మయేతి
శేషః. కృష్ణేనెత్యర్థః. ఉపమా కర్మణిచేతి ణముల్. కమాదిషు యదావిధ్యనుప్రయోగః.
సామాన్యవిశేషభానాదభదాన్వయః. ఇత్యేవం సాకూతస్థితకరతాళం సాభిప్రాయకృత
కరితాళం బాలాస్తు మాధ్యా తస్యేపర్వతత్వ మారోప్య పున సర్పత్వం య
దుత్ప్రేక్షితన స్తః తత్పిన్ధవతృప్త్య యద్యయం వస్తుత సర్ప స్తస్మి బకగతి రస్య
స్యాదితి నడక శ్రీకృష్ణః కరతాళధ్వని మకరోదితి భావః. అథోక్షజం కృష్ణ మవలోక
యన్తః పశ్యన్తః అమృత్య కృష్ణః కీమేవ మభిదధాతీతి తద్వచన మప్యానాలో
చ్యేత్యర్థః. సర్పరం శీఘ్రం యథా తథా శకృత్కరిభిస్సహ వత్సేనుమ్. అదసీయస్య
అదశ్చిద్దా త్తస్యేద మిత్యర్థే వృద్ధాచ్ఛః. త్వదాదీనిచేతి వృద్ధసంజ్ఞా. సర్పసంబంధిన
ఇత్యర్థః. నడకస్య వక్త్రస్య ఉదరప్రదేశం మధ్యభాగం అవిశేష్ ప్రవిమోచభూవుః.

గ|| భగవాంససి తస్య మాయావినో మాయానుభావం విభావయన్ సతీర్థ్య
కుశల మభ్యర్థయమాన స్తదీయవదనకోటర మయాసీత్.

భగవానితి|| భగవాన్ కృష్ణశ్చ మాయావినః మాయనః తస్య అఘాసురస్య మా
యానుభావం సంప్రేషధారణరూపం మాయాబలం విభావయన్ పశ్యన్ సతీర్థ్య
కుశలం సవయస్యక్షేమం సమానతీరేవాసీతి యత్. యద్యపి సతీర్థ్యశబ్దః ఏకత్రి
గురౌ విద్యా మభ్యర్థ్యత్తు ఛాత్రేషు ప్రసిద్ధ స్తథాపీహ జౌపచారిక ఇతి బోధ్యమ్.
అభ్యర్థయమానః వాంఛన్ తనీయవదనకోటరం సర్పవక్త్రరూపగవ్వార మయా
సీత్ ప్రాప్. దీనరక్షణార్థం భగవత్ప్రవేశనం నతు బాల్యాదితి భావః.

శ్లో|| వేగా దాననకందరాంతరిగత స్త్రైవిక్రమం ప్రకృమం
చక్రే చక్రధర స్తదా నియమితశ్వాసానిలాపూరణః

తేనాసా బలిచక్రవర్త్యసి తతో ముంచన్నధః ప్రసితం
నిర్వృత్యాణసమీరణ శ్చిరపథా దాతిష్ఠ ముచ్చైః పదమ్.

వేగాదితి॥ చక్రధరః కృష్ణః వేగాత్ నతు విశంభాత్ వింబే సతి సతీర్థనాశాత్.
అనకస్తరాస్తరగత స్సన్ సర్వనదనగహ్వరం ప్రాప్తస్సన్. దా నియమితం
బంధితం శ్వాసానిలాపూరణం శ్వాసవాయుప్రసారణం యేన స తథోక్తః. సర్వసంబంధి
ప్రాణవాయుప్రసారణం నిరుద్ధేత్యర్థః అవకాశేసతి హి వాయుప్రసారః. ప్రకృతే తు
శరీరాంతర్స్థాభిని మభివ్యాప్య శ్రీకృష్ణే వర్తమానే సతి నిరవకాశా ద్వాయు
నిరోధ ఆసీదితి భావః. యద్వా నియమితైః శ్వాసానితైః స్వీయైరేవ. ఆసమస్తా
త్పూరణం వృద్ధి ర్యస్య స తథోక్తః. స్వదేహే శ్వాసా నూసరయిత్యా దేహ
ముజ్జృంభయన్నితి భావః త్రైవిక్రమం త్రివిక్రమావతారసంబంధినం ప్రక్రమం
రీతిం చక్రే. అతిశాల్య మధజదిత్యర్థః. తేన శ్రీకృష్ణస్య స్వాస్త్యుత్పత్తివకాశవ్యాప్త్యా
సంజాతప్రాణనిరోధేనైత్యర్థః. భగవత స్త్రివిక్రమప్రకృమాశ్చయణేనేతి వా. అసా
అఘాసురః బలిచక్రవర్త్యసి బలినాం చక్రవర్తి బలవదగ్రేసరోఽపీత్యర్థః. శిరపథా
స్మస్తకమార్గాత్. బ్రహ్మరంధ్రాదిత్యర్థః. రజోవాచే రజోదస్తశ్చిరోవాచీ శిరస్తథేతి
కంఠభూషణకోశా దదన్తోయం శిరశబ్దః తథా. విచకర్త శిరాన్ ద్రాణిరితి భారతే
ప్రయోగశ్చ. ఋక్సూరభ్యాః పథామానత్మే ఇతి సమాసానోఽచ ప్రత్యయః. శిరస్య
పనాః శిరపథమితి సమాసః. నిర్వృత్యాణసమీరణస్సన్ నిర్గచ్ఛత్యాణవాయుస్సన్.
అథో ప్రసితిం ఆధోలోకగమనం ముంచన్ త్యజన్. నరకాభిముఖగమనం త్యక్తే
త్యర్థః. ఉచ్చైఃపదం వైకుంఠ మాతిష్ఠత్ ఆశ్రితః. నహి భగవతా హతస్య
దుర్గతిః. ద్వేషా చ్ఛైద్యాదయో నృపా ఇతి వచనాదితి భావః. అత్ర తేన భగవత
స్త్రివిక్రమప్రకృమాశ్చయణేనాపి బలిచక్రవర్తి బల్యభిధరాక్షసచక్రవర్తి అధః
ప్రసితిం పాతాళగమనం ముంచన్ త్యక్త్యా. ఉచ్చైఃపదం స్వర్గ మాతిష్ఠదితి నిరోధో
ధ్వస్యతే. భగవతా నియమితస్య బలిచక్రవర్తినః పాతాళగమన శ్రవణాదితి
భావః.

65

శ్లో॥ వ్యముచ్యతాఘేన హరేః ప్రసాదా
దానంద మాసీత్సరమం నరాణామ్
బుధైరపి ప్రీతిరహో విశాలా
కథం ససిద్ధాంత ఇతి వ్యధాయి.

వ్యముచ్యతేతి॥ హరేః కృష్ణస్య ప్రసాదా దనుగ్రహజేతోః అఘేన అఘాసురేణ
వ్యముచ్యత భావే లజ్. అఘాసురో ముక్తోఽభూదిత్యర్థః. నరాణాం జనానాం పరమ
ముత్కృష్ట మానస్త మాసీత్. జగదపకారిణోఽఘస్య నాశే జగత్తుతోపేత్యర్థః
సః అఘః కథం కేన ప్రకారేణ సిద్ధాంత ఇతి సిద్ధః నిర్వృత్తః అస్తః నాశః యస్య స

సిద్ధాంతః మృత ఇత్యర్థః. బుద్ధై ర్దేవైరపి విశాలా అధికా ప్రీతిః ప్రేమ. అర్థా తద్ధ
స్తరి కృష్ణే వ్యధాయి. అహో దేవానామపి హృదయశల్యాముత ఇతి చిత్ర మస్య
సామర్థ్యమితి భావః. అత్ర పూర్వార్థే ఏకస్య ముక్తి రస్య స్యానన్దఇతి అసంగత్య
లంకారో వ్యజ్యతే. విరుద్ధభిన్న దేశత్వం కార్యహేత్వో రసంగతిరితి లక్షణాత్. సః
పూర్వార్థప్రపతీతవాక్యార్థః. ముక్త్యానన్దయో ర్వైయధికరణస్య ప్రతిపాదనపరశ్చేన
అపసిద్ధాన్త భూత ఇతి భావః. సిద్ధాన్త ఇతి. ఉత్తరపక్ష ఇతి. బుద్ధై ర్ద్విద్వద్భి స్తత్ర
సిద్ధాన్తాభాసే. విశాలా ప్రీతిః కథం వ్యధాయి. అహో విదుషామపి వ్యామోహ
శ్చిత్ర మిత్యర్థః ఇతి ధ్వనిః. అత్రాన్యో-ప్యర్థః ప్రతీయతే. హరేః ఈశ్వరస్య ప్రసాదా
త్సంకల్పరూపా దనుగ్రహో దఘేన పాపేన వ్యముచ్యత పాపం ముక్తం త్యక్త
మభవదిత్యర్థః. ఆత్మనో నిత్యముక్తత్వా న్నతస్య ఈశ్వరప్రసాదా త్సున ర్ముక్తి
ర్భవితు మర్హతి. కీన్తు ఆత్మనిష్ఠపాపవాసనా ముక్తిరేవ ముక్తిరితి భావః. నరాణాం
జీవానాం నయన్తే నక్షీయన్తే ఇతి నరా ఇతి వ్యుత్పత్తేః. పరమానన్ద మాసీత్.
పాపనాశే సతి మనశ్శుద్ధిద్వారా సచ్చిదానన్దలక్షణస్వస్వరూపసాత్కాత్కారో భవ
తీతి భావః. సః భగవత్సంకల్పాదేవ జీవానాం ముక్తిః నతు కేవలాత్. జ్ఞానా
దిత్యయం యోగమతానుసారి వాక్యార్థః. సిద్ధాంతః నిశ్చయ ఇతి బుద్ధైః జ్ఞానిభి
స్సాంఖ్యైరితి యావత్. విశాలా ప్రీతి ర్వ్యధాయా త్యహో సాంఖ్యానాం నిరీశ్వ
రత్వేన ఈశ్వరప్రసాదా న్ముక్తి రిత్యస్యాసంగీకారా చ్చిత్రమిదమితి భావః. 66

XII అథ సంక్రాంతయా తదీయ తేజస్సంపదా సంపన్నః కృతాంతనిశాంతాది
వత్తదీయవదనకందరా దాసతద్భి సువత్సై ర్యత్సపాలై రభినంద్యమాన
స్తదపదానముదితదివిషదుపపాదితమందారసింహుమవీచిభి రభ్యర్చ్యమాన
శ్చక్రధరః కమపి వచసా మవిషయం హర్ష మభజత.

అథేతి|| అథ అఘాసురప్రాణాపాయానన్దరం సంక్రాంతయా స్వస్మిన్ మిళితయా
తదీయతేజస్సంపదా అఘాసుర సంబంధితేజోరాశినా లింగశరీరరూపేణేత్యర్థః.
తస్యైవ తేజోమయత్వప్రతిపాదనాత్ నచాత్మజ్యోతి రిదమితి భ్రమితవ్యం. ఆత్మనః
జ్ఞానై కాకారతయా తేజోరూపత్వాభావాత్ నచ స్వయం జ్యోతిష్ప్రవ్యాఘాతః.
తత్రాజ్యోతిశ్శబ్దస్య జ్ఞానార్థకత్వాత్. సంపన్నః యుక్తః ఏతేన అఘాసురః కృష్ణసా
యుజ్య మాప్తవానితి ఫలితమ్. నను లింగభంగే హి మోక్షః కథ మధునా సలింగ
స్యాఘస్య మోక్షః పృత్యపాదీతిచేదుచ్యతే. ముక్తిర్ద్వివిధా నిర్గుణా సగుణా చేతి.
తత్ర నిర్గుణముక్తి ర్బ్రహ్మవిద ఏవ. తస్య ప్రాణోత్క్రమణన్తు నాస్తి. 'తస్య ప్రాణో
నోత్క్రామ' స్తీతి శ్రు తేః. అత్ర ముక్తౌ లింగభంగ ఏవ సగుణాయాస్తు స లింగ
భంగః నాపి ప్రాణోత్క్రమణౌ భావః. ఇయమేవ హి శ్వరసాయుజ్యన్నామేత్యలం.
కృతాన్తనిశాంతాదివయమసదనాదివ తదీయవదనకందరాత్సర్వవత్కృగహ్వరాత్సకాశా

దాపతద్భి రాగచ్ఛద్భిః సవత్తైః తర్లకసహితైః వత్సపాలైః గోపై రభినంద్యమానః
శ్లాఘ్యమానః తదపదానేన తేనాన్యుతకర్మణా ముదితైః తుష్టైః దివిషన్భిః దేవై
రుపపాదితాభి ర్వృష్టాభి రిత్యర్థః. మందారకుసుమవీచిభిః దేవతరుపుష్పసూలాభిః
అభ్యర్చ్యమానః పూజ్యమానః అలంకృత ఇతి యావత్. చక్రగః కృష్ణః కమస్య
నిర్వచనీయం ఇతి మేవ స్పష్టమాహ. వచసా మపిషయమితి, వాగగోచరమిత్యర్థః
బ్రహ్మానందత్యాదితిభావః హరం సంతోష మభజత ఆప కృతకృత్యత్యాదితిభావః. 67
గ|| తతః.

తతః ఇతి అఘనాశనాన స్తరమిత్యర్థః. అఘవదననిర్గమణాన స్తరమితి వా.

శ్లో|| అఘవదనవిముక్తై స్తత్ర గోపాలబాలై
స్థలభువి యమునాయా సాదరం సేవ్యమానః
అమితపరితృప్తోఽపి శౌరి సృజన్

వ్యతసుత లలితాభి గ్నందయ స్మర్తవాగ్భిః
అఘేతి|| తత్ర బృందావనే యమునాయా స్తన్నామకసద్యాః లలభువి తీరప్రదేశే
అఘవదనవిముక్తైః అఘాసురవక్త్రనిర్ముక్తై ర్గోపబాలై ర్వత్సపాలై సాదరం యథా
తథా సక్రమే యథా తథా సేవ్యమానః పరిచర్యమాణః ఏష పూర్వోక్తశ్శౌరిః
కృష్ణః లలితాభి స్సందరాభిః సర్వవాగ్భిః క్రిడావాక్యైః నందయన్ సతీర్థానానస్తయన్
సన్. అమితపరితృప్తోఽపి నిత్యతృప్తోఽపి అవాప్తసమస్తకామత్యాదితిభావః. సజగ్గిం
సహభోజనం. సజగ్గిం సహభోజన మిత్యమరః. వ్యతసుత అకరోత్. యమునాతీరే
గోపైస్సమం శిశ్యసమోదనం బుభుజే ఇతి భావః. స్వభావోక్తిః. 68

శ్లో|| కూరం ము రారికమనీయకథోపదంశ
మాధాయ భాజనపుటేషు సుధావధీరి
మోదాత్తదా నిజవిజాన్నరుచిప్రకాశ
మాచామతిస్మ సురభీశకిశోరరాశిః.

కూరమితి|| సురభీశకిశోరరాశిః గోపబాలపక్షిః తస్యేమూహ ఇత్యర్థః. తదా
శ్రీకృష్ణభోజనసమకాలే సుధావధీరి అమృతతిరస్క్రూతచణమిత్యర్థః. అమృతాదపి
స్వాద్వితి యావత్. కూరమన్నం భాజనపుటేషు పాత్రభూతేషు పత్రపుటేషు
ఆదాయ స్థాపయిత్వా మురారికమనీయకథోపదంశం మురారేః కృష్ణస్య కమనీ
యాభి ర్మనోహరాభిః కథాభిః పూతనానాశనాదివృత్తాన్తైః ఉపదంశం మురారి
కమనీయకథోపదంశం మురారికమనీయకథాః ఉపదంశ్యేత్యర్థః. ఉపదంశ స్తృతీయా
యామితి ణముల్ ఉపదంశస్సు భక్షణ మిత్యమరః (ఆంధ్ర) ఊరగాయ) మాంసాది
కమివ మురారికథావవ ఉపదంశీకృత్యేతియావత్. నిజజ్ఞాన్నరుచిప్రకాశం నిజ

జనస్య స్వీయజనస్య అన్నరుచేః స్వభుజ్యమానోః నస్వాదుత్వస్య ప్రకాశః ప్రకటనం
యస్మిన్ కర్తృణి తత్ యథా భవతి తథా. సుస్మరమన్నస్వాదం ప్రకాశ్యేత్వర్థః.
మోదాత్సంతోషా దాచమత్సిన్మ బుభుజే. ఆజీచమ ఇతిదీర్ఘః. స్వభావోక్తిరలంకారః.
మురారీతి విశేషణేన భోజనమధ్యే భగవన్మామస్మరణస్య కర్తవ్యత్వం ప్రతిపాదితం.
ఉపపంశేత్యనేన సుధావధీరి కూరావశి భగవత్కథామృతస్య స్వాదుత్వాతిశయః
ఫలితః. అన్నాదధికరుచిమన్వస్తు హి ఉపపంశీ క్రియతే. మురారికథాసు ఉపపంశత్వ
రూపణా మ్రూపకాలంకారః-

69

శ్లో॥ గోపాలబాలకులసంకులమూర్తిరేష
నేషం పుష్పేష పులినే తలినేతరాభః
రాకాసుధాకరకరప్రకరస్య తస్య
తారాగ్రహైః పరివృతస్య ఖమధ్యభాజః.

గోపాలేతి॥ గోపాలనాం యే బాలాః తేషాం కులేన సమూహేన నత్సపాలసంఘే
నేత్యర్థః. సంకులా వేష్టితా మూర్తి ర్విగ్రహో యస్య స తతోక్తః తలినేతరాభః అధిక
కాన్తిః. తలినం విరళే స్తోకేత్యమరః. పులినే తోయోద్ధితనదీతటప్రదేశే. తోయోద్ధితం
తత్సులిన మిత్యమరః. స్థిత ఇతి శేషః. ఏష కృష్ణః తారాగ్రహైః తారాః అశ్విన్యా
దయః గ్రహాః కుజాదయః పంచ త్రైః పరివృతస్య పరివేష్టితస్య ఖమధ్య
భాజః ఆకాశమధ్యగతస్య తస్య ప్రసిద్ధస్య రాకాసుధాకరకరప్రకరస్య సుధాయా
ఆకరాః ఉత్పత్తిస్థానభూతాః కరప్రకరాః శేరణసంఘాః యస్య స సుధాకరకర
ప్రకరః అమృతాంశు రిత్యర్థః. రాకాయాం పూర్ణిచూచూం య సుధాకరకరప్రకర
స్య పూర్ణచంద్రస్యేతి యావత్. నేషం పుష్పేష దధార. తద్వేషతుల్యవేషధరో
బభూవేతి సిద్ధర్థాలంకారః. గోపాలబాలా స్తారాగ్రహావత్ పులినం ఖ మధ్యవత్
కృష్ణ శ్చంద్రవచ్ఛ బభావిత భావః. తత్ర కృష్ణే ప్రసక్తస్య తలినేతరాభత్వవిశేషణస్య
ప్రతినిధ్యార్థం రాకేత్యుక్తమితి బోధ్యమ్. రాకాసుధాకరేత్యనేనై వాభీష్టార్థసిద్ధౌ
కరప్రకరస్యేతి వచనేన చంద్రికరాః యథా అమృతాకరా స్తద్వత్కృష్ణకాన్తయో
ప్యమృతసావిణ్య ఏవేత్యాహ్లాదక త్వాతిశయో వ్యజ్యతే.

70

X॥ తతః

తతః ఇతి॥ భోజనాన స్మరమిత్యర్థః.

శ్లో॥ ప్రభూతమధుసూదనప్రియకథాసుధామాధురీ
విజృంభపరిరంభజప్రమదభూమవిస్మరితా
తదా న బుబుధేతరా మతిదవీయసీ మప్యసౌ
శక్తత్కరిపరంపరాం సురభిపాలబాలావళిః.

ప్రభూతేతి॥ ప్రభూతః సమగ్రో మధుసూదనస్య కృష్ణస్య సంబంధినీషు ప్రియాను
కథాను వార్తాస్తేవ సుధాను అమృతేషు యః మాధురీ విజృంభః మాధుర్యాతి
శయః తస్య పరిరంభతేన అస్మాదనజాతేన ప్రమదభూమా ఆనన్దాతిశయేన
ప్రకృష్టమదాతిరేకేనేతి చ గమ్యతే. విస్మరితా విస్మృతిం గమితా తథోక్తా అసా
సురభిపాలబాలావళిః గోపాలబాలసంఘః తదా స్వభోజనావసరే అభిదవీయసీ మతి
దూరామపి శకృష్కరిపరమ్పరాం వత్ససంఘం స బుబుధేతరామ్ అత్యంతం నోవే
దేత్సర్గః. కిమేత్తిజిత్యామ్. అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థస్య వత్సాజ్ఞానస్య ప్రభూతేతి పదార్థ
హేతుకత్వా త్కావ్యలింగమ్. ప్రమదేత్యనేన వాసో యథా పరిహృతం మదిరా
మదాంధ ఇత్సుపమా ధ్వస్యతే. కించ భగవదేకరసతా మాపద్య వత్సాః కిమపి
నవిదురితి సగణభ్యానస్య పరాకాష్ఠా చ సూచితా. దేహం చ నశ్వర మవస్థిత
ముద్ధితం వా సిద్ధో న పశ్యతి యతోధ్యగమత్స్వరూప మిత్యుక్తత్వాత్. 71

X॥ సమనంతరం సమం తతః ప్రసార్య విలోచన మనలోకనపథ మతి
క్రాంతం వత్ససంచయ మనాలక్య నైలక్యవిపాదరబళితేషు వత్స
పాలేషు.

సమనంతరమితి॥ సమనంతరం స్వప్రమాదేన వత్సాపసరణానంతర మిత్సర్గః. సమం
తతః సర్వదిషు విలోచనం దృష్టిం ప్రసార్య సర్వత్ర దృష్ట్యేష్వర్గః అవలోకన
పథం దృష్టిమార్గం అతిక్రాంత మతిక్రమ్య వర్తమానం వత్ససంచయం తర్లకసంఘ
మనాలక్య అదృష్ట్య వత్సపాలేషు గోపబాలేషు నైలక్యం త్రపా వత్సైర్వంచిత
త్వాదితి భావః. విపాదః భేదః స్వపాల్యవత్సాపగమేన తత్ప్రభుసకాశా చ్ఛిత్రా
ప్రాప్తిసంభావనాయేతి భావః. తాభ్యాం కబళితేషు వ్యాస్తేషు సత్స్విత్సర్గః. 72

శ్లో॥ యశోదా దాయాదో నిరవధిపరీతాపలహరీ

పరీతా నాశస్యన్ సపది ముదితాన్ గోపతిసుతాన్

విచిన్యన్ వత్సనాం చరణసరణిం మంజు గహనం

జగహ భక్తార్తిచ్ఛిదురమధురస్మేరవదనః.

యశోదేతి॥ యశోదాదాయాదః కృష్ణః నిరవధిపరీతాపం పరీపరీతాన్ దురస్త
చింతాసంతానదన్తురితాన్ అత్యస్తపరితప్తానిత్యర్థః. గోపతిసుతాన్ గోపాలబాలాన్
సపది తత్కాలే ముదితాన్ తుష్టాన్ ఆతన్యక్ కుర్వన్ పూతనాదినాశనేన భగవ
దనుభావస్య విదితత్వాత్. కృష్ణోఽస్మదీయాన్ వత్సాన్ భృవమానేష్యతీతి శ్రీ
కృష్ణం శరణం గతానాం వత్సనాం వత్సాన్వేషణే భగవతః ప్రవృత్త్యా మహాన్
సంతోష ఆసీదితి భావః. వత్సనాం చరణసరణిం పాదమార్గం పాదన్యాసపథమిత్సర్గః
పాదరీతి మితివా. విచిన్యన్ అన్వేషయన్ భక్తార్తిచ్ఛిదురమధురస్మేరవదనః భక్తానా
మార్తిచ్ఛిదురః వీడానివారణశీలః మధురః మనోజ్ఞః స్మేరః స్మితం వదనే యస్య సః

తాదృశస్మైరయుక్తం వదనం యస్యేతి వా తథోక్త స్సౌ. మంఘ్ర శీఘ్రం గహనం వనం జగాహ వివేశ గోపాలానాం వత్సాపగమజన్యామార్తిం స్మైరేణైవ హృతవాక్ కిం పునర్వత్సాన్వేషణేనేత్యర్థాపత్తి ర్వ్యభ్యతే. కించ స్మైరవదన ఇత్యనేన అయం కృష్ణః స వత్సపాలసజాతీయానుభావః కిన్తు తద్విలక్షణః పరమానంద ఈశ్వరవేతి కృత్వా నాస్య స్వసత్సాపహరణజం దుఃఖ మిషదపీతి గమ్యతే. అపిచ యశోదాదాయాదః ఆతిసుకుమారోఽసి భక్తార్తిచ్ఛేదార్థం గహనం జగాహ ఇత్యహో అస్య భక్తపక్షపాతిత్వమితి గమ్యతే. ఆత్మార్తానసి సపది ముదితా నాతన్వన్నిత్యనేన భగవచ్చరణాగతిరేవ దుఃఖపరమృతాయా అవధిరితి సూచితమ్. ఆర్తగోపతి సుతసంతోషణాభిప్రాయగర్భం భక్తార్తీత్యాది కృష్ణవిశేషణమితి పరికరాలంకారః. 73

X|| తమేవ సమయ మంభోజసంభవః సరభస మఘాసురావప్తంభసంభార విఘటన సమయ మనుభూతమపి భగవత శ్చతుర్భుజస్య మహిమానుభావ మసంభూత విస్మయభతయా భూయోఽసి విభావయితుకామ సమాపత్య సవత్సాన్ వత్సపాలా నపజహర.

తమితి|| తమేవ సమయం కాలాధ్వనో రత్వస్తంబయోగే ఇతి ద్వితీయా. తస్మిన్నేవ సమయే ఇత్యర్థః. అంభోజసంభవః బ్రహ్మ అఘాసురస్య అవప్తంభసంభారస్య గర్వాతిశయస్య విఘటనసమయం వినాశనసమయే అనుభూతం సాక్షాత్కృతమపి భగవత శ్చతుర్భుజస్య కృష్ణస్య మహిమానుభావం మహిమాతిశయం అసంభూత విస్మయభతయా అజాతవిశ్వాత్మ్యేన హేతునా భూయః పునరపి విభావయితుకామః దిదృశః సన్ సరభసం శీఘ్ర మాపత్య ఆగత్య సవత్సాన్ వత్సపాలాన్ వత్స పాలాన్ గోపాలబాలా నపజహర అపహృతవాన్. పులిసన్థాన్ వత్సపాలాన్ వనాన్త రస్థాన్ వత్సాన్ శ్చ కృష్ణరోక్షస్థా నపజహరేతి భావః. 74

X|| భగవానపి విపినసీమని విచిత్ర చిరతర మల్బవతోపలబ్ధిః పునరపి పులి నోపకంఠ మాసాద్య తత్ర వత్సపాలా నప్యనవలోకయన్ ముహూర్త మాత్రమివ చిత్రీయమాణచిత్త స్సకలమేతదపి కమలసంభవదంభసం భూతమితి దివ్యచక్షుషా సాక్షాత్కుర్వాణ స్తక్షణమేవ తదుభయాత్మక మాత్మాన మకల్పయత్.

భగవానితి|| భగవానపి కృష్ణశ్చ విపినసీమని వసదేశే చిరతరం చిరా ద్విచిత్ర అన్వేషయిత్వా అల్బవతోపలబ్ధిః అప్రాప్తవత్సప్రాప్తిః వత్సాప్రాప్త్యేత్యర్థః. పునరపి పులి నోపకంఠం పులిససమీప మాసాద్య ప్రాప్య తత్ర పులినే వత్సపాలానపి అనవలోకయన్ అశశ్యన్ ముహూర్తమాత్రం ముహూర్తపరిమితకాలే చిత్రీయమాణచిత్త ఇన విస్మితమనా ఇన భూత్వేతి శేషః. నతు వస్తుత స్తథేతి ఇన శబ్దనివేశాభిప్రాయః. ఏతత్సకలమపి వత్సవత్సపాలాపహరణమ్ సర్వం కార్యం. కమల

సంభవస్య బ్రహ్మణో దంభా ద్ధర్వా త్సంభూతం జాతం ఇత్యేవం దివ్యచామ
యాగికజ్ఞానేన సాక్షాత్కుర్వాణః జానన్ తతణమేన ఆత్మానం స్వం తదుభయా
త్మకం వత్సవత్సపాతమయ మకల్పయన్నిర్మమే. మాయయా ఏకోఽపి స్వయం తదు
భయాత్మనా ౭-పరిణమతేత్వర్థః. బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సంకల్ప్స్య సచ్చత్వచ్చ
భవదితి ఈశ్వరస్య ప్రసజ్ఞాకారపరిణామశ్రవణాత్. ప్రకృతవత్సాద్యాత్మకపరిణా
మో న చిత్త్ర ఇత్యభిప్రాయేణ భగవానితి పదం ప్రయుక్తం మూలకృతా. వస్తుతో
నిర్గుణస్యాపి మాయావశాత్ పాద్మణ్యపరిపూర్తి రితి మాయిన స్తస్య ఏవం పరి
ణామః యుక్త ఏవేతి భావః.

75

శ్లో॥ వత్సాస్తే వత్సపాలా యదుతనయమయా స్సాయ మాసాద్య సద్మ
స్వం స్వం ప్రేష్టుప్రోహం పరిపుష్టు రమీ పూర్వవ త్వస్వమాతుః
యావత్సంవత్స మేవం విహరణపరతా మస్య గూఢా మవాగా
ద్రామో వానైవ చిత్త్రం వికృతి రుదభవ త్తేషు నప్రాగ్దశాయాః.

వత్సా ఇతి॥ తే పూర్వోక్తాః అమీ ఏతే యదుతనయమయాః కృష్ణాత్మకాః వత్సాః
వత్సపాలా శ్చ సాయం సాయంకాలే స్వం స్వం నియత మిత్యర్థః. సద్మ గృహ
మాసాద్య ప్రాప్య పూర్వవ త్సార్వదినే ఇవ స్వస్వమాతుః స్వా స్వా మాతా
స్వస్వమాతా తస్యాః విస్సాయాం ద్వీర్భావః. ప్రీయాః పుంవదితి పుంవద్యావః.
ప్రీతినియతాయాః జనన్యా ఇత్యర్థః. తత్సంబంధినం ప్రేమపరోహం స్నేహంకురం
పరిపుష్టుః పోషయామానుః. అస్య కృష్ణస్య గూఢాం రహస్యామేవం విహరణ
పరతాం ఏవంరీత్యా విహారాసక్తతాం యావత్సంవత్సం సంవత్సరవర్తంతం సంవత్స
శ్చారదో వత్స ఇతి నిఘంటుసారే. రామో వా బలభద్రోఽపి నిత్యసహచరోఽపి
త్యపేరర్థః. నావాగాదేవ నైవ బుబుధే. తేషు నత్నేషు వత్సపాలేషు చ ప్రాగ్దశా
యాః పూర్వావస్థాతః తదపేక్షయేత్వర్థః. వికృతి ర్వికారః వైపరీత్యమితియావత్.
నోదభవత్ నోద్భూతా వికృతౌ సత్యాం రామో జానీయాదితి భావః. చిత్త్ర
మాశ్చర్యమ్. శ్రీకృష్ణస్థాయం విహరోద్భుత ఇతి భావః.

76

శ్లో॥ గవాం గోపాలానామపి నిజనిజాపత్యవిషయే
నిషీయ ప్రేమాణం నిరవధి మనాస్వాదితచరమ్
బలో విస్మేరాంతఃకరణసరణి ర్వర్ష విరతౌ
కథంచి త్తానేకా స్మరరిపువివర్తాన్నిరచినోత్॥

గవామితి॥ గవాం వత్సజననీనాం గోపాలానాం వత్సపాలజనకానాం చ నిజనిజాపత్య
విషయే స్వస్వపుత్రవిషయే జాతమితి శేషః. నాస్వాదితచరం అననుభూతపూర్వం
భూతపూర్వచరత్. నిరవధిం అతివేలం ప్రేమాణం ప్రీతిం నిషీయ దృష్ట్వా పరమప్రేమా
స్పదత్వం దృష్టేత్వర్థః. విస్మేరాంతఃకరణసరణిః విస్మేరో విస్మయః తద్యుక్తా అన్త

కరణసరణిః మనోరీతి ర్యచ్యు సః విస్మితమనా ఇత్యర్థః. బలః బలరామః వరవిరతో సంవత్సరాస్తే తానేతాన్ వత్సవత్సపాలాన్ మురరిపువివర్తా శ్రీకృష్ణపరిణామ భూతా తదాత్మకానితి యావత్. కథంచి త్కృచ్ఛేణ నిరచినో నిశ్చింతవా. ఇదాసీం గావో గోపాలా శ్చ స్వస్వావత్యేషు పరమప్రేమ కుర్వన్తి పూర్వస్య ప్రేమమాత్రం. పరమప్రేమాస్పదత్వంచ స్వస్వాత్మన ఏవ ఘటతే నతు జాయా పుత్రాదేః. కృష్ణస్య తు పరమప్రేమాస్పదత్వం యద్యతే స్వస్వాత్మాభిన్నత్వాత్. అత ఏతే వత్సా వత్సపాలా శ్చ సర్వే మురరిపుమయా ఏవేతి నిర్ధారితవానిత్యర్థః. 77

X|| చతురాననోఽపి సంత్సరావసానే వసుమతీ మవతీర్య యథాపుర మేవ విహరమాణా సవత్సా వత్సపాలా నవలోకయన్ కిమపి మోహగ హన మవగాహ్య యాథార్థ్య మవగంతు మసమర్థః పురుషోత్తమ మస్తాపీత్.

చతురాననః|| చతురాననోఽపి బ్రహ్మచ సంవత్సరావసానే మానుషమానేన సం వత్సరపరిమితకాలస్యాస్తే ఇత్యర్థః. వసుమతీం భువ మవతీర్య ప్రాప్య యథా పురమేవ పూర్వవదేవ విహరమాణా కీడతః సవత్సా వత్ససహితా వత్సపాలా నవలోకయన్ పశ్యన్ కిమప్యనిర్వాచ్యం మోహగహనం మోహరూపం కానన మవగాహ్య ప్రవిశ్య మోహం ప్రాప్యేత్యర్థః. స్వనీతవత్సవత్సపాలానాం గుహస్త రవరుధ్యమానత్వా దత్య పున స్తద్దర్శనేన కిం మమైవాయం వ్యామోహః ఉత భగ వన్మాయేతి సందిహ్యేతి భావః. యాథార్థ్యం భగవత్స్తత్త్వ మవగన్తుం జ్ఞాతు మసమర్థస్య యద్వా యాథార్థ్యం దృశ్యమానవత్సవత్సపాలయథార్థ్యసీతి మిత్యర్థః. పురుషోత్తమం పురుషేషు జీవేషు ఉత్తమం మాయానభిభూతత్వా చ్ఛేష్ట మిత్యర్థః. కృష్ణమితి యావత్. అస్తాపీత్ స్తుతవా. వృక్షో స్తుతావిత్వస్మా ల్లుజ్. 78

X|| తథాహి.

తథాహీతి|| స్తుతిప్రకారమేన ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థః.

తావత్ మాయయా ప్రపశ్యాకారేణ పరిణతస్య తవ వత్సాద్యాత్మనా పరిణామోఽయం నచిత్ర ఇత్యాహ.

శ్లో|| జగజ్జీవాభేదస్ఫుటనపరయైవ శృతిగిరా
నిరస్తంద్వైతం తే స్వగతమపి నైవాద్భుత మిదమ్
తథాసి ప్రాగల్భ్యం త్వయి భజతి యత్పంచజనతా
తదస్మాకం మాయాకబళితహృదాం వంచనకలా.

జగజ్జీవేతి|| జగదచేతనమ్ జీవశ్చేతనం తాభ్యా మభేదః జగజ్జీవాభేదః చేతనాచేతన ద్వయప్రియు క్తభేదాభావ ఇత్యర్థః. తస్య స్ఫుటనం ప్రకటనం తత్ర పరయా వ్యగ్రయా ఆసక్తయేత్యర్థః. తవ జగత్సకాశాత్ జీవసకాశాచ్చ భేదాభావం

ప్రతిపాదయతుం ప్రవృత్తయేతి యావత్. శుభిగిరా ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా తే స్వగతి మపి చైతన్యం భద్రః ద్విత్వం చేతి గమ్యతే. నిరస్తమేవ శబ్దో హి త్రివిధః. సజాతీయో విజాతీయ స్వగతశ్చైతి. యథా వృత్తిస్య వృత్తాన్త రాత్సజాతీయః పర్వతాదే ర్విజాతీయః స్వగత్యలపుష్పాదినా స్వగతశ్చ. ఏవం ప్రకృతే చేతనస్య బ్రహ్మణః అచేతనా జ్జగత్లోన విజాతీయభేదః స్వగత్యం విత్వదం బ్రహ్మేతి జగత్లో బ్రహ్మత్మకత్వశ్చైవణాత్ నాపి జీవాత్సజాతీయః. అయమాత్మా బ్రహ్మేతి జీవబ్రహ్మణోరేకత్వశ్చైవణాత్. నాపి స్వగతిః లవికృతత్వశ్చైవణాత్. నన్వేషమ్ శ్రుత్యనరై ర్భేదత్యయం ప్రతిపిద్యం భవత్ నామ కథమేకమేవా ద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యైవేత్తు క్షమితచే దుచ్యతే. అద్వితీయమిత్యనేన విజా తీయభేదనిషేధః. ఏకమిత్యనేన సజాతీయ భేదనిషేధః ఏవేత్యనేన స్వగతభేదనిషేధ ఇతి. తస్మాత్ ఇదం నైవాద్భుతం న చిత్రమేవ బ్రహ్మణ స్వత్వభిన్నస్య కస్య చిదపి వస్తునోఽభావాత్. ఇమే వత్సాదయః త్వదాత్మికా ఏవేతి నాన్విర్యమితి భావః. నన్వేషం యద్యహం పరమాత్మా తర్హి కిమితి తథాపకృతం త్వయేత్యత ఆహ. తథాపితి తథాపి తవ పరమాత్మత్వేపీత్యర్థః. త్వయి పరమేశ్వరే పశ్యజనతా మానుషత్వం పశ్యసంఖ్యాయు క్తజనత్వం చ గమ్యతే. ప్రాగల్భ్యం భజతీతి యత్ ప్రకాశం ప్రాప్నోతీతి యత్ త్వం మానుషాకారేణ ప్రకాశయసే ఇతియదిత్యర్థః. తత్ మానుషత్వాశ్చయణమ్ మాయాకబళితహృదాం త్వత్ప్రకృత్యపహృతజ్ఞానానాం అస్మాకం జీవానాం నంచనకలా ప్రతారణచాతురీ భవతి. లీలామానుషం పరమా త్మానం భవంతం త్వన్మాయామోహితజ్ఞేన ప్రాకృతమానుషం మత్వా మయా తథా ప్రకృతం అయం చాపకార స్వయ్యేవ విశ్రామ్యతి న తు మయి మమ త్వన్మా యాపరతస్త్రిత్వాదితిభావః. యస్మిన్ ద్విత్వమేవ శ్రుత్యా నిషిధ్యతే తస్మిన్ పంచ జనత్వ మత్యన్తానంభవితం తథాపి తత్ప్రకటనం వంచనై వేతి ధ్వనిః.

79

శ్లో॥ సతో దుఃఖస్యాంతో నహి సుఖ ముద్వా తవ విభో
ఫలం సాక్షాత్కారాదపి తు నిజరూపేణ భవనమ్
అమత్వేదం తత్త్వం కిమపి ఫలముద్దిశ్య భజతా
మబోధానాం ప్రాంతే ఫలముపనతభ్రాంతివిలయః.

సత్యతి॥ హేహరే తవ సాక్షాత్కారాజ్ఞాయ మనమితి శేషః. ఫలం సతః సత్యస్య దుఃఖస్య అన్తో నాశో న భవతి తరతి శోక మాత్మ విదితి శ్రుత్యా జ్ఞానవివర్త్యజ్ఞేనావ గతస్య శోకస్య శుక్తిరజతవన్నిధ్యాత్వేన సత్యస్య దుఃఖస్యైవాభావాదితి భావః. (యది దుఃఖస్య సత్యత్వం తస్మా జ్ఞానవివర్త్యత న భవత్యేవ న హి సత్యా శుక్తి ర్జ్ఞానేన నివర్త్యతే కిన్తు నేదం రజతం కిన్తు శుక్తిరేవేతి ప్రమయా మిథ్యాభూతం రజతమేవ నివర్త్యతే తథా సత్యదుఃఖస్య జ్ఞానానివర్త్యత్వే సిద్ధే తరతి శోకమాత్మ

విదితి శృతే రహస్యమాణ్యం స్యా దిత్యాశయః) అసత్ మిథ్యాభూతం సుఖం వా న హి న భవశ్చైవ కిన్తు సత్యసుఖమేవేత్యర్థః. బ్రహ్మనాత్మాత్కారస్య స్వరూపసుఖా భివ్యక్తిఫలకత్వేన పిషయవత్ దోషసుఖజ కత్వాభావాదితిభావః. యద్వా అసత్ అవిచ్ఛమానం సుఖం వా న భవతి కింతు విచ్ఛమానమేవేత్యర్థః. కంఠచామోశర న్యాయేన నిత్యసిద్ధసుఖస్వావిర్భాసమాత్మం న తు త్వత్సాత్మాత్కారేణావిద్యమానః కశ్చేదానన్తో జాయతే ఇతి భావః - అపితు కిన్తు నిజరూపేణ స్వస్వరూపేణ భవన మవస్థానం కాలానికం జీవత్వేవేవ మపహాయ సచ్చిదానందలక్షణేన స్వస్వరూపేణావ స్థానమిత్యర్థః. ఫలం భవతి - ఇదం తత్త్వం మాఘార్థ్య మమత్వా అజ్ఞాత్వా తత్త్వ మజ్ఞాతమితీ పశ్యాత్కావం పాపేత్యర్థః. కిమప్యపిర్వచనీయం ఫలం మోక్ష మున్మేష్య అనేత్య భజతాం సేవమానానాం అబోధానా మనిష్ఠునైతత్త్వజ్ఞానానాం అనుదరా కన్యేతివదీషురే. సమాసః. ప్రాంతే సమాధినిష్పత్త్యనంతరం ఉపనత భ్రాన్తినిలయః ఉపనతాయాః ప్రాప్తిద్ధాయాః భ్రాన్తిః అవిద్యాకృతస్య దేహాది వ్యవహితి భ్రమస్య నిలయో నివృత్తిః ఫలమ్ ఆత్మానాత్మాత్కారే సతి అనాత్మ స్వాత్మత్వబుద్ధి ర్నినరే ఇతి భావః. అత్యేదం వ్యంగ్యమ్. హేవిభో స్వామిన్ తవ సాత్మాత్కారా ద్దర్శనా త్ఫలం సతః విద్యమానస్య దుఃఖస్యాన్తో న భవతి. దాదిద్రవ్య దుఃఖః నాపసరతీతి భావః. ఏతేన అనిష్టనివారణరూపపురుషార్థాభావ ఉక్తః. అసత్ త్వదాశ్రయణా త్సార్వ మవిద్యమానం సుఖం వస్తువాహనాదిలాభజన్య ఆనందః సహి. యద్వా అసత్ స్వల్పమపి సుఖం సహి. లుబ్ధాగ్రేసరేణ త్వయా కియతోఽపి ఛినాదేరివిత్తర్ణ త్వత్. అసేన ఇష్టప్రాప్తిరూపపురుషార్థాభావ ఉక్తః. అపితు నిజరూపేణ భవనం ఫలం త్వదాశ్రయణా త్సార్వం యాదృశ మవస్థానం తాదృశమే వాఘనాపీత్యర్థః. గృహలంబికుమారీన నైధతేన చ శుష్యతీతి న్యాయా దితి భావః. కిమపి మరుమరీచికాజలవ దసంభవితం ఫలముద్దిస్య భజతాం త్వాం సేవమానానాం అబోధానా మజ్ఞానాం పరకీయకపట మజానతా మిత్యర్థః. ప్రాంతే చిరిసేవాకృతనిర్వేదానంతరం ఉపనతాయాః ప్రభుణా పునః పునః క్రియమాణౌ శ్శుష్కప్రియై రుత్పన్నాయాః ఇత్యర్థః. భ్రాన్తిః లుబ్ధప్రభువిషయకదాశృత్వభ్రమ స్తేత్యర్థః. నిలయో నాశః ఫలం దాతృత్వభ్రమచిన్మన్తనన్తరం నిరర్థకసేవాపవృత్త్య భావా ద్భ్రమనాశస్య ఫలత్వమితి భావః. వ్యంగ్యాకోఽప్యయం వస్తుతో భగవతి యోజయితుం శక్యసేవ. తథాహి 'యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్యవిత్తం హరా మీ' త్యాదివచనాత్ భక్తిదార్ఢ్యపరీక్షార్థం భగవాన్ భక్తేభ్యః దుఃఖస్యానన్తరం దుఃఖమేవ ప్రదత్తే నతు సుఖమితి శ్రీవిష్ణుసేవయా విద్యమానదుఃఖనివృత్తి ర్నాస్త్యేవ. అన దవిద్యమానసుఖమపి సహి. విద్యమానం సుఖమపి యోఽపహృత్య దుఃఖం ప్రదత్తే న కథ మవిద్యమానం సుఖం దద్యాదితి భావః. అపితు నిజరూపేణ

భవనం ఫలమ్ యథా ఉత్పత్తిదశాయా మసహాయః తథాధునాసి కేవలం వర్తతే
 న పున రలమల్లకమాత్రమప్యవశిష్యతే ఇతి భావః. ఇదం తత్త్వం భగవత్సేవయా
 సాంసారికసుఖం సర్వ మప్యప్రతీతి యాథార్థ్య మజ్ఞాత్వా కిమపి గజాశ్వాది
 లాభరూపం ఫల ముద్దిశ్య భజతా మజ్ఞానానాంపాంతే దారాపుత్రాది సర్వస్యాప
 హరణానంతరం ఉపనతభ్రాంతివిలయః ఫలం గృహదేహాదిగతాహం మమేతి భ్రమ
 నివృత్తిరేవ ఫలమిత భావః.

80

శ్లో॥ పురాణ స్త్వం మాయా తవచ గృహిణీ త్వం చ నితరా
 మసంగ స్సాసి త్వాం స్మృతే న కదాపి ప్రణయతః
 తవేయం సాన్నిధ్యా త్వరమపి తు నూతే జగదితి
 ప్రవాదోఽయం మిథ్యా నభవతు కథం నిశ్చింతియామ్.

పురాణఇతి॥ త్వం పురాణః అనాదిః తన గృహిణీ భార్య మాయా ప్రకృతిశ్చ
 చాత్పురాణ శబ్దానుకర్తృః. సచానుకృప్తః పురాణశబ్దః స్వీకృత్యేన విపరీణమ్యతే.
 పురాణీ అనాదిరిత్యర్థః ప్రకృతిం పురుషం చైవ విధ్యనాదీ ఉభావవీతి వచనాత్.
 త్వం నితరా మత్యస్తం అసంగ స్సంగరహితశ్చ 'అసంగో హ్యయం పురుష, ఇతి
 ప్రేతే. సాసి మాయా త్వాం ప్రణయతః స్నేహాత్ కదాపి కదాచిదపి నస్మృతే
 నబధ్నాతీత్యర్థః. ఈశ్వరస్య స్వాధీనమాయత్వాదితి భావః. అపితు కింతు ఇయం
 మాయా తవ సాన్నిధ్యా త్వరం సన్నిధిమాత్రాదేవ జగత్ప్రపంచం నూతే కల్పయతి.
 అయస్మాన్లవ నిర్వికారస్యాసి తవ సన్నిధిమాత్రేణ జడాపి మాయా జగత్కల్పన
 సమర్థా భవతీత్యర్థః. ఇత్యయం ప్రవాదః ప్రకృప్టోపవాదః శ్రుతిప్రమాణ ఇత్యర్థః
 నిశ్చింతియాం జ్ఞానినాం మిథ్యా న కథం భవతు పామరదృష్ట్యేన ప్రపంచ స్సత్యః
 తత్త్వదృష్ట్యాతు మిథ్యవేతి పరమార్థః. జగత స్సత్యత్వే ప్రవాదస్య సత్యత్వం
 స్యాత్ యథా జగన్నిధ్యా తత్తేవ ప్రవాదోపి మిథ్యేతి భావః. జగతో మిథ్యాత్వం
 మాయాకార్యత్వాదితి బోధ్యమ్. వ్యంగార్థం త్వం పురాణః వృద్ధః తవ గృహిణీ
 మాయా తన్నామ్నా కాచన స్త్రీ పురాణీ వృద్ధా ఏతేన ఉభయారపి ప్రజోత్సా
 దనానర్హతా సూచితా. క్వచిద్వృద్ధానామపి రిరంసా దృశ్యతే. తవతు సాసి నాస్తీ
 త్యాహ అసంగఇతి. అనురాగరహిత ఇత్యర్థః. మాస్తు తవ తస్యా మనురాగః. గృహిణీ
 రిరంసుశ్చే త్రుజా సంభవే తదపి నాస్తీత్యాహ. సాసి త్యామితి. స్మర్యవ నాస్తీతి
 సంభోగార్హతా తు దూరతవేతి భావః. అపితు తవ సాన్నిధ్యా త్వరం జగ త్సూతే
 జగచ్ఛబ్దేన తత్త్వా జనా లక్ష్మ్యస్తే తేన బహుప్రజత్వం వస్తు వ్యజ్యతే ఇత్య జహల్లక్ష
 ణామూలో వస్తుధ్వనిః. బహుప్రజాః జనయతీత్యర్థః. ఇత్యయం ప్రవాదః లోకాప
 నాగః నిశ్చింతియాం తత్త్వమిథ్యావివేచనచతురాణా మిత్యర్థః. మిథ్యా కథం

నభవతు మూఢాస్తు కింకి : నసంభావ్యతే ఇతి న్యాయేన తదసి సత్త్వం మన్వతే
నతు సుధియ ఇతి భావః.

81

శ్లో॥ మనస్వైరం లోకే విహరదుపరుభ్యా మితఫలే
ప్రకల్పాశాం బోధాంకురభరణకృత్యే నియమయన్
ఫలం భుక్త్యే తస్మాత్పుతమయ ముపాం జే జడమితి
ప్రతార్యేదం మాయా కథమివ నివర్త్యా తవ జనైః.

మనః ఇతి॥ స్వైరం యథేచ్ఛం లోకే విహరత్ భ్రామ్యత్ విక్షిప్తమితి యావత్
మనః చిత్త ముపరుధ్య నిరుధ్య అభ్యాసవై రాగ్యాభ్యా ముపరతవృత్తికం కృత్యే
త్యర్థః. అమితఫలే మోక్షే ఆశాం ప్రకల్ప్య ఉత్పాదయత్వా ముముక్షుయా మనో
ధర్మత్వాదితి భావః. బోధాంకురభరణకృత్యే బోధాంకురస్య జ్ఞానాంకురస్య షడం
గాధ్యయనజన్యస్య ఆపత్రబ్రహ్మజ్ఞానస్యేత్యర్థః. భరణకృత్యే పోషణవిధౌ నియమయన్
నియుక్తం కుర్వన్ ఉత్పన్నోపి జ్ఞానాంకురః మనస్త్వైర్యాభావే నశ్యతీతి భావః. తస్య
జ్ఞానాంకురస్య సంబంధి అమృతమయం మోక్షరూపం ఫలం ఉపాంతే ప్రాంతే జడ
మచేతనమితి హేతోః. ఇదం మనః ప్రతార్య వంచయత్వా భుక్త్యే అనుభవసి
మోక్షదశాయాం జడస్య మిథ్యాభూతస్య మనసోఽపి కతకరేణన్యాయేన నాశాదితి
భావః. తవ మాయా జనైః కథం నివర్త్యా నిరసనీయా నకథంచదిత్యర్థః. పూర్వాధేన
భగవతః పరమకృపాళుత్వ మన్తర్యామిశ్వంచ ఫలం భుక్త్యే ఇత్యనేన ఫలభోక్తు
రాత్మన స్సకాశా ద్వేదాభావశ్చ ఉక్తం భవతి. వ్యంగ్యార్థస్త్వైరం లోకే విహ
రత్ తత్ర తత్ర యథేష్టసంచారేణోదరభరణం కుర్వాణ మిత్యర్థః. మన ఇతి క్లిబ
త్వనిర్దేశేన కశ్చి త్సురుషకారరహితో జనో వ్యభ్యతే. తముపరుధ్య అమితఫలే
అధికఫలే ఆశాం ప్రకల్ప్య బోధ ఉపాయః తత్పూర్వక మంకురభరణకృత్యం తత్ర
నియమయన్ అంకురరక్షణే కృతే తవ మహాన్ లాభో భవిష్యతీతి ఆశా ముత్సా
ద్య అనన్యవ్యాపారతయా తత్ర స్థాపయన్నిత్యర్థః. తస్య అంకురస్య చూతాది
ప్రరోహస్యేతి యావత్. అమృతమయ మతిమధుర మిత్యర్థః. ఫలం ఉపాంతే
ఇదం మనః అయం జనః జడః మూఢ ఇతి ప్రతార్య తం వంచయత్వేత్యర్థః. భుక్త్యే
తవ మాయాకపటః జనైః కథమివ నివర్త్యా. పరహృదయస్యాప్రత్యక్షత్వాదితి
భావః.

82

శ్లో॥ పురాణస్త్వం జాయా ప్రకృతి రసతీ హంత నిఖిలా
జడా స్వత్తో జాతా ఇతి తవ జగత్సా అపి విభోః
న సంసారే సౌఖ్యం యదిహ రుచి ముచ్చాం విఘటయన్
కరోషి త్వత్కల్యం శ్రితమసి నవీనం తు తదిమమ్.

పురాణఇతి॥ త్వం పురాణః అనాదిః ఉపలక్షణమిదం మధ్యాంతాభావయోః. తథా
 త్రికాలాబాధ్య ఇత్యర్థః సత్య ఇతి యావత్. జాయా అనపాయితరౌ తవ
 భార్యాభూతా ప్రకృతిర్మాయా అసతీ మధ్యాభూతౌ జ్ఞాననివర్త్యత్వాదితి భావః. త్వత్త
 స్సకాశా జ్ఞాతా ఉదితాః నిఖిలాః సర్వే ఆకాశాదయః పదార్థాః ఆస్మిన్ ఆకాశ
 స్సంభూత ఇత్యోక్తిః. జహా అచేతనాః అజో నిత్య శ్వాశ్వతోయం పురాణ ఇతి
 శ్రుతే ర్జీవో న జాయతే ఏవేతి భగవత స్సకాశా దచేతనానా మేవావిర్భావః సతు
 చేతనానామితి భావః. ఇతి హేతోః పరమేశ్వరత్వాదితి భావః. జగత్ప్యః లోకస్య
 విభోః ఈశ్వరస్య తవ సంసారే సౌఖ్యం దృసుఖ మిత్యర్థః న నాస్తి. ఆస్మరతత్వా
 దితి భావః. జహా స్వస్మాయాపారతత్ర్యా త్సుంద్రసుఖ మిహాస్తి. త్వన్తు మాయత్వా
 న్నతిథేహి ముఖ్యార్థః. ఇహ సంసారే ఉచ్చాంతం స్వభావవశా దధికాం రుచిం ప్రీతిం
 విఘటయన్. దారాపుత్రాద్యపహరణద్వారా సర్వ మనిత్యమిదం దృఢం జ్ఞాన
 ముత్పాద్య విషయవైరాగ్యం జనయన్నితి భావః. శ్రితం భక్తమసి త్వత్పుత్ర్యం
 పరమేశ్వరం కరోషీతి యత్ త్వత్సాయుజ్యం దదానీతి యదిత్యర్థః. తదిదంతు నవీనం
 చిత్రమ్ నకశ్చిదపి సేనకస్య స్వం పదం దదాతి. త్వన్తు స్వమేవ దదానీతి తవ
 కృపాభూతా ఆశ్చర్యకరీత్యర్థః అత్రేదం వ్యంగ్యమ్. త్వం పురాణః నృప్తః అనేన
 సంభోగానర్హ శరీరతా సూచితా. జాయా ప్రకృతిః భార్యాస్వభావః అసతీ దుష్టా
 అనేన అనుకూలదాంపత్యాభావ స్సూచితః. త్వతో జాతా నిఖిలా స్సుతాః జహా
 మూఢాః విద్యానైన్యా త్పశవ ఇత్యర్థః. పుత్ర శ్శత్రు రపండిత ఇతి న్యాయా దిదం
 మహద్దుఃఖమితి భావః. ఇతిహేతోః జగత్ప్యః విభోః పతేః మహారాజస్యేత్యర్థః.
 అపి తవ సంసారే సుఖం నాస్తియ. భూపతేరిపి దారాపుత్రాద్భానుకూల్యమూలకం
 హి సంసారసుఖమితి భావః. ఇహ సంసారే ఉచ్చాంతం రుచిం విఘటయన్ శ్రితమసి
 త్వత్పుత్ర్యం త్వమివ సంసారసుఖరహితం కరోషీతీదన్తు నవీన మిత్యర్థః. ఈదృశీ పున
 రనూయా నక్వాపి దృష్టచరేతి భావః.

83

ఏవం పశ్యభి స్తుత్వా అధునా స్వాపరాధక్షమం ప్రార్థయతే

శ్లో॥ తవాపాంగై స్సరసిజవిలాసప్రతిభతై

ర్వయాసారై సారై రమృతరసకల్లోల మధురైః

ప్రతప్తః సిక్తం మాం విరచయ యదజ్ఞానవిధయా

కృతం వా చాపల్యం తదపి సపది త్కౌమ్యేషు భవాన్.

తవేతి॥ ప్రతప్తం సాంసారికతాపసంతప్తం మాం ఏతేన ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః
 పునరావర్తనోర్జునేతి గీతావచనాత్ బ్రహ్మణోపి స్థానభ్రంశాదిసంతాపోస్తీతి
 ఫలితమ్. సరసిజవిలాసప్రతిభతైః కమలలీలాతుల్యలీలాశాలిభిరత్యర్థః. ఏతేన భగ
 వతః పుండరీకాక్షత్వం సిద్ధం అమృతరసకల్లోలభరితైః సుధారసశరంగపరిపూరితైః

ఏతేన పరమాహ్లాదకత్వ ముక్తం భవతి. దయాసారైః కృపాభారాసంపాదితైరితి
 శబ్దేష్యభదాతియోక్తిః. దయారసస్విభి రిత్యర్థః. సారైః శ్రేష్ఠైః తుంసై రున్నతై
 రమితప్రభావై రిత్యర్థః. తవ ఆపాంగైః కటాక్షైః సిక్తం ఆద్రీకృతం విరచయ కురు.
 అజ్ఞానవిధయా జ్ఞానాభావరీత్యా మోహరీత్యేతివా. యద్వా యచ్ఛ చాపల్యం
 చపలత్వ మపరాధ ఇతి యావత్. కృతం మయేతి శేషః. తత్ సపది ఇదాసీం
 భవాన్ త్వం త్వామృతు డ్దమస్వేత్యర్థః. ప్రార్థనాయాం లోట్. నాయం బుద్ధి
 పూర్వకృతాపరాధః మద్బుద్ధే స్వస్థాయాపరతస్యైత్యాదితి తవ మాయాకారితం
 త్వం తుంతు మర్హసీతి భావః.

84

శ్లో! విరించి శ్రేయసాం దాయం భాయం త్రిజగతామపి

స్తుత్వైవ మఖిలేశాన మగమ త్నద మాత్మనః.

విరించిరితి॥ విరించి పృథ్వీ శ్రేయసాం శుభానాం దాయం దాతారం త్రిజగతాం
 లోకత్రయస్యాపి భాయం : క్షారం. శుద్ధాత్ దానే డుభాభౌ భారణపోషణయోరితి
 ధాతౌః శ్యాద్వ్యభి చ్యౌదస్తలక్షణో ఇత్యయః. ఆతో యుగితి యుక్తం.
 అఖిలేశానం సర్వేశ్వరం కృష్ణం ఏవ ముక్తరీత్యా స్తుత్వా ఉపహ్తాయ ఆత్మనః
 స్వస్య పదం స్థానం సత్యలోకమితి యావత్ అగమత్ యయా.

85

శ్లో. కరుణావరుణాలయ స్తతోఽసౌ

హరి రాశ్వాస్య వయస్యవత్సపాలాన్

వృజ మాప తదాఽపదానమస్య

వృజసీమ్ని ప్రససార విశ్రయాయ

కరుణేతి॥ తతః బ్రహ్మసర్గమనానంతరం కరుణావరుణాలయః దయాసముద్రః అసౌ
 హరిః కృష్ణః వయస్యవత్సపాలాన్ వయస్యాన్ స్నిగ్ధాన్ వత్సపాలాన్ గోపాల
 బాలాన్ ఆశ్వాస్య అనునీయ ద్రవం గోష్ఠ మాప యయా. అస్య కృష్ణస్య సంబంధి
 తద్బ్రహ్మస్తుతిరూప మపదానం అద్భుతవృత్తం వృజసీమ్ని గోష్ఠప్రదేశే విశ్రయాయ
 ఆశ్చర్యార్థం ప్రససార ప్రస్ఫుత మభూత్. తదపదానం శృత్వా సర్వే విస్మితా
 బభూవు ర్వజే ఇతి భావః.

86

గ॥ అథ కదాచన విసినశుండాశుండాఘాతసముద్భూర్ణమాన నానానోకహ
 నివహశిశిరకుసుమకోటరోఽరసముచ్చరదమందమకరందబిందుసందోహ
 మేనురీభూతైః కళిందనందనా కల్లోలమాలికాసలిసలీలోచ్చలిశిశిపత్ర
 పతత్ర సంరంభ సంఘాత తుషారపుష్పత్ర-దంబకరంబితాకారై రురగ
 పరివృథవివర్తీభూతసంకర్షణసంసేవనాయ మలయశైలవేలానివాసిసేభి
 రురస్సరవిలాసిసేభి రాదరాదిన సమీరితై రుదరవిరదాసవాస్వాదమద
 శబ్దాయమాన చంచరీకనిచయ వాచాలితవిక చకుటజచాపేయమచర్చికా

పరిచయముదంచితామోదై ర్వసదేవతావదనమారుతపరీరంభజృంభితై
ర్బాలానిలై రుపలాల్యమానం నందనమివ హరినందనం సదమగ్రహ
మివ సకలఫలాస్పదం బృందావనాంతరాళగతం తాళవిసిన మనుచర
సమభ్యర్థనాభి సంకర్షణమధుసూదనౌ సరభస మభజతామ్.

అథేతి॥ అథ తతః కదాచన కస్మింశ్చిత్కాలే బాలానిలై ర్మందమారుతై రుప
లాల్యమానం అనునీయమానం తద్వ్యక్త మిత్యర్థః. అనేన యథా సితా పుత్ర ముప
లాలయతి తద్వద్వాయు ర్వసమితి గమ్యతే. నందనమివ ఇచ్ఛవనమివ హరినందనం
ఇన్ద్రాహ్లాదకం కృష్ణాహ్లాదకరంచ నన్దిగ్రహేతి య్యః సదమగ్రహం సతాం ప్రసాద
మివ. సకలఫలాస్పదం సకలపురుషార్థప్రదం సర్వవిధఫలనిలయం చ బృందావనాం
తరగతం బృందావనమధ్యస్థం తాళవిసినం తాళానాం వనం అనుచరసమభ్యర్థనాభిః
వయస్యప్రార్థనైః తై రర్థితా ఇత్యర్థః. సంకర్షణమధుసూదనౌ రామకృష్ణౌ సరభసం
శీఘ్రం సహర్షం వా అభజతాం ప్రాప్తవన్తౌ. బాలానిలాౌ విశిష్య విశిషేత్యాదిభిః
విసినశుండాలానాం వనగజానాం శుండాఘాతైః కరతాడనైః సముద్భూతమౌనస్య
ఉద్భృతితః నానానోకహనివహస్య బహువిధతరుసమూహస్య శిఖరేషు అగ్రేషు
యాని కుసుమాని తేషాం కోటరోదరేభ్యః గహ్వరితుల్యాన్తస్థలేభ్య స్స కాశాత్
సముచ్ఛరతాం సమ్య గూర్ధ్వం ప్రసరతాం ఆమందానా మధికానాం మకరంద
బిందూనాంమధుపృషతాం సందోహేన సమూహేన మేదురీభూతైః వ్యాప్తై రిత్త్యర్థః.
ఏతేన వాయూనాం సుగంధవత్త్వ ముక్తం భవతి. కళిందనందనాయాః యము
నాయాః కల్లోలమాలికానాం తరంగసంఘానాం సలీలేషు జలేషు సలీలం సవిలాసం
యథా తథా ఉచ్చుతితాః ఉద్భృమణశీలా యే సితప్రతాః హంసాః తేషాం పతత్ర
సరంభా త్పక్షవిక్షేపా త్సంభూతేన జాతేన తుషారపృషత్కదంబేన శీతలబిందు
సమూహేన కరంబితాకారైః వ్యాప్తస్వరూపైః. ఏతేన వై త్య ముక్తమ్. ఉరగపరి
వృథస్య శేషస్య వివర్తీభూతః రూపాన్తరాయితః అవతార ఇత్యర్థః. యః సంకర్షణః
బలరామః తస్య సంసేవనాయ సేవార్థం మలయశైలవేలానివాసినీభిః చందనాచల
సీమసాభిః ఉరస్పరవిలాసినీభిస్సర్వాంగనాభిః ఆదరాత్ ప్రీత్యా సమీరితైః ప్రేషితై
రివస్థితైః ప్రేయస్యః ప్రియాయ శ్లాఘ్యవస్తుప్రేమయస్థితి భావః. ఏతేన వాయూనాం
మలయజత్వం గతిమాద్యం చోక్తం భవతి. ఉదరేషు పుష్పాణా మస్తః విసరతః
ప్రసరతః ఆసవస్య మకరందస్య ఆస్వాదా దనుభవా ద్యో మదః గర్వః తేన శబ్దాయ
మానానాం శబ్దం కుర్వాణానాం శబ్దవైరేతి కర్మణి క్యచ్. చంచరికాణాం
భృంగాణాం నిచయేన సమూహేన వాచాలితానాం ముఖరితానాం స్వగతభృంగ
ధ్వనివ్యాజా త్పుష్పాణి శబ్దం కుర్వన్తివేతి భాస్తితి భావః. కుటజో గిరిమల్లికా
తత్పుష్పమపి కుటజమేవ. చామేయం చమ్పకపుష్పం. వికచానాం వికసితానాం
కుటజచాంపేయమచర్చికానాం ప్రశస్తకుటజచమ్పకపుష్పాణాం పరిచయా త్సంబం

ధాత్ సముదంచితః ప్రవృద్ధ ఆమోదః పరిమళః యేషాన్తైః ఏశేన గంధాతిశయ ఉక్తః వనదేవతావదనమారుతపరీరంభేణ వనదేవతాముఖవాయుసంబంధేన జృంభితైః ప్రవృద్ధైః అనేన చ గంధాతిశయ ఉక్తః. వదనే తాంబూలాదిగంధసత్త్వాత్.

౫॥ తత్ర ఖలు.

ఖలు ప్రసిద్ధా. తత్ర తాళవనే.

శ్లో॥ పూరయన్నారవై ర్యాతఃరోషనాడింధమై ర్వనమ్

రామ స్వయసాం తుష్ట్యై ఫలభార మపాతయత్.

పూరయన్నితి॥ యాతురోషనాడింధమైః నాసిం ధమస్తీతి నాడింధమాః నాడి ముష్ట్యై శ్చేతి ఖత్. సిరాళేదకా ఇత్యర్థః. రోషస్య నాడింధమా రోషనాడింధమాః రోషాశ్రయీభూతసిరాళేదకా ఇత్యర్థః. యాతూనాం యాతుధానానాం రోషనాడింధమాః తైః తథోక్తైః రాక్షసానాం రోషాత్పాక్షై రిత్యర్థః. రాక్షసాలయత్వా త్తద్వనస్యేతి భావః. అరవైః ధ్వనిభిః వనం కాననం పూరయన్ నిబిడికుర్వన్ రామః బలభద్రః. స్వయసాం వయస్యానాం తుష్ట్యై సంతోషార్థం ఫలభారం ఫలరాశి మపాతయత్ పాతయామాన.

88

శ్లో॥ తత్ర తాలఫలపాతనజన్మా

కోష్యభూ చ్ఛటఛటధ్వని రుచ్చైః

తన్నిశమ్య కుపితః ఖరరూపీ

ధేనుక స్పవది సన్నిదధేఽపి.

తత్రేతి॥ తత్ర తాళవనే తాళఫలపాతనజన్మా తాళఫలానా మధః పతనా దుమ్భాత ఇత్యర్థః. ఉచ్చైః అధికః కోష్యనిర్వాచ్యః ఛటఛటధ్వనిః ఛటఛటేతి శబ్దః అభూత్ ప్రససారేత్యర్థః. తం ధ్వనిం నిశమ్య శ్రుత్వా కుపితః స్పంజితకోపః ఖరరూపీ గర్జ భాకారః ధేనుకః ధేనుకాసురః సపది తదానీం సన్నిదధేఽపి సన్నిహితోభవచ్ఛ. అత్రధేనుకో ధేనురపి ఖరరూపీ సన్నిదధే ఇతి విరోధః ప్రతీయతే.

89

శ్లో॥ అసౌ వత్సాపాయవ్యధితహృదయో ధేనుపదభృ

త్వదం వత్సస్యైవ త్వరిత మథ నిన్యే హలభృతా

శశంసు స్తే బాలా స్తదను కృతసామాతమాసితా

బలం హర్షోత్కర్షా దయ మబలజయ్యః కథమితి.

అసౌమితి॥ అథ ధేనుకసన్నిధానాన స్థరం వత్సాపాయవ్యధితహృదయః వత్సస్య వత్సాసురస్య సఖ్య రవాయేన నాశేన వ్యధితం సంజాతవ్యధం హృదయం మనః యస్య స తథోక్తః. ధేనుపదభృత్ ధేనుపదవాన్ అసౌ ధేనుకః ధేనుకశబ్దే. ధేనుపదసద్భావాత్ ధేనుపదభృచ్ఛబ్దవాచ్యః ధేనుకశబ్దః శబ్దసరశబ్దేనా వ్యర్థో

బోధ్యతే ఇతి తేన ధేనుకాసుర ఇత్యర్థః పృథీయతే ఇతి బోధ్యమ్. హలభృతా రామేణ హలాయుధత్వా ద్బలభద్రస్యేతి భావః. త్వరితం శీఘ్రం వత్సస్య పదమేవ స్థాపమేవ నిన్యే ప్రాపిణః తద్వన్మాదిత ఇత్యర్థః. తదను ధేనుకమారణానన్తరం కృత సాకూతహసితాః కృతసాభిప్రాయస్మితాః తే బాలా నత్సచాలాః బలం రామం ఆయం ధేనుకః అబలజయ్యః బలభద్రవృత్తిరి క్షేన జేతుం శక్యః కఠం భవతి న కథమపీత్యర్థః. దుర్బలజయ్యః కథమితి చ ప్రశీయతే. ఇత్యేనం హస్తోత్కరాత్ అనన్తాతిశయా చ్ఛశంసుః శ్లోఘయామాసుః. యద్వా హస్తోత్కరాత్కృతసాకూత హసితా ఇత్యన్వయః. అత్రపూర్వాశ్చే ఇదం వ్యంగ్యం. వత్సస్య త్స్లికస్య అపాయః అపగతిః తేన వ్యథితహృదయ ఇతి లింగవివరిణామః. ఆసౌ ధేనుపదం ధేనుత్వం బిభర్తీతి ధేనుపదభృత్ ధేను రిత్యర్థః. హలభృతా కృషీవతేన వత్సస్య పదం స్థానం త్వరితం నిన్యే వత్సేన యోజితఇత్యర్థః. 90

౧౧॥ తదను తదనుచరనికరమసి ఖరతరఘేరవవేషభీషణ మతిరోషణౌ రామ కేశవౌ సమూలకాష మకషతామ్.

తదన్వీతి॥ తదను ధేనుకనాశనానన్తరం ఖరతరఘేరవవేషభీషణం తీర్ణస్మగలవేషేణ భయంకరం తదనుచరనికరమసి ధేనుకస్య వయస్యసంఘమసి అతిరోషణౌ అతిభీకరా రామకేశవౌ బలకృష్ణౌ సమూలకాష మకషతాం సమూలఘాతం జఘ్నుతు రిత్యర్థః. నిమూలసమూలయోః కష ఇతి ణముల్. యథావిధ్యనుప్రయోగః. నిర్మూలధ్వంసం చక్రతురితి భావః. 91

శ్లో॥ తతో భుజంగేన పృథగ్గనేన
కదర్భమానా మమలాం ప్రకృత్యా
సహోదరీం పాపనియామకస్య
గోవుం ప్రతస్థే పురుషోత్తమ స్తామ్.

తతః॥ తతః ధేనుకాసురనిబర్హణానన్తరం పృథగ్గనేన నీచేన “మూర్ఖసిచౌ పృథగ్గనా” విత్యమరః. భుజంగేన కాళీయాభిధసర్పేణ కదర్భమానాం విప్రప్రత్యక్షణాదినా కలుషీ క్రియమాణాం ప్రకృత్యా స్వభావతః అమలాం స్వచ్ఛాం తాం ప్రసిద్ధాం పాప నియామకస్య పాపశబ్దోత్త్ర పాపవద్రవ్యవాచీ. శస్త్రం బాధత్రిషు ద్రవ్యే పాపపుణ్య సుఖాని చేత్యమరః. పాపానాం పాపినాం నియామక శ్శిక్షకః తస్య అర్థా ద్యమస్య సహోదరీం సోదరీం యమునా మిత్యర్థః. ఉభయో సూర్యాపత్యత్వాదితి భావః గోవుం రక్షితుం కాళీయనిష్కాసనేన సుప్రవేశాం కర్తు మిత్యర్థః. పురుషోత్తమః కృష్ణః ప్రతస్థే ప్రస్థితో భవత్. సాధుజనరక్షణార్థం దుర్జనశిక్షణార్థం చ పరమేశ్వర స్వావర్త్యత్వా త్తదుభయార్థ మస్య ప్రవృత్తి రితి బోధ్యమ్ వ్యంగ్యార్థస్య పృథగ్గనేన మూర్ఖేణ వీతేన బూత్కారో వ్యజ్యతే. భుజంగేన విటేన భుజంగో విటసర్పయౌ

రిత్యమరః. కదర్భ్యమానాం భోగాయ నిష్పద్యమానాం ప్రకృత్యా అమలాం నిర్దోషాం
పత్నినతా మిత్యర్థః. పాపనియామకస్య స్వయమేవ న కేవలం ధర్మతత్పరః కిన్తు
పరానసి పాపాన్నివర్తయతీతి కచ్చి త్పురుషశ్చారేయో వ్యభ్యతే. సహాదరిం ఏతేన
సత్కులప్రసూతిర్వ్యభ్యతే. తాం గోష్ఠం విటహసనేన తస్యాః పాత్రిత్యం రక్షితం
మిత్యర్థః ప్రతసే ఇతి—92.

గ|| తత్క్షణమేవ ఖరతరకిరణకిరణసంపాతసంపాదితపరితాపాతిరేకసముదితోద
న్యాత్రిసంగతయా కాళియవ్యాళస్స ప్లూతనిరర్థగరళకబళితకళిందనం
దనాసలిలరస మాన్వాశ్య మూర్ఛాయితేషు సవత్సేషు వత్సహితేషు.

తత్క్షణమేవేతి|| తదేవ ఖరతరకిరణస్య ఉష్ణాంశోః కిరణానా మంశూనాం సంపాతేన
సమ్యక్స్పృశణేన సంపాతః ప్రాప్తః యః పరితాపాతిరేకః సంతాపాతిశయః తస్మా
త్తేనేతి వా సముదితః జాతః ఉదన్యాత్రిసంగః పిపాసాతిశయః యేషా స్తేషాం భావ
స్తతా తయా, తథోక్తం. కాళియ ఇతి వ్యాళ స్పర్శః—తేన నిష్ప్లూతేన వాంతేన
నిరర్థశేన అధిశేన గరళేన విషేణ శబళితస్య సంజాతశబలవర్ణస్య కళిష్టనన్దనాయా
యమునాయా స్పృబంధినః సలిలస్య ఉదకస్య రసం న్వాద మాన్వాశ్య వీత్వా
సవత్సేషు వత్ససహితేషు వత్సపాలితేషు మూర్ఛాయితేషు మూర్ఛితేషు సత్పు—93.

శ్లో|| కారుణ్యామృతపూరసారభరితై స్తుంగై రపాంగై ర్యుళు
స్సంసిచ్చ్య స్వపదాంబుజై కశరణా నేతాన్ సముజ్జ్వలయన్
మధ్యే యూమునవారిభూరిగరళజ్వాలావల్లిఖాంతరం
సార్వం సదృ వివేశ సాలశిఖరా ల్లిలాకులాయో హరిః.

కారుణ్యేతి|| లీలాకులాయః విలాసనిలయః హరిః కృష్ణః. స్వపదాంబుజై కశరణాన్
స్వచరణకమలాశ్రయాన్ ఏతాన్ మూర్ఛితాన్ సవత్సాన్ వత్సపాలాన్ కారుణ్యా
మృతపూరసారభరితైః. కారుణ్యం కరుణా. గుణవచనత్వాత్ స్వాధీ ప్యర్థే. తదే
వామృతసుధా. తస్య పూరం ప్రవాహః. తస్య సారేణ స్థిరాంశేన భరితైః
పూరితైః. దయారసధరితత్వేనామృతాయమానై రిత్యర్థః. తుంగై రధికై
రపాంగైః కహితైః. ముళుః బహువారం సంసిచ్చ్య ఆర్ద్రీకృత్య. సముజ్జ్వలయన్
ఉత్పన్నజీవాన్ కుర్వన్ మూర్ఛా మపనుష్య చేతయన్ త్యక్త. అమృతం యథా
విషతాపం నివార్య చేతయతి తద్వదస్యాపంగా ఇహ కృత్వా అమృతేత్యాద్యుక్తమ్
అతఏవ పరికరాలంకారః. మధ్యేయూమునవారి యమునాజలస్య మధ్యే స్థితిమితి
శేషః. భూరిగరళజ్వాలావల్లిఖాంతరం బహువిషజ్వాలావ్యాస్తమశ్యభాగం సార్వం
సర్వస్వేదం. తస్యేద మిత్యర్థః. సదృ నిలయం. సాలశిఖరాత్. సాలస్య కదంబ
భూజస్య శృంగ మారుపేయేతి ల్యబ్ధౌపే పఞ్చమీ. వివేశ లంఘితవాన్. ఉన్నత
స్థలా దుదకమధ్యే లంఘనే కృతే సఖి ఉంకాధః ప్రదేశప్రాప్తి స్సంభవేతి సాల
శిఖరా ల్లంఘనమితి బోధ్యమ్. 94

శ్లో॥ స్వభవనపరిభవసంభవరోమా
దాయా దధాశు భుజగేంద్రః
మురరిపు మరుచిరచరిణో
ఘోరాకారై ర్దదంశ దశనైశ్చ.

స్వభవనేతి॥ అథ శ్రీకృష్ణలంఘనాస్తరమ్. భుజగేంద్రః కాళీయః. స్వభవనపరిభవ సంభవరోమాత్. స్వగృహతిరస్కారజన్యకోపాత్. గృహతిరస్కారో నామ గృహ క్రమణమేవ. ఆశు ద్రుత మాయా దాజగామ. అరుచిరచరితః దుష్టచరితః కాళీయః. ఘోరాకారై ర్భయంకరై ర్దశనై ర్దంష్ట్రాభిః మురరిపుం కృష్ణం దదంశ చ దష్టవాన్. ఆగమనక్షణ ఏవ దశనవ్యాపారోఽపి సంవృత్త ఇతి సూచయితుం చకార గ్రహణమ్. 95

శ్లో॥ శౌరి గాప న భుజంగవిమాగ్ని జ్వాలజాలజితాం పరిభూతిమ్.
చక్రిణో ర్యది పరస్పరయుద్ధం త్వేషతో హి న తదాన్యతరా ర్ః.

శౌరిరితి॥ భుజంగస్య కాళీయస్య విషరూపో యోఽగ్నిః తజ్జ్వాలజాలాత్. తచ్ఛిఖాస మూహాత్. జనితా ముత్సన్నాం తదోక్తాం పరిభూతిం తిరస్కృతిం సంతాపమితి యావత్. శౌరిః కృష్ణః గాప నసాప. ఉక్త మరం సమర్థయతి. చక్రిణోః కృష్ణ కాళీయయోః “చక్రీ కృష్ణే కులాలే ఽహా” ఇతి భాస్కరః. సర్పయోరితిచ పరస్పర యుద్ధం యది అన్యోన్యసంగ్రామం స్యాద్యది తదా యుద్ధే త్వేషతః విషాత్. అన్య తరార్ః ఉభయో రేకస్య వీడా నహి నభవతి హి సర్పస్య సర్పవిషబాధానేతి భావః. అర్థాన్తరన్యాసాలంకారః. స చ చక్రిశబ్దగతశ్లేషోఽస్తివితః కృష్ణస్యపరమేశ్వరత్వా న్నవిషబాధేతి పరమార్థః. 96

శ్లో. స్పందితుం స నశశాక తదైవ
శ్రీపతి ర్భుజగభోగసిన్ధుః
చిత్రమేవ తదిదం కథమస్మి
న్యజ్యతాం భుజగభోగజబంధః

స్పందితుమితి॥ తదా సః శ్రీపతిః కృష్ణః భుజగభోగసిన్ధుః సర్పదేహవేష్టితః అత ఏవ. స్పందితు మేవ చరితుమసి నశశాక నసేహ తదిదం కృష్ణస్పందనాసామర్థ్యం చిత్ర మేవ. నను కుత చ్చిత్రం మచప్యా హి సర్పవేష్టితాః స్పందితుం నశక్నునస్తితి యుక్తమేవేద మత ఆహ. కథమితి. అస్మిన్ శేషశాయిని కృష్ణే. భుజగభోగజ బంధః సర్పదేహకృతబంధనం కథం యజ్యతాం యుక్తో భవతు. యస్సర్పరాజం అఖలభూధరణధురీణం శేషమసి పర్యంకికృత్య తత్రశేతే తస్య కాళీయా త్తుచ్ఛ సర్పా ధ్బంధోభవదితి చిత్రమేవేదమితి భావః. అత్రేదం వ్యంగ్యం. సః శ్రీపతిః. అనేన కాముకత్వం వ్యజ్యతే. భుజగభోగసిన్ధుః. భుజగః భుజంగఃవిట ఇత్యర్థః లక్షిత

అక్షణేయమ్. తస్య భోగేనేతి నిబర్హణా. భోగతుల్యభోగేనేత్యర్థః. తద్వద్విహరణేనేతి
యావత్. పినధః బధః సంసారేనిర్బంధ ఇత్యర్థః. స్పందితుమపి కిముత సంసారాదాత్మానం
మోచయితుమితి భావః. సశశాక. విటవ దత్యన్తకామనయా విహృత్య
విహృత్య సంసారాత్తా నిర్మగ్న ఇతి భావః. ఏతేన షోడశసహస్రగోపికావిహృతి
ర్మమ్యై తేషాం చిత్రమేవ. అస్మిన్ పరమాత్మని మాయామూరే భుజగభోగజబంధః
కథం యుజ్యతాం మాయావశ్యానాం జీవానామేవ భోగేన బంధః ఈశ్వరస్య
కథమితి భావః. ఏతేన శ్రీకృష్ణస్య వస్తుతః అస్థలితబ్రహ్మచారిత్వం సూచ్యతే. 97

శ్లో. తదా బాలా స్తస్మిన్నరిపరిభవం బంధమపి త

త్కృతం దుఃఖం మోహో ద్వితథమవిదిత్వా జడధియః

కథం వా ముక్తిః స్యాత్కథమివ తదధ్యక్షజనితం

సుఖన్నశ్శోకోవా విరమతు కథంవేతి వివశాః.

తదేతి॥ తదా శ్రీకృష్ణస్య సర్వవేష్టనసమయే జడధియః మందబుద్ధయః బాలాః
వత్సపాలాః తస్మిన్ కృష్ణే విషయే అరిపరిభవం శత్రుభూతకాళియకృతతిరస్కారం
బంధమపి రజ్జతుల్యసర్వశరీరకృతవేష్టనం చ తత్కృతం తాదృశదృఢబంధనజన్యం
దుఃఖం శ్రీకృష్ణశోకం చ వితథం వ్యర్థం నిష్ఫలమితి మోహో దజ్ఞానా దవిదిత్వా
అజ్ఞాత్వా భగవత్త్వే జ్ఞాతే సతి మాయామాయుషస్య భగవతః కృష్ణస్య పరమేశ్వ
రస్య ఏతద్నిర్బంధాదికం లీలైవ నతు దుఃఖకరమితి నిశ్చయజ్ఞానం జాయేత తత్త్వా
జ్ఞానేతు ప్రాకృతమనుష్యవత్త్వాపి దుఃఖం సంభావ్యమేవేతి భావః. కథం వా
కేన ప్రకారేణ ముక్తిః సర్వబంధత్యాగః స్యాద్భవే దర్థా త్కృష్ణస్య తదధ్యక్ష
జనితం ఆపాదమస్తకం సర్వశరీరవేష్టితయా దుర్దర్శస్య తస్య కృష్ణస్య అధ్యక్షౌ
త్ప్రత్యక్షౌ దర్శనాదితి యావత్. జనితం జాతం సుఖమానందః నః అస్మాకం
కథంవా స్యాత్. శోకో వా దుఃఖం చ కథంవా విరమతు సశ్యతు ఇత్యేవం
చింతయా వివశాః మూర్ఛితాః జాతా ఇతి శేషః. వ్యంగ్యార్థస్తు. జడధియః అపరి
శుద్ధమనసః అతపవ బాలాః అజ్ఞాః తస్మిన్ జీవే అరిపరిభవం అన్తశ్చత్రుకామాది
పారవశ్యం బంధం కర్మవశ్యతాం తత్కృతం కామాదిజన్యం దుఃఖం చ. వితథ
మనృతమితి మోహో దజ్ఞానా దవిదిత్వా ముక్తి రవిద్యావియోగః కథం స్యాత్ తద
ధ్యక్షజనితం తత్ప్రదార్థసాక్షాత్కారజన్యం సుఖం కథం స్యాత్. బ్రహ్మసందేహః కథం
స్యాదితి భావః. న శ్లోకః సాంసారికం దుఃఖం కథం విరమతు ఇతి వివశా నిర్విణ్ణా
జాతా ఇతి. 98

గ॥ భగవానపి కంచితకాల మబలభావ మభినీయ నితాంతచింతాదంతరి
తాంతరంగేషు సహచరేషు సచమత్కార ముత్సృత్య ముహుర్ముహు
శ్చరణఘాత మాహత్య చ భుజంగ మతిమాత్ర మసమర్థం సమర్థయా
మాస.

భగవానితి. భగవాన్ కృష్ణస్థ కంచితాగల మిత్యత్వత్వసంయోగే ద్వితీయా. అబల భావం దుర్బలత్వం సర్వబంధమోచనానామర్హ్య మిత్యర్థః. అభేదియ అనుకృత్యేత్వార్థః. సతు పుత్రత స్తథా ఉత్పత్తిత్వాదితి భావః. సహచరేషు సయస్యేషు నితాంతయా ఆత్మస్తయా చిత్తయా విస్తరితాని వ్యాప్తాని అంతరంగాణి మనాంసి యేషా స్తేషు అతిచిత్తకాన్తేషు సప్సృత్యర్థః. సచమత్కాంతం సవైదగ్ధ్యం యథా తథా ఉష్ణుత్య ఉష్ణీయ ముహూ ర్ముహూః భుజంగం కాశీయం చరణభూత మాహుత్య చరణేన హస్తే త్యర్థః. కరణేహమితి ణముచ్. అతిమాత్ర మిత్యర్థ మసమర్థ మశక్తం స్వదేహ చాలసేషి శక్తిరహిత మిత్యర్థః. సమర్థయాయాస చకార.

9 :

X! తతః ప్రయాణోన్ముఖప్రాణం ప్రాణేశం నిశమ్య తదంగనాజన స్సరభస మధోక్షజం శరణ మభజత సవిషయ మసాషీచ్ఛ.

తతః తతః సర్వస్య హృద్భూమిప్రాప్త్యనంతరం ప్రాణేశం భక్తార్థం కాశీయం ప్రయాణోన్ముఖప్రాణం గమనోన్ముఖప్రాణం సన్నిహితమరణ మితీయావచ్. నిశమ్య శ్రుత్వా తదంగనాజనః నాగాంగనాసముహః సరభసం సవేగం యథా తథా విశంబే సతి తు ప్రాణేశో మిద్యేతేతి భావః. అధోక్షజం కృష్ణం శరణం రక్షితార్థ మభజత ప్రాప్. త్వమేవ న శరణమితి శ్రీకృష్ణపాదాక్రాంతా బభూవురితి భావః. సవినయం యథా తథా వినయేన సహితం యథా తథా అసాషీత్ అస్తాషీచ్ఛ. ణ స్తుతౌ లుబ్ అస్య సేటకత్వాత్ అనాపిదితి పాశ్చ్యన్.

100

X! తథాహి.

నాగాంగనాకృతభగవత్స్థితిమేవ దర్శయతి కవి రిత్యర్థః. పశ్చాద్ధి స్తువంతి కృతమిత్యాదిభిః. తతః నిర్వాణకృతపానముదగ్గర్య తవ నేదం యుక్తమిత్యాశయః ప్రథమశ్లోకేన.

శ్లో॥ కృతం మాత్సర్యేణ స్మరణ మపి నిర్వాణకరణం
హరత్సన్యో ద్దేశా న్ద్రహణమపి నామ్నా భవభయన్
పయోవా పత్రంవా హిత మహూ భక్తై రుపహృతం
హరే పారం విద్యో న తవ కరుణాయా నిరవధేః.

కృతమితి॥ హే హరే కృష్ణ మాత్సర్యేణ ఉర్వయా కృతమపి తవ నామ్నః కృష్ణే త్యభిధానస్య స్మరణమపి స్మృతిరపి నిర్వాణకరణం సుఖకరం మోక్షకరమితివా. అనేన ద్వేషా చైవ్యాదియో నృపా ఇతి సూచితమ్. అన్యోద్దేశాత్ అన్యవ్యాజాత్ అన్య ముద్దిశ్యేత్వర్థః. కృతమపి నామ్నః గ్రహణం ఉచ్చారణం భవభయం సంసార భయం హరతి నాశయతి ఏతేన అజామీధకథా సూచితా. భక్తై రుపహృతం సమర్పితం పయో వా క్షీరం వా. జలమితి వా. పత్రం వా. తులస్యాది దళంవా. హితం ప్రియం తవేతి శేషః. అహ హే త్యాశ్చర్యే సర్వేశ్వరస్యాపి పయః పత్రమా త్రేణ ప్రీతిరితి నిరభిమానితా. ప్రత్యాశ్చర్యమితి భావః అనేన కుచేలాదికథా

సూచితా. నిరవధేః అపారాయాః తవ కరుణాయాః పారం అవధిం న విద్యః
నోపలభామహే అపారత్వాదేవేతి భావః. 101

శ్లో॥ ప్రియాం ప్రాణప్రాయాం క్షణమపి వినా భావవిరసాం
యయా హిత్యా యానం నిభృత మనుజీవివ్రజమపి
అయాసీ స్సంభ్రాంత స్పపది కరిదీనారవభ్రై
హరే శ్రేయ సా నః ఫలతు తవ కారుణ్యలహరీ.

ప్రియామితి॥ హే హరే యయా కారుణ్యలహర్యా హేతుభూతయా క్షణమపి క్షణ
కాలమపి వినా భావవిరసాం వియోగాసహసాం అతవ ప్రాణప్రాయాం ప్రాణ
తుల్యాం ప్రియాం ప్రేయసిం లక్ష్మీం తదా నిభృతం వినీత మనుజీవివ్రజమపి భక్త
సంఘంచ హిత్యా తృక్త్వా కరిదీనారవైః గజేంద్రకృపణధ్వనిభిః. సంభ్రాంతః
సంభ్రమం ప్రాప్తస్సృక్ సపది తదానీమేవ యానం గమన మయాసీః అభజః
యద్వా. హరే కరిదీనారవై స్సంభ్రాంతః అతవ క్షణమపి వినాభావవిరసా మత
ఏవ ప్రాణప్రాయాం ప్రియాం నిభృత మనుజీవివ్రజమపి హిత్యా యయా యాన
మయాసీః ఇత్యన్వయః. సా తవ కారుణ్యలహరీ కృపాప్రవాహః నః అస్మాకం శ్రేయః
శుభం ఫలతు దిశతు. గజేంద్రరక్షకాలికా కృపా ఇదానీ మస్మదర్థం స్వీక్రియతా
మితి ముఖ్యార్థః. 102

శ్లో॥ దీనాత్మనాం తావకనిత్యసిద్ధ
రసప్రభావాదపరాధరీతిః
కళ్యాణభావాయ న కల్పతే చే
దనర్థలాభః కథమస్తు వార్యః.

దీనాత్మనామితి॥ దీనాత్మనాం కృపణమనసాం సంబంధినీ అపరాధరీతిః అపరాధవిధా
తావకస్య త్వదీయస్య నిత్యసిద్ధస్య సహజస్య నిరుపాధికస్యేత్యర్థః రసస్య అనురాగస్య
కృపాయా ఇతియావత్. ప్రభావాత్సమర్థ్యాదేతోః కళ్యాణభావాయ శ్రేయసా
ముత్పత్తయే న కల్పతే న సంపద్యతే న భవతితియావత్. చేద్యది అనర్థలాభః అనిష్టా
వాప్తిః కథం కేన ప్రకారేణ వార్యః నివారయితుం శక్యః అస్తు భవతు. దీనకృతా
అపరాధా స్వత్కృపాబలా దపరాధతా మపహాయ ఉపచారా ఏవ భవన్తి అన్యథా
ప్రతిపదమనాథా స్సంభవేయ రితిభావః. వ్యంగ్యార్థస్తు దీనాత్మనాం దరిద్రాణాం
అపరాధశబ్దోఽత్ర లాక్షణికః అపరాధవద్దృష్ట ఇత్యర్థః. రీతి ర్లోహవిశేషః 'రీతిస్త్రియా
మారగూట' మిత్యమరః. తావకో యః నిత్యః అక్షయ్యః సిద్ధరసః పారదః తత్ప్ర
భావాత్తత్సంపర్కమాహాత్మ్యా ద్రసభస్మప్రభావాదితి భావః కళ్యాణభావాయ
సువర్ణత్వాయ న కల్పతేచేత్ సువర్ణాత్మనా న పరిణమతే చేత్ అనర్థలాభః ద్రవ్య
ప్రాప్త్యభావః దారిద్ర్యమితియావత్. కథంవార్యోఽస్తు నకథంచి దిత్వర్థః. 103

శ్లో॥ అనాత్మజ్ఞానానీ శుచమయమయానీ ద్విభురితి
స్వరూపం మత్వా తే నపది పరిపుష్టాత్మ్యపశమమ్
పరిభావం శోకై ర్యది స పునరద్యాపి భజతే
ప్రతీతిః కేయం తే నిరవధిక్రపానీరధిరితి.

అనాత్మజ్ఞాన ఇతి! అయ మనాత్మజ్ఞః ఆత్మజ్ఞానశూన్యః విభుః సః పతిః శుచం శోక
మయానీత్మానీతి స్థానే యుక్తం స్వపరజలాబలవివేకాభావాత్. ఈశ్వరేణ త్వయా
యుద్ధ్యా ప్రాణసంకటం పాప ఇతీద మవివేకినోఽస్య ఉచిత మేవేతి భావః. నపది ఇదానీం
తే తవ స్వరూపం పరమేశ్వరత్వాత్మకం యాభావ్యం మత్వా జ్ఞాత్వా అయం
సర్వేశ్వరవీవ సతు ప్రాకృతః అన్యథా కళమ్మచూస్మా దీదృశీ దశేతి నిశ్చిత్యేత్వర్థః
ఉపశమం శాన్తిం కోవేన కర్తవ్యాభావాదతిభావః. పరిపుష్టాతి భజతి. పాదరత్నానియ
మిత వృశ్చికవదితిభావః. సః విభుః పునరద్యాపి అఘనాపి త్వత్స్వరూపజ్ఞానోత్తరకాలే
పీత్వర్థః శోకైః పరిభావం తిరస్కారం భజతేయది ప్రాప్నోతి చేత్ త్వయా నిర్జిత
స్తవపశ్యో భూత్వా అస్మద్వారా త్వాం శరణాగతిం ప్రాప్నోతి పున స్వయా తాడ్య
మాన శ్శిచితీచేత్ తే తవ నిరవధిక్రపానీరధిరితి అపారకరుణాసముద్ర ఇతి ఇయం
ప్రతీతిః ప్రసిద్ధిః కా కుత ఇత్యర్థః. ప్రతీతి ర్నశ్యేదితిభావః. శరణాగతపరిత్రాణజన్యా
కీర్తి రపగచ్ఛేదితిముఖ్యార్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు అయం విభుః వ్యాపకో జీవః అనాత్మ
జ్ఞస్సన్ సచ్చిదానందలక్షణ మాత్మస్వరూప మవిదిత్వా శుచం సంసారదుఃఖమయానీ
దితిన్ధానేయుక్తం. నపది ఇదానీన్తు తే స్వాత్మాభిన్నస్య పరమాత్మన స్తవ స్వరూపం
సచ్చిదానందలక్షణం తత్త్వం మత్వా సచ్చిదానందలక్షణం బ్రహ్మైవాహా మస్మితి
మహావాక్యార్థమననేన నిశ్చిత్యేత్వర్థః. ఉపశమ ముపరితిం పరిపుష్టాతి కామాదిభి
రపరిభూత స్కామీమాస్తే ఇత్యర్థః. సపునః ఆత్మవేత్తా జీవన్తు అద్యాపి ఆత్మజ్ఞానోత్తర
కాలేపి శోకైః పరిభావం భజతేయది జేతవ పరమాత్మనః నిరవధి క్రపానీరధిరీతియం
ప్రతీతిః కా? 'మాముషేత్య తు కా న్తేయ పున్దరీక స విద్యతే. తేషామహం సముద్ధర్తా
దుఃఖసంసారసాగరాదీత్యాదిభిః ప్రసృతం యశో వశ్యేదితి భావః.

104

శ్లో॥ సభోగిచూడామణి రేష పృథ్వా
వయం చ భోగిన్య ఇతి ప్రతీతిః
ఘటేత నైతత్కిలభోగభాక్త్యం
కృపాం వినా తే గరుడశ్వజన్య.

స ఇతి! స ఏవః సోఽయం భోగిచూడామణిః చూడాయాం మణి శ్చూడామణిః
భోగినిాం చూడామణి ర్భోగిచూడామణి రితిగోచోఽయం ప్రయోగః. నహి భోగిన
శ్చూడాయాం మణిత్యేనాముం బిభ్రతి తతిశ్చ యథా మణి శ్శిరసా శ్లాఘ్యతే
తద్వదయమవీతి శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. పర్యవసన్న. సర్వోత్తమ ఇతిసమానార్థః. భోగవ

దక్షిణం ఇతి చ గమ్యతే వయం చ వయం తు భోగిన్యః భోగిన్యభాత్ ఋషేభ్య
ఇతి జీవ యద్వా భోగినాం స్త్రీయః భోగిన్య ఇతి పుంయోగే జీవ. నాగాంగనా
ఇత్యర్థః. భోగానుకూలాః స్త్రీయ ఇతి చ ప్రతీయతే 'భోగిన్యోన్య్యా సృషస్త్రీయ' ఇత్య
మరః. ఇత్యేనం పృథ్వాం భూమా ప్రతీతిః. ప్రసిద్ధి ర స్త్రీ అస్మ కిం తతి ఇత్యత ఆహ
గరుడభ్యజస్య భగవత స్తే తవ కృపాం నినా ఏతత్సర్వజనప్రతీతి విషయమస్మన్నిష్ఠం
భోగభాక్త్యం సుఖత్వం 'భోగ సుఖే న్నాస్తిది భృతా వహేశ్చ ఘణకాయయో'
రిత్యమరః. న ఘటేత కిల న వ ర్తేతైవ నైవ యుజ్యేతేతి వా. జగదీశ్వరస్య తవ కృపా
భావే కుతో భోగః ప్రత్యుత దుఃఖమేవ న్నాస్తిత్యర్థః. సర్వభూమిప్రసిద్ధా మస్మద్భో
గవత్ప్రప్రధాం మానాశయేతిభావః. అన్యత్ర ఏతద్భోగభాక్త్యం సర్వశరీరధారణం
గరుడభ్యజస్య తార్క్యనియామకస్య తే కృపా వినా న ఘటేత న వ ర్తేత ఖలు కృప
యా యది భవాన్ గరుడం నియమసి. తర్హి వయం శరీరధారణం కుర్మః. నోచేత్
గరుడోఽస్మాన్ హనిష్యత్యేవేతిభావః. ఏతేన ఏతత్కుత్సితభోగిమారణే కుతస్త
వాయంశ్రమః యది తు తవ అస్మాసు ఆగ్రహ స్తర్హి త్వదీయనియ నిగ్రహః గరుడ ఏవ
సమూల మూకూలయేన్న ఇతి కృత్వా తథా అకరణా ద్ధేతోః న తవాయ ముద్యమ
సర్వమారణార్థః కిన్తు విలాసార్థవేతి నిచ్చినుమ ఇతి భగవద్ధృవయగతో భావః
నాగాంగనాభి ర్వింతః ఇతి ప్రతీయతే. గరుడభ్యజన్యేతి సాభిప్రాయవిశేషణా
ద్వ్యంగ్యాచే పరికరాలంకారః.

105

అవ|| స్తుతి ముపసంహరన్తి త్వయాతి.

స్తో|| త్వయి నాథేఽసి జగతా మముగా న సనాథతా

తేన నః కిరుణాసింధో! హరసాభాగ్యవిప్లవమ్.

త్వయీతి|| త్వయి జగతాం చతుర్దశభువనానాం నాథే ప్రభా భవతీతిశేషః. భవతి
సత్యసి నః అమునా సర్వేణ సనాథతా నాథః పతిః ప్రభుశ్చ నాథవత్త్వమస్తీతి
గమ్యతే సామాన్యాకారేణ సర్వజగన్నాథ స్త్వ మస్మాకమపి యద్యపి నాథః
తథాపి విశేషాకారేణ అయమేవాస్మాకం నాథః పతిరితిభావః. హేకరుణాసింధో!
దయాసముద్ర తేన హేతునా అన్యైవాస్మత్ప్రతిత్వాదేతోరిత్యర్థః. నః సంబంధినం
సాభాగ్యవిప్లవం సాభాగ్యోపద్రవం పత్యే మారితేనతి అస్మాకం సాభాగ్యం నశ్యే
దితిభావః. హర నాశయ అయం భావః అయంతు అస్మాకం కాల్పనికః పతిః
భోగాయ కేవలం కల్పితః త్వం సర్వేశ్వరో నిత్యసిద్ధః పతిః అశః అస్మాకం రక్షా
తు త్వదధీనైవేతి అత్రిపూర్వార్థే త్వయి నాథే వ్యమునా సనాథతేతి విరోధో
వ్యజ్యతే. తస్య నాథః భోగహేతుః పతిరిత్యర్థాత్పరిహార ఇతి విరోధాభాసాలంకారః.
న సాభాగ్యవిప్లవం త్వమేవ హరేత్యుత్తరవాక్యార్థస్య త్వయి నాథేసి జగతామిత్యేత
ద్వాక్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగం సర్వజగన్నాథత్వా త్వ మస్మాకమపి నాథ
ఏతేత్వస్మత్సాభాగ్యవిప్లవం హత్తుం క్షమ ఇత్యర్థాత్.

106

X|| ఏవ మభిధాయ బాష్పాయమాణనయనాభి రూప్తాయమాణహృదయాభి
రజగరవధూటీభి రాక్తికృతచిత్తవృత్తిః కారుణ్యకల్లోలమాలీ వనమాలీ
తథేతి తత్తత్తణమురచీకర్వాణ స్తత్తణముపసర్పతు పయోనిధి మిహ
నివసతు నిమిషమపి న భవానితి దండశూక మాదిశ్య సమాశ్వాస్య చ
మాన మనుచరనికర మాత్మనదన మానసాద.

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తరీత్యా అభిధాయ ఉక్త్వా బాష్పాయమాణనయనాభిః బాష్పాయ
మాణే అశ్రూద్వమనే నయనేయాసాద్భిః సవద్రశునైతాభి రిత్సృగ్భిః ఊష్మాయ
మాణం సోష్ణహృదయం యాసాద్భిః బాష్పేష్టభ్యాముద్వమనే ఇతి క్యజ్.
అజగరవధూటీభిః సర్పాంగనాభిః ఆక్తికృతా శీతచిత్తా చిత్తవృత్తి ర్మనోవృత్తి
ర్యస్య సః కారుణ్యకల్లోలమాలీ కరుణాసముద్రః వనమాలీ కృష్ణః తథేతి
యుష్మత్సౌభాగ్యవిస్లవం హరామూర్తి తత్తణం తదైవ ఉరరీకర్వాణః అంగీకర్వన్
భవాత్ త్వం తత్తణ మధునైవ పయోనిధిం సముద్ర ముపసర్పతు గచ్ఛ ఇహ
యమునాహ్రదే నిమిషమపి న నివసతు నత్తిష్ఠ ఇతి దండశూకం సర్పం కాళియ
మాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య మానం ఖన్న మనుచరనికరం సహచరసంఘం సమాశ్వాస్యచ
సమ్యగాశ్వాస్య ఆత్మన స్వస్య సదనం గృహ మానసాద ప్రాప—107.

X|| అథ కదాచిదుపచితరణరణకనిస్సాణరాణకల్పానల్పశీలీముఖపటలర్పంకా
రకరంభితాకారతయా వనదేవతాభి రివ విహితకుశలానుయోగాభి రున్మీ
లితమల్లికామతల్లి కాపాటలపటలపరిమళపరిశీలనకషాయాభి రనవరతజాగ
రూకధారాయంత్రనిరర్థశబ్దవిన్లగ్ధద్వారిధారావిరచితలీలావిహారాభి రతివేళ
తరళశిఖరతయావనరాజభి రిన్ద సానంద మభినంద్యమానసమాగమాభిః
ప్రతిదిశనాయితసరీస్పృహచర్వ్యమాణతయేవ విరళప్రచారాభి ర్మలయాచల
బాలానిలమాలాభిః కథంచన ధార్యమాణప్రాణప్రాణీసందోహః స్వకీయ
పరితాపాతిరేక మసహమానాభిరివ ప్రతిబింబదంభా దభ్యంతర మవ
గాహమానాభి రహిమకరకిరణపరంపరాభి ర్మందోష్ఠీకృతసకలసలిలా
శయ స్సముదంచితమరుమరీచికాసలిలవీచికావిహారవైఖరివిషయపథిక జన
మనోరథవై ధురీధురీణమధ్యందినవిజృంభణ స్సముదితయావనయోపావిశే
షగవేపితపుష్పసమయ శ్చిరతరవిరహిణీజననయనమాత్రవిశ్రాంతవర్షా
సమున్మేషః పితామహపురుషాయుషమాత్రావలంబితరదాయామః ప్రబల
తరసంభావితానరపరిజహీర్షయా తుహారగిరికందరాంతరాళతపశ్చర్యా
షర్యుత్సుకహేమంతసమయః తరుణీకుచకలశసంఘన్నవాస్తవ్యశిరభావో
భోజ్యవిశేషవిరసపిపాసాసమాకులసకలలోకతయా జీవనభావమంభసస్సమ
రయమానః కాయమాననికాయైః కాయనవిలాసిజనదిరపరిత్యాగకృత
శోకాతిరేకాదివ బాష్పపదేశేన నిరంతరనిస్సరన్నిశ్వాసశ్వాసనగర్భ

భవనాభోగః పానకరసపానైకతానతాం పటీరపంకాలేపహోలుపతాం
ప్రసూనచయసంస్పృహతాం ప్రపాసన్నివేశసాశయతాం వారి
విహారసాదరతాం వారిజమాలాకుతూహలితాం నిశాకరకరాటోకకాము
కతాం నిశాసమయసముత్సుకతాం చ విషయబంధహీనాం సంపాదయన్
సులభసలిలావగాహతయా సుగమసచ్ఛాయప్రవేశతయా పరిధాననిరపే
క్షయా సుప్రాప్రపరాశిరపానీయతయా సుకరతాలవృంతతయా చ కించిద
కించనజనన్యాపి భోగసుభగం భావుకస్సమువంచితదాతరపితాపమాత్ర
పరిభూతవిరహాణీజనసత్త్వరప్రాణహరణాయ బహిరపి సమున్మేషితోష్మాతి
భూమి రూష్మాగమ సమయ స్సమజృంభత.

అగ్నేతి॥ అథ కాశీయనిష్కాసనానన్తరం కదాచి మాష్టాగమసమయః గ్రీష్మకాలః
సమజృంభత సమ్యక్ జృంభితవాక్ జృంభణప్రకారం దర్శ్యుతు మాదౌ మలయా
నిలా న్వరయతి ఉపచితేతి. ఉపచితం వర్ణితం రణరణక ముత్కంఠా యేన స ఉపచిత
రణరణకః మన్మథః తస్య రణః కామయుద్ధమిత్యర్థః. 'అయలక ముత్కంఠా స్వాదు
త్కలికా రతిశ్చ రణరణకమితి హలాయధః. తత్ప్రీ నిస్సాణరాణకత్వైః నిస్సాణశ్వాని
తుత్వైః అనత్వైః అధికైః శిలీముఖపటలర్పంకాదైః భృంగసంఘర్పంకృతిభిః కరం
భితాకారతయా వ్యాప్తవిగ్రహవత్త్వేన హేతునా వనదేవతాభిః విహితః కృతః
కుశలానుయోగః కుశలప్రశ్నః యాసాం తాభిరివ స్థితాభిః వనదేవతాః భృంగ
ర్పంకారవ్యాజేన బాలానిలమాలానాం స్వాగతం పృచ్ఛన్త్య ఇవ వర్తన్తే ఇతి
భావః ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. భృంగర్పంకారాణాం గీతత్వరూపణం ద్వ్యక్షభాషణత్వ
రూపణమప్యస్తి యథా నాగానందే 'మధురమివ వదన్తి స్వాగతం భృంగశబ్దైరితి.

ఉన్నీలితానాం వికసితానాం మల్లికామతల్లికానాం శ్రేష్ఠమల్లికాపుష్పాణాం పాట
లానాం కృష్ణచ్ఛృంఠాఖ్యపుష్పాణాంచ పటలస్య సమూహాస్య యః పరిమళః ఆమోదః
తస్య పరిశీలనేన సంబంధేన కమయాభిః సురభిభిః ఏతేన గంధాతిశయ ఉక్తః. అన
వరతజాగరూకేభ్యః నిరస్తరోద్ధాటితద్వారేభ్యః ధారాయంత్రేభ్యః ఉదకస్రావ
యంత్రేభ్య స్సకాశాత్ అత్ర ధారాయంత్రే అచేతనే జాగరణ మనుపపన్నం
సంతాపాతిశయం వ్యంజయతీ త్యజహల్లక్షణామూహో వస్తుభ్యనిః. సకాశాత్ నిర
ర్గళం అధికం యథా తథా నిర్గళస్తీషు నిర్గచ్ఛస్తీషు వారిధారాసు జలధారాసు
విరచితః కృతః లీలావిహారః విలాససంచారః జలక్రీడతీయావత్ యాభిసాభిస్తథోక్తాభిః.
అనేన శైత్యముక్తమ్ అతివేలతరళాని అతిచంచలాని శిఖరాణి అగ్రాణి శిరస్తుల్యానీతి
భావః యాసాన్తాసాం భావ స్తత్తా తయా వనరాజభిః సానన్దం యథా తథా అభి
నంద్యమానసమాగమాభిరివ స్థితాభిః అభినంద్యమానః శ్లాఘ్యమాన స్సమాగమః
సంబంధః యాసాన్తాభి రితి సమాసః. యథా నార్యః చిరప్రవాసితసఖీసమాగమం

సరీరకంపం (శరీరసా) క్షామయన్తి తద్వచితి భావః. పరినిశం చర్యదిం అశనా
 యిత్రైః సంజాతబుభుక్షైః 'అశనాయా బుభుక్షౌ స్వాపిత్యమరః సరీరృవై సుప్తైః
 చర్యమాణతయా భుక్త్యామాసతయేవ సర్వాకాం వాతాశసత్వాత్ ఉత్ప్రేక్షా.
 విరళైః క్వాచిత్కైః మంద ఇతి యావత్. సంచార స్పందారో యాసాన్తాభిః అనేన
 మాంస్స ముక్తమ్. ఏవంవిధాభిః మలయాచలః మలయక్తైః తస్య తత్సంబంధినీభి
 రిత్యర్థః. తస్మా దాయాతాభి రితి యావత్ బాలానిలమాలాభిః మందమారుత
 సరమ్పరాభిః కథంచన అతిక్ష్మచ్ఛేద భావ్యమాణాః పోష్యమాణాః ప్రాణాః యస్య సః
 ప్రాణీనంజోహః ప్రాణీనమూహః యస్మిన్ సః ఇతి ఊష్మాగమసమయవిశేషణం.
 గ్రీష్మసంతాపేన ప్రయాగోన్ముఖప్రాణాః ప్రాణీనః మలయవాయుస్పర్శవశా
 త్కథంచి తస్మిన్ కా భారయన్తితి భావః స్వకీయం గ్రీష్మసమయసంబంధినం
 పరితాపాతిరేకం సంతాపాతికయ మహమానాభి రివ సోఽను మశక్నున స్తీభి రివేత్సు
 త్ప్రేక్షా. అనేన సూర్యమపి సంతాపయత్వమగ్రీష్మసమయ స్వోష్మాతిరేక ఇత్యా
 శ్చర్యం వ్యజ్యతే. పరినిబంధంభా త్ప్రతిభంజవ్యాజాత్ అభ్యంతరం జాలాస్తర
 మవగాహమానాభిః పరివిస్తాభిః అహిమకరస్య సూర్యస్య క్షిణచరంశరాభిః అంశు
 సమూహైః మందోష్ణీకృతాః ఉషమష్ణీకృతాః 'కోష్ణం కరోష్ణం మందోష్ణ' మిత్య
 మరః. సకలా సుశ్చే సలిలాశయాః హృదాః యస్మిన్ స ఇత్యామృగమవిశేషమ్.
 ఏతేన జలస్యాస్తః కించి చ్ఛైశ్చిర్య మస్తి నతు కుత్యాపి తదస్య త్రేతి వ్యక్తమ్
 సముదంచితస్య సమ్య గుదితస్య మరుమరిచికాసలిలస్య విర్జలప్రదేశసంక్రాన్తసూర్య
 కిరణేషు భాన్త్యావగతస్య ఉదకస్యేత్యర్థః. వీచికాసు తరంశేషు యా విహరన్తైశ్చి
 క్షీడాతిభిః నైవ విషయః గోచరో యస్య తస్య పథిజనమనోరథస్య పాంథజనకా
 మస్య నైపురీషుణిం విఫలత్వాపాదకం మధ్యందిస్య మధ్యాహ్నస్య విజృంభణం
 ఉద్యోగః యస్మిన్ సః. పాంథా హి తాపాతిరేకా జలావిగాహ నుభిలష స్తః క్వాపి
 ప్రసిద్ధం జల మరుపలభ్య మరుమరిచికాసు సలిలబుద్ధ్యా ప్రవిష్టా స్తస్య జలాభావా
 త్సంతాపశాస్త్ర్యావరూపం నైర్భ్యుమేన భజన్తితి భావః. అథ గ్రీష్మవ్యతిరిక్తా
 నాం పశ్చుజంతూనాం గ్రీష్మప్రభావా దధికం సంకోచ మాహ సముదితేత్యాదిన్.
 సముదితం ఉత్పన్నం యావనం యేషాన్తై ర్యోషావిశేషైః కాష్ఠై న్ముగ్ధయోమాభి
 రిత్యర్థః గవేషితః అన్యేషితః పుష్పసమయః వసుతః ఆర్తవసమయ శ్చ యస్మిన్
 సః తథోక్తః ఏతత్ప్రభృతి వాక్యపశ్చనే పరిసంఖ్యాలుంకారః. స చ శ్లేషోజ్జీవితః. 'ఏకస్య
 వస్తుసః ప్రాప్తావనే కత్తైకదా యదా ఏకస్య నియమస్యాహి పరిసంఖ్యా నిగద్యతే ఇతి
 లక్షణాత్. యవతిష్ఠేవ పుష్పసమయో గాన్యాత్ర తత్ప్రాపి ముగ్ధాస్తేవ నత్వస్యాస్తితి
 భావః. చిరతరవిరహిణీజనస్య బహుకాలా ద్వియోగాక్రాంతనాసిసమూహస్య నయన
 మాత్రేనేత్రయోరేవవిశ్రాన్తఃస్థితః. చర్మాసమున్మేషః ప్రాన్త్యోజ్జృంభణం గౌణోఽయం
 ప్రయోగః. వర్షణమిత్యర్థః. యస్మిన్ సః విరహిణీజనోన్త్రాభ్యామగ్రహధారాః వర్షతీతి

భావః. పురుషస్వామ్యః పురుషాయుషం అచ తు శే త్యాదిషు అస్య నిపాతనాత్సమాసాన్తోఽ
 చ. శతసంవత్సర పరిమిత మాయురిత్యర్థః. సీతామహస్య బ్రహ్మణః పురుషాయుషమేవ
 పితామహాపురుషాయుషమాత్రావలంబితే ఇతి తన్మాత్రావలంబీ శారదాయామః
 శరత్కాలధర్మవిజృంభణం సంవత్సరైర్వ్యభిచారిణ్యైర్వయస్మిక్ సః బ్రహ్మపేక్షయా
 అధికాయుష్యతోఽన్ధావా దియ ముక్తిః. మానుషమానేన గణనే కృతే అసంఖ్యేయ
 సంవత్సరాయుష్యాక్ బ్రహ్మేతి కృత్వా సంవత్సరాయామః బ్రహ్మీయుష ఏవేతి
 భావః. ప్రబలతరా దప్రబలా స్త్రీమత్తనమయా దితి భావః. సంభావితస్య ఉత్పేక్షితస్య
 అనర్థస్య పరిహరణీయాయా పరిహరణ మిచ్ఛమా తుమారగితే ద్విమనతః కందరాంత
 రాశే దరీమధ్యే తిష్ఠేర్వాపర్యుత్సృజ్య తిష్ఠేత్కృత్వా సహామంతనమయః
 హేమంశుతుః ఉపచారేణ తిష్ఠర్మత్సత్వంచ యస్మిక్ స తథోక్తః. యథా కశ్చి
 త్పుబలా చ్ఛత్రోః స్వస్య భయ మాశంక్య తన్నివారణార్థం పర్యతాదా తపస్యతి
 తద్వద్దేమంతయుతుపీతి భావః. హిమవతీ హిమాచిక్వా చ్ఛేత్వం వర్తతే నత్వస్యత్ర
 క్వాపీతి ముఖ్యార్థః. తరుణీణాం నారీణాం కుచకలశేషు స్తనకుంభేషు సంధన్నవాస్తవ్యః
 గూఢనివాసే శీతలత్వం శిశిరయుతుశ్చ యస్మిక్ స తథోక్తః. యథా గాం
 దిని కః కశ్చన తచ్ఛత్రుభి యా క్వాపి గూఢో వర్తతే తద్యదితి భావః. గ్రీష్మేఽపి
 నారీకుచానాం శీతలత్వం ప్రసిద్ధమ్. భోజ్యవిశేషే ఆహారవిశేషే విరసాః నిరనురాగాః
 పిపాసాసమాకులాః పానేచ్ఛయా వ్యాప్తాః సకలా స్సర్వే లోకా జనా యస్మిం స్తస్య
 భావస్తత్తా తయా “లోకస్త్వ భువనే జనే” ఇత్యమరః. అంధసః ఉదకస్య జీవనభావం
 జీవనత్వం దేవయతీతి దేవసమితి వ్యుత్పత్త్యా జీవనం భువనం వన మిత్యమరకోశాత్.
 ఉదకే జీవనశబ్దప్రయోగ స్తావనస్తి అధునా తత్తస్య సార్థకమితి భావః. సమర్థయమానః
 సంపాదయన్ స్ఫుటికుర్వన్నీతి వా. కాయమానరూపో నికాయః గృహం కాయమానం
 నికాయ ఇవేతి వా కాయమాననికాయః కాయమానం నామ ఉష్ణకాలే తృణాది
 నిర్మితం శిశిరోపచారబహుళం లీలాగృహం స ఏకం ముఖ్యమయనం నివాసోయస్య
 తస్య విలాసిజనస్య కాముకజనస్య నాగరికజనస్యేతి వా చిరపరిత్యాగేన బహుకాల యో
 వియోగేనకృతాదుదితాత్ శోకాదురకాత్ దుఃఖాచిశయాదివేత్సుక్తేషాం. నసూపమేతి
 భ్రమితన్యంగర్భభవనస్య అచ్యుతేన చేతనధర్మాన్వయాసంభవాత్. బాహ్యపదేశేన
 ఊష్ణవ్యాజేన నిరస్తరం నిశ్చేషక ఆత్మన్తం ప్రసృతః నిశ్వాశ్వసనః నిశ్వాసవాయుః
 యస్య స తథోక్తః. ఈవృతః గర్భభవనాభోగః గర్భగృహవిస్తారో యస్మిన్నితి బహు
 ప్రహిగర్భో బహుప్రహిః. యథా ప్రియజనవియోగాన్నిరస్తరం నిశ్చేషన్తి విరహిణ్య
 స్తద్వత్ గర్భగృహమపి నిలాసిజనవియోగాద్సప్తవ్యాజేన నిశ్చేషతీతి భావః.
 గ్రీష్మయుతౌ గర్భగృహేషు బహులోష్ణవత్త్వం ప్రసిద్ధమ్. విషయలంపటానాం
 విషయాసక్తానాం కాముకానా మిత్యర్థః. పానకరసస్య ద్రాక్షాదిపంచసారవిశిష్ట
 జలస్య పానే ఏకతాసతా ముఖ్యాసక్తిత్వం పటిరపంకస్య చందనగంధస్య ఆలేపే

లేవనే లోలుపతా మాసక్తతాం ప్రసూనశయే పుష్పశయ్యాయాం సంస్పృహతా
మత్తాసక్తత్వం ప్రపా సన్నివేశే పానీయశాలాగృహే సాశయతాం మనోవత్స్వ
మాసక్తి మితి యావత్. వారివిహారే జలక్రీడాయాం సావరతాం ప్రీతిమత్స్వమే
వారిజమాలాసు కమలసేనా కుతూహలితాం కుతూహలవత్స్వమే నిశాకరస్య
చంద్రస్య కరుణా మంచూనా మాలోకే దర్శనే కాముకతాం లంపటత్వం నిశాస
మయే రాత్రికాలే సముత్సుకత్వం సముల్లాసం చ సంపాదయన్ జనయన్ సులభః
సలీలవగాహః జలప్రవేశః జలక్రీడేతియావత్ యస్మిం స్తస్య భావ స్తత్తాతయా.
సుగమః సుప్రాపః సచ్ఛాయప్రదేశః ఛాయాసహితోదేశః యస్మిం స్తస్య భావ
స్తత్తాతయా ప్రవేశతయేతి పాశే తు ఛాయయా సహిత సచ్ఛాయోదేశః తత్ర
ప్రవేశః సుగమః యస్మిన్నితి బోధ్యమ్. పరిధాననిరపేక్షతయా వస్త్రాకాంతారాహి
త్యేన వస్త్రే సతి స్వేదాతిశయాదితిభావః. సుప్రాపం సుఖేన ప్రాప్తం శక్యం
సులభమిత్వార్థః. ప్రాపయాం పిరిరం శీతలం పానీయం యస్మిం స్తస్య భావ స్తత్తా
తయా. సుకురాస్తాలవృక్షైః వృజనాని యస్మిం స్తస్య భావ స్తత్తాతయా చ. అకిం
చనజనస్యాసి దర్శిషజనస్యాసి కించిన్బోగనుభగంభావుకః భోగానుకూలః అయం
భావః హేమంతాదిషు ధనినః ఉష్ణోదకావగాహం కుర్వన్తి. దర్శిద్రాస్తు కాష్ఠహైన్యా
తత్రతాశక్తాః అధునా తు ధనినామపి శీతజలావగాహస్యైవ ఆకాంక్ష త్యేన ఉభయో
రపి న తత్ర పికేష ఇతి. కిన్ఘా ఛాయాసహితగర్భగృహాదిప్రదేశం బాష్పాభివ్యాప్త
మితి త్వత్త్వా ధనినోఽపి నలున్మృతాదిచ్ఛాయా మధునా సమాలంబంతే. ఇతరఋతుషు
గర్భగృహాదిషు సుఖేన వర్తంతే. దర్శిద్రాణాస్తు గర్భగృహాని మల్లభానీతి ఇతరఋతుషు
న సౌఖ్యం గ్రీష్మే తు వృక్షాణాం ఛాయా స్సులభా ఇతి. అపి చ దర్శిదదుర్లభం
పట్టకంబళాదకం పరిభానం త్వత్త్వా ధనినోఽపి గ్రీష్మే స్వేదభయాత్కేవలం వర్తంతే.
దర్శిద్రాణాస్తు స్వతసిన్దో వస్త్రాభావ ఇదానిం సుఖ హేతు రభూదితి అపిచహేమంతా
దిషు ఉష్ణోదకం పిబన్తో ధనినోఽపి గ్రీష్మే దర్శిదవచ్ఛితమేవ జలం పిబన్తితి దర్శిద్రాణా
మన్యతాంతే సుఖమేవ. కించ సర్వఋతుషు చామరాదిభి ర్ధనినో విజ్యంతే. దర్శి
ద్రాస్తు ధనికవషధునా తాళవృంతవిజన మాత్మనః కుర్వన్తి. అధునా తాళవృం
తానాం సులభత్వాదితి. సముదంచితః సమ్యగావిర్భవతః ఆన్తరాద్ధృఢయస్థాత్సరీతా
పమాతా ద్వియోగజన్యసంతాపాదేవ. పరిభూతస్య దుఃఖతస్య విరహాణీజనస్య వియో
గినీసంఘస్య సత్వరం శీఘ్రం యథా తథా ప్రాణహరణాయ ప్రాణాపహారార్థం
బహిరపి సమున్మేషితః సముజ్జృంభితః. ఊష్మాతిభూమిః ఊష్మాతిశయః యేన స
తథోక్తః. న కేవలమన్తస్తుతాపః ప్రాణహరణే శక్నోతీతి మత్వా స్వయం గీష్మ
ఋతుః బహిరపి తాసాం సంతాపం జనయతీతి భావః—108.

గ॥ తత్ర చ

తత్రేతి. గీష్మసమయే.

శ్లో॥ అయామాయామభావేన కృంశాగీ కామనీయకన్
సకలా సకలానాథా యామినీకామినీ యయా.

అయామేతి॥ అయామాయామభావేన యామానాం ప్రహరాణా మయామో
దైర్ఘ్యం. యామా దహమః. యామాయామో నవిద్యతే యస్మిం స్థితో అయా
మాయామ మితి సామాన్యే సపుంసకం తస్య భావః తేన యామదైర్ఘ్యాభావేన
హేతునేత్యర్థః. గ్రీష్మే రాత్రిషు యామదైర్ఘ్యానాః ప్రసిద్ధాః. కృశాంగీ క్షీణా
సకలానాథా కలానాథేన చంద్రేణ సహితా సకలా సమస్తాః యామినీకామినీ
రాత్రితరుణీ కామనీయకం కమనీయకం యయా. కలానాథసహితా సర్వాపిరాత్రిః
కమనీయేతి భావః. అత్రప్రియసహితా కృంశాగీ కామినీ కమనీయేతి వ్యజ్యతే. 109

శ్లో॥ తన్మాధవబలాక్రాంతంబృందావనపదం తదా
శుశుభే న తథా ప్యాసీ ద్వికస్వరపలాశతామ్.

తదితి॥ తదా గ్రీష్మే మాధవబలాక్రాంతం కృష్ణరామాక్రాంతం అత్ర యద్యపి అల్ప
చరమూర్ధ్వమితిబలమాధవేతి వక్తవ్యం తథాప్యభ్యర్హితం పూర్వమితి మాధవస్య
పూర్వనిపాతః. నచ అగ్రజత్వా దామవవాభ్యర్హిత ఇతి వాచ్యం. వస్తుతో రామస్య
కృష్ణపర్యం కత్వేన రామాత్కృష్ణస్యైవాభ్యర్హితత్వాత్. యద్వా లక్షణహేతోః
క్రియాయాభి నిర్దేశాత్పూర్వనిపాతశాస్త్ర మనిత్య మితి బోధ్యమ్. తద్బృందావనపదం
ప్రసిద్ధంబృందావనస్థానం శుశుభే చకాసే. తథా వికస్వరపలాశతాపి వికస్వరాఃవిజృంభ
మాణాః పలాశాః కృష్ణాదాః యస్మిం స్థస్య భావ సత్తా చ నాసీత్. పతేన దోషా
భావ ఉక్తః. రామకృష్ణనివాసభూమా కుతో రక్షప్రవృత్తి రితిభావః. వ్యంగ్యస్తు
మాధవస్య వసంతస్య బలేన శక్త్యా ఆక్రాంతం తద్బృందావనం తదా గ్రీష్మే
శుశుభే. అయ మేకో విరోధః గ్రీష్మే వసంతాక్రమణవర్గనాత్. తథాపి గ్రీష్మనిరస
నేన వసంతోస్తేషే రామకృష్ణప్రభావాదితి కథంచి సంకృతేషాం వికస్వరపలాశతా
సంపుల్లపలాశకుసుమనత్తా నాసీత్. అర్ధావృందావనస్థైవేతి విశేషాత్తః కారణే
సత్యపి కార్యానుదయాత్.

110

శ్లో॥ బృందావనపదే రమ్యే తదా విహరతో హరేః

వేణునాదవినోదేన కేవా నైవాతిహ్నితాః.

బృందావనేతి॥ తదా గ్రీష్మే రమ్యే మనోహరే బృందావనే విహరతోః క్రీడతః హరేః
కృష్ణస్య సంబంధినా వేణునాదవినోదేన వేణుధ్వనివిలాసేన కేవా పురుషాః నైవాతి
హ్నితాః నైవసంతోషితాః కిన్తు సర్వేషీత్యర్థః.

స్థానే హితత్.

తత్ భగవదీయ వేణునాదేన సర్వజనహర్షణమ్ స్థానే హి ఉచితమేవే త్యర్థః. 111

శ్లో॥ చిదై ర్ముహు ర్ముఖగతై రసి గాయకానా
మాగంతుకైశ్చ సహజై ర్బహుభి ర్లక్ష్మీయాకా
వంశ స్తదా హరికరగ్రహణానుభావా
తాప్రిప్తస్మృతిం జనయతీతి ముదం న చిత్రమ్.

చిదై రితి: ముహు: పున: పున: గాయకానాం గాయనానాం ముఖగతై: వక్త్రం
ప్రాప్తై: వేణుచిదేషు ముఖం క్షిప్త్వా గాయంతీతి ప్రసిద్ధి: ఆగంతుకై: కల్పితై:
సహజై: స్వాభావికైశ్చ బహుభి రనేకై శ్చిదై: రంద్రై: లక్ష్మీయాకా భారహీన:
చిద్రసానీయకాక్షసి రాంశాపగమాదితి భావ: వంశ: వేణు: తదా హరికరగ్రహణాను
భావాత్ హరే: కృష్ణస్య కరేణ గ్రహణం స్వీకార: తస్య అనుభావాత్ పృభా
వాత్ శ్రుతిం శ్రవణం శ్రోత్వాణామితిభావ: ప్రాప్తస్య ముదం సంతోషం
జనయతి ఉత్సాహయతీతి న చిత్రం నాద్భుతం. వేణోరచేతనత్వేన స్వతోమంజస్వనా
భావేఽపి షరకీయవ్యాపారేణ విణాదివత్కర్ణప్రియంకరత్వం నచిత్ర మిత్యర్థ:
వంశస్య శ్రోత్వశ్రవణప్రాప్తి: స్వీయస్వనిద్వారా సంభవతీతి బోధ్యమ్. వ్యంగ్యార్థస్య
ముహుర్గాయకానాం మాషకాణాం ముఖగతై: నిరస్తరం తై రుష్టోవ్యమాణై రిత్యర్థ:
ఆగంతుకై: సహజైశ్చ బహుభి: చిదై: దోషై: లక్ష్మీయాకా ఆతిలఘు: అల్లాఘ్య ఇతి
యోవత్. వంశ: కులం తదా హరికరగ్రహణానుభావాత్ హరే రస్మికా వంశే పాణి
గ్రహణ ప్రభావాద్ధేతో: శ్రుతిం ప్రాప్తస్య శ్రుతస్య ముదం జనయతీతి న చిత్రమ్.
అత్యల్పాఽపివంశ: మహద్భి స్సహ సంబంధా వ్లాఘ్యమృతరో భవతీతికిం పునర్వరసిం
బంధాదితి భావ: అన్యోఽప్యర్థ: ప్రతీయతే. గాయకానాం మాషకాణాం సంసర్గాదితి
శేష: ఆగంతుకై రభ్యంతై: సహజైశ్చ ముఖగతై: బహుభి శ్చిదై ర్దోషై: అవాచ్య
వచనరూపై రిత్యర్థ: లక్ష్మీయాన్ దుష్టా వంశ: లక్షణయా తదుద్ధారక: పుత్రోఽభిధి
యతే హరికరగ్రహణానుభావాత్ భగవతా హస్తేన స్వీకారానుభావాద్ధేతో: భగ
వతా దత్తాభయత్నాదితిభావ: శ్రుతిం వేదం ప్రాప్తస్య ముదం జనయతి అరా
త్పిత: ఇతి న చిత్రమ్. ధ్రువస్య తిరసి భగవతా హస్తే దత్తేయథా స సర్వజ్ఞోఽభివ
దేవ మన్యోఽపి భవేదేవేతి నాత్యాశ్చర్యవిషయం కిచ్చిదవీతి భావ: 112

గ॥ తదైవ గోరూపధారి ప్రలంబనామా నిశాచర స్సంకర్షణ మభిభూయ
ధేనుకసిద్ధి మలభత.

తదేతి॥ తదైవ గోరూపధారి గోస్వరూపభృత్ ప్రలంబ ఇతి నామ ఆఖ్యాయస్య స:
నిశాచర: రాక్షస: సంకర్షణం రామ మభిభూయ తిరస్కృత్య తేన సహ యుద్ధ్యే
త్యర్థ: తమధిక్షిప్యేతి వా అర్థ: ధేనుకసిద్ధిం ధేనుకాసురప్రాప్తఫలమిత్యర్థ: మృతి
మితి యావత్. అభజత ప్రాప. 113

గ॥ తదను దండహ్యమానదావానలజ్వాలామాలావలయితేషు గోపాలేషు
తదన్వితీ తదను ప్రలంబనాశనాన స్తరమ్, గోపాలేషు వత్సపాలేషు దండహ్యమానస్య

విశేషేణ దహతః దావానలస్య దావాగ్నేః జ్వాలామాలాభిః శిఖాపజ్జిభిః వలయితేషు వేష్టితేషు సత్సు.

114

శ్లో॥ హా కృష్ణ హారామ దయాపయోధే

దీనార్తిహారిణ శరణం భవేతి

ఆర్తప్రణాదం కురరీవిరావ

సరూప మేషా మశ్శుణో న్మరారాః.

హేతి॥ హాకృష్ణ హారామ హేదయాపయోధే కరుణాసముద్ర హేదీనార్తిహారిణ దీనానా మనాథానా మార్తిం వీడాం హరతీతి తద్ధాతి శక్య సంబుద్ధిః. యద్వా దయాపయోధే దీనార్తిహారిణ హారామ హాకృష్ణ ఇతి రామకృష్ణయో ర్విశేషణ ద్వయ మన్వేతవ్యం. శరణం రక్షతో భవ స్రాగ్ధనాయాం లోటో. పృథగ్గణానా మస్మాదృశానామపి కేవలం ప్రాణిషు కదాచిద్దయా వర్తతే తదవసామర్థ్యము నాస్తీతి తత్సామర్థ్యోద్బోధనార్థం దీనార్తిహరిన్నితి. ఇత్యేవం రూపం ఏషాం గోపాలానాం సంబంధినం కురరీవిరావసరూపం పక్షిభ్యనితుల్యం ఆర్తప్రణాదం దీనారవం మురారిః కృష్ణః అశ్శుణోత్ శ్రుతవాణ్.

115

శ్లో॥ శ్రీపతి శ్శ్రితవాత్సల్యా త్కల్పాంతదహనోపమమ్

తదా యోగబలా ద్దహిషి ముపసంహరతి స్మ తమ్.

శ్రీపతి రితి॥ శ్రీపతిః కృష్ణః శ్రియో లక్ష్మ్యో మాయాః పతి ర్నియన్తేతి పరమేశ్వర త్యాభిప్రాయగర్భమిదమ్. శ్రితేషు ఆశ్రితేషు వాత్సల్యాత్ స్నేహాద్దేహోః తదా తదానీం యోగబలా న్మాయాసామర్థ్యాత్ కల్పాంతదహనోపమం ప్రళయానల తుల్యం తం వహిషిం దావాగ్ని ముపసంహరతిస్మ వపౌ లభే స్మే ఇతి లిడర్థేలట్.

అవ॥ ఇతరై రిత్యాదిభి శ్చతుర్భి ర్వర్తయంతి వర్ణయతి.

శ్లో॥ ఇతరై స్సమమేవ సన్నిధిస్థా

కిమువర్షా అపి తాపితాతపేన

యదసౌ స్తనిత చ్చలాద్రటంతి

రుదతీ వృష్టిమిషా త్తదావిరాసీత్.

ఇతరై రితి॥ సన్నిధిస్థా గ్రీష్మాతనస్తరభావిత్యా త్పమిషస్థా వర్షా అపి ప్రావృడపి గ్రీష్మ తాపాపహరణమూపీత్యవేరథః ఇతరై స్సమమేవ ఇతరా ఇవేత్యర్థః తాపేన గ్రీష్మేణ తాపితా సంతాపితా కిము ఇత్యుపమాసంస్పృహప్రేక్షా. ఇయం చ ప్రావృట్టప్రాప్తేక్షా సన్నిధిస్థితి పద్యాహేతుకత్వా త్కావ్యలింగసంకీర్ణా స్వప్రేక్షాం సిద్ధవత్కృత్యవదతి. యదసౌ స్తనిత చ్చలాద్రటంతి వసానో స్తనితచ్చలాత్ గర్జితవ్యాజాత్ రటన్తి శబ్దాయమానా సతీ వృష్టిమిషా ద్రుదతీ సతీ వర్షవ్యాజా ద్గ్రువిమోచనంకు ర్వ నీ సతీత్యర్థః. రుదిర్ అగ్రువిమోచనే ఇతి ధాతో శ్చైత్రస్తాత్ ఋన్నేభ్య ఇతి జీవ్. ఆచ్ఛీనద్యో రితి నుమ్వికల్పః. ఆవిరాసీ

దానిర్జనాన. సంతస్తా హి నార్యః ఉచ్చైర్విలపన్తి రుదన్తి ప్రసిద్ధమ్. పూర్వ
వాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన హేతునా సమర్థనాత్ కావ్యలింగమ్. 117

శ్లో! నామోదితం తదా కిం వా కాదంబోన్మేషమైభవైః

చిత్రం తథాపి నామోదః కాదంబోన్మేషమోన్మేషకామ్.

నామోదితమితి తదా నర్నాకాలే కాదంబోన్మేషమైభవైః కాదంబః కదంబకుసుమ
సంబంధీ ఉన్మేషో వికాసః తస్య నైభవైః సమన్వితః కింవా నామోదితం ససురభితం
సర్వమపి సురభితమేవేత్సర్థ. తథాపి సర్వస్య సురభితత్వేన సృకాం కాదంబోన్మే
షజః కదంబకుసుమవికాసజన్యః ఆమోదః పరిమళః స నాసీదితి చిత్రం విరుద్ధత్వాత్
కాదంబః కలహంసాః తేషా ముక్తేయః విమృంభణం తస్మా జ్ఞాయతే ఇతి తజ్జః
తజ్జన్యః ఆమోదః హర్షం నేతి విరోధపరిహారః. 'కాదంబః కలహంసస్యా' దిత్వమరః.
వర్నాకాలే హంసానామార్తిసంభవా న్నతత్సంచార ఇతి భావః. విరోధాభాసా
లంకారః. 118

శ్లో! యదాగతి రయోగార్తవధూజనవినాశినీ

ప్రావృషి ప్రసృతో వాతః కుత స్సియం సదాగతిః.

యదాగతి రితి! యదాగతిః యస్య వాయో రాగతి రాగమనం అయోగార్తవధూ
జనవినాశినీ ఆయోగేన వియోగేన అర్తస్య దుఃఖతస్య వధూజనస్య స్త్రీసమూహస్య
వినాశినీ నాశకరీ వాష్టికమేఘసకాశా దాగత శ్శీతోవాయు ర్విరహోద్దిపక ఇతి
తత్సర్వేన వియోగినీనాం దుఃఖాంతయ ఇతిభావః. ప్రావృషి వర్షాసు ప్రసృతః
చలితః సోఽయం వాతః నిహిజలమారతో వాయుః సదాగతిః సతీ ప్రశస్తా పరోప
కారాధేతి యావత్. ఆగతిః ఆగమనం యస్య సః తథోక్తః వాయుఃమాతరిశ్వా
సదాగతి రిత్వమరా ద్వాయో ధృజాగతిపదవాచ్యత్వం స్పష్టమ్. కుతః కథం
భవతి దురాగతి రేవ భవతిభావః. 'సిరుక్తిరలంకారః నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా
మన్యాత్కర్తృకల్పన' మితిలక్షణాత్. సదా సర్వదాగతిః ప్రసారోయస్యేతి పుష్పత్వైర్
సదాగతిత్వైః ఇతఃవాగ్వియాకా వర్తతే అఘనాతు అగ్నిార్థత్వప్రకల్పనేన తద్విఘటిత
మితి లక్ష్యే లక్షణ సమన్వయః. 119

శ్లో! మలినోఽప్యతిచంచలోఽపి మేఘః

కలయన్ సత్సు తిరస్క్రియాం సదాపి

విషపూరమయాశయోఽపి దీప్తైః

ప్రజ్వలతః కైశ్చర జీవనప్రదానాత్.

మలిన ఇతి! మలినోఽపి! పాపీచ అతిచంచలః అధికవిద్యుత్. 'విద్యుచ్ఛంచల' చప
లాపి చేత్యమరః. అత్యస్తచలచిత్రశ్చ సత్సు సత్కత్త్రేషు విషయే తిరస్క్రియా
మాచ్ఛాదనం సదా సర్వదా కలయన్ కుర్వన్నపి సత్సునాఘషు తిరస్క్రియాం పరి
భవం సదా కలయన్నపీతచ విషపూరమయాశయః ఉదకపూరితాభ్యంతరః గరళ

ప్రవాహప్రచురచిత్రశ్చ ఆర్తిక్రూర ఇతి యావత్ నమ భూతోఽపి మేఘః జీవన
ప్రదానాద్భేదోః సవకదానాత్ జీవనం జీవికా భనాదిరూపా స్ఫుర్తి రితియావత్.
తస్య ప్రదానాదితచ ద్వివైః కృత్యైః దరిచ్చైశ్చ కైర్వచ పునఃసైః ప్రాజతః స్తుతః
దుష్టాఽపి దాసే కీర్త్యతే ఇతి భావః. భేదాంతకారః. నానా కృత్యః మేఘ ఇతి విశేష్య
స్యశ్చిష్టత్వాభావాత్. కించ నమం విభోజితి మోహో వీధౌ పరియత ఇతి వాక్యార్థస్య
జీవనప్రదానాది పద్ధావేనమం కృత్య తాదృశమితి. కించ మునినోఽపీత్యాదిమ
ప్రతీత్య పాఠ్యాదిమితి. కించ విభోజితి పరియత ఇతి వాక్యార్థాధాన్. 120

అన॥ గర్జితై రిత్తావిభిః త్రిశ్రీ త్వరణం వ్యయతి.

శ్లో॥ గర్జితై ర్మృతా మస్య తపోఽగ్ని ర్భిషి తామసి

స్వంసహం సిరాం నేతుం ప్రసాదం సదాయయా.

గర్జితై రితి॥ అస్య మేఘస్య గర్జితైః స్వనితైః త్మృతా మభిషిక్తుం తథా అస్య తటిద్భిః
విద్యుద్భిః భేషితామసి భేషిం గమితాంచ సర్వంసహం తథా సర్వంసహం సర్వం మేఘ
కృతంపరిభవం సహతే ఇతి సర్వంసహం తాం సర్వంసహం ననుమతీ త్వమరా త్వరణం
సహశబ్దవాచ్యంసహం సిరాం భూమిం ప్రసాదం విమలస్విం నేతుం గమయితుంనయతి ర్వి
కర్మకః శరతోఽయిమః ఆయచిహి ఆదామ సదాను సంకాచికలుషితాభూమి శ్వరదా
గమే ప్రసన్నా భవతీతి భావః. అత్ర భర్తా సమహత్వాదిభి ర్మృతాం భూవిత్తేపాదిభి
ర్భిషితాం తథాపి త్వరణం సహమానాం కాంచన వహూ మునీనేతుం కాంచన సఖ
ఆయయా వితి ధ్వజ్యతే. తేన సమాసోన్మే రలుంకారః. సమాసోన్మేః సరిస్సూర్తిః
ప్రస్తుతేఽప్రస్తుత్యచేదితితత్వాత్. సర్వంసహత్వేన నిమత్తంలంకారః. 121

శ్లో॥ ప్రతి పన్నునాగమాంబిధాగో

విమలీభూత జలాశయో విపంకః

సమపద్యత మధ్యమోహ లోకో

స తదానిం కథ మావిగస్తు హంసః.

ప్రతిపన్నేతి॥ మధ్యమో లోకః స్వర్ణప్రాతాళమధ్యస్థో లోకః భూలోక ఇత్యర్థః. ప్రతి
పన్నునాగమాన్తథాగః ప్రతిపన్నః ప్రాప్తః ఘనాగమస్య మేఘాగమస్య ప్రావృష
ఇతి యావత్ అన్తభాగః అనఘః యేన స తథోక్తః నివృత్తవర్షకాల ఇత్యర్థః. విమలీ
భూత జలాశయః విమలీభూతాః నిర్మాలాః జలాశయాః ప్రాదాః యస్మిన్ సః
విపంకః కర్ణమరహితః సనంవిధ స్సమపద్యత హి అభూత్ ఖలు. తదానిం హంసః
పక్షివిశేషః కథం కుతో నావిగస్తు సప్రాదగ్భవతు కిన్తు హంసప్రామర్శావ శ్వరమ్య
చిత ఏవేతిభావః. స్వంగాప్యస్త్వ మధ్యమః సద్విజ్ఞః నాపి ప్రాజ్ఞః కిన్తు మధ్యస్థో జ్ఞానాధి
కారీత్యర్థః. లోకః సః ప్రతిపన్నః ప్రాప్తః జ్ఞాత ఇత్యర్థః. ఘనః అఘః అగమాంత
భాగః వేదాంతభాగః యేన స తథోక్తః ఇతి. పూర్వ మధిపతేనవేదాంగత్వాదిదానిం
వేదాన్తజ్ఞానం సౌలభ్యేన జాపమితి భావః. అతవన విమలీ భూతజలాశయః విమలీభూతః

ఆత్మతత్త్వ పరోక్షజ్ఞానేన నిర్మలః లరయో రశ్మదాత్ జడః వేదాంత శాస్త్రాధిగమో
 త్సార్వ మపరిశుద్ధః ఆశయః అస్త్యకరణం యస్య సః ఇతిః ప్రాగ్జడాశయః ఇదా
 నీన్తు విమలాశయ ఇతి భావః. అత ఏవ విపంకః నిష్కాపః జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి
 భస్మసాక్షుః సుతేన్దునేతిగీ తావచనాత్. ప్రాక్తన సర్వపుణ్యపాపాత్మకకర్మసంచయం
 నాశయిత్వా ఉత్తరత్రాపి జన్మహేతుభూత పుణ్యపాపసంబంధం నిర్మూలం నాశ
 యన్నితి భావః. ఏవంవిధ స్సమవద్యత హి జాతః క్షలు తదాసిం హంసః పరమాత్మా
 కథం నామిరస్తు బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్సాన్సిదేవేత్యన్ఢః.

122

శ్లో॥ పక్షపాత స్తదా నీల కంఠై కవిషయో భవత్
 వాసుదేవే పరం రక్త తథాపి సకలా మహీ.

పక్షపాత ఇతి॥ తదా శరది పక్షపాతః స్నేహః నీలకంఠై కవిషయః నీలకంఠః శివ
 ఏవ ఏకః ముఖ్యః విషయః గోచరః యస్య స తథోక్తః అభవత్ శివే ఏవ పక్ష
 పాతః సత్త్వస్వరూపతాయా మితిభావః ఇతి నిరోధార్థః. పక్షపాతో గరుడశనం నీల
 కంఠః మయూరః ఏకో విషయః యస్య స తథోక్తః అభవత్ శరది నీలకంఠానామేవ
 పక్షగళనం సత్త్వస్వపక్షిణా మితిభావః ఇతి పరిహారః. తథాపి శివపక్షపాతే సత్త్వసి
 తథాచేతి చ సకలా సర్వా మహీమహీశబ్దేన తద్వచ్చినో జనా లక్ష్మ్యనే వాసుదేవే పరం
 శ్రీకృష్ణే. ఏవ రక్త అమరక్త అభవదితి పూర్వేణాస్వయః. నిరోధాభాసాలంకారః

గ. తదను శరది వ్యతీతాయామ్.

తదను తతః శరది వ్యతీతాయా మతిత్రాన్తాయాం సత్తామ్.

శ్లో॥ సంతప్తా సుదృశ స్తదా వ్రజగతా శ్చిత్తోద్భవవ్యాధిభి
 ర్మన్వానా హరి మంతరేణ విరసం సంసార సంసేవనమ్
 కుర్వాణా గుణవర్ణనం ప్రతిముహూ గ్గేయాః కథాసంతతేః
 కిం వా సాధన మంతరంగ మితి తత్రాప్తా విచారాకులాః.

సంతప్తా ఇతి॥ తదా హేమస్తయుతుప్రదుర్భావే వ్రజగతాః వ్రజనివాసిన్యః సుదృశః
 స్త్రియః అనేన శోభనే దృశో యాసా న్తా ఇతి వ్యుత్పత్త్యా నారీణా మాసాం
 సౌందర్యాతికయో వ్యజ్యతే. చిత్తోద్భవవ్యాధిభిః మన్మథరుజాభి సుంతప్తాః భృశం
 తప్తా స్సత్యః హరిం కృష్ణ మన్తరేణ వినా శ్రీకృష్ణభర్తృకత్వవ్యతిరేకేణేత్యన్ఢః
 శ్రీకృష్ణసంభోగం వినేతి పరమార్థః. సంసారసంసేవనం సంసారసేవా విరసం వ్యర్థ
 మితి మన్వానాః భగవత్సంభోగం వినా సంసారాసక్తి ర్వ్యర్థేతి మత్సేత్యన్ఢః ప్రతి
 ముహూః ముహూర్ముహూః గుణవర్ణనం శ్రీకృష్ణగుణకీర్తనం కుర్వాణాః కుర్వన్త్యః
 అనేన ప్రలాపేనామావనావిశేష స్సూచితః. ప్రలాపః ప్రియసంశ్లిష్టగుణాలాప
 ఉదాహృత ఇతి లక్షణాతో కథాసంతతేః కథాసమూహస్య కర్మణి వ్యష్టి అర్థాత్కృ
 ణ్యస్యైవ గేయాః గాయిన్యః భవ్యగేయేత్యాదినా కర్తరి నిపాతః తత్రాప్తా

శ్రీకృష్ణప్రాప్తివిషయే అన్తరంగం ముఖ్యం క్షిప్రసిద్ధికరమిత్యర్థః సాధనం నికాయః కాయమానం నామ ఉష్ణకాలే తృణాదివ్రతాదికం కింవా క్షమితి విచారా కులూః చింతాసంకులూః జాతా ఇతిశేషః. కేన వా వ్రతేన కృతేన సతా అస్మాకం శ్రీహరిః పతి ర్భవేతిది విచారాక్రాంతా బహుపురితి భావః అత్ర హరిసంపర్కం వినా సంసారస్య అరమ్యత్వ కథనా ద్విన్ోక్తిరలంకారః. వినోక్తి శ్చేద్వినా కించి త్సస్తుతం హీన ముచ్యతే ఇతి లక్షణాత్. వ్యంగ్యార్థస్తు. తదా వ్రజగతాః సుదృశః శోభనా దృక్ జ్ఞానం యేషాస్తే సుదృశః సుధియః చిత్తోద్భవవ్యాధిభిః మనోజన్య కామాదిదుఃఖైః కామాదీనా మ్మనోధర్మత్వాదితి భావః. సంత్పా స్సన్తః. నిర్విణ్ణా భూత్వేత్యర్థః. హరిం భగవన్త మన్తరేణ తిద్భాసం వినేత్యర్థః. సంసారసంసేవనం విరసం మన్వానాః సంసారిణామసి జనకాపినాం సంసారావిరోధేన హరిభజనస్య కృతత్వాత్. సంసారేపి హరిభజనమేన కర్తవ్యమితి భావః. ప్రతిముఖా ర్థణవర్ణనం సత్యకామత్వాదిభగవద్గుణకీర్తనం కుర్వాణాః కథాసంతతేః మత్స్యాద్భవతారీకృత వేదాహరణాదితివృత్తాన్తసమూహస్య నేయాః గాయకాః ఏతావతా భక్తివిష్టా భూత్వేతి సిద్ధమ్. తత్రాప్తౌ పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారే అన్తరంగం ఇతిరాసపేక్షం ముఖ్యమితి యావత్. సాధనం కింవేతి విచారాకులూ జాతాః. భక్తిరపి జ్ఞానదావై రైవ మోక్షహేతు ర్నసాక్షాదితి స్వానుష్ఠీయమానాయా భక్తే ర్భవీరంగసాధ నత్వా దన్తరంగసాధనం జ్ఞానం కీదృశం కథం వానుష్ఠేయమితి తత్రవిచారం కృతవన్త ఇతి భావః—

124

శ్లో॥ నాథ ప్రీజగతాం నాథో హరి రస్మాక మస్మితి
హైమన్తే ప్రథమే మాసి చక్రః కాత్యాయినీవ్రతమ్.

నాథ ఇతి॥ త్రి జగతాం త్రిలోకానాం నాథః ప్రభు ర్హరిః కృష్ణః అస్మాకం నాథః పతిః ప్రభురితి చ అస్తు భవతు, ఇత్యేవం సంకల్పేతి శేషః. హైమన్తే హేమన్త ఋతుసంబంధిని. సర్వత్రాణ్ చ తలోపశ్చేతి తలోపః. ప్రథమే పూర్వస్మిన్ మాసి మాసే అర్ధనాగర్ణశీరే కాత్యాయినీవ్రతం కాశీవ్రతం చక్రః కృతవత్సః. సుదృశ ఇతి పూర్వార్లోకా త్కర్తృపదమన్వేతవ్యమ్. అత్ర త్రిజగతాం నాథస్య హరేః జగదన్తఃపాతినాం గోపికానామపి వ్రతానుష్ఠానాత్ ప్రాగేవ నాథత్వాత్ పున స్తన్నాథత్వార్థం వ్రతానుష్ఠానం పిప్లవేషణమితి విరోధః తస్య నాథో భర్తేత్య ర్భవన్ణనా త్పరిహర ఇతి విరోధాభాసాలంకారః ప్రతీయతే—

125

గ॥ అనన్తర మభ్యర్చ్య చ భగవతీం భవానీం వివిధోపచారై రేవ మస్తాషుః.

అనన్తరమితి॥ అనన్తరమ్ వ్రతానుష్ఠానాన్తనరమ్. భగవతీం షాడ్గుణ్యనిలయాం భవానీం భవస్యపత్నీం ఇన్ద్రవరుణభవేత్యానుక్ జీమ్ చ పార్వతీ మిత్యర్థః వివి

భోషచాలైః మధుపర్వాదిబహువిభోషచాలైః రవ్యస్యైః పూజయిత్వా. ఏవం
వత్సమాణప్రకారేణ అస్తామః. స్తుతిం చక్రః పృథ్వీ ప్రతాపిత ధాతో ధృజ్-126
XII తథాహి.

తథాహితి: స్తుతిప్రకారమేవ ప్రతిపాదయతి కవిత్వార్థః.

అవ" అథ. నాళీః ద్యుతిత్వాదిభి ర్విచక్షేః స్తుత్వా దశమేన స్వాభీప్సితం
ప్రార్థయన్తే,

శ్లో: నాళీకమృతిపశ్యతోహర మహ స్తుత్వా పవంతేరుహం
వందే యన్మకరందబిందులహరిః ప్రాణం నమసి
యత్కేళికలహేను విన్యసన్విత్తానా మృతశ్శంకర
శూచిజాతీకహింసామృతిశ్చతసుధాధారాభి రాసించతి.

నాళీకమృతిరితి! హేవిన్యసని లోకమాళి: అను: ఏతత్ మన్మనోగత మిత్యర్థః
పరిదృశ్యమాన మర్చావిగ్రహగత మితిహ నాళీకమృతిపశ్యతోహరం లోకస్య
పశ్యత స్సతః తదీయవిత్తం హంతీతి పశ్యతోహర: నాశించమాది: పృసిద్ధ శ్లోరః
నాళీకస్య కమలస్య సంబంధినీచాం ద్యుతీనాం కాన్తీనాం పశ్యతోహరం చోర
మపహరారమితి యానత్ నాళీకా దృష్టాదీకమృతిమ దిశ్యర్థః అత్రీనాళీకస్య పశ్యత
స్సతః తదీయాం ద్యుతిమేవ విత్తం హరతితి నాళీకమృతిపశ్యతోహర మిత్యఖండార్థః
అచేతనస్య నాళీకస్య దర్శననాసంభవాత్. దర్శన మత్రీ లక్షణయా వికసనమేవ తతశ్చ
ఉత్పల్లనాళీకమృతిహర మితి లజ్జామ స్ఫుటకమల సదృశమితి యావత్. త్వత్సాద
పంతేరుహం తవ చరణయాపం కమలం సచాత్రీ ఉదమితసమాన ఇతి భీమితవ్యం
నాళీకేతి విశేషణేన సహ పాన రుక్త్యాపత్తే: యన్మకరందేతి వత్సమాణవాక్యాధా
నన్వయాపత్తేశ్చ సహ చరణే మకరందబిందులహరి వర్తతే ఇదంచ పాదరూపితం
కమలం సలోకనాధారణం కీన్త లోకవిలక్షణమ్ అన్యథా నాళీకమృతిపశ్యతోహరత్యా
సంభవాత్ లోకనాధారణం కమలం సహ స్నేహికమలమృతిం హర్తుం యమతే ఇతి
వందే సమస్కరోమి ప్రజ్ఞేకాభిప్రాయో ఏకవచననిదేశ: సమస్కరోద్దిష్టఫలం
వ్యంజయన్తి తచ్ఛరణరూపితం కమలభర్తృవిశేషం ప్రస్తాతి యదితి యస్య చరణ
కమలస్య సంబంధినీ మకరందబిందులహరి మధుపృషత్ప్రవాహ: పాదగతలావణ్య
ప్రవాహ ఏవ నిగ్గోఢ్యవనాన లక్షణాతిశయోక్త్యా మకరందబిన్దులహరిత్యేన నిరూపిత
ఇతి జ్ఞేయమ్. దైన్యానలభ్యంసిని దైన్యం దీనత్వం ముఖమితి యానత్ దారిద్ర్యమితిచ
ప్రతీయతే తదేవానల: అగ్ని: తస్య భ్యంసిని నాశకరి భవతీతిశేష: పార్వతీచరణార
విదసాందర్యం మనసి లగ్నం చేత్సర్వదుఃఖశాన్తి ర్భవతి ఐశ్వర్యహేతుత్వా
త్సర్వదారిద్ర్య నివృత్తిశ్చ భవతితి ప్రస్తుతార్థ: మకరందస్య జలవికారత్యేన తన్నివార్వ
తోపయోగితయా అనలవ త్వంతాపకరత్యేనచ దైన్యే అనలత్వం రూపితమ్. ఏతేన

అనాథత్వప్రియుక్త మస్మద్వైష్య మపహర్తుం త్వచ్చరణారవిందవందన మితి సూచితమ్
 కేశికలహేషు ప్రణయకలహేషు త్రాసా ద్భయాయాజ్ఞతోః యత్సాదారవిందం కర్మ
 నతః నమ్రస్సృక్ శంకరః శివః చూడావీడహిమన్యుతస్రతసుధాధారాభిః చూడాయా
 మావీడః భూషణం చూడావీడః మకుటాలంకార ఇత్యర్థః. సచాసౌ హిమన్యుతి
 శ్చంద్రః తస్మాత్ స్రుతాభి స్రువ న్నీభిః సుధాధారాభిః అమృతాసారైః ఆసించతి
 ఆసమంతా త్సించతి నతేన పార్వత్యా శ్చిరం ప్రసాదాభావో వ్యజ్యతే తేన చ శివేన
 మహా నపరాధః కృత ఇతి వ్యజ్యతే. ఏతేన యథా త్వం స్వాధీనభర్తృకా తథాస్మానపి
 కుర్వీతి ప్రార్థనా వ్యజ్యతే.

127

శ్లో॥ మాత స్తాతి చతుర్ముఖః ప్రణమతి ప్రాచీనబర్హిర్ముఖు
 ర్వాచప్తే మురళాసన స్తవ గుణా న్మందారమాల్యోపమాన్
 ఇత్థం పార్వచరోక్తిభిః కథమపి వ్యాపారయంతీ దృశః
 ప్రాంతే కాచన మోహిని విజయతే లీలాశుక్తకాయనా.

మాతరితి॥ హేమాతః రక్షకత్వగుణయోగా న్మాతృత్వ వ్యపదేశః. యద్వా ప్రకృతి
 పురుషయో ర్లగత్కారణజ్యేన ప్రకృతి ర్లగతో మాతైవేతి కృత్యా ప్రకృతిస్వరూప
 త్యా ద్వా చతుర్ముఖః బ్రహ్మ స్తాతి స్తుతిం కరోతి ప్రాచీనబర్హి రింద్రః ప్రణమతి నమ
 స్కరోతి మురళాసనః విష్ణుః మందారమాల్యోపమాన్ మందారపుష్పమాలా
 తుల్యా తద్వన్మధురానిత్యర్థః. తవ గుణా ముఖం రత్నర్థం వ్యాచప్తే కీర్తయతి ఇత్థ
 మేవంరూపాభిః పార్వచరోక్తిభిః ఆనుచరవచనైః కథమపి అతికృచ్ఛ్ణిణ ప్రాంతే
 పరిసరదేశే దృశః దృష్టిః వ్యాపారయంతీ ప్రేరయన్తి పశ్యన్తిత్యర్థః లీలాశుక్త కాయనా
 లీలాశుకః విలాసకీరః ఏకం ముఖ్య మయనం స్థానం మనస ఇతి భావః యస్యాస్మా
 తథోక్తా శుక్తకాగ్రచిత్రేత్యర్థః. ఆయమేవ బ్రహ్మాదికృతస్తుత్యాద్యనుసంధానాభావస్య
 హేతురితి పరికరాలంకారః. కావ్యలింగం వా. కాచన అనిర్వచనీయా మోహిని. తే
 జగన్మోహకరీ అర్థా త్సార్వతీ విజయతే సర్వోత్కర్షణే వర్తతే. అత్ర బహ్మాదిభి రపి
 స్తూయతే ఇతి పరమేశ్వరీభావః పార్వత్యా స్పృహః తత్కృతస్తుత్యాది వ్యప్యస్యా
 ఆదరో నాస్తితి ధ్వనితవైన అతిగాంభీర్యం వ్యజ్యతే లీలాశుకేత్య నేన దీనకృపాభివ్యక్తం
 వ్యజ్యతే తేన చ బ్రహ్మాది స్తుత్యాదిక మప్యననుసంధాయ యథా కేవలకృపయా
 లీలాశుకం వినోదయతి తద్వ దస్మానపీతి ప్రార్థనా వ్యజ్యతే.

128

శ్లో॥ ఆనందాశ్రుధురీపరీతనయనా సంఘల్లరోమచ్ఛటాః
 స్వేదాపూరితగద్గదధ్వనిభృత స్సంక్షీణవేద్యాన్తరాః
 ధన్యాః కేచన చిన్మయీం పశుపతే రానందకందాయతా
 మంబ త్వా మనుచింతయంతి కరుణాకల్లోలిసి మాదరాత్.

అనన్దేతి॥ హేలంబ మాతః ఆనందాశ్రుధురీపరీతనయనాః అనన్దబాష్పసంతానవ్యాప్త
 నేత్రాః నేత్రాభ్యా మానందాశ్రుణి మంచన్త ఇత్యర్థః సంఘల్లరోమచ్ఛటాః

ప్రహృష్టరోమప జ్జయః సంజాతరోమాంచా ఇత్యర్థః స్వేదాపూరితగద్గదధ్వని భృతః విశేషణద్వయ మిదం అన్యతరస్య విశేష్యత్వవివక్షాయాం సమాసః. స్వేదేన ఘర్మజలేన ఆపూరితాః వ్యాప్తాః తథా గద్గదధ్వనిం గద్గదస్వరం విభ్రతీతి గద్గద ధ్వనిభృతః స్వేదాపూరితా శ్చ తే గద్గదధ్వనిభృతశ్చ తథోక్తాః సంక్షీణవేద్యా స్తరాః సమ్యక్ ఊణం నష్టం వేద్యాస్తరం అన్య ద్వేద్యం ఇతరవిషయ ఇతి యావత్ యేషాస్తే ఇతరవిషయజ్ఞానజూన్యా ఇత్యర్థః. త్వదేకాయ త్తచిత్తా ఇతి యావత్ ఏవం విధాః అత ఏవ ధన్యాః కృతార్థాః కేచన సుధియః కేచనేత్యనేన ఏవంవిధానాం నిష్కపటభక్తానాం విరళత్వం నూచ్యతే కరుణాకల్లోలీనిం దయా తరంగిణీం కరుణానిధిమితి యావత్ పశుపతే శివస్య ఆనందకందాయితాం కందో వృక్షాదిమూలేచేతి కోశా దత్త ఇషచారేణ కేవలమూలార్థే కందశబ్దో వర్తతే ఆనందస్య కందో మూల మానందకందః తద్వదాచరితాం తథోక్తామ్ శివస్య ఇయమేవ సుఖహేతు రితి భావః. యద్వా ఆనందకందః పరమానందః తద్వదాచరితాం తథోక్తాం శివస్య పరమానందమయీ మిత్యర్థః. సచ్చిన్మయశివ స్సాక్షాత్ తస్మాన్నందమయీ శివేతి వచనాత్. సచ్చిద్రూపే బ్రహ్మణి శివే ఉపలభ్య ఆనందః పార్వత్యేవేతి భావః పరబ్రహ్మణ సచ్చిదానందాత్మకత్వాత్ సచ్చిద్రూపశ్శివః ఆనందరూపా శక్తిశ్చ ఉభా వపి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యావితి నిష్కర్షః. చిన్మయీ చిత్ చేతనం జ్ఞానమితి యావత్ తత్ప్రచుర ముచ్యతే యస్యాం సా చిన్మయీ ప్రచురజ్ఞానా సర్వజ్ఞేతి యావత్ తాం యద్వా చిదేవ చిన్మయీ స్వాశే మయత్ జ్ఞానస్వరూపిణీత్యర్థః. తాం ఏవం విధాం త్వాం పృత్యగ్రాహిణీం త్వమిత్యర్థః ఆదరాత్ ప్రీత్యా అనుచిన్తయ స్తీ ధ్యాయ స్తీ నిర్వికల్పసమాధా వనుభవ స్తీతి భావః. యద్వా వస్తుత శ్చిన్మయీం పశుపతే రానందమూలభూతాం సరూపామేవ త్వా మనుచిన్తయ స్తి మనసి తవ రూపం కల్పయిత్వా ధ్యాయ స్తీతి భావః.

129

శ్లో॥ మురాంతకపురాంతకప్రభృతయో దయామేదురా

న సంతి కిము దేవతాః ప్రణతలాలనాలాలసాః

తథాపి మమ మానసం కలితకల్పవల్లీనిశే

దయారసమయాశయే మహసి శంకరాహ్లాదిని.

మురాంతకేతి॥ దయామేదురాః కరుణారసభరితాస్త్రకరణ ఇత్యర్థః అత ఏవ ప్రణత లాలనాలాలసాః భక్తోల్లాసనచతురాః మురాంతకః విష్ణుః పురాంతక శివః మురాం తక పురాంతకౌ ప్రభృతీ ఆదీ యేషాస్తే తథోక్తాః దేవతాః నిత్యస్త్రీలింగోఽయమ్. దేవా ఇత్యర్థః న సన్తి కిమ్ సన్త్యైవ తథాపి తేషాం సత్త్వేషి మమ మానసం మనః కలితకల్పవల్లీనిశే కలితా స్వీకృతా కల్పవల్లీనిభా కల్పలతాసాదృశ్యం యేన తస్మిన్ తథోక్తే ఆశ్రితాభీష్టప్రదానాత్సోకుమార్యాచ్చ కల్పలతాసమే ఇత్యర్థః దయారస మయాశయే దయారసమయః కృపారసప్రచురః ఆశయః అస్త్రకరణం యస్య తస్మిన్

యద్వా దయారసమయః కరుణారసవికారః ఆశయో యస్యేతి ఏవంశ్చ కృపారసఏవ త్వదాశయాత్మనా పరిణత ఇతి ఫలితమ్. శంకరాహ్లాదిని శివసంతోషకే తత్త్వేయసీ భూతత్వాదితిభావః మహాసి తేజసి స్వయంప్రకాశస్వరూపే ఇత్యర్థః అర్థాత్సా ర్వత్వాం వర్తతే ఇతి శేషః. పర్యాయోక్త మలంకారః, ఏతేన “మహేశ్వరే వా మహతా మధీశ్వరే జనార్దనేవా జగదన్తరాత్మని న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తి మే తథాపి భక్తిస్తరుణేస్తు శేఖరే” ఇతి భర్తృహరిశ్లోకానుగుణ్యేన మురాంతకాదినాం సర్వేషాం బ్రహ్మత్వావిశేషేషి పార్వత్యామేవ మమ భక్తి రితి సిద్ధమ్. 130

శ్లో॥ న కర్మ రచయామహే న చ తపాంసి శిక్షామహే
న దైవతముపాస్మహే న హృది కించి దాశాస్త్రహే
మహాః కిమపి మంగళం పరమమంగళానామపి
త్రిలోచనతపఃఫలం హృది విధాతు మీహామహే.

న కర్మేతి॥ వయం కర్మ న రచయామహే న కుర్మః తపాంసి న శిక్షామహే చ నైవాభ్యసామః చిత్తైకాగ్ర్యలక్షణతపోభ్యాసశ్రమం న ప్రాప్నుమ ఇతి భావః దైవత మింద్రాదిదేవతాబృందం సమూహాశ్లోకే. యద్వా దేవతైవ దైవత మితి స్వాధీ అః. దేవతామిత్యర్థః నోపాస్మహే న సేవామహే ఇంద్రాదిదేవతోపాసనాం సకుర్మ ఇత్యర్థః. హృది మనసి కించిదపి నాశాస్త్రహే న కాంతామః పరమమంగళానా మత్యన్తశుభభూతానామపి వస్తూనాం మంగళం శుభకరం మంగళహేతో మంగళ శబ్ద ప్రయోగ బోధచారికః హేత్యలంకారః. హేతుహేతుమతోరైక్యే హేతుం కేచిత్ప్రచక్ష తె ఇతి లక్షణాత్. నేత్యానన్దేన చంద్రేణేత్యుదాహృతత్వాచ్చ త్రిలోచన తపఃఫలం త్రిలోచనస్య శివస్య సంబంధినః తపసః ఫలం పరిపాకభూత మిత్యర్థః కిమప్యనిర్వాచ్యం మహాః తేజః అర్థాత్సార్వభౌం హృది హృదయే విధాతుం కర్తుం స్థాపయితు మిత్యర్థః ఈహామహే ఇచ్ఛామః అత్ర కర్మాదికరణనిషేధోఽనుపపన్న స్ఫుభ క్త్యతిశయే పర్యవస్యతీత్యాక్షేపాలంకారః. నిషేధాభాస మాక్షేపం బుధాః కేచన మన్వతే ఇతి లక్షణాత్. అనేన కర్మతపోదేవార్చనాద్యపేక్షయా మానసికే భగవద్రీతి రధికేతి వ్యజ్యతే. పర్యాయోక్త మలంకారః. 131

శ్లో॥ తుషారగిరిసంభవం మఘవనీలనీలాలకం
కళాధరకళాధరం కలితలోలలీలాశుకమ్
దయామయమయామహే శరణ మిందుబింబాననం
ముదారుణముదారుణం కిమపి హారిహరం మహాః.

తుషారేతి॥ తుషారగిరిసంభవం తుషారగిరే ర్హిమవత స్సంభవ ఉత్పత్తి యస్యతత్ ఏతేన మణిమయశరీరత్వం వ్యజ్యతే. అనన్తరత్వప్రభవస్య యస్యేతి వచనాను రోధేన హిమవతో మణిప్రభవత్వా త్తత స్సంజాతేయమపి తథామణిమయ్యేవ భవితు మర్హతీతి సంభావనాయా స్ఫుశకత్వాత్ తుషారేత్యనేన తు శీతలత్వం వ్యజ్యతే

కారణగుణానాం కార్యే సంక్రమణశ్చాచిత్యాత్ మఘనశిలనీలాలకం మఘానః
 ఇన్ద్రస్య నీలాః ఇన్ద్రనీలమణయ ఇత్యర్థః. తద్వన్దీలాః అలకా శ్చూర్ణ కుంభలా యస్య
 తత్ ఏతేన శిరసి ఇన్ద్రనీలమణిసమన్వయ ఉక్తః. కళాధరకళాధరం కళాధరస్య
 చంద్రస్య కలాయశ్శకలస్య ధరం ధారకీమ్ ఏతేన చంద్రకాంతమణిసమన్వయో
 వ్యక్తః కలితలాలలీలాశుకం కలితః ధృతః లోత వృషలః లీలాశుకః విలాసకీరః యేన
 తత్ ప్రయోహి లీలాధరం కరే శుకం విభ్రీతి ప్రియైః. అనేన మరకతమణిసంబంధో
 వ్యక్తః అరుణం రక్తమ్ ఏతేన పద్మరాగమణిసమన్వయో వ్యక్తః హరిహరిం
 హరిణో మనోహరాః హరా మణిసృజః యస్య తత్ ఏతేన సాక్షాన్మణిసంబంధ
 ఉక్తః. ఏవం తుషారగిరిసంధనమితి పదధ్వనితం వార్వాత్వా నానావిధమణిమయత్వం
 స్పష్టం వ్యంజయిత్వా అథ శరణ్యగుణానామాహ దయామయమిత్యాదిభిః. దయా
 మయం ప్రచురదయమ్ అదారుణం సామ్యం ప్రసన్నమితి యావత్ ప్రసాదమేవ
 ప్రకటయతి ఇందుబింబాననమితి చంద్రబింబతుల్యముఖవదిత్యర్థః. ఉపమితనమాసో
 యమ్ బింబపదనిరైశబలాత్ ఇందోః పూర్ణత్వం వ్యజ్యతే న హి క్షీణేందోరస్తి
 వలయాకారః సంపూర్ణచంద్రవత్సనన్న మతి ఏవాహ్లాదకం చ అస్యా ముఖమితి
 భావః. కేమప్యనిర్వాచ్యం లోకోత్తర మిత్యర్థః. ఏతేన ఆప్రాకృతత్వం వ్యజ్యతే మహాః
 తేజః అర్థాత్సార్వత్రిం ముదా సంతోషేణ శరణం రక్షక మయామహే భజామహే
 హరిహర మిత్యుక్తి హరిహరమ్ ఇతి పదద్వయం వా హరి మనోహరమ్ హరస్యేదం
 హరిం శివసంబంధి ఇతి తదర్థః. పర్యాయోక్తాంతకారః.

132

శ్లో॥ సుధామధువిధాధరే సవిధుఖండచూడాపదే

మహీయసి మహామహే మహసి పద్మరాగారుణే

నిమజ్జతు నమజ్జనప్రచురదైస్యదావానలే

మనో మమ మనోభవాహితిమనో వినోదావహే.

సుధేతి॥ సుధామధువిధాధరే సుధాయా అమృతస్య మధునో మకరందస్య చ
 విధా రీతి రివ విధా యస్య సః తథోక్తః. అధరః అధరోష్ఠః యస్య తస్మిన్
 అమృతమకరందరసశుల్కరసయుక్తాధరబింబవతీతి ఫలితార్థః. అత్ర అధరరసస్య సుధా
 మధువిధావత్త్వేన క్తవ్యే తథా అనుక్త్వా అధరస్యైవ తద్వచనాత్సర్వోత్తయ
 మధరో రసమయ ఏవ న తు రసవృత్తిరేకాదస్త్యైత కోప్యంశ ఇతి ప్రతీయతే.
 సవిధుఖండ చూడాపదే విధో శ్చంద్రస్య క్షిణ్ణ శ్శృంగం తేన సహితం సవిధుఖండం
 చూడేతిపదం చూడాపదం మకుటసాన మిత్యర్థః. సవిధుఖండం చూడాపదం యస్య
 తస్మిన్ తథోక్తే చంద్రశేఖరే ఇత్యర్థః. మహీయసి అతిమహతి మహామహి మహాన్
 అధికః మహాః ఉత్సవః యస్య తస్మిన్ మహోత్సవశాలినీత్యర్థః. యద్వా మహాన్
 మహాః యస్మాత్తస్మిన్ భక్తేభ్యో మహోత్సవప్రదాయకే ఇత్యర్థః. పద్మరాగారుణే
 పద్మరాగః అరుణమణిః తద్వదరుణం రక్తం తస్మిన్ నమజ్జనప్రచురదైస్య దావానలే

సమతః ప్రణతస్యజనస్య భక్తజనస్యైత్యర్థః సంబంధిః ప్రచురస్య అధికస్య చైవ్యస్య
దుఃఖస్య వనతుల్యస్యైతి భావః. దావానలః దావాగ్నిః తస్మిన్. యద్వా దవో
వనం స ఏవదావః స్వాధీ అన్. దైన్యరూపస్య దావస్య అనలః తస్మిన్ రూపకా
లంకారః. మనోభవాహితమరో వినోదావహీ మనోభవాహితః మన్మథాంతకశ్చివః
తస్య మనసః చిత్తస్య వినోదమావహతి సంపాదయతీతి తథోక్తం తస్మిన్ మహసి
తేజసి పార్వత్యా మిత్యర్థః. మమ మనో హృదయం నిమజ్జతు మగ్నం భవతు. 133

శ్లో॥ విభావసు విభార్యురీ తుహినరశ్మి రశ్మిచ్ఛటా

శిఖాలయశిఖావళీ మిత్రలోచనాబ్జం మహాః

సదామృతముదావహం కిమపి నీపవాటి తిటి

నివాసిగుణవాసితం భజతు మామకీనం మహః.

విభావస్యైతి॥ విభావసో సూర్యస్య విభార్యురీ కాన్తిపూః తుహినరశ్మే ర్హిమాం
శోః రశ్మిచ్ఛటా కిరణసమూహః శిఖాలయస్య అగ్నే శిఖావళీ జ్వాలాసంఘః ఏతేవా
మిత్రరేతిరద్వంద్వః ఏతాభిర్మిత్రాని యుక్తాని లోచనాబ్జాని అబ్జానీవ లోచనాని
త్రిత్వాన్మహావచనం యస్య తత్తథోక్తం. సూర్యచంద్రాగ్నిమయ నేత్రత్రయచది
త్యర్థః. అమృతముదావహం అమృతం సుధేవ ముదం సంతోష మావహతి ప్రాప
యతీతి తథోక్తం. యద్వా అమృతాః అమరాః తేషాం ముదావహం తచ్ఛ్రుతు
భూతమహిషాసురాద్యసురవినాశనద్వారా దేవానాం ప్రియకారిణీ మిత్ర భావః. నీప
వాటితటినివాసి కదంబవనతటనిలయం కదంబతరుచటనిలయమితి వా గుణవాసితం
గుణై రాసందాదిభి ర్వాసితం సురభితం సకలకల్యాణగుణపూర్ణ మిత్యర్థః. కిమప్య
నిర్వాచ్యం మహాః తేజః కర్మ మామకీనం మదీయం తవక మమకా మేకవచనే ఇతి
మమ కాదేశః. మనః చిత్తం సదా సర్వదా భజతు సేవతామ్. భజ సేవాయామ్. 134

శ్లో॥ దయారసకరంభితై ర్నవసుధాతరంగోజ్జ్వలై

సరోజపరిపంధిభి స్సృపయ మామువాంగై శ్చివే

అనేన మమ ధన్యతా న చ తవ ప్రేమస్తావతా

యశోఽపి తవ జృంభతి శ్రితకృపాళుతాహేతుకమ్.

దయారసేతి॥ హే శివే పార్వతి శివా భవానీ సుద్రాణీత్యమరః. దయారసకరంభితైః
కరుణారసపూర్ణైః నవసుధాతరంగోజ్జ్వలైః నూతనామృతకల్లోలవద్భాసురైః సరోజ
పరిపంధిభిః కమలతుల్యైః పరిపంధిభ్యో యద్యపి శత్రునాచక స్తథాపీహ ఉప
మాయాం పర్యవసన్నః అపాంగైః కటాక్షైః మాం స్సృపయ సింహ త్వత్కరుణాకటాక్ష
వర్షం మయి పాతయేత్యర్థః. అనేన త్వదపాంగన్నపనేన మమ ధన్యతా కృతార్థతా
స్యాదితిశేషః. తావతా స్నపనమాత్మేణ తవ శ్రమః యాసః న చ నైవ భవతి
దర్శనమాత్రాన్నశ్రమ ఇతి భావః. తవాప్యనేన కించ శ్చలమస్తీత్యాహ యశోపేతి
శ్రితకృపాళుతాహేతుకం శ్రితేషు కృపాళు ర్దయాళు శ్చితకృపాళుః స్పృహగృహీ

పతిదయిత్యాదినా పయతేరేవాప్యచప్రత్యయో విహితః. స తు కృపే రితి. యద్యపి కృపాళుశ్చైవ పామానేక స్వభాషి స్వాద్వయాళుః కామణికః కృపాళు స్సురతసమా ఇత్యమరకోశానుసారేణ కృపాం లాతీతి కృపాళుః ఔణాదికోఽయ ముప్రత్యయ ఇతి కథంచిత్రమాణేయమ్. త్రైతకృపాళో ర్భావ శ్శ్రితాకృపాళుతా సా హేతు ర్యస్య తదితి బహువ్రీహిః సమాసాన్తః కప్. ఆశ్రితవాత్సల్యప్రయు క్తమిత్యర్థః తవ త్వత్సం బంధి యశః కీర్తిశ్చ జృంభతి వ్యాప్నోతి అనుదాతేత్వలక్షణస్యాత్మనేపదస్యా నిత్యత్వాత్పరస్మైపదమ్. సచాప్రయు క్తత్వదోషః 'తృప్తే జృంభసి పాపకర్మపిశునే' ఇతిభ ర్తృహరిప్రయోగ సత్వాత్.

135

శ్లో॥ దయితో మే యశోదాదీనా దాయాదోఽయం దయామయః
దేవి తే దయయా భూయా దాయాసోఽయం కియా నయే.

దయితఇతి॥ హేదేవి దయామయః ప్రచురదయః అయమస్మద్వ్రజగతః యశోదా యాః దాయావ సుసతః కృష్ణ ఇత్యర్థః దాయాదా సుతబంధవావిత్యమరఃతే దయయా మే మమ దయితః పతిః భూయాత్ భవతు అయే శౌరి తే తవ అయం మనభిలషితోఽర్థః కియా నాయానః క్రిమః అత్ర స స్వల్పోపి తవ శ్రమ ఇతి భావః అత్ర ఆయాసహేతావాయాసశబ్ద ప్రయోగాద్ధేత్వలంకారః. దయావర్ణయో ర్భూబధా శ్రవణాచ్చబ్దాలంకార స్మిష్ట ఏవ. శ్రీకృష్ణః అన్యాసాం దయితో మాస్తు మమైకస్యావవాస్తు ఇతి సర్వా గోప్యః పార్శ్వతీం ప్రార్థితవత్స ఇతి పరమార్థః.

136

గ॥ ఏవం భూయసా ప్రాశస్య భగవతీం భవానీ మభీషిత మభ్యర్థయమానా
వల్లవవిలాసిన్యో యావన్మాసం వ్రత మన్వత్తిష్ట.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తీర్త్యా భగవతీం భవానీం శౌరీం భూయసా బహుధా ప్రాశస్య స్తుత్వా ఆభీషిత మభిలషిత మభ్యర్థయమానాః ప్రార్థయమానా స్సత్యః వల్లవవిలా సిన్యః గోపాంగనాః యావన్మాసం మాసావధి వ్రత మన్వత్తిష్ట చక్రః.

137

శ్లో॥ యస్మిన్ శంకరదారసౌరభర్షురీజృంభత్కటాక్షచ్చటా
పాతాః కల్పలతావితానసుమనో గుంభప్రియంభావుకాః
తన్యాసీన్నవకాళిదాసవిదుషః కావ్యే ద్వితీయః పున
శ్చంపూనామని ధీమతాం కృతసముల్లాసో విలాసోఽగమత్.

అవ. ఇతి తృతీయవిలాస వర్ణయమ్యమాణ శ్రీకృష్ణగోపికా సంభోగస్యోపాద్భూతతయా గోపికావ్రతం వర్ణయత్వా ద్వితీయవిలాసస్య పరిసమాప్తిం క్లయతి. యస్మిన్నితి॥ కల్పలతావితానసుమనో గుంభప్రియంభావుకాః శంకరదారసౌరభర్షురీజృంభత్కటాక్షచ్చటాపాతాః యస్మిన్ ప్రసరంతి తస్య నవకాళిదాసవిదుష శ్చంపూనా మని కావ్యే పునః అభునా అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ ధీమతాం కృత సముల్లాసో అసా ద్వితీయో విలాసః అగమత్

138

ఇతి చంపూభాగవతవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే ద్వితీయోవిలాసః

శ్రీ చంపూభాగవతే

తృతీయో విలాసః

అవ. అథేదానీం వ్రజయువతీనాం పూర్వవిలాసవరితకాత్యాయనీవ్రతఫలీభూతం భగవత్సమాగమం వర్ణయితుకామః తమబోధ్వాతక్వేన తావత్ జలక్రీడాం ప్రస్తోతి అథేత్యాదినా.

శ్లో॥ అథ వారివిహారసాదరా విదరా వల్లవలోలలోచనాః

అగమస్యమునా మనావిలాం కలయంత్యో హృది నందనందనమ్.

అథేతి॥ అథశబ్దో విలాసారంభే మంగళార్థః అథ కాత్యాయనీవ్రతసమాప్త్యనంతరమిత్యర్థః వారివిహారసాదరాః వారివిహారే జలక్రీడాయాం సాదరాః ఆదరేణసహితాః ఉత్సుకా ఇత్యర్థః విదరాః నిర్భయాః వల్లవలోలలోచనాః లోలే చంచలే లోచనే యాసాంతాః లోలలోచనాః చపలాక్ష్యః స్త్రీయ ఇతియావత్, వల్లవానాం గోపానాం లోలలోచనాః వల్లవలోలలోచనాః గోపకాంతా ఇత్యర్థః హృది నందనస్తనం శ్రీకృష్ణం కలయంత్యః కుర్వంత్యః ధ్యాయంత ఇత్యర్థః అనావిలాం నిర్మలాం యమునాం నదీ మగమక్ యయుః.

1

శ్లో॥ వసనాన్యపనీయ యామునీ

మవగాఢా లహరీం తత స్త్రీయః

చ్యుతకోశరతీశవిస్ఫుర

త్తరవారిప్రతిమాం సమాగమక్.

వసనానీతి॥ తతః యమునాంప్రతి గమనానంతరం స్త్రీయః ఆభీరకాంతాః వసనాని వస్త్రాణి అపనీయ విసృజ్య యామునీం యమునాసంబంధినీం తస్యేదమిత్యణి టిడ్డాణభితి జీప్. లహరీం ప్రవాహ మవగాఢాః ప్రవిష్టాస్తత్యః చ్యుతః కోశః యస్య స చ్యుత కోశః ఖడ్గపిథానా దృహిరానీత ఇత్యర్థః. కోశో స్త్రీ కుట్టలే ఖడ్గపిథానే ఇత్యమరః. రతీశస్య మన్మథస్య సంబంధీ విస్ఫురక్ విశేషేణ ప్రకాశమానః అనవరతవ్యాపారా దప్రాప్తమల ఇత్యర్థః. తరవారిః ఖడ్గః చ్యుతకోశశ్చాసౌ రతీశవిస్ఫురత్తరవారిశ్చ తథోక్తః తస్య ప్రతిమాం సాదృశ్యం సమాగమక్ భజిరే. చ్యుతవస్త్రాః స్త్రీయః చ్యుతకోశరతీఖడ్గవద్భువ రితుప్రమాలంకారః. యద్యపి లహరీప్రవిష్టానాం కాంతా నాం జలమావరణ మస్తీతి నచ్యుతకోశఖడ్గపమ్యం సుఘటం తథాపి జలస్య నిర్మ

గ|| తదను చిరతరవారివిహారనితాంతపరిశ్రాంతాః కాంతాః నిర్గమనకామ
నయా కూలోపశంతవ్యాపారితనయనాంతా స్తత్ర దుకూలజాల మప్య
నాలక్ష్య సమీపసిపపాదపశిఖరవాస్తవ్య ముపహృతపరిధాన మరవింద
లోచన మవలోకయమానా విస్మయమానమానసా బభూవుః.

తదన్వితీ|| తదను వస్త్రాప్రహరణానన్తరం చిరతర మతిచిరం వారివిహారః జలక్రీడా
తేన నితాన్తం భృశం పరిశ్రాంతాః ఆయాసం ప్రాప్తాః కాంతాః స్త్రియః నిర్గమనకామ
నయా జలాద్భుహిర్గమనవాంఛయా కూలోకంతం తీరసమీపే వ్యాపారితాః
ప్రసారితాః నయనాంతాః అపాంగాః యాభి స్తా స్తథోక్తా స్సత్యః తత్ర కూలే దుకూల
జాలమపి స్వీయవస్త్రసంచయం చ అనాలక్ష్య అస్పృష్ట్యా సమీపే సన్నిధౌ యో
సిపపాదపః కదంబతరుః తస్య శిఖరే అగ్రే వాస్తవ్యం స్థితం ఉపహృతాని తాని
పరిధానాని అంశుకాని యేన తం అరవిందలోచనం కమలాక్షం కృష్ణ మిత్యర్థః.
అవలోకయమానాః శశ్యంత్యః విస్మయమానమానసా ఆశ్చర్యాక్రాంతహృదయాః
బభూవుః. అహో కాత్యాయినీనతఫల మధునైవ ప్రత్యక్షం యదస్మత్కాంతయో
శ్రీకృష్ణ స్వయమేవ అస్మద్వసజాల మపహృతవానితి. రాజసుమారేణ మహాను
భావేన కృష్ణేనాపి కిమేవ మచార్యం కృతమితి వా. అన్మాను అవలోకయమానా
స్వేన ఆవిజ్ఞాతగమనం కథ మపదహారాయం అస్మదంశుకాని అహో అస్య పశ్యతో
హరత్వమితి వా బహుభా గోపికానాం విస్మయో నిర్వర్ణ్యః.

4

శ్లో|| తత్రేతరేతరవిలోకనహాసశంకా

సంకోచవిభ్రమమనోహరమంగనానామ్ |

పాంశిత్య మాంగజ మనర్గళ మావి రాసీ

దాకర్షి యేన సవిలాస మభోక్షజోఽపి.

తత్రేతి|| తత్ర శబ్దా అంగనానాం సుదృశమ్ ఇతరేతరస్య అన్యోన్యస్య విలోకనం
దర్శనం హాసః స్మేరః శంకా సౌశయః సంకోచో లజ్జా విభ్రమో విలాసః వీరై
రమనోహరం మనోజ్ఞం ఆంగజం మన్మథసంబంధి అనర్గళం అపారం పాణిత్యం
ప్రౌఢత్వ మావిరాసీత్ ప్రాదుర్భవత్. యేన పాంశిత్యేన సవిలాసం సలీలం యథా
తథా లీలామాత్రేణేతిభావః. అభోక్షజోఽపి జితేంద్రియోఽపి కృష్ణః అథఃకృత
మక్షజ మింద్రియజన్యం జ్ఞానం యేన సః అభోక్షజ ఇతి పుస్తత్యేః ఆకర్షి ఆకృష్టో
భవత్. పరికరాంసురాలంకారః. అత్ర అభోక్షజోఽప్యాకృష్ట ఇతి విరోధో వ్యజ్యతే
తేన చ స్త్రీణాం మాన్మథపాణిత్యస్య పరాకాష్ఠా సూచ్యతే. పాదత్రయే స్వభావోక్తి
రలంకారః.

5

గ|| అథ తా స్తరుణ్యః యదుతనయ మేవం సవినయం వ్యజ్ఞానన్ - అయే
కరుణాపారావార యశోదానందన.

అథేతి|| అథ ఏవం శంకాసంకోచాద్యుత్పత్తినన్తరం సమీపసిపతరుశిఖరగతభగవ

ద్విలోకనాన్తరమితివా తాః పూర్వోక్తాః హృతవస్త్రాః ఇత్యర్థః. తరుణ్యః గోపికాః తరుణ్య ఇత్యనేన పురుషవర్జ్యేప్రేమాప్రాప్తియోగ్యయానందశా సూచ్యతే యదు తనయం కృష్ణమేవం సత్యమాణఃత్వా సవినయం వియేన సహితం యథా తథా వ్యజ్జిజ్ఞానం విజ్ఞానయామానుః. జ్ఞాథాతో ర్విపూర్వాత్ క్ష్యాచ్చజీ ద్విత్వం, సస్య ద్భావశ్చ పున గమశ్చేతి బోధ్యమ్. విజ్ఞాననామేవ దిర్వయతి అయే ఇత్యాదినా. అయే ఇతి ప్రేమసంబుద్ధిః కరుణాచారావార ఏయాశయదో స్వీయవస్త్రప్రదానార్థం దయాలోస్తవ నేద ముచిత మిత్యభిప్రాయ గర్భమిదం విశేషణమ్ యశోదాస్తన యశోదాపుత్ర తాదృశమహాభాగాయాః యశోదాయాః పుత్రో భూత్వా ప్రాప్త ప్రతిష్ఠస్య తవ నేదం కృత్య ముచిత మిత్యభిప్రాయ గర్భమిదమ్.

శ్లో॥ కన్యాం దిశి న తేనంతైః కృతమాచ్ఛాదనం గుణైః

అతో గుణనిధే ర్మృక్తా నాబలాంబరహరితా

కన్యామితి॥ తే త్వత్సంబధిభిః గుణైః దానదాతృన్యాదిభిః కన్యాం దిశి కళభి ఆచ్ఛా దనం ఆవరణం సకృతం కా వా దిశో నాచ్ఛాతాః దిగన్తవిశ్రాంతా స్తవగుణ ఇత్యర్థః. తతో హేతోః గుణనిధేః సకలకల్యాణగుణపూర్ణ స్వేత్వార్థః. తన అబలాంబర హరితా స్త్రీవస్త్రావహరణం నయక్తా నోచితా గర్వ్యకర్తృత్వాదితిభావః. వ్యంగ్యార్థస్య. తే అనంతై ర్గుణై స్తన్మభిః కన్యాం దిశి ఆచ్ఛాదనం సకృతం వస్త్రం ననిర్మితం వస్త్రమాచ్ఛాదనం వాస ఇత్యమరః. సర్వత్రాపి త్వదీయతన్మభి రేవ వస్త్రాణి వయస్తితి భావః. తతో హేతోః గుణనిధేః తన్మనిధే స్తవ అబలాంబరహరితా దరిద్రవస్త్రావహరణం న యుక్తా స్వత స్తన్మవాయస్య పరేషాన్తన్మవాయానామపి తన్మజాలం వితరత స్తవ దరిద్రకచ్ఛరపటచ్ఛరహరణం గర్హితమితి భావః. ఏతేన భగవతః కువిందత్వం వ్యక్తం.

7

శ్లో॥ వ్రతస్య ఫల మస్మాకం దాసీభావా న్న తే పరమ్

అసాదిత మిదం దేహి వాసో నః కృతగోపనమ్.

వ్రతస్యేతి॥ తే తవ దాసీభావాత్ దాసీత్వా త్పర మన్యత్ అస్మాకం అస్మదనుష్ఠి తస్యేత్వార్థః. వ్రతస్య కార్యాయనీవ్రతస్య ఫలం న నభవతి తవ దాసీభూయాస్తేతి వ్రత మకరవామేత్వార్థః. ఇదం ఏవం దాసీత్వరూపం ఫలమాసాదితం దైవా త్రాప్తమ్ కృతగోపనం కృతం గోపనం రక్షణం యస్య తత్ రక్షిత మిత్వార్థః. నః సంబంధి రాసః జాత్యేకవచనం వస్త్రాణీత్వార్థః. దేహి దిశ అంగీకృతదాసీ భావాసు పరాక్రమో న యుక్త ఇతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్య. తే తవ దాసీభావాత్ దాసత్వా దభూత తద్భావే చ్యుః. పరం అన్యత్ అస్మాకం వ్రతస్య ఫలం న. త్వమస్మాకం దాసో భూయా దితి వ్రతం కృత మిత్వార్థః. ఇదం దాసత్వ మాసాదితం స్నానావసరే అస్మద్వస్త్రరక్షణాదితిభావః. కృతగోపనం నః వాసో దేహి దాసాః ప్రభో స్సానసమయే వస్త్రాణి సంరక్ష్య స్నానానన్తరం పునః ప్రయచ్ఛ స్తితిభావః. 8

గ॥ ఏవ మృజుబుద్ధ్యా ప్రార్థయమానాసు తాసు సకౌటిల్య మరవిందలోచనః
ప్రత్యభాషత.

ఏవమితి॥ తాను గోక్షికాను ఏవము కర్మత్వా ఋజుబుద్ధ్యా అకపటబుద్ధ్యా ప్రార్థయ
మానాసు సతీషు ఏతేన శ్రీకృష్ణేన తత్ర వ్యంగ్యార్థ ఉద్ఘాటితః- నతు వస్తుతః
స్త్రియః వ్యంగ్యమర్యాదామాశ్రిత్య ఊచురితి సిద్ధమ్. అరవిందలోచనః కృష్ణః
కౌటిల్యం నవక్రం ప్రత్యభాషత పునః అహోచత్. 9

శ్లో॥ కువింద స్త్వం వ్రతేనాసి దాసో న శ్చేలపాలకః

ఇతి వ శ్లేషవాగ్భంగి రబోధి న మయా కిము ?

కువిందఇతి॥ త్వం కువింద స్త్వం వ్రతేనాసి దాసో న శ్చేలపాలకః
వస్త్రరక్షకః దాస ఇతి యావత్ అసి ఇత్యేనందూపా వః యుష్మాకం సంబంధినీ శ్లేష
వాగ్భంగిః శ్లిష్టచక్రరచనా మయా నాబోధి కిము నజ్ఞాతా కిమిత్యర్థః. వక్తోక్తి
రలంకారః. వక్తోక్తి శ్లేషకాకుభ్యా మన్యార్థస్య ప్రకల్పన మితి లక్షణాత్. నచ విప్ర
తోక్తి రితి భ్రమితవ్యం. శ్లోకద్వయేన వ్యంగ్యార్థస్య స్త్రీణా మవివక్షితత్వాత్. 10

శ్లో॥ ప్రత్యేకం యాయ మాయాత వినిర్యాయ జలాశయాత్

తదా దాస్యతి దాసోఽయం వాసాంసి విసయేన వః.

ప్రత్యేకమితి॥ యాయం ఏకమేకం ప్రత్యేకం ఏకైకశ ఇత్యర్థః జలాశయాత్
హ్రదాత్ వినిర్యాయ నిర్గమ్య ఆయాత ఆగచ్ఛత తదా తదాసిం అయం దాసః
అహ మిత్యర్థః. విసయేన సవినయమిత్యర్థః. వః యుష్మాకం వాసాంసి వస్త్రాణి దాస్యతి
వితరిష్యతి సహ బహుభ్యః పృథుభ్యః ఏకో దాసః ఏకదా సవినయం వాసో దానాయ
క్షమతే ఇతిభావః. స్వస్య సేతోద్వయవ త్వేన యుగపత్నర్వాసామాగమనే సతి తదీయ
సర్వాంగలావణ్యవివేకస్సాకల్వేన దుర్గహ ఇతి మత్వా శ్రీకృష్ణేన ప్రత్యేకనిర్గ
మనం కాంక్షితమితి బోధ్యమ్ 11

గ॥ ఏవ మథాంతరపరికల్పనయా విడంబనైకతానే భవతి భగవతి గత్యం
తరాభావా దేకాంతశీతవేపితా వనితా వామహస్తసంవృతవరాంగా
నితాంతనమితాంగాః కిథమపి సలిలాశయా నిశ్చక్రముః.

ఏవమితి॥ భగవతి కృష్ణే ఏవ మథాంతరపరికల్పనయా ఉక్తరీత్యా స్వోక్తశ్లోకయో
అథాంతరస్య భిన్నార్థస్య స్వవివక్షితా దన్యార్థస్యేత్యర్థః. పరికల్పనయా విరచనయా
విడంబనైకతానే అవహాసప్రధానే భవతిసతి గత్యంతరాభావాత్ అన్యైగతి ర్గత్య
న్తరస్య అభావాత్ అగతికత్వా దిత్యర్థః. ఏకాన్త శీతవేపితాః హేమన్త ఋతుత్వేన
అత్యంత శీతేన కంపితాః వనితాః స్త్రియః వామహస్తేన అవసవ్యకరేణ సంవృతం
ఛన్నం వరాంగం గుహ్యాయాసా న్తః వరాంగం మూర్ధగుహ్యయో రిత్యమరః.
శ్రీకృష్ణదాస్యమానవస్త్రగృహణార్థం దక్షిణహస్తముపరి నిధాయ గుహ్యప్రకట
నభయా ద్వామహస్తం గుహ్యే కృత్వేత్యర్థః. తథాపి లజ్జయా నితాన్తమితాంగాః

అత్యున్నతమశరీరాః సత్యః కథమపి అతికృచ్ఛేణ సలిలాశయాత్ హ్రదాత్సకాశాత్
నిశ్చక్రముః నిర్జగ్ముః.

12

శ్లో॥ తదా తీరమపి ప్రాప్య మజ్జంతీనాం త్రిపార్ణవే
పరస్పరాదృతే తానా మాసీ నైవబలంబుమ్.

తదేతి॥ తదా నిర్జమనాన్తరం తీరం వాప్యై త్రిపార్ణవ తీరం ప్రాప్యపీతి విరోధః.
యుమునాకూలం ప్రాప్యైతి పరిహరః అత ఏవ విరోధాభాసాలంకారః త్రిపార్ణవే
లజ్జారూపే సముద్రే మజ్జంతీనాం తానాం గోపీనాం పరస్పరాదృతే అన్యోన్యం
వినా అన్యారాదితరస్తే ఇతి ఇచ్ఛామీ. అవలంబన కూఢారః నాసీదేవ నైవబలభూవ
న దుఃఖం బహుభిన్నహేతి న్యాయాదితి భావః.

13

శ్లో॥ ఊరుమూలపిహితం విలోకయన్ గోషముగ్ధరమణీమణీగణమ్

సంతు తాః ఫలిత మాత్మనో వ్రతం పశ్యంతేతి భగవా నచింతయత్.

ఊరుమూలేతి భగవాన్ కృష్ణః ఊరుమూలపిహితం పిహితం చ్చన్న మూరుమూలం
గుహ్యం యస్య తమ్ మయూరవ్యంసకాదిత్వా ద్విశేషణస్య పరనిపాతః. యద్వా
పిహితమితి కర్తరి క్తః. ఊరుమూలేవిషయే పిహిత మాచ్ఛాదితవస్త మిత్యర్థః
వష్టివాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపర్యయో రి త్యల్లోపః. గోషముగ్ధరమణీమణీగణం
గోపానాం వల్లవానాం సంబంధిన్యః యాః ముగ్ధరమణీమణ్యాః ముగ్ధాంగనోత్తమాః
ముగ్ధశబ్ద స్సందరవాచీ యశావనారంభవయోవిశేషవాచీ వా తానాం గణం
సమూహం విలోకయన్ విశేషేణ పశ్యన్ సర్వావయవావచ్ఛేదేన తాసు దృష్టిం
ప్రసారయ త్యేత్యర్థః. తాః అనుష్ఠితవ్రతాః గోప్యః సన్తు తిష్టున్తు. తానాం వ్రతం
తథాస్తా మిత్యర్థః. ప్రత్యుత కిన్తు విచార్యమాణేసతీతి వా ఆత్మనః మమ వ్రతం
వివస్త్రగోపికా దివ్యత్వరూపమితి భావః. ఫలితం సఫలం జాత మితిశేషః. ఇతి
అచింతయత్ మేనే.

14

శ్లో॥ గుహ్య మస్తు కిము సర్వవేదినా తాసు నేషీతచరం మురారిణా

మోహనాయ మనస స్తథాప్యసౌ సుభ్రువా మిద మువాచ సస్మితః.

గుహ్యమితి॥ సర్వవేదినా సర్వజ్ఞేన మురారిణా కృష్ణేన తాసు స్త్రీషు విషయే నేషీత
చర మదృష్టచరం గుహ్యం వరాంగ మస్తు కిము నన్యాదేవేత్యర్థః. సర్వవేది నేతి
సాభిప్రాయవిశేషణనిర్దేశా త్పరికరాలంకారః అత్ర సర్వవేదినా మురారిణా తాసు
నేషీతచరం గుహ్యం రహస్యం అస్తు కిము ఇతి ధన్యతే. స్వమేవ పతి మభికాంక్ష
యన్యః తదర్థం వ్రతం చక్రు ర్గోపికా ఇతి యత్తత్సర్వం కృష్ణేన విదతమేవేతి
ధ్వన్యాశయః. తథాపి గుహ్యవేదనే సత్యసి సుభ్రువాం స్త్రీణాం మనసః హృదయస్య
మోహనాయ మోహజననార్థం అసౌ కృష్ణః సస్మితః స్మరసహితస్సన్ ఇదం
పశ్యమాణం పచః ఉవాచ అవోచత్. స్వాభీష్ఠితేన పత్యా యది స్వవరాంగః

ప్రదృశ్యేత తర్హి తస్మిన్నిరతిశయో మనోవ్యామోహ స్తాసాం భవేదిత్యేతదర్థం శ్రీకృష్ణ ఏవ మువాచేతి భావః. 15

శ్లో॥ అంజలిం శిరసి సంరచయ్య చేన్మాం నమస్కురుత భావమాంతరమ్

స్పష్ట మాకలయతా తదా మయా దీయతేఽభిలషితార్థసంచయః.

అంజలిమితి॥ అంజలిం కరయుగవుటం శిరసి మకుటే సంరచయ్య ధృత్వా మాం నమస్కురుత యాయ మితి కర్తు రాజేః ప్రణమతేత్యర్థః. చేత్ తథా యుష్మాభిః ప్రణతం యది తదా ఆస్తరం మనోగత మర్థా ద్యుష్మాకమిత్యేన భావ మభిప్రాయం స్పష్టం యథాతథా ఆకలయతా సకలటం నా నవేతి శోధయతేత్యర్థః. మయా అభిల షితార్థసంచయః అభీష్టార్థసమూహః అర్థాత్సకృత్ వస్తుసంచయః తస్యైవ గోపి కాభి రభిలష్యమాణత్వాత్ దీయతే వర్తమానసామిష్యే వర్తమానవద్వేతి లబ్ దాస్యతే ఇత్యర్థః. న్యంగ్యార్థస్య. అంజలిం శిరసి సంరచయ్య మాం నమస్కురుత చేత్. ఆస్తరం హస్తాభ్యస్తరం భావం పదార్థం గుహ్యమితి యావత్ స్పష్టమాకల యతా మయా అభిలషితార్థసంచయో దీయతే ఇతి. వామహ స్తేన హి ఇతః పూర్వం వరాంగ మాచ్ఛాదితం శిరస్యంజలిబంధే తు అనావృతం తత్స్పష్టం దృశ్యే షేత్యాశయః అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే. హేభక్తాః యాయ మంజలిం శిరసి సంరచయ్య మాం నమస్కురుత చేతదాసిం ఆస్తరంభావం భక్తిభావం స్పష్టం యథాతథా ఆకలయతా మయా అభిలషితార్థసంచయః అభీష్టపురుషార్థసందోహః దీయతే నిష్కలటభక్తేభ్య స్సర్వమపి మోక్షాదిక మహం దదామితి భావః. అపి చ-హేస్త్రియః యుష్మాభిః కృతం కాత్యాయనీవ్రతానుష్ఠానం మాగ్ధ్యవిలసితమేవ యది తుశిరస్యంజలిం బద్ధ్వా మామేవ నమస్కుర్యాత్ త్వా మహం శరణం గతేతి మత్ప్రాప్త్యర్థం మామేవ యది శరణం భజేద్దమ్ తర్హి యుష్మాకం హారం భావం మదేకాశ్రయత్వలక్షణం స్పష్ట మాకలయతా మయా యుష్మదభిలషితార్థసంచయః మత్సంభోగరూపః దీయ తేవ యుష్మాభిస్తు న తథా కృత మిత్యహో యుష్మదవివేకితేతి ప్రతీయతే. ఏతేన యదర్థం యుష్మాభిః రహసి వ్రత మనుష్ఠితం తత్ఫలాయితస్య పత్యు ర్మమ సన్నిధౌ కేయం యుష్మాకం త్రపా క్తిస్తవశ్యం త్యాజ్యేతి భగవదుపదేశో వ్యజ్యతే. 16

X॥ ఏవ మభిదధాన మేన మతిసంధాన మంతరేణ వచనకరణ మపరిహార్య

నిశ్చయం మన్వానాసు తరుణీషు తథా కుర్వాణాసు.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా అభిదధానం వదంతం అతిసందధానం వంచయంతం ఏనం కృష్ణం వచనకారణ మంతరేణ తద్వాక్యానుష్ఠానంవినా తదుక్తార్థానుష్ఠానం వినేత్యర్థః వచనశబ్దోఽత్ర తదర్థే ఔపచారికః. అపరిహార్య నిశ్చయం అపరిహార్యః పరిహర్తు మశక్యః నిశ్చయః దృఢాభినివేశః యస్య తం తథోక్తం మన్వానాసు జాన స్తీషు తరు ణీషు యువతీషు తథా కుర్వాణాసు తదుక్తరీత్యా విదధానాసు సతీషు శిరస్యంజలిం బద్ధ్వా భగవంతం నమస్కుర్వన్తిష్విత్వర్థః- 17

శ్లో॥ ఆసా మాసాదితామోదో వాసాంసి వితరన్ మారిః

అశ్రోషీ నిజసంబంధరూప వతిఫలార్పణమ్.

ఆసామితి॥ ఆసాదితామోదః ఆసాదితిః గోపికాభిః స్వోక్తాధానుఘానద్వారా ప్రాపితః ఆమోదః సంతోషః యస్య యః తిథోక్తః. అతఏవ మారిః కృష్ణః ఆసాం గోపికానాం అత్ర దానన్యాపూర్వానాథాయకత్వా ద్రజకస్య వస్త్రం దద తితివత్సమ్. వాసాంసి వన్యానీ వితరన్ వితరన్ సన్ నిజసంబంధరూప వ్రతఫలార్పణం నిజసంబంధః స్వేన సహసంయోగః సదేవ రూప మాకృతి ర్వ్యవ తస్య కృష్ణసంయోగాత్మకస్యేత్యర్థః. వ్రతఫలస్య గోపికానుష్ఠితకాత్వాయనీ వతరంబంధిఫలస్య అర్పణం సమర్పణం అథా గోపికాభ్య ఏవ అశ్రోషీత్ ప్రతిజ్ఞాతవాన్ యష్మాకం మనుకార్థకారిత్యా దనే నాహం సంతుష్టో భూత్వా మన్యంబంధ ముద్దేశ్య యష్మాక్కి రచష్ఠితస్య ఫలం మద ధీన మిత్యహమేవ తద్దాన్యామితి ప్రతిజ్ఞాయ శ్రీకృష్ణః గోపికాజన మానందయా మాసేతి భావః.

18

శ్లో॥ అథ వాసాంస్యపాదాయ వ్రజం వ్రజవహూజనః

వివేశ కేశవాదేశా దాశాపాశానితాళయః.

అథేతి॥ అథ శ్రీకృష్ణప్రతిజ్ఞాన స్థరం వస్త్రదానాన స్థరమితి వా ఆశాపాశానితాళయః ఆశా భగవత్సంభోగకాంక్షౌ సైవ పాశః రజ్జుః కేన ఆసితః ఆసమంతాద్బుద్ధః ఆళయః హృదయం యస్య తిథోక్తః వ్రజవహూజనః వ్రజే గోష్ఠీ వర్తమానో వహూజనః క్రీమునాః అథా ద్దోషంగనాసంఘః తాసామేవ సృజాధికరణకత్వోచిత్యాత్. యద్వా వ్రజజ్ఞేన వ్రజజ్ఞా గోపా లక్ష్మ్యనే తద్వహూజన ఇతి వాచ్యమ్. వాసాంసి వన్యానీ ఉపదాయ గృహీత్వా కేశవాదేశాత్ శ్రీకృష్ణాజ్ఞాతః నాత్రి నా తస్యం యష్మాక్కిః రహసి గతం మాం జనోన్యథా మమతే తత్పూరం వ్రజం వివేశేత్యేనం శ్రీకృష్ణేన ఆజ్ఞా భూత్వేతి భావః వ్రజం గోష్ఠం వివేశ ప్రిప. 19

శ్లో॥ అథ భృశం వింశా నశనానయా సపది న శ్శితపాలక పాలయ

ఇతి నిరేమ్య వచ స్సహచారిణాం హరి రువాచ వచః ప్రియ మీదృశమ్.

అథేతి॥ అథ గోపికావ్రజ వివేశాన స్థరం ఆశనానయా భోజనవాంఛయా భృశం వివశాన్ పరదశాన్ ఆతిబుద్ధున్ దానితి యావత్. నః అస్మాక్ హేళితపాలక ఆళితరక్షక సపది శీఘ్రం ఇదాసిమితి వా పాలయ రక్షయ శ్శితపాలకేతి సాభిప్రాయ విశేష్యవిదేశా త్పరికరాంకురాలంకారః. ఇతి ఏవంరూపం సహచారిణా మనుచారిణాం వత్సపాలానా మిత్యర్థః. వచః వాక్యం నిరేమ్య శ్రుత్వా మారిః కృష్ణః ఈదృశం వత్సమాణవిధం ప్రియం ఇప్తం వచః వాక్యం ఉపాచ జగాద.

20

శ్లో॥ యజ్ఞవాట ఇత స్సౌమ్యా నాతిమారప్రదేశతః

తత్ప్రి యాచధ్య మంధాంసి యది సౌహిత్య మిచ్ఛథ.

యజ్ఞేతి॥ హేసౌమ్యాః హేళిమ్యాః అనుచరా ఇతి యావత్ తథాచ వేదే ప్రయోగః.

“సామ్యేమాః ప్రజా” ఇతి యద్వాబాలా ఇత్యర్థః. కాణోఽయం ప్రయోగః బాలాః ఖలు కామాదిభి రకలుషితచిత్తత్వేన అహూరాః ప్రసన్నాః భవంతి తస్మాత్ ప్రసన్నవాచినా సామ్యశబ్దేన బాలార్థభోగ సుంభవతీతి ఇతః అస్మాత్ప్రదేశాత్ నాతిమారప్రదేశతః అనతిమారదేశే న ఇత్యర్థోయం న శబ్దః. ఈషహారప్రదేశే ఇత్యర్థః. యజ్ఞవాటః యాగశాలా అస్తి సాహిత్యం తృప్తిం ఇచ్ఛథ యది వాంఛథచేత్. తతః యజ్ఞవాటే అంధాంసి అన్నాని భి సాస్త్రి భక్త మంథోన్న మిత్యమరిః యాచ ధ్వం ప్రార్థయధ్వం తదధిపతీ నిశ్శేషః. యాచే ద్వికర్మకత్వాత్ యాచతా అన్నేన భుక్తేన సతా యుష్మాకస్త త్రాలంఛావో జాయేతి తావ త్సరిమితం మృష్ట మన్నం యజ్ఞవాటే లభ్యతే. తస్మా త్తత్ర గచ్ఛతేతిభావః. 21

X|| ఏవం వ్యాప్తికేశాదేశాదాశావేశపరవశనిజాశయై ర్దపితై రాసాద్య సవనసదన మభ్యర్థ్య చ నిజేస్పితార్థ మప్యనితమునిజనప్రత్యాఖ్యాత తయా ప్రత్యాగత్తై రావేదితవృత్తాంజేన భగవతా తదీయప్రమదా జనోద్దేశేన పునరపి ప్రహితై రభ్యర్థిత ప్తదీయరమణీగణో ముచు ర్ముచు ర్నిజరమణనివాసితోఽసి భోజ్య మమృతపాయం ప్రాయచ్ఛత.

ఏవమితి|| ఆశావేశపరవశనిజాశయైః ఆశాయాః అన్నవాంఛాయాః ఆవేశేన అభి వ్యాప్త్యా పరవశ పరతః స్వః నిః స్వీయః ఆశయోఽన్నకరణం యేషానైః ఏకేన ఆశాయాః గ్రహేతుబ్యత్వం వ్యజ్యతే గోపనాం చ గ్రహగ్రస్తవత్సరవశ్యమితి తస్మా దుపమాంకారస్య ఛన్దిః. అతిఏవ ఏవం పూర్వోక్తరూపాత్ వ్యాప్తికేశాదేశాత్ శ్రీకృష్ణనిదేశాద్దేశోః సవనసదనం యజ్ఞవాట మాసాద్య ప్రాప్య నిజేస్పితార్థం స్వాభిలషిత మన్నరూప మర్థం సమభ్యర్థ్య చ సమ్యక్ప్రార్థయత్వా చ అవి నీతేన చుప్తేన మునిజనేన ఋషిబ్రంధేన ప్రత్యాఖ్యాతతయా నిరాకృతత్వేన హేతునా కేఽమీజాలా గోపబాలాః బ్రాహ్మణస్థితయోగ్యం వేదప్రతిధ్వనితం యజ్ఞవాటం ప్రవిష్టా ఇతి సరోషం మునిభి ర్నివాసితై రితి భావః. ప్రత్యాగత్తైః పునరాగత్తైః గవీశైఃగోపైః ఆవేదితః జ్ఞాపితః వృత్తాంతః. మునిజనప్రత్యాఖ్యానరూప వార్తా యస్మై తేన తథోక్తేన భగవతా కృష్ణేన తదీయప్రమదాజనోద్దేశేన ఋషి సంబంధి స్త్రీజనముద్దిశ్యేత్సర్వః యజమానీ ర్యాచధ్వ మిత్యాదిశ్యేత్సర్వః. యజ మానై ర్నిరాకృతేభ్యో భిసాభ్యః తదంగనాః ప్రాయశో వితర న్యోదనకబళం దయార్ద్రహృదయత్వాదితి స్త్రీణాం బాలేశు పరకీయేష్వపి ప్రాయశః పీతి రస్తీతి వా. సామోత్సరమపురుషస్య లీలామాసుషస్య కృష్ణస్వాచుచరా ఏతే పరమభాగ వతా ఏవ న తు గోపమాత్రా ఇతి స్త్రీయ స్వతత్త్వం జానస్తీతి వా మత్వా శ్రీకృష్ణ పునరపి గోపాన్యజమానీ రుద్దిశ్య పేషయామాసేతి బోధ్యమ్. పునరపి భూయోఽపి ప్రహితైః పేషితైః గవీశై రితి పదం పునరత్ప్రాపి సంబధ్యతే. అధ్య రితః ప్రాప్తః తదీయరమణీగణః మునిసంబంధిస్త్రీనివహః ముచుర్ముచుః పునః

పునః నిజరమణైః స్వపతిభిః నివారితోఽపి నిరుక్తోఽపినః ఆమృతప్రాయం సుఖాతుల్యం
ఘృతప్రచురమితివా. ఆమృతం తైః ఘృతమితి శ్రుతేః భోజ్య మన్నం ప్రాయచ్చత
దదా గోపేభ్య ఇతి శేషః. 22

X|| ఆశ్చర్య మేతత్. ఆశ్చర్యమితి. ఏతద్వక్ష్యమాణ మాశ్చర్య మద్భుతం.
అసా తదేవ దర్శయతి ప్రతీపేతి.

శ్లో|| ప్రతీపదర్శినోజాతాః పుమాంసః ప్రదవజ్జయా
న తు ప్రతిపదర్శన్య స్త్రియః తత్తత్ప్రవేదనాత్.

ప్రతీపేతి|| పుమాంసః పురుషాః తదవజ్జయా శ్రీకృష్ణావమానేన శ్రీకృష్ణప్రేషితా
సుచరావనూనమపి శ్రీకృష్ణావమారూపమేవే త్యభిప్రేక్షేదముక్తమ్. ప్రతీపద
ర్శినః ప్రతికూలబుద్ధయః జాతాః అభూనః. న కదర్శినో వామా బభూవు రితి చ
ప్రతీయతే. స్త్రియస్తు యజమాన్యస్తు తత్తత్ప్రవేదనాద్భేదోః శ్రీకృష్ణయాథార్థ్య
జ్ఞానాద్భేదోః ప్రతీపదర్శన్యః ప్రతికూలబుద్ధయః న జాతాః నాభూనః. స్త్రియో
నాభూనమితి చ గమ్యతే. ప్రతిపదర్శినీ వామా వనితే త్యమరః ఇత్యేతదాశ్చర్య
మితి పూర్వేణాన్వయః. స్త్రీణాం సహజస్య ప్రతీపదర్శిత్యస్య స్త్రీష్వభావ ఏక మాశ్చ
ర్యం పురుషేషు సదాభూ ద్ద్వితీయం చే త్యత్ర విరోధవ్యయం ప్రతీయతే. తస్య ప్రతి
కూల జ్ఞానిత్వరూపార్థాన్తరవర్ణనేన సరిహారా ద్విరోధాభావః. ప్రతీపదర్శిః స్త్రీ రప
హాయ పురుషానాశ్రితేతి సర్వాయాలంకారశ్చ. పర్యాయో యది సర్వాయేకైకస్యా
నేక సంశ్లేయ ఇతి లక్షణాత్. పుమాంసః ప్రతీపదర్శినో జాతా ఇతి వాక్యార్థస్య
తదవజ్జయేతి సదాకథేతుకత్వా దేకం కావ్యలింగం. స్త్రియః ప్రతీపదర్శినో న
జాతా ఇతి వాక్యార్థస్య తత్తత్ప్రవేదనాదితి సదాకథేతుకత్వా ద్ద్వితీయం కావ్య
లింగం. వ్యంగ్యార్థస్తు పుమాంసః జీవాః తదవజ్జయా ఆత్మజ్ఞానాభావేన ప్రతీపదర్శినో
జాతాః స్త్రీత్వం వాస్తా ఇత్యర్థః. ప్రసిద్ధ మిదం పురంజనోపాఖ్యానే. స్త్రియస్తు
తత్తత్ప్రవేదనాద్భేదోః ప్రతీపదర్శినో జాతాః నపునః స్త్రీత్వం ప్రవేదనే కిన్తు ముక్తా
వప. ప్రసిద్ధమిదం దేవహూతుచాఖ్యానే ఇతి. 23

X|| దత్వా చ తదన్నం భగవంత మేవ మశ్లాఘంత-

దత్వాచేతి|| తత్ప్రసిద్ధం యజ్ఞశిష్ట మమృతమయ మన్నం దత్వా- గోపేభ్యో వితీర్య
భగవంస్తంకృష్ణ మేవం వక్ష్యమాణోత్యా అశ్లాఘ స్తశ్లాఘయామానుః. మునిపత్న్య
ఇతి శేషః. 24

శ్లో|| ప్రసాదస్సాగ్న్య స్తేవిధి మనతియాతైః కృతుశ్చతై
ర్యదిస్యే నైవాస్మాక్ కలయసి కృతార్థాన్ కరుణయా
తతః కిం భాగ్యం నః కిమివ తపసాం వా ఫల మహా
సమత్వా తత్త్వంతే కతిచన విముహ్యన్తి కుధియః.

(ప్రసాదఇతి|| విధిం శాస్త్ర మనతియాతైః అనతిక్రాంతైః యథాశాస్త్ర మనుష్ఠితై

రిత్యర్థః. కృతుశ్చతైః బహుభిః కృతుభిః తే తవ ప్రసాదః అనుగ్రహః సాధ్యః సాధితం
యోగ్యః ఫలాభిసంధిత్యాగపూర్వకం కేవలం త్వదనుగ్రహైకఫలాక్ యజ్ఞశతాక్
కృత్వా మహాస్తః త్వత్ప్రసాదం సాధయన్తితి భావః. స్వేనైవ స్వత ఏవ కరుణయా
నిరుపాధికయా దయయా అస్మాక్ కృతార్థాక్ సఫలాక్ కలయసి యది కరోషి
చేత్ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానం వినాస్యస్మా ననుగృహ్యసి చేదిత్యర్థః. ప్రహర్షణాలంకారః.
'ఉత్కంఠార్థసంసిద్ధి ర్విన్నా యత్నం ప్రహర్షణ' మితి లక్షణాత్. తతః తస్మాత్
త్వత్ప్రసాదా దిత్యర్థః పరమితీశేషః భాగ్యం భాగభేయం నః అస్మాకం కిమస్తి తదే
వాస్మాకం మహద్భాగ్యమిత్యర్థః. తథా తతఃపరం నః తపసాం వా ఫలం కిమస్తి. తదే
వాస్మాకం తపః ఫలమిత్యర్థః. అహో ఇతి విస్తయః. తే తవ తత్త్వం సుమాతృత్వ
రూపం యాథార్థ్యం న మత్వా అజ్ఞాత్వా కతిచన కేచిత్ కుధియః కుత్పితబుద్ధయః
కంసాదయః విముహ్యన్తి మోహం ప్రాపువన్తి నన్దనుతోఽయం గోప ఇతి మన్యన్తే
ఇతి భావః. 25

౧॥ ఏవమభిదధాన మవగతభగవత్ప్రభావ మబలాజన మనుగృహ్య తదర్పిత
మఖిలమపి భోజ్యజాత మాన్వాద్యచ నితాంత మభిననంద సంపదనందనః.
ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా అభిదధాన ముక్తవన్తం అవగతభగవత్ప్రభావం జ్ఞాత
శ్రీకృష్ణానుభావం అబలాజనం మునిపత్నీసంఘ మనుగృహ్య తస్మిన్ ప్రసన్నో
భూత్వైత్యర్థః. ప్రసాదమేనాహ తదర్పితం తేన సమర్పితం అఖిలం బహువిధమపి
భోజ్యజాతం అన్నసమూహ మాన్వాద్య భుక్త్యేతి 'ధానాముష్టిముచే కుచేలమునయే
దత్తేస్య విత్తేశతా' మితివత్ మునిపత్నీసమర్పితాన్నభోజనం తదనుగ్రహ ఏవ. తేన
తాసాంమహేశ్వర్యసంభవాదితి భావః. ఏ తేన మునిపత్న్యః స్వయమేవాన్న మాసీయ
శ్రీకృష్ణాయ సమర్పయామాసురితి ఫలితమ్. నన్దనన్దనః కృష్ణః నితాన్త మత్యన్త
మభిననన్త చ సంతతోష్. తదన్నగతస్వాదజన్యోఽయ మానన్దః. 26

శ్లో॥ అథ జాతు పురందరాదరా దరమారాధనతత్పరా హరిః

కలయక్ బలవైరివైరితా మవద న్నందపురస్సరా న్నరాక్.

అథేతి॥ అథ జాతు తతః కదాచిత్ హరిః కృష్ణః పురందరాదరాత్ పురందరే ఇంద్రే
ఆదరాత్ హేతోః ప్రీతివశాదిత్యర్థః. అరం శీఘ్రం ఆరాధనతత్పరాక్ పూజాసక్తాక్
ఆర్థాదింద్రిస్త్వేన నందపురస్సరాన్ నన్దప్రముఖాన్ సరాన్ గోపాన్ ప్రతి బలవైరివై
రితాం ఇంద్రశత్రుితాం కలయక్ ప్రకలయక్ సక్ అవదత్ జగద. దేవకార్థార్థ
మవతీర్ణస్యదానవారేః కృష్ణస్య స్వత ఇంద్రశత్రుత్వాసంధి వాత్ప్రకటమన్నిత్యుక్తమ్.
గోవర్ధ నోద్ధరణాది స్వలీలాప్రదర్శనార్థమివ మింద్రపూజానివారణమితి భోగ్యం. అత్ర
బలస్యబలభద్రస్య వైరిణ శ్చతో రింద్రిస్య వైరితామితి ప్రతీయ తే బలభద్రశత్రురిన్ద్ర
స్వస్యాపి శత్రురేవేతి కృత్వా తత్పూజానివారణం కర్తు మిత్య మవదదితి భావః. 27

౧॥ అయే కృత మనేన సంభృతసంభారేణ సంక్రందనసపర్యాపరంభేణ.

అయేఁగతిఁ అయే ఁగతి నందాచారాం సంయన్తే. సంభృతిసంభారేణ సంభృత స్సంపాదితః
సంభారః పూజావస్తుసమూహా యస్య తేన తస్మాక్తేన అనేన కర్తవ్యమభ్యవసితేనత్యర్థః.
సంకల్పదశస్య ఇన్ద్రోస్య పరరామూ. పూజాయా స్సంకల్పః ఆడంబరః తేన కృతమ్
అలమ్. 'యుగర్యామోః కృతమిన్ద్రమిమ్. 28

అత్మచ్ఛమితి సకలా మప్రణయినం విశ్రామభూమిం గవాం
నిత్యాశేషఫలాస్పదం సుమనసాం సంసేవ్య మామోదతః
స్వాదేనం సమువాస్య నూన మచలం శ్రేయో వనావాసినాం
మోహా వ స్సురరాజపూజనధియా కస్మా దకస్మా వయమ్.

అత్మచ్ఛమితి! అత్మచ్ఛ మత్మన్నతం సకలాగమప్రణయినం సకలై స్సర్వైః
అగమైః వ్యక్తైః ప్రణయినం వ్యాప్త మిత్యర్థః. పలాశీర్షు ద్రుమాగమా ఇత్యమరిః.
గవాం ధేనూనాం విశ్రామభూమిం విశ్రాంత్యప్రదేశం ఆమన్తలక్షణమిత్త్యసత్త్వా
స్మితాం ప్రాప్య ఇతి హస్తే కృతే విశ్రమ ఇన్ద్రోచ భవేదితి కృత్వా విశ్రామ ఇత్వి
పశబ్ద ఇతి కాశికాకారః. పస్తుతిస్తు మితాం హస్త్య ఇతి సూత్రే వా చిత్తవిరాగే
త్యతో వేద్యమవర్త్య విభాషాశ్చయశా స్వీకృతకారమతానురోధేన విశ్రామ ఇతి
సుశబ్దః ఏన. నిత్యాశేషఫలాస్పదం నిత్యం సర్వదా అశేషఫలానాం సర్వవిభఫలానా
మాస్పదం స్థానభూతిమ్ సుమనసాం పుష్పాశాం సంకంధినః ఆమోదతః పరిమళా
దైతోః సంసేవ్యం సమ్యక్ భజాయం నానాకసుమామోదై ర్జనానా మాకర్షణ
మిత్యర్థః. ఏనం పరిదృశ్యమా. మచలం గోవర్ధనపర్వతం సముపాస్య సంసేవ్య
వనావాసినాం వనే కాననే ఆవాసః నివాసః వనావాసః స ఏషా మస్తీతి వనా
వాసినః అతి ఇని కనా తేహం వనే చరాణా మస్మాకం శ్రేయః శుభం స్వాత్
నూనం నిశ్చయః కస్మాదైతోః సురరాజపూజనధియా దేవేంద్రారాధనబుద్ధ్యా
అకస్మా దపిత్రిక్రితం యథాతథా వః యష్మాక మయం మోహాః వ్యామోహాః
ఆపీడితి శేషః. ఏనం విభ మచలం విహాయ సురరాజపూజనన్తు వః మోహవిలసితమే
వేతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్థు అత్మచ్ఛం సర్వోత్కృష్టమ్ సకలాగమప్రణయినం
సకలేష్వాగమేషు నేదేషు ప్రణయః స్నేహః స్వీయత్వాభిమాన ఇతి యావత్
యస్య తం యస్య ప్రణయన్తి ప్రతిపాదయన్తి ప్రణయినః సకలాగమాః
ప్రణయినః యస్య తం సర్వవేదవేద్యమిత్యర్థః. 'నేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్య ఇతి
గీతావచనాదితి భావః. గవాం వాచాం విశ్రామభూమిం 'యతో వాచో నివర్తన్తే'
ఇతి శ్రుతేః నిత్యం చ తదశేషఫలం చ నిత్యాశేషఫలం మోక్షమిత్యర్థః. తస్య
ఆస్పదం స్థానం సంపాదిక మిత్యర్థః. సుమనసాం విదుషాం ఆమోదతః హర్షా
త్సంసేవ్యం భజనీయం స తు నిర్బంధేన పరిమప్రేమాస్సవత్వాదితిభావః. అచలం
పూర్ణత్వా చ్చలనరహితం ఏనం పరమాత్మానం మా మిత్యర్థః. సముపాస్య
వనావాసినాం వైరాగ్యాత్ గృహం పరిత్యజ్య వనమాశ్రితానా మిత్యర్థః. నః

అస్మాకం జీవానామిత్యర్థః వస్తుతో భగవదభిన్నత్వా ద్భగవతా న ఇతి ప్రయుక్తం. శ్రేయో మోక్షం స్యాత్ నూనం సురరాజపూజనధిమా కస్మా దకస్మా దయం వో మోహః ప్రదదేవతోపాసనం మూఢానామేవ. 'అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవ త్యబ్జమేధసా' మితి గీతావచనాదితి భావః. 29

శ్లో॥ ఏవం తదాసిం కృతపక్షపాతః పురోష తోషం హరిణా గిరింద్రః

చిరాన్మృషానా కృతపక్షపాత శ్చకార ధైర్యమ్ మముతిః చిత్రమ్ ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తకీర్త్యా తదాసిం తత్కాలే హరిణా కృష్ణేన కృతపక్షపాతః కృతః పక్షపాతః స్నేహః యస్మిక్ స తథోక్తః గిరిరేవ పూజసియో న త్వింద్ర ఇతి కృతస్నేహ ఇత్యర్థః. గిరింద్రః తోషం ఆనందం పురోష వర్ణయామాన. గిరిరేవ కేవలం స్వకీయపూజాలాభశ్రవణజన్యానందం కిన్తు స్వశత్రుపూజానివారణజన్యానందోపీత్యాహ చిరాదితి. చిరా చ్చిరకాలాత్ పూర్వకాలమిత్యర్థః. మఘోనా ఇంద్రేణ కృతపక్ష పాతః కృతః పక్షపాతః పత్యచ్ఛేదః యస్య స తథోక్తః ఆత ఏవ గిరింద్రః అముత్య ఇంద్రే విషయే ధైర్యస్యం విరసత్వం ద్వేషమితి యావత్ చకార కృతవాక్ నిష్ఠారణ మస్మత్పక్షచ్ఛేదం కృతపక్షో దుష్టస్య మఘోనః అయం కృష్ణకృతః పూజానిరాసః యుక్తవాసీదితి దీర్ఘధైర్యం స్మృత్యా ననశ్లేతిభావః. చిత్ర మద్భుతమ్ గిరే ర్భూషణ కాలస్య ధైర్యనిర్యా తనం భగవదనుగ్రహ దాసీదితి విస్మయ ఇతి భావః. వ్యంగ్యా రస్తు ఏవం హరిణా తదాసిం కృతపక్షచ్ఛేదోపి గిరి స్తోషం పురోష మఘోనా చిరా త్కృతపక్షచ్ఛేదోపి తత్ర ధైర్యం చకారే తీదం చిత్రం నూతనాపరాధలాశన సం తోష ఇతి యత్ పూర్వకాలకృతాః రాధే ఇంద్రే ధైర్య మితి యత్ ఇదం ద్వయమపి చిత్రమితి భావః. హోకే హి నూతనత్రా పృబల్ధైర్యం పృచీకే తు బౌదాసీన్యమితి స్థితే అత్రి త్చిద్వ్యవర్తిత్వ మాశ్చర్యావహ మితి ఫలితార్థః. ఆన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే కృష్ణేణ కృతపక్షచ్ఛేదోపి గిరి స్తుతోష మఘోనా చిరాదారభ్య కృతస్నే హోపి గిరి స్తస్మిక్ ధైర్యం చకారేతి ద్వయ మిదం చిత్ర మితి భావః. ఆపి చ హరిణా ఇంద్రేణ తదాసిం కృతపక్షపాతోపి గిరి శ్చిరా న్మఘోనా కృతపక్షపాతో భవదిత్యోకోవిరోధః. తోషం పురోష తథాపి తత్ర ధైర్యం చకారేత్యన్యో విరోధః ఇతీదం విరోధద్వయం చిత్రమితి చ పృతీయతే 30

తతః॥ భగవదుపదేశాన స్థర మిత్యర్థః -

శ్లో॥ హితాం భగవతో వాణీం ప్రమాణం చ విచింత్య తే

విధివత్సూజయాం చక్ర రిప్యమోహీ జ్జగతీధుమ్.

హితామితి॥ తే సందాదయః భగవతః కృష్ణస్య సంబంధినీం వాణీం వాక్యం హితాం ప్రియాం ప్రమాణం చ ప్రమాణభూతాం చ విచింత్య ఆలోచ్య ఫలప్రదానద్వారా స్వేషాం తృణప్రదానద్వారా గవాం చ ప్రియంకరస్య బహూపకారకస్య గోవర్ధ నస్య ప్రత్యుపకారభూతా మ్న జా తత్సంబోధావహత్వేన స్వేషా మధికఫలదాత్రీతి

శ్రీకృష్ణవాక్యం యథార్థమృత్యేతిభావః. విమోహో దజ్ఞానాత్ భగవన్మాయా బలాదితి వా. జగత్థరం పర్వతం విశివత్ యథాశాస్త్రం పూజాయాంచక్రుః సమపూజయన్. యద్వా విగతో మోహో విమోహః మోహోభావః తస్మాత్ కంద్రదేవతోపాసనాత్మకస్య ప్రత్యక్షపర్వతపూజాత్యాగపూర్వకపరోక్షేంద్రారాధన రూపస్య వా మోహస్య నివృత్తత్వాదితి భావః. 31

శ్లో॥ గోగణం హుతేభుజం ప్రదక్షిణ జ్వాలజాల మవసేనురా పి

తర్పయన్ వ్రజనివాసినాం వ్రజో భూధృతే బలి మథ స్య వేదయత్.

గోగణమితి॥ వ్రజనివాసినాం గోపానాం వ్రజ స్సమూహః గోగణం గోసమూహం తర్పయన్ తృణాదిదానేనేతిభావః. తథా ప్రదక్షిణజ్వాలజాలం ప్రదక్షిణః స్యవః జ్వాలజాలం శిఖాసమూహః యస్య తం హుతేభుజ మగ్నిం తర్పయన్. ఆజ్యే నేతి భావః. తథా అవసేనురానపి బ్రాహ్మణాంశ్చ తర్పయన్ సీణయన్. దక్షిణాదిభిరితి భావః. ఆథ తతః భూధృతే గోవర్ధనపర్వతాయ బలిం పూజాం ఉపహారం వా స్య వేదయత్ నివేదయామాస. సమర్పయామాసేత్యర్థః. 32

శ్లో॥ అథ చేతనయ న్నన్యప్రవేశా దచలేంద్రం బల మగ్రహీ న్మురారిః

చరితం పరిషీయ తద్గభీరం న తదా కే పున రద్భుతం వితేనుః.

అథేతి॥మురారిః కృష్ణః అనుప్రవేశాత్ స్వస్య పర్వతాంతఃప్రవేశా ద్ధే : అచ లేంద్రం గోవర్ధనం చేతనయన్ చేతనీకుర్వన్ ప్రాణవస్తం కుర్వన్నిత్యర్థః. బలిం గోపై స్సమర్పితం పూజాపహారాదికం అగ్రహీత్ స్వీచకార. తత్ గభీరం దుర్వి శ్లేయం. చరితం చరితం నిషీయ ప్రత్యా దృష్ట్యేతి వా తదా తదానీం కే పునః కేవా జనాః అద్భుతి మాశ్చర్యం నవితేనుః నవిస్తారయామాసుః. సర్వేవ్యాశ్చర్యం ప్రపేదిరే ఇత్యర్థః. అచేతనస్య వాక్పాణ్యాదిరహితస్య పర్వతస్య చేతనీభూయ బలి గ్రహణ మితి యత్ తన్మహాదద్భుతమితి భావః. 33

శ్లో॥ బలిరపు ర్మఘవా సహితో హరే రితి న హేతు రహిద్రుహి నాదరే

బలిమసావచిలచ్ఛలత స్వయం పరిజిఘ్నుః రిదం వ్యధితద్రువమ్.

బలిరపురితి॥ అహిద్రుహి అహిం వృత్తాసురం ద్రుహతి హినస్తీతి అహిదుర్భ తస్మిన్ ఇంద్రో విషయే సర్వే వృత్తాసురేష్యహిరితి రభసః హరేః కృష్ణస్య నాదరే న ఆదరః నాదరః స ఇర్థోయం నశబ్దః తేన సహ సుపువేతిసమాసః తస్మిన్ నాదరే ద్వేషే బలిరపుః బలస్య బలాసురస్య బలభద్రస్యేతి చ గమ్యతే రిపు శ్వత్రుః మఘవా ఇంద్రః హరేః కృష్ణస్య స హితః నశబ్దేన సహ సమాసః అహితః విరోధీతి యావత్. ఇత్యయం హేతుః కారణం న స భవతి మదగ్రిజస్య బలస్య యస్మాదయం రిపు స్తో మమాపి ద్వేష్య ఇతి హేతునా ఇంద్రో శ్రీకృష్ణో ద్వేషం నకృతవానితి భావః. తర్హి ఇంద్రద్వేషే గో హేతు రత ఆహ బలిమితి. అసౌ కృష్ణః అచలచ్ఛలతః పర్వతవ్యాజాత్ పర్వతపూజామిషేణేత్యర్థః. బలి ముపహారం స్వయం పరిజిఘ్నుః

గృక్ష్మీతు ముచ్చుస్సృగ గిరిపూజావ్యాజేన స్వోదరపూరణం కర్తు మిత్యర్థః. ఇద మింద్ర పూజానివారణం వ్యధిత అకరోత్ దుఃఖం నిశ్చయః. అత్ర బలభద్రరిపుత్వస్య క్లేష లబ్ధత్వేన ఆహేతుత్వే సిద్ధేసి హేతుత్వప్రతిషేధ శ్చమత్కారావమా ఇతి ప్రతిషేధా లంకారః. 'ప్రతిషేధః ప్రసిద్ధస్య నిషేధస్యానుకీర్తన' మితి లక్షణాత్. 34

X|| అథ నిజవిమతమురచిపుచరిత పరికుపిత హరిహయసమీరిత సంవర్త సమయ సముజ్జ్వంభణోచిత ధారాశధారాధర నిరంతరసముద్గీర్ణమాణ సలిలా సార చుళకితాశేషనివేశప్రదేశతయా సముద్గీర్ణకర్తృపరుషవిష మదీన భాంకారేణ సురభినికరేణ సమ మతికదర్శితేషు గవీశేషు శరణముపయా తేషు.

అశేతి|| అథ అచలపూజానంతరం నిజవిమతస్య స్వశతోః మురరిహాః కృష్ణస్య సంబంధినా చరితేన స్వపూజానివారణరూపేణ వ్యాపారేణ యద్వా నిజవిమతం స్వవిరుద్ధం యన్మురచిపుచరితం తేనేతివా పరికుపితః అత్యంతకుపితః యః హరిహయః ఇన్ద్రః తేన కర్తృసమీరితైః ప్రేరితైఃసంవర్తసమయసముజ్జ్వంభణేప్రళయకాల విజృంభణేఉచితైః యోగైః ప్రళయకాల సముల్లాసనాన్తై రిత్యర్థః. యద్వా సంవర్తసమయసముజ్జ్వంభణస్య ఉచితై రనుకూలైః ప్రళయకాలకర్తృక విజృంభణస్య సహచరై రిత్యర్థః. ఉగ్ర యథాపి ప్రళయకాలే ఇవ సముజ్జ్వంభమానై రిత్యర్థః. ధారాన్తై రవిచ్ఛిన్నై ర్ధారా భుజై ర్దేహైః నిరంతరం అవిచ్ఛేదం యథా తథా సముద్గీర్ణమాణేన సమ్యగుద్యమ్య మానేన విపుజ్యమానే నేత్యర్థః. 'నిష్ఠాభ్యుద్యోద్గీర్ణవాంతాది గౌణవృత్తివ్యాప్తశ్రయం అతి సుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యేం విగాహతే' ఇతి వచనాత్ నాత్రాశ్లేలత్వప్రశక్తిః. సలిలాసారేణ ఉదకధారాసంపాతేన చుళకితాః కబళితాః నాశితా ఇతి యావత్ అశేమా స్పర్శేనివేశప్రదేశాః నివాసస్థలాని యేషా న్దేషాం భావస్తత్తాతయా తథోక్తమ్ అతి కదర్శితేషు అత్యంతపీషితేషు గవీశేషు గోపేషు సముద్గీర్ణః సమ్యగుక్తః ఉచ్చైక్రమత ఇతి యావత్ కర్ణపరుషః శ్రవణకరోః విషమః ప్రతికూలః దీనః కృపణః ఏవంవిధో భాంకారః భామితి ధ్వనిః యేన తేన తథోక్తేన సురభినికరేణ గోబృందేన సమంసహ శరణం రక్షక ముపయాతేషు ప్రాప్తేషు సత్సు ఏవంవిధాపదుద్ధారక శ్రీకృష్ణ ఏవ సత్వస్య ఇతి సర్వే గోపా గోభి సుహా శ్రీకృష్ణం శరణాగతా బభూవురితి భావః. యద్వా త్వమక్రీత్యా ఇన్ద్రాపరాధం కృతవతా మస్మాక మీదృశీ దురవస్థా సంజాతేతి త్వమేవేమా మాపద మపహర్తుం క్షమసే ఇతి వదంత సుర్వే గోపా శ్రీకృష్ణం శరణాగతా ఇతి భావః. 35

శ్లో|| అపయశః ఖలు గోత్రభి దిత్యలం భవి బభూవ హరేరితి చింతయా

అపనయన్నివ తద్యతనం వినా వ్యధితగోత్రసముద్గరణం హరిః

అపయశఇతి|| హరే రింద్రస్య కష్టస్యేతి చ గోత్రభిత్ పర్వతచ్ఛేతా వంశనాశకశ్చ

ఇట్లేవ మనయశః పక్షిన్లు. అల మతిశయన భవి లోకే బభూవ ఖలు అభవ త్కిల అహో లోకానాభోః హరి గోత్రోద్భవ భవ ఖలు ఇతి లోకానాభో మహానాసీతి భావః. ఇతి చిన్తయా ఏవం విచింత్యైత్త్యుః తనవయశః అవనయన్నివ నివారయన్తు వేత్తుత్త్యేత్థా హరిః కృష్ణః యతః వివా సంయత్నం వినా లీలయేతి సూచత్. గోత్రోద్భవభావం వర్ణభోగే భావం సంభోధారం చ వ్యభిచిత అకరోత్. హరి స్వరూపా గోత్రోద్భవక ఇతి మహావీర్య కాయతేజో తయా పూర్వోక్త మనయశో నశ్యేదితి మత్స్యా హరి గోత్రోద్భవం చకారేతి భావః. అత్ర గోత్ర ఛేదనప్రయత్నమనయశః దేవేంద్రవంశయశః. గోత్రోద్భావప్రయత్నయశస్త్రు శ్రీకృష్ణ విషయమితి కృత్వా అన్యవిషయయశనా అన్యవిషయాపవాద్య అనివార్యత్వేపి తన్నివారణం సంభావితమితి అతిశయోక్తిగర్భితే హేంకారః. ఆయంచ హరి గోత్రవదన్వయశ్చేహాత్మాశిత ఇతి విచేః. అన్యథా దేవం వ్యాఖ్యాయశే. తథాహి హాశేః కృష్ణస్య మమ భవి గోత్రభిన్నంకశ్యేత్తా ఇత్యవయశః. అలం బభూవ ఖలు. అనియాయం భూతచచ్చేతి భవిద్యువశ్చేభూతవ చ్చిత్త్యుత్పయః నివృత్తిశ్చరః. శ్రీకృష్ణః ఇహారాగం నివారయత్వా వ్యజనేన అప్రిః పూజయత్వా ఇంద్రకోప ద్వారా వ్యవంశం నాశయామసేత్సవశ్చేత్త్యేతి మమ స్వాదితి భావః. ఇతి చిన్తయా వ్యసనేన ఆక్రాంతి భూత్వేతి శేషః తదుత్పత్త్యుమావ మనయశః అప నయనా నివారయతు మిత్త్యుః. యతః వివా ప్రయత్నం వినైవ హరిః కృష్ణః. గోత్రోద్భవభావం వర్ణభోగే భావం వ్యభిచిత. ఇవేతి నాక్యాలంకారే పర్యశే ఉక్తి త్తేతు తనశః. కిత్వాన్యవ్యవంకో దేవేతి వంతోద్భావక ఏవాహం స్వాం నతు వంశ ఛేద్యేత్తేతి మత్స్యా శ్రీకృష్ణః గోత్రవంతోద్భావం చకారేతి భావః. అత్ర పూర్వాశేన గోత్రోద్భవ దిత్వవయశో యథా హాశే రింద్రవ్య బభూవ తద్వ్యవమాసే త్యుపమాం కాశో వ్యవ్యతే. ఉత్తరాశేన ఖి తావృతగోత్రచ్ఛేదనవ్యవ మనయశః పరిమాయం ఇంద్రో గోత్రోద్భావం చకారేతి వ్యవ్యతే.

36

శ్లో॥ గోగణై స్సమ మాత్తావై ర్యశోదాతనయాజ్ఞయా
 సమాతతల మాభీరా జనా చరజగాహితే.

గోగణైరితి॥ ఆధీరాః గోపాః ఆత్తావైః అన్యవ్యవ్యతైః గోగణైః సురభిబృంధై స్సమం సహ యశోదాతనయాజ్ఞయా శ్రీకృష్ణనిదేశేన జనా చ్చ్ఛీఘ్రం జమాత తలం వర్వతాక్షప్రదేశ మవజగాహితే ప్రవివేచిం. అత్ర వృష్టిభీత్యా సమాతతలం మేఘస్యాభః ప్రదేశ మవజగాహితే ఇతి మాన్యం గమ్యతే. జమాతో మేఘవర్వతా విత్యమరః. నచేదం వ్యంగ్యం కవినా లవినసేతమితి వాచ్యం. తథాత్వే గోవర్ధన తలం గోపా ఇన్యేవ శ్లోకః కవినా వక్యేత, నతు పున ర్భద్రయస్ఫరం జమాత పద మిత్యలమ్

శ్లో॥ కలుషేషి జలై ర్లోకే నిర్మర్యాదప్రవృత్తిభిః

సతిదా హరిమహాత్మ్యా త్పంకస్పర్శః శ్లో రసి.

కలుషేషి॥ నిర్మర్యాదప్రవృత్తిభిః నిర్మర్యాదా ఉద్వేలా ప్రవృత్తిః ప్రసారో యేషానైః అపరిమితై రిత్యర్థః. జలై రుద్వేలః హేతుః లోకే భువనే కలుషే పంకిలే సత్యసి తదా హరిమహాత్మ్యా త్ హరేః కృష్ణస్య మాహాత్మ్యా త్ ప్రభావాత్ గోనర్ధనోన్మరణయాపాత్ శ్లో రసి హత్యైకవచనం గవామపీత్యర్థః అపినా కిముత గోపా నామితి గమ్యతే. పంకస్పర్శః కర్ణమంబుధః స నాసీత్ పర్వతాధ పాదేకే వృష్ట్య భావాదితి భావ . నచ కృష్ణస్యైవ పతితవృథారాప్రవాహః పర్వతాధోదేకేన ప్రసర త్యేవేతి కఠః పంకాభావ ఇతి వాచ్యమే. పర్వతప్రాప్తృషద్భిః సేతుభూతాదిభి స్సర్వత్ర వర్షప్రవాహస్య నివారితత్వాత్. యద్వా పర్వతకటిప్రదేకే సోగోపగణం స్థాపయిత్వా తమపరి చిత్రస త్పర్వతశిఖరం కృష్ణ వధారేతి బోధ్యమే. అథవా భగవదాజ్ఞావశా త్సాగరసన్నివృత్తివత్ పర్వతకమసి నివృత్త మేవాభూత్ సేతు ఘనః పర్వతాధోదేకే ప్రసారేతి జ్ఞేయమే. వ్యంగ్యాంశు నిర్మర్యాదప్రవృత్తిభిః ఉల్లంఘితవిధివిషేదైః మర్యాదా విధిశాస్త్రజన్యా స్తేతి. నిర్మతా మర్యాదా యస్యా సా నిర్మర్యాదా ప్రవృత్తి ర్వాచారో యేషా నై రితి సమాసః. జలైః లజయో రభదాతై జలైః మత్తై రిత్యర్థః లోకే కలుషే ఆవిలే సత్యసి పాపభూయిష్టే సత్య పీత్యర్థః కలుషశబ్దో యద్యపి పాపగుణవాచీ తథాపి కలుష మన్యా స్తేతి వృత్తవృత్త్యా కలుషవద్యవ్యవాచీ చ తదా హరిమహాత్మ్యా త్ భగవత్ప్రభావాత్ శ్లో రసి అపి వేదినోపి స్వాశ్రితిస్యేతి తేషః. పంకస్పర్శః పాపసంబంధః స నాసీత్ ఇతి అపిచ వర్ణాను జలైః కలుషేషి లోకే తదా శరద హరే సూర్యస్య మహాత్మ్యా త్పశ్యోరసి పంకస్పర్శో నాసీదితి చ ధ్వన్యతే.

32

శ్లో॥ పరిభూతి రభూ జలై ర్మతేషా మతిసంధైరసి మాధవాశ్రితానామ్

గతిరోధితు సత్పథచ్యుతై స్తైర్ధరణీ పంక ముపార్జితం ప్రభూతమ్.

పరిభూతిరితి॥ మాధవాశ్రితానాం కృష్ణ మాశ్రితానాం తేషాం గవీశానాం అతి సంధైః నిస్సీమై రసి 'సన్ధా సన్ధానసీమయో' రిత్యమరతేషః. జలైః పరిభూతిః తిరస్కారః పీడేతి యావత్ నాభూతే నబభూవతు కిన్తు సత్పథచ్యుతైః సతాం నక్షత్రాగ్రాం పంథాః సత్పథ మాకాశ ఇత్యర్థః ఋశ్పరబ్ధూః పథామితి సమాసాంతోఽప్రత్యయః. తస్మాత్ చ్యుతైః భ్రష్టైః మేఘాహి ఆకాశే స్థిత్వా జలం నమస్తితి ప్రత్యక్షం తై ర్జలైః ఆకాశగతమేఘవృష్టై రుపకై రివ్యర్థః. ధరణౌభూవి గతిరోధి సంచారప్రతిబంధకం ప్రభూత మధికం పంకం కర్డిమః 'పంకోఽస్త్రీ శాపకర్దమా' విత్యమః. ఉపార్జితం సంపాదితం కృతమితి యావత్ తాదృశజలవశా ద్భువి మహాత్ పంక స్సమజనీతి భావః. వ్యంగ్యాంశు మాధవాశ్రితానాం భగవద్భక్తానాం తేషాం అతిసంధై ర్నిర్మ

హస్తైః సంభా ప్రతిష్ఠా మర్యాదా ఇత్యమరః. జలైః స్నానైః పరిభూతి స్థిరస్కారో
నాభూత్ నహి భగవన్భక్తానాం కదాచిదపి కైశ్చిదపి పరాభవ స్వాదితి భావః.
సస్పృహయ్యతైః సన్మార్గభ్రష్టైః తైః జడైసు ధరణౌ భూలోకేగతిరోధి స్వస్థాదిప్రాప్తి
విరోధి ప్రభూతం పంకం పాప మాపాత్యతం సంపాదితం దుష్టాహి మహాత్మసు అప
చారం విధాయ పాపమేవ సంపాదయన్తి నతు తదపచారేణ మహాత్మనాం కాపి
క్షయః భగవత స్తత్పక్షపాతిత్వాదిని ఫలితార్థః. 39

శ్లో॥ స్వకం ప్రకాశం వృషభావ మింద్ర స్పర్వేశ్వరస్యావమతే ర్వితేనే
గవాం నిరుంధేన్మ సంతతేన్మ స్వైరప్రవృత్తిం విపరీతమేతత్.

స్వకమితి॥ ఇంద్రః సర్వేశ్వరస్య కృష్ణస్య అవమతే రవమానా ధేతోః శ్రీకృష్ణ
మవమత్వేత్వర్థః స్వకం స్వకీయం వృషభావం వృషత్వం వాసవో వృత్రహః వృషే.
త్వమిరః. వృషభత్వం చ ప్రకాశం ప్రకటం వితేనే చకార సర్వేశ్వరప్రతికూల్యం
సర్వాణాం వృషభవ స్మార్క ఏవేతి భావః. అత్రి ఇంద్రేణ స్వస్మిన్ సిద్ధస్యైవ వృష
భావస్య సర్వేశ్వరావమహిద్వారా ఘనః ప్రకటికృతత్వా ద్విధ్యలంకారః. 'సిద్ధస్యైవ
విధానం యత్తా మాహుః ద్విధ్యలంకృతి' మితి లక్షణాత్. అయంచ వృషశబ్దగతశ్చే
షాక్షాపిత ఇతి బోధ్యమ్. సః ప్రకటితవృషభావః ఇంద్రస్త్వ గవాం సంతతేః గోసమూ
హస్య స్వైరప్రవృత్తిం యథేష్టసంచారం నిరుంధేన్మ నివారితవాక్ వృష్ట్యేతి
భావః. అన్యత్రి గవాం సంతతేః ప్రజాయాః స్వైరప్రవృత్తిం నిరక్తరోత్సాదనం
నిరుంధే స్మేతి గమ్యతే. ఏత ద్విపరీతం విరుద్ధం వృషభస్య గోసంతతివర్ధకత్వే సహజే
సతి తన్నిరోధనం చిత్రిమితి భావః. విరోధాభాసాలంకారః. వ్యాఖ్యాస్తరమస్తి
తథాహి ఇంద్రః ప్రకాశం ప్రకృప్తం స్వకం వృషభావం ధర్మస్వరూపత్వం సర్వే
శ్వర స్యావమతే తద్వా రేత్వర్థః వితేనే విరుద్ధలక్షణయా నాశయామానేత్వర్థః. స
ఇదం గవాం సంతతే స్సంఘస్య స్వైరప్రవృత్తిం నిరుంధేన్మ ఇత్యేత ద్వయమపి
విపరీతం విరుద్ధమ్. దేవావమాననం గోనిరోధ శ్చేత ద్వయ మధర్మస్వరూపాణాం
రాక్షసానా మేవ కృత్యం నతు ధర్మస్వరూపాణాం దేవనామితి స్థితే దేవేంద్రోప్యేవ
మకృత్యం కృతవానితి మహదాశ్చర్యమితి భావః. 40

శ్లో హంసస్య తస్యోదయతోఽఖలేషు లోకేషు శోభాతిశయాశ్రయేషు

ఆంధ్యం ప్రపద్య ప్రతికూలచారీ తమోనుగః కాశిక ఏవ నాన్యః.

హంసస్యేతి॥ తస్య హంసస్య పరమాత్మనః కృష్ణస్య ఉదయతః ఆవిర్భావాత్ అఖ
లేషు సర్వేషు లోకేషు జనేషు శోభాతిశయాశ్రయేషు శోభాతిశయస్య కాన్యతిశ
యస్య ఆశ్రయాః ఆధారాః తేషు. అతిశోభాశాలిషు సత్సు ఇత్యర్థః. కాశిక ఏవ
ఇంద్ర ఏక ఏవ తమోనుగః తమః తమోగుణమనుగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి తథోక్తః తమో
గుణపరవశ ఇత్యర్థః. అతఏవ ఆంధ్యం మోహం ప్రపద్య ప్రాప్య ప్రతికూలచారీ
ప్రతికూలం కృష్ణస్యాననుకూలం యథా తథా చరతి సంచరతీతి ప్రతికూలచారీ

విరుద్ధాచరణ ఇతి యావత్ పరితీ శేషః. అన్యః ఇంద్రవ్యతిరిక్తో జనః సతథా ప్రతి
 కాలచారీ నభవతిత్వార్థః. స్వంగ్యాత్ తస్య ప్రసిద్ధ్య హంసస్య సూర్యస్య ఉదయతః
 ఉదయా దేతోః అభిలేషు లోకేషు భవనేషు తో ఛాతిశయాక్రయేషు సత్సదీప్తేషు
 సత్త్విత్వార్థకాశికః ఉలూక ఏవ 'మహేంద్రగుప్తలూలూకవ్యాలు గాహిషుకాశిక' ఇత్స
 మరః. తమోనుగః అంధకారం ప్రాప్తస్స కా అభివేదకం స్వం చ రింద్రియస్యాప్రసారం
 పపద్య చ రింద్రియవ్యాపారశోచ్యో భూష్యేత్వార్థః. ప్రతికాలచారి స్వానభిమత
 సంచారః చక్షుః ప్రసారజేనతి అభిమతిస్థలే చక్షుః అనభిమతాత్తు నివర్తతే
 తదభావే అభిమతానభిమతవివేకో నస్యాదితి భావః. అన్యః స తథా న. కాశికానామేవ
 దివాంధత్వాదితి భావః. ఏతేన మహేంద్రస్య ఉలూకసామ్యం చక్షు వ్యజ్యతే 41

౫॥ తదనం యదునందనాపదాననిరమసనుమసమయనిశితమరవస్తుంభసంభా
 రేణ జంభరిపుణా నివారితే వారివాహనివహే విహాయ విహాయస
 స్థుల మపసరతి నిరపాయ మావాసమనుమతీవధి మధిశయానేషు
 గోపాలబాలేషు—

తదన్వతి॥ తదను గోవర్ధనోద్ధారానస్తర మిన్ద్యార్థః. యదునందనస్య శ్రీకృష్ణస్య
 సంబంధిః అపదానస్య గోవర్ధనోద్ధరణరూపామృతకర్తృణః విశమనం శ్రవణం తస్య
 సమసమయే సమకాలే ఏవ యదా యదునందనాపదానం శ్రుతం తదైవేత్వార్థః.
 విగతిః అపగతః దురవస్తుంభసంభావః ముష్టగర్వాతిశయః యస్య తేన తథోక్తేన
 జంభరిపుణా జంభాసురశత్రుణా ఇంద్రదేణ నివారితే నియమితే వారివాహనివహే
 మేషుసమూహే విహాయసస్థుల మాకాశప్రదేశం విహాయ త్యక్త్వా అపసరతి
 సిమ్లాస్త్రే నతి అపయాతే సతీత్వార్థః. గోపాలబాలేషు గోపబాలేషు నిరపాయం
 అపాయరహితం యథా తథా ఆవాసనుమతీవధి నివాసభూమిసమీప మధిశయా
 నేషు అధిస్తిత్య శయితేషు సత్సు. అధిశీక్త్వాసామితి ఆధారస్య కర్తృత్వం. మేష్టైః
 నివాసగృహాణాం నిర్మాణం నిరతిత్వేన తమీభుమిమీపే ఏవ గోపాలా శ్యుతా
 అభవన్మతి భావః. 42

శ్లో॥ అనునేతనం యథాస్థానసంస్థాపితగిరిం హరిం

పురందర స్సమాయాసీ దాసీ చ్చావనతాననః.

అనునేతుమితి॥ పురందరః ఇంద్రః యథాస్థానసంస్థాపితగిరిం స్వస్థానసహితగోవర్ధనం
 హరిం కృష్ణ మనునేతుం ప్రసాదయితుం సమాయాసీ బాజగామ. అననతాననః
 నమ్రముఖః లజ్జయేతి భావః. ఆసీచ్చ బభూవ చాత్సూర్యోక్తః పురందర ఏవా
 త్రాపి కర్తా. 43

౫॥ ఆనమ్య చ ముహుర్ముహు రనంతర మస్తాషీత్.

ఆనమ్యేతి॥ ముహుర్ముహుః అశక్యత్ ఆనమ్య ప్రణమ్య అర్థాత్ హరి మిత్యేవ
 అనన్తరం తతః అస్తాషీచ్చ సుతవాన్. 44

తథాహి॥ స్మృతిమేన ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థః.

శ్లో॥ పరేధ్య స్వం ముక్తిం కథమివ మునీనా మవిరత

స్మృతిశ్చేదేరశ్మిప్రకరపరిణదో వితరసి

నిమగ్న స్తద్భక్తిప్రచురజలధౌ తారయసి తా

స్కంధం వా తత్త్వం తే క ఇవ వినరీతుం ప్రభవతి.

పరేధ్య ఇతి॥ మునీనాం యోగినాం సంబంధినీ యా అమితస్మృతిశ్చేదీ సంతత
ధ్యానధారా సైవ రశ్మిప్రకరః రజ్జునివహః తేన పరిబంధః బద్ధః ఇమాబస్థనే ఇతి
భాతుః. త్వం పరేధ్యః ఇతరేధ్యః భక్తేధ్య ఇత్యర్థః. ముక్తిం మోక్షం కథమివ
కథంవా వితరసి దదాసి స్వయం ముక్తః పరాన్మోచయతు నామ త్వం తు స్వయం
బద్ధః పరేషా మోచనే తవ కా కథేతి విరోధః. అవిరత స్మృతిమాత్రేణ మునిభ్యో
ముక్తిం వితరసి తవ నిత్యముక్తత్వా దితి తత్పరిహారః. విరోధాభాసాలంకారః.
తద్భక్తిప్రచురజలధౌ తేషా మునీనాం భక్తిరేన ప్రచురజలధిః మహాసముద్రః
తస్మిన్ నిమగ్నః సాక్షతః త్వం తాన్ భక్తాన్ కథం వా కేన ప్రకారేణ తారయసి
జలధిపారం గమయసీత్యర్థః. స్వయం తీర్ణః పరాన్మోచయేదితి న్యాయాత్. స్వయం
మగ్నస్య తవ పరతారణకథా మాతేతి భావః. అత్రాపి అస్య విరోధస్య నిష్కాశట
భక్తాన్ త్వం సంసారపారం గమయసీతి పరిహారః. విరోధాభాసాలంకారః. తే
తత్త్వం యాథార్థ్యం వినరీతుం నిర్ణేతుం క ఇవ కోవా ప్రభవతి శక్నోతి
నకోపిత్వర్థః. దురవగాహత్వా దిత్తేకో భావః. అత్యంతవిరుద్ధవిషయత్వా దిత్వన్యో
భావః. ఏతేన తవ యాథార్థ్యస్య దురవగాహత్వాదేవ త్వం గోపమాత్రం మత్వా
మయా తథావశ్యతమితి స్వాపకార హేతుః స్ఫీరితః.

45

శ్లో॥ అమత్వా త్వా మాశాపరవశహృదః కేఽపి విదధు

స్ఫురన్నానారూపా స్త్వయి మిషతి సంసారనటనమ్

చిరా దప్యపాప్తాః కిమపి ఫలమాదార్య మథ తే

విదిత్వా యాచంతే కృతమితి వచః కేవల మహా!

అమత్వేతి॥ కేపి జీవాః జీవతత్త్వస్యాపి దురవగాహత్వాత్ కేపి త్యుక్తమ్. త్వా
మమత్వా అజ్ఞాత్వా సచ్చిదానందస్వరూపం స్వాత్మాభిన్నం పరమాత్మానాం త్వా
మవిదిత్వేత్యర్థః. అజ్ఞానమూలకత్వా త్సంసారస్యేతి భావః. ఆశాపరవశహృదః ఇచ్ఛాప
హృతమనసః కామాభిభూతా ఇత్యర్థః. నిష్కామస్య సంసారప్రవృత్త్యభావాత్ ఇతి
భావః. స్ఫురన్నానారూపాః స్ఫురన్తి ఆవిర్భూతాని నానారూపాణి దేవతిర్యగాదిభేదేన
బహువిధశరీరాణి యేషాస్తే తథోక్తాః సంతః త్వయి మిషతి పశ్యతి సతి సర్వసాక్షిత్వా
త్తవేతి భావః. సంసారనటనం సంసారః దారాపుత్రవృషణాదిరూపః వ్యవహారః స ఏవ
నటనం నాట్యం మిథ్యాత్వాదితి భావః. విదధు శ్చక్రుః. చిరాదపి బహుకాలాదపి
కిమపి యత్కించిదపి ఫలం సుఖం అప్రాప్తాః అగతాః అప్రాప్త్యేత్యర్థః. సంసారే నా స్తి

ఖలు కదాచిదపి కియదపి సుఖం సర్వస్య సుఖస్య దుఃఖమిశ్రాత్వాదితి భావః. అథ నిత్యానిత్యవస్తువివేకానన్తరం తే తవ జౌదార్య ముత్కృష్టతాం పురుషోత్తమత్వమితి యావత్. విదిత్వా జ్ఞాత్వా కృతం ఇతః పరం తవ సంసారేశాలం ఇత్యేవం రూపం వచనం కేవలం తావకం వాక్యమాత్మం నహి త్వదుగ్రహం వినా అస్మాకం సంసారనివృత్తిరితిభావః. యాచస్తే పార్థయస్తే. అహో ఆశ్చర్యమ్ జీవభ్రామణరూపం త్వన్మాయాబలం తన్నివర్తనాత్మక స్వదనుగ్రవాశ్చ ఆత్మచ్ఛతమితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు కేఽపి నటః త్వా మమత్వా త్వం లుబ్ధ ఇత్యజానానా ఇత్యర్థః. 'అవిదితపరశోస్తే దోఽబలం కారుకేస్మి' నిత్యాదివ తానుమాన్యాజ్ఞానవాదో విశేషాజ్ఞానే పర్యవస్యతీతి ధ్యేయం. ఆశాపరవశహృదః ముహుర్ముహు రాక్షుదర్శనోత్సుకోఽయం ప్రభు రభీష్టం దాస్యతీ త్యాశాశతాదిష్టా ఇత్యర్థః. అత ఏవ స్ఫురన్తి సున్దరాణి నానారూపాణి వేషాః యేషాస్తే తథోక్తా స్సన్తః త్వయి మిషతి సతి త్వదవలోకనార్థ మేవేత్యర్థః. సంసారనటనం శాకుంతలాదివ త్వంసారాభిధన్య యత్కించి నాక్షుకస్య నటనం యద్వా సంసారస్యైవాభినయం విదధుః చిరాదపి ఆప్రభాతమపి కిమపి ఫలం వస్తువాహనాదిక మప్రాప్తా స్సన్తః అథ తే జౌదార్యం విపరీత లక్షణయా లుబ్ధత్వం విదిత్వా కృతమితి వచః కేవలం నతు ధనాదిక మిత్యర్థః. యాచస్తే తావతాపి శ్రీమాభావరూపఫలసత్త్వాదితి భావః.

46

శ్లో॥ సతీ చే ల్లోకానాం నభవతి హి బాధాప్తి రసతీ
నవాత్మ్యంతం సత్యామివ భవతి యత్రప్రత్యయ ఇతి
అశక్తా నిర్వక్తుం ప్రకృతి మత ఏతాం తవ బుధా
భజంత్యేదాసిన్యా దహమా పరమానందలహరీమ్.

సతీతి॥ అత్ర తవ ప్రకృతిం నిర్వక్తుమితి వక్ష్యమాణార్థకసంబంధా త్రప్రకృతిరితి విశేష్య పద షుద్ధ్యాహితే. తవ ప్రకృతి ర్మాయాశక్తి రితి యావత్. సతీ సత్యా చేత్ త్రికాలాబాధ్యా భవతి యదీత్యర్థః. లోకానాం మాయాజన్యానాం భువనానాం బాధాప్తిః బాధస్య ప్రాప్తిః బాధత్వ మిత్యర్థః. న భవతి. కారణస్య సత్యత్వే కార్యం సత్యం స్యాత్. ప్రకృతే జగత్కారణభూతాయా మాయాయా మిథ్యాత్వా త్కార్యభూతం జగదపి మిథ్యైవేతి భావః. నను “యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే” ఇతి శ్రుత్యా సత్యస్య బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వప్రసిద్ధేః కథ మిద ముక్తమితి చే దుచ్యతే. మాయాశబ్దలితే బ్రహ్మణి అవిద్యాయుక్తే రజ్జౌ సర్పవ త్రప్రపంచః ప్రతీయతే ఇతి వివర్తవాదస్య సిద్ధాంతతేన కేవలస్య బ్రహ్మణః న జగద్దే తుత్వం కిన్తు మాయావి న ఏవేతి కృత్వా మాయైవాత్ర జగత్కారణ మిత్యుక్తమితి బోధ్యమ్. తథా అత్యన్త మసతీ అవిద్యమానా వా న భవతి. శశశృంగాదివ త్వరూపేణ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిని వా నభవతీత్యర్థః కుత ఇత్యత ఆహ. యద్యస్మాత్ హేతోః సత్యామివ సత్రప్రకృతామివ బ్రహ్మణీవేత్యర్థః. ప్రకృతిః

పక్షాభూతేషు స్వభావే సచిదానందు ప్రభావే కారణే గుహ్యే ఇత్యభిధానాత్. జగదు
నాదానకారణభూతం బ్రహ్మ సతీశానయత్కేవ ప్రకృతిశబ్దః. అథాచ సూత్రం 'జని
కర్తుః ప్రకృతిః ఇతి. తత్తైవోదాహృతం చ బ్రహ్మణః ప్రభావః ప్రజాయతే' ఇతి.
ప్రత్యయః ప్రకృతిః భవతి. అథా మత్తో మా మర్తుం చ న జాగ్రామూతి మాయాశబ్ద
వాచ్య మహ్మణం బ్రహ్మవ స్పృహోక్త మనుభూయతే ఇత్యర్థః. ఇత్యుక్తో హేతోః ఏతాం
తవ ప్రకృతిం నిర్వర్తం సవనచ్చిద్యాభ్యాం నితరాం వర్తం సతీతి ఆసతీతి వా
సిష్టత్వమ్యు వర్తం మిత్త్యర్థః. అంతా ఆనమర్థాః బుధాః విద్వాంః బౌదాసీన్యాత్
మాయావిలాసోపేక్షణేన పరిమానస్థలహరీం పరిమనుఖప్రవాహం ఆత్మ్యరూప
మితి యావత్. భజన్తి సజస్తే శ్వానైర్వైతే యావత్. మాయాంతార్వ మిదం
జగచ్చ ససత్ బాధ్యమానత్వాత్ నాప్యత్ ప్రతీయమానత్వాత్. ప్రతీయతే
బాధ్యతే చేతి హేతోః స్థిత్యైవ ఇతి నిశ్చిత్త్య విన్యజాలికసర్పితగన్ధర్వనగరాదావివ
అత ప్రవక్ష్యే ఉదాసీనో భూత్వా కేవల మాత్మ్యరూపం భజన్ యావద్దేహపాతం
జీవన్ముక్తో విద్వాన్ శర్వతే ఇతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్థు తవ ప్రకృతి స్వభావః సతీ
నాధ్యే చేత్ లోకానాం జనానాం బాధాయా వ్యధాయా ఆప్తిః ప్రాప్తి ర్బాధాప్తి
ర్మభవతి సహ సజ్జనో జనానాం తే ఇతి భావః. ఆత్మ్యస్త మసతీ దుష్టావా న భవతి.
యస్మాన్మాత్ సత్యాం ప్రకృతావివ సత్స్వభావే ఇవ ప్రత్యయః విశ్వాసః భవతి.
'ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వా హేతుః' ఇత్యమరః. విసేత వేషవచనమాధుర్యా
ద్యభినయేన సజ్జన ఇవ త్వయి విశ్వాసో భవతీత్యర్థః. అతో హేతోః తవ ప్రకృతిం
నిర్వర్తం మశక్తాః సజ్జనో దుర్జనో వేతి వివేక్త మనమర్థా ఇత్యర్థః. బుధాః బౌదాసీన్యా
దుపేక్షణాత్ సేహదేషయో రుభయారిపి ప్రహణేనేత్యర్థః. పరిమానస్థలహరీం
భజన్తి ప్రాప్నువన్తి ఆహేహత్యాప్సక్యే ఆవృయమ్.

47

శ్లో॥ మన శ్లోకప్లుప్తుం భజతు పరమాం నిర్వృతిమితి

క్షీపం త్యేతస్మిం స్తే చరణ మమృతస్యంది మునయః

ః ఏవం జానీతే హృదయమిద మావత్సహచరం

ఏవశ్చే తస్యైదేత ద్విరహకృతకైవల్యమితి చ.

మనఇతి॥ శ్లోకప్లుప్తుం శ్లోకైః మఃఖైః ప్లుప్తుం దగ్ధం 'ప్లుప్తవాహే' మనః హృదయం
పరమాం నిరతిశయాం నిర్వృతిం సుఖం కీతలతాం చ భజతు ప్రాప్నోతు ఇతి
మత్యేతి కేషః ఏవ మాలోచ్యేత్యర్థః. మునయః మనసలీలాః యోగినః ఏతస్మిన్
మనసి అమృతస్యంది మోక్షప్రసం జలస్రావకం చ తే తవ చరణం పాదకమలం
క్షీపన్తి స్థాపయన్తి ఆవత్సహచరం విషద్యుక్తం నాంనారికకేశపరాభూత మిత్త్యర్థః. ఇదం
హృదయం వినశ్యేత్ సత్తం న్యాత్ నిరచ్చరణ్యానేన మనో లయో భవతీతి భావః.
ఏతద్విరహకృతకైవల్యం ఏతస్య మనసో విరహేణ నాశేన కృతం జాతం కైవల్యం
మోక్షేన్యాద్యవేత్ మనోలయస్యైవ మోక్షత్వాదితి భావః. ఇత్యేవం శో జానీతే

కోవేదనకోపి 'నాన్యః పంథా విద్యతే'యవాదేతి జ్ఞానమార్గా దన్యో స మోక్షహేతురిత్యేన సర్వే జాన్తి ధగవత్సాదామింభాన్యూదాదక్షేణేనైవ మోక్షో భవేదిత్యయం సులభో ప్రమాదస్య భక్తిమార్గః ప్రేమ స జ్ఞాయతే ఇతి భావః. యద్వా ఏవం కో బహు జానీతే తస్య చాపి త్వత్ప్రకృత్యా త్వద్భక్తిరసమాహిత్యజ్ఞానం త్వరమగ్రహేణా సీ నత్వక్వేవామిం భావః. ఉత్తరాదేత్త్వం వ్యంగ్యం - అపత్తిహారం అత్వస్య స్వరూపాయతలం మిన్ది మిత్స్వత్వం వ్యంగ్యాయం మిన్దేన తాదృశ మత్ర విపత్తిస్సహేతి భావః. ఏద్యుహేన మిన్దానేన క్షేత్రం ప్రవల్న మేత్య మనాధత్వమితి యానత్ తచ్చ న్యాచిత్యేనః కో జానీతే నకల్పివాభిస మర్థం జానీతే ఇతి భావః.

48

శ్లో॥ పరప్రేమాధార స్వమసి కలనాం పోకృతిత

స్వన ప్రేమ్నః పాత్రం భవతి చిరసేవాభిరసికః

సదంభోన్య ప్రేమాసిరుపధిక్రపాసేంభ రసి

త్వమిత్యేవం జాగర్తమాహ భవితీత్తి స్వదపి తే.

పరేతి॥ త్వం సకలనాం సర్వేషాం జనానాం పోకృతితః స్వభావతః ఉపాధం వినే త్యర్థః. పరప్రేమాధారః పరప్రేమానుభవం అసి భవసి సర్వస్యాసి స్వస్వాత్మనః పర ప్రేమాస్వరూప్యే తస్య చ త్వదిశ్చిత్వాదితి భావః. సోకాత్మానః పుత్రాదయో యద్యపి పుప్రేమాధారా స్వభావ తత్త్రి పుప్రేమ్నా స నిరుపాధిత్వం పుత్రత్వా ద్యుపాధిక్రమత్వా త్తస్యేతి తిద్వాన్వత్త్వర్థం పోకృతిత ఇత్యక్షమ్ తవ త్వత్సంబంధినః ప్రేమ్నః సేవాస్య పాత్రం భావనస్తు చిరసేవాభి ర్భువనకాలసేవాభిసి కో భవతి నకల్పిదిత్యర్థః. 'ప్రియోహి జ్ఞాననోత్తర్థ మహం స చ మమ సి'య' ఇతి జ్ఞానీ హి భగవతః ప్రియః వాసుదేవ స్సర్వమితి స మహత్త్వా సుదుర్లభ ఇతి జ్ఞాననోదుర్లభత్వం చ గీతాసు ప్రతిపాదతం. ఏతేన పామరా న్సర్వేషి త్వయ నిరుపాధికం ప్రేమ కుర్వన్తి త్వన్తు స తేహ ముక్త్యే క్షిప్రపీతి భగవతః కృతఘ్నత్వం వ్యవృతే అయ మేవ ధ్వనితార్థ మార్శిత్య విరోధ ముత్థాపయతి సదంభ ఇతి తదపి తథాపి అన్య ప్రేమా ఇతరసేవాః సదంభః సోపాధికః గ్రాక్రతానా మనాకం అన్యోన్యప్రేమ హి పరస్పరకృత్యప్రవృత్త్యా ద్యుపాధిక్రమ ఇతి భావః. త్వం తు సదంభిక్రపాసేంభ రసి నిర్వాజదయాసముద్రః అసి భవసి నహి ధగవత్ భగవత్ భగవత్కాళాత్ కంచనార్థ మాకాంక్ష్య తేషు కృపాం కరోతి తస్య అవాస్తవమస్తకామత్వాదితి భావః. ఇతి తవ భువి లోకే కీర్తిః ప్రధా జాగర్తి ప్రవ ర్తతే అదేతనాయాః కీర్త్యాం చేతనత్వారోపా జ్ఞాగర్తి ప్రయోగః. జాగ్రన్ద్రాక్షయే ఇతి భావః. తేన చ కీర్త్యాః నిరస్తరవిజృంభణం ప్రతీయతే అహహేతి వస్తుత స్సర్వే నిరుపాధిక్రపాత్రయాః స్వస్థ సన్యాజకృపాశ్రయ ఇతి దుర్బలసి భవితవ్యే నైపకృత్య మాశ్చర్య మిశ్యర్థః. విరోధాభాసాలంకారః. 49

అనః ఇతి పశ్యన్ స్తుత్వా అథ స్వాపరాధక్షమ ప్రార్థనాపూర్వకం స్తుతి ముపసంహరతి
స్మృత్యైవ ఇతి-

శ్లో॥ స్మృత్యైవ తో భక్తానా మవిశే మపరాధానలక్షణా
భవంతం నిర్వాణాః కతికతి స కారుణ్యజలధిమ్
కటాక్షై స్తద్వన్మామసి సురగవిసంతతపయః
పరివాహపాప్యై స్సవయ చిరమాగః కలుషితమ్.

స్మృత్యైవ ఇతి॥ భక్తానా మాశ్రితానాం సంబంధినః అవిశే మవిచ్ఛిన్నాః కతి కతిపతి
చేన్యనేప మటస్త్వయాం మటస్త్వై లుగితి లుక్. వీప్సయాం ద్విరాభినః. కీయత్సంఖ్యాకా
త్యర్థః. అపరాధానలక్షణాః అపచారహాసాగ్నికణాః కారుణ్యజలధిం దయాసముద్రం
భవంతం త్వాం స్మృత్యైవ వాస్తా స్మృత్యైవ నిర్వాణాః సశాస్త్రాః సర్వేషి శాస్త్రా ఏవే
త్వర్థః. భువిస్థితిం ప్రాప్యైవ అన్యైశ్చామృతేతి కృత్వా సముద్రం ప్రాప్య అగ్ని
కణానాం కాస్తై రవివాహైర తస్య వ్యవస్థం ప్రాప్య అపరాధా అవీతి భావః. మదధీన
మాయాకబళితజ్ఞానా ఏతే మయ్యపరాధం కుర్వన్తు నామ నాయం మయా గణనీయ
ఇతి త్వనేషు కృపామేవ కరోషీతి ముఖ్యార్థః. తద్వైత్ తథా ఆగః కలుషితం ఆగాంసి
అపరాధాః తైః సంజాతకలుషం త్వదపరాధకరణాత్పసిన మిత్యర్థః. మామసి సురగవి
సంతతపయఃపరివాహపాప్యైః సురాణాం గౌ సురగవి కామధేనుః సమాసాన
ప్రత్యే. టీత్వాత్ టీప్. తస్యా స్సంతతపయఃపరివాహః నిరస్తరక్షీరప్రవాహః తైః
ప్రవాహై స్తుల్యః తై స్తథోక్తః భగవతః పుండరీకాక్షత్వా త్వర్వకామప్రదత్వా
చ్చ భగవత్కటాక్షైః శ్వేతత్వా దిప్తప్రదానాచ్చ సురధేనుపయఃపూరై రుపమితా
ఇతి భాగ్యమ్. కటాక్షై రపాంగై స్పిరం స్వపయ సేచయ చిర మిత్యనేప ఇంద్రస్యా
త్యన్వసంతాపో వ్యభృతే.

50

శ్లో॥ సురధేనుపయఃపూరై రభిషిచ్య తతో హరిమ్

ఏవం దివస్పతిః ప్రాయా త్సరిపూర్ణమనోరథః.

సురధేన్వతి॥ దివస్పతిః ఇంద్రః తత్సరుషే కృతీ బహులమి త్యలుక్. కస్కాదే రాకృతి
గణత్వా త్సత్వమ్. తతిః స్తుత్యనంతరం హరిం కృష్ణం సురధేనుపయఃపూరైః కామ
ధేనుక్షీరప్రవాహై రభిషిచ్య స్వపయత్వా పరిపూర్ణమనోరథః పరిపూర్ణః అవాప్తాః
మనోరథా సృష్టే హృద్గతాః కామాః యస్య స తథోక్త స్సకా దివం స్వర్గం
ప్రాయాత్ యయా.

51

గ॥ అథ కదాచి దాచరితహరివాసర వ్రత ముపజాతానందం నంద మవగాహనా

నర్త మనేహస మవిచార్య పరివిభావరి శమసభగినిపానీయ మవగాహ

మాన మతిమాత్రమపితః ప్రచేతో మాత స్సాద్భగినివేశ మవేశయత్.

అథేతి॥ అథ తతిః కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్సమయే ఆచరితం అనుష్ఠితం హరివాసర
వ్రతం ఏకాదశీవ్రతం యేన తం అత ఏవ ఉపజాతానందం ప్రభూతసుఖం సుఖపార

వశ్యా దేవ అవగాహనానర్హం ప్రవేశాయోగ్యం అనేహం కాల మవిచార్య
అనాలోచ్య అయం సమయో న యముగా ప్రవేశార్థ ఇత్యజ్ఞా యేత్సర్కః.
పరివిభావరి నిశేధే విభక్త్యర్థే అచ్యుతాభావః. తేషునానీపానీయం శమనస్య
యమస్య భగినీ సోదరీ యమునేత్సర్కః. తస్యాః పానీయం జల మవగాహమానం
ప్రవిశన్తం నన్తం గోషం అతిమాత్రకుపితః అత్యంత మర్షితః ప్రచేతోమాతః వరుణ
మాతః స్వాధీశనివేశం స్వాధీశస్య స్వపతే ర్వరుణస్య నివేశం వదన మవేశయత్
ప్రవేశయామాన. ఇన్ద్రత్వా ద్వికర్మకత్వమ్. 52

గ|| సానే హి తత్.

తత్ నన్దనయనం సానేహి యుక్తమేవ. యోగ్యతామేవ దర్శయతి.

శ్లో|| అసమయ మవిచింత్య తక్ర సందే గతవతి సూర్యసుతా మశాంతనిద్రే

నిజగృహగత మక్రమం విచిత్ర్యా కథమివ సోధు మపాంపతి స్సమర్థః.

అసమయమితి|| అశాంతనిద్రే అసమాప్తనిద్రానస్థే నన్దే నిద్రాశేషసంభవే మోహ
స్సాన్దితి భావః. అసమయం అకాల మచింత్య అవిచార్య నాయం స్నానార్హకాల
ఇత్యవిశ్లేష్యత్సర్కః. తత్ర తవా నిశేధే ఇత్యర్కః. సూర్యసుతాం యమునాం గతవతి
ప్రవిష్టేనతి అపాంపతి ర్వరుణః నిజగృహగతం స్వనివాసభూతోదకసంక్రాంత మక్ర
మం దురాచారం విచిత్ర్యా జ్ఞాత్వా సోధు మర్షితుం కథమివ కథం వా సమర్థః
శక్తః నకథమపీత్సర్కః. ఉదకే సంభవతో దురాచారస్య వరుణః ఖలు శిక్షకః అపాం
పతిత్వాదితి భావః. యది సామాన్యజన స్త్రి సహేతైవ వరుణస్య రాజత్వా స్సహన
మనుపపన్నం. తత్ర చ రాజాపి యది లోకమరాచారం రాచగచ్ఛేత్తస్త్రి సహేతైవ
విచిత్ర్యా సహనన్తు సుతరా మనుపపన్నం 'దండ్యాం శ్చైవాప్యపిండయ న్న యశో
మహ దాపొతీత్సృక్తత్వాదితి వరమార్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు - అశాంతనిద్రే అనిన్ద్రత్
మోహే నన్దే అతఏవ అసమయం దురాచార మవిచింత్య పారదార్యమనాచార
ఇత్యవిగణయ్యేత్సర్కః. సూర్యసుతాం గతవతి సతి తయా సహ మిధునీభూయ వర్త
మానే సతీత్సర్కః. నిజగృహగతం స్వపత్నిగతం నిగృహః పత్యాం గృహే స్మృతా
ఇతి విశ్వః. అక్రమం దోషం విచిత్ర్యా అపాంపతిః ఏతేన వరుణస్య యమునాదయః
పత్న్య ఇతి వ్యక్తమ్. సోధుం కథమివ సమర్థః నకథమపీత్సర్కః సమాసోక్తి రలంకారః.
'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతే ప్రస్తుతస్య చేదితి లక్షణాత్. ఉదాహృతం చ
'చుంబతీవ రజనీముఖం శశీ' ఇతి.

శ్లో|| అథో విదితవృత్తాంత స్త్వరితం మురళాసనః

అగమ న్మనసా హోషగురుణా వరుణాలయమ్.

అథో ఇతి|| అథో నన్దహరణానన్తరం విదితవృత్తాంతః విదితః చారేభ్యః అనుచరేభ్యో
వా సకాశాత్ జ్ఞాతః వృత్తాంతః నన్దం వరుణమాతో వరుణలోక మవేశయదితి
వార్తా యేన సః మురళాసనః కృష్ణః మురళాసన ఇత్యనేన మురవ ద్వరుణమపి శాసి

తుం తుమతే కృష్ణ ఇతి వ్యజ్యతే. దోషసుడుడా దోషేణ దోషేణ గురుణా దుర్భరేణ
అతిగోపితత్వర్థః మనసా అనంతరతే ఉపలబ్ధిత్వస్మిన్ త్వరితం ద్రుతం నరుణాలయం
వరుణా దవన మగమత్ ప్రాప్తం యయా విత్త్యర్థః అగోమననా అగమ దిత్వినేన
మన స్పంకల్పనమన ద్దరరక్షణమేవ అమదితి మనోవేగో గమ్యతే. 54

శ్లో॥ పరిపూజ్య జలాధీశోఽవ్యక్రమత్త త్తదా హరిమ్

ఆనంద మభజ త్పూర్ణ మానంది సంస్మదన్తి.

పరిపూజ్యేతి. అదా శ్రీకృష్ణాగమనమయే అప్రమత్తః అవహిత స్సన్ ఏతేన
బ్రహ్మాండవాసివ ద్వరుణస్య ప్రమాదరాహిత్యం వ్యక్తం. జలాధీశో నరుణోఽసి
అసినా భూమణ్డలా దధికానాం తదా వరుణభూతానా మహం రాజాఽయం నరుణ
స్సర్వేభ్యోఽసి చక్రవర్తిభ్యః దేవేభ్యశ్చ ఉత్కృష్ట ఇతి వ్యజ్యతే. హరిం కృష్ణం
పరిపూజ్య అర్చయత్వా తుర్జ్వం ద్రుతం విలంబే తి హరిగోపభయాదితి భావః.
నన్దం సంత్సజన్ విత్సజన్ ఆనందం సుఖ మభజదతి పాప చ. ఆ ఇత్యాశ్చర్యే. నన్ద
పరిత్యాగాదేవ అన్య సుఖప్రాప్తేః అన్యధామఃఖమేన స్యాదితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్స-
లంబయా రక్షణాత్ జడాధీశో మూర్ఖాఽయో రసి అప్రమత్తస్సన్ హరిం పరిపూజ్య
ఆనందం సంత్సజన్తి ఆనంద మభజదతి అత జడాధీశస్య అప్రమత్తత్వమిత్యేగో
విరోధః. ఆనందం త్యజన్తి భజతి త్వన్యః. తేన విరోధాభాసాలంకారద్వయః. నచాత్ర
విరోధాభాసాలంకార ఏవ నన్వలంకార్య ఇతి వాచ్యమే. విశేషస్యాపి స్లేషసద్భావాత్
ఇతి. 55

శ్లో॥ పుణ్యవాః పురుణలోకయాత్రయా నంద మాప్య పురుషోత్తమః కృతీ

తత్కృతే రుసితౌ పునః షీతిం ప్రాప మాయకమనుష్యవేషభృత్.

పుణ్యేతి పుణ్యవాన్ సుకృతవాన్ సుకృతపరిపాకఇత్కర్థః. ప్రశంసాయా వృత్తుప్.
కృతీ కుశలః నిపుణ ఇత్కర్థః. మాయకమనుష్యవేషభృత్ కేవలమానషరూపధారి
పురుషోత్తమః పరమేశ్వరః కృష్ణ ఇన్యః. పురుణలోకయాత్రయా పురుణలోకగమనేన
నన్దం నందకం అన్య ప్రాప్తి స్సజితే త్యేత్కర్థః. తత్కృతే నన్దానయనకర్మణః అవసితౌ
సత్యాం అవసానే నతి తత్కృతౌ నమాన్తే సత్యేత్కర్థః. పున ర్భూయః షీతిం భువం
ప్రాప క్షేతే. వ్యంగ్యార్థస్స-పుణ్యవా సా ఏవ కృతీ భవ్యః పురుషోత్తమః కట్టిత్పురుష
క్షేపః పురుణలోకయాత్రయా ఆనంద మాప్య పురుణలోకం గత్వా తత్ర
భూయాంసం ఆనంద మనుభూయేత్కర్థః. తత్కృతేః తాదృశపరుణలోకసుఖానుభవ
హేతోః ప్రార్థకర్మణః అవసితౌ సత్యాం మాయకమనుష్యవేషభృత్ మిథ్యాభూత
మనుష్యరూపధారి నన్ సర్వస్యాపి జగతో మాయకత్వా న్నాత్ర విస్మయితవ్యం
పునః షీతిం భూలోకం ప్రాప్తం. క్షేతేపుణ్యే మన్యలోకం విశస్తిత శ్రవణాది భావః.

X॥ అథ భగవా నరవిందలోచనః కన్యామపి తామస్యా మభ్యుపగతార్థ
సమర్థనాయ కాననపరిసరం రిరంసు రశిశ్చియత్.

అశ్లేతి॥ అథ నన్దమోచనాన స్తరం భగవాన్ వస్తునిధి రరవిందలోచనః కమలాక్షః
కృష్ణః కన్యామపి కన్యాంచితౌ తామస్యాం అంధకారవత్త్వాం రాత్రౌ తమిస్సా
తామసీ రాత్రీ రిత్యమరః తత్రాపరంభే ఇత్యర్థః సమన స్తర మిత్యనేన అన్ధకారోదయస్య
వర్ణయ్యవ్యమాణత్వాత్ సూర్యాస్తమయూన స్తర మితి చూపత్. అభ్యుపగతార్థసమర్థ
నాయ అభ్యుపగతస్య గోపికావస్తాప్రహరసమయే ప్రతిజ్ఞాతస్య అర్థస్య స్వసంభోగ
రూపస్య సమర్థనాయ నిర్వహణాయ రిరంసుః గోపికాభిస్సహ రస్తు మిచ్ఛుః కానన
పరిసరం వనప్రాంతదేశ మశీశ్రియత్ ఆశ్చర్యమానః. చిత్రితీ లుజీ చజ్. 57

గ॥ సమనంతర మాశావశాధీశకుశలాలయోగాయేన దిగంతలంఘనజంఘా
లాన్ రంధకారధారాభి రాపాదితాద్వైతే జగతి.

సమన స్తరమితి॥ సమన స్తరం భగవతః తాననప్రవేశాన స్తరం జగతి లోకే ఆశావశా
ధీశానాం వశాః కరిణ్యః వశా వంధ్యగమియోమామహితాకరిణీ చ సా ఇతి రత్న
మాలా. తాసా మధీశాః పతయః వశాధీశాః ఆశానాం దిశాం వశాధీశాః ఆశావ
శాధీశాః ఐరావతాదయో దిగజా ఇత్యర్థః. తేషాం కుశలస్య తేమస్య అను
యోగాయ ప్రశ్నార్థ మివేత్సుత్వేత్. ప్రశ్నోనుయోగః పృచ్ఛాచేత్యమరః.
దిగ స్తేషు తేషాం సత్త్వా దిద్వ ముత్పేక్షితం. దిగ స్తలంఘనే దిగన్తాక్రమణే జంఘా
లాభిః వేగవతీభిః వేగా ద్దిగ స్త మామక్రమేభి రిత్యర్థః. అంధకారధారాభిః తమస్స
మూలైః ఆపాదితాద్వైతే సంపాదితాభేదే సతి అంధకారవ్యాప్తత్వేన ఘటపటాది
పదార్థ వివేకాభావా త్సర్వం జగదేకాకారేణ భాసతే ఇతి భావః. 58

గ॥ కిన్ను ఖలు పూర్వపర్వతశిఖరకురువిందకంఠశ్చద్యుతికదంబ మిదం కిముత
సకలవిలాసినిజనమోహనసాధనిభూతమనోభవమనోబింబ మిద మథవా
చకోరచికరబుభుక్షపరికల్పితమాషపటక మిదమాహాస్త్వి దవిరతప్రహార
శిఖిశీకృతా స్తరపురంధరమందిరపరిసరవ ర్ధిమటికాయంత్రఫలక మిద మేవ
మాలోక సంశయశలాకాశకలితశరీరే పురుహూతహరిదారంభపరిరంభ
సంరంభభాజి భగవతి పీయూషరోచిషి.

కిన్నీర్వతి॥ ఇదం పరిదృశ్యమానం వస్తు పూర్వపర్వతశిఖరే ఉదయాద్విశ్రంగే యః
కురువిందః పద్మరాగమణిః తస్య సంబంధ కంఠశ్చద్యుతికదంబం ఉదంచత్కాన్తి
సమూహః కిన్ను కిము ఖలు ప్రసిద్ధా. కిముత యద్వా ఇదం సకలవిలాసినిజనస్య
సర్వవిధనారీసంఘస్య మోహనసాధనిభూతం మోహనకర్మణి పరికరాయితం మనో
భవస్య మన్మథస్య సంబంధినః మణిః రత్నస్య బింబం మణ్డలం మణిమంత్రోషధాదీని
హి వశీక్రియాసాధనానీతి భావః. అథవా ఇదం పురందరహరిదంగనాయాః పూర్వ
దిగ్రమణ్యాః నయనాంజనస్య నేత్రాంజనద్రవ్యస్య స్ఫటికకరండం స్ఫటికమయం
భాజనం అత్ర అంజనస్య కళంకసాదృశ్యం కరంజస్య తు చంద్రసాదృశ్యమితి వివేకః.
కిముత యద్వా- ఇదం జంభరభరితం భృంగవ్యాఘ్రం రజనీభామిన్యాః రాత్రి

యామిన్యా స్సంబంధి విలాసకోకనదం వీలారకోత్పలం ఆథవా ఇదం చకోరనికరేణ
 చకోరాఖ్యపక్షిసంఘేన బుభుక్షుయా భోజనేచ్ఛయా పరికల్పితం రచితం మాష
 వటకం మాషపిష్టకృతభక్ష్యవిశేషః (ఆంధ్రే గారె) తద్గి మధ్యే చిద్రవత్వేన
 సకళంకచన్ద్రమణ్ణలవ ద్వర్తతే. యద్వా యథా లోకే మాషపిష్టేన వటకం కుర్వన్తి
 తద్వచ్ఛకోరా అపి అమృతమయం చన్ద్రనామానం వటకం చక్కుః కిమిష్యత్సేయో.
 అతి బుభుక్షోపరిశోషణేతి చ సారాన్తరం. ఇతి తే - చకోరనికరస్య బుభుక్షోపరిశో
 షణం కున్న్వివర్తక మిత్యర్థః. తదర్థం బ్రహ్మణా నిర్వృతమితి భావః. ఆహాస్విత్
 యద్వా ఇదం అమితప్రమాదేణ నిరన్తరతాడనేన విధివృత్తాన్తరం భిన్నమధ్య
 భాగం కళంకసాదృశ్యాన్త మిదం పురందరపరిచరవర్తి ఇన్ద్రాంసంగణసంఘటికా
 యన్త్రఫలకం ఫలకవత్త్వితం ఘటికాయన్తమ్. (ఆంధ్రే ఘంటకొట్టె లోహపు
 పలక) ఇతి సందేహకాలంకారః. యద్వ క్యేక మిమేషడపి ఉత్పేయాలంకారా
 నివ. తథాపి ఏకస్త్వేన వస్తునః జ్ఞానా సందిహ్యమానత్వా ద్విశిష్టసందేహాలంకార
 ఏక ఏవ. తథా చోదాహృతం సాహిత్యరత్నాకరే - “సచేతనా కాంచన పుత్రికా
 వా శరీరీణీ మన్మథచాతురీ వా, సోదామసి స్థైరవతీ కిమేషా కావా న జానే రఘు
 పిరసార్శ్వే” ఇతి. ఇదం కవి స్వయమేవ ప్రకటికరోతి. ఏవ మాలోకకసంశయేతి ఏవ
 ముక్తకీర్త్యా ఆలోకకానాం ద్రష్టాణాం సంశయా స్సందేహో ఏవ శలాకాః ఆయుధ
 విశేషాః తాభి శ్వకలితం విదీర్ణం శరీరం యస్య తస్మిక్ ఏవ మాదిసంశయవిషయా
 భూతే ఇతి యావత్. భగవతి పీయూషరోచిషి అమృతాంశౌ పురుషూతహరిదా
 రంభః ప్రాచీముఖం తస్య శరీరంభసంరంభః ఆలింగనాడంబరం తం భజతీతి భాక్
 తస్మిక్ తథాభూతే సతి యథా విదీర్ణతను రశ క్షేః కించి దాలింగతి తద్వత్ సంశయ
 శలాకాశకలితతను శ్చన్ద్రోసి ప్రాచీముఖ మాలింగతీతి భావః. 59

శ్లో॥ ముదా వందారుమందార స్సుషమై స్సుషిరారవైః

ఆచకర్ష మన శ్శౌరి నాభీరతరళభ్రువామ్.

ముదేతి॥వందారుమందారః ఆశ్రితపారిజాతః శౌరిః కృష్ణః ముదా సంతోషేణ సంతో
 షాతశయాదేవ మధురతరగానావిర్భావ ఇతి భావః. సుషమై శ్శౌరుభిః ‘సుషమం
 చారు శోభన’ మిత్త్యమరః. సుషిరారవైః వేణునాదైః ఆభీరతరళభ్రువాం గోప
 స్త్రీణాం మనః జాత్యేకవచనం మానసాని ఆచకర్ష అపజహర- 60

శ్లో॥ శృత్యా తాం సుదృశ స్తదా భగవతో గీతిం విస్మజ్యాలయా

నాథాన్త్రిసగర్భ్యతాతజనసీ ర్విత్తాన్యపత్యానసి

అన్వేష్టం వినివారితా అపి ముహు శ్శౌరిం వనం పావిత

నాథూ దాత్మసుఖైకలోలమనసాం చిత్త్రం విషాదాయ తత్.

శృత్యేతి॥ తదా శ్రీకృష్ణవేణుగానప్రవృత్తిసమయే సుదృశః స్త్రీయః తాం ప్రసిద్ధాం
 భగవతః కృష్ణస్య గీతిం వేణుగానం శృత్యా నిశమ్య ఆలయాన్ గృహాన్ నాథాన్

పతీ మిత్రసగర్భ్యతాతజనః మిత్రం సుహృత్ సగర్భ్య స్సోదరః తాతః పితా
జననీ మాతా ఏతేషా మితరేతరద్వన్వః ఏతాశ్చ విత్తాని ధనాని అపత్యా న్యసి
పుత్రాః పుత్రీకాశ్చ 'అపత్యం తోక్తే నయో స్సమే' ఇత్యమరః. విసృజ్య త్యక్త్వా
ముహుః పునఃపునః వినివారితా అసి శ్వశూర్శ్వశురాదిభి ర్నిరుధ్యమానా అసి శౌరిం
కృష్ణ మన్వేష్టుం గవేమయతుం ననం కాననం ప్రావిశక్ వివిశుః శ్వశూర్శ్వశురాదీ
తిరస్కృత్య హతా ద్వనం యయు రితి భావః. ఆత్మసుఖైకలోలమనసాం స్వసుఖై
కాయత్రచిత్తానాం తాసాం తత్ పూర్వోక్త మాలంకరితవిస్తరం విషాదాయ
దుఃఖాయ నాభూత్ నజాతం. చిత్ర మహా భగవద్వేణుగానమహాత్య మిత్యాశ్చ
ర్యమ్. శత్రురాజాదినిర్బంధేన యది గృహాదిత్యాగ స్సాన్విత త్వత్తి స దుఃఖానహా
ఏవ. ఆత్ర తు స్వేచ్ఛయేతి న దుఃఖ స్తాసా నూనీదితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్సు-సువృతః
విద్వాంసః భగవతో గీతిం గీతాం తదుపదిష్టత త్వకథా మిత్యర్థః శ్రుత్వా ఆలయాదీ
విసృజ్య వైరాగ్యాదితి భావః వినివారితా అసి సన్నానా సహిష్ణుభి ర్జాయాపుత్రా
దిభి రితి భావః. శౌరి మన్వేష్టుం ధ్యాతుం వనం ప్రావిశక్ వనం గతో యద్ధరి
మాశ్రయే తేత్సుక్తత్వాత్. గృహేషు తు సాంసారికక్లేశై ర్మనసో విక్షేపస్వాదితి
భావః. ఆత్మసుఖం స్వస్వరూపప్రాప్తిజన్యసుఖం తత్ర ఏకలోలం ముఖ్యానక్తం
మనో యేషా నైషాం తత్పత్తిపుత్రాదివర్జనం విషాదాయ నాభూత్.

61

అవ. యదుక్తం విసృజ్యతి తదేవ త్రిభి శ్లోకై స్సంక్షేపేణవర్ణయతి సారసాక్షేత్యాదిభిః

శ్లో॥ సారసాక్షమధురాధరామృతా స్వాదనాదరకృతేతరారుచేః

మందిరా దపససార సారదృక్ క్షీరదోహన మపాస్య కాచన.

సారసాక్షేతి॥ కాచన కాచిత్ సారదృక్ శ్రేష్ఠలోచనా సువృగిత్యర్థః. సారం శ్రేష్ఠం
సారాసారవివేచనచతురమిత్యర్థః. దృక్ బుద్ధి ర్యస్యాస్యేతి గమ్యతే. సారసాక్షస్య
కమలాక్షస్య కృష్ణస్యసంబంధి మధురం స్వాదు యదధరామృతం అధరోష్ఠసుధా
తిస్య ఆస్వాదనే వానే ఆదరేణ ప్రీత్యా హేతునా కృతా జాతాయా ఇతరా రుచిః
ఇతరేషు పదార్థేషు అరుచిః రుచ్యభావః తస్యా ఇతి పఞ్చమీ. సారసాక్షమధురా
ధరామృతాస్వాదనాదరకృతేతరారుచేః అమృతపానాదృతస్య జనస్య ఛహితరత్
రుచికరం వస్త్యస్తీతి భావః. క్షీరదోహనం దుగ్ధభాణ్ణ మపహాయ త్యక్త్వా మందిరా
ద్గృహ దపససార అపజగామ. వనే మమ మధురతిర మమృతం సులభం కిమనేన
క్షీరేణేతి క్షీరే అరుచ్యా క్షీరభాణ్ణ త్యక్త్వా కాచి ద్వనం యయావితి భావః.
ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ఇవశబ్దాప్రయోగాత్ గమ్యా. అనయా చ క్షీరాపేక్షయా
భగవదధరామృతస్య స్వాదుత్వాతిశయో వ్యక్తః.

62

శ్లో॥ కిం ధనై ర్మమ బహిశ్చరాసుభిః ప్రాణమాంతర ముపేక్ష్య మాధనమ్

ఇత్యపాస్య వసుసదృ సందిదా కాపి కేశవ మపాసర త్తరామ్.

కింధనై రితి॥ కాపీ కాచిత్ గోపీ ఆనరం అన్తర్వర్తమానం ప్రాణం ప్రాణవాయుం

తతుల్ల్య మిత్యర్థః. రూపకాలంకారః. మాధవం శృష్ట ముపేక్ష్య ప్రాణప్రియే శృష్టే
జ్ఞాదానిన్యం శృష్టేత్త్యర్థః. బహిష్కరానుభవః. బహిః దేహస్వహిష్కర సేతి బహిష్కరాః తే
చ తే అసవశ్యత్వే. అర్థాః బహిష్కరాః ప్రాణా ఇతి న్యాయాత్. అర్థేషు బహిష్కర
ప్రాణత్వ మారోపితం. ఛన్దః అర్థేః ప్రాణేష్వపి ఛన్దస్వి ప్రీతినద్యావాత్ నేమే.

అర్థాః కిన్తు బహిష్కరాః ప్రాణా ఏవేతి సావహువ మిదం రూపకం. తత్రాపి
ప్రాణానాం బహిష్కరత్వవ్యసదేశః కల్పిత ఇతి ఉచ్చేత్తూ సంకీర్ణమ్. మమ కిం
స్యాదితి శేషః. న కిమపిత్వర్థః. పరికరాలంకారః. బహిర్గతప్రాణాపేక్షయా అన్తర్గతస్య
ప్రాణస్య అన్తరంగత్వేన ప్రహాస్యవత్వాత్కేళయ స్వీకార స్మృతిత్యాత్ తద్విరుద్ధా
చరణం మాగ్ధ్యవిలసితమేవేతి గోప్యాశయః. ఇత్యేవంరూపయా సంవిదా జ్ఞానేన
వసుసద్మ కోశగృహ మపాస్య త్యక్త్వా కేశవం శృష్ట మపాసర తరాం యయా. 63

శ్లో॥ సౌఖ్య మస్తు హరియోగజం కుత స్సౌకసౌఖ్య మభిలష్యతే యది

ఇత్యపత్య మనవత్వనత్వసి ప్రస్థితా సపది కాపి భామినీ.

సౌఖ్యమితి॥ సత్త్వపి పతిస్థితాపి కాపి భామినీ కాచన కామినీ తోకసౌఖ్యం అపత్య
సుఖం అభిలష్యతేయది అకాంత్యతే చేత్ మయేతిశేషః. హరియోగజం శ్రీకృష్ణ
సంయోగజన్యం సౌఖ్యం అనన్తః కుతః కథ మస్తు భవతు సస్యాదేవేతిభావః. యదర్థ
మ్యయా కాత్యాయనీవృత మనుష్ఠితం తస్య ఫలకాల ఇదానీ మాగతః అధునా
యది తుచ్ఛపుత్రసుఖరతయా మయా కించి ద్విలంబః క్రియతే తర్హి తత్ఫలం
నష్టం స్యాదితి పుత్రసుఖమేవ త్యాజ్యమిత్యస్యా గోప్యా ఆశయః. ఇత్యేవం సుత్వా
అపత్యం పుత్రం పుత్రికాం వా అవమత్య తిరిస్క్రూత్య రుదన్తం సుధిత మపి పుత్ర
మనాదరేణ పరిత్యజ్యేత్త్యర్థః. సపది తదైవ ప్రస్థితా వనంప్రతి ప్రయాతా ఆసీదితి
శేషః. అతః పూర్వార్థే స్సౌకసౌఖ్యం సద్వివిచయసుఖ మభిలష్యతే యది హరి
యోగజం భగవత్సాయుజ్యజాతం సౌఖ్యం కుతోస్తు ఇతి వ్యంగ్యార్థః. 64

గ॥ ఏవ మవధీరితగురుగిర మగణితాభరణవిన్యాస మాసాదితపతూహల
మహంప్రథమికయా సమాసేదివాంస మాభీరతరుణీగణ మభినంద్య

• నందనందన స్సాచర మిన మవాదీత్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అవధీరితగురుగిరం అవధీరితా స్తిరస్క్రూతాః గురూణాం
శ్వశురాదీనాం గిరౌ వాక్యాని యే తం అగణితః అవిజ్ఞాతః ఆభరణవిన్యాస
విపర్యాసః భూషణభారణవైపరీత్యం యేన తం కంఠాభరణాని కట్యాం కట్యాభరణాని
కంచేచేత్వేవం వైపరీత్యేన భూషణాని స్మృతవంతం సంభ్రమాదితి భావః. ఆసాదిత
కుతూహలం సాస్త్రోత్సాహం అహం ప్రథమికయా అహంప్రథమ మహంప్రథమ
మితి యస్యాం బుద్ధివన్తే సా క్రియా అహంప్రథమికా అహంపూర్వికేత్వర్థః. సా చ
క్రియాత్ గతిక్రియేవ. అహం పూర్వికయా గత్యా సమాసేదివాంసం పౌష్టవన్తం
ఆభీరతరుణీగణం గోపాంగనానివహం అభినంద్య సాధుకృతం యష్మాభి రితి శ్లాఘ

మత్వా నస్తనస్తనః కృష్ణః సాదరం ప్రేమ యథాతథా ఇదం వక్ష్యమాణం వచన
మవాదిత్ ఉవాచ—

65

శ్లో॥ అయే బాలాః కస్మా దయ మధివిశీఢం వనభువి
ప్రయాణప్రారంభ స్ఫుటర్షణర్షణన్నాపురరవః
ప్రియం వః కార్యం వా కిముత తదిద మావేదయత య
త్తేమం పత్యుర్దాప్య త్తేణమసి వహూనాం న విరతిః.

అయే ఇతి॥ అయే బాలాః హేముగ్ధాః న తు క్షోభా దితి భావః కస్మా ద్దేహోః అధిని
శీఢం నిశీధే న తు దివే ఇతి భావః వనభువి కావనప్రదేశే న తు గ్రామే ఇతి భావః.
స్ఫుటర్షణర్షణన్నాపురరవః స్ఫుటః ప్రకటః ఝణర్షణఇతి నూపురాణాం హంస
కానాం పాదాభరణానా మిత్కర్షః రవః ధ్వనిః యస్మిక్ న తథోక్తః న తు గూఢ ఇతి
భావః. ఏతేన త్వరితాభిధానం వ్యజ్యతే. అయం ప్రయాణప్రారంభః ప్రయాణాభి
ముఖ్యం యుష్మాభి రంగీకృతి ఇతి శేషః. చోరామృపద్యవమ ప్యచిగణయ్య త్వరితాభి
ధావనా ద్యుష్మాకం కిమసి ప్రాణసంకట మాపత్తి మిత్కహం మస్యే తస్మా తత్త్వం
కటం వదధ్య మితి శ్రేకృష్ణాశయః. వః యుష్మాకం యత్ ప్రియ మిష్టం కార్యం
కర్తవ్య మ్మయేతి శేషః. యద్వా మయా కార్యం వస్సంబంధి యత్ప్రియ మస్తీ
త్యన్వయః తస్మిన్ము కిం వా తత్ప్రియ మిత్కర్షః. ఇవ మేత స్మత్ప్రప్తం ఆవేదయత
మహ్యం బోధయత అథవా— వః ప్రియం కార్యం కృత్వం కిము కిమస్తి తదిదం ప్రియం
కార్య మావేదయత బ్రూత నను త్వద్దానశ్రవణార్థమాగతా నస్మాక్ ప్రసతి కిమేవం
భాషసే ఇత్యత ఆహ యదితి— యద్యన్మాత్ వహూనాం ప్రతివ్రతానాం ప్రీతాం
క్షణమసి క్షణకాలమసి ఆత్మస్తంధోగే ద్వితీయా. పత్యుర్భర్తుః దాస్యాత్
సేవాయాః విరతిః ఉపరమః సతేమం నయుక్తం మస్త్యజాం పతిసేవాం సంత్యజ్య
యస్మా హ్యాయ మేవమాగతా స్తస్మా స్మయేద్ధం పృష్ట మితి భావః.

66

X॥ ఏవ మభిహితవతి భగవతి॥

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తశిష్యా భగవతి కృష్ణే అభిహితవతి ఉక్తవతిసతి.

శ్లో॥ పరాతిసంధానధురంధరం తదా తదాశయం వ్రీడభరా న్నతానతాః

విచారయంతిస్మ పరంపరం పరాం పరామృశ న్నుత్తరపూరణే గిరామ్.
పరేతి॥ వ్రీడభరాత్ లజ్జాతిశయా న్నతా న్నమాః తాః స్త్రియః తదా తదాసిం
పరాతిసంధానధురంధరం పరివంచనచతురం తదాశయం శ్రీకృష్ణహృదయం నవి
చారయంతిస్మ నవిమః ఉత్తరపూరణే ఉత్తరప్రదానేవిషయే గిరాం వాచాం పరం
పరాం పరం ధారామేవ పరామృశక అయం వంచయతీత్యజ్ఞాత్వా కిమస్యోత్తర
మితి ఋజుబుద్ధ్యా విచారితవత్స ఇత్యర్థః.

67

X॥ అథ తా స్తదీయాం మాయ మనుమాయ స్వకాశయం ప్రకాశ
యంత్యో మ త్తకాశిన్య స్తదనుకూలం కౌఃలియ మేవ మవాదిషుః.

అత ఇతి! అనన్తరం తదీయాం కృష్ణసంబంధినీం మాయాం కపట మనుమాయ స్మిత
కటాక్షవిజ్ఞేపాదిభిః ఊహిత్యా జ్ఞాత్వోత్తరః. స్వకాశయం సంభోగవాంఛారూపం
స్వహృదయం ప్రకాశయన్త్యః ప్రకటయన్త్యః మత్తకాశిన్యః స్త్రియః తదనుకూలం
తస్య కుటిల్య కృష్ణస్య అనుకూల మనుగుణం యథాతథా సకౌటిల్యం సవక్రం
ఏవం వత్సమాణం వచన మవాదిషుః ఊచుః. 68

శ్లో॥ రామా నభీష్టకృత మాశ్రయతో విరాగ
మభ్యర్థ మిశ తవ ముగ్ధదృశాం శ్రితానామ్
నిర్వాణ ముద్భటభవప్రతికూలకర్మ
భాజాం కథం ను న భవే దరతిస్పృశా న్మః.

రామేతి! హేళశ పరమేశ్వర రామానభీష్టకృతం అభీష్టం కరోతి త్యభీష్టకృత్ స
నభవతి త్యనభీష్టకృత్ రామానామ్ స్త్రీణా మనభీష్టకృత్ అనిష్టకృత్ తం తథా
భూతం విరాగం నైరాగ్య మాశ్రయతః భజతః స్వాధీనమాయత్వాత్ స్త్రీషు
మాయామయేద్వ్యసమర క్తస్యేత్త్యర్థః. తవ అభ్యర్థం సమీపం శ్రితానాం ప్రాప్తా
నాం త్యాం శరణాగతానా మిత్త్యర్థః. ఉద్భటభవప్రతికూలకర్మభాజాం ఉద్భటం
చ సహం భవప్రతికూలం సంసారవిరోధి కర్మ పుత్రగృహదిపరిత్యాగరూపం
కార్యం భజన్తితి భజః తాసాం తథోక్తానాం పుత్రాదీసాఖ్యం త్వక్తవతీనా మిత్త్య
ర్థః. అతఏవ అరతిస్పృశాం అరతిం విరాగం స్మృతన్తితి అరతిస్పృశః తాసాం విర
క్తానా మిత్త్యర్థః. ముగ్ధదృశాం మందబుద్ధినా మాత్మానాత్మవివేకశూన్యనా మిత్త్యర్థః
నః అస్మాకం నిర్వాణం మోక్షః కథం నభవేత్ భవేదేవ. భవా సతివిర క్తయా
తిరస్కృతక్రీషుఖః సర్వజ్ఞశ్చ వయంచ విరక్తా ఇత్యత్ర ప్రమాణం పుత్రాదీ
స్సరిత్యిజ్ఞాతాంగమనమేవ. తథా చ త్యాం శరణాగతానా మస్మాకం మంద
బుద్ధినాం త్వదనుగ్రహేణ మోక్ష స్సాదేవేతి భావః. ఏతేన పతివ్రతాభి రప్యస్మాభి
ర్ముముక్షయా పతిసేనా త్వక్త త్వం సర్వేశ్వర ఉపసృతశ్చ - ఇతిదం ద్వయం న
సోపావహమితి ఋజుబద్ధ్యా శ్రీకృష్ణప్రేక్షస్య దత్త ముత్తరం. వ్యంగ్యార్థస్య-
రామస్య అనభీష్ట రావణః జేన కృతం ధృతం విరాగం సన్న్యాస మాశ్రయతః
రావణసన్న్యాసన్యాసేన విరక్తాభాసస్యేత్త్యర్థః. తవ అభ్యర్థం శ్రితానాం ఉద్భటస్య
భవప్రతికూలస్య శివరిహః మన్మథస్య కర్మ బాణప్రక్షేపణరూపో వ్యాపారః తద్భా
జాం మదనశరీరవికేర్ణానా మిత్త్యర్థః. అరతిస్పృశాం చిరా దప్యలబ్ధసురతానాం ముగ్ధ
దృశాం వామాక్షీణాం నః అస్మాకం హేళశ సమర్థ నిర్వాణసుఖం కథం నభవేత్
విరక్త ఇవ కిమన్మాక వంచయసి యథేచ్ఛం యభస్యేతి భావః. అన్యథా చేదం
పద్యం వ్యాఖ్యాయతే-రామాణాం పశూనా మప్యనభీష్టం పీడా మర్థాత్ శ్రోత్ర
సంబంధినీం కృణాతి హిన స్తి హరితీత్యర్థః. రామానభీష్టకృత్ తం-రామోపశౌ జామ
దగ్న్యో-ఇతి రత్నమాలా. “శిశు ర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తి గానరసం ఫణి” ఇతి వచనాదితి

భావః. విరాగ వివిధం రాగం గీతవిశేష మాశ్రయత స్తవ అభ్యర్థం శ్రితానాం గానశ్రవణార్థం న తు సంభోగార్థమితి భావః. ముగ్ధదృశాం యుక్తాయుక్తవివేక శూన్యానా మిత్యర్థః. కమాసి పరపురుషసకాశం గతాసు కామినీషు జనోఽన్యథా మనుతే ఇతి అజానానా మిత్యర్థః. అత ఏవ ఉచ్ఛటభవప్రతికూలకర్మభాజాం దుస్సహ పుత్రధనాదిత్యాగరూపసంసారవిరోధి కర్మ కృతవతీనాం. నను కుత ఏవం కృతం సాహసిక మత ఆహుః ఆరతి స్మృతామితి గానరసలోలుపతయా సర్వత్రారతిం ప్రాప్తవతీనా మిత్యర్థః. నః అస్మాకం నిర్వాణం గానరసానుభవా దానన్దః కథం నభవేత్ భవేదేవ. యది గృహేష్వేష అస్మాకం స్థితి స్సాన్యత్ తర్హి త్వద్గానరసాను భవనుఖం నస్యాదిత్యేతదర్థం వయ మాగతాః. నపున స్వత్సంభోగార్థం యేన త్వ యైవముచ్యతేతి పరమార్థః.

69

అవ. నను సమాప్తంగానం తూర్ణం గృహే నప్రజత అపఖ్యాతిస్సాన్యదస్మాకమత ఆహుః

శ్లో॥ అఖలేశధియా హి భీరవ శ్చరణం త్వాం సమనోభవాధయః

అభజామ వయం పరిగ్రహే విఃసో యాసి కథన్నపౌరుషమ్.

అఖలేతి॥ భీరవః స్త్రియః భయశీలత్వాభిప్రాయగర్భమిదం స్త్రీత్వాద్భయశీలత్వాచ్చ న వయం పున ర్గృహే గన్తుం శక్నుమ ఇతి భావః. అత ఏవ సమనోభవాధయః మనసి భవతీతి మనోభవః ఆధిః వ్యథా తేన సహితా స్సమనోభవాధయః. పుంస్యాధి ర్మానసీ వ్యధేతి ఆధిశబ్దేనైవ వివక్షితార్థప్రతితో మనశ్శబ్దస్య పున దుపా దానా దాధే రాధిక్యం గమ్యతే. కథం వా అస్మాభిః పునః గృహం ప్రాప్యేతేతి భృశం విర్విణా ఇత్యర్థః. వయం అఖలేశధియా అఖలేశః సర్వరక్షకః త్వమితి బుద్ధ్యా త్వాం శరణం రక్షితారం అభజామ ప్రాప్తవశ్యః. ఒకాదమహాసురవిధ్వంసకస్య తవాశ్రయణేన చోరసర్పాదిభయాపగతిపూర్వకం పునర్గృహప్రాప్తి ర్భవేదితి మత్వా త్వాం శరణాగతా ఇతి భావః. పరిగ్రహే స్వీకారే రక్షణే ఇతియావత్. విరసః ఆనిచ్ఛుస్సౌ అపౌరుషం అబలత్వం కథం ను యాసి కథం వా భజసి శరణాగతానాం తత్ప్రాప్తి స్త్రీణా మ్మత్ప్రసాదానా మస్మాకం పరిత్రాణం తవ యుక్తమితి భావః. యద్వా నను విరక్తానాం యుష్మాకం కుతోమచ్ఛరణాగతిః సర్వేశ్వరం శరణం భజద్వ మత ఆహుః - భీరవః సంసారా దితిశేషః భయశీలాః సమనోభవాధయః సాంసారికమనోవ్యాధిపరితప్తా ఇత్యర్థః. వయం అఖలేశధియా త్వమేవ సర్వేశ్వర ఇతి బుద్ధ్యా త్వాం శరణ మభజామ పరిగ్రహే విరసస్సౌ కథ మపౌరుషం యాసి సర్వేశ్వరత్వా త్వమేవాస్మాకం శరణమితిభావః. వ్యంగ్యార్థస్తు - సమనోభవాధయః మనోభవేన మన్మథేన కృతాఆధి ర్మనోభవాధిః తేన సహితాః అత్యంతవద్విరహానలపరిదగ్ధా ఇతి భావః. భీరవః స్త్రియో వయం అఖలేశధియా అఖ లానాం స్త్రీణా మిశః సతి రఖలేశః స ఇతి ధియా సర్వాత్మకత్వా త్వమేవాస్మాకం పతి రితి బుద్ధ్యేత్యర్థః. భగవత స్సర్వాత్మకత్వా త్వత్వో భగవద్బుద్ధిస్తు సహజాభగవతి

పతిత్వబుద్ధిస్తు హోద్యోక్తై రితి జ్ఞేయం. త్వాం శరణ మధవామ పరిగ్రహే పత్న్యాం
ప్రత్యేకాప్రాయా దేకత్వస్యచదేశః. త్వత్ప్రత్యక్షస్మాస్మిత్వత్థః. తవ అఖల ప్రీతిత్యా
ద్యయం త్వత్ప్రత్యక్ష ఏనేతి భావః. పత్నీపరిణా దానమూలశాపః పరిగ్రహే ఇత్య
మరః. విరసః విరక్తస్స కథ మహారుషం బ్రువత్త్వం యాసి పుంభావే త్క్రియాయాం
చ మారుష మిత్యమరః. 70

గ. ఏవ మభిషథాన మార్ధరతరుణీగణ మనివార్య ధైర్యమచభార్య మురిరిపు
రసిరమత్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముత్తవిధయా అభిషథానం భాషమాణం ఆభీరతరుణీగణం గోపాంగనా
సంఘం అనివార్యధైర్యం అనివార్యం నివారయతు మశక్యం ధైర్యం ధీరత్వం యస్య
తం తథోక్త మవభార్య నిర్విత్త మురిరిపుః కృష్ణః అసిరమత్ రమయామాస. రమతే
ర్జన్తా చ్చుడీ సన్వద్యావః. మురిరిపు రాధీరతిరుణీగణ మసిరమచిత్వస్వయః- 91
అవ. రమణప్రకారమేవ వర్ణయతి తత్కాచా శ్లోకత్రయేన. కామినీకర్మకం శ్రీకృష్ణ
రమణం వర్ణయతి రమణీత్యాదినా-

శ్లో॥ రమణీ సరోజరమణీయలోచనా
మధురాధరా శ్రీమధురాధరాఽ కా
రుచిరా చిరాంశురుచిరాశయం తనా
తరళీచకార మురళీవినిోదినః

రమణీతి. సరోజరమణీయలోచనా కమలవన్మనోజ్ఞనేత్రా మధురాధరా మధురః
స్వాదుః అధరః యస్యా స్నా శ్రీమధురాధరా శ్రీమధ్య సురతాయాసస్య ధూః
శ్రీమధురా ముక్తానరబ్ధా రితి సమానాశ్లోకప్రత్యయః- అజన్మలక్షణమాప్. ధరతీతి
ధరః పచాన్వచ్. స్త్రియాం ఽ-న్. శ్రీమధురాధరా తథోక్తా రుచిరా మనోజ్ఞా
అచిరాంశురుచిః అంచిరాంశో ర్విద్యుతః రుచి రివ రుచిః కాన్తిః యస్యా స్నా-నిదర్శ
నాలంకారః. ఏవంవిధా కాపి రమణీ కాచన స్త్రీ మురళీవినిోదినః వేణునాదరసికస్య
కృష్ణస్య ఆశయం హృదయం తదా రతిసమయే తరళీచకార కమ్పయామాస.
యద్వా. నేదం సురతపశావర్ణన ముత్తరత్రే కరిష్యమాణత్వాదితి శ్రీమః వన
సంచారజన్యకయానః రేదా ఆగమనసమయే ఇతి చ వ్యాఖ్యేయమ్. భేకానుప్రాసః. 72

శ్లో॥ తరుణీవిలోలతరుణీహ కాననే
మలయానిలేన కలయా విభోస్సమా
అపరా సమాగమపరా మనోరమా
రమయాంబభూవ రమయా సమా హరిమ్.

తరుణీతివిభో శృంగార్య కలయా లేఖయా సమా తుల్యా రమయా లక్ష్మ్య సమా
తుల్యా చ ఇత్యుపమాద్యయం - అత ఏవ మనోరమా మనోజ్ఞా సమాగమపరా
సంయోగాసక్తా అపరా అన్యా తరుణీ యువతీ మలయానిలేన మలయవర్వతా

దాగచ్చతా వాయునా హేతునా విలోలతరుణి విలోలా శ్చంచలా స్తరవః యస్మిం
స్తస్మిక్ తథోక్తే ఇహ అస్మిక్ కానసే హరిం కృష్ణం రమయాంబభావ రమయా
మాస. అత్ర మలయానిలరూపోద్ధీపనవిభావేన చంద్రకళాదినదృశనాయకారూపాలం
బనవిభావేన చ సహిత శ్శృంగారసశ్చర్వణాస్పదం భవతి. 73

శ్లో॥ దరస్మైరై ర్లజ్జాసుభగసుభగైః పేమలహరీ
లలత్-ల్లోలాభై రసమశరసారాచసహజైః
తదా కాచి న్మందస్మితమధుపరీరంభమధురైః

కృశాంగీ సానంగై ర్మురరిపు మపాంగై స్సమకిరత్.

దరస్మైరై రితి॥ తదా కాచి త్కృశాంగీ కాచన తస్మి దరస్మైరైః ఈషత్సేరైః స్ఫుర
ద్రూపక్షతారం య త్తత్సేగ్రగమితి కథ్యతే ఇతిభావప్రకాశః. లజ్జాసుభగసుభగైః
లజ్జయా వీడయా సుభగసుభగైః అత్యస్తసుభగైః స్వాచూల్యప్రకాశకై రితి
యావత్. తదుక్తం 'సవీడలోకనేనైవ స్వాచూల్యనివేదన' మితి. పేమలహరీల
లత్-ల్లోలాభైః పేమలహర్యాం స్నేహప్రవాహే లలతాం కీడతాం కల్లోలానాం
తరంగాణామివ ఆభా కాన్తి ర్యేషా నైః తత్తుల్యై రిత్యర్థః. ప్రియదృష్టిప్రతిఘాతేన
ఔత్సుక్యేన చ యథాక్రమ మాసారప్రసారాభ్యా మంగీకృతతరంగభంగికై రితిభావః.
అతఏవైతే సోత్సుకా స్తరంగితాశ్చ తదుక్తం- 'సోత్సుకం యద్యదాలోక్య భూయో
భూయో విలోకనం కల్లోల ఇవ యత్కాన్తి విభేద స్తత్తరంగిత' మితి. అసమశర
సారాచసహజైః మన్మథబాణసదృశైః ఏతేన అతితివ్రత్వం వ్యక్తం. మందస్మితమధుపరీ
రంభమధురైః మందస్మితం మందహాసితం తదేవ మధు మద్యం తస్య పరీరంభేణ
సంపర్కేణ మధురైః స్వాదుభిః అతఏవైతే సంభోగాత్సుక్యసూచకా స్తాప
హరాశ్చ. తదుక్తం - 'కటాక్షై ర్హాసగర్భైస్తు సంభోగాత్సుక్యభావనా శీతలీక్రియతే
భావో యేన తస్మధురం స్మిత' మితి-సానంగై స్సమన్మతైః విరక్తస్యాపి ఊభక్తై
రిత్యర్థః. 'యద్దర్శనే విరక్తోఽపి సూభ్యతే తత్సమన్మథ' మిత్యుక్తత్వాత్. ఈదృశైః
అపాంగైః కటాక్షైః మురరిపుం కృష్ణం సమకిరత్ విచిక్షేప. క్రూ విక్షేపే ఇతిధాతో
స్సంపూర్వకా ల్లక్ష్యేన తాదృశాపాంగా శ్రీకృష్ణే వవరేత్యర్థః. 74
తతః॥ ఏవం గోపికటాక్షక్షుతవశాత్ శ్రీకృష్ణమనఃక్షోభానస్తర మిత్యర్థః.

శ్లో॥ హరి స్మరపరీతాపవిధురా మధురాధరాః

న్యమించ చ్చంచలాపాంగీ రేవం నర్మవచోఽమృతైః.

హరిరితి॥ హరిః కృష్ణః స్మరపరీతాపవిధురాః మన్మథసంతాపవివశాః మధురాధరాః
స్వాద్వధరోష్ఠాః చంచలాపాంగీః చపలకటాక్షాః స్త్రీయః కర్మ-ఏవం వక్ష్యమాణ
రీత్యా నర్మవచోమృతైః విలాసవాక్సుధాధారాభిః న్యమించత్ అభిషిషేచ. స్వాంగాదితి
జీవః సక్రోడాదిబహ్వ చ ఇత్యనేన నిషేధాత్ చంచలాపాంగీత్యత్ర జీవే ప్రామాణిక
ఏవేతి ప్రామాణికాః. చంచలాభాంగీ రితి పఠితే తు స కోఽపి దోషః అంగగత్ర

కంలేభ్య ఇతి వార్తికాత్ శేషస్సిద్ధేః. చంచలా విమ్యుత్ తస్యా ఇవాభా యస్య తత్
చంచలాభ మంగం శకిరం యస్యా సా తథోక్తా విమ్యున్మిత్యర్థః. 75

అవ. అథ నవభి స్తన్నర్తవచాంసి వర్ణయతి ఉత్తేజసత్వాదిభిః-

శ్లో॥ ఉత్తేజసాఘర్షణజా న రత్నహేమ్నా రివాభా తవ సౌకుమార్యాత్
ప్రియే వినిర్మాయ తనుం విధి స్తే తతో ను లావణ్యరసై రసించత్.

ఉత్తేజనేతి॥ సౌకుమార్యాత్ సుకుమారత్వాప్యేతోః తవ తే ఆభా కాన్తిః రత్న
హేమ్నాః మణిసువర్ణయో రాజేన ఉత్తేజసాఘర్షణజా ఉత్తేజసా శాణోల్లేఖనం
ఘర్షణం లోహవిశేషేణ ఘట్టనం తాభ్యాం జాయతే ఇతి తజ్జా న నభవతి ఉత్తేజ
సయా రత్నస్య ఘర్షణేన సువర్ణస్య చ యథా ఆభా ప్రోల్లసతి తద్వన్న తవ కుతః
రత్నహేమ్నాః కవనత్వాత్ తవ సౌకుమార్యాచ్ఛేతిభావః. అత్ర సౌపాధికకాన్తి
మద్రత్నహేమాపేక్షయా నిరుపాధికకాన్తిశాలిని కాన్తా అతిరిచ్యతే ఇతి వ్యతిరేకా
లంకారః. ఉత్తేజసయా రత్నస్య కాన్తి ర్జనేన సువర్ణస్యేతి యథాసంఖ్య మన్వయా
ద్యథాసంఖ్యాలంకారః. సౌకుమార్యహేతునా కాన్తావ్యతిరేకస్య స్థాపితత్వాత్పదార్థ
హేతుకం కాన్యలింగం చ-త్రయాణాం సంకరః. హేప్రియే ప్రేయసి విధిః బ్రహ్మ
తే తవ తనుం దేహం వినిర్మాయ కృత్వా తతః నిర్మాణానంతరం లావణ్యరసైః
భూయిష్టం తేజవవాద్భి ర్బళుశాభి ర్మృదూకృతం 'చతురానందజనకం లావణ్య' మితి
కథ్యతే, ఇత్యుక్తలక్షణః మృదులచ్ఛాయావిశేషో లావణ్య మిత్వ్యచ్యతే. తదేవ
రసాః జలాని తైః అసించన్ను అద్వీచకార కీమ్ ఉత్ప్రేయో. లావణ్యరూపద్రవద్రవ్య
సంబంధా త్వదంగస్యేదం మార్దవం సత్వస్యథేతి భావః. 76

శ్లో॥ త్వమారుశోభాభిభవేన రంభాస్తంభా నిజం దంభ మయి త్యజంః

మోచాభిధానం దధు రర్థయుక్తం కథం జడస్యోరుసమానతా స్యాత్.

త్వమారుర్వితి॥ అయి ప్రేయసి త్వమారుశోభాభిభవేన తవ ఊర్వో శోభా త్వమారు
శోభా తస్యా సకాశా దభిభవః తిరిస్కారః తేన యద్వా త్వమారుశోభాయా ఇతి
కర్తరి వ్యస్త్యా సమాసః. త్వమారుశోభాకర్తృకాభిభవేనేత్యర్థః. హేతునా రంభా
స్తంభాః కదళీప్రకాండాః నిజం స్వకం దంభం గర్వం త్యజన్తస్సన్తః ముచన్త
స్సన్తః అర్థయుక్త మన్వర్థం మోచాభిధానం మోచా ఇతి నామ దధుః ధృతవన్తః
త్వచం ముంచతీతి మోచేతి వృత్తన్నస్య నామ్నః దంభం ముంచతీతి మోచతి
యోగతోన్యార్థత్వప్రకల్పనా నిరుక్త్యలంకారః. 'నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా
మన్యార్థత్వప్రకల్పన' మితి లక్షణాత్. జడస్య అత్యంతశీతలస్య ఊరుసమానతా
కథం స్యాత్ త్వమారుసామ్యం కథం భవేత్. 'ఏకాన్తశైత్యా కదళీవిశేషా' ఇతి
కుమారసంభవే. జడస్య అజ్ఞస్య ఊరుసమానతా ఉరవో మహాన్తః తై సామ్యం
కథం స్యాదితి ధ్వనిః, అత్ర రంభాస్తంభానా మూరుశోభాభివం ప్రతి యజ్జడత్వం

హేతు ర్ద్వనితం తస్య తురీయపాదేన కవినా స్వత ఏవ ప్రపచ్చితత్వా ద్దుణీభూత వ్యంగ్యమ్. తేన వాక్యార్థహేతుకం పదార్థహేతుకం వా కావ్యలింగ మలంకారః. 77

శ్లో॥ ఆవిర్భవే ద్విత్ర లతాసు పుష్పం తత్రైవ దృష్టః ఫలసంభవోఽపి

ఉదేతి చిత్రం తరుణీలతే తే పుష్పం క్వచి త్సాన్ని శలాటుయుగ్మమ్.

ఆవిరితి॥ లతాసు వల్లీషు యత్ర స్థలే పుష్పం ప్రసూన మావిర్భవేత్ ఉత్పద్యేత తత్రైవ తస్మిన్ ప్రదేశే ఏవ ఫలసంభవోఽపి ఫలోత్పత్తి శ్చ దృష్టః అవ లోకితః అస్మాభి రితి శేషః. ఫలపుష్పయో సామానాధికరణ్యం ప్రత్యక్ష మితి భావః. హేతరుణీలతే లతేన తరుణీ తరుణీలతా తత్సంబుద్ధిః తే తవ క్వచిత్ స్థలే గుహ్యే ఇత్యర్థః. పుష్పం రజః ప్రసూనం చ ఉదేతి జాయతే క్వాపి తతోఽన్యస్మిన్ క్వచిత్ స్థలే వక్షసీత్యర్థః. శలాటుయుగ్మం నిగ్గిరలక్షణాతిశయోక్త్యా స్తనద్వయం అపక్వఫలయుగ్మంచ 'ఆమే ఫలే శలాటు సాన్య' దిత్వమరః. ఉదేతితి పూర్వేణాన్వయః. చిత్రం అద్భుతం ఫలపుష్పయో రైవయధికరణ్య మాశ్చర్య మిత్త్యర్థః. అసంగత్యలంకారః- 'విరుద్ధం భిన్న దేశత్వం కార్య హేతో రసంగతి' రితి లక్షణాత్. ఫలోత్పత్తిం ప్రతి పుష్పస్య కారణత్వం ప్రత్యక్షం హి. తరుణీలతేతి త్యుపమాలంకార శ్చాస్పృజ్జీవకః. తరుణీరూపా లతేతి రూపకాలంకారోఽపి సువచ ఏవ. శలాటుయుగ్మ మిత్యత్రాతిశయోక్తి సాన్ని అసంగత్యద్భావక ఏవ. ఏవం పుష్ప మిత్యత్ర శ్లేషావీతి. ఉపమాశ్లేషాతిశయోక్తిభిః రూపకశ్లేషాతిశయోక్తిభి ర్వా ఉజ్జీవితోఽసంగత్యలంకార ఇతి జ్ఞేయమ్. 78

శ్లో॥ బధ్నాసి చేతో హరతః పరస్య కుచావితీమా కిము కంచుకేన

తథాసి నైత త్యజతః కఠోర శ్శీలం సజం నిగ్రహత స్త్యజేత్కః.

బధ్నాసీతి॥ ఇమా మదీయా కుచో స్తనా పరస్య పరమాత్మనః అన్యస్మై చ చేతః చిత్తం ధనసానీయ మితి భావః. హరతః అపహరతః హరతే ర్లటి తసిరూప మిదం. ఇతి హేతోః ఇతి మత్వేతి వా ఇమా కుచావితీ పునరపి సంబధ్యేతే కర్మభూతా. కంచుకేన కుచబంధనవస్త్రవిశేషేణ బధ్నాసి కిము రుణత్ని కిం వీడయసి కిమిత్యర్థః. చోరస్య బంధనతాడనాదిక మవశ్యం కర్తవ్య మితి భావః హేతుప్రేక్షాలంకారః. తథాసి బంధనేఽపి ఇమా కుచా విత్యత్రాపి సంబధ్యేతే కర్మభూతా. ఏతత్పరచిత్త ధనచోర్యం నత్యజతః న ముంచతః 'సర్వ మధ్వర్జితం వస్తు ప్రచ్ఛాదన మపేక్షతే' ఇతి న్యాయేన కంచుకధారణే సతి పూర్వాపేక్షయా పృథిమనోహరత్వాదితి భావః. యుక్తం చైత దిత్యాహ-కఠోరః కఠిం కః పుమాన్ నిజం స్వకీయం శీలం స్వభావం నిగ్రహతః నిర్బంధా ద్దేతోః త్యజేత్ ముంచేత్ సోపీత్యర్థః. సహి యేన కేనాప్య సాయేన స్వభావోఽన్యథా కర్తుం శక్యతే ఇతి భావః. నామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపోఽర్థాన్తరన్యాసః. ఉక్తి 'రథాన్తరన్యాస సాన్య తానమాన్యవిశేషయా' రితి లక్షణాత్.

శ్లో॥ పురామునా కంచుకతేన ముగ్ధే కిన్నామ భద్రం విహితం న జానే
భజత్యసా యత్తపసాస్యలభ్య మనారతం త్వత్కు చకుంభసంగమ్.

పురేతి॥ హేముగ్ధే సుందరి అమునా పరివృత్తమానేన కంచుకతేన కంచుకవీవకంచు
కకః స్వాగ్ధే కవ్యత్యయః. తేన పురా పూర్వజన్మవి కిన్నామ కింవా భద్రం కుశలం
విహితం సంపాదితం అస్తీతిశేషః. కింపృనిర్యాచ్య మత్యధికం భద్రం ప్రాగ్భవీయం
కంచుకస్య విద్యతే ఇతిభావః. నజానే అహం తన్నపేద్వీత్యర్థః. ననుభవదవిదితస్య
ప్రాగ్భవీయకంచుకభద్రస్యసత్త్వే కిం ప్రమాణ మత ఆహ. భజతితి-యద్యస్మాద్ధేతోః
అసా కంచుకః తపసా కృచ్ఛ్చించాంద్రాయణాదిలక్షణేన చిత్తై కాగ్రలక్షణేన వా అపి
అలభ్యం లబ్ధు మశక్యం త్వత్కు-చకుంభసంగం కుంభావివ కుచా కుచకుంభా తవ
కుచకుంభా త్వత్కు-చకుంభా తయోసంగం సంబంధం అనారత మవిచ్ఛిన్నం యథా
తథా భజతి ప్రాప్నోతి. అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థేన పూర్వవాక్యార్థస్య సమర్థనా
త్కావ్యలింగం. సర్వజ్ఞేన కృష్ణేనావ్యవిదితః భద్రమస్తీతి అచేతనస్య కంచుకస్య
ప్రాగ్భవీయం భద్రమితి చ కథనా దసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిద్వయం.
ఏతైః సర్వలోకసుకృతపరిపాకస్య కృష్ణస్వామి ప్రాయశ ఏవ గోపీకుచసంబంధః సత్య
విరతమిత్యహా అస్య కంచుకస్య భాగ్యాతిశయ ఇతి ఫలితమ్. 80

శ్లో॥ విధి ర్విధిత్సు ర్విధునా తవాస్యం సారంగసారాంశమపీహ తేనే
ముఖే మృగస్యాక్షియుగం మదస్తు ఘటే తవాస్తే తత ఏవ బాలే.

విధిరితి॥ విధిర్బ్రహ్మ విధునా చంద్రేణ ఉపాదానభూతేన తవ తే ఆస్యం ముఖం
విధిత్సుః చిక్షేత్సుస్త్వా కుర్వన్సన్నిత్యర్థః. ఇహ ముఖే సారంగసారాంశమపి సారంగస్య
మృగస్యచన్ద్రాక్షకళంకరూపేణ ప్రతీయమానస్యేత్యర్థః. సారాంశం స్థిరాంశమపి తేనే
చకార చిక్షేత్సన్నిత్యర్థః. తతఏవ తస్మాదేన హేబాలే ముగ్ధే తవ ముఖే వదనే మృగస్యాక్షి
యుగం నేత్రిద్వద్వ్యం ఆస్తే వర్తతే. స్త్రీణాం మృగాక్షిత్యా దితిభావః. తథా తవ ఘటే
తు లలాచే తు మృగస్య మహః కస్తూరీ ఆస్తే విద్యతే తిలకస్వరూపేణేతిభావః. సారంగస్య
సర్వాంశేవ్యక్షి నేత్రరూపా మదరూపశ్చాంశ ఉత్కృష్టఇతి సర్వజనవిదితం తస్మాత్
సర్వం చన్ద్రం గోపీముఖరూపేణ పరిణమయ్య తత్కళంకభూతమృగస్య అసారాంశం
త్యక్త్వా సారాంశమాత్మం విధి స్తస్మభే చిక్షేప ఇతిభావః. గమ్యాత్ప్రేక్షాలంకారః.
కించ సహజయో రక్షో ర్విధికృతత్వసంబంధే సత్యపి ఆగస్త్యకస్య మదస్య
గోపీనిహితస్య విధికృత త్వాసంబంధా తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః.
ముఖచిక్షేర్నాసమయే సారంగసారాంశనిధానాధికరణస్యైవాభావా త్కుర్వన్సన్నితి
మయా యథా కథంచిత్సమాధాపితం-విధాయ వేధా విధునా తవాస్య-మితి పఠితంచే
న్నక్షోఽపి దోషః. అత్రముఖం చన్ద్రవత్ అక్షిణీ తస్మగనేత్రవత్ కస్తూరీతిలకం
తస్మగ్ మదబిందువచ్చ భాతీతి ఉపమా వ్యభ్యతే. 81

శ్లో॥ తవాననాదర్శితలేఽధరోఽసౌ తుండీఫలస్య ప్రతిబింబ ఏవ

ముద్ధగే ఫలేఽస్మిక్ కథ మచ్యుథా తు ఘటేత బింబవ్యవహార ఏవః.

తవేతి॥ హేముద్ధగే సుందరి తన తే ఆననాదర్శితలే ముఖరూపదర్శనాత్తః దర్శనాతుల్య ముఖాన్త రిత్తుపమా వా అసౌ దృశ్యమానః అధరః అధరోష్ఠః తుండీఫలస్య బింబ ఫలస్య 'బింబీరక్తఫలాతుండీ' ఇతి నైద్యకేఽప్రతిబింబః ప్రతిఫలః భవతీతిశేషః. ఏవేత్య వధారణే. అవధారణధ్వనితార్థమాహ ఫలే ఇత్యాదినా-అచ్యుథా తు అధరస్య తుండీ ఫలప్రతిబింబత్వానంగీకారే తు అస్మిక్ ఫలే బింబీఫలే ఏవః సర్వలోకసిద్ధః బింబ వ్యవహారః బింబమితి వ్యవహారః ఏతస్య బింబపదాభిధేయత్వ మిత్యర్థః. కథం కేన ప్రకారేణ ఘటేత యుక్త్యేత యుక్తన్యాత్ న కథమపీ త్యర్థః. ప్రతిబింబా భావే బింబమితివ్యవహారో నఘటతే ఇతి భావః. అత్ర అపరోక్షలతాదిసంబింబీఫలస్య ముఖాదర్శప్రతిఫలనాసంబంధేఽపి తత్సబంధోక్తే రతిశయోక్తిః. అధరే అధరత్వ మప హ్నుత్వ బింబీఫలప్రతిబింబత్వారోపణా దపహ్నవాలంకారః. అయం చ ఆననా దర్శేతి రూపకోజ్జీవితః. బింబ్యాః ఫలం బింబం ఇతివ్యుత్పన్నస్య బింబశబ్దస్య బింబతీతి బింబమితియోగతోన్యార్థత్వ ప్రకల్పనా నిర్నుక్తిః. బింబీఫలస్య బింబఫలత్వరూపేణైవ బింబవ్యవహారయోగ్యతాయాం సిద్ధాయాం తదయోగ్యత్వ కథనాత్ అతిశయోక్తిః.

శ్లో॥ సమగ్రమంగం తవ చంచలాక్షీ హరిద్రచూర్ణేన విధాయ వేధాః

సుధాం న్యథా నూన మిహాధరోష్ఠే యద్రత రాగాతిశయోపలంభః.

సమగ్రమితి॥ హేచంచలాక్షీ చపలనేత్రి వేధాః విధాతా తవ సమగ్రం సర్వ మ ప్యంగం దేహం హరిద్రచూర్ణేన 'నిశాఖ్యా కాంచనీ పీతా హర్షిదా వరవవర్ణినీ' ఇత్యమరః. హర్షిదాయాః పీతాయాః (ఆంధ్రే పసుపు) అయం హరిదః తస్యేద మిత్యణ్. స చాసౌ చూర్ణః రజః తేన ఉపాదానభూతేన విధాయ కృత్వా ఇహ అస్మిన్ అధరోష్ఠే అధరే సుధాం తాంబూలోపయుక్తశీలాచూర్ణ మమృతంచ న్యథాత్ నిహితవాన్. నూన మిత్తుప్రేక్షత్. సుధాశబ్దగతశ్లేషసంకీర్ణోయమ్. యద్య స్మాత్ అత్ర అధరే రాగాతిశయోపలంభః రాగాతిశయస్య ఆరుణ్యాధిక్యస్య ప్రేమాతిరేకస్య చ ఉపలంభః ప్రాప్తి ర్దర్శన మితి యావత్ భవతీతిశేషః. హర్షిదా చూర్ణ స్సుధానిధానే సరక్తవర్ణో భవతీతి ప్రసిద్ధం. అత్రపద్రయప్రతిపాదితస్య అర్థస్య తురీయపాదేన సమర్థనా తా-వ్యలింగం-తచ్చ శ్లేషసంకీర్ణం. న చ శ్లేషోజ్జీవిత మితి వాచ్యం. రాగసుధాశబ్దగతశ్లేషం వినాపి తత్ప్రీత్యే. సర్వమంగంహరిద్రవత్ప్రీతం అధరస్సు సుధానిధానారుణహరిద్రవ ద్రక్తఇతి ఉపమా వ్యజ్యతే. 83

శ్లో॥ సుదూరదర్శిన్యపి లోచనే తే భవత్యవార్వశుతిలంఘనేచ్ఛే

తమస్సమూహప్రణయత్వ మస్తు న వాలభారే మలినే కథం ను.

సుదూరేతి॥ సుదూరదర్శిని అతిదీర్ఘదర్శిని ఆస్తికతయా విమృశ్యకారిణి ఇతి చ అపి తే తవ లోచనే నయనే సప్తమ్యేకవచన మిదం. అవార్వశుతిలంఘనేచ్ఛే

అవార్యాయాః అనతిక్రమణీయాయాః శ్రుతేః శ్రవణస్య లంఘనే అతిక్రమణే ఇచ్ఛా
 వాంఛా యస్య తస్మిన్ తథోక్తే అన్యతః అవార్యాయాః శ్రుతే ర్వేదస్య లంఘనే
 ఇచ్ఛా యస్య తస్మిన్ తథోక్తే ఇతి చ భవతి సతి మలినే నీలే అశుచౌ చ వాలభారే
 చికుర్ల ప్రకరే వబయో రభదా న్మూర్ఛసంఘే చ తమస్సమూహ ప్రణయిత్వం గాఢం
 భకారసాదృశ్యం అజ్ఞానపారవశ్యం చ నాస్తు కిం సభవతు కింస్యా దేవేత్యర్థః. నేత్రే కర్ణాస్త
 విశ్రాంతే కేశవాశస్సు అంధకారసవృత ఇతి తాత్పర్యాత్. విమృశ్య కారిణోఽపి వేదలంఘ
 నేచ్ఛయా నాస్తీకత్వే సతి కీముత మూర్ఛస్య ఇతి శ్లేషాభిప్రాయః. అత్ర దూరదర్శినో
 నేత్రస్యైవ శుశ్రుతికృమణేచ్ఛాయాం సత్త్వాం కీముత మలినస్య వాలభారస్యేతి
 వర్ణనా దర్శాపత్తిః. అయం చ దూరదర్శ్యాదిశబ్దాంతశ్లేషోద్ధాపిత ఇతి వివేకః. నచాయం
 శ్లేషః నైవ కిన్తు ధ్వనిరేవేతి వాచ్యం. లోచనశబ్దే శ్లేషాభావాత్ విశేష్యశ్లేషే సతి
 హి ధ్వనిసముద్భవః అపీతి విరోధప్రతిపాదనేన తస్య ధ్వనేర్గుణేభూతత్వాచ్చ సహి
 లోచనయో ద్విర్భేదచ్ఛిత్వం శ్రవణలంఘనేచ్ఛా ప్రతిబంధిత తస్మాత్ శ్లేషపవాయమ్.
 లోచనే శుశ్రుతిలంఘనేచ్ఛా సుభావనే దూరదర్శిత్వం బాలభారే తమస్సమూహ
 ప్రణయిత్వసంభావనే మలినత్వచ్చ హేతు రితి పదార్థాహేతుకం కాన్యలింగద్వయమ్.

శ్లో॥ సిక్త్వా చాటురపై రేవం కురంగనయనా స్తతః

ఆనంగీం ప్రక్రియా మంగీకారయామాస మాధవః.

సిక్త్వేతి॥ మాధవః లక్ష్మీపతిః కృష్ణః సకలజగన్మోహినిం లక్ష్మీమపి యో ధవస్సన్
 మోహయామాస తస్య గోపీమోహనం కియదిత్యభిప్రాయగర్భమిదమ్ అతః పరిక
 రాంకురాలంకారః. ధవతి కంపయతి మోహయతితి ధవః మాయాధవః మాధవః
 ఇతివృత్తంతే. తథా చ కవిరహస్యే 'ధూనోతి చంపకవనాని ధూనో త్యశోకం చూతం
 ధూనాతి ధవతి స్ఫుటితాతిముక్తం వాయు ర్విధూనయతి ధావయతీహరేణాక
 యత్కాననే ధవతి చన్దనమష్టరీశ్చ' ఇతి. కురంగనయనాః మృగాక్షీః ఏవం పూర్వోక్త
 రూపైః చాటురపైః ప్రియవాగమృతైః 'ప్రియవాక్చాటురప్రియా' మితి రత్నకోశే.
 సిక్త్వా అభిషిచ్య తతస్సేకాన న్దరమ్ ఆనంగీ మనంగసంబంధినిం ప్రక్రియాం రితిం
 సురత మితి యావత్. అంగీకారయామాస అంగీకృతవతి శ్చకార. ప్రేయో హి
 అత్యుద్రిక్తం స్వాభిలాషం పురుషమనోమోహనపర్య నంప్రకాశ్య తత స్తం వశీకృత్య
 స్వయం నిరభిలాషా ఇవ సటిత్వా పురుషై ర్ముచుర్ముచుః ప్రార్థ్యమానా మోదంతే
 ఇదమేవ హి త్రిపాయా లక్షణమ్ ఏవం ప్రకృతే శ్రీకృష్ణసంభోగార్థమాగతా అపి
 గోపికాః శ్రీకృష్ణః కృచ్ఛ్చేణ రమయామాసేతి బోధ్యమ్. ౬౪
 అవ. అంగీకారయామాసేతి యదు క్తం తత్ వర్ణయిష్యే తత్ర తావత్ గ్రంథమధ్యే
 మంగళం విదధాతి.

శ్లో॥ బాలే విద్రుమపాలతా తవ పదా సంవాహయామ్యద్య కిం
 కిం వా చందనచర్చనం విరచయా మ్యంగే యథా నిర్వృతి

ధమ్మిల్లం కిము భూషయామి కుసుమై రిత్త్యాదరాచ్చీపతే
రాభీరినవయోగచాటువచనశ్రేణీ శివాయాస్తు నః.

బాలేతి|| హే బాలే సుందరి ఆద్య అధునా విదుమపాటతా విదుమః పవనాశః స ఇవ
పాటతా రక్తా తవ పదా చరితౌ సంవాహయామి కిం మర్తయామి కిమ్. వనసంచా
రేణ కిల తవ పాదా వతీవారుణౌ శ్రాస్తా చ అతస్తచ్చమాపనోదనార్థం త్వత్సా
దయో స్సంవాహనం కరోమితిభావః. అంగే శక్తిరే యథా నిర్వృత్తి యథాసుఖం
చందనచర్పనం శ్రీఖిల్లాద్రవలేపనం విరచయామి కిం వా కరోమి కిం చందనేన
త్వదంగం లేపయామి తేన తవ అతీవసుఖం స్యాదితిభావః. కుసుమై ర్మల్లికాది
పుష్పైః ధమ్మిల్లం కేశపాశం భూషయామి కిం అలఃకరోమి కిము. మదభిధావన
శిథిలం తవ ధమ్మిల్లం సమీకృత్య పుష్పై ర్భూషయామి తేన తవ సుఖం స్యాదితి
భావః. ఉక్తేషూపచారేషు తవ కిమిష్టం తద్వదేతిప్రశ్నః. ఏతేన భగవతో ముగ్ధాను
నయచాతుర్యం వ్యక్తమ్. ఇత్యేవం రూపా ఆదరాత్సేన్యః పృవృత్తేతిశేషః. శ్రీపతేః
కృష్ణస్యసంబంధినీ ఆభీరినవయోగచాటువచనశ్రేణీ ఆభీరిణాం గోపీనాం నవయోగే
నూతనసంగమే చాటువచనానాం ప్రియవాచాం శ్రేణీపరమ్పరా నః అన్యాయం
శివాయ ఔమాయ అస్తు భవతు. 86

అవ. అథ సప్తవింశతి శ్లోకై ర్గోపీకృష్ణసంభోగం వర్ణయతి త్వక్ష్వేత్వాదిభిః.

శ్లో|| త్వక్త్వా బహిఃకేళీవిరోధితాయా లజ్జాం లతాకుంజ మవాపదేశా

పున స్తదాపాతభయాదివాసు కాంతా కవాటం ఘటయాంబభూన.

త్వక్ష్వేతి|| ఏకా కాచితాంతా గోపీ కేళీవిరోధితాయాః క్రిడావిరోధిత్వాద్భేతోః
త్వతలోర్గణవచనస్యేతి పుంవద్భావః. కేళీవిరోధి ఇతి సామాన్యే సపుంసకం వా.
లజ్జాం వీడాం బహిః హృదయాద్బహిః గృహాద్బహి రితి చ త్వక్త్వా విసృజ్య లతా
కుంజం లతాగృహం కుంజశబ్దేనైవ లతాగృహార్థప్రతీతౌ లతాశబ్దస్తత్ప్రశస్యం
ద్యోతయతి - కరికలభకర్ణావతంసాదివదితి బోధ్యం. అవాపత్ ఆప సురతగృహే
తృతీయస్థిత్యయోగాత్ లజ్జారూపాం సఖిం బహిరేవ విసృజ్య స్వయమేకా శ్రీకృ
ష్ణాధిష్ఠితం కుంజమవాపేతి ముఖ్యార్థః. సమాసోక్తి రలంకారః. లజ్జాయా సంభోగ
ప్రతికూలత్వేన నిర్లజ్జా తన్వీ గృహం ప్రాపేతి ప్రస్తుతవాక్యార్థేన అప్రస్తుతసంభోగ.
విరోధిసఖ్యాగస్య ప్రతీయమానత్వాత్ - సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతే
ప్రస్తుతస్యచే దితిలక్షణాత్. నానా ధ్వనిః - లజ్జేతి విశేష్యపదశ్లేషాసంభవాత్. పునః
భూయః తదాపాతభయాదివ తస్యాః లజ్జారూపకామిన్యా ఆపాతః ప్రవేశః తస్మాత్
భయాత్ భీతే రిత్యుత్ప్రేతా. సచ్చమీభయేనేతి సమాసః. ఆశు ద్మృతం కవాట
మరణం లతావికారమేవేతి బోధ్యం ఘటయాంబభూవ పిహితవతి. ఆత్మ హృదయా
దపసారితలజ్జాయాః సంభావితస్య పునఃప్రవేశస్య కవాటపిధానేన నిరోధాసంబంధేపి
తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః, ఏతదుజ్జీవితా సాచోత్ప్రేతా. 87

శ్లో॥ మందాక్షభావా దవగమ్య కామసమీకసాహాయ్యవిధావశక్తిమ్
వీడాన్యనర్హిణ తదా పరస్యా నితాంత మశాంతసమాశ్రియేఽపి.

మందాక్షేతి; తదా తదానిం అవరస్యాః అన్యస్యాః గోవ్యాః సంబంధినీ వీడా
మందాక్షభావాత్ 'మందాక్షం హ్రీ' ప్రత్యేత్యమరః. మందాక్షశబ్దవాచ్యత్వా
దిత్యర్థః. మందాని విషయగ్రహణానమర్తాని అక్షణే ఇంద్రియాణి యస్య సః మం
దాక్షః పృష్ఠ ఇత్యర్థః. తస్య భావాదితి చ సృష్టత్వా దిత్యర్థః. కామసమీకసహాయ్య
విధౌ కామసమీకం మన్మథయుక్తం తత్త్రి నాహాయ్యవిధౌ సాహాయ్యకరణే అశక్తిః
అసామర్థ్య మాత్మన ఇతి శేషః. అవగమ్య జ్ఞాత్వా ఇతి గమ్యాప్యేత్వా. నితాంత
మత్స్యన్త మశాన్తసమాశ్రియేఽపి అవరతాశ్చయణేత్యపి స్యవర్తిష్య నివృత్తా
భూత్. యథా నిత్యసేవకోపి కేళిలేంద్రియో వృద్ధః పృభో ర్యున్యసమయే సాహాయ్యా
చరణే అశక్తస్సౌ తదా తం త్యజతి తద్వత్కామినీ మనవంత మాశ్రిత్య వర్త
మానాపి లజ్జానామ్నీ మాతీ కామిన్యాః మన్మథయుక్తే సాహాయ్యాచరణే అయో
గ్యత్వాత్ తదా తాం తత్కాజేతి భావః. అత్కాపి సమాసోక్తిరేవ. ఇయం చ
మందాక్షభావాదితి శ్లేషవశోద్ధాపితేతి బోధ్యమ్.

88

శ్లో॥ యదేషశయ్యానయనచ్ఛలేన కరగ్రహం లోలదృశాం వ్యతానీత్
బభూవ కామానలసాక్షిక స్స పాణిగ్రహ స్తత్కథమేష జారః.

యదితి॥ ఏష కృష్ణః శయ్యానయనచ్ఛలేన పర్యంకప్రాపణమిషేణ లోలదృశాం
మృగాక్షిణాం కరగ్రహం పాణిగ్రహణం వ్యతానీత్ చకారేతి యత్ ఏతేన
కామినీనాం ముగ్ధత్వం వ్యజ్యతే. ప్రాధానాం పర్యంకప్రాపణాసంభవాత్. న చ
ముగ్ధా ఏవైతా ఇతి వాచ్యం. ముగ్ధానాం శ్రీకృష్ణసంభోగముద్దిశ్య వనాన్తాగమనా
సంభవాత్ సః విశేష్యులింగత్వా త్వుం స్త్వం. కరగ్రహ ఇత్యర్థః. కామానలసాక్షికః
కామవినాసః కామానలః సాక్షి సాక్షోద్ద్యుప్రదిగ్ధో జ్ఞానామితి నిపాతితోయం.
సాక్షోద్ద్యుప్తా యస్య స తథోక్తః పాణిగ్రహః వివాహః బభూవ అభూత్. యథా అగ్ని
సాక్షికం పాణిగ్రహణం చాకికాః కుర్వన్తి తద్వత్కృష్ణోఽపి కామాగ్నిసాక్షికం పాణి
గ్రహణంచకారైవేతి భావః. తత్తస్మాత్ ఏషః కృష్ణః కథం జారః గూఢపురుషః భవ
తీతిశేషః. నాయంజారః క్షిప్రపాణిగృహీతా పతిరేవేతిభావః. అత్రిశయ్యానయనార్థకే
లాకికే కరగ్రహే ఛలశబ్దేన శయ్యానయనార్థకత్వ మపహ్నుత్య శాస్త్రీయపాణిగ్ర
హత్వా రోపా త్సాపన్నవాళేదరూపకాలంకారః. అస్య చ కామానలేపి రూపక
మంగభూతమ్.

89

శ్లో॥ సల్లాపలోలాపి నసల్లలాప దదర్శ నాలోకనలాలసాపి

నృవారయ త్వాణియగేన కాపి నీవీవిమోక్షం సురతోత్సుకాపి.

సల్లాపేతి॥ సల్లాపలోలాపి భాషణాసక్తాపి అర్థా త్కృష్ణేణసహేతివేద్యం కాపి
కాచనస్త్రీ సల్లలాప నబభాషే ఆలోకనలాలసాపి దర్శనాసక్తాపి అర్థా త్కృష్ణస్యైవ

నతదర్శనాపశ్యత్ సురతోత్సుకాపి రత్యుత్కంఠితాపి పాణియుగేన కరయుగళేన
నీపీ విమోక్షం వస్తుగ్రంథి విమోచనం అర్థాత్ కృష్ణేన క్రియమాణం చిక్కిరితమితి
వా న్యవారయత్ అరుణత్ లజ్జయేతిభావః. 90

శ్లో॥ సమాగమా దస్య రమాధినేతుః కీయంత మంతఃకరణం సుదత్యాః

అవిందతానందమితి ప్రతీమి స్తనూరుహాఘేఽపి బహిస్సహారే.

సమాగమాదితి॥ అస్య రమాధినేతుః లక్ష్మీపతేః కృష్ణస్య సమాగమాత్సంయోగా
ద్ధేతోః సుదత్యాః సుదృశః బహిః తినూరుహాఘేఽపి రోమబృందేపి సహారే పులకితే
సాసన్దే ఇతి చ సతి అంతఃకరణం హృదయం కియంతం అపరిమిత మానందం సుఖం అవిం
దత అభజత్ ఇతి ఏవం ప్రతీమః విశ్వసిమః జానీమ ఇత్యర్థః. సంభావయామ ఇతి వా.
బహిస్థస్య అచేతనస్య తినూరుహాఘస్యాపి సహారశ్చే అంతఃకరణస్య సచేతనస్య
హర్షాతిశయ ఏతావానితి ఇయత్తయా పరిచ్ఛేత్తు మశక్య ఇతి భావః. యద్వా రోమ
రంధ్రద్వారా అంతఃకరణగత ఆనందరసః రోమసంఘం వ్యాప్నోతితి అంతఃకరణస్య
ఉద్వేలానందసాశ్రయత్వం సంభావ్యతే ఇతి భావః. అర్థాప త్తిరలంకారః. హర్షశబ్దగత
శ్లేషోజ్జీవితః. యద్వా ఏతస్యా హృదయ మతిశయానందసంస్థవం బహిర్గతరోమేష్వపి
రోమరంధ్రద్వారా హర్షప్రసారదర్శనా దిత్వనుమానాలంకారః. స చ శ్లేషోజ్జీవిత
ఇతి బోధ్యం. అత్ర రమాధినేతు రితి పదస్వరస్యాత్ త్రిజగన్మోహినీ లక్ష్మీ రపి
యత్సమాగమేన సనంద తత్కృష్టసమాగమా త్రాప్తికృతానాం గోపికానాం హర్షాతి
శయో భవదితి కిం వాచ్యమితి ప్రతీయతే. 91

శ్లో॥ రదచ్ఛదం ప్రాకృప్తవిధం సుదత్యా సుమాగతాయా యదసా వచుంబత్

బభూవ తద్భావిని శంబరారిమృధే విధేయం కిలవీరపాణమ్.

రదచ్ఛదమితి॥ అసౌ కృష్ణః ప్రాకృప్తమం సవిధం సమీపం సమాగతాయా
ప్రాప్తాయా సుదత్యా సుంబంధి రదచ్ఛద మధర మచుంబతియత్ - చుబి వక్త్ర
సంయోగే ఇతి ధాతో ర్జజ్. తదధరపానం భావిని భవిష్యతి శంబరారిమృధే మన్మథ
యుద్ధే సురతే ఇతియావత్. విధేయం కర్తవ్యం వీరపాణం వీరాణాంపానం 'వీరపాణను
యత్సానం వృత్తే భావిని వారణే' ఇత్యమరః. యద్ధాత్ప్రాక్ పశ్యాచ్చ వీరై ర్యన్మద్య
పానం క్రియతే తద్వీరపాణ మిత్యుచ్యతే ఇతి తదర్థే బభూవ కిల అభవత్ ఖలు -
అత్ర సుదత్యధరపానే వీరపాణత్వారోపణా ద్యూపకాలంకారః. వీరాః వీరపాణం
కృత్వా యథా యుద్ధాయ సన్నహ్యన్తి తథా కృష్ణో వ్యధరపానం కృత్వా మదన
సంగరాయ సన్నద్ధోభవదితి ముఖ్యార్థః. 92

శ్లో॥ ముగ్ధే కథం కంచుళికాం దధాసి నక్షోజలక్ష్మీం తవ యా పిథతే

ఇత్యం ప్రియాం కామపి మోహయిత్వా తద్వేణికా మాచకల స్మరారిః.

ముగ్ధేఇతి॥ హేముగ్ధే మూఢే సుందరి ఇతి చ కంచుళికాం కంచుకం కథం కుతో
దధాసి బిభర్షి న. తావ చ్ఛార్థమిత్యాహ - నక్షోజేతి - యాకంచుళికా తవ తే నక్షోజ

లక్ష్మీం కుచశోభాం పిథత్తే ఆచ్ఛాదయతి 'వప్తి వాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపసర్దయో' రిత్యల్లోపః. 'అపిధాన తిరోధాన పిధానచ్ఛాదనాని' చేత్యమరశ్చ. అత్రవత్కోజశోభార్థం ధృతస్య తల్లక్ష్మీపిధానవర్ణనాత్ విషమాలంకారః. తేన చ ఏనంవిధకంచుకధారిణ్యా స్సుదత్యా మూఢత్వం వ్యక్తం. అత్ర స్వత స్సుందర్యా స్తవ కంచుకధారణం న కేవలం వ్యర్థం ప్రత్యుత వత్కోజలక్ష్మీపిధానరూపానర్థావహా మితి విషమాలంకారశ్చ ప్రతీయతే. ఇత మేవం మురారిః కృష్ణః కామసి కాంచి త్త్రియాం ప్రేయసీం మోహ యత్వా వంచయిత్వా తద్వేణికాం తస్యాః కంచుకగ్రంథిం ఆచకల ద్విఘటయా మాన. ఆజ్ పూర్వకాత్ కలయతే ర్లుజీ చజ్. అత్ర హితోపదేశవ్యాజేన స్వేష్ట సాధనా త్పర్యాయోక్తం. 'పర్యాయోక్తం తదప్యాహు ర్యద్వ్యాజేనేష్టసాధన' మితి లక్షణాత్ -

93

శ్లో॥ కోకితతిం నీరజకుట్మలాళిం జిగాయ వత్కోజయుగం పురైవ

ముద్ధేఽధునా కంచుకధారణాసా ముధేతి తద్గ్రంథి మసా వముంచత్.

కోకితతిమితి॥ హే ముద్ధే వత్కోజయుగం తవ స్తనయుగ్మం కర్తృ- పురైవ పూర్వమేవ కోకితతిం చక్రవాకీసమూహం నీరజకుట్మలాళిం కమలకోశసంఘం చ జిగాయ అజ యత్ స్వాసించకారేతి యావత్. అధునా అద్య అసౌ ఏషా కంచుకధారణా కంచుక కావహనం కవచధారణం చ ముధా వ్యర్థా ఇతి ఏవం వంచయిత్యేతి శేషః. అసౌ కృష్ణః తద్గ్రంథిం కంచుకబంధం అముంచత్ శిథిలీచకార. వీరాః ఖలు శత్రు విజయాయ కంచుకం ధృత్వా జయసిద్ధ్యనంతరం కంచుకం త్యజన్తి. ఏవం త్వద్వత్కోజయుగమపి స్వశత్రుభూతకోకినీరజకుట్మలసంఘం కంచుక మధృత్వైవ జిగాయేతి కృత్వా అధునా జేతవ్యస్య అన్యస్య శత్రోరభావా త్కుచయుగస్య కంచుకధారణం వ్యర్థమితి భావః. అత్ర కంచుకధారణం వినైవ వత్కోజయుగం కోకితత్యాదికం జిగాయేతి కథనా త్ప్రేరక్షణాలంకారః. 'ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధి ర్విना యత్నం ప్రహర్షణ' మితి లక్షణాత్. అయం చ కంచుకశబ్దగతశేషోజ్జీవితః. పర్యాయోక్తం సుప్తమేవ. స్వత సిద్ధశోభయైవ కోకితత్యాద్యాధిక్యే కుచయు గస్య లబ్ధే సతి. కంచుకే నోత్పాదనీయా శోభా నిరర్థకేతి గమ్యతే.

94

శ్లో॥ అపి ప్రసన్నం హృదయం తవేహా కుచాంకురావావృణతః కఠోరా

ఇతీవ రోషా త్సిచయం వినీయ న్యనీడయ త్తావదయం మురారిః.

అపీతి॥ ప్రసన్నం హృదుళం శాంతం చ అపి తవ హృదయం వక్షః మనశ్చ కఠోరా కఠినౌ దుష్టౌ చ ఇహా కుచాంకురౌ స్తనరూపప్రరోహా ఆవృణతః రుద్ధః పీడయత ఇతిచ ఇతి రోషా త్కోపాదివ నతు వస్తుతో రోష ఇతి భావః. సిచయం కంచుక గ్రంథిం వినీయ విముచ్య అయం మురారిః కృష్ణః తావ దాదౌ న్యనీడయన్ ముద్దయామాస. యద్వాత్ కుచౌ అదయం నిర్దయం యథా తథా మురారి ర్న్యనీడయ దిత్యన్వయః. సజ్జనరక్షార్థం దుర్జనశిక్షార్థంచ అవతీర్ణస్య మమ. అతి

శాస్త్రవృద్ధిదయపీఠకకుచయో రుపేతా నోచితా కిన్ద్యవశ్య మనయో ర్మర్దనం
కార్య మిత్యేకో భావః. స్వతపవ త్వమబలా త్రతాప్యతిమృగలం తవ వక్షః
ఇత్యహా. అత్ర జాతయోః కుచరూపప్రస్తరయోః సర్వమపి వక్షః హేలయాగ్ర
సతో స్సతోః త్వం క్వ భవిష్యసి ఇతి తాం భీషయిత్వా గోవర్ధనమివ తత్కుచ
ద్వయ ముద్ధరన్నివ మర్దయామాసే త్వన్యో భావః. అత్ర ప్రేమకృతకుచమర్దనస్య
రోషకృతత్వోఽప్రీక్షణా మప్రేక్ష్యతాలంకారః. అయంచ హృదయాది శబ్దగతశ్లేష
సంకీర్ణః. పర్యాయోక్తం తు స్పష్టమేవ. 95

శ్లో॥ ఉరోజకుంభా యుగప త్కరాభ్యాం ధరక్ హరి స్తద్ధయేశయాయ
మనోభవాయ ప్రభవే రరాజ ఫలోపహారం వితరన్నివాసా.

ఉరోజేతి॥ అసా హరిః కృష్ణః యుగప దేకదా సమకాల మిత్యర్థః. కరాభ్యాం
హస్తాభ్యా మురోజకుంభా కుచకలశౌ ధరక్ బభ్రత్ సక్ హస్తద్వయేన కుచద్వయం
గృహీత్యేత్యర్థః. తద్ధయేశయాయ తస్యా గోప్యా హృదయే మనసి శేతే ఇతి
తథోక్తః తస్మై- 'శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుకే' మన్మథస్య మనోభవత్వా దియ
ముక్తిః ప్రభవే రాజ్ఞే మనోభవాయ మన్మథాయ ఫలోపహారం ఫలబలిం వితరన్
దిశన్నివ రరాజ లలాస. యథా హంసతూలికాతల్పశాయినే సార్వభౌమాయ
తత్పాల్యాః ఫలరూపాం బలి ముపహరన్తి తద్వదితి భావః. ఉత్ప్రేక్ష్యతాలంకారః. 96

శ్లో॥ స్పృశామి తే సుందరి వారమేకం పయోధరా నాస్మితు యాచితాన్యత్

ఏవం నటిత్వా వినయం స మాయీ ప్రసహ్య జగ్రాహ కుచౌ మృగాక్ష్యః.
స్పృశామితి॥ హే సుందరి బాలే తే తవ పయోధరా స్తనౌ ఏకంవారం సకృత్
న తు బహువారమితి భావః. స్పృశామి గృహ్యామి స్పర్శమాత్రమేవ నతు మర్దన
మితి భావః. అన్యత్ ఇతర త్కిమపి అధరచుంబనాదిక మిత్యర్థః. న యాచితాస్మి
న ప్రార్థయామి. యాచే స్తన్నితృచి వా రూపం యాచితేతి. ఏవం వినయం దైన్యం
నటిత్వా అభినయ సః మాయీ మాయావీ కపట ఇత్యర్థః. కృష్ణః మృగాక్ష్యః
మృగస్వేవ అక్షిణీ యస్యా స్తస్యాః స్త్రీయః కుచౌ స్తనౌ ప్రసహ్య బలాత్
జగ్రాహ గృహీతవాన్. అత్ర ఏకైకశ్లోక ఏకైకగోపీవిషయ ఇతి జ్ఞేయమ్. అన్యథా
పూర్వోత్తరసందర్భాసంగతేః. మాయీత్యత్ర పరికరాలంకారః. మృగాక్ష్య ఇత్య
త్రోపమా. పర్యాయోక్తస్తు స్పష్టమేవ. 97

శ్లో॥ మురారిణా కాపి హృతోత్తరీయా రయా దురోజౌ పిదధే కరాభ్యామ్

లబ్ధవకాశ స్స తదా చుచుంబ విసాణిరోధం తరసాధరోష్ఠమ్.

మురారిణేతి॥ కాపి కాచి ద్దోపీ మురారిణా కృష్ణేన హృతోత్తరీయా హృత మప
సారితం ఉత్తరీయం కుచచేలం యస్యా స్సా తథోక్తా సతీ రయా ద్వేగా త్క
రాభ్యాం హస్తాభ్యా మురోజౌ కుచౌ పిదధే ఆచ్ఛాదయామాస. కుచగ్రహణభయా
దితి భావః. సః కృష్ణః తదా తదాసీం లబ్ధవకాశ స్సక్ ప్రాప్తవకాశ స్సక్

విపాణికోధం విగతహస్తావరణం అధరోష్ఠం అధరబింబం తరసా ద్రితం విశంభే
 సతి పునః పిథతే ఇతిభయాత్ ఇతి భావః. చుచుంబ అపిబత్. శ్రీకృష్ణః అధరం
 పిపాసు సుక్త తత్ర హస్తావరణం దృష్ట్వా ఏతదావరణనివారణోపాయః కోవేతి
 విచింత్య ఉత్తరీయాపహారే కృతే తు కుచగ్రహణభయా దధరావరణం త్యజేదితి
 మత్వా కన్యా శ్చిదు త్తరీయ మాచక్షర్. సా చైత త్కృష్ణాశయ మజ్ఞాత్వా కుచగ్ర
 హణార్థ ము త్తరీయ మపజహరేతి మత్వా కుచౌ కరాభ్యాం పిదధే. స తు ఉపాయః
 ఫలిత ఇతి నిరావరణ మధరం పపావితీ భావః. అత్ర పర్యాయోక్తం స్పష్టమేవ.
 పూర్వత్ర ఉక్తివ్యాజేన ఇష్టసాధనం ఇదాసీన్తు ఉత్తరీయాపహరణరూపక్రియావ్యా
 జేనేతి వివేకః. ౯8

శ్లో॥ పయోధరాగ్రాకలితాని తన్వ్యా విడంబయంతి స్మ నఖవ్రణాని

ఉదగ్రపూర్వాచలశృంగశోణమణిప్రభాలిప్తశశాంకఖండమ్.

పయోధరేతి॥ తన్వ్యాః గోప్యాః పయోధరాగ్రాకలితాని పయోధరస్య కుచస్య
 అగ్రే అగ్రభాగే ఆకలితాని లగ్నాని శ్రీకృష్ణేనకృతాసీత్యర్థః. నఖవ్రణాని నఖ
 చిహ్నాని ఉదగ్రే ఉన్నతే పూర్వాచలశృంగే ఉదయాద్విశిఖరే యశ్శోణమణిః పద్మ
 రాగః తస్య ప్రభయా కాన్త్యా లిప్తం వ్యాప్తం శశాంకఖండం చంద్రశకలం విడంబ
 యన్నిస్మ అనుచక్కుః. తద్వద్భురిత్యర్థః. కృష్ణపక్షదశమ్యాదితిథిగతశ్చంద్ర ఉదయాద్వి
 శ్శోణావర్ణః నఖవ్రణాకారేణ దృశ్యతే ఇతి కృత్వా హ్యోక్తేయ ముపమాంకారః.
 తత్ర చ శోణమణిప్రభాలిప్తత్వోక్తి రతిశయోక్తిః. తయా చ యది చంద్రశకలః
 ప్రాగ్దిశృంగశోణమణిప్రభాలిప్తస్యా త్తర్హి నఖవ్రణానా ముపమా స్వాదితి సంభావి
 తోపమా వ్యజ్యతే. పూర్వాచలశృంగశోణమణిప్రభాలిప్తేత్యనేన చంద్రస్యాపి
 తచ్చంద్రగతత్వం ఫలితేన చ పయోధరాగ్రాకలితత్వపూర్వాచలశృంగగతత్వయో
 సామూన్యధర్మయోః బింబప్రతిబింబ భావో బోధ్యతే ఇతి-బింబప్రతిబింబభావేనేయ
 ముపమా-తయా చ పూర్వాచలశృంగవ త్కుచస్య ఔన్నత్యం కాఠిన్యఞ్చ వ్యజ్యతే.
 కుచయోర్నఖక్షతేషు సత్సు కిద్వజేషు రక్తప్రసారప్రకాశేన శోణత్వప్రతిభానాత్
 నఖవ్రణాని రక్తచంద్రశకలవద్యాన్తి నిష్కృష్టార్థః. 99

శ్లో॥ బభార శౌరిః కుచపీడనాదా ప్రియాసు యన్నిర్దయతాం తదాసామ్

అజజ్వలన్మైవ మనో మనోభూ రచీకర తేన విమోహయన్ యత్.

బభారేతి॥ శౌరిః కృష్ణః ప్రియాసు ప్రేయసీషు కుచపీడనాదా స్తనమర్దనాదావిషయే
 ఆదిపదేన అధరక్షతికచార్షణాదికం గ్రాహ్యం. నిర్దయతాం దయారాహిత్యం
 బభార దధారేతియత్ తదీయనిషేధవచనశుష్క-రుదితాదికముల్లంఘ్య దృఢం
 కుచమర్దనాదికం చకారేతి యదిత్యర్థః. తస్మర్దనాదికం ఆసాం ప్రేయసీనాం మనః
 హృదయం నాజిజ్వలత్ నవ్యథయతిస్మ. ఏవేతి నిర్ధారణే. అత్ర హేతు మాహ
 యద్యస్మాత్ మనోభూః మన్మథః విమోహయన్ మోహం ప్రాపయన్ సన్

స్త్రీణాం కృష్ణస్య చ అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యస్య ప్రేమాతిశయం జనయన్నిత్యర్థః. తేన కృష్ణేన అచీకరత్ కారయామాస. రోహత్యైతంచేదిదం మర్దనాదికం తాసాం వ్యథాహేతు ర్భవతు ప్రేమకృతస్య ఆస్య కథం వ్యథాకరత్వం? కించ మర్దనాదినా కర్తు ర్యథాసుఖం తద్వత్కర్మణో గోపీణాం చ సుఖం భవత్వేన. ఉభయోరపి మోహితత్వేన తత్ర సుఖబుద్ధ్యదయాదితి భావః. అత్ర యథా ప్రియమపి చూతాది ఫలం దస్తేః పీడయిత్వా తద్రస మచుఢవతి తవ్వత్ ప్రియా అపి అధరాదిషు దస్తాదిభిః పీడయిత్వా తత్సుఖ మనుభవీత్సుపమా ధ్వస్యతే. గాఢకమపి కుచమర్ద నాదికం న వ్యథాహేతు రభవదితి వాక్యార్థస్య మృగధకారిత్వరూపహేతునా సమర్థనాతో వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం.

100

శ్లో॥ హృది స్థితావప్యనిశం ప్రియాయా శ్చ్యుతావవేద్యాంతరచుంబితాయాః కుచో నిసింషు ర్హృదయం పునర్వా శిశ్లేష వక్షస్సుపపీడ వేషః.

హృదీతి॥ ఏషః కృష్ణః అవేద్యాన్తరచుంబితాయాః వేద్యం జ్ఞేయం విషయ ఇతి యావత్ అన్యద్వేద్యం వేద్యాన్తరం తేన చుంబితా స్పృష్టా సభవతీత్యవేద్యాన్తర చుంబితా తస్యాః విషయాన్తరస్మృతిరిహితాదీనా ఇతి యావత్. అపూర్వవస్తు దర్శనలాభాదినా హృదయం విగళితవేద్యాన్తరం సదానన్దమయం భవతీతిభావః. ప్రియాయాః ప్రేయస్యాః హృది వక్షసి మనసి చ అనిశం సదా స్థితావపి చ్యుతౌ హృదయాద్భ్రష్టౌ కుచో స్తనౌ కర్మ పునః భూయః హృదయం నిసింషుః పాగ్రముతు మిచ్చు రివ వక్షస్సుపపీడం వక్షసి ఉపపీడ్య 'సప్తమ్యాః చోపపీడేతిగముల్' తత్పురుషే కృతీత్యలుక్. శిశ్లేష ఆలిలింగ. అత్ర హృదిస్థితావపి హృదశ్చ్యుతావతి విరోధః తస్య వక్షసి స్థితౌ మనసశ్చ్యుతావతి పరిహారః. నిసింషు ర్వేత్సుప్రేయౌ. అయంభావః-అమృత పరిపూరిత హేమఘటద్వయం పేటికాయామివ అన్యేభ్యో భియా మనస్యేవ కాచన సంస్థాప్య జగోప. తస్యాం శ్రీకృష్ణదర్శనలాభాదినా సరమానన్దపరవశాయాం సత్యాం జహీరయా మన్మథేనేమా బహిరున్నీతో కుచనామ్నా భాసతః తదా మదనార్దితా హ్రియనూణామృతకుంభాదీనేయం కామిని శ్రీకృష్ణం శరణం జగము. స తు మదనం నివార్య ఇమా కుచౌ పునర్నన్దవ్రదయే ప్రవేశయితుమివ గాఢా తమాలిలింగేతి-యద్వా ఏషః అనిశంహృదిస్త్వమనసి స్థితావపిఅతిస్పృహణీయతయాసదాస్మర్యమాణావపీత్యర్థః. అవేద్యాన్తరచుంబితాయాః వేద్యాన్తరన్నచుంబతీత్యవేద్యాన్తరచుంబి తస్యభావ స్తత్తా తస్యాహేతోః హృదయస్య అపూర్వవస్తుదర్శనలాభాదినా విగళితవేద్యాన్తరత్వేన ఆనన్దమయత్వాదితిభావః. చ్యుతౌ శ్రీకృష్ణసంబంధిన స్తాదృశహృదయాద్భ్రుతావతిత్యర్థః. హృదయం యదానన్దమయం భవతి తదా కుచయోరపి వేద్యకోటిప్రవిప్లత్వేన హృదయా నిర్గమో భవతీతి భావః. ప్రియాయాః కుచౌ పునః హృదయం స్వమనః నిసింషుర్వా ప్రవేశయితు మిచ్చున్నివేత్యర్థః. వక్షసి ఉపపీడ్య వక్షస్సుపపీడం శిశ్లేష వక్షో

స్తరతత్వాద్భృతయస్య వక్షోనిర్భిన్నహృదయం ప్రవిశతామిమామితి మత్వా దృఢ
మాలిలింగేతి భావః. ఏతేన స్తవయోః కాశిన్యం వ్యజ్యతే. ఉత్పేక్షాలంకారః. 101

శ్లో॥ నీవీస్పృశం కాపి తతో మురారిం బబంధ మాళీకుసుమస్రజాను

సమాయినా మగ్రసరోపి కామ మనాటయ ద్బంధధుతావశక్తిమ్.

నీవీతి॥ కాపి కాచిద్గోపీ తతః కుచసంశ్లేషాన స్తరం నీవీస్పృశం నీవీం వత్త్రుగంధిం
స్పృశతి మోచనార్థం గృహ్లాతీతి నీవీస్పృశ్. వశ్యేతి వత్సవం. తం తథోక్తం మురారిం
కృష్ణం ఆశు ద్రుతం విశంబే సతి నీవీశ్రింసనభయాదితి భావః. మాళీకుసుమస్రజా
శిరోగతప్రసూనమాలయా రజ్జ్వస్తరాభావాత్ కుసుమస్రగ్బాధకా భవతి వా నవేతి
జ్ఞానాభావాచ్చేతి భావః. బబంధ బంధనం చకార. మాయినాం మాయావినా మగ్ర
సరః ప్రముఖః సోఽపి కృష్ణశ్చ కామ మత్యస్తం బంధధుతో బంధమోచనే అశక్తిం
అసామర్థ్య మనాటయత్ అభినయతిస్మ. నతు వస్తుతోఽశక్త్యితి భావః. అత్ర
ప్రేయసీమాళీకుసుమస్రక్పంద్యోగేన శ్రీకృష్ణస్య శ్రీకృష్ణాశక్త్యభినయేన ప్రేయ
స్యాశ్చ యరమానస్త ఆసీదిత్యన్యోన్యాలంకారో వ్యజ్యతే. 'అన్యోన్యం నామ యత్ర
స్యా దుపకారః పరస్పర మితి లక్షణాత్. 102

శ్లో॥ యన్నివిమోక్షం వినివారయంత్యా మృగీదృశః కింకిణికా నినేదుః

స్మరార్చనారంభణసూచక స్స బభూవ ఘంటానినదప్రపంచః.

యదితి॥ నీవీమోక్షం వత్త్రుగంధిమోచనం శ్రీకృష్ణ కృత మిత్యర్థః. వినివారయంత్యాః
నిరున్ధత్యాః మృగీదృశః మృగాయ్యో స్సంబంధిన్యః కింకిణికాః శుద్ధిఘంటికాః
మేఖలాయవభూతా ఇత్యర్థః. (అంధే గజ్జలు) నినేదుః దధ్వను రితి యత్. నిపూర్వకా
న్నద తేర్లెటి అతపత్వాభ్యాసలోపా. స ఇతి విశేష్యానుగుణం పద మధ్యాహ్రియతే.
యద్వా- సూచక స్సబభూవేతి పఠనీయం. స చ ఛందోభంగం. పాదాస్తే
లఘో రపి గురుత్వాత్. సః కింకిణికానాదః స్మరార్చనారంభణసూచకః
మన్మథ దేవతాపూజాప్రారంభసూచకః ఘంటానినదప్రపంచో ఘంటాధ్వని
విస్తారః బభూవ అభూత్. దేవతార్చనారంభే యథా ఘంటాం నాదయన్తి తద్వస్మ
న్మథ దేవతార్చనారంభే శ్రీకృష్ణోఽపి కాంచీకింకిణికా న్నాదయతీతి భావః. సన్నితిపాఠే-
సః స్మరార్చనారంభణసూచకస్స- అతపవ ఘంటానినదప్రపంచో బభూవేతి
వ్యాఖ్యేయమ్. సూచకస్సబభూవేతి పాశ ఏవ శ్రేయా. అత్ర కింకిణికానాదే
ఘంటానాదత్వారోపణా దళేదరూపకాలంకారః. విషయ్యభేదతాధూప్యరంజనం
విషయస్య యత్ రూపకం తదితి లక్షణాత్. 103

శ్లో॥ తదా దుకూలాపహృతిప్రసంగే బభూవ యూనోః కలహస్తయో ర్యః

మధ్యస్తయా మేఖలయా తరుణ్యా స్తద్వారణాయా ఇవ పర్యరాణి.

తదేతి॥ తదా తత్కాలే దుకూలాపహృతిప్రసంగే వస్త్రాపనయనప్రసక్తౌ విషయే
తయోః పూర్వోక్తయోః యూనోః యువా చ యువతీ చ యువానౌ పుమాం

స్త్రీయేత్యేకశేషః. తయోః గోపీకృష్ణయోః యః కలహః వస్త్రాకర్షణతన్నివారణ
రూపో వివాదః బభూవ తద్వారణాయై కలహవారణార్థమివ 'ఏచో'యవాయావ'
ఇత్యాయాదేశే 'లోపశ్చాకల్యస్తే' తి య లోపః. మధ్యస్థయా అవలగ్నవర్తిన్యా
మధ్యం న్యాయస్తత్ర తివ్రతీతి మధ్యస్థా తయేతి చ. 'న్యాయ్యేషి మధ్య' మిత్యమరః.
తరుణ్యాః కామిన్యా స్సంబంధిన్యా మేఖలయా కాంచ్యా తరుణ్యాః మధ్యస్థయా
మేఖలయేతివా అన్వయః. పర్యరాణి రణేతి దణకపఃతోయం ధాతు శ్చబ్దే వర్తతే.
పరిపూర్వకా ద్దీణతే ర్భావే లుజీ చిణ్. చిణో లుగితి తస్య లుక్. అతిశయేన
రణితమిత్యర్థః. యథా హి-సంధి మిచ్చన్తి సాధవ-ఇతి న్యాయాత్. మధ్యస్థసాధురజః
కలహాయమానయో ర్వయోః షక్షయోః కలహం నివారయతుం షక్షద్యయమపి
తర్జనాభి ర్భీషయతి తద్వదితి భావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. స చ మధ్యస్థయేతి శ్లేషో
జీవితః. శ్రీకృష్ణేన వస్త్రే అపహ్రియమాణే గోప్యా పున స్తస్మి న్నాకృప్యమాణే చ
సతి వస్త్రోపరిస్థాః కాంచీకింకిణికాః భృశం దద్వసు రితి ముఖ్యార్థః.

104

శ్లో॥ ముగ్ధే న వేత్సి ప్రియ మప్రియం వా స్వస్యేతి నిర్భర్తృనతత్పరై ర్వా

క్షౌమాపహారం వినివారయంత్యా స్తారం తరుణ్యావలయై రసింజి.

ముగ్ధే ఇతి॥ హేముగ్ధే మూఢే స్వస్య ఆత్మనః 'స్వోజ్ఞాతా వాత్మనీ' త్యమరః. ప్రియం
ఇష్టం అప్రియ మనిష్టం చ న వేత్సి నజానాసి మమేదం ప్రియ మిద మప్రియ మితి
జ్ఞాన స్తవ నా స్త్యేవ మూఢత్వాదిత్యర్థః. నీవీమాక్షస్య సురతాంగ త్యేన ప్రియత్వా
త్తస్మిన్నపి అప్రియత్వబుద్ధి స్తవ మాగ్ధ్యవిలసితమేవేతి భావః. ఇత్యేవం నిర్భర్తృన
తత్పరై ర్వా నిర్భర్తృనయిద్భి రివేత్యర్థః. భర్తృన తర్జనే ఇతి ధాతుః. 'భర్తృనం
త్వపకారగీ' రిత్యమరః. పరేషాం భీత్యత్వాదకం వాక్యం భర్తృన మిత్యుచ్యతే. ఇతి
తదర్థః. భీషయద్భి రివేతి ఫలితార్థః. క్షౌమాపహారం వస్త్రోపహరణం వినివారయన్త్యాః
నిరుంధంత్యాః తరుణ్యాః స్త్రీయః వలయైః తార మత్యస్త మశింజి అరాణి. భావే
లుజ్. 'భూషణానాం తు శింజిత' మిత్యమరః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. కిం చ తరుణీవలయ
శింజాయాం నిర్భర్తృనవాక్యారోపణస్య గమ్యమానత్వా దూపకాలంకారో
వ్యంగ్యః. యథా ప్రియసఖ్యో నాయికాం హితకృత్యే ప్రతికూలాం నిర్భర్తృనయన్తి
తద్వదితి వలయానాం సఖిసామ్యం ధ్వన్యతే. ముగ్ధే ఇతి సాభిప్రాయసంబోధనా
త్పరిక రాంకురాలంకారః.

శ్లో॥ ఏకేన వేణీ మపరేణ శౌరిః కరేణ గృహ్లా చుబుకం ప్రియాయాః

నాభూ త్కుచగ్రాహి కరద్వయీతి చతుర్భుజత్వం వివరితు మైచ్చత్.

ఏకేనేతి॥ శౌరిః కృష్ణః ఏకేన కరేణ హస్తేన ప్రియాయాః ప్రేయస్యాః వేణీం కేశ
బంధనం అపరేణ అన్యేన కరేణ ప్రియాయా ఇత్యతాపి సంబధ్యతే. చుబుకం ఓష్ఠా
దళః ప్రదేశం (ఆంధ్రే-గడ్డము) గృహ్లా బిభ్రత్సౌ కుచగ్రాహిణీ చ సా కరద్వయీ
చ గ్రాహి- కరద్వయీ స్తనధరహస్తయుగళం-స్త్రీయాః పుంవదితి పుంవద్భావః.

పశ్య త్వాం మద్గురుభి ర్దండయామీశ్వేవమాదిభి రితి భావః. అపాంకైః కటాక్షైః మృదుపాణిరోధైః మృదుభి రదృష్టైః పాణిరోధైః కరగ్రహణైః మాం మాషీకయేతి శ్రీకృష్ణకరా అదృఢం రుణద్ధి న తు దృఢం- తత్కృతపీడాయాః స్వస్య అభీష్టత్వా దితి భావః. ఏతైః కరణైః మురారిం కృష్ణ మనన్దయత్ ఆనన్దయామాస. శృంగార రసాస్పదత్వా దేతేమామితి భావః. స్వభావోక్తి రలంకారః. 110

శ్లో॥ రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమీలితాక్షీ

విలాసిని కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతేతి॥ తదానీం తదా అంగనానాం గోపికానాం పరం కేవలం రతానుకూలం సురతోపయోగీ వివిధో బహువిధః బంధః కామశాస్త్రోక్త శ్చతురశీతి బంధో ధేనుకాదిః బభూవ అభూత్. శ్రీకృష్ణస్య వాత్సల్యయనత స్తనిష్ఠాతత్వాత్ చతు రశీతిబంధై స్తాః రమయామాసేతి భావః. పరం కేవల మితి యదుక్తం తదేన విప్ర లోతి నేతి జారనాథాశ్రయణేఽపి జార శ్చాసా నాథః పతిః జారనాథః ఉపపతి రిత్వర్థః - యద్వా జారనాథో జారాగ్రణేః శ్రేష్ఠో గూఢపురుష ఇత్యర్థః. తస్య ఆశ్ర యణే ఆశ్రయే సంపర్కే ఇతి యావత్ సత్యసి మురారిప్రణయప్రభావాత్ శ్రీకృష్ణ సేహసామర్థ్యాత్ పరః అన్యః బంధః కర్మపారవశ్యం న నబభూవ- అంగనానా మి త్యత్రాపి సంబధ్యతే. జారసంభోగేన హి స్త్రీణాం నరకప్రాప్తిరూపో బంధో భవతీతి ప్రసిద్ధమ్. గోపికానాం జారసంపర్కే సత్యసి నాభూ త్సంబంధః పరమా త్మనః కృష్ణస్యైవాత్ర జారత్వాదితి తాత్పర్యార్థః. అత్ర జారసంభోగాత్ గోపీషు ప్రాప్తయో రుభయో ర్బంధయో ర్మధ్యే ఏకస్యైవ నియమనా త్వరిసంఖ్యాభేదః. జారనాథాశ్రయణేఽపి బంధో నానీదితి విశేషోక్తి రలంకారః. మురారిప్రణయప్రభావా దితి హేతునా తత్సమర్థనా త్కావ్యలింగం చ - న చ కావ్యలింగేఽస్మిక్ విచ్ఛిత్తి విశోషో నాస్తీతి వాచ్యం. బంధహేతో రారస్య మురారే రేవ బంధనివృత్తి హేతుత్వేనోపన్యాసస్య విచ్ఛిత్తిసంపాదకత్వాత్. అత ఏవ వ్యాఘాతాలంకారోఽపి- 'న్యాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చే' దితి లక్షణాత్. 111

శ్లో॥ రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమీలితాక్షీ

విలాసిని కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతాంతరేతి॥ రతాంతరే సురతమధ్యే నిశ్చలతాం చలనరాహిత్యం ప్రయాతా ప్రాప్తా జఙ్గమాతా ఇత్యర్థః. సా త్త్వికభావోదయాదితిభావః. సుఖాతిరేకా దానన్దాతి శయాద్ధేతోః దరమీలితాక్షీ ఈషన్నిమీలితలోచనా కాచన కాచిత్ విలాసిని లలనా మనసా హృదా పశ్చబాణం మన్మథం విచింతయన్తీ ధ్యాయన్తీవ రేజే చకాసే. యథా నాసాగ్రన్య స్తనయనః నిశ్చలాం సమాధి మధిష్ఠాయ మునిః బ్రహ్మ ధ్యాయతి తద్వదితిభావః. ఉత్ప్రేయాలంకారః. రతిసుఖప్రదత్వేన స్వాభీష్టదేవతాత్వా

స్మస్మధస్య తచ్చిస్తనం కర్తవ్యమేవ స్త్రీణా మితి బోధయితుం పంచబాణం విచిస్త
యస్తీ త్యుక్తమ్. 112

శ్లో॥ యదా వినాభూతతయా బభాసే యువద్యయూ కేళిరసే నిమగ్నా

చిరాయ తత్సంఘటనాసు ఖన్న స్తదైవ విశ్రాంతి మగా దనంగః.

యదేతి॥ యదా యస్మిన్ సమయే యువద్యయూ యూనోః ద్యయూ గోపీకృష్ణ
యుగళమిత్యర్థః. కేళిరసే క్రీడారసే నిమగ్నా సతీ నితరాం మగ్నా సతీ-అత ఏవ అవినా
భూతతయా అవియుక్త త్వేన నిత్యసంయుక్త త్వేనేత్యర్థః. ఏక త్వేనేతి యావత్-బభాసే
రేజే. అర్ధనారీశ్వరవత్ స్త్రీపురుషా వుభౌ అన్యోచ్యుః రిశిష్టౌ ఏకవ్యక్తివ ద్యదా రేజతు
రిత్యర్థః. యద్వా-యువద్యయూ అవినాభూతతయా సంయోగేన హేతునా కేళిరసే
నిమగ్నా సతీ యదా బభాసే ఇత్యన్వయః. తదైవ తవాసీమేవ చిరాయ చిరాత్పుభృతి
తత్సంఘటనాసు యువద్యయూసంఘటనవిషయే ఖన్నః పరిశ్రాంత్యః అనంగః విశ్రాంతి
విశ్రమ మగా దభజత. తూష్ణీం భూతో భవదితి యావత్. స్వచిక్షీతసిద్ధే రితిభావః.

X॥ ఏవ మనంగదీక్షాదీక్షితానా మాభీరచలాచలలోచనానా మతిశయిత
పతివల్లభ్యసంభవదవప్తంభసంభారవిఘటనాయ యశోదాదారక స్సమ
సంతర మంతరథాత్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అనంగదీక్షాదీక్షితానాం అనంగదీక్షాయాం మన్మథ
వ్రతే దీక్షితానాం సంజాతదీక్షానాం-యథా భగవద్దేవతాకే ఆహవే పుమాంసో
దీక్షితా భవన్తి శద్వ స్మస్మధదేవతాకే సురతవ్రతే కామినో దీక్షితా ఇతిభావః. ఆభీర
చలాచలలోచనానాం చలాచలేచంచలేలోచనేయాసాన్తాః చలాచలలోచనాః స్త్రియః
అభీరాణాం గోపానాం చలాచలలోచనాః తాసాం గోపస్త్రీణా మిత్యర్థః. అతిశయితం
మధికం యత్పతివల్లభ్యం భర్తృప్రియత్వం తేన హేతునా సంభవత ఉత్పన్నస్య
అవప్తంభసంభారస్య గర్వాతిశయస్య విఘటనాయ నివారణార్థం వల్లభో మయ్యసు
రక్తో మయ్యసురక్త ఇత్యేవం అహమేవ వల్లభస్య ప్రియా అహమేవ వల్లభస్య
ప్రియే త్యేవం వా-సర్వాసామపి గర్వాతిశయో జాత ఇతి తన్నిరాసార్థమితి
భావః. ఏతేన యావత్యో గోపికా స్తావన్తః కృష్ణా భూత్వా యోగమాయయా
ఏక ఏవ భగవాన్ సర్వా అపి గోపికా రమయామాసేతి వ్యక్తమ్. సమనస్తరం
సురతానస్తరం యశోదాదారక శ్రీకృష్ణః అంతరథాత్ అంతర్హితోభూత్
అదృశ్యోభవదిత్యర్థః. 115

శ్లో॥ క్షణా దంతర్భూతై రనుభవపదం ప్రాప్త్య సుదృశో

హరే ర్గీలాజాలై రపహసితవిద్యుద్విలసిత్తైః

కిమ ప్యాంధ్యం స్వైరవ్యవహృతివిరోధి ప్రవివిషు

ర్నతాదృక్ప్రాగేత ద్విరహసమయేఽపి సిత మభూత్.

క్షణాదితి॥ సుదృశః స్త్రియః తిమిరాద్యుపహతపృష్ఠయ శ్చ అనుభవపదం ప్రాప్త్య

నాభూత్ నాసిదితి మత్వా చతుర్భుజత్వం చత్వారో భుజాః బాహవో యస్య తస్య భావస్తత్త్వం తత్ భుజచతుష్టయశాలిత్య మిత్యర్థః. కృష్ణస్య వస్తుత శ్చతుర్భుజత్వా దితి భావః. వివర్తితుం ప్రకటయతుం స్వీకర్తుమితి యావత్ ఐచ్ఛత్ ఇయేష. చతుర్భుజో భగవాన్ కృష్ణః కంసభీతపితౄ పార్థసయా ద్విభుజో బభూవేతి ప్రథమే విలాసే ఏవ ప్రోక్తం. భాగవతే ప్రసిద్ధం చ. తదధునా చతుర్భుజత్వం పునస్త్వీకర్తు మభిల లాపేతి భావః ఏతేన కృష్ణస్య ఆతికాముకత్వం వ్యజ్యతే. 106

శ్లో॥ నీపిం విసియ ద్రుత మూరుమూలే లోలేక్షణే గోపవహూకిశోరే

నిజాక్షీయుగ్మం నిమిమిల దేకా పరా మురారే ర్వ్యధితాక్షీయుగ్మమ్.

సీవీమితి॥ గోపవహూకిశోరే గోపవహూః యశోదా తస్యాః కిశోర స్సుతః తస్మిన్ శ్రీకృష్ణే దుగ్రతం శేఘ్రం నీపిం వస్తుగంధిం విసియ శిథిలయత్వా వస్తుమపసీయే త్యర్థః. ఊరుమూలే గోప్యః గుహ్యదేశే లోలేక్షణే లోలే చపలే ఈక్షణే నేత్రే యస్య తస్మిన్ తథోక్తే సతి అత్యాసక్త్యా ఊరుమూలం పశ్యతినతీత్యర్థః. ఏకా కాచిత్ నిజాక్షీయుగ్మం స్వనేత్రద్వంద్వం న్యమిమిలత్ మిలయామాస. నిపూర్వక మిల సంకోచే ఇతి భావో ర్గ్యవ్యాజ్ఞిచచ్ఛే. లజ్జయేతి భావః. పరా అన్య మురారేః కృష్ణ స్యాక్షీయుగ్మం నేత్రద్వంద్వం వ్యధిత కరాభ్యాం పిహితవతీ. అత్ర స్వగుహ్యదృష్టారం కృష్ణం దృష్టం ఏకా త్రాసితా-కృష్ణాయ స్వగుహ్యం దర్శయతు మేవ అన్య త్రాసితేతి పూర్వాంగనాపేక్షయా ద్వితీయాంగనాయా ఉత్కర్షకథనా త్సారాలంకారః. 'ఉత్త రోత్తర ముత్కర్ష స్సార' ఇత్యభిధీయతే. ఇతి లక్షణాత్. పూర్వాంగనాపేక్షయా ఉత్తరాంగనాయాః ప్రాగల్భ్యం వ్యజ్యతే. 107

శ్లో॥ అతారిమందాక్షవిమోహమాయా వ్యలంఘి సాంద్రోపి మనోభవాధి

అలంభికోఽపి ప్రమదో వహూనాం నీవీవిమోక్షో న కథన్న మోక్షః.

అతారితి॥ మందాక్షం త్రాసా తేన యో విమోహః మోహాతిశయః స ఏవ మాయా అజ్ఞానం మందాక్షవిమోహమాయా అతారి తీర్ణా నభూభి రితి శేషః. నీవీ మేక్షేసతి యథేచ్ఛసంభోగేన లజ్జాత్యాగః తేన చ మోహనివృత్తి ర్వధూనా మభవదితి భావః. సాంద్రోఽపి ప్రమాథోఽపి మనోభవాధిః మనోభవాన్మ న్మథాత్ యః ఆధిః మానసవృథా స ఏవ మనోభవాధిః మానసికకామాద్యభిభవ కృతపీడేతి క్లిష్టరూపకం. వ్యలంఘి వహూభి రతిక్రాంతః కోప్యనిర్వాచ్యః ప్రమద ఆనందః అలంభి ప్రాప్తః వధూభి రిత్యేవ. నీవీవిమోక్షః వస్తుగంధిమోచనం మోక్షః ముక్తిః కథన్న సకథం వా నభవతి నీవీవిమోక్షేవ మోక్ష. ఇత్యర్థః. అత్ర. ప్రథమం మాయానివృత్తిః తత స్తన్మూలకకామాద్యాధినివృత్తిః తత ఆనందావాప్తి రిశ్యేతేషాం మోక్షసామగ్రిత్యేన ప్రసిద్ధానాం క్రమేణ నివేశనా దృత్వావలీనామకాలంకారః. 'కృష్ణికా ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావళీం విదురేతి

లక్షణాత్. నీవీ విమోక్షే మోక్షత్వం నిరూప్య మందాక్షతరణాదిషు మాయాత్మికమ
ణాదినిరూపణా త్సవయవరూపకాలంకార ఇతి వా. 108

శ్లో॥ అభావియత్వాపి తయాపి రత్యై హియా విముఖ్యా పరివృత్త తన్వాప్తి
విలోకయన్ ముగ్ధనితంబబింబం తవప్యభీష్టం సమమన్యతాసా.

అభావీతి॥ రత్యై సురతార్థః స్వాపి తయా శ్రీకృష్ణేన పర్యంకే శాయితయాపీత్యర్థః.
సమబంధనార్థమితి భావః. తన్వాప్తి స్త్రియా హియా లజ్జయా హేతుభూతయా
పరివృత్త పరివర్తనం కృత్వా విముఖ్యా పరాఙ్ముఖ్యా అభావి భవతే రాభవే లుప్తే
భూతమ్. అథః పృష్టం శాయితా బాలా పరివృత్త్య అధోవక్షస్కం యథాతథా
తల్పమధిశీక్యే ఇతి భావః. ఇతి యత్ - తదపి పరాఙ్ముఖ్య భవనమసి అసౌ కృష్ణః
ముగ్ధనితంబబింబం సుందరనితంబమణ్డలం 'పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్య' ఇత్యమరః.
విలోకయన్ పశ్యన్ అభీష్టం ప్రియం సమమన్యత మేనే. సమ్పూర్వకా న్తన్యతేర్లజ్.
ఏతాదృశతస్య స్థితేః మార్జారబంధనకరణోపయోగిత్యాదితి గూఢాశయః. అత్ర అని
ష్టేఽపి నైముఖ్యే నితంబసౌందర్యదర్శనరూపగుణసద్భావాదభీష్టబుద్ధి ర్భగవతఃసీదితి
ప్రకటోభావః. నైముఖ్య మప్యభీష్ట మభవదితి వాక్యార్థస్య నితంబబింబవిలోకన
రూపపదార్థహేతుకత్వా త్కాన్యలింగమ్ - రతినివారణార్థం పరివృత్తయా తన్వాప్తి
రతినివారణాలాభేనత్యసి ప్రత్యుత అత్యుత్కటరతిరేవ లభ్యేతి విషమాలంకారః ప్రతి
యతే. ఇయం తస్య నైముఖ్యం భజతు. యత్ర మమ ఏతన్నితంబసౌందర్యదర్శనం
స్వాదితి నైముఖ్యరూపదోషస్య గుణత్వేనాభ్యర్థనాత్ అనుజ్ఞాలంకారోపి గమ్యతే.
'దోషస్యాభ్యర్థనానుజ్ఞా తత్రైవ గుణదర్శనా'దితిలక్షణాత్. నచాయమలంకారోఽత్ర
వాచ్య ఏవ న తు ధ్వనిత ఇతి వాచ్యం. 'ఏవం సన్ను న శ్వశ్వద్వాసు సంకిర్త్యతే హరి'
రితివ దభ్యర్థనాయాః వాచ్యాధే అదర్శనాత్ - న చ సమమన్యతేత్యస్య ప్రార్థనా
మాసేత్వర్థ ఇతి వాచ్యమ్. నితంబదర్శనప్రార్థనాకాలికాయాః ప్రార్థనాయాః విలోక
యన్ ముగ్ధనితంబబింబం సమమన్యతేతి నితంబదర్శనసమకాలత్వవ్యపదేశస్య విరుద్ధ
త్వాదిత్యలమ్. 109

శ్లో॥ పలాయయత్తై రుదితై ర్విశుష్కై ర్విరభర్తనాభి స్మితగర్భితాభిః

ముగ్ధై రసాంగై ర్మృదుపాణిరోద్ధై రనందయ త్కాపి తతో మురారిమ్.

పలాయేతి॥ తతః ఏతత్ స్త్రీసంభోగానన్తరం కాపి అన్యా కాచిత్ స్త్రీ పలాయయత్తైః
పలాయప్రయత్నైః లతాకుంజాద్భహిర్నిష్క్రమణప్రయత్నై రిత్యర్థః. విశుష్కైః
విశేషేణశుష్కైః నీరసైః అశురహితై రిత్యర్థః. మిథ్యాత్వాదితిభావః. రుదితైః రోదనైః
రతికష్టాభినయోఽయమితిభావః. స్మితగర్భితాభిః స్మితంమందహాసః గర్భితం అన్తరతం
యాసు తాభిః సస్మితాభి రిత్యర్థః. సత్యత్వేతు కోప ఏవ స్వా న్న తు స్మిత మితి భావః.
నిర్భరనాభిః భీతిప్రాపకవాగ్భిః గానశ్రవణార్థ మాగతాం మామేవం కరోషి

పశ్య త్వాం మద్గురుభి ర్దండయామీ జ్యేష్ఠమాదిభి రితి భావః. అపాంకైః కటాక్షైః మృదువాణిరోధైః మృదుభి రదృష్టైః పాణిరోధైః కరగ్రహణైః మాం మాషీకయేతి శ్రీకృష్ణకరా అదృఢం రుణద్ధి న తు దృఢం- తత్కృతపీడాయాః స్వస్య అభీష్టత్వా దితి భావః. ఏతైః కరణైః మురారిం కృష్ణ మనన్దయత్ అనన్దయామాస. శృంగార రసాస్పదత్వా దేతేషామితి భావః. స్వభావోక్తి రలంకారః. 110

శ్లో॥ రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమాలితాక్షీ

విలాసిని కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతేతి॥ తదానీం తదా అంగనానాం గోపికానాం పరం కేవలం రతానుకూలం సురతోపయోగీ వివిధో బహువిధః బంధః కామశాస్త్రోక్త శ్చతురశీతి బంధో ధేనుకాదిః బభూవ అభూత్. శ్రీకృష్ణస్య వాత్సల్యయనత స్త్రనిష్ఠాతత్వాత్ చతు రశీతిబంధై స్తాః రమయామాసేతి భావః. పరం కేవల మితి యదుక్తం తదేవ వివృ ణోతి నేతి జారనాథాశ్రయణేఽపి జార శ్చాసా నాథః పతిః జారనాథః ఉపపతి రిత్వర్థః - యద్వా జారనాథో జారాగ్రణేః శ్రేష్ఠో గూఢపురుష ఇత్యర్థః. తస్య ఆశ్ర యణే ఆశ్రయే సంపర్కే ఇతి యావత్ సత్యసి మురారిప్రణయప్రభావాత్ శ్రీకృష్ణ స్నేహసామర్థ్యాత్ పరః అన్యః బంధః కర్మపారవశ్యం న నబభూవ- అంగనానా మి త్యత్రాపి సంబధ్యతే. జారసంభోగేన హి స్త్రీణాం సరకప్రాప్తిరూపో బంధో భవతీతి ప్రసిద్ధమ్. గోపికానాం జారసంపర్కే సత్యసి నాథు త్సంబంధః పరమా త్మనః కృష్ణస్యైవాత్ర జారత్వాదితి తాత్పర్యార్థః. అత్ర జారసంభోగాత్ గోపీషు ప్రాప్తయో రుభయో ర్బంధయో ర్మధ్యే ఏకస్యైవ నియమనా త్వరిసంఖ్యాభేదః. జారనాథాశ్రయణేఽపి బంధో నాసీదితి విశేషోక్తి రలంకారః. మురారిప్రణయప్రభావా దితి హేతునా తత్పరమర్థనా త్కావ్యలింగం చ - న చ కావ్యలింగేఽస్మిక్ విచ్ఛిత్తి విశోషో నాస్తీతి వాచ్యం. బంధహేతో రారస్య మురారే రేవ బంధనివృత్తి హేతుత్వేనోపన్యాసస్య విచ్ఛిత్తిసంపాదకత్వాత్. అత ఏవ వ్యాఘాతాలంకారోఽపి- 'స్వాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చే' దితి లక్షణాత్. 111

శ్లో॥ రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమాలితాక్షీ

విలాసిని కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతాంతరేతి॥ రతాంతరే సురతమధ్యే నిశ్చలతాం చలనరాహిత్యం ప్రయాతా ప్రాప్తా జడీభూతా ఇత్యర్థః. సా త్త్వికభావోదయాదితిభావః. సుఖాతిరేకా దానన్దాతి శయాద్ధేతోః దరమాలితాక్షీ ఈషన్నిమాలితలోచనా కాచన కాచిత్ విలాసిని లలనా మనసా హృదా పశ్చబాణం మన్మథం విచింతయన్తి ధ్యాయన్తివ రేజే చకాసే. యథా నాసాగ్రన్యస్తనయనః నిశ్చలాం సమాధి మధిషాయ మునిః బ్రహ్మ ధ్యాయతి తద్వదితిభావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. రతిసుఖప్రదత్వేన స్వాభీష్టదేవతాత్వా

స్మస్మధస్య తచ్చిన్తనం కర్తవ్యమేవ స్త్రీణా మితి బోధయితుం పంచబాణం పిచిన్త
యస్తి త్యుక్తమ్. 112

శ్లో॥ యదా వినాభూతతయా బభాసే యువద్వయూ కేళిరసే నిమగ్నా

చిరాయ తత్సంఘటనాసు ఖన్న స్తదైవ విశ్రాంతి మగా దనంగః.

యదేతి॥ యదా యస్మిన్ సమయే యువద్వయూ యూనోః ద్వయూ గోపీకృష్ణ
యుగళమిత్యర్థః. కేళిరసే క్రీడారసే నిమగ్నా సతీ నితరాం మగ్నాసతీ అత ఏవ అవినా
భూతతయా అవియుక్తత్వేన నిత్యసంయుక్తత్వేనేత్యర్థః. ఏకత్వేనేతి యావత్ బభాసే
రేజే. అర్ధనారీశ్వరవత్ స్త్రీపురుషా వృథా అన్యోచ్యుఃరిశ్యేష్టా ఏకవ్యక్తివ ద్వదా రేజతు
రిత్యర్థః. యద్వా-యువద్వయూ అవినాభూతతయా సంయోగేన హేతునా కేళిరసే
నిమగ్నాసతీ యదా బభాసే ఇత్యన్వయః. తదైవ తవానీమేవ చిరాయ చిరాత్ప్రభృతి
తత్సంఘటనాసు యువద్వయూసంఘటనవిషయే ఖన్నః పరిశ్రాంత్యః అనంగః విశ్రాంతి
విశ్రేమ మగా దభజత. తూష్ణీం భూతో భవదితి యావత్. స్వచిక్షీత్ ససిద్ధే రితిభావః.

X॥ ఏవ మనంగదీక్షాదీక్షితానా మాభీరచలాచలలోచనానా మతిశయిత
పతివాల్లభ్యసంభవడవప్తంభసంభారవిఘటనాయ యశోదాదారక స్సమ
సంతర మంతరథాత్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అనంగదీక్షాదీక్షితానాం అనంగదీక్షాయాం మన్మథ
వ్రతే దీక్షితానాం సంజాతదీక్షానాం- యథా భగవద్దేవతాకే ఆహవే పుమాంసో
దీక్షితా భవన్తి శద్వ స్మస్మధదేవతాకే సురతవ్రతే కామినో దీక్షితా ఇతిభావః. ఆభీర
చలాచలలోచనానాం చలాచలేచంచలేలోచనేయాసాన్తాః చలాచలలోచనాః స్త్రియః
అభీరాణాం గోపానాం చలాచలలోచనాః తాసాం గోపస్త్రీణా మిత్యర్థః. అతిశయితం
మధికం యత్ప్రతివాల్లభ్యం భర్తృప్రియత్వం తేన హేతునా సంభవత ఉత్పన్నస్య
అవప్తంభసంభారస్య గర్వాతిశయస్య విఘటనాయ నివారణార్థం వల్లభో మయ్యసు
రక్తో మయ్యసురక్త ఇత్యేవం అహమేవ వల్లభస్య ప్రియా అహమేవ వల్లభస్య
ప్రియే త్యేవం వా- సర్వాసామపి గర్వాతిశయో జాత ఇతి తన్నిరాసార్థమితి
భావః. ఏతేన యావత్యో గోపికా స్తావస్తః కృష్ణా భూత్వా యోగమాయయా
ఏక ఏవ భగవాన్ సర్వా అపి గోపికా రమయామాసేతి వ్యక్తమ్. సమనస్తరం
సురతానస్తరం యశోదాదారక శ్రీకృష్ణః అంతరథాత్ అంతర్హితోభూత్
అదృశ్యోభవదిత్యర్థః. 115

శ్లో॥ క్షణా దంతర్భూతై రనుభవపదం ప్రాప్త్య సుదృశో

హరే ర్గీలాజాలై రపహసితవిద్యుద్విలసితైః

కిమ ప్యాంధ్యం స్వైరవ్యవహృతివిరోధి ప్రవివిషు

ర్నతాదృక్ప్రాకేత ద్విరహసమయేఽపి సిత మభూత్.

క్షణాదితి॥ సుదృశః స్త్రియః తిమిరాద్యః పహతసృప్తయ శ్చ అనుభవపదం ప్రాప్త్య

క్షత్వం ప్రాప్య గత్వా ప్రత్యక్షభూయేత్సర్వః. క్షణ త్తణకాలాదేన అస్తర్యుభైః
తిరోహితైః అత ఏవ అపహసితవిద్యుద్విలసితైః తిరస్కృతతటిద్విలాసై రిత్తుసమా.
విద్యుద్విలాసవత్ క్షణకై రిత్సర్వః. హరేః కృష్ణస్య లీలాజాలైః సురతసమయధృతవిలాస
సమూహైః హేతుభూతైః స్వైరవ్యవహృతివిరోధి అభిసరణవిరోధి యథేష్టసంచార
విరోధి చ క్షిప్యనిర్వాచ్య మతిశయ మిత్సర్వః. అంశ్యం ఇతిక ర్తవ్యతామాధ్యం
నేత్రై ర్యథ్యం చ ప్రవివిశుః ప్రాప్తవత్సః తాదృశ తాదృశ మాంధ్యం ప్రా
క్సూర్యం తదేవ విశదయతి ఏతద్విరహసమయేఽపీతి శ్రీకృష్ణవియోగ కాలేఽపి
విద్యుత్సంబంధాభావేఽపీతి చ సితం విద్యమానం నాభూత్ నబభూవ. సంయోగ
పూర్వకాలికవిరహః దుత్తరకాలికవిరహః దుస్సహ ఇతి పరిసిద్ధం. గాఢాంధకారే
గచ్ఛతః పురుషస్య విద్యుద్దర్శనా త్సూర్యం యాదృశ మాంధ్యం తతోఽప్యధికం
విద్యుద్దర్శనోత్తరక్షణజన్య మితి చ పరిసిద్ధం. అతః పూర్వార్థగతోఽపమాంశకార
ప్రతిభోద్ధాపిత ఉత్తరార్థస్థైః పాల్కారః.

శ్లో॥ మురారివిరహః ద్వయా విమోహః గహనం గతాః

ముక్తు ర్గహనమాసేదు తదన్వేషణకారణాత్.

మురారీతి॥ వామాః స్త్రీయః మురారివిరహాద్దేతోః శ్రీకృష్ణవియోగా ద్దేతోః
విమోహగహనం విశేషో మోహః విమోహః సఏవ గహనం కాననం తథోక్తం
గతాః ప్రాప్తా స్సత్యః ముహూః పునరపి తదన్వేషణకారణాత్ శ్రీకృష్ణగవేషణ
హేతోః తమన్వేష్ట మిత్సర్వః. గహనం కాననం ఆసేదుః. వివిశుః అజ్ఞపూర్వకా
త్సదేర్లిట్. అతః గహనం గతా అపి పున ర్గహన మాసేదు రితి విరోధస్య మోహ
రూపం గహన మితి రూపకేణ పరిహారాత్ రూపకోజ్జీవితో విరోధాభాసాలం
కారః.

116

అవ. అథ తదన్వేషణమేవ ప్రవృత్తయతి అయీత్యాదిభి శ్చతుర్భిః-

శ్లో॥ అయి మన్మథమన్మథ స్వయా రమితో మాధవి మాధవ స్సుఖమ్

స్ఫురతి త్వయి మాధవీపదం హరిసంబంధవిబోధకం యతః.

అయీతి॥ అయి మాధవి వాసన్తి 'అతిముక్తః పుండ్రక స్నాన్య ద్వాసన్తి మాధవీలతే'
త్యమరః. (అంధో వృష్టలగురువింద) మాధవస్య శ్రీ మాధవీ-పుంయోగాదాఖ్యా
యామితి జీవే-తత్సంబుద్ధి రితిచ. మన్మథమన్మథః మన్మథస్యాపి మన్మథః మత్ బుద్ధిః
తాం మథాత్తీతి మన్మథః ఇతి వ్యుత్పత్త్యా మనఃకోభక ఇత్యర్థః. యథా మన్మథోఽ
స్మాకం మనః కోభకః తథా మన్మథస్యాపి కృష్ణో మనఃకోభక ఇతిభావః. తతోఽప్య
ధికసుందర ఇతి యావత్. మాధవః కృష్ణః త్వయా రమితః కీడితః త్వయా సహ
మాధవో రేమే ఇత్యర్థః. స్సుఖం ధృవం-తత్ర హేతు మాహ-యతః యస్మా
త్కారణాత్ త్వయి హరిసంబంధవిబోధకం శ్రీకృష్ణసంబంధప్రతిపాదకం మాధవీ
పదం మాధవీ ఇతి నామ స్ఫురతి వర్తతే ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావసంబంధేన తిష్ఠ

తీత్యర్థః. మాధవస్య స్త్రీ మాధవి ఇతి వ్యుత్పత్త్యా మాధవసంబంధవత్త్వం మాధవీ శబ్దో వ ర్తతే. మాధవస్యేతి షష్ట్యా సంబంధిత్వ మర్థ ఇత్యభ్యుపగమాత్ - తస్మాత్ తవ మాధవసంబంధిత్వాదేవ మాధవీశబ్దవాచ్యత్వ మితి కృత్వా మాధవస్య స్త్రీయా త్వయా మాధవో రమిత ఇతి నిశ్చయ ఇతి భావః. యద్వా-మాధవస్యేయం మాధవీ తస్యేదమిత్యణి జీవ. అనయా వ్యుత్పత్త్యా చ మాధవీశబ్దో మాధవసంబంధ వద్వస్తుప్రతిపాదక త్వేన మాధవసంబంధబోధకం భవ త్వేవేతి బోధ్యమ్. అత్ర మథా వసంతే పుష్పవతీతి మా ధవీ ఇతి వ్యుత్పత్త్య స్య మాధవీశబ్దస్య యోగతో-న్యారర్థత్వ ప్రకల్పనా నిర్దుక్తి రలంకారః. మాధవీ ఇతి స్త్రీలింగత్వాత్ స్త్రీచస్మృదుశితను శరీరవత్త్వాచ్చ లతాయాం స్త్రీబుద్ధేద ముక్తమితి జ్ఞేయమ్.

117

శ్లో॥ సత్త్వరం కథయ కేన తథాసా చూతపాదపహరి శ్చరిత స్యాత్

పల్లవస్య గతి రస్య విబుధా పల్లవప్రణయినా భవతా స్యాత్.

సత్త్వరమితి॥ హేచూతపాదప రసాతలతరో అసౌ హరిః కృష్ణః కేన పథా మార్గేణ చరితః గత స్యాత్ భవేత్ సత్త్వరం దుగ్రతం విశంభేసతి హరి రతిక్రాన్తో భవేదితి భావః. కథయ వద నను కథ మహం వేదీత్యత ఆహుః పల్లవస్యేతి-అస్య పల్లవస్య విటస్య కృష్ణస్యేత్యర్థః. గతి ర్మమనం పల్లవప్రణయినా కిసలయసహితేన విటస్మిన్ధగే నేతి చ భవతా త్వయా విబుధా జ్ఞాతా స్యా ద్భవేత్. భుజంగ ఏవ జానీతే భుజంగ చరణక్రిమ మితి న్యాయాత్-ఇతి భావః. (భుజంగో విటః) అత్ర సమర్థనీయస్య విశేషభూతస్య పూర్వవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన సామాన్యేన సమర్థనా దరాస్తర న్యాసాలంకారః. సచ పల్లవశబ్దగతి శ్లేషోజ్జవితః. చూతశబ్దస్య పుంలింగత్వేన తరోః పురుషజాతిత్వేన చ చూతనృత్యే స్త్రీణాం పురుష బుద్ధి రితి జ్ఞేయమ్.

118

శ్లో॥ అధోక్షజాధ్యక్షమశోక కిం తే బభూవ నిర్వాణనిదానభూతమ్

అశోకభావః కథ మన్యథా తు తవైవ దృష్ట సకలాగమేషు.

అధోక్షజేతి॥ హే అశోక వంశశవృక్ష తే తవ నిర్వాణనిదానభూతం సుఖకారణం మోక్షకారణభూతం చ అధోక్షజాధ్యక్షం శ్రీకృష్ణసామోత్కారః బభూవ కిమ్ అనీత్ కిమ్ ఇతి హేతూ త్వేత్యాలంకారః. అన్యథా అధోక్షజసామోత్కారాభావేతు అఖిలాగమేషు అఖిలా సుర్యే అగమా వృక్షాః తేషు మధ్యే తవైవ అశోకభావః- అశోకత్వం అశోకవృక్షత్వమ్ కథంకుతో దృష్టః సిద్ధ ఇత్యర్థః. అన్యత్ర సకలాగమేషు సర్వవేదెవ్వి తవై వ అశోకభావః శోకరాహిత్యం కథం దృష్టః సామోత్కారతః వేదై స్స్వతిః ప్రమాణభూతై స్తవైవాశోకత్వం కథం ప్రతిపాదిత మిత్యర్థః. అత్ర పూర్వార్థే సంభావితః అశోకస్య అధోక్షజాధ్యక్షప్రార్థిరూపో వాక్యార్థః ఉత్తర వాక్యార్థేన సమరిత ఇతి కావ్యలింగమలంకారః. స చ శ్లేషోజ్జవితః అశోక ఇత్యత్ర అన్యార్థత్వప్రకల్పనా నిర్దుక్తిః.

119

శ్లో॥ దుత్తూర శౌరిః ప్రిణయం విధాయ సకృత్తత స్త్వా మతిసందధే ను
వియోగకాంతాజననిర్విశేష మున్మత్తభావం వివృణోషి యేన.

దుత్తూరేణ॥ హేదుత్తూర కాంచనాహ్వయ శౌరిః కృష్ణః సకృత్ ఏకవారం
ప్రిణయం స్నేహం విధాయ కృత్వా త్వయాసహేతి శేషః. తతః తత్రణమేవ
త్వా మతిసందధే ను వంచయామాస కిం అస్మానివేతిభావః. యేన హేతునా
వియోగకాంతాజననిర్విశేషం వియోగో విరహః తద్వ్యక్తః కాంతాజన స్త్రీసమూహ
ఇతి మధ్యమపదలోపీసమాసః-తస్మాత్ నిర్విశేషం నిర్భేదం యథాతథా- పశ్చమీ
విభక్తే ఇతి పశ్చమ్యాం పశ్చమీభయేనేత్యత్త్ర పశ్చమీతి యోగవిభాగాత్సమాసః-
తత్తుల్య మిత్యర్థః. ఉన్మత్తభావం ఉన్మత్తతత్వం ఉన్మాదయుక్తత్వం చ వివృణోషి
ప్రకటయసి. 'ఉన్మత్తః కిత్వో ధూర్జో దుత్తూరః కాంచనాహ్వయః' 'ఉన్మత్త
ఉన్మాదవతీతి చామరః. యత స్త్వం వయమిహోన్మత్తః తత స్త్వామపి సకృత్ప్రణయో
హరి రవంచయ దిత్తుత్పశ్యమ ఇతి ముఖ్యార్థః. అత్ర శ్లోకస్య పూర్వాధేన
దుత్తూరే సంభావితస్య హరివంచితస్యరూపవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన సమర్థనా
త్కావ్యలింగం. ఇదంచ స్లేషాలంకారోజ్జీవితమ్.

120

శ్లో॥ ఏన మున్మత్తతా మేత్య ప్రిలపంత్యో మృగీదృశః
యశోదాదారకాద్వైత మాపు స్తద్భావనాబలాత్.

ఏవమితి॥ మృగీదృశః స్త్రీయః ఉన్మత్తతాం ఉన్మాదవత్త్వ మేత్య ప్రాప్య ఏవం
పూర్వోక్తరీత్యా ప్రిలపంత్యః విలపంతస్సత్యః తద్భావనాబలాత్ శ్రీకృష్ణనిరస్తర
ధ్యానప్రభావాత్ యశోదాదారికాద్వైతం కృష్ణార్థేద మాపుః భజరే. భ్రమరకీట
న్యాయాదితి భావః. భక్తిరసస్య పరాకాష్ఠేయమ్.

121

అవ. అథ యశోదాదారికాద్వైత మాపు రితి యదుక్తం తదేవ వర్ణయతి త్రిభిః వధూ
రిత్యాదిభిః-

శ్లో॥ వధూరథా త్కాచి దళికపూతనాస్తనౌ వినోదేన జనార్దనాయితౌ

ప్రయాతు తత్ర ప్రళయం పురోదితౌ తథా ద్వితీయాపి పున స్తదద్భుతం.

వధూరితి॥ జనార్దనాయితౌ జనార్దనవదాచరితౌ కృష్ణాయమానేత్యర్థః. కాచిద్వధూః
స్త్రీ వినోదేన విలాసేన అలీకపూతనాస్తనౌ కపటపూతనాకుచౌ పూతనాయ
తాయాః కన్యాశ్చి ద్దోష్యాః కఃచా విత్పర్థః. అథాత్ పపా- థేచ్ పానే ఇతి ధాతో
ర్లుప్. తత్ర ఉభయో ర్మధ్యే పురా ప్రథమముదితౌ ఉక్తౌ అలీకపూతనేత్యర్థః.
ప్రళయం నాశం తన్నామకసాత్త్వికభాసం చ ప్రయాతు ప్రాప్నోతు. జనార్దన
కృతస్తనపానా త్పుతనేన జనార్దనాయితగోపీకృతస్తనపానా దళికపూతనాపి నశ్యే
తీదం యుక్తమేవేతిభావః. పునః కిన్తు తథా పూర్వోక్తాలీకపూతనావత్ ద్వితీయాపి
జనార్దనాయితౌ గోపికా చ ప్రళయం ప్రయయావీతి లకారవిపరీణామేనాన్వయః.
తత్ ద్వితీయాయా అపి ప్రళయప్రాప్తిః అద్భుతం చిత్రం - పూతనాస్తనపానేన

జనార్దన స్వేన అశీకపూతనాస్తనపానేకృష్ణాయతాయాఅపి | ప్రళయాభావస్య భవిత
వ్యత్యేన తద్విరుద్ధప్రళయసంభవ ఆశ్చర్యావహ ఇతిభావః. విరోధాభాసాలంకారః.

శ్లో॥ కయాపి తన్వ్యా మధుసూదనాయతం కయాచి దాలంబి భుజంగభావనా

విజేతు మీశాపి భుజంగమాదిమా ప్రతారితా ప్రత్యుత తేన లీలయా.

కయాపీతి॥ కయాపి కయాచి తన్వ్యా గోపికయా మధుసూదనాయతం కృష్ణవదా
చరితం భావే క్తః. కయాచితన్వ్యా భుజంగభావనా కాలీయధ్యానం ఆలంబి
స్త్రీకృతం ధ్యానేన హి ధ్యాతా ధ్యేయాత్మకో భవతి తథా ప్రకృతే భుజంగం
భావయన్తి కాచిమ్భుజంగాత్మకతా మాసేత్యర్థః. భుజంగవదాచరితమితి యావత్.
ఆదిమా పురోదితా మధుసూదనాయతా గోపీ భుజంగం తద్వదాచరితాం గోపీం
విజేతుం జేతుం ఈశాపి సమర్థాపి కృష్ణాయతత్వాదితిభావః. ప్రత్యుత నైవరీత్యేన
తేన భుజంగేన భుజంగాయతగోప్యేత్యర్థః. లీలయా విలాసేన ప్రతారితావంచితా యథా
కృష్ణో విలాసేన భుజంగం జిగాయ తద్వత్కృష్ణాయతావిలాసేన భుజంగా దవజయం
ప్రాప. కృష్ణస్య లీలారసప్రధానత్వాదితిభావః. అత్ర భుజంగేన విలేన కృష్ణేన ప్రతా
రితా వంచితేతి ధ్వనిః. మధుసూదనాయత మిశ్మిత్రోపమాలంకారః. 123

శ్లో॥ జనార్దనాద్వైత మవాప్య కాప్యహో దవానలాపాన మనాటయ త్తమామ్

తతః పరితాపధురా మవాప సా మృషావిషాదో విరహానలాదితి.

జనార్దనేతి॥ కాపి కాచిత్ జనార్దనాద్వైతం శ్రీకృష్ణాశేద మవాప్య ప్రాప్య దవా
నలాపానం దవానలస్య దవాగ్నే రాసమంతా త్పానం అనాటయ త్తమాం అతిశ
యేన అభినయతిస్మ. తతః దవానలాపానాద్ధేతోః సా గోపీ పరితాపధురం సంతా
పాతిశయం 'ఋక్పూర్ణాఃపథా'మితి సమాసాంతోఽప్రత్యయః. అవాప అభజత్. విర
హానలా ద్వియోగరూపాదగ్నే ర్హేతోః విషాద స్సంతాపః ఆసీదితిశేషః. ఇత్యేవం
రూపః ప్రవాద ఇతి శేషః. మృషా మిథ్యా - అశ్రి పరితాపే విరహానలహేతుకత్వం
మృషాపదేన అపహ్నుత్య దవానలపానహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాత్ సావహ్నవా
గమ్యాత్ప్రేక్షా. 125

తతః॥ ఏవం కృష్ణాత్మతా మేత్య నటనానన్తరం.

శ్లో॥ అదృశ్యోఽయం శౌరిః పదకమలముద్రాశ్రియణత

స్సుఖం సాక్షాత్కార్యో భవతి నను యోగైః కిమపరైః

విచింత్యైవం తత్ర వ్యవసితమతీనాం న సుదృశాం

ప్రకాశోఽభూ దస్యాః క్వచన రజసా క్వాపి తమసా.

అదృశ్యఇతి॥ అదృశ్యః దూరీభూతత్వా ద్దృష్ట మశక్యః అయం శౌరిః కృష్ణః
పదకమలముద్రాశ్రియణతః పదకమలస్య కమలతుల్యచరణస్య ముద్రా చిహ్నం
తస్య ఆశ్రియణతః ఆశ్రియాద్ధేతోః అన్వేషణాద్ధేతోరితి యావత్. సుఖం
అక్షేపం సాక్షాత్కార్యః సాక్షాత్కర్తుం శక్యః భవతి - నను భవతి ఖలు - పద

ముద్రానుసారేణ హి చోరాదయో గృహ్యంతే ఇతి భావః. అపరై ర్యోగై రుపాయైః
 కిం ఏవ మిద్ధం విచింత్య ఆలోచ్య తత్ర పదముద్రాన్వేషణే వ్యవసితమతీనాం
 నిశ్చితచిత్తానాం ప్రవృత్తాగామితి యావత్ - సుదృశం క్షీణం అస్యాః కృష్ణపద
 కమలముద్రాయాః ప్రకాశః స్ఫురణం క్వచన క్వచిత్ కంజాదావిత్కర్థః. తమసా
 అంధకారేణ హేతునా క్వాపి క్వచిత్ మార్గజేతే ఇత్యర్థః. రజసా పరాగేణ చ
 నాభూత్ న బభూవ. ఆచ్ఛాదనాదితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్థ-అన్వయః అస్మాక మజ్ఞా
 నావృతత్వా ద్దుర్లభ్యః అయం శౌరిః పరమేశ్వరః పదకమలం శ్రీకృష్ణచరణారవింద
 మేన ముద్రా వస్తు తస్యా ఆశ్రియణతః ఛాయాన్వితోః సుఖం సాక్షాత్కార్యో
 భవతి. భగవచ్చరణారవిందధ్యానాత్మకభక్తిమార్గేణ భగవాన్సులభ ఇతిభావః.
 అపరై రన్యై ర్యోగై ర్లంబికాదిభిః కిం న కిమపి ఏనం విచింత్య తత్ర భక్తిమార్గే
 వ్యవసితమతీనాం సుదృశం విచూషాం అస్యాః పదకమలముద్రాయాః ప్రకాశః
 మనసి పరిస్ఫూర్తిః క్వచన క్వచిత్సమయే తమసా తమోగుణేన క్వాపి సమయే
 రజసా రజోగుణేన చ నాభూత్. రజస్తమోగుణావిర్భావసమయే చిత్రైకా
 గ్ర్యాభావా దితి భావః.

125

గ॥ ఏవ మనికటవికటాటపర్యటనపాటవపటలచరణయుగళా వల్లవలోల
 లోచనాః క్వచన నితాంతనిమగ్నా మరవిందలోచనచరణకమలముద్రా
 మవలోక్య కామసి కామసి మనురాగభరేణ బభార భుజశిరసా యశోదా
 కిశోర ఇతి నిర్ధార్య ధార్యమాణధైర్యవిపర్యయా బభూవుః.

ఏవమితి॥ అనికటవికటాటవ్యాం మారీభూతే విశాలే ననే పర్యటనపాటవేన పరి
 భ్రమితాభ్యాసేన హేతునా పాటలం రక్తం చరణయుగళం పాదద్వయం యాసా న్తా
 అటవ్యాం సుమారం పరిభ్రమణేనానుజితచరణా ఇత్యర్థః. వల్లవలోలలోచనాః
 గోపస్త్రీయః క్వచన క్వచిద్దేతే నితాంతనిమగ్నా మత్యేన్ద్రాధఃప్రవిష్టా మిత్యర్థః.
 భావాతిరేకాదితి భావః. అరవిందలోచనచరణకమలముద్రాం శ్రీకృష్ణపాదారవింద
 చిహ్నం అవలోక్య దృష్ట్వా యశోదాకిశోరః కృష్ణః కామసి కాంచిత్ మహాభాగా
 మిత్యర్థః. కామసిం తరుణీం అనురాగభరేణ ప్రేమాతిశయేన హేతునా భుజశిరసా
 స్పృంధేన బభార ఉవాహ. ఇతి ఏవం నిర్ధార్య నిశ్చిత్త ధార్యమాణధైర్యవిపర్యయాః
 ధార్యమాణః ప్రాప్తః ధైర్యవిపర్యయః అధైర్యం యాభిస్తాః అధీరా ఇత్యర్థః.
 కామసి ధృత్వా క్వాపి దేహాన్తరం యయా కృష్ణః నభవతి ఖల్వస్య పునరాగమన
 మితి తాసా మాశయః. బభూవుః అభూవత్ -

126

శ్లో॥ పంకే ఘనే రజసి వా ప్రచురే కథం త
 దభ్యన్నతం త్రిజగతోఽపి గురోః పదం స్యాత్
 కామాభిభూతమనసా మిద మావిరస్తు
 తత్త్వావధారణకథాం కథ మంతరేణ.

పంకే ఇతి॥ తే జగతోఽసి త్రిభువనాదసి గురోర్దుర్భరస్య లోకత్రయాపేక్షయా వ్యతి
 స్థూలస్యేత్యర్థః. విశ్వం భరత్వాదితి భావః. కృష్ణస్య తత్ప్రసిద్ధం పదం చరణం
 తచ్చిహ్న మిత్త్యర్థః. ఘనే సాం దే పంకే కర్దమే ప్రచురే అతిశయే రజసి హరానే చ
 కర్దమవతి రజోవతి చ ప్రచరే ఇతి భావః. అభ్యున్నతం ఉత్తానం ఉపరిష్ఠ
 మిత్త్యర్థః. కథం స్యాత్ న కథమపీత్యర్థః. సాంప్రకర్దమధూన్యో విద్యమానా
 యస్యా కస్యాసి పదముద్రా అతినిహ్నా భవతి అతిస్థూలస్య తు కిముతేతి
 భావః. నను కుత ఇదం స్త్రీభి ర్మజ్జాత మత ఆహ కామేతి కామాభిభూతమనసాం
 కామార్తానాం సుదృశాం తత్త్వావధారణకథామస్తరేణ వస్తుతత్త్వవిచారం వినా
 ఇదం తత్త్వం కథం కేన ప్రకారేణ ఆవిరస్తు జాయేత న కథమపీత్యర్థః. వ్యంగ్యా
 ర్థస్తు ఘనే అధికే పంకే పాపే సతి ప్రచురే రజసి రజోగుణే చ సతి తే జగతోఽసి
 గురోః తే జగత్పతేః కృష్ణస్య సంబంధి అభ్యున్నత మత్యుత్క్లప్తం పదం చరణం
 కథం కేన ప్రకారేణ దృష్టమితి శేషః. స్యాద్భవేత్ జనేనేతి శేషః. పాపినో రాజ
 సాశ్చ జనాః భగవత్పాదారవిండం సాత్మ త్కర్తుం నాధికుర్వన్తితి భావః. తత్ర
 హేతు మాహ కామేతి కామేత్యుపలక్షణం కామకోదాధిభి ర్మహామోహభయై
 రభిభూతం విక్షిప్తం మనో యేషా స్తేషాం జనానాం తత్త్వావధారణకథా మస్తరేణ
 వేదాన్తవిచారం వినా ఇదం భగవత్పాదారవిండం కథ మావిరస్తు ఆవిష్కృతం
 స్యాత్ ఏత త్సాత్మత్కారో న భవతి తాదృశానా మితి భావః. యద్యా భగవానితి
 కశ్చన నాస్తి అనుపలభ్యమానత్వాత్. శశశృంగవ దితి తర్కావప్టుశేన విపదమా
 నానాం బాధాదీనాం ప్రతిక్షేపణార్థోఽయంశ్లోకః. తథాహి బాధాదీనాం హృది ఘనే
 పంకే పాపహేతౌ తమసి తథా ప్రచురే రజసి రజోగుణే చ సతి అర్థాత్ తమో గుణ
 కార్యేషు తంద్రాదిషు రజోగుణకార్యేషు దురహంకారాదిషు చ సత్పు ఇత్యర్థః. తే
 జగతోఽసి గురోః కారణస్య ద్రవ్యాణః అభ్యున్నతమపి పదం స్వరూపం కథం
 స్యాత్ కథం ప్రతీయేతేత్యర్థః. తేషాం భగవత్స్వరూపజ్ఞానం నైవ భవేదితి
 భావః. తత్ర హేతు మాహ కామేతి కామాభిభూతమనసాం జనానాం తత్త్వా
 వధారణకథా మస్తరేణ ఇదం భగవత్తత్త్వం కథ మావిరస్తు స్ఫురతు న కథ
 మపీత్యర్థః. వేదాన్తతత్త్వవిచారేణ మనసి ప్రసన్నే సత్ప్రదానీ ముపలభ్యేత్ కామాభి
 భూతానాం యుష్మాకన్తు కథ న్తదుపలభిః. న హి యుష్మాదులపలబ్ధ్యభావమాత్రేణ
 బ్రహ్మణోఽసత్త్వం కల్పయితుం శక్యేత్ తథాత్వే ఆస్మదపృష్టానాం మేర్వాదీనాం
 పర్యతానామపి అసత్త్వం స్యాత్ ఇతి భావః.

127

తతశ్చ॥ ఏవం గోపీనా మధైర్యప్రాప్త్యనంతర మిత్త్యర్థః.

అవ. అథ కామపి కామినీం బభార భుజశిరసా యశోదాకేశోర ఇతి యదుక్తం తత్ర
 స్కంధేన గోపీవహనే హేతు ముత్పేక్షన్తే సముత్పాత్యేతి.

శ్లో॥ సముత్పాత్య ప్రేమామృతజలధిపూరే ప్రియతమాం
ప్రియః క్షేప్తం వాంఛన్నివ స కతమామేవ మవహాత్
భవత్సేత తప్తా కమపి తపసాం సంచయ మి నం
నిజై ర్లీలాజాలై రితరదురవాపం కిమతనోత్.

సముత్పాత్యేతి॥ సః ప్రియః కృష్ణః కతమాం కామపి ప్రియతమాం ప్రేయసీం
సముత్పాత్య ఉద్ధృత్య ప్రేమామృతజలధిపూరే ప్రేమైవామృతం సుధా తప్త జలధి
స్సముద్రః తస్య పూరే జతాఘే క్షేప్తం పాతయితుం వాంఛన్ ఇచ్ఛన్నివేత్సు
త్ప్రేతా. ఏవ మిద్ధ మవహ ద్భభార. కేన చిదుత్పాత్య జలే పాతీతం వస్తు యథా
గాఢం నిమజ్జతి తద్వత్క్రమేనాంక మారోపితా తస్య ప్రేమజలధౌ గాఢం నిమజ్జతీతి
భావః. రూపకానుసౌగంధోత్ప్రేతాలంకారః. ఏతత్ కన్యాశ్చి త్ప్రియతమామూః
శ్రీకృష్ణేన స్కంధ మారోప్య లాలితత్వం భవతు-అస్మాకమపి తస్యా స్తథాత్వ
మిష్టమేవ- శ్రీకృష్ణస్య దక్షిణనాయకత్వేన ఏతావతా నాస్మాకం హం రితి భావః.
ఇయం ప్రియతమా కమప్యనిర్వాచ్య మత్యధిక మిత్యర్థః- తపసాం సంచయం
సమూహం తప్తా కృత్వా నిజైః స్వయైః లీలాజాలైః స్థితభూవిక్షేపాదివిలాస
సమూహైః తమితి శేషః. కృష్ణం ఇతరదురవాపం అన్యదుర్లభం అతనో చ్చకార
కిమ్. సా చ కేనచి త్తపోబలేన తస్య దక్షిణనాయకత్వమపి విఘటితవతీ స్వస్మిన్నే
వానురక్తం చకార-కథ మన్యథా ప్రియ స్తాముత్పృజ్య నాగచ్ఛేదితి భావః. అత్రా
ప్యూత్ప్రేతాలంకారః. అత్ర కమపి తపసాం సంచయం తమాపం కృష్ణం ఇయం
తస్య నిజై ర్లీలాజాలైః లీలాప్రధానైః జాలైః మత్స్యబంధనరజ్జుభిః 'ఆనాయః
పుంసి జాలం స్యా' దిత్యమరః. తప్తా బద్ధ్యా మత్స్యవదితి భావః. ఇతరదురవాపం
స్వాధీనత్వేన అన్యత్ర గంతు మశక్త్యా దితరదుర్లభం అతనో త్కిమితి ధ్వనిః. 128
అవ. అథ అలమల మిత్యాదిభి రష్టభి ర్గోషీనాం విలాపం వర్ణయతి.

శ్లో॥ అలమల మవయామి ముంచ భీతాం గురుజనతః కితవేతి భాషిణీం నూమ్

చిరముచితవచోభి రన్వనైషీ న్మధుమధురై సుకథం కృపాం జహాతి.

అలమలమితి॥ హే కితవ ధూర్త అలమలం సంభ్రమా ద్విరుక్తిః-సంభోగేన పర్యాప్త
మిత్యర్థః. అపయామి అపగచ్ఛామి- అహమిత్యస్యాక్షేపః. గురుజనతః శ్వశూశ్వశు
రాదే గురుజనాత్ భీతాం మామితి శేషః. ముంచ త్యజ త్వ మిత్యస్యాక్షేపః-ఇత్యే
వం భాషిణీం వదంతీం మాం స ఇత్యనేన య ఇత్యాక్షిప్యతే యః మధుమధురైః
మధు మద్యం మకరందోవా తద్వన్మధురైః స్వాదుభిః ఉచితవచోభిః తత్కాలాను
గుణవాక్యైః చిరం బహుకాల మన్వనైషీత్ అనునయమాస. సః కృష్ణః కృపాం
దయాం కథం జహాతి త్యజతి తాదృశస్య కుతో-ఽద్య మయి దయా నాసీదితిభావః. 129

శ్లో॥ కదా వా లావణ్యామృతరసపరీవాహనిలయం

పురః ప్రాదుర్భూతం మధురమధురం వీక్ష్య దయితమ్

హారే శౌరే కాంతప్రియతమసరోజాక్షరణం
భవేతి కోశంతీ నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్.

కదావేతి॥ లావణ్యామృతరసపరీవాహనిలయం లావణ్యం ఛాయావిశేషః తదేవ
అమృతరసః సుధారసః తస్య పరీవాహనాం ప్రవాహనాం నిలయ మాశ్రయం
సముద్రమితి యావత్. మధురమధురం అతిరుచిరం- నిత్యవీప్సయో రితి నాత్ర
ద్విర్యావః- సుబ్బుగసంభవాత్- ప్రకారే గుణవచనస్యేత్యపి న సాదృశ్యస్య అద్యోత్య
త్వాత్- నహ్యత్ర మధురసదృశ మిత్యర్థో మూలకారేణ వివక్షితః-తస్మాత్ మధురా
దపి మధుర ఇతి పఞ్చమీసమాసః-పురః అగ్రే ప్రాచుర్యాత మావిర్గతం దృశ్య
మానమితి యావత్- దయితం ప్రియం వీక్ష్య హేహారే హారత్యాశ్రితతాపమితి
హరిః- తత్సంబుద్ధిః. హేశౌరే శూర ఇతి కశ్యప యదువంశ్యో రాజా తస్యాపత్యం
శౌరిః తత్సంబుద్ధిః- అపత్యం పాత్రప్రభృతిగోత్ర మితి సంకేతిత్వాత్. ఉత్తమవంశ
ప్రసూతత్వేన ఉత్తమగుణశాలిన్నితి సంబుద్ధ్యభిప్రాయః. హేకాంత కమనీయ హే
ప్రియతమ ప్రాణేశ హేసరోజాక్ష కమలాక్ష త్వం శరణం రక్షితా భవ ఇతి కోశస్తీ
ఆహ్వాయమానాసతీ కృశ ఆహ్వానే ఇతి ధాతుః- యద్యపి పురోగతస్య ఆహ్వాన
మనుపపన్నం తథాపి పురో దూరే దృశ్యమానస్య ఆహ్వానం ఘటతే ఇతి జ్ఞేయం.
యద్వా కోశస్తీ శబ్దాయమానాసతీ-ధాతునా మనేకార్థత్వాత్-దివసాన్ దినాని
నిమిషమివ నిమిషపరిమితకాలమివ కదా వా నేష్యామి గమయిష్యామి. అధునా
విరహావస్థాయాం నిమిషం దినానీవ యథా నయామి తథా సంయోగే దినాని నిమిష
మివ కదా వా నేష్యామితి భావః. అత్ర శృంగారరసస్య కదావేతిపదసూచిత
శ్చింతాఖ్యసంఘాతభావోఽంగమితి ప్రేయోఽలంకారః. కించ శాస్త్రరసస్య కదావేతి
పదసూచిత శ్చింతాఖ్యో వ్యభిచారిభావోఽంగమిత్యత్ర ప్రేయోఽలంకారోఽన్యో
ధ్వస్యతే. 'కదా వారాణస్యా మమరతటినిరోధసి వస' నిత్యాదావివేతి బోధ్యమ్. 130

శ్లో॥ త్యక్త్వా ధర్మకథాం నిజా దుపనతాం కేళీసుఖం చ ప్రియా
నోహి దుచ్చసుఖానుభూతిచపలా విస్రంభమాప్తా స్త్వయి
నాథత్వం చ న వీక్షసే యది కృపాతుంగై రపాంగై స్తదా
భ్రష్టానా ముభయత్ర హంత శరణం కిం స్యా ద్గతిః కా హి సః.

త్యక్త్వేతి॥ హే నాథ పతే నిజాత్ స్వజనా దుపనతాం ప్రాప్తాం నిజజనే నోపదిష్టా
మిత్యర్థః. ధర్మకథాం ధర్మవార్తాం తథా పరపురుషం నగచ్ఛే దయం స్త్రీణాం కుల
ధర్మ ఇత్యేవంరూపస్వజనప్రబోధ మవమత్యేతి భావః. ప్రియా త్పాణిగృహీతు
స్సకాశా జ్ఞాతుం కేళీసుఖం కీడాసుఖం చ మోహాత్ త్యక్త్వా-నిజా దుపనతమితి
పాతేధర్మకథాం నిజాత్ స్వీయాత్ ప్రియా దుపనతం ప్రాప్తం కేళీసుఖంచ ఇత్యేత
ద్వయం మోహా దజ్ఞానాత్ త్యక్త్వా విస్మయేత్యన్వయః. అయమేవ పాతో గరి
యాన్. ఉచ్చసుఖానుభూతిచపలాః అధికసుఖానుభవాసక్తాః వయం త్వయి విస్రంభం

విశ్వాన మాప్తాః పాప్తాః అభివామేతి శేషః. కామిన్యో హి భర్తు స్సకాశా
 త్సుఖ మల్పమితి ఉపపత్తే స్సకాశా దధికం సుఖం స్యాదితి చ మత్వా భర్తార మవ
 మత్వ ఉపపత్తినా సంయుక్తా భవన్తితి లోకసిద్ధాంతానువాదోఽయమ్ - త్వంచ
 త్వమపి చకారాత్ నిజః స్రీయో న పశ్యత్సేవేత్సర్థః. కృపాతుంగైః దయో
 న్నైః అపాంగైః కటాక్షైః న పిక్షసే యది అస్మానితి శేషః - నపశ్యసి
 చేత్ ఉభయత్ర ధర్మాధర్మమార్గయో రుభయోరపి భ్రష్టానాం స్థలితానాం
 నః అస్మాకం కిం వస్తు శరణం రక్షకం స్యాత్ న కోఽపి రక్షక ఇత్సర్థః. తథా నః
 కా హి కావా గతిః ప్రాప్యస్థానం స్యా ద్భవేత్. జన్మాన్తరే యద్యపి నరకగతి
 రేవ భవేత్ - అధునాపి దుర్గతిరేవ నతు సుగతి స్యా ద్విదితి భావః. వ్యం
 గ్యార్థస్య - ధర్మకథాం త్వక్త్వా 'సర్వధర్మాక' పరిత్యజ్య మామేకం శరణం
 ప్రజేతి గీతావచనాదితి భావః. మోహః దేహోః దేహాది ప్వాత్మత్వభ్రమా
 ద్దేహోః. తాదృశభ్రమహేత్వజ్ఞానాదితి వా నిజాత్మియా దుపలక్షణ మిదం పుత్రా
 దీనాం. ఉపనతం కేళీసుఖం సాంసారికసుఖ మిత్సర్థః. త్వక్త్వా దేహాదివ్యనాత్మత్వ
 భ్రాన్తి ఇతః పూర్వం భర్తృపుత్రాదికీర్ణాజన్యం సంసారసుఖ మాసీత్ - ఇదాసిం
 త్వద్గీతామాహత్యాత్ తాదృశమోహనివృత్తే ర్న సంసారసుఖ మితి భావః. ఏవం
 సంసారసుఖత్యాగే హేతు మాహ ఉచ్చసుఖానుభూతిచపలా ఇతి - మోక్షసుఖా
 సక్తా ఇత్సర్థః. త్వయి పరమేశ్వరే 'అకామ స్స్వీకామో హ మోక్షకామ ఉదా
 రధీ' రిత్స్యక్తత్వాదితి భావః. విస్రంభం భక్తిమిత్సర్థః. ఆప్తా అభవామ. హేనాథ
 పరమేశ్వర త్వంచ త్వమపి చాత్ యజ్ఞాదిధర్మాచరణే ఇంద్రాదయః కృపాం
 కుర్యుః. తాదృశధర్మత్యాగా న్న కేహ మప్యస్మాను దయేతి భావః. కృపాతుంగై
 రపాంగై ర్నపిక్షసే యది ఉభయత్ర ఇహముత్రిఫలయో రుభయో ర్భ్రష్టానాం
 నః కిం శరణం స్యాత్ - భర్తృపుత్రాదిత్యాగా దైహికసుఖనాశం సర్వధర్మత్యాగా
 దాముష్మికస్వర్గసుఖనాశః ఇతి భావః. నః కా వా గతి స్యాత్ దుర్గతిరేవేత్సర్థః.
 ఆపాతబ్రహ్మజ్ఞానినాం వేదవిహితకర్మానననుష్ఠాత్మాణాం కేవలభక్తిమార్గనిరతానాం
 భగవానేవ రక్షిః-తస్య కృపాభావేతు ఏవంవిధానాం దుర్గతిరేవేతి భావః. అత్ర
 యది త్వం నిర్దయ స్యా త్త్వస్మాకం దుర్గతిరేవేతి వర్ణనా త్వంభావనాలంకారః.
 'సంభావనా యదీడ్ధం స్యాదిత్యాహోఽన్యస్య సిద్ధయే' ఇతి లక్షణాత్. తేన చ యథా
 త్వయి నిర్దయత్వ మసంభావితం తథాస్మాను దుర్గతికత్వ మప్యసంభావిత మేవేతి
 ఫలితమ్.

శ్లో॥ ప్రాణేశ ముగ్ధమధురం వదనం సకృ త్తే
 సందర్శయామ న తతోధిక మర్థయే త్వామ్
 అభ్యుద్యతో నిరపరాధివధూవధార్థ
 మంతర్దధాతు కిలవ శ్రుపయా శశాంకః.

ప్రాణేశేతి॥ హే ప్రాణేశ ప్రాణనాయక ఏతేన శరీరమాత్మైవ నిజో భూతా ఈశో
భవతి- నతు ప్రాణానా మితి వ్యజ్యతే. ముగ్ధమధురం ముగ్ధభ్య స్సుందరేభ్య శ్చ
దిభ్యోఽపి మధురం సుందరం తే తవ నదనం సకృ దేకవారం న తు బహువామితి
భావః. ఆశు దుఃఖం విశంభే సతి న పయం భవిష్యామ ఇతిభావః. సంసిర్షయ సమ్య
గ్దర్శయ. ఏతావతా తవ నతోఽపి శ్రీమ ఇతి భావః. యది త్వం చుంబనాదికమపి వయం
ప్రార్థయామేతి మత్వా ముఖందర్శయితుం సంకోచం యాసి- న తథా వయం దురాశా
ఇత్యాహుః-తతః తస్మాదధికం అన్యత్ త్వాం నార్థయే. పృత్యేకాభిప్రాయా దేక
వచనం- నప్రార్థయామహే ఇత్యర్థః. నను కేవలాస్మన్మఖం దర్శనమాత్రేణ కిం
యాయం ఫలం స్యా దత ఆహుః-అభ్యుద్యత ఇతి. నిరవరాధివహువధార్థం అపరాధ
రహితస్త్రీనిబర్తహణార్థం స్త్రీయ శ్చాత్ర వియోగిన్య ఏతేతి జ్ఞేయం- సంయోగిసీనాం
చస్త్రీద్వేషాసంభవాత్. అభ్యుద్యతః ఉత్పన్నః ఉద్యుక్త ఇతి వా కిలహో ఘోర్తః
ఘాతుక ఇత్యర్థః. శశాంకః మృంగలాంఛన శ్చస్త్రీః ఏతేన యథా వ్యాధః స్వపరి
పుష్టం కంచన మృగం స్వపార్శ్వగతం మృగేభ్యః ప్రవర్తయిత్వా తేన తేషాం
మృగపక్షపాత్యేవాయం న తు మృగఘాతుక ఇతి భాగ్నిం జనయిత్వా సన్నిహితాన్
మృగాన్ హస్త తదగ్రదయం చంద్రోఽపీతి ధ్వన్యతే. త్రసయా లజ్జయా హేతుభూతయా
అస్తర్ధాతా తిరోహితో భవతు. త్వన్మఖస్య నిరంకత్వాత్ స్వస్య సాంకత్వాచ్చ
త్రీశితస్సన్ కాపి పలాయితా మిత్యర్థః. పరికరాంకురాలంకారః. చస్త్రీదపి త్వన్మఖ
మధిక మిత్యర్థః సిద్ధత్వా త్రుతీపాలంకారో ధ్వన్యతే. అత్ర పూర్వాకే చిరాద్భగ
వస్తం మనసా ధ్యాయతః కస్యచిద్భగవత్సాక్షాత్కారో త్కంఠితస్య ప్రార్థనేయమ్.
హేప్రాణేశ ప్రాణనియూమక 'యః ప్రాణేషు పితౄణాం ప్రాణానామస్తరోయమయతీతి
శుక్త్యా భగవతః ప్రాణప్రేరణశ్రీవణాత్. ఇదం చోపలక్షణం సర్వాస్తర్థామిత్యస్య-
తథా చ హేసర్వాస్తర్థామిన్ ఇతి యావత్ ముగ్ధమధురం తే నదనం సకృత్సం
దర్శయ సర్వాస్తర్థాద్యథా త్వం స్తుభాదపుష్కత స్తద్వదధునా మత్పురోఽవ
తీర్య మహ్యం ప్రసన్నం తవ నదనం దర్శయేత్సర్గః. మహ్యం ప్రసాదేన ప్రత్యక్షో
భవేతి భావః. నచైవం ప్రత్యక్షం త్వాం కమపి వరం యాచితు మహ ముత్సహే.
యేన లుభశ్యేవ తవ భీతి స్సాన్యదిత్యాహ- తతోఽధికం త్వాం నార్థయే. త్వత్సాక్షా
త్కారాదన్యస్య స్పృహణీయస్య వరస్యైవా భావాదితి భావః- ఇతి ధ్వన్యతే. ఉత్త
రాధే తు- సముద్రసుతత్యేన మహాకులీనోఽప్యయం చస్త్రీః వియోగిసీదార్భగ్య
వశాత్తన్నాశాయ ప్రవృత్తీస్సన్ స్వభగిసీభర్తారం దీనజనరక్షకం భవస్తం దృష్ట్వా
త్రీశితస్సన్ స్వావలంబితమకార్యకరణం త్యజేత్. స్త్రీవధస్య గర్హితత్వాదితి భావో
ధ్వన్యతే.

శ్లో॥ కందర్ప లోవనవిధావబలాజనస్య
నింద్యా పరాక్రమవిధా కతమేయమార్యైః

త్యాం రూపశౌర్యవిభవా వభిభావయంత

ముద్వీక్షసేయదిహరిం పురుషస్తదాస్యాః

కందర్పేతి॥ హేకందర్ప మన్మథ కమితి మాన్త మవ్యయం కుత్సితే .. కుత్సితో నింద్యో దరో యస్య సః కందర్ప ఇతి పుష్పత్తిః.. అత ఏవ పరికరాంకురాలంకారః. ఆర్యైః సాధుభిః నింద్యా గర్వా అబలాజనస్య ప్రీజనస్య లోపనవిధౌ మారణకర్మణి విషయే ఇయం తవేతిశేషః. పరాక్రమవిధా పౌరుషరీతిః కతమా కా తుచ్ఛేత్సర్కః. ప్రీషు పరాక్రమస్తుచ్ఛ ఇతి భావః. రూపశౌర్యవిభవాత్ రూపశౌర్యయోః సౌందర్యపరాక్రమయోర్విభవా త్సామర్థ్యాత్ సమృద్ధేరితి వా హేతోః త్యాం అభి భావయంత తిరస్కుర్వంత హరిం కృష్ణ ముద్వీక్షసేయది శత్యసి చేత్ కిముత తేనసహ యుద్ధప్రసంగ ఇతి భావః. తదా తదానిం పురుషః పుమాన్ స్యాః భవే. పురుషేష్యేవ పరాక్రమః కర్తవ్యః-తతాపి స్వతుల్యేషు పరాక్రమ ఉచితః స్వాధి కేషు పరాక్రమస్తు శ్లాఘ్య ఇతి భావః. కిం చ తవ కృతాపరాధశ్చాయం హరిః రూపశౌర్యవిభవేన త్వదభిభావకత్వాదితి కృత్వా స్వశత్రో తస్మిన్ తవ పరాక్రమ శ్లాఘీయా-తస్మాత్ నిరపరాధాః ప్రయో హిత్వా సాపరాధం పురుషం బాధితుం యది తవ శక్తి రాబ్ధస్వ-ఇదమేవ తవ పౌరుషం- యది న శక్తి స్తర్హి ప్రీవత్సాక్షిం తిష్ఠ ఇతి నిష్కర్షః. అత్ర యథా మన్మథబాణవ్యధా అస్మాకం భవతి తథా కృష్ణస్యాపి-స్యాచ్ఛేత్-కృష్ణే-స్మాన్విహాయ నాపగచ్ఛేత్- యది కథంచి ద్గచ్ఛే తర్హి తదైవ పునరాగచ్ఛేత్. అతః కృష్ణస్య మదనబాణవ్యధా నాస్తితి మత్వా భోమన్మథ త్వం తు బాధస్వ-సతో-స్మానితి గోపికా మన్మథ ముపాలభంతేస్మితి గూఢాశయః. ఉత్తరాధి సంభావనాలంకారః త్యాం రూపశౌర్యవిభవా దభిభావయంతమితి సాభిప్రాయవిశేషనిర్దేశా త్పరికరాలంకారః. పురుషే మన్మథే పురుషత్వే స్వతస్సిద్ధే సతి హరిదర్శనాత్పురుషత్వస్య పునర్విధానాత్ విధ్యలంకారః. 'సిద్ధస్త్వేవవిధానం య త్తామాహు ర్విధ్యలంకృతి' మితి లక్షణాత్.

133

శ్లో॥ కల్యాణజాలనిలయం కరుణారసార్ద్రం

మానందకంద మనవద్య ముఖారవిందమ్

త్రైలోక్యమోహన మనూన మనాప్తపుణ్య

హా హంత కాంత మిహ తిం క్వ విలోకయామః.

కల్యాణేతి॥ కల్యాణజాలస్య మంగళసమూహస్య నిలయ మావాసం కల్యాణజాల నిలయం సకలకల్యాణపరిపూర్ణ మిత్యర్థః. కరుణారసార్ద్రం దయారసేన శీతలం ఆనంద కందం ఆనందస్య సుఖస్య కందం మూలభూతం స్వయ మానందమయ స్సౌ పరేషా మానందస్య హేతుభూత ఇతి భావః. అనవద్యముఖారవిందం అనవద్యం నిర్దుష్టం న తు చన్ద్రవత్సంకమితి భావః. అరవిందం కమలమివ ముఖం వదనం ఉపమితసమానః-

తేన ఉపమాలంకారః. యస్య తథ తథోక్తం-త్రైలోక్యమోహనం త్రిజగన్మోహజనకం
అత ఏవ అనూనం ఊన స్వల్పః నభవతీత్యనూనః ఉత్కృష్టః తం తం ప్రసిద్ధం
కాస్తం పతిం కృష్ణం యద్వా కాస్తం కమసీయం తం కృష్ణం అనాస్తపుణ్యాః అకృత
సుకృతాః వయం ఇహ వనే క్వ కుత్ర వా విలోకయామః పశ్యామః న కృతా
పీత్యర్థః. యది వయం కృతపుణ్యా స్తస్మి స దృశ్యేత అకృతపుణ్యానా మత ఏన
అభాగ్యానా మస్మాకం కథం తాదృశపతిదర్శన మితి భావః. హా మాస్తేతి భేదాతి
శయే-అత్ర తాదృశం భగవంతం అనాస్తపుణ్యా వయ మిహ కలియునే కదా
విలోకయామః-యది వయం సుకృతిన స్తస్మి కృతాదియగ త్రయే అస్మాకం సీతి
స్సీత్-తదానీం భగవద్దర్శనం జాయేత న త్వేవమితి భవన్యతే. 134

శ్లో॥ రోషో భవే ద్యతి నిరస్యమ దంగసంగి
చేలం కుచౌ రచయ నిర్దయ మర్దనాహ్లా
దంతై ర్నఖై రసి లునీహి కపోతనాదై
సంత్రాస్య పాతయ తతో వివశాం సుఖాశ్లా.

రోష ఇతి॥ రోషః కోపః భవేత్ స్యా ద్యది చేత్ తవ మయీతి శేషః. మదంగ
సంగి మదవయవ సక్తం చేలం కుచవాసః నిరస్య అపనీయ కుచౌ స్తనౌ నిర్దయ
మర్దనాహ్లా నిర్దయం యథాతథా మర్దనీయా రచయ కరు నిర్దయమర్దయేత్కర్మః.
పితృాదీనాం పుత్రాదిషు యది కోప స్తస్మి పుత్రాదిక తే యథేచ్ఛం మర్దయిత్వా
తం కోపం యథా శమయన్తి తద్వత్త్వమపీతిభావః. యది తావతా రోషో న
శామ్యతి తస్మా దంతైః రదనైః నఖైః కరరుహైశ్చ లునీహి ఛేదయ-కుచాఽతి పద
మత్రాపి సంబధ్యతే. యది పున రేతావతాపి రోషో న శామ్యతి తస్మా కపోతనాదైః
కపోతః పారావతః-పారావతః కలరవః కపోత-ఇత్యమరః. తస్య నాదై ర్ధ్వనిభి రితి
నిదర్శనాలంకారః. కపోతధ్వనితుల్యధ్వనిభి రిత్యర్థః. సంత్రాస్య భీషయిత్వా తత్ర
ఏవంకరణానన్తరం వివశాం పరవశాం మామితి శేషః. సుఖాశ్లా సుఖసముదేః
పాతయ డ్డేపయ-యథా ప్రబలః అత్యంతం కుపితః కశ్చిత్ స్వరిపుం మర్దయిత్వా నఖ
దంతాదిభి శ్చేదయిత్వా తర్జనభర్జనాదిభి ర్భీషయిత్వా తావతాపి కోపాశాన్తా
తం ప్రముద్యే పాతయిత్వా శాంతో భవతి-ఏవం త్వమపీతి భావః. అత్ర మర్ద
నాదిషు దోషేష్యసి సుఖరూపగుణదర్శనేన తదభ్యర్థనాయాః కృతత్వా దనుజ్ఞా
లంకారః. యది త్వం పురుష స్తస్మి తే రోష స్సాదేవ - యది రోష స్తస్మా
మదుక్తః సర్వ మవశ్యం కరిష్యసినోచేత్త్వం క్లీబ ఏవేతి గోపీకృతో గూఢః కృష్ణో
పాలంభః పృతియతే- 135

శ్లో॥ అకృత్యం మత్వేదం నిరణయ మనర్థం గురుజనా
ద్గతం పాతివ్రత్యం సుఖమపి విగీతం న సులభమ్

ఇయం చ ప్రతానశా న విరమతి హాహ తదనుగా

విధే వైధేయాగ్ర్యవ్యవసితమయే కిన్ను భవతా.

అకృత్యమితి! ఇదం జారసంభోగరూపం కృత్యం అకృత్యం సుమధ్యమత్వా జ్ఞాత్వా ఇతః ప్రాకామాంధత్వా త్కృత్యాకృత్యవివేకశూన్యాస్తి. ఇదానీం తు ఇద మకృత్యమితి జ్ఞాతమితి భావః. గురుజనాత్ శ్వశూర్వశురాదిభ్య సుకాశా దనరం పీఠాం నిరణయం నిశ్చితవత్వస్తి-గురువో హే అకృత్యకారిణః పుత్రాదీన్ పీఠయ స్తీతి భావః. పాతివ్రత్యం పతివ్రతాత్వరూపః స్త్రీజననాథారణో ధర్మః గతం నష్టం పర పురుషసంభోగేన తన్నాశాదితి భావః. గురుజనానర్థపాతివ్రత్యనాశయో రుభయో రంగీకారేఽపి సుఖమసి నాభూ దిత్యాహ-విగీతం విద్యుచ్చి గ్గప్రీతం సుఖ మానందమసి సులభం సుప్రాపం న నభవతి-నిస్సిత మపీదం జారసంభోగజం సుఖ మస్మాకం దుర్లభమేవాభూదితి భావః. నన్యనునాసి అస్మా ద్దుష్ప్రత్యా ద్విరమస్వేత్యత ఆహ - తదనుగా తం జారం కృష్ణ మనుగచ్ఛతీతి తదనుగా జారానుసారిణీ ఇయం ప్రత్యాశా దురాశా చ న విరమతి న నివ ర్తతే. హాహేతి ఖేదే. ఏవం స్వస్య దుర్బుధ్య దయే విధిం హేతుం మత్వా నిందతి విధే ఇతి-అయే భో వైధేయాగ్ర్య మూర్ధాగేసర విధే బ్రహ్మణ భవతా త్సయా ఇదం ఏతత్ వ్యవసితం నిశ్చితం కిమ్ నిశ్చిత్య మత్ఫాలే లిఖితం కిమిత్యర్థః. న్యంగ్యార్థస్థ-ఇదం సంసరణం అకృత్యం తుచ్ఛసుఖా వహత్వా ఓక ర్తవ్యం మత్వా ఆలోచ్య సంసారే నిర్వేదం ప్రాప్యేత్యర్థః గురుజనాత్ తదుపదేశా దిత్యర్థః. అనర్థం దుఃఖబహుళత్వా దాత్మపాతహేతుత్వాచ్చ అసర్థావహం నిరణయం సంసరణ మిత్యేవ- ఏవం గురూపదేశప్రాప్త్యనంతరం పాతివ్రత్యం పతి సేవాగతం త్యక్తం విగీతం తుచ్ఛం అతి ఏవ సులభమసి సుఖం సాంసారికం న సర్వ మసి సంసరణసుఖం త్యక్తవత్ప్రస్తీత్యర్థః. యోగిసి అభవమితి శలితార్థః. ఇయం తద నుగా సంసారానుగా ప్రత్యాశా తు న విరమతి. హాహేతి ఖేదే 'దంభన్యాసమిషేణ వంచితజనం భోక్తృకచింతాతుం'మితి స్త్రీధర్మయవచనాత్. సంసారం త్యక్తవత్వా యోగిన్యా ఆపి సంసారిరనాంశరో న నష్ట ఇతి భావః. అయే వైధేయాగ్ర్య విధే భవతా ఇదం వ్యవసితం కిమ్ సంసారమోత్సాహ్య ముభాభ్యామసి వంచితా భూయా ఇతి మత్ఫాలే భవతా లిఖితం కిమిత్యర్థః-

136

XII ఏవ మభిధాయ సమారబ్ధరోదనాదిభిః అతిశయితవిరహకృశాను భావాభి రాక్షీరభ మిసిభి శ్వామూభి రసి పాండురాభి స్తరుణిభి రసి పురాణపురుషాశ్శిలాషిణిభి రాష్ట్రీకృతహృదయో యశోదానందన స్తదను పురతః ప్రాదురభవత్.

ఏవమితి! ఏవ మిద్ధ మభిదాయ ఉక్త్వా సమారబ్ధరోదనాభిః ప్రారబ్ధరుదితాభిః అతి శయితేన అధికేన విరహకృశానునా నియోగాగ్నినాహేతునా కృశః క్షీణః అను భావః సామర్థ్యం యాసా న్నాభిః శ్వామూభిరసి నీరాభిరసి యశావసమధ్యస్థాభిరపీతి

చ పాంశుమిరాభిః శ్వేతవర్ణాభిః విరహాదితి భావః. తరుణభి రపి తామ్రానతీభిరసి
పురాణపురుషాభిలాషిణీభిః జరతాభిలాషిణీభి రితి పురుషోత్తమకాంతీనేన రితి చ
విరోధాభాసాలంకారద్వయం. ఆభీరభామినీభిః గోపకామినీభిః ఆర్ద్రీకృతహృదయః
శీతలీకృతమానసః స్వముద్గీశ్య రుద స్తీషు తాసు సంజాతకరుణ ఇతి భావః. యశోహ
నన్దనః కృష్ణః తదను తదైవ పురతః తాసా మక్రే ప్రాదురభవత్ ఆవిరభూత్. 137

XII తాశ్చ తదనన్తర మకాండపతితసుధాసారసంస మరవిందలోచనావలో
కనసుఖ మనుభూయ కాచన చరణసంవాహనేన కాచన కరావలంబ
వితరణేన కాచన వ్యజనవీజనేన కాచి దాలోకశబ్దసముచ్చారణేన కాపి
తాంబూలవీటికాప్రదానేన కాపి స్వేదాంబుజాలకపరిమార్చనేన కాచి
త్పాంసుసందోహనిరసనేన కాచి తాంబూలకరంకవహనేన కాపి పల్లవ
తల్పకల్పనేన చ యథాభిలాష మేన మారాధ్య పరిపూర్ణమనోరథా
బభూవుః.

తాశ్చేతి॥ తాశ్చ గోప్యశ్చ తదనంతరం శ్రీకృష్ణసాక్షాత్కారక్షణే ఆకాండపతి
తేన హతాత్ చ్యుతేన సుధాసారేణ అమృతధారాసంపాతేన సరసం సమావరసం
తస్తుల్య మిత్తర్థః. అరవిందలోచనస్య కృష్ణస్య అవలోకనసుఖం దర్శనజన్యానందం
అనుభూయ ప్రాప్య కాచన కాచితే చరణసంవాహనేన పాదమర్దనేన కాచన కరా
వలంబవితరణేన హస్తావలంబదానేన కాచన వ్యజనవీజనేన తాశ్చవృంతచాలనేన
కాచితే ఆలోకశబ్దసముచ్చారణేన జయజయేతి శబ్దానా ముచ్చైః పకనేన కాపి
తాంబూలవీటికాప్రదానేన పూగఫలకర్పూరాదిచహితతాంబూలవల్లీదళవేష్టనవిశేషః
తాంబూలవీటీ త్యుచ్యతే-స్వేద తాంబూలవీటికేతి-స్వాధే కప్రుత్యయః - తస్యాః
ప్రదానేన వితరణేన కాపి స్వేదాంబుజాలకపరిమార్చనేన ఘర్మబిందుమార్చనేన
కాచితే పాంసుసందోహనిరసనేన ధూళీసమూహోపనయనేన కాచితే తాంబూల
కరంకవహనేన తాంబూలకరంకః తాంబూలరసనిష్ఠీవనపాత్రం తస్య వహనేన ధార
ణేన కాపి పల్లవతల్పకల్పనేన కిసలయశయ్యావిరచనేన చ యథాభిలాషం ఆభిలాష
మనతిక్రమ్య యథేచ్ఛ మిత్తర్థః. ఏవం కృష్ణ మారాధ్య అర్చయిత్వా పరిపూర్ణ మనో
రథాః సంపూర్ణ కామూః శ్రీకృష్ణసేవయా ఏవ తాసా మభీష్టత్వా దితి భావః.
బభూవుః అభవత్.

138

XIII స్థానేహి తత్.

స్థానేఇతి॥ తత్ శ్రీకృష్ణదర్శనేన గోపికానాం పరిపూర్ణ మనోరథత్వమానన్దా వాప్తి
ర్వా స్థానేహి యుక్తం.

అవ॥ యోగ్యతామేన దర్శయతి వనమాలినీతి.

శ్లో॥ వనమాలిని మాయయా పరోక్షే సుదృశాం శోకకృశానరుద్యయకా యః
స కథం శమ మేతు వాగభూమిం హరిసాక్షాత్కృతిలోప మంతరేణ.

వనమాలినితి॥ వనమాలిని శ్రీకృష్ణే 'వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రథోక్షజ' ఇత్యమరః. వనమాలా అన్యస్తీ త్యత ఇని ప్రత్యయః. మాయయా కపటేన పరోక్షే అదృశ్యే సతి సుదృశాం స్త్రీణాం యః శోకకృశానుః శోకాగ్నిః ఉద్యయా ఉత్పన్నః సః శోకకృశానుః వాగభూమిం వచనా మవిషయం అనిర్వాచ్య మిత్యర్థః. హరి సాక్షాత్కృతితోషం శ్రీకృష్ణదర్శనజన్యనందం అన్తరేణ వినా కథం కేన ప్రకారేణ శమం నాశం ఉపైతు ప్రాప్నోతు. విరహితేనా మత్సర్వ శ్లోకః పునః పతిసంగమే నైవ నివర్త్యః సత్వినోపాయేనేతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు-మాయయా అజ్ఞానేన వనమాలిని పరోక్షే - సతి నన్వన్తర్యామిణో భగవతః పరోక్ష్యం ప్రతి స్వాజ్ఞానం హి హేతురితి భావః. సుదృశాం విబుధానాం యః శోకకృశానుః సాంసారికతాపాభి భవజన్యదుఃఖాగ్ని రుద్యయా. సః వాగభూమిం మనోమాత్రిసంవేద్యం హరిసాక్షాత్కృతితోషం గురూపదేశాదినా తత్పదార్థ సాక్షాత్కారజన్యనందం వినా కథం శమయేతు. అజ్ఞానమూల స్సంసారః తత్పదార్థసాక్షాత్కారేణైవ నివర్త్యః సత్వినోపాయేనేతి భావః. అజ్ఞానేన దేహతాదాత్మ్యా ధ్యానం ప్రాప్య సంసరతో జీవన్మజ్ఞానేన తత్త్వం పదార్థశోధనాత్మకేన బ్రహ్మభిన్నత్వే నిశ్చితే సతి సంసారోపరతి ర్భవతీతి రహస్యం. అత్ర శోకకృశాను రితి రూపకాలంకారః - తేన చ హరిసాక్షాత్కృతితోషస్య అమృతధారారూపణం వ్యజ్యతే. 139

శ్లో॥ అనుగృహ్య తతో రాసవిహారై రమణీ ర్హరిః

విరహానలసంజాతపక్షితాప మపాహరత్.

అనుగృహ్యేతి॥ తతః గోపీ పరిచర్యానన్తరం హరిః కృష్ణః రాసవిహారైః రాసక్రీడాభిః రమణీః గోపీః అనుగృహ్య అనుకంపితాః కృత్వా అనుగృహేణ తాభి స్సహ రాస విహారం కృత్వేత్త్యర్థః. విరహానలసంజాతపక్షితాపం వియోగాగ్నితృప్తన్నసంతాపం అపాహరత్ నివారయామాస. అర్థా ద్గోపీనా మిత్యేవ- 140

శ్లో॥ తదా సదన మాసేదు ర్ముదితాః ప్రిమదా అపి

ఆపి తస్యానుభావేన పతివల్లభ్య మభ్యయుః.

తదేతి॥ తదా రాసవిహారేషు ముదితా స్సంతుష్టా సుత్యః ప్రమదా అపి స్త్రీయ శ్చ సదనం గృహ మాసేదుః ప్రాపుః. నను స్వైరిణీనా మేతాసాం పునః కథం గృహ ప్రవేశో గురుభి రభ్యుపగత ఇత్యత్రాహ అవీతి - తస్య కృష్ణస్య అనుభావేన మహా శ్మయనహేతునా పతివల్లభ్యమపి పత్యః ప్రేమాస్పదత్వమపి అభ్యయుః ప్రాపుః - కిముత గృహప్రాప్తి మితి భావః. భగవతః కృష్ణస్య సర్వాత్మ త్వేన స్వాత్మాభిన్నత్వాత్ కృష్ణేన సంగతా స్తాః స్వాత్మసంగతా ఇవ పతయో మేనిరే. శ్రీకృష్ణభుక్తకాకవళా ద్దుర్యోధనాదయ ఇవ భృశం ననన్తుశ్చేతి భావః. యథాహ భాగవతే భగవాన్ వ్యాసః-యథా తరోర్మూలనిషేచనేన తృప్యన్తి తత్కున్దభుజోపశాఖాః ప్రాణోపహారేణ యథేంద్రియాణాం తదైవ సర్వార్హణ ముచ్యతే జ్యోతి. వస్తుతస్తు-శ్రీకృష్ణస్య

పంచహాయనబాలత్వా త్తస్మిన్ గోపానామహోహాయా స్సంభావనైవ స సంభవతీతి జ్ఞేయమ్.

141

తతఃప్రవచం గోపీ విరహానస్తరం.

శ్లో॥ రాజ స్సంబర ముద్గతాం కలయతాం కన్యాం యశోదాత్మజాం

కృష్ణం దేవకజాత్మజం బల మసౌ రోహిణ్యుపాజ్ఞజన్తే

భీతే రానకదుంధుభి ర్వ్యరచయ త్సర్వం త దేతత్సురే

త్యాచఖ్యో కలహాత్పుకః క్షీతిభృతే కంసాయ సర్వం మునిః.

రాజస్నతి॥ హేరాజన్ భూప అంబరం ఆకాశం ప్రతి ఉద్గతాం ఉత్సృతాం కన్యా-
సుతాం యశోదాత్మజాం యశోదాసుతాం కలయతాం భవానితి శేషః. త్వం
జానీహీత్వర్థః. తథా కృష్ణః దేవకజాత్మజం దేవకీసుతు కలయతా మిత్యతాప్యన్వేతి.
అసౌ రోహిణీ బలం బలరామం ఉపజ్ఞజన్తే కేవలం జనయామాన్. సతు గర్భే
మాసనవకం భృతవతీ-దేవకీ తు గర్భే బభారేతి భావః. ఆనకదుంధుభి ర్వ్యసృదేవః
భీతేః త్వత్తోభయాత్ త దేతత్సర్వం దేవకీ యశోదాసుతయో ర్వినిమయద్యాకారకం
సమస్తం కృత్యం పురా పూర్వం ఉత్పత్తికాశే ఏవేత్వర్థః. వ్యరచయత్ కృతవాన్-
ఇత్యేవం సర్వం సమస్తం గుహ్యం కలయోక్తుకః కలహాప్రియః ముని ర్నారదమునిః
క్షీతిభృతే రాజ్ఞే కంసాయ ఆచఖ్యే ఉవాచ. భూభారహరణార్థ మవతీరో భగవాన్
కృష్ణః గోపీభిస్సహ ఏహంరపరత స్త్రీః భూభారభూతాన్ కంసాదీనుపేక్ష తే-ద్యాపీతి
తదసహమానతయా నార దేనైవమః కృమితి బోధ్యమ్.

142

౫॥ ఏత దాకర్ణ్య కర్ణపరుష మతివిషమరోషజాఙ్మల్యమానమానసః కంస
స్సపది నారదనివారణయా శిథిలీకృత దేవకీవసు దేవవ్యాపాదనాభినివేశో
విధాయ విగళమాత్రసందానితౌ కేశి మానం నిశాచరమపి కేశవనిశార
ణాయ సమాదిశ్య మహామాత్యనికర మాహూయ నారదోదితమిదం
తమావేద్య ముష్టికచాణూరాభిధానం మల్లయుగళం హలధరవాసుదేవ
ప్రతిమల్లతయా పరికల్ప్య కువలయాపీడనామానం వేతండచూడామణిం
ప్రతీహంప్రదేశం ప్రాప్య యుగభువి మంచప్రచంచనాయ కంచుకినః
ప్రదోద్య శరాసనముఖవిలోకనాపదేశేన సపరివార మాహర యశోదా
నందన మితి యథార్థనామాన మకూరిం ప్రాహిణోత్-

ఏతదితి॥ కర్ణపరుషం కర్ణకఠోర మేతన్నారదవచన మాకర్ణ్య పృత్వా అతివిష
మేన అసహ్యేన రోషేనో రోషేన హేతునా జాఙ్మల్యమాన మత్వస్తం ప్రజ్వలత్
మానసం హృదయం యశ్య సః యథా అగ్నినా కాష్టం ప్రజ్వలతి తద్వత్తో-
పాగ్నినా అస్య హృదయం ప్రజ్వలతీతి భావః. అతి ఏవోపమాలంకారధ్వనిః.
కంసః సపది తదానీం నారదనివారణయా నారదమునినిపేక్షేన హేతునా
శిథిలీకృతః త్వక్తః దేవకీవసుదేవయో ర్వాప్యపాదనే నాశనే అభినివేశః ఆగ్రిహః

యేన స తథోక్తస్సకా నిగళమాత్రసందానితౌ శృంఖలామాత్రబద్ధా విధాయ
 కృత్వా అరాధేవకీవసుదేనా విత్వేవ - కేశినామానం కేశేతినామ నామధేయం
 యస్య తం నిశాచరం రాక్షసం చ కేశవనిశారణాయ శ్రీకృష్ణమారణార్థం సమా
 దిశ్య ఆజ్ఞాపయిత్వా - కేశాద్వైఽన్యతరస్యామితి మతుబధే వ ప్రత్యయే ఇని
 ప్రత్యయచక్రతే కేశవః కేశీ ఇతి రూపద్వయం సిద్ధ్యతి. తేన చ ప్రశస్తకేశవ
 త్వరూపధర్మసామ్యాదుభయోః కేశవకేశినోః షరస్సరవిజగీషా యుక్తవేత్సత్ర
 ధ్వన్యతే. మహామాత్యనికరం మంత్రిశ్రేష్ఠసంఘం ఆహూయ ఆకారయిత్వా నారదో
 దితం నారదప్రోక్త ముదంతం కృష్ణవృత్తాన్త మావేద్య జ్ఞాపయిత్వా హలధర
 వాసుదేవప్రతిమల్లతయా రామకృష్ణప్రతిభటత్వేన ముష్టికచాణూరాభిధానం ముష్టిక
 చాణూరావితి అభిధానే నామనీ యస్య తిత్తథోక్తం మల్లయో న్యుగళం ద్వయం
 మల్లయుగళం - మల్లో భటవిశేషః పరికల్ప్య రచయిత్వా ఆదిశ్యేత్సర్థః. కువలయపీఠ
 నామానం కువలయాపీఠ ఇతి నామ యస్య తం వేత్సలచూడామణిగజవతంసం ప్రతీ
 హారప్రదేశం ద్వారపాలకస్థానం ద్వారదేశమితి యావత్ ప్రాపయ్య ప్రాపయిత్వా
 ద్వారపాలకత్వేన ద్వారదేశే స్థాపయిత్వేత్సర్థః. రంగభువి రంగస్థలే మంచప్రశ్నా
 నాయ మంచానా మాననానాం ప్రపశ్నానం విస్తరికరణం తస్మై తదర్థమిత్యర్థః.
 కంచుకినః వేత్రహస్తాః ప్రహేద్య ప్రేరయిత్వా శరాసనముఖవిలోకనాపదేశేన
 ధనుర్వజ్ఞ దర్శనవ్యాజేన కంసో ధనుర్వజ్ఞం కృతే త్వం సపరివారం తం ద్రష్టుమాయా
 హీతి తం వంచయిత్వేత్సర్థః. సపరివారం పరివారః పరిజనః తేన సహితం యశోదా
 నన్దనం కృష్ణం ఆహర ఆనయ ఇతి ఏవ మాజ్ఞాప్యేతి శేషః. యథార్థనామానం న
 క్రూరోఽక్రూర స్సౌమ్యఇతి సార్థకాభిధం - సౌమ్య మితి యావత్. దృఢతరవిశ్వాసో
 ఽయాథమితిభావః అక్రూరం ప్రాహిణోత్ ప్రేషయామాన. అక్రూరేతరప్రేషణే
 కంసవ దయం క్రూరః కీం వా నః కరిష్యతీతి భీత్యా కృష్ణో నాయాదితి మత్వా
 అక్రూరం ప్రాహిణోదితి భావః.

౧॥ అక్రూరోఽపి కంసనిదేశా దుపగతవంత మంతకభయానక మధిగత
 హయరూపం కేశినామానం నిశాచర మఖర్వగర్వసర్వంకషేణ దృఢ
 తరిముష్టిప్రహారేణ పశుమారం మారయిత్వా సదన మాసేదవాంసం
 మధుసూదన ముపసృత్య దండవత్ప్రణిపత్య యశోదాశాబకేన రాహిణే
 యేన చ పరిరంభకుశలానుయోగ స్సహభాజనాది భిరతివేల ముపలాలిత
 స్వీసమాగమనకారణ మభిదాయ తావేతౌ శతాంగ మారోప్య సోప
 హారై రాధైరై ర్షందాదిభి రనుగమ్యమానో మధురానగర మచలత్ -

అక్రూరోఽపీతి॥ అక్రూరశ్చ కంసనిదేశాత్ కంసాజ్ఞావశాత్ ఉపగతవస్తమాగతం
 అంతకభయానకం యమువద్భిషణం అధిగతహయరూపం ధృతాశ్వాకారం కేశి
 నామానం కేశ్యభిధం నిశాచరం రాక్షసం అఖర్వగర్వసర్వంకషేణ అఖర్వమితి

శయం గర్వం దంభం సర్వమపి కషతి హరతీతి తథోక్తేన సర్వంకషః అఖర్వగర్వస్య సర్వంకష ఇతి సమాసః. 'సర్వకూలాభి'కరిషేషు కష' ఇతి ఖచి-అరుద్విషదజస్తస్య ము'మితి ముమ్. ఏవంవిధేన దృఢతరముష్టిప్రహారేణ అతిదృఢముష్టితాడనేన పశు మారం మారయిత్వా పశువత్ హత్వేత్సర్కః. ఉపమానేకర్మణి చేతి నిముల్-కషా దిషు యథావిధ్యనుప్రయోగః. సదనం గృహం ఆసేదివాంసం ప్రాప్తవస్తం మధు సూదనం కృష్ణం ఉపసృత్య ప్రాప్య అభిముఖం గత్వేత్సర్కః. దండవత్ప్రణివత్య సాష్టాంగదణ్డప్రణామం విధాయేత్సర్కః. శ్రీకృష్ణతత్త్వాజ్ఞానాదితి భావః. యశోదా శాబకేన కృష్ణేన రాహిణీయేన రామేణ చ పరిరంభితలింగనం కుశలానుయోగః కుశలప్రశ్నః సహభోజనసబుద్ధిః ఏతాని ఆదీని యేమానైః తథోక్తైః అతివేల మత్యంత ముఽలాలితః అనుసితస్సౌ తతః స్వసమాగమన కారణం నిజాగమనహేతుం అభి ధాయ ఉక్త్వా తావేతౌ రామకృష్ణౌ శతాంగం రథమారోప్య అధిష్ఠాప్య సోపహారైః సబలిభిః నన్దాదిభిః నన్దప్రముఖైః ఆభీరై ర్గోషైః అనుగమ్యమానస్సౌ అనుగృతస్సౌ మధురానగరం మధురాపత్తనం కంసరాజధాని మిత్యర్కః. ప్రతి అచలత్ చచాల గన్తు ముద్యుక్తోఽభూదిత్యర్కః-

144

శ్లో॥ వార్తా మిమా మశనిపాతనిభాం నిశమ్య
యామావిశ స్పరవశా స్సుదృశో దశాం తామ్
సంసారసౌఖ్యవిరహేణ కఠోరచిత్తం
వక్తుం త్నమేత కతమ శ్శుక మంతరేణ.

వార్తామితి॥ సుదృశః స్త్రీయః అశనిపాతనిభాం వజ్రాయుధపతనసమానాం ఇమాం అక్రూరః కృష్ణం మధురాం నయతీత్యేతాం వార్తాం వృత్తాంతం నిశమ్య శ్రుత్వా పరవశాః మూర్ఛితాస్సత్యః యాం దశా మనసా మావిశౌ భజిరే- తాం దశాం వక్తుం వర్ణితుం సంసారసౌఖ్యవిరహేణ సంసారసుఖాభావేన హేతునా కఠోరచిత్తం కఠినహృదయం శుకం వ్యాసపుత్ర మన్తరేణ వినా కతమః కః కవిః త్నమేత శక్ను యాత్-నకోఽపీత్యర్కః. అత్ర శుక ఏక ఏవ స్త్రీజనకప్రదశావర్ణనే తమః సత్వన్య ఇతి వాక్యార్థస్య. శుకస్య సంసారసౌఖ్యజ్ఞానాభావప్రయుక్తకఠినచిత్తత్వరూపపదార్థేన సమర్థనా త్కావ్యలింగమలంకారః.

145

శ్లో॥ బ్రహ్మపుత్రవదాపాతరమణీయాభిదః కథమ్
న పాపపరిపాకోఽయ మక్రూరః క్రూరచేష్టితః.

బ్రహ్మపుత్రేతి॥ బ్రహ్మపుత్రవ ద్గరళవత్ 'గరళేఽపి బ్రహ్మపుత్ర' ఇతి భాస్కరః. అపాతరమణీయాభిదః అవిచారసుందరాభిధేయః క్రూరచేష్టితః క్రూరవ్యాపారః అయ మక్రూరః పాపపరిపాకః పాపపరిణామః కథం కేనప్రకారేణ న నభవతి. పాపపరిపాక ఏవేత్యర్కః. యథా బ్రహ్మపుత్రేతి నాముః రమణీయత్వేపి తద్వాచ్యం గరళం క్రూరం ఏవమక్రూరేతి నాము స్సుందరత్వేఽపి తద్వాచ్యోఽయం క్రూర ఏవేత్యుపమాలం

కారః. అస్మదీయం ప్రాక్తనం పాపమేవ ఏతద్రూపేణ పరిణమయాం బభూవేతి అక్రూరే పాపపరిపాకత్వంభావనాతః గమ్యాత్ప్రేయోలంకారః. అస్మత్సాపపరిపాక ఇవాయం భాతీతి వివక్షితత్వాత్. అత్రోత్తరాదేన క్రూరచేష్టితోఽయ మక్రూరో న భవతిక్రిన్తు పాపపరిపాకవే త్యవహూవో వ్యజ్యతే. 146

శ్లో॥ దయోదారాణ్ పురవిజయనః ప్రార్థితవతీ

మురారి రేభి భూయా స్మదనమదనోఽయం ప్రియ ఇతి

అనాథం నైవాహం దురితభరితా జాతు విరహో

న భూయాదేతస్యే త్యహా నిహతా హంత విధినా.

దయోదారానితి॥ మదనమదనః మన్మథమన్మథః మదయతీతి మదన ఇతి వ్యుత్పత్త్యా మదనస్యాపి చిత్తవిభ్రమజనక ఇత్యర్థః. అయం మురారిః కృష్ణః మే మమ ప్రియః పతి ర్భూయాత్ భవతు ఇత్యేవం దయోదారాణ్ కృపయా మహతీం ఉదారో దాతృ మహతో రిత్వభిధానాత్ అధికకృపా మిత్యర్థః. పురవిజయన శ్వివస్య దారాణ్ భార్యాం పార్వతీ మిత్యర్థః. దారాః పుంసి చ భూమ్యేనే త్యమరః ప్రార్థితవతీ యాఽతవతీ అహ మభవమితి పదద్వయం శేషః. యద్వా ఉత్తరాధా దహం పద మత్యాప్యస్తేతవ్యం అభవ మిత్యేక ఏవ శేషః. దురితభరితా పాపపూర్ణా అహం జాతు కదాచిదపి ఏతస్య కృష్ణస్య విరహో వియోగో న భూయా న్మాభూ దిత్యేవం నానాధమేవ నైవాయాచిషమ్. పురవిజయనో దారానితి పద మత్యాప్యస్తేతవ్యమ్. అహపేతి హంతేతి చ విషాదాతిశయోవిధినా బ్రహ్మణా నిహతా భ్రంశితా అభవ మితి శేషః. 147

శ్లో॥ సంభుక్తోఽపి ముహూర్ముహూ ర్నవ ఇవ ప్రేమాస్పదం సాధ్వస

స్మృష్టో దుర్లభతా మనోహరతర స్సంమోహన శ్చేతసః

వైకల్యేఽపి రతోచితోపకరణగ్రామస్య సౌఖ్యాకరః

శౌరే చార్యరతోత్సవ స్తవ కథం హ విస్మరిష్యామి తమ్.

సంభుక్తఇతి॥ హేశౌరే కృష్ణ ముహూర్ముహూః పునఃపున స్సంభుక్తోఽపి అనుభూతోఽపి తవ చార్యరతోత్సవః చోరస్యేదం చార్యం తచ్చ తద్రీతం సురతం తదేవోత్సవః మహాః నవ ఇవ నూతనసురతవత్ ప్రేమాస్పదం ప్రేమస్థానం భవతీతి శేషః. తథా సాధ్వసస్మృష్టోఽపి భయయతోఽపి దుర్లభతా మనోహరః చార్యభ్యేన హేతునా మనోజ్ఞస్యైవేతసః చిత్తస్య సమ్మోహనః సమ్యక్మోహజనకః భవతి తథా రతోచితోపకరణగ్రామస్య రతోచితస్సురతానుకూలః యః ఉపకరణగ్రామః పరికరసంఘః శయ్యాసృక్పందనాదిః తస్య వైకల్యేఽపి అభావేఽపి సౌఖ్యాకరః సుఖస్థానం భవతి తు తాదృశం కథం విస్మరిష్యామి విస్మృతం కరిష్యామి హేతి ఘేదే 148

శ్లో॥ నిమిషం త్వయి లీలయా నిలీనేనవలంబా విపదంబుధా వమజమ్.

మరణం శరణం మమాద్య శౌరే నియతం తద్విరహానలాసహాయాః.

నిమిషమితి॥ హేతౌరే త యి లీలయా విలాసేన నిమిషం నిలీనే అదృశ్యేసతి అనవ
లంబా అనాధారా అహమితిశేషః. విషదంబుధౌ ఆపత్సాగరే శోకసముద్రే ఇత్యర్థః.
అమజ్జం మగ్నా అభూవమ్- త్వద్విరహానలాసహాయాః త్వద్వియోగరూపమగ్ని
మసహమానాయాః మమ మే అద్య మరణం మృతి శ్చరణం రక్షకం భవతీతి శేషః.
నియతం నిశ్చయః-యద్వా మరణం నియత మేకాన్తికం శరణం భవతీత్యన్వయః.
అవశ్యం మమ మరణప్రాప్తి ర్భవిష్యతీతి భావః. అత్ర పూర్వాగ్నే త్వయి పరమా
త్మని లీలయా మాయయా నిమిషం నిలీనే ఆపృతేసతి కించిత్కాలమాత్మానంద
పరిస్ఫూర్త్యభావేనతీత్యర్థః అనవలంబా విషదంబుధౌ సంసారసముద్రే అమజ్జమ్
అహం దుఃఖిత్యాది సంసారశోక మనుభవామీతిభావః- ఇతిధ్వనిః. 148

X॥ ఏవ మతివేలం విలప్య విలుప్యమానవివేకా వల్లవవిలాసినీసంహతిః
ప్రస్థానలాలసతయా శతాంగసంగతం సపరివారం మురరిపు మతిచిర
మరోదీచ్చు.

ఏవమితి॥ విలుప్యమానవివేకా విగతజ్ఞానా వల్లవవిలాసినీసంహతిః గోపనీమంతినీ
సంతతిః ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ అతివేల మమర్యాదం యథాతథా విలప్య
విలాపం కృత్వా ప్రస్థానలాలసతయా ప్రయాణానక్తజ్వేన శతాంగసంగతం రథా
రూఢం సపరివారం పరిజనసహితం మురరిపుం కృష్ణ ముద్దిశ్య అతిచిరం బహుకాల
మరోదీత్ అశ్రూణి ముమోచ-రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతి భాతుః. 150

శ్లో॥ విరహానలసంతాపసంభవ స్తరళభ్రువామ్
సమంగళవిఘాతాయ నాభూ ద్గ్రహసముద్గమః.

విరహేతి॥ తరళభ్రువాం స్త్రీణాం సంబంధీ విరహానలసంతాపసంభవః విరహానలేన
వియోగాగ్నినా హేతునా య స్సంతాపః విరహానలా త్సంతాప ఇతి వా-సంతాప
స్సంజ్వరస్సమా-విత్యమరః తస్మాత్సంభవతీతి సంభవః ఉత్పన్నః సః పూర్వోక్తః
అశ్రుసముద్గమః బాహ్సిద్గమః మంగళవిఘాతాయ శుభనాశాయ అమంగళాయేతి
యావత్. తాదర్శ్యే చతుర్థీ. నాభూత్ స బభూవ. అనలసంతాపజన్మాశ్రూణాం
యాత్రాసమయే మంగళవిఘాతుకత్వం నాస్తీతిభావః. అత్ర అశ్రుసముద్గమో
మంగళవిఘాతాయ నాభూదితి వాక్యార్థస్య విరహానలసంతాపసంభవత్పరూపపదా
రేన సమర్థనా త్కావ్యలింగం. ఇదం చ విరహే అనలత్పరూపణేన లబ్ధ మితి రూపకో
జీవితమ్. 151

శ్లో॥ తతో నిపుణ మాశ్వాస్య వధూ ర్మధురయా గిరా
నివర్త్య చ రయాత్రాయా ద్యమనా మమనా గయమ్.

తత ఇతి॥ అయం కృష్ణః వధూః స్త్రీయః మధురయా మనోజ్ఞయా గిరా వాచా
నిపుణం చతురం యథా శథా ఆశ్వాస్య అనునీయ నివర్త్య చ నివృత్తాః కృత్వా

ఏతేన ఇతః ప్రాక్ నారీశాం కృష్ణరథానుభావనం సూచితం రయాద్వేగాత్. యమునాం
నదీం అమనాక్ హస్తేణ ప్రాయాత్ ప్రాప. 152

శ్లో॥ బలాదపి నివారితా విరహభీరవో భీరవో

విసృజ్య సకలం యయు ర్షితి కృష్ణవర్తాశ్రయమ్

తథాపి న సమీహితం ప్రియసమాగమం భేజిరే

న జారదుత్తాశ్రయా దిహ కిలావరం కారణమ్.

బలాదపీతి॥ విరహభీరవః వియోగభీతాః భీరవః స్త్రియః బలాత్ప్రహ్య నివారితా అపి
నిరుద్ధా అపి గురుజనేనేతి శేషః. సకలం సర్వం భవభాన్యాధికం విసృజ్య త్యక్త్వా
ర్షితి స్రుతం కృష్ణవర్తాశ్రయం శ్రీకృష్ణమార్గాశ్రయణం అగ్నిప్రవేశం చ 'బన్ధి
శ్శుష్మా కృష్ణనర్తే' త్యమరః. యయుః ప్రాపుః. తథాపి ఏవం కృష్ణవర్తాశ్రయణే
కృతేఽపి సమీహిత మిష్టం ప్రియసమాగమం పతిసంబంధం నభేజిరే నప్రాపుః. ఇహ
ఆస్మి నిష్పయే కృష్ణవర్తాశ్రయణేఽపి ప్రియసమాగమాప్రాప్తివిషయే ఇత్యర్థః. జార
దుత్తాశ్రయాత్ ఉపపత్తిసమాశ్రయణాత్ అపర మన్యత్కారణం హేతుః నకిల
నాస్తి ఖలు. కదాచి చౌర్యేణ పరనాశిర్భంజనః ప్రస్థానసమయే తాః కథం నయే
దితి భావః. అన్యత్ర సహగమనే స్త్రీణాం ప్రియసంగో యద్యపి నియతః - తథాపి
జారప్రియానుగమనే స సశ్యాదితి భావః. అత్రశబ్దశక్తిమూలధ్వనిరేవ. 153

గ॥ తదను నయనపథ మతీతవతి భగవతి.

తదన్వితి॥ తదను తతః భగవతి కృష్ణే నయనపథం నేత్రమార్గమ్ అతీతవతి అతిక్రాంతే
సతి-అదృశ్యతాం గతే సతీత్యర్థః. 154

శ్లో॥ తదసాక్షాత్కృతేః భేద మవాప్య సుదృశః పరమ్

చక్రు రస్తసమస్తాశా నివృత్త్యభిముఖం మనః.

తదితి॥ సుదృశః స్త్రియః తదసాక్షాత్కృతేః శ్రీకృష్ణాదర్శనాద్ధేతోః పర మధికం
భేదం దుఃఖ మవాప్య ప్రాప్య అస్తసమస్తాశాః త్యక్తసర్వాశాః శ్రీకృష్ణప్రాప్తి
విషయదురాశాం సమూల ముత్పృజ్యేత్యర్థః. మనః అన్తఃకరణం నివృత్త్యభిముఖం
ఆగమనోచ్ఛ్రాఖం చక్రుః కృతవత్స. అత్రి సుదృశో విబుధాః తదసాక్షాత్కృతేః
పరమాత్మసాక్షాత్కారాభావాద్ధేతోః పరం భేద మవాప్య అస్తసమస్తాశాః
నిష్కామా స్సన్తః మనః నివృత్త్యభిముఖం నివృత్తిమార్గనిరతిం శమప్రధాన
మిత్యర్థః. చక్రురితి ధ్వనిః. 155

గ॥ తదను యదునందనావధ్యాసితస్యందనో ప్రతిప్రతీరమావేశ్య సింహాసు
రిక్రూర శ్శమునభగినీపానీయ మనగాహ్య కరుణాపూర మపి సమున్నత
ప్రవణ మనుకరదర్శనమపి సుదర్శనచరం నిరంతరాబ్జసక్తకరమ ప్యబ్జ
పరిపంధికరయుగళ మవిరతానుషక్తగదమపి కమనీయవిగ్రహం దివ్య
గంధానులీలసకలాంగమపి నిర్దేప మనావృతమూర్తిమపి పీతాంబరీవృత

విగ్రహం మాధవమసి పలాశవికాసపరిపంథినం విధుమసి విగతకళంక
మశేషాధారమసి శేషాధారం మీనరూపధరమసి సుధీవరమరవాణ
ముపగతకమరాకృతిమసి భూభారమసహమాని మవిరతవసుమతీదయుత
మసి కాదాచిత్కభూదారభావ మాలంబితనరసింహరూపమసి పరిపాలిత
మదావళ మత్యున్నతమసి పరిగృహీతవామనభావం అనంతవిక్రమమసి
త్రివిక్రమం నిగృహీతభక్తబలిమసి భక్తబలిపరిగ్రహైకతానం రాజ
రుధిరవిరచితపితృతర్పణమసి విహితరాజవంశాభ్యుదయం మనుష్య
ధర్మానువర్తినమసి పౌలస్త్యపరిపంథిన మమోఘశరప్రసరమసి స్వీకృత
శరభంగ ముపగతబలభావమసి సుత్రామసహజమైత్రీపాత్ర మర్చనగుణ
ప్రణయినమసి తమాలనీలం చక్రిణమసి విగతభోగాభిలాషం బభ్రుమసి
భుజగరాజబద్ధాదరం పుష్పవద్విలోచనమసి కమనీయనయనం విష్ణు
కేసమసి ప్రకటితాద్వైత మస్వప్నరక్షకమసి నిద్రామరక్తం భవవల్లభ
మసి భవసన్మూలనైకతానం చతుర్దశభువనశరణమసి త్రివిష్టపపరిపాలక
మఖిలభేదరాధిగమ్యమసి బుద్ధైకగమ్యం ముకుందమసి కిన్నరేశరక్షణా
నపేక్షిణం ధార్మికజనదయితమసి పుణ్యజననిఘాదనలంపట మవిరత
పరితృప్తమసి భక్తైకతత్పరం సకలాగమశిఖరలక్ష్మ్యమసి న్యగోధదత్తైక
శాయినం శమప్రధానమసి శతమన్యుసంశ్రియం ద్విజరాజపక్షపాతినమసి
దోషాకరవిపక్ష మపరిమితరుగాశ్రయమసి విగతశోక మపునర్భవపదమసి
సపునర్భవపదం పురాణపురుషమసి నిర్జరం హంస మప్యమానసవృత్తి
మజమసి పితామహోజలాలిత మనంతమసి సంవర్ధితమరుద్ధణం జనార్దన
మసి కరుణాతరంగితాంతరంగ మతిదక్షిణమసి సకలోత్తరం భగవంతం
దామోదర మద్యాక్షీ దస్తాషీచ్ఛ.

తదన్వితీ॥ తదను తతః అకూరః అభ్యాసితస్యస్తనౌ అధిష్ఠితరథౌ రథారూఢా విత్సర్గః.
యదునందనౌ రామకృష్ణౌ ప్రతిప్రతీరం తీరే విభక్త్యర్థే-వ్యయిభావః. 'కూలం
రోధశ్చతీరంచతీరంచటిలంత్రి'స్విత్యమరః. ఆవేశ్యఉపవేశ్య సిన్నాసున్నాత్తమిచ్ఛ
స్సౌశమనభగినీపానీయం యమునాజలమవగాహ్యప్రవిశ్య దామోదరంవిష్ణుమద్రాక్షీ.
దపశ్యత్ అస్తాషీచ్ఛ తుష్టావచేత్యన్వయః. దామోదరమేవ విశిషిక్తకరుణాపూరమసి
దయాప్రవాహమసి అత్ర దయాప్రవాహాధరితాస్తకరణే దామోదరే దయాప్రవాహో
కారత్వమేవ ప్రతిపాదిత మిత్యతిశయోక్తిః. దయాతద్వత్ ర్భేదే-ప్యభేదేన నిర్దే
శాత్. సమున్నతప్రవణం సమున్నతా స్సాధవః తేషు ప్రవణః ఆసక్తః తం ఉన్నత
ప్రదేశోన్ముఖమితి చ. అతఏవ విరోధాభాసాలంకారః. ఏవ ముత్తరత్యాసి బోధ్యమ్.
నీచప్రవణత్వా త్రువాహస్య కరుణాపూరస్య ప్రకృతే ఉన్నతప్రవణత్వవచనం విరుద్ధ
మితి ఆపాతతః ప్రతీతస్య విరోధస్య భగవాన్ కృపయా సాధురక్షక ఇత్యర్థాన్తరవర్ణ

నేన పరిహారాత్. ఆభాసశ్చే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యక్తే-ఇతి తల్లక్షణమ్. అయం చాలంకారోఽత్ర) కృపాపూరశబ్దగతాతిశయోక్త్యుజ్జ్వలితః. అనుకరదర్శనమపి అనుకరం దుర్లభం దర్శనం నాత్మాత్కారః యస్య తమసి సుదర్శనకరం చక్రహస్తమ్ సులభదర్శనకారణమితిచ- నిరంతరాభాస క్తకరమపి నిరంతరం సర్వదా అభేన శంభేన ఆసక్తః యుక్తః కరః హస్తః యస్య తమసి అబ్జపరిపంథికరయుగళం కమలవిరోధిహస్తస్త్వయం - పరిపంథ్యాదయశ్చబ్దౌ ఉపమాత్వపర్యవసాయి న ఇత్యా లంకారికాః. తేన కమలసమానమ్య హస్తస్త్వయమితి ఫలితమ్. శంఖవిరోధికరయుగళ మితి చ శంఖాసక్తస్య కరయుగళస్య శంఖవిరోధితత్వం విరుద్ధమితి భావః. అవీరతానుష క్తగదమపి అవీరతం సదా అనుషక్తౌ సంగతౌ గదా కౌమోదకీ యస్య తం అవీరతానుషక్తః-గదః వ్యాధిః యస్య తమితి చ తథాభూతమపి కమనీయవిగ్రహం సుందరశరీరం న హి వ్యాధ్యుపహతస్య శరీరసౌందర్యం క్వాపి దృష్టమితి భావః. దివ్యగంధానులిప్తసకలాంగమపి దివ్యేన కర్పూరాదివాసితేన గంధేన చందనేన అనులిప్తం ఛన్నం సకలం సర్వ మంగం శరీరం యస్య తం తథాపి నిర్లేపం పాప సంబంధరహితం గంధలేపనరహితమితి చ - అనావృతమూర్తిమపి అనావృతా మాయయా అచ్ఛన్నా మూర్తిః స్వరూపం : చ్చిదానన్దాత్మకం యస్య తం నిరావరణశరీరమితి చ - పీతాంబరావృతవిగ్రహం పీతవస్త్రరూపితశరీరం మాధవమపి లక్ష్మీపతిం ననస్తమపీతి చ - పలానవికాసపరిపంథినం పలం మాంస మశ్న స్తీతి పలాశాః క్రవ్యాదాః తేషాం వికాసస్య విజృంభణస్య పరిపంథినం నాశకం దైత్యారి మిత్యర్థః. కిసలయవిజృంభణవిరోధిన మితి చ-విధుమపి విష్ణుః చంద్రమపీతి చ-విగత కళంకం నిర్దోషం విగతాంక మితి చ-అశేషాధారమపి సర్వాశ్రయమపి శేషాధార రహితమపీతి చ శేషాధారం శేషాశ్రయం శేషశాయి న మిత్యర్థః. మీనరూపధరమపి మత్స్యవతారభాజమపి మత్స్యమపీతి చ సుధీవరదురవాపం సుధియో విద్వాంసః తేషు వరా ఉత్కృష్టాః విద్వదుత్తమా ఇత్యర్థః. తేషామపి దురవాప మాంస మశక్యం అవాఙ్మానసగోచరత్వాత్త్వస్యేతి భావః. శోభనా ధీవరా స్సుధీవరాః నిపుణమత్స్యగ్రాహిణః తేషాం దురవాప మితి చ-‘క్షవర్తే దాశ ధీవరా’విత్యమరః. న హి మీనః మత్స్యగ్రాహిణాం క్వాపి దుర్లభ ఇతి భావః. ఉపగతకమరాకృతి మపి ప్రాప్తకచ్ఛపస్వరూపమపి కూర్మానతారధారిణమపీత్యర్థః. కూర్మమపీతి చ- భూభారమనపామానం ధరాభారామర్షణ మిత్యర్థః. నిత్యజలాధివాసస్య కమతస్య భూభారానహనం విరుద్ధమిత్యత్రభావః - అవీరతవసుమతీదయితం అవిచ్ఛిన్న భూభారారమపి కాదాచిత్కదా భూదారభావం కాదాచిత్కం క్వాచిత్కః భూదార భావః భువం దారయతీతి భూదార సూకరః తస్య భావః యస్య తం కదాచిద్వరహావ తారధారిణ మిత్యర్థః. కాదాచిత్కః భూదారభావః భూదయితత్వం యస్య తమితి చ యః అవీరతం భూదయితః తస్య కదాచిద్భూదయితత్వం విరుద్ధమితి భావః.

ఆలంబితసరసింహారూపమసి స్వీకృతస్థసింహావతారమసి సింహమపీతి చ పరిపాలిత
మదావళం రక్షితగజేంద్రం సింహస్య గజవాళకస్య గజపరిపాలనం విరుద్ధమితి
భావః. అత్యున్నతమసి సర్వోత్కృష్టమసి అతిదీర్ఘమపీతి చ పరిగృహీతవామనావ
తారమ్ స్వీకృతహృస్వభావం చ అనన్తవిక్రమమసి అమితపరాక్రమమసి అమిత
పాదన్యాయమితి చ తే త్రివిక్రమం త్రిషు స్వరమర్చపాతాశేష విక్రమః పాదక్షేపో
యస్య తం త్రివిక్రమావతారమిత్యర్థః. త్రిపాదన్యాయమితి చ నిగృహీతభక్తబలిమసి
నిగృహీతః శిక్షితః భక్తః ఆశ్రితః బలిః బలిచక్రవర్తి యేన తం భక్తమసి బలిం
నిగృహ్య ఇంద్రాయ స్వర్గం దత్తన స్తమితి భావః. నిగృహీతః తిరస్కృతః భక్తానాం
బలిః పూజా యేన తమితచ భక్తకృతపూజాం తిరస్కృతచ స్తమిత్యర్థః. భక్తబల
పరిగ్రహేకతానం భక్తబలిపరిగ్రహే భక్తపూజాస్వీకారే ఏకతానం ప్రసలి
మిత్యర్థః. రాజరుధిరవిరచితపితృతర్పణమసి-పరశురామః కిల ఏకవింశతికృత్వో నను
మతీం నిఃక్షత్రియాం విఘాయ తద్యాజురక్తేన పితృతర్పణం చకారేతి ప్రసిద్ధం. రాజ
రుధిరేణ క్షత్రియరక్తేన విరచితం కృతం పితృతర్పణం యేన తమితి సమాసః-
విహితరాజనంశాభ్యుదయం కృతచంద్రవంశోత్పత్తిం - చన్ద్రవంశే ఉత్పన్నమిత్యర్థః.
కృతక్షత్రియాభివృద్ధిమితి చ-యద్యపి రామావతార స్మార్యవంశ్యే ఏవ తథాపీహ
కృష్ణావతార ఏవ వివక్షిత ఇతి బోధ్యమ్. యద్వా విహితః రాజవంశస్య చన్ద్ర
వంశస్య అభ్యుదయః ప్రతిష్ఠా యేన తం-జనకసుతాం పరిణీయ చన్ద్రవంశస్య
ప్రతిష్ఠాం దత్తన స్త మిత్యర్థః. మనుష్యధర్మానుసర్తినమసి మనుష్యాణాం ధర్మ మను
వర్తతే ఇతి తథోక్తం రామావతారధారిణ మిత్యర్థః. కుబేరానుసారిణమపీతి చ-
'మనుష్యధర్మాధనద'-ఇత్యమరః పౌలస్త్యపరిపంథినం రావణహస్తారం కుబేరద్వేషిణ
మితి చ అమోఘశరప్రసరమసి సఫలబాణప్రసరణ మసి రామబాణానా మమోఘత్వం
ప్రసిద్ధమ్. స్వీకృతశరభంగం స్వీకృతః స్వభక్తత్వా త్స్వీయత్వేన పరిగృహీతః శర
భంగోముని ర్జ్ఞేన తం గృహీతబాణభంగమితి చ-యో య శ్చరో గృహీత స్తస్య తస్య
భంగో భవతీతి వర్ణనబాణ ఇత్యర్థః. ఉపగతబలభావమసి ఉపగతః ప్రాప్తః బలభావః
బలరామత్వం యేన తం బలరామావతారమిత్యర్థః. ఉపగతః బలభావః బలాభ్య
రాక్షసత్వం యేన తమితి చ-బల ఇతి ఇంద్రస్య శత్రుః కశ్యప రాక్షసోఽస్తి అతి
ఏవ బలరిపురితి ఇంద్రపర్యాయేష్వమరః. బలాభిధరాక్షసమపీతి యావత్-సుత్రామ
సహజమైతీపాతృమ్ సుత్రాప్తుః ఇంద్రియ సహజమైతీ భ్రాతృస్నేహః తస్య
పాత్రం భాజనభూతం ఉపేంద్రత్వాదితి భావః. అర్జునగుణప్రణయినమసి అర్జునః
ధర్మరాజానుజః తస్య గుణేషు ప్రణయీ స్నిగ్ధః తం తదగుణానురాగిణ మిత్యర్థః.
శుక్ల గుణవంతమితి చ-తమాలనీలం తాపింఛపుష్పనల్లమృగ్లవర్ణం చక్రధరిమసి సుద
ర్శనవంతం సర్పమపీతి చ-విగతభోగాభిలాషం త్యక్తభోగేచ్ఛం మాయాతీతత్వాదితి
భావః. 'జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్య ఇతి శ్రుతే. త్యక్తర్షదేహాభిలాషమితి

చంద్రభ్రమప విష్ణుం నకులమితి చ-విపులే నకులే విష్ణో బ్రభు సాన్యోదిత్యమరః. భుజగ
రాజబద్ధానరం ఆదిశేషే ధృతస్నేహం నకులస్య సర్వచ్ఛేదకస్య సర్వస్నేహో విరుద్ధ
ఇతి భావః. పుష్పవద్విలోచనమపి పుష్పవన్తా సూర్యచంద్రా విలోచనే నేత్ర
యస్య తస్మై-సకయోక్త్యా పుష్పవన్తా దివాకరనిశాకరా' విత్యమరః. పుష్పం నేత్ర
దోషః శుక్ల పర్యాయః తదనయో రస్తీతి పుష్పవన్తి విలోచనే యస్య తమితి చ-కమ
నియనయనం మనోజ్ఞలోచనం విష్వక్సేనమపి విష్ణుమ్ 'విష్వక్సేనో జనార్దన'
ఇత్యమరః. విశిష్టాద్వైతమతస్థాపకం విష్వక్సేనాచార్యమితి చ-ప్రకటితాద్వైతం
ప్రకటికృతాశేదం 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మాతి' ఘృతే రితి భావః. ఏతేన అద్వైత
మతవ్యవస్థాపకవ్యాసావతారో వర్ణితః. యద్వా బుద్ధావతార ఏవానేన వర్ణితః
'సతబలో-ద్వయవాదీ వినాయక' ఇతి. అద్వయవాదిత్వాద్భుతస్య అస్వప్న
రక్షకమపి దేవానాం త్రాతారం నిర్మిద్రమితి చ నిద్రానురక్తం యోగనిద్రాసక్తం
భవవల్లభమపి భవస్య శివస్య వల్లభః ప్రియః తం శివసఖ మిత్యర్థః. అత్ర నైవాః
భవో వల్లభో యస్య తం మోహిన్యవతారే విష్ణో శ్శివపతికత్వాదితి వర్ణయన్తి.
సంసారస్పీయమపీతిచ భవసమ్మూలనైకతానం సంసారనిరసనప్రణాం ఆశ్శితా
సంసారా నోచియన్త మిత్యర్థః. చతుర్దశభువనశరణమపి చతుర్దశలోకరక్షీ తారమపి
త్రివిష్టపపరిపాలకం స్వర్గరక్షకం-'సురలోకో ద్యౌదివాద్వే స్త్రియాం క్షీ బే త్రివిష్టప'
మిత్యమరః. లోకత్రయశరణమపీతి చ - చతుర్దశలోకశరణస్య త్రిలోకపరిపాలకత్వ
వచనం పిష్టపేషణతుల్య మితి విరోధః. స్వర్గముపేంద్రస్పృశ నిరతం పరిపాలితీ తత్పరి
హార ఇతి భావః. అఖలభేదరాదిగమ్యమపి అఖలై స్సర్వైః ఖేచరై సూర్యాది
గ్రహైః అధిగంతుం ప్రాప్తుం యోగ్యం తమితి విరోధః - సర్వదేవోపసృప్యమితి పరి
హారార్థః-బుధైకగమ్యం బుధేన గ్రహేణై కేన గమ్యమితి విరోధః. విద్వదేకసులభమితి
సరిహారః-ముకుందమపి విష్ణుమపి నిధిమపీతి చ-కిన్నరేశరక్షణానపేక్షణం కిన్నరే
శానాం కుత్సితవృషటీనాం రక్షణ మనపేక్షతే ఇతి తథోక్తః తమితి చ-ముకుందాద
యోహి నిధయో నవ కుబేరేణ నిరతం రక్ష్యన్తే ఇతి భావః. ధార్మికజనదయితమపి
ధర్మనిరతజనస్పీయమపి పుణ్యజననిషూదనలంపటం రాక్షసవినాశనవ్యగ్రం ధార్మిక
జనవినాశనాసక్తమితి చ-'యాతుధానః పుణ్యజన'-ఇత్యమరః. అన్యత్రే తు పుణ్యాయుక్తో
జనః పుణ్యజన ఇతి శాకపార్థివాదిత్వా త్సమాసః. అవిరతపరిష్కృప్తమపి నిత్యత్పృష్టమపి
భక్తైకతత్పరం ఆశ్శితాసక్తం అన్నాసక్తమితి చ-సకలాగమశిఖరలక్ష్మ్యమపి సర్వవే
దాన్తవేద్యమపి సర్వవృక్షోగ్రస్థమపీతిచ - న్యగోధధవలైకశాయినం వటప్రతే
ఏకస్మిన్నేవశాయినం 'కరారవిందేన పదారవిందం ముఖారవిందే వినివేశయన్తం
వటస్య పత్రస్య పుటే శయానం బాలం ముకుందం మనసా స్మరా'మితి ప్రమాణాత్.
శమప్రధానమపి శాన్తిప్రధానమపి శతమన్యుసంశ్రియం ఇంద్రాధారం అతికోపా
శ్రియమితి చ-'శక్ర శ్శతమన్యు ర్దివస్పతి'-రిత్యమరః. ద్విజరాజపక్షపాతినమపి ద్విజ

రాజః బ్రాహ్మణోత్తమః నారదాదిః తత్ర పక్షపాతః స్నేహః యస్య తం యద్వా-
ద్విజరాజః గరుత్మాక్ తస్మిక్ పక్షపాతిన మితి వా తస్య పక్షే పక్షే హతి నర్తకే
ఇతి వా గరుడధ్వజ మిత్యర్థః. చంద్ర పక్షపాతినమపీతి చ దోషాకరవిపక్షం దోషాకరాః
దుష్టాః తేషాం విపక్ష శ్శత్రుః హస్తా తం చంద్రవిరోధిన మితి చ అపరిమితరుగా
శ్రయమపి అమితకాన్తిమ స్తమపి అమితరోగాధారమపీతి చ - విగతశోకం విశోకం
మాయానభిభూతత్వాదితి భావః. అపునర్భవపదమపి అపునర్భవం పునరుత్పత్తి
రహితం పదం స్థానం వైకుంఠాఖ్యం యస్య తం అనఖచరణమపీతి చ - 'పునర్భవః
కరరుహ' ఇత్యమరః. సపునర్భవపదం సనఖచరణం ప్రశస్తనఖభూషితపాదారవింద
మిత్యర్థః. పురాగాపురుషమపి పురుషోత్తమమపి జరతపురుషమపీతిచ-నిర్జరం దేవం జరా
రహితం చ-అమరా నిర్జరా దేవా' ఇత్యమరః. 'జరాయా జరసన్యతరస్యా'మితి జర
సాదేశస్య వైకల్పికత్వమ్. హంసం పరమాత్మానం షట్కవిశేష మితి చ అపి అమా
నసవృత్తిం మనోవృత్తిరహితం అవిశ్శిష్టత్వాదితి భావః. మనోవృత్తిర్నామ సంకల్ప
వికల్పాదికమన్యకరణజన్యం జ్ఞానమ్. మానసే మానససరసి వృత్తిః స్థితిః న విద్భుతే
యస్య తమితి చ- అజమపి విష్ణుమపి బ్రహ్మాణమపీతి- 'అజ శ్శంభో విఘ్నో' ఇత్య
భిధానాత్. పితామహోపలాలితం బ్రహ్మస్తుతం అనస్తమపి విష్ణుమపి శేషమపీతి
చ- సంవర్ధితః పోషితః మరుద్గణో దేవప్రజః యేన తం సంవర్ధితః మరుతాం
వాయూనాం గణో యేన తమితి చ- సర్వాణాం వాతాశసత్వాత్. జనార్దనమపి
విష్ణుమపి జనపీడకమపీతి చ - కరుణాతరంగితాన్తరంగం కిరుణాతరంగితం సంజాత
దయాకల్లోల మన్తరంగం మనో యస్య తం-తారకాదిత్వా దితచ్. అతిదక్షిణమపి
అత్యస్తదక్షిణనాయకమపి అత్యస్తం దక్షిణ దిక్స్థమపీతి చ. సకలోత్తరం సర్వో
త్తమం సకలాదపి ఉత్తరదిక్స్థమితి చ- అత్ర దక్షిణోత్తరశబ్దౌ లక్షణయా తాన్త్ర్య
వాచినౌ. భగవన్తం వక్ష్యణపరిపూర్ణమ్.

156

తథాహి||స్తుతిమేవ ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థః.

శ్లో|| వదన్ భక్తేభ్య స్త్వం పదమపి దదామితి సవిధం

ప్రపన్నానా మేషాం కిము విపదభావం వితనుషే

నివృత్తౌ దృశ్యంతే లఘు య దధిగమ్యేతరసురాన్

ప్రపన్న స్త్వాం పంగు ర్భవతి పునరావృత్తివిధురః.

వదన్నితి|| త్వం భక్తేభ్యః స్త్వం స్వీయం పదం వైకుంఠాఖ్యం స్థానమపి చరణమపీతి
చ గమ్యతే దదామి వితరామి ఇతి వదన్ బుద్ధివన్ 'యవాగూం పిబ శిఖా తే వర్ధి
ష్యతే' ఇతివత్ మాం భజస్వ-తవ మత్పదం దాన్యామితి తేషాం ప్రరోచనా ముత్సా
దయ నిత్యర్థః. సవిధం సమీపం ప్రపన్నానాం ప్రాప్తానాం భగవత్పదప్రాప్త్యాశ
యేతి భావః- ఏషాం భక్తానాం శ్రితానాం విపదభావం విపదా మాపదా మభావః
అత్యంతనివృత్తిః తం విగతే పదే యస్య తస్య భావ మితి చ చరణభంగమితి

యానత్-విత్తనుషే కరోషి కిము-తత్ర హేతు నూహ- యద్యస్మాద్దేతోః జనా ఇతి శేషః- ఇతరసురా నిందాచిత్వదన్యదేవతా సధిగమ్య ప్రాప్య తత్త్వలోకాః గత్వే త్మరః. లఘు క్షిప్రం నిస్సృతాః పునరాగతాస్సన్తః 'అబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరా వృత్తినో-ర్జునేతి వచనాత్'. 'క్షీణే పుణ్యేమర్జ్యలోకం విశే' స్తితి వచనాచ్చేతి భావః. దృశ్యస్తే ఉపలభ్యస్తే అస్మాభి రితి శేషః- చరణభంగాభావా దిత్యన్యో భావో వ్యజ్యతే. తద్వై పృషన్తః ప్రాప్తస్త్వత్త్వలోకం గతస్త్విత్యర్థః. పునరావృత్తివిధురః పునరాగమసరహితః 'మా ముషేత్యేతు కౌస్తేయ పునర్జన్మ స విద్యతే' ఇతి వచనాదితి భావః. అత ఏవ సంఘః పరమాత్మా సంఘ రిత్కుపలక్షణం మూకత్వాదీనామ్. 'అపాణిపాదో జవనో గృహితా పశ్యత్యచ' సృశ్యతోత్పితర్ల' ఇతి పురోః. పాదవికల ఇతి చ ప్రతీయతే. భవతి దుఃఖిధ్వంసం గౌతమో మోక్ష మాహేతి వచనాత్. నైయామకమతానుసారేణ చుమదుఃఖిధ్వంసలక్షణో మోక్షః భవత్సరప్రాప్త్యా సిద్ధ్యతి-సత్యన్యోః. అత ఏవ తేషాం స పున ర్దుఃఖప్రసక్తి రిత్యేవోభావః- భక్తాం స్వలోకం సీత్వా తత్ర పాదరహితాం త్వం యస్మాదకరో స్థలపవ నామీషాం పునరాగమన మహో తవ ఘాతుకతా- మాస్తు నామ సవీరపదదానం ప్రాక్సిద్ధచరణ భంజనాభావే తు కథంచి త్సునరాగచ్ఛేయ రిత్యన్యోభావః. సవీరపద ప్రాప్తిర్థం యతమనానాం ప్రాక్సిద్ధపదభంగలాభ ఇతి వర్ణనా ద్విషమాలంకారో వ్యంగ్యాశ్చే అస్తి-

157

శ్లో॥ పుమాంసం స్వీకర్తుం కమపి భవరోగం ప్రకృతిజం
బలాత్కృత్వా కృత్వా విషమ మథ విత్తా న్యచహరన్
ధ్రువ స్తే మృత్యు ర్నో యది భజసి మామేవ శరణం
ప్రకల్పేనం త్రాసం వ్రజసి పరమార్తా ధృశుమతిమ్.

పుమాంసమితి! కమపి ధన్య మిత్యర్థః. 'మనుష్యాశాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చి న్నామ్ వేత్తి తత్త్వత' ఇతి వచనాత్. పుమాంసం పురుషం స్వీకర్తుం స్వ మాత్మా 'స్వోజ్ఞాతా వాత్మని స్వ' మిత్యమరః. స స భవ తీ త్యన్యం అనాత్మాన మిత్యర్థః. అన్యం స్వం కర్తుం స్వీకర్తు అనాత్మాన మాత్మానం కర్తుం స్వసాయుజ్యం దాతు మిత్యర్థః - అభూతతద్భావే చ్ఛ్విః. యద్యపి పురుషాః పరమాత్మా ఏవేతి కృత్వా తేష్వనాత్మత్వ మసిద్ధమితి- అత్ర అభూతతద్భావో దుర్లభః-తథాపి అనాత్మత్వస్య భ్రాంతిమూలస్య సత్త్వా న్న దోష ఇతి జ్ఞేయమ్. 'జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యే న్మధుసూదనః స నై తత్త్వార్థవిజ్ఞాతా స నై మోక్షార్థచింతక' ఇతి వచనాత్. భగవత్సాయుజ్యదానే సంకల్పః ప్రభుమం భవతీతి కృత్వా స్వీకర్తు మిత్యు క్తమ్. కస్మైచి న్మహాభాగాయ సాయుజ్యం దాతుం సంకల్పేతి భావః. ప్రకృతిజం మాయాజన్యం భవరోగం భవ స్సంసార స్స ఏవ రోగః రుజా తం బలాత్ప్రసహ్య విషమం దుస్సహం కృత్వాకృత్వా అతిశయేన కృత్వే

త్యర్థః. భార్యాపుత్రాదినానేన వైరస్య ముత్పాద్యేతి భావః. ఆథ తతః విత్తాని ధనాని అపహరణ నాశయణ 'యస్మానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరామ్యహం తస్య పుత్రాంశ్చపౌత్రాంశ్చేతి విష్ణుపురాణవచనాత్. స కేవల మేతావ దిత్యాహ-మామేవ శరణం రక్షితారం యది న భజసి న సేవసి తే తవ మృత్యు స్సంసారః ధ్రువః నియతః అవర్జనీయ ఇత్యర్థః. ఏవ మిద్ధం త్రాసం భయం ప్రకల్ప్య జనయత్వా 'మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరన్తి తే' ఇతి వచనాదితి భావః. పర మాత్మాత్ నిస్సారకంసారా దతినిర్విణ్ణా క్షణాత్ సకాశాత్ బహుమతిం పూజాం వ్రదసి ప్రాప్నోషి. ఏతేన భగవతో నిర్వాన్యజకరుణాసముదత్వం వ్యక్తమ్. వ్యంగ్యా ధన్తు- కమపి పుమాంసం కనిక మిత్యర్థః-స్వీకర్తుం వశీకర్తుం ప్రకృతిజం స్వాభావికం భవరోగం భవాభిధం రోగం బలాత్ విషమం కృత్వాకృత్వా విరుద్ధావన ప్రదానా దినా వర్ధయిష్యేత్యర్థః. ఆథ విత్తా న్యపహరణ త్రైలంచ్యుదికరణవ్యాజే నేత్యర్థః. స కేవల మేతావ దిత్యాహ - మామేవ మమేవ త్వద్దేహతత్వజ్ఞత్వాదితిభావః. శరణం న భజసి యది మచీయ మాషఢం న గృహ్లాసి చే దిత్యర్థః. తే మృత్యు ర్మరణం ధృవః-ఏనం త్రాసం ప్రకల్ప్య ఆర్తా ద్వాన్యధిపీతేతాత్ బహుమతిం పరం బహుమానమేవ వ్రజసి న తు రోగస్యాత్వనికనివృత్తిం కరోషి సహజరోగస్య దుర్నివారత్వాదితి భావః-

158

శ్లో॥ అవిశ్రాంతం సేవా న తు ఫల మపేక్ష్యం చిరచితం
ఫలం భోగ్యం కృత్వా కృతిమపి సమర్ప్యం తవ ఫలమ్
భవత్స్వేవం ప్రాంతే ఫల మమృతభావా దనధికం
న దృష్టైరయం సేవా మధుమధనమాయాం తవ నుమః.

అవిశ్రాంతమితి॥ సేవా భజనం అవిశ్రాంతం సంతతం కర్తవ్యేతి శేషః. 'ఆసుప్తే రామృతేః కాలం నయే ద్యేదాన్తచిన్తయేతి వచనాత్. ఫలం నాపేక్ష్యం నకాంత్యం నిష్కామస్యైవ మోక్షాధికారాదితి భావః. చిరచితం చిరాత్సంచితం ఫలం ప్రార్థకర్మజన్యం సుఖదుఃఖాదిక మిత్యర్థః. భోగ్యం భోక్తం యోగ్యం 'ప్రార్థం భోగతో నశ్యే' దితి వచనాత్. భోగేన ప్రార్థం కర్మ క్షుద్రయేనాదితి భావః. కృతిం సంధ్యావందనాదికర్మ కృత్వా ఫలం తవ సమర్ప్యమేదేయమ్. 'కర్మణ్యేవాధికార స్తే మాఫలేషు కదాచనేతి వచనా దితిభావః. ఏవం భవతు ఏతత్సర్వ మంగీకృత మిత్యర్థః. ప్రాప్తే ఉపాన్తేఫలం అమృతభావా న్మోక్షా దనధికం అధికం న భవతి తదధిక ఫలస్యైవాభావాదితి భావః. యద్వా అనధిక మనతిరిక్తం ఏవంవిధపరమాత్మ సేవాయా మోక్షఫలకత్వాదితి భావః. ఇయం సేవా న దృష్టా నావలోకితా 'స మహాత్మా సుదుర్లభ' ఇతి వచనాదితి భావః. హేమధుమధన మధురిహ తవ మాయాం ప్రకృతిం నుమః స్తుమః. అచింత్య శక్తిత్వా త్వస్మాయావైభవస్య మోక్షో దుర్ఘట ఇతి భావః. వ్యగ్యాధన్తు - సేవా చతుర్దశభువనాధీరస్య తవ భజనం అవిశ్రాంతం

కర్తవ్యారాజసేవా మనుష్యాణా మసిధారావలేహసమితి న్యాయా దతివిషమా రాజ సేవా నాసి సర్వదా చేత్రిమున క్తవ్యమితి భావః. ఫలగౌరవేణ సర్వం సోధవ్య మిత్యత ఆహ-ఫలం నాకేత్వం అన్యస్య లుబ్ధప్రభో స్సకాశే వాచా పరం న యాచనీయం మనసా ఫలాపేక్షణే తు న హానిః తస్య కించిద్జ్ఞత్వేన ఫలహృదయజ్ఞానాభావాత్తవ తు సర్వజ్ఞత్వేన మనసాసి న కాంక్ష్యమిత్యహా మహానానంద ఇతి భావః. తర్హి సేవ కానాం కథం జీవికేత్యత ఆహ-చిరచితం పితృపితామహాదిభి శ్చిరా త్సంపాదితం ఫలం భాగ్యం కృతిం కర్మ కృత్వా యత్కించి దవకాశే వాణిజ్యాదివ్యాపారం కృత్సేత్సర్గః. ఫలం తజ్జన్యం తవ సమర్ప్యమ్ ఏవం భవతు సర్వ మేత త్సోధుం శక్యతే ఇత్యర్థః. ప్రాంతే ఫల మమృతభావా స్మృతత్వాభావా దనధికం యత్కించి ద్యవాగూపానాదినా ప్రాణధారణమాత్రా దధికం ఫలం నాస్తీత్యర్థః. ఇయంసేవా స దృష్టా కాస్మి న దృష్టచరీత్యర్థః. హేమధుమధన తవ మాయాం వంచనాం నుమః. యయా మాయయా సర్వా అదత్తైవ సేవయసి తస్మై నమ ఇత్యర్థః. 159

శ్లో॥ శ్రితానాం యద్భాగ్యం హరిసి కలయేఽనుగ్రహమితి
ప్రతార్య స్తామేవ ద్విగతపునరావృత్తిని పదే
అచంద్రాగ్నా దిత్వే క్వచన హృదయస్యాప్యసుగమే
త్వదేకద్యోత్యే య త్పసి తవ యుక్తం కథ మిదమ్.

శ్రితానామితి॥ ప్రతార్య సంసారా ద్యుష్మాం స్తారయిత్వా అనుగ్రహం దయాం కలయే కరోమి ఇతి వచన్నితి శేషః. శ్రితానాం భక్తానాం భాగ్యం విత్తం ముప లక్షణమిదం దారాపుత్రాదీనాం హరిసి నాశయసీతి యత్ తదేత దాస్తామ్. ధనాద్యపహరణేన మదాదిచి త్రోమాన్ భంశయిత్వా స్వాధీనహృదయాకరణ రూపోఽయ మకార స్తావ త్త్విత్విత్యర్థః. ఇతోఽప్యధికోపకారసద్భావాదితి భావః తమేవ దర్శయతి-అచంద్రాగ్నా దిత్వే చంద్రవహ్నిసూర్యా యత్ర న సన్తి తస్మిన్- 'న తద్భావయతే సూర్యో న శశాంకో న పావక' ఇతి వచనాత్. హృదయస్యాపి మఃసోఽపి అనుగమే అవిషయే. 'అప్రాప్య మనసా సహేతి' శ్మృతే. త్వదేకద్యోత్యే త్వయా ఏకేనైవ ద్యోతయతుం శక్యే త్వత్ప్రకాశాతిరిక్తప్రకాశహూన్యే ఇత్యర్థః. 'తమేవ భాస్త మనుభాతి సర్వమితి' శ్మృతే. విగతపునరావృత్తిని పునరావృత్తిరహితే క్వచన అనిర్వాచ్యే పదే స్థానే మోక్షే ఇత్యర్థః. క్షిప్సి పాత యసీతి యత్ మోక్షం కేభ్యో దదాసీతి యదిత్యర్థః. ఇదం మోక్షదానం తవ కథం యుక్తమితి కాకుఃత్వైవ యుక్తం సత్వన్యస్యేత్యర్థః. 'మోక్షమిచ్ఛేజ్జనార్దనా'దితి వచ నాదితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు - అనుగ్రహం కలయే ఇతి పృతార్య వంచయిత్వా శ్రితానాం భాగ్యం విత్తం హరసీతి యత్ తదేత దాస్తా తివతు భాగ్యహరణ మాత్రేణ సశోచనీయ ముత్తరత్రానర్థసద్భావాదితి భావః. తదేవాహ-అచంద్రాగ్నా దిత్వే చంద్రాదిరహితే గాఢాంధకారవతీత్యర్థః. హృదయస్యాపి అనుగమే సుఖేన.

గన్తు మశక్యే కిన్తు కష్టేన వేత్సర్థః. కంటకాదిభి రతిదుర్గమమసి ప్రదేశమతి సూక్ష్మత్వా
న్మనః పరివిశతి సతు శరీర - మిదన్తు మనసాపి దుర్గమమితి భావః. త్వదేకద్యోత్యే
త్వయేనేకేనైవ జ్ఞేయే-ఏతేన అనేన పథా త్వం గచ్ఛేతి త్వదుపదేశ మంత రేణ కేనాపి
పలాయతు మయోగ్యే ఇతి విదన్మ. అపునరావృత్తని నిర్గన్తు మశక్యే క్వచన క్వాపి
పదే కారాగారాదా షీషణీతి యత్ ఆశ్రితానితి శేషః. ఇదం తవ కథం యుక్తం
తావ దాశ్రితస్య విత్తహరణ మేనాయుక్తం హరణానన్తరం వా క్వచి ద్భిక్షౌటనా
దినా జీవేతి విసర్జనం యుక్తం ఉభయమపి విహాయ శున్యభయా దేవం కరణన్తు
సర్వభావాయుక్త మిత్యహో తవ నైర్భృణ్యమితి భావః. 160

శ్లో॥ భావత్కం గుణజాల మస్ఫుటతనుః పు ర్వం ప్రకాశ్య ద్విజాన్
లగ్నాన్ భాగ్నిభృతోఽపి తత్ర తనుషే పశ్యాన్మణేభ్య శ్చుప్తాన్
ఆతన్వ స్ఫుటపక్షపాతమగతీ న్నేతా నిజాన్తర్గతా
నాధత్సే ద్విజముక్తిదానకరుణా దృష్టా శ్చుప్తావా న తే.

భావత్క-మితి॥ అస్ఫుటతనుః అవిజ్ఞేయస్వరూపః త్వం పూర్వం ప్రథమతః భావత్కం
త్వదీయం. 'భవతః పృథ్వీసావితీ కకే'. గుణజాలం కల్యాణగుణగణం ప్రకాశ్య
ప్రకటికృత్వా సగుణోపాసనేచ్ఛా ముత్పాద్యేత్సర్థః. భాగ్నిభృతోఽపి దేహాదివ్యా
త్మత్వమదీయత్వరూపభాగ్నియుక్తానపి అవిద్యావృతత్వాదితి భావః. ద్విజాన్
బ్రాహ్మణాన్ తత్ర సగుణోపాసనే లగ్నా నానక్తా తనుషే కరోషి - నిష్కామ
కర్మానుష్ఠాపనేన శుద్ధాస్తఃకరణాన్ విధాయ తతః త్వద్భ్యానధారణాద్యానక్తాన్
కరోషీతి భావః. పశ్యాన్ తతః గుణేభ్యః సత్వాదిభ్యః విషయేభ్య ఇతి వా చ్యుతాన్
భ్రష్టాన్ ఆతన్వ కుర్వన్ ద్విజానిత్యేవ - సగుణోపాసనాత స్వాజ్ఞుత్వా నిర్గుణో
పాసనే ప్రవేశయన్నిత్యర్థః. అగతీన్ గత్యన్తరశూన్యాన్ సైశ్వరణానిత్యర్థః. ఏతాన్
నిర్వికల్పసమాధ్యారూఢాన్ కృతపక్షపాతం సన్నేహం యథా తథా నిజాన్తర్గతాన్
స్వాభిన్నా నాధత్సే కరోషి త్వత్సాయుజ్యం దదాసీత్సర్థః. తే త్వదీయా ద్విజముక్తి
దానకరుణా బ్రాహ్మణమోక్షప్రదానే దియా దృష్టా అవలోకితా శ్రుతా వా
సభవతి - క్వాపీదృశీ నిర్వాణజపరమఫలప్రదకరుణా న దృష్టచరీ న శ్రుతచరీచేతి
భావః. మయా మోహితతయా ఇతికర్తవ్యతామూఢానాం ప్రథమత స్సుకరతయా
సగుణోపాసనేచ్ఛా ముత్పాద్య తదను క్రమేణ జ్ఞాన ముత్పాద్య మోక్షం దదత
స్తవ కరుణా కేనాపి న ఎర్థనియేతి పరమార్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు - అస్ఫుటతనుః ప్రచ్ఛా
దితశరీరః క్వచి నిలీనస్స నిత్యర్థః. త్వం భావత్కం గుణజాలం తన్మకృతం పక్షి
గ్రహణసాధనవిశేషం మృద్ధుట ఇతివత్ప్రియోగః-పూర్వం ప్రకాశ్య విస్తారయత్వా
భాగ్నిభృతో భ్రమణీలాన్ ద్విజాన్ పక్షిణః తత్ర జాలే లగ్నాన్ తనుషే పశ్యాన్
ల్లగ్నాన్తరం కృతపక్షపాతం కృతః పక్షపాతః పక్షచ్ఛేదః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా
తథా గుణేభ్య స్తన్మభ్య శ్చుప్తా నాతన్వ జాలతః పృథక్కుర్వన్నిత్యర్థః. అగతీన్

ఛిన్నపక్షతయా గమనరహితా వతా షట్టిణః నిజాంతర్గతా స్వోదరప్రవిష్టా అధత్నే ఖాదసీత్యర్థః అతవన తే ద్విజముక్తదానకరుణాపక్షిమోచనదయా దృష్టా శ్రుతావా నభవతి. వివరితలక్షణయా ఈదృశం వైష్ణవ్యం చిత్రమిత్యర్థః. 16

శ్లో॥ కారుణ్యాబ్ధి రితి ప్రథా తన భువి ఖ్యాతా చ మే దీనతా
దాసోఽహం తవ చితి జృంభతి ముహూర్దైవ్యం యదద్యాపి మే
దోషః క్వన్న మమైన సోఽయ మథవా త్రైలోక్యతా తస్యతే
న్యాయోఽనేహం మంజస స్మరరముచు స్మరక్షణం శ్రేయసే.

కారుణ్యేతి॥ భువి లోకే తవ తే కరుణాబ్ధి ర్దయాసమద్ర ఇతి ప్రథా ప్రఖ్యాతిః
కీర్తిరితి యావత్ ఖ్యాతా ప్రసిద్ధా-వనం మే మమ దీనతా చ కృపణత్వ మనాభత్వ
మితి యావత్-భువి ఖ్యాతే త్యత్యాసి పదద్వయం సంబధ్యతే. తథా తనాహం
దాస స్సేవక ఇతి ప్రథా చ భువి ఖ్యాతా - ఏవం సితే అద్యాపి దీనకృపాలో స్తవ
ఆశ్రయణే కృతే సత్వపి మే మమ ముహూ రతిశయేన దైవ్యం దీనతా జృంభతి
వర్తతే ఇతి యత్ సోఽయం మమ దైవ్యచికాసః మమైన దోషః కిచ్చ కిం వా-
అథవా త్రైలోక్యతా తస్య త్రిభువంజనకస్య తే తవైవ దోహో వా-ఇహాస్మి నిష్పయే
సమంజః యోగ్యః న్యాయః వినిగమనా - ఏకత్రీ షట్పాతినీ యుక్తి రితి యావత్
న నాస్తి. అయం దోష స్తవేతి మమేతి వా నిర్ధారితం నాస్తి పృథలోహేతు రితి
భావః. యస్య కస్యాపి నా భవతు కర్తవ్య మాహ స్మరేతి - శ్రేయసే శుభాయ
ముహూ రతిశయేన సంరక్షణం మా మకరక్షణం స్మర కశ్చిద్దీనో మత్సేవకః మత్స
కాశాద్రక్షణం యాచతే ఇతి మాం స్మరసి యది మమ శ్రేయ స్సాన్నిధితిభావః.
యద్వా దీనజనావనబద్ధపక్షిన్య తన యా ప్రఖ్యాతి స్సా మదననసే లుప్యేత
తస్మాత్ మాం సంరక్ష్య తదసాధారణనిజప్రతిష్ఠాం పాలయ- ఏతస్మద్రక్షణం తవైవ
శ్రేయః. అపకీర్తినరాసకత్వాదితి భావః- 162

శ్లో॥ ఆకల్మషప్రశమమాకలయే విలంబ
మిద్ధం ప్రతారయతు మస్తి యది ప్రయత్నః.
పాపం త్వదంఘ్రికమలాశ్రయణావధీతి
జానేన కిన్ను నిగమప్రకరప్రవాదమ్.

ఆకల్మషేతి॥ ఆకల్మషప్రశమం పాపశాన్తిపర్యంతం విలంబం కాలక్షేప మాకలయే
కరోమి ఇద్ధ మేవం ప్రతారయతుం మాం వంచయతుం ప్రయత్నః యత్నః అస్తి
యది భవతి చేత్ త్వం దీన ఏవ అహం దీనజనరక్షకవవ- తథాపి తావకపాపశాన్తి
పర్యంతం త్వద్రక్షా మయోపేక్ష్యతే ఇతి యది త్వం మాం ప్రతారయసీత్యర్థః.
పాపం కలుషం త్వదంఘ్రికమలాశ్రయణావధి తన అంఘ్రికమలయోః పాదార
రాశ్రయణం సేవా త్వదంఘ్రికమలాశ్రయణం అవధి రన్తో యస్య

తత్తత్తోక్తం శత్రైవంరూపం సిగమప్రకరణాదిం వేదసంఘభోషం న జానే
కిన్న జానామ్యేవ. అగ్న్యైశ్చాయణాత్మాలరాశిరివ భగవత్సాదరవింభాశ్రియశా
త్వాపరాశి ర్భక్తిభవతీతి వేదాన్తవిచారిణేన మయా జ్ఞాతమేవ-అతో నాహం త్వయా
వంచనీయ ఇతి భావః- 163

గ|| సమనస్తరమంతర్నితే భగవతి తూష్ణీంభూయ సరయ మున్మజ్యచ శతాంగ
సంగత మక్రూరం వాసుదేవః కిమపూర్వ మాలోకితవా నసీతి సకపట
మపృచ్ఛత్.

సమనస్తరమితి. సమనస్తర మక్రూరస్తుత్యనస్తరం భగవతి విష్ణౌ అన్తస్త్వే తిరోహితే
సతి- తూష్ణీంభూయ నిర్వచాః భూత్వా సరయం ససంభ్రమం యథాతథా ఉన్మజ్య-
చ జలాదుద్ధాయ శతాంగసంగతం రథాయాశ మక్రూరం అపూర్వం అవృష్ట శుత
చరం కిం పిన్మ అలోకితవానసి దృష్టవానసి-ఇత్యేవం సకపటం సమాయం యథా
తథా వాసుదేవః కృష్ణః అపృచ్ఛత్ పృచ్ఛత్. 164

గ|| సోఽపి సకలవిష్మయభాజనం భవంతమంతరేణ నకించిదుత్తరయన్ ప్రేరిత
రథతురంగమ స్పృపది మధురానగరపరిసర ముపగమ్య తత్ర సపరివారం
కేశవం నివేశ్య ప్రవిశ్య చ స్వయం నగరం కంసాయ తదాగమనోదంత
మావేద్య నిజసదన మాససాద.

సోపీతి||సోఽప్యక్రూరశ్చ సకలవిష్మయభాజనం సర్వాద్భుతనిలయం భవంతం త్వా
మన్తరేణ వినా కించిత్ కిమపి చ నావశ్యం త్వామేవ దృష్టవానితి భావః. ఇతి
ఉత్తరయన్ ఉత్తరం వదన్- తత్కరోతి తదాచమ్యే ఇతి ఉత్తరశబ్దా దాచమ్యే
ఇత్యర్థే ణిః- ణ్యన్తాత్మ లట శ్చ తాదేశః. ప్రేరితరథతురంగమః చోదితస్యంసనాశ్వః
సపది ద్రుతం మధురానగరపరిసరం మధురాపురప్రాంత ముపగమ్య ప్రాప్య తత్ర ప్రాప్తే
సపరివారం సపరిజనం కేశనం కృష్ణం నివేశ్య స్థాపయిత్వా స్వయం నగరం పత్యనం
ప్రవిశ్య గత్వాచ కంసాయ తదాగమనోదంతం శ్రీకృష్ణాగమనవృత్తాన్త మావేద్య
జ్ఞాపయిత్వా నిజసదనం స్వగృహ మాససాద ప్రాప. 165

శ్లో|| మధురాం మధురాకారా మవలోకయితుం తతః

చచాల కల్పితాకల్ప స్సబలో బలిశాసనః.

మధురామితి|| తతః అక్రూరగమనానస్తరం కల్పితాకల్పః ధృతభూషణః సబలః బల
రామసహితః బలిశాసనః బలినాం శిక్షకః కృష్ణః మధురాకారాం సుందర
స్వరూపాం మధురానగరీ మవలోకయితుం ద్రష్టుం పురరామణీయకం దివ్య
రిత్యర్థః- చచాల ప్రతస్థే. 166

గ|| అథ పుండరీకలోచనావలోకనకుతూహలసమాకులపౌరజసకలకలకబళిత
శబ్దాంతరా మమరనగరమపి నైతమపమమితి నిషేదద్వి రివ చలాచల
చేలాంచలై ర్నికేతనకేతనై రుపశోభమానా మవగీకామినీతాబంకా

యితకనకప్రాకారా మభ్రంలిహశాతకుంభసాధా మవిరతధారాయంత్ర
విగళితసలిలశీకరసంసిక్తవిపణిసరణి మాబద్ధమాక్షికతోరణాం మృగమద
ఘనసారసారభవిజృంభితాం ప్రత్యాదేశమివ సురాలయస్య వీసామివ
పితామహలోక స్యామ్రేడితమివ భోగవత్కాః ప్రితిబింబమివ కైలాసస్య
ద్విర్భావమివ నైకుంతస్య సకలభోగానుకూలాం మధురాం ప్రవిశ్య నాగర
సుందరీనళినయనై రభ్యర్చ్యమానో లాజై రవకీర్ణమాణో నిరంతరా
లోకకళబై రభినంద్యమానో యశోదాసంధన స్వీకృతధౌతాం శుక

నికాయం కమపి రాజకీయం రజక మద్రాక్షిత్ -

అథేతి॥ అథ తతః పుండరీకలోచనస్య కృష్ణస్య అవలోకనకుశూహలేన దర్శనో
త్పంతయా సమాకులానాం సంభ్రాంతానాం పౌరజనానాం నాగరికజనానాం కల
కలైః తన్నామకధ్వనిభిః కలభితం గ్రస్తం శబ్దైశ్చర మవ్యశ్యబ్ధః యస్యా స్తామ్ అన్య
ధ్వని మభిభూయ కలకలధ్వని రభితో వ్యాప్త ఇత్యర్థః-అమరనగరమపి స్వర్గోఽపి ఏత
దుపమం ఏతత్తుల్యం న న భవతి. అత్రి అమరనగరతుల్య మిద మితి వక్తవ్యే తథా
నుక్త్వా ఏతత్తుల్య మమరనగరమితి ప్రతీపవిధయా ప్యనుక్త్వా అమరనగరే ఏతత్సామ్య
నిషేధాత్ అత్యుక్తిరలంకారః. 'అత్యుక్తి రద్భుతాతధ్యశౌర్యాదార్యాదివర్ణన' మితి
లక్షణాత్. అద్భుత మతథ్యంహ్యత్ర వర్ణితమితి జ్ఞేయమ్. వస్తుతస్తు ప్రతీపాలంకార
భేదపరాయం- 'వర్ణనాన్యస్యోపమాయా అనిష్పత్తివచశ్చ త' దితి లక్షణాత్. ఇత్యేవం
నిషేధద్భిర్నివారయద్భి రివేత్యుప్రేక్షా అమరనగరస్య తత్సాదృశ్యం నిషేధద్భిరవ
స్థితైరితి భావః. చలాచలచేలాంచలైః ఆటించలవస్త్రాంచలైః నికేతనకేతనైః గృహ
పతాకాభి రుపశోభమానాం ప్రకాశమానాం తథా అవసీకామిన్యాః భూరమణ్యాః
తాటంకాయితః తాటంకః కర్ణభూషణః తద్వదాచరితః కనకప్రాకారః సావర్ణసాలః
యస్యా స్తామ్ తాటంకే యథా అభితః కనక వేష్టనం మధ్యే చిద్రం చ వర్తతే తద్వ
త్ప్రాకారోఽపి మధ్యే సచ్ఛిద్రః అభితః కనకమయ ఇతి ఉపమానోపమేయభావః
రూపకానుపాణితేయ మి పమా. అభ్రంలిహశాతకుంభసాధాం అభ్రం భం లిహన్తి
ఆస్వాదయన్తి అభ్రంలిహః తావత్సర్వనమున్నతా ఇత్యర్థః. శాతకుంభసాధాః
సువర్ణప్రాసాదాః యస్యాస్తామ్. అవిరతమవిచ్ఛిన్నం యథాతథా ధారాయంత్రాదుదక
ప్రావయంత్రా ద్విగళితైః సలిలశీకరైః జలబిందుభి స్సంసిక్తాః సమ్యగార్ద్రీకృతాః
విపణిసరణయః ఆపణమార్గా యస్యా స్తామ్ ఆబద్ధమాక్షికతోరణాం ధృతముక్తాఫల
తోరణామ్ మృగమదస్య కస్తూర్యాః ఘనసారస్య కరూపరస్య చ అనయో సౌరభేణ
ఆమోదేన విజృంభితాం వ్యాప్తామ్ సురాలయస్య స్వర్గస్య ప్రత్యాదేశం ప్రత్యాది
శ్యతే ప్రత్యాఖ్యాయతే అనేనేతి ప్రత్యాదేశః తం ప్రత్యాఖ్యాతారమివ స్థితా
మిత్యుప్రేక్షా. సురలోకం ప్రత్యాఖ్యాతవ భాతీతి భావః- యద్వా ప్రతితుల్య మాది
శ్యతే ఉచ్యతే ఇతి ప్రత్యాదేశః సదృశవ స్త్విత్యర్థః తమ్ అథనా ప్రత్యాదేశమివ

యాపా నరమివేత్సర్థః. పితామహలోకస్య సత్యలోకస్య విష్ణుమివ ద్విర్భావమివ
స్థితామితి కార్యకారణయో రభేదోపచారా త్రప్తయోగః-సత్యవీప్సయోరివిష్ణుయాం
హి ద్విర్భావో విహితః. ద్వితీయసత్యలోకమివస్థితామితి భావః. భోగవత్కాః రసాతల
గతరాగరాజధాన్యాః ఆమేషితిమివ ద్విరుక్తమివ 'ఆమేషితం ద్విప్రీరుక్త' మిత్య
మరః. భోగవత్కా ఏవ మధురేతి నామా న్తరం తేన మధురా భోగవతీ శబ్దాభ్యా
ముఢాభ్యామపి ప్రత్యేకం పతనద్వయాత్తభోధ స్ఫులభ ఇతి భావః. కైలాసస్య శివలో
కస్య ప్రతిబింబమివ ప్రతిఫలమివ స్థితామి జలమయే-త్రదేశే శివలోకప్రతిబింబమివ
మధురానగరాకారేణ భాతీతి భావః. యథాహ శ్రీహర్షః- 'విలస జలశయోదలే
కృచర ద్వారచుబింబితే వయా పరిఘా కపటస్ఫుటస్ఫుర త్రుతిబింబానవలంబి
తాంబుని' ఇతి. నైకుంఠస్య విష్ణులోకస్య ద్విర్భావమివ ద్విత్వమివయథా పదం ద్విరుక్తం
భవతి తథా నైకుంఠలోకోపేషి ద్విరుక్తోభవత్. తత్ ఏకః నైకుంఠశబ్దేన అన్యః
మధురాశబ్దేన చ ప్రతిపాద్యతే ఇతి భావః. అత్ ప్రత్యాదేశాదిభిః పల్లభి రుత్ప్రేయోభి
స్తత్తత్సామ్యశ్యం వ్యవృత్తే ఇత్యులుకారేణ వస్తుధ్వనిః. సకలభోగానుకూలాం
సర్వవిధభోగానుగుణాం మధురాం ప్రవిశ్య గత్వా నాగరసంపరిణాం పౌరాంగ
నానాం సయనశీలైః సేత్రకమలైః కటాక్షపద్మమాలాభి రిత్యర్థః. అభ్యర్చ్య
మానః పూజ్యమానః దృశ్యమాన ఇత్యర్థః. లాజైః భర్జితబీజైః సవకీర్యమాణః
విక్షిప్యమాణః నిరన్తరై రవిచ్ఛిన్నైః ఆలోకనశీలైః జయజయేత్పాదశీలైః అభిసంద్య
మానః శ్లాఘ్యమానశ్చరణ యశోదానందనః కృష్ణః స్వీకృతధౌతాం శుకనికాయం
విధృతమకూలజాలం కమపి కంచన రాజకీయం రాజసమూహసంబంధినం రాజ్ఞాం
సమూహో రాజకం తస్యేద మిత్యురే వృద్ధా చ్ఛుః. రాజతత్సుత్రతద్దారాదిసత్త్ర
తౌళకమిత్యర్థః. యద్వా రాజైవ రాజకం- స్వాధైకః. తస్య సంబంధినం రజకం
నిరేజక మద్రాక్షీ ద్దధర్-
167

XII ఉపసృత్య చ ఏవ మయాచత.

ఉపసృత్యేతి॥ తం రజక ముపసృత్య సన్నిధాయ ఏవం వక్ష్యమాణకీర్త్యా అయాచత
ప్రార్థయామాస.
168

శ్లో॥ దద్యా యదీదం మృదునో దుకూలజాలం విశాలం సుకృతీ తదాస్యాః
యన్నేత్రదోషానమృతావసేకై ర్ఘ్నతో నృణాం యుక్త మిదు తవైవ.

దద్యాఇతి॥ నః అస్మాకమ్ అస్థభ్యమితివా విశాలం విస్తీర్ణం మృదు మృదుశం
ఇదం దృశ్యమానం దుకూలజాలం తౌమసంచయం దద్యా యది దాస్యసి చేత్
జాతు యదో ర్లిజ్. తగా సుకృతీ కృతార్థః స్వాః భవేః త్వమిత్యస్యాక్షేపః. కచ్చర
పటచ్చరాచ్ఛాదనేన భృశా భిన్నేభ్యోఽస్థభ్యో మృదువిశాలదుకూలజాలం దదత
స్తవ సుకృత మగణితం స్వాదత్యేకోభావః. పత్రపుష్పాదిదానేన యస్తాపిత ఆశీ)